ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ І ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Монографія

За науковою редакцією
доктора економічних наук, професора,
заслуженого діяча науки і техніки України
С. В. Онишко

Ірпінь
2023

УДК 336.1(477+339.9)
ББК 65.9(4Укр)261
Ф 59

Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного податкового університету
(протокол № 14 від 29 червня 2023 р.)

Рецензенти:

Бондарук Т. Г., д-р екон. наук, професор, заслужений економіст України, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Національної академії статистики, обліку та аудиту;

Луніна І. О., член-кореспондент НАН України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу державних фінансів ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;

Лютий І. О., д-р екон. наук, професор, заслужений економіст України, завідувач кафедри фінансів економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ф 59 **Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій** : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України С. В. Онишко. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. – 686 с.
ISBN 978-966-337-701-8

У монографії досліджується багатопланова проблематика формування і зміцнення фінансового простору України в межах взаємодії глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій. Зроблена спроба дослідити трансформаційні зміни в системі фінансових відносин під впливом розвитку нової реальності як підґрунтя для практичних рекомендацій щодо зміцнення фінансового потенціалу. У цьому контексті окреслено сутнісні характеристики фінансового простору, природу і значення взаємозв'язку його складових для зміцнення фінансового простору. Розкрито окремі напрями впливу глобалізації на соціально-економічний розвиток у контексті формування фінансового простору. Досліджено можливості імплементації інструментарію деглобалізації в сучасну парадигму фінансових відносин. Значну увагу приділено обґрунтуванню моделі зміцнення фінансового простору в частині теоретичної концептуалізації та алгоритму впливу глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій.

Для науковців, практиків, викладачів, аспірантів і студентів, а також кола читачів, які цікавляться проблемами розвитку фінансових відносин.

УДК 336.1(477+339.9)
ББК 65.9(4Укр)261

© Серебрянський Д. М., Онишко С. В.,
Корнєєв В. В., Вергелюк Ю. Ю. та ін., 2023
ISBN 978-966-337-701-8
© Державний податковий університет, 2023

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

канд. екон. наук, доцент Д. М. Серебрянський (вступ);
д-р екон. наук, професор С. В. Онишко (пп. 1.1, 3.1);
д-р екон. наук, професор В. В. Корнєєв (п. 2.3);
канд. екон. наук, доцент Ю. Ю. Вергелюк (п. 4.4);
д-р екон. наук, професор Я. В. Белінська (п. 2.6);
д-р екон. наук, професор О. Д. Гордей (п. 2.5);
д-р екон. наук, професор Ю. М. Коваленко (п. 4.3);
д-р наук з держ. упр., доцент Є. В. Котух (п. 2.4);
д-р екон. наук, професор І. В. Краснова (п. 1.6);
д-р екон. наук, професор Л. О. Примостка (п. 1.6);
д-р екон. наук, професор О. О. Сунцова (п. 2.1);
д-р іст. наук, канд. екон. наук, професор О. В. Чеберяко (п. 3.4);
канд. екон. наук, доцент М. Д. Бедринець (п. 3.3);
канд. екон. наук, доцент Л. М. Богріновцева (п. 4.5);
канд. пед. наук, доцент А. А. Болдова (п. 4.1);
канд. екон. наук, доцент Л. В. Діденко (п. 2.5);
канд. екон. наук, доцент Н. С. Козій (п. 2.3);
канд. екон. наук, доцент О. В. Ключка (п. 1.5);
канд. екон. наук, доцент Т. А. Коляда (п. 3.5);
канд. екон. наук, доцент В. В. Лаговський (п. 2.2);
канд. екон. наук, доцент Г. С. Мельничук (п. 4.7);
канд. пед. наук, доцент В. О. Ніжегородцев (п. 4.2);
канд. екон. наук О. В. Немировська (п. 4.6);
канд. юрид. наук, доцент О. В. Онишко (п. 1.2);
канд. екон. наук, доцент С. В. Онишко (п. 1.2);
канд. екон. наук, доцент О. В. Пернарівський (п. 3.2);
канд. екон. наук, доцент М. В. Рябокінь (п. 2.4);
В. Ю. Шепиленко (п. 1.4);
В. С. Бєлін (п. 3.1);
А. О. Болдов (п. 4.1);
М. О. Ганцяк (п. 4.4);
В. Ю. Чубенко (п. 1.3).

ЗМІСТ

ВСТУП 6

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ.....10
1.1. Структурно-функціональні характеристики та витоки формування фінансового простору.....10
1.2. Інституційний формат формування фінансового простору 32
1.3. Особливості формування фінансового простору в контексті взаємозв'язку з фінансовою безпекою 52
1.4. Боргова політика держави як елемент формування фінансового простору 66
1.5. Світова практика організації державного фінансового контролю в контексті формування фінансового простору.....80
1.6. Фінансова інклюзія в системі розбудови фінансового простору в Україні 106

РОЗДІЛ ІІ. РОЛЬ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК І ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ.....126
2.1. Економетричне прогнозування соціально-економічних процесів у глобалізованому світі в умовах невизначеності військових дій.....126
2.2. Цифровізація економіки як ключова стратегія у світлі глобальних тенденцій суспільного розвитку 158
2.3. Особливості трансформації платіжних систем в умовах розбудови фінансового простору України.....190
2.4. Цифрові валюти в системі інструментарію глобалізації фінансових ринків.....219
2.5. Зовнішні державні запозичення як інструмент реалізації глобалізаційних процесів 237
2.6. Розвиток іноземного інвестування в Україну в контексті глобалізаційних процесів.....286

РОЗДІЛ ІІІ. ВПЛИВ ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ 317
3.1. Деглобалізація як сучасна течія прояву і вирішення економічних суперечностей глобалізації 317
3.2. Вплив війни як чинника деглобалізаційних процесів на функціонування банківського сектору України..... 337
3.3. Принципи та підходи до оптимізації процесів реструктуризації боргових навантажень на національну економіку 350
3.4. Сутність та особливості соціальної безпеки України в умовах деглобалізації 374
3.5. Зростання ролі територіальних громад у формуванні фінансового простору як прояв деглобалізаційних процесів в Україні..... 398

РОЗДІЛ IV. ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ В АСПЕКТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ І ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 431
4.1. Потенціал діджиталізації в системі засобів стратегічної трансформації розвитку суб'єктів економіки..... 431
4.2. Цифрові послуги та електронна взаємодія в умовах пошуку балансу глобалізаційних і деглобалізаційних процесів 461
4.3. Національна модель цифрової трансформації економічної діяльності корпорацій і домогосподарств на ринках фінансових послуг 492
4.4. Взаємодія банківського та боргового сегментів в умовах повоєнної трансформації фінансового простору 525
4.5. Особливості та перспективи цифровізації страхової діяльності 549
4.6. Державно-приватне партнерство як управлінська технологія узгодження глобалізаційних і деглобалізаційних процесів..... 579
4.7. Трансформація податкової політики в контексті післявоєнного відновлення економічної активності суб'єктів господарювання в Україні..... 607

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 636

ВСТУП

Довіряти Ви можете кому завгодно,
але повністю розраховувати лише на себе
(східне прислів'я)

Інституційно оформлений рух фінансових потоків становить базову умову функціонування будь-якої соціально-економічної системи. Тому питання відтворення і розподілу фінансових ресурсів, участь різних сфер економіки у формуванні фінансових потоків, раціональне регулювання цих процесів є важливим науковим і практичним завданням. Не менш затребуваним розглядається сьогодні й факт підвищеної уваги до формування фінансових систем, які б в умовах несприятливих шоків сприяли поглинанню їх впливу, забезпечували зниження тривалості періоду криз, а також адаптацію механізму регулювання фінансових відносин, які визначаються сукупністю економічних і політичних чинників, до різних умов функціонування.

Окреслені питання у зазначеній постановці безпосередньо пов'язані з поняттям фінансового простору, що здатний сприяти нарощуванню чи, навпаки, втраті необхідних обсягів та якості фінансових ресурсів, що актуалізує необхідність його більш глибокого дослідження.

У межах пізнання фінансового простору особливо значимими є різноманіття глобальних і локальних проявів фінансових відносин, які опосередковують ефективність механізму адаптації фінансових систем, а на цій основі – управління потенціалом соціально-економічних систем з оптимізацією ресурсів для забезпечення довгострокового і сталого зростання.

Відомо, що глобалізація, яку відносять до третього періоду значних економічних трансформацій і порівнюють з епохою Відродження або Індустріальною революцією, розширила не лише фізичні межі ринку, але й фінансові. Йдеться про можливі джерела фінансування, що має свій прямий і зворотний зв'язок із різними фінансовими відносинами, фінансовим потенціалом, а тому не може залишити осторонь завдання формування сучасної фінансової парадигми.

Глобалізація – безсумнівне досягнення світового соціального прогресу фактично другої половини XX ст. має багато переваг, які важко досягти окремій державі. У сучасній глобалізованій економіці фінансовому сектору, у межах якого відбувається формування,

розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів на потреби соціально-економічного розвитку держави, належить провідна роль.

Однак у контексті подальших фінансових криз набула поширення концепція, що відображала також недоліки глобалізації. Водночас не можна не зазначити, що окремі втрати ефективності часто (інколи безпідставно) пояснюють саме як результат впливу глобалізаційних процесів, щоб приховати реальні причини таких втрат. Звідси логічним постає питання – віднайти інструменти раціональної керованості глобалізацією в розумінні управління та її адекватного регулювання.

Одним із таких інструментів для мінімізації недоліків і їх збалансування з перевагами глобалізаційних трансформацій постає деглобалізація. Використання цього інструменту жодним чином не нівелює і не применшує значимості процесів глобалізації як об'єктивності. Деглобалізація – це не розгортання якісно нових суспільних відносин, а саме своєрідний підхід, інструмент до вирішення тих проблем, питань, викликів, які ставляться чи розглядаються глобалізмом, але можуть бути вирішені з необхідною ефективністю і по-іншому.

Подолання вад глобалізації, пошук балансу між глобальними і локальними рішеннями з різною активністю піднімаються в науковому колі. Фактично гострота цих питань ніколи не зникала з порядку денного. Наприклад, захист національного товаровиробника, політика економічного, технологічного, торгового протекціонізму, активізація націоналізму, які можна віднести до проявів процесів деглобалізації.

Не варто скинути з рахунку існування внутрішніх проблем, які складно і навіть не завжди можливо вирішити через органи міжнародних інституцій та домовленостей. Отже, серед різновидів деглобалізації існують процеси регіоналізації, регіональне економічне співробітництво у світовому та національному вимірах, регіональні інтеграції (глокалізації), роль яких посилюється. Україна має значний, повною мірою нереалізований потенціал, продуктивно поєднуючи процеси глобалізації і деглобалізації.

Однак у будь-якому випадку у процесі розв'язання і внутрішніх, і зовнішніх проблем особлива роль належить розбудові фінансового простору. Останній, будучи системним поняттям, охоплює фінансову політику і фінансову систему, яка втілює цю політику, та відповідний інструментарій. У цьому ряду й опосередковані складові, а саме сукупність процесів, які відбуваються у національному та світовому середовищах, проте у підсумку безпосередньо формують такий простір.

Окремі просторові сегменти: бюджетний, податковий, митний, банківський, валютний, борговий тощо в багатоманітності глобальних і деглобалізаційних процесів, що їх формують, об'єднані фінансовим простором як базисним та спільною ціллю – досягнення і захист національних інтересів, державного суверенітету, що можна розцінити як основну мету цього монографічного дослідження.

У першому розділі на основі використання структурно-функціонального й інституціонального підходів отримали подальший розвиток теоретичні положення щодо сутності, функцій та особливостей формування фінансового простору. Це сприяло посиленню акцентів традиційного розгляду фінансової системи як незмінного формування на її динамічність за рахунок сукупності процесів, що відбуваються у національному та світовому середовищах, і на цій основі – здійснювати зміну використовуваних методів та інструментів.

У другому розділі здійснено оцінку впливу глобалізації на соціально-економічний розвиток і формування фінансового простору. Визначено значення іноземного інвестування, зовнішніх державних запозичень. Крізь призму ключової стратегії у світлі глобальних тенденцій суспільного розвитку, а саме цифровізації, оцінено особливості трансформації платіжних систем і розвиток цифрових валют.

У третьому розділі отримали подальший розвиток положення щодо впливу на формування фінансового простору окремих проявів деглобалізаційних процесів. Зокрема, досліджено вплив процесів деглобалізації на розвиток технології надання банківських послуг, реструктуризацію боргових навантажень, особливості забезпечення соціальної безпеки та зміни ролі територіальних громад у формуванні фінансового простору.

У четвертому розділі визначено стратегічні вектори зміцнення фінансового простору на основі забезпечення взаємозв'язку глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій. Як ефект такого взаємозв'язку, досліджено взаємодію банківського та боргового сегментів економіки, державного і приватного партнерства, трансформації податкової політики. Зазначено актуальність використання потенціалу цифрової трансформації в розвитку суб'єктів економіки, корпорацій і домогосподарств, страхової діяльності.

Отже, у монографії викладені окремі авторські бачення та рекомендації щодо втілення просторового аспекту розвитку фінансових відносин і руху фінансових потоків з огляду на глобалізаційні та деглобалізаційні трансформації з тим, щоб сформувати фінансовий простір, адекватний як сучасним реаліям, так і вимогам подальшого сталого поступу.

РОЗДІЛ І
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ

1.1. Структурно-функціональні характеристики та витоки формування фінансового простору

Базовою умовою функціонування та розвитку будь-якої економічної системи є відповідний, інституційно оформлений рух фінансових потоків. Останній відбувається у різних сферах економіки: домогосподарства, підприємства нефінансового сектору, державний сектор, фінансові посередники. Водночас очевидно, що всі перелічені сфери, формуючи фінансові потоки, мають свої властивості структурно-функціонального характеру, а також можливості до розвитку в частині використання власного інструментарію. Однак не менш очевидним є й те, що питання формування та якості зазначених потоків невіддільні також і від зовнішніх структур та чинників. Це відносить механізми формування фінансових ресурсів, їх використання і регулювання, розподілу і перерозподілу між учасниками фінансових відносин до найскладніших, що визначаються сукупністю економічних і політичних відносин, різноманіттям їх глобальних і локальних проявів. Тобто формується просторовий аспект руху фінансових потоків – фінансовий простір, що здатен сприяти нарощуванню або, навпаки, втраті необхідних обсягів і якості фінансових ресурсів, чим обумовлюється необхідність його більш глибинного дослідження.

Загалом у зазначеному контексті вкрай важливо наголосити на зростаючій увазі до просторових характеристик економічного розвитку. Науковцями акцентується увага на важливостях урахування просторових залежностей та інтенсивному розвитку просторової економіки[1]. Особлива увага звертається на економічний простір, наголошуючи, що витоки особливого підходу до нього були оформлені ще в працях

[1] Гриценко А. А., Корнівська В. О. Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору: теоретичні підґрунтя та досвід ЄС. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617, [14] с.

представників класичної політичної економії, а сьогодні представлені у багатьох наукових роботах, серед яких, зокрема, й вітчизняні науковці: В. Геєць, О. Бородіна, В. Сіденко, Ю. Пахомов та О. Яременко. Їх напрацювання надають можливість повніше розкрити закономірності й перспективи економічного розвитку як складного і багатоаспектного явища.

У межах пізнання фінансового простору особливо значимими, на нашу думку, є два висновки його дослідників. Перший з позиції формування теоретико-методологічного підґрунтя – це необхідність використання системного і структурного підходів до вивчення окремих просторів, другий з прагматичних позицій – це первинність, системоутворюючий характер економічного простору, який включає в себе всі інші простори (соціальний, інформаційний, інноваційний, монетарний, фінансовий тощо)[2]. Ці висновки постають важливим методологічним ключем, здатним пояснити складні, системні явища. Проте для чіткої відповіді на питання наукового обґрунтування розбудови фінансового простору очевидно, що першочерговим та вирішальним залишається з'ясування його сутності. Насамперед з огляду на філософське розуміння сутності як найголовніше, істотне, зумовлене глибинними зв'язками і тенденціями розвитку, що пізнається на рівні теоретичного мислення. На це спрямовує також словникове трактування поняття простору. Адже, згідно з останнім, відкрити простір означає можливість вільно розвиватися, а знайти простір – мати можливість проявитися якомога повніше[3], що окреслює орієнтири стратегічного значення пізнання та наукового й практичного використання цього поняття.

Варто зазначити, що для розуміння сутності окремих просторових понять вченими пропонується використання різних підходів. Як приклад, щодо сутності поняття «фіскальний простір» пропонуються «…такі альтернативні підходи вчених, як цільовий, кількісний, ресурсний, витратний та результативний»[4]. Так, у контексті цільового

---

[2] Гриценко А. А., Корнівська В. О. Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору: теоретичні підґрунтя та досвід ЄС. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. С. 16.

[3] Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. Т. 3. К. : Видавництво «АКОНІТ», 2008. 862, [53] с.

[4] Затонацька Т. Г., Ткаченко О. Є. Теоретична сутність та особливості формування фіскального простору. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка».* 2016. № 3 (31). С. 119–125, 120.

підходу – це спроможність держави мобілізувати ресурси для досягнення поставлених цілей; кількісного – це грошові кошти, доступні в межах річного або середньострокового бюджету; ресурсного – це додаткові можливості державного бюджету отримати і ресурсне забезпечення на фінансування потреб; витратного – це можливий обсяг додаткових витрат бюджету у межах встановлених обмежень; результативного – це результат реалізації політики, що активізує мобілізацію ресурсів.

Не викликає жодних сумнівів, що використання зазначених підходів є науково і практично значимим з огляду вже на вихідне тлумачення простору як об'єктивної форми існування матерії, яка характеризується протяжністю і обсягом[5]. За допомогою цих підходів охоплюється значний масив пізнання поняття простору. Водночас, відштовхуючись від філософського розуміння сутності, очевидно, що перелічені підходи за їх використання переважно відображають саме зміст такого простору, в розумінні змісту як «…те, що описується»[6].

Що ж до сутнісного відображення простору, то, як зазначалося, його варто шукати в площині істотного, зумовленого глибинними зв'язками і тенденціями розвитку, того, що пізнається на рівні теоретичного мислення. З цієї позиції вирішального значення набуває категорія відносин, що уособлюють формування такого простору на основі глибинних зв'язків минулих періодів та вимог й можливостей нової реальності. Як приклад, щодо сутності поняття економічного простору, то особливо значимим є його трактування як багатоаспектної сукупності відносин економічного змісту, а з позиції історичного розвитку й формування вартісних відносин, як «простір руху вартості в усіх її формах прояву»[7]. До цього варто додати, що в узагальненому тлумаченні простір – це поле взаємозв'язку і взаємодії відносин (у різних формах їх прояву) усіх суб'єктів економіки. Зазначене розуміння, на нашу думку, й слугує основою для визначення глибинної сутності

[5] Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. Т. 3. К. : Видавництво «АКОНІТ», 2008. 862, [53] с.
[6] Там само Т. 1. 926, [769] с.
[7] Гриценко А. А., Корнівська В. О. Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору: теоретичні підґрунтя та досвід ЄС. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617, [16] с.

фінансового простору, а саме як багатоаспектної сукупності, по-перше, фінансових відносин, пов'язаних із формуванням фінансових ресурсів, їх використанням і регулюванням, розподілом і перерозподілом між учасниками фінансових відносин й опосередкованих через відповідний інструментарій, та, по-друге, відповідних економічних відносин, зважаючи, що фінансовий простір є складовою економічного простору. Осмислення зазначеної сукупності відносин призводить як до формулювання іманентних проблем формування фінансового простору, так і до постановки стратегічних завдань його динаміки. Адже саме в цих відносинах і через них зосереджені та реалізуються можливості поступального й ефективного соціально-економічного розвитку суспільства загалом.

У пошуках методологічної конструкції пізнання предмета нашого дослідження варто повністю погодитися з думкою про те, що з усієї єдності економічного та фінансового просторів, їх формування та загалом існування відбувається на основі визначення цілей і специфічних функцій. Кожен із них має власну сутність та закони існування, вони є «…самостійними, але пов'язаними між собою та взаємозалежними частинами економічного простору в широкому сенсі»[8]. Отже, завдяки єдиному підходу до з'ясування сутності поняття простору розкриваються можливості для динаміки кожного з цих просторів без їх протиставлення. Тобто окреслені залежності переміщують нас у площину пошуку й інших просторових структур, здатних сприяти нарощуванню або, навпаки, втраті необхідних ємності та якості досліджуваного фінансового простору. Це актуалізує проблематику структуризації просторових структур, на чому й зупинимося далі.

Очевидно, що найбільш універсальним критерієм структурування будь-яких явищ і процесів є поділ чинників їх виникнення й існування на внутрішні та зовнішні. За такого підходу не може бути виключенням поділ чинників формування фінансового простору на зовнішні та внутрішні. Відповідно, у першому випадку будемо мовити про інші просторові структури, що впливають на фінансовий простір, а в другому – про просторові сегменти (складові) досліджуваного

[8] Гриценко А. А., Корнівська В. О. Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору: теоретичні підґрунтя та досвід ЄС. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. С. 21.

простору, які у вирішенні інших завдань можуть змінювати свою просторову ідентифікацію і розглядатися як просторові структури. На підставі такого тлумачення використаємо його як методологічну основу для осмислення витоків формування фінансового простору, а також тих закономірностей й протиріч, які можуть виникнути на цьому шляху, зумовлюючи суттєві відмінності процесів формування фінансового простору в окремі періоди певної країни, а також в окремих країнах.

У контексті охоплення загальнометодологічних основ дослідження важливою є також характеристика просторових структур з позиції переважно їх забезпечувального призначення для розвитку інших структур, що окреслює їх функціональну роль, а просторових сегментів – з позиції формуючого, структуроформуючого призначення, коли проявляється їх системоутворююча роль. В основі подібного розмежування не суперечливий характер розуміння й змістовного наповнення цих понять, а лише потреба шляхом глибшого проникнення у їх сутність, виділити головні проблемні питання функціонування та розвитку цих багатогранних понять та явищ. До цього варто додати й те, що, відповідно до вимог сучасної методології суспільного пізнання, яка втілюється через синергетику, також недопустимим є ігнорування випадкових, невизначених, нелінійних процесів для розуміння і змісту, і форм прояву як просторових структур, так і просторових сегментів. Підсумовуючи, варто зазначити, що окреслений методологічний підхід сприятиме реальному забезпеченню переходу від теоретичних узагальнень до конкретних практичних рекомендацій.

Хоча, згідно із синергетичним баченням формування фінансового простору як відкритого процесу, що означає постійну взаємодію між ним та зовнішнім середовищем, тобто іншими просторами, на нашу думку, розпочати формування фінансового простору важливо з виявлення саме просторових сегментів (складових). Тобто перший етап дослідження полягатиме у важливості врахувати внутрішні закономірності й можливості формування цього простору, які можуть бути: за формою прояву – явними та прихованими, а за можливостями використання – дійсними й умовними. З огляду на таке розуміння спробуємо критично оцінити окремі просторові сегменти формування фінансового простору. Водночас, відштовхуючись від висновку про можливу трансформацію просторових сегментів до просторових структур, зазначений етап у дослідженні буде логічно доповнюватися

розгортанням і характеристикою таких сформованих структур, що в єдності і взаємозв'язках обох етапів надаватимуть цілісне уявлення щодо предмета нашого дослідження – фінансового простору.

В основі формування міцної фінансової бази, що постає, як уже зазначалося, серед основних пріоритетів ефективного розвитку держави й економічного зростання, лежать відповідні фінансова політика і фінансова система, що її втілює. Водночас на тлі вищеокреслених просторових залежностей для забезпечення ефективності фінансової політики та фінансової системи вирішальним є їх розгляд в єдності з фінансовим простором.

За аналогією з висновками, що були зроблені нами раніше у процесі дослідження фіскального простору, методологічно значимим постає окреслення сутнісних ознак фінансової політики «…у взаємозв'язку з її можливостями у створенні поля, в якому вона розгортає своє існування та реальний зміст, з одного боку, беручи тут безпосередню участь, а з іншого – власне функціонує і формується»[9]. А повертаючись до трактування простору як об'єктивної форми існування матерії, можна продовжити, що фінансовий простір має своєю матерією фінансову політику, а фінансова політика існує як творення фінансового простору. Тобто окреслений зв'язок носить двосторонній характер: фінансова політика, з одного боку, є продуктом фінансового простору, а з іншого – його структуроформуючим елементом, у розвиток якого вона вносить унікальний доробок. Саме такою єдністю переборюється певна обмеженість у пізнанні та визначається якість вирішення проблеми формування фінансового базису держави за рахунок більш глибокого проникнення у наповнення та структурно-функціональний зміст фінансової політики і фінансової системи, у багатогранні зв'язки між ними та навколишнім середовищем. Як буде показано в наступних розділах монографії, це особливо значимим є у глобалізованому світі та в періоди невизначеності, пов'язаної, зокрема, із військовими діями. На підставі такого висновку не важко помітити, що певною мірою цим утверджується оновлений підхід до пізнання, сутнісних ознак і характеристики таких системних та відкритих явищ, як фінансова політика і фінансова система.

[9] Модернізація податкової та митної політики в інституціональному забезпеченні розвитку економіки України : монографія / К. О. Ващенко, П. В. Пашко, С. В. Онишко та ін. ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. П. В. Пашка, д-ра екон. наук, проф. С. В. Онишко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 518, [55] с.

Водночас розгляд фінансової політики та фінансової системи як суспільних інститутів і відкритих систем, що детермінуються як ендогенними, так і екзогенними чинниками, незважаючи на загальновизнаність такого підходу, на нашу думку, продовжує залишатися у стадії формування. Одна з причин цього серед інших – це недосконаліть відповідних методологічно-теоретичних конструкцій. У підтвердження такого припущення можна навести деякі визначення фінансової політики і фінансової системи, що містяться в окремих дослідженнях (табл. 1.1).

Не складно помітити, що в наведених визначеннях їх зв'язок із фінансовим простором у контексті значимих його характеристик, про які йшлося вище, відсутній або простежується опосередковано через згадування понять «сфера» чи «середовище», або фінансово-кредитні потоки чи умови взаємовідносин та взаємодії.

Таблиця 1.1 – Окремі визначення понять
«фінансова політика» і «фінансова система»

Фінансова політика	Фінансова система
1	2
Системна динамічна діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування стосовно мобілізації, розподілу і використання коштів публічних фондів, що передбачає фінансове забезпечення реалізації публічних інтересів[10]	Сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер фінансових відносин, що мають особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, відповідний апарат управління та правове забезпечення[11]
Сукупність заходів, методів, важелів, інструментів, зорієнтованих на реалізацію фінансової стратегії щодо формування певного фінансового середовища[12]	Система фінансових посередників (financial intermediaries), які забезпечують перерозподіл і ефективне використання вільних фінансових ресурсів у господарстві на основі звернення до широкого спектра фінансових інструментів і різноманітних ринків[13]

[10] Коляда О. І., Лапін В. В., Гапоненко Л. В. Конституційно-правові засади фінансової політики держави. *Фіскальна політика* : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки», 24 листопада 2017 року ; Університет державної фіскальної служби України, Навчально-науковий інститут права. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 588, [31–33] с.

[11] Романенко О. Р. Фінанси : підручник. К. : Центр навч. літератури, 2004. С. 21.

[12] Правдюк О. Л. Фінансова політика в аграрній сфері економіки: важелі та інструменти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. 20, [5] с.

[13] The World Bank. URL : https://www.Worldbank.org

Продовження таблиці 1.1

1	2
З позиції інституціоналізму фінансова політика як економічний інститут формує правила й обмеження економічної поведінки, умов взаємовідносин, розвитку стратегії й взаємодії учасників фінансових відносин…[14]	У розширеному трактуванні, з одного боку, формує фінансову базу для забезпечення виробничого процесу через мобілізацію, розміщення та надання на різних умовах фінансових ресурсів суб'єктам виробництва, а з іншого – забезпечує розподіл та перерозподіл вартості створеного ВВП. У звуженому трактуванні це є інституції та інститути, що функціонують у сфері ресурсного забезпечення економіки або ті суспільні інститути, що опосередковують розподіл та перерозподіл ВВП[15]
Сукупність законодавчих і нормативних актів, бюджетно-податкових та інших фінансових інструментів, інститутів і заходів державної влади, які, згідно із законодавством, мають повноваження щодо формування і використання фінансових ресурсів держави та регулюють фінансово-кредитні потоки у секторах економіки відповідно до стратегічних і тактичних цілей державної економічної політики[16]	Пусковий механізм підтримки макроекономічної та фінансової стабільності соціально-економічного розвитку країни[17]

Джерело: авторське групування.

У цьому зв'язку варто зазначити, що поняття «сфера» і «середовище» змістовно близькі і, згідно з тлумачним словниковим, трактування «сфера» – це сукупність умов, середовище, у яких будь-що відбувається[18], а «середовище» безпосередньо визначається як сфера[19],

[14] Адаменко І. П. Фінансова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Бізнес Інформ*. 2014. № 3. С. 341–342.

[15] Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія. К. : КНЕУ, 2005. 240, [76] с.

[16] Лазебник Л. Л. Сутність та компоненти фнансової політики. *Фінанси України.* 2006. № 1. С. 66–73.

[17] Hoffmann S. Clash of Globalizations. *Foreign Affairs.* July / August 2002. URL : http://www.cfr.org/publication/4763/clash_of_globalization.htm

[18] Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. Т. 3. К. : Видавництво «АКОНІТ», 2008. 862, [489] с.

[19] Там само. С. 265.

водночас як простір – це вільний, великий обшир, необмежена протяжність[20]. Варто зазначити, що саме з простором пов'язані процеси глобалізації, що будуть предметом більш детального дослідження у цій монографії в подальшому.

Стосовно вказівки у наведених визначеннях на формування й використання фінансових ресурсів, розподіл і перерозподіл вартості створеного ВВП тощо, то в кінцевому рахунку вони є свідченням фінансового простору, у якому такі процеси відбуваються. Загалом, на нашу думку, відображений у визначеннях лише опосередкований зв'язок із фінансовим простором формує перешкоди. По-перше, для трансформації цих категорій, що лежать в одній площині, та, по-друге, також для збереження й реалізації того потенціалу, який містить у собі ендогенно орієнтовану модель розвитку як основу використання у подальшому переваг відкритості національної економіки до феномену глобалізації з метою їх оптимізації, що стане предметом цього дослідження надалі.

Повертаючись до вищенаведених визначень фінансової політики і фінансової системи та відштовхуючись від висновків фахівців з організації наукового знання, згідно з якими термінологічна система повинна проявляти дві взаємопов'язані властивості: цілісності та елементарності одночасно[21], варто зробити висновок. Щодо цілісності, на нашу думку, постає завдання про невіддільність досліджуваних понять від фінансового простору, а елементарності – про важливість врахування їх структурно-функціональних характеристик. Визначені поняття термінологічного ланцюга «фінансовий простір – фінансова політика – фінансова система» у подальшому повинні використовуватися як базові у пошуках уже конкретних механізмів їх формування та реалізації, що забезпечуватиме належну їх ефективність.

---

[20] Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. Т. 3. К. : Видавництво «АКОНІТ», 2008. С. 53.

[21] Рач В., Россошанська, Гриценко А., Корнівська В. Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору: теоретичні підґрунтя та досвід ЄС. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617 с.; Медведєва О. Побудова термінологічної системи форм організації наукового знання. *Науковий світ.* 2010. № 4. С. 13–16.

Екстраполяція нашого висновку про те, що просторові сегменти (складові) досліджуваного простору у вирішенні інших завдань можуть змінювати свою просторову ідентифікацію і розглядатися як просторові структури, віднесені нами до важливих методологічних підходів пізнання, дозволяє перемістити центр нашої уваги від фінансової політики як сегмента фінансового простору до її розуміння окремої просторової структури.

Як відомо, політика в загальному розумінні характеризує процес втручання держави в економічне та соціальне життя. Цим фактично формується окремий простір фінансової політики, який, зважаючи на загальне розуміння політики, актуалізує її регулятивний зріз та здатен мати суб'єктивне забарвлення. Ці прикмети вкотре підкреслюють важливість розгляду можливостей ефективності фінансової політики також у двох зрізах: у її власних просторових сегментах та серед зовнішніх просторових структур.

Не піддаючи сумніву очевидну універсальність подібної структуризації, варто наголосити, що в реальній дійсності реалізувати її з необхідною ефективністю досить складно. Насамперед це пов'язане з розбіжностями, що виникають під час розмежування таких структур та складових з позиції їх віднесення до власних чи зовнішніх щодо фінансової політики. Не можна скидати з рахунку те, що в таких розбіжностях ключову роль відіграє суб'єктивне бачення та мета дослідника. Чітке розуміння структури та взаємозв'язків між складовими фінансового простору, які також мають власні завдання й цілі, дозволяє адекватно визначати як кількісне вираження їх обсягів, так і якісні шляхи подальшого руху з урахуванням, з одного боку, сутності іманентних такому простору проблем, а з іншого – об'єктивної реальності, що здатна здійснювати різнобічні впливи на процеси його формування. Цим підвищується методологічна цінність пізнання усіх процесів, пов'язаних із формуванням фінансового простору на основі поділу на внутрішні і зовнішні, у жодному разі не применшуючи значимості інших способів структурування.

Як приклад, варто навести позицію щодо ідентифікації монетарного простору стосовно інших просторів. Так, існує думка, що фінансовий простір є складовою монетарного, а останній зі свого боку є складовою економічного простору[22]. Подібне співвідношення

[22] Гриценко А. А., Корнівська В. О. Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору: теоретичні підґрунтя та досвід ЄС. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617, [16] с.

фіскального та монетарного просторів пояснюють тим, що «вартість, яка спочатку була представлена рухом товарів, згодом набуває відособлених форм у русі грошей, унаслідок чого виникає грошовий, або монетарний простір», а в зв'язку з тим, що «…гроші не тільки опосередковують рух товарів, а й утворюють певні фонди, що накопичуються для вирішення різних економічних завдань. У цій частині формується фінансовий простір як складова монетарного простору»[23]. Також акцентується увага на тому, що «фінансовий простір завжди існує в монетарному просторі, а останній – в економічному»[24].

Не вдаючись у цьому випадку до детальної аргументації обґрунтованості зазначених залежностей лише через форми вартості та надання на цій основі вихідного значення монетарному простору, зазначимо, що за такого підходу очевидною є підпорядкованість окремих просторів іншим. Цим, на нашу думку, спростовується взаємопроникаючий характер взаємозв'язків та єдність названих просторів, яка, власне, й підкреслюється у зазначеній позиції, а також висунутий там аргумент, згідно з яким ліквідність, хоча й становить представник вартості, проте «…на певному етапі починає свій власний рух не в як представника вартості, а як ліквідні[25, 26]. Головне, що варто додати до цього, це те, що фінанси, маючи грошову форму, є продуктом існування держави і товарно-грошових відносин, а фінансові відносини мають різноманітні форми прояву та реалізуються у створенні й використанні відповідних грошових фондів. «Рух грошових фондів, їх формування та використання утворюють природну, матеріальну основу для фінансово-кредитних відносин»[27]. Варто зазначити, що в контексті структури фінансової політики, не випадково зарубіжні науковці виділяють окремо її складові: грошову та фіскальну[28],

---

[23] Гриценко А. А., Корнівська В. О. Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору: теоретичні підґрунтя та досвід ЄС. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617, [16] с.

[24] Там само. С. 17.

[25] Там само. С. 18.

[26] Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. Т. 3. К. : АКОНІТ, 2008. 862, [18] с.

[27] Финансово-кредитные методы повышения эффективности промышленного производства / С. Я. Огородник, В. М. Федосов, В. М. Опарин и др. ; под общей ред. С. Я. Огородника. К. : Техніка, 1990. С. 5.

[28] Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / пер. с 2-го англ. 1995. 864 с.

а П. Самуельсон, структуруючи державну фінансову політику, – складові: бюджетно-податкову та грошово-кредитну[29]. Тобто методологія аналізу фінансової політики та окремих її напрямів, як-то фіскальна, оптимальне оподаткування, функціонування фінансових ринків, інвестування тощо, зближається з монетарною політикою. Проте остання не поглинає їх і нею не можна обмежитися, оскільки монетарні відносини не охоплюють інших видів фінансових відносин у державі, а лише впливають на трансформаційні процеси на кожному з рівнів макроекономічної політики та державного втручання в економіку. Тому вони можуть певною мірою розглядатися також і як екзогенні чинники формування фінансового простору.

Щодо реалізації потенціалу внутрішніх зв'язків між фінансовим простором і монетарним сегментом, то важливо враховувати, що останній володіє власними властивостями структурно-функціонального характеру та можливостями розвитку власного інструментарію, що трансформують його в самостійний монетарний простір. Цим пояснюється діалектичне поєднання узгодженості та суперечливості фінансового і монетарного просторів, які варто враховувати, ухвалюючи фінансові рішення у процесі розбудови фінансового простору.

Серед сегментів фінансового простору особливе місце посідає інвестиційний, який виступає інтегральним елементом між фінансовими просторами різних країн у процесі фінансової глобалізації. Інвестиційний простір є багатошаровим внаслідок його єдності з іншими просторовими сегментами й елементами фінансової системи. Багатошаровість інвестиційного сегмента фінансового простору забезпечується його тісним взаємозв'язком з реальним сектором та взаємопроникненням з монетарним і фіскальним просторами. В інвестиційному сегменті переплітаються реальні процеси виробництва та фінансові процеси, що зазнають регулюючого впливу з боку монетарної, бюджетної і податкової політик. Зі свого боку від стану інвестиційного простору значною мірою залежить інтенсивність та обсяг руху фінансових ресурсів у фіскальному та монетарному просторах. Це пов'язане з тим, що інвестиційний простір включає безліч можливостей прибуткового інвестування фінансових ресурсів для резидентів і нерезидентів, державних та приватних суб'єктів.

[29] Самуельсон П. Макроекономіка / пер. з англ. Київ : Основи, 1995. 544, [92] с.

В інвестиційному сегменті реалізується спроможність фінансових потоків до самозростання, надмірність якого проявляється у формуванні фінансових бульбашок з наступною кризою як механізмом корекції розвитку фінансової системи. Формування інвестиційних можливостей та спрямування інвестиційних потоків у найбільш прибуткові галузі забезпечує взаємозалежність теперішнього і майбутнього станів фінансового простору. У такий спосіб інвестиційний сегмент забезпечує тривимірність фінансового простору, підтримуючи його конфігурацію не лише в просторі – поміж країнами, а й в часі, надаючи можливість свідомого формування ландшафту генерації фінансових потоків у майбутньому. Тому під час дослідження фінансового простору в умовах переплетіння глобалізаційних і деглобалізаційних тенденцій важливим є структурний аналіз вітчизняного інвестиційного простору та можливостей, які він надає іноземним інвесторам, про що йтиметься в наступних розділах монографії.

Продовжуючи контекст виявлення просторових сегментів фінансового простору, важливо звернутися також до його фіскального сегмента, а з урахуванням автономності останнього – до фіскального простору загалом, одночасно охоплюючи широку гаму його зв'язків також із фінансовою та монетарною політикою. Варто зазначити, що питання узгодження фіскальної та монетарної сфер завжди становили предмет важливої уваги у працях зарубіжних науковців[30]. У підсумку цим формуються підстави для розуміння фінансового простору як цілісного явища та його значення для фінансової практики, зокрема для здійснення державної фінансової політики.

Існує трактування фіскального простору як «обсягу фінансових ресурсів, сформованих державою в результаті провадження активної фіскальної політики, за рахунок мобілізації надходжень до державного та місцевих бюджетів, раціоналізації бюджетних видатків, здійснення державних запозичень у межах бюджетних обмежень, формування коштів суверенних фондів національного добробуту й інших джерел, консолідованих для забезпечення реалізації функцій держави та в цілях її соціально-економічного розвитку»[31]. У цьому визначенні

[30] Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекномiка / пер. з англ. К. : Основи, 1996. С. 153–154; Манків Г. Макроекономіка / пер. з англ. К. : Основи, 2000. 313, [30] с.

[31] Затонацька Т. Г., Ткаченко О. Є. Теоретична сутність та особливості формування фіскального простору. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка».* 2016. № 3 (31). С. 119–125, 120.

цілком правомірно наголошено, що фіскальний простір є результатом фіскальної політики, проте у ході переліку джерел фінансових ресурсів не акцентовано увагу на тому, що фіскальний простір, будучи цілісністю, є продуктом єдності інших просторів і просторових сегментів, серед яких: бюджетний, податковий, митний тощо. Така потреба, на нашу думку, є природною під час визначення простору, бо в іншому випадку зникає, власне, просторовий аспект руху фінансових ресурсів, що заміщується лише переліком їх джерел.

Можна також стверджувати, що в наведеному визначенні через значимість фінансових ресурсів опосередковано наголошується на важливості уникнути згортання ємності фіскального простору. Це можливо на шляху об'єднання його окремих просторових сегментів спільною метою – досягнення суспільних інтересів, адже саме інтерес – це причина дій індивідів та їх груп, що визначає їхню економічну поведінку[32]. Тому, досліджуючи фінансовий простір, суттєво важливим постає структурний аналіз фіскального простору, який здатен окреслити також багатогранність фінансового простору. Зазначені положення варто розцінити як базисні, що продукують глибинні та кількісно-якісні зміни фіскального й загалом фінансового простору.

У контексті взаємопроникнення різних сегментів фінансового простору та його впливу на формування цього простору особливе місце посідає співвідношення податкових і позикових форм фінансового забезпечення фінансових потреб держави. Вилучення державою частини грошових доходів платників податків для фінансування суспільно необхідних потреб є основою формування фінансового простору, в якому діють економічні суб'єкти й одночасно який є продуктом їх діяльності. Розгортання ємності податкового простору, його кількісну та якісну означеність окреслює і забезпечує відповідна податкова політика та її інструментарій: податки, внески, податкові ставки, податкові пільги, спеціальні режими оподаткування тощо, що можуть комбінуватися залежно від реального стану соціально-економічних відносин. Проте намагання максимального акумулювання податкових надходжень здатне внести нетотожності та протиріччя у перерозподільні відносини, формуючи перешкоди для стимулювання суспільно необхідної діяльності суб'єктів економіки та їх економічної

[32] Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 6-е изд., перераб. и доп. 1991. 560, [162] с.

активності для подальшого збільшення податкових надходжень. Тому стратегічний напрям податкової політики лежить у площині досягнення компромісу між інтересами держави та платників податків, в якій податкова система та вся сукупність податкових відносин еволюціонують. Це впливає на обсяг фінансового простору, можливість вирішення різних державних завдань та фінансування загальних витрат, породжуючи потребу державних запозичень. Однак останні, забезпечуючи розширення фінансового простору, за певних умов здатні призвести до його згортання. Отже, актуалізується проблема доцільності та пошуків оптимального співвідношення податкових і позикових форм фінансового забезпечення діяльності держави.

Відповідь на такі пошуки, як відомо, є предметом багатьох провідних зарубіжних учених, серед яких прихильники як визнання необхідності[33], так і часткового[34] або повного заперечення[35] використання позикових форм фінансового забезпечення фінансових потреб держави. Зокрема, застереження щодо широкого використання державних запозичень пояснювалися спричиненням ними скорочення інвестицій приватного сектору економіки, чим підривалися можливості зростання ВВП у довгостроковій перспективі. На тлі узагальнення переваг та недоліків податково-позикових джерел було обґрунтовано потребу оптимізації їх використання[36]. Йдеться про те, що рівень податкового навантаження повинен максимізувати стимули для підприємницької ініціативи, а незабезпеченість податковими джерелами потреб бюджету має покриватися через розміщення позик. Хоча такий підхід до формування фінансового простору є найбільш виваженим, проте він вимагає більш глибоких досліджень з огляду на багатоаспектність його реального втілення, що стане предметом подальших розвідок у наступних розділах цієї монографії.

Однак незаперечним залишається наступне. Концепція зміцнення фінансового простору внаслідок існування причинно-наслідкового зв’язку постає на перший план. Вона становить детермінанту практично

[33] Wagner A. Three Extracts on Public Finance. In: Classics in the Theory of Public Finance. Ed. By R. A. Masgrave, A. T. Peacock. New York, St. Martin’s Press, 1967.
[34] Friedman V. Capitalism and Freedom. Chicago: The University of Chicago Press, 1962.
[35] Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. 1962.
[36] The Economics of the Tax Revolt: A. Reader / Ed by A. B. Laffer, J. P.Seymour. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1979.

всіх трансформаційних процесів: з одного боку, нею визначаються і стан, і перспективи діяльності та розвитку фінансового і нефінансового секторів економіки, а з іншого – внесок останніх у створення фіскального простору в частині його формування за рахунок податкових надходжень. Це щільно наближає нас до проблеми нарощування та реалізації податкового потенціалу усіма секторами національної економіки – фінансовими і нефінансовими корпораціями крізь призму формування фіскального простору та на цій основі – загального фінансового простору країни. Дослідження зазначеної проблеми[37], здійснене через сутнісні характеристики реального і фінансового секторів економіки, природу і значення їх взаємозв'язку для формування фіскального простору, дозволили дати оцінку й виокремити окремі напрями модернізації податкового інструментарію та можливості імплементації засад податкового регулювання в сучасну парадигму діяльності суб'єктів економіки.

Зокрема, серед напрямів модернізації оподаткування нефінансового сектору економіки як рушійної сили соціально-економічного розвитку ринкової економіки та поступу країни до сталого розвитку у найбільш концентрованому вигляді особливого значення надано використанню показників податкового потенціалу як планових фінансових індикаторів у процесах податкового моніторингу й важеля для контролю платників податків, а також як допоміжного інструменту у формуванні бюджету на наступний рік.

У контексті оптимізації державних боргових запозичень і пошуку джерел фінансування важливих державних програм обґрунтовані шляхи розширення бази акцизного податку та підвищення ефективності заходів його адміністрування. Водночас в умовах адміністративної та фіскальної децентралізації важливі заходи щодо доступу до боргового фінансування малого і середнього бізнесу, що забезпечуватиме робочі місця для місцевого населення, формувати його добробут та забезпечувати платоспроможний попит.

Зважаючи на надзвичайно важливу роль фінансового сектору, у межах якого відбувається рух фінансових ресурсів для потреб соціально-економічного розвитку, визнано, що оптимізація умов оподаткування та пристосування до них інституційних одиниць цього сектору

[37] Податковий потенціал фінансових та нефінансових корпорацій України : монографія ; за наук. ред. д-ра екон. наук, професора С. В. Онишко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 277 с.

є основою збільшення його податкового потенціалу. Водночас наголошено на важливості для визначення податкового потенціалу використання декількох підходів. Серед них: ресурсний – в основі якого розуміння, що це будь-які кошти, які можуть бути використані державою як основа для формування податкової бази, дохідний – у межах якого взаємозв'язок податкових ресурсів і податкових доходів відповідає взаємозв'язку показників запасу і потоку, а також результативний – коли податковий потенціал визначається як максимально можливі податкові ресурси суспільства для задоволення соціальних потреб населення, сформованих за мінімально допустимих розмірів вилучення частини доходів у господарюючих суб'єктів і фізичних осіб. Очевидно, що саме застосування комплексного підходу до оцінки податкового потенціалу здатне забезпечити об'єктивність такої оцінки.

Водночас багатосегментність фінансового сектору диктує потребу врахування специфіки кожного з них під час визначення їх податкового потенціалу. Так, щодо ринку банківських послуг – це фінансові ресурси, що формуються в межах ринку банківських послуг певної країни в умовах певної податкової системи та складаються з внутрішніх економічних джерел за фінансовий рік і можуть бути мобілізовані. Для банківських установ саме кредитно-інвестиційні операції формують основну частину їхнього прибутку. Тому активізація кредитно-інвестиційної діяльності сприятиме підвищенню їх податкового потенціалу, особливо в частині податку на прибуток. У макроекономічному аспекті кредитно-інвестиційна діяльність банківських установ спричиняє не лише зростання капіталізації на рівні банку, але й сприяє приросту суспільного капіталу, який підвищує фінансовий та податковий потенціал країни. Отже, активізація кредитно-інвестиційної діяльності повинна стати одним із ключових кроків загальнодержавної фінансової політики стимулювання економіки. Це пов'язано з тим, що активно функціонуюча фінансово-банківська система є каталізатором розвитку економіки в цілому Адже саме від обсягів фінансових інвестицій, загальної капіталізації та активності учасників фінансового ринку залежить сталий розвиток економіки країни на макрорівні.

Стосовно сегмента ринку цінних паперів податковий потенціал – це можлива сума мобілізованих податкових платежів до бюджету за рахунок: 1) зростання обсягів операцій з цінними паперами; 2) розширення податкової бази в нефінансових секторах економіки внаслідок

участі цього ринку в процесах алокації фінансових ресурсів. Отже, податковим потенціалом ринку цінних паперів можна вважати суму податкового потенціалу операцій із цінними паперами та податкового потенціалу нефінансового сектору економіки. На основі такого розуміння сукупний податковий потенціал ринку цінних паперів формують податок на прибуток і податок на доходи фізичних осіб.

Загалом удосконалення податкової системи як першооснови формування фінансової бази держави, тобто її фінансового простору, підтверджує особливу важливість дослідження категорії «податковий потенціал». Зважаючи, що соціально-економічні процеси упродовж останніх кількох десятиліть характеризуються високою інтенсивністю та різноспрямованими діями, цим обумовлюється виникнення передумов для внесення відповідних змін до податкової політики й податкового законодавства. Водночас здійснення активних змін у галузі оподаткування суперечить стабільності податкової системи як одного з фундаментальних принципів оподаткування та однієї з необхідних умов інвестиційної привабливості територій і розвитку бізнесу. Тому актуалізується завдання максимального використання «внутрішніх резервів», зокрема тих, що лежать у площині теоретичної концептуалізації, а також з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, здатних впливати на процеси формування і реалізації податкового потенціалу. Насамперед це пов'язано з розбіжностями щодо вихідного поняття «потенціал» та похідного від нього – «податковий потенціал», які досить широко представлені в економічній літературі.

У найбільш узагальненому розумінні податковий потенціал за своєю сутністю є обсягом прямих і непрямих податків та інших платежів і відрахувань до державних інститутів, що теоретично можуть бути сплачені впродовж певного періоду. Відповідно, податковий потенціал секторів фінансових і нефінансових корпорацій відображає обсяг прямих і непрямих податків та інших платежів і відрахувань до державних інститутів, що можуть бути сплачені впродовж певного періоду компаніями, які, власне, і формують сектори фінансових і нефінансових корпорацій. Очевидно, що подібні визначення засвідчують роль податкового потенціалу для відображення обсягів фіскального простору країни.

Однак для якісних характеристик останнього, що окреслюють динаміку його руху в перспективі, на особливу увагу заслуговує визначення податкового потенціалу як прогнозованої величини податкових

надходжень до бюджетів усіх рівнів, що реалізується через систему взаємодії податкового законодавства, податкових органів та платників податків з метою наповнення бюджетів фінансовими ресурсами з урахуванням мінімально можливих збитків платників податків для стимулювання економічно необхідних процесів[38]. В іншому визначенні податкового потенціалу також наголошується, що на мікрорівні – «це реальний національний дохід, зменшений на суму витрат, що забезпечують відтворення життєво необхідних потреб громадян і капіталу, спрямованого на інвестиційні потреби. Відповідно до структури економічної діяльності суб'єктів господарювання під податковим потенціалом розуміється сукупність статичних та динамічних складових забезпечення сталого функціонування і розвитку підприємства» [39]. Тобто наголос зроблено не просто на фіскальних, а що надто принципово – на регулятивних властивостях податкового потенціалу. Це узгоджується з постулатами економічної теорії стосовно граничної межі податкового навантаження, а відтак – зі зміцненням фінансового простору країни у перспективі. Саме на основі врахування існуючих причинно-наслідкових зв'язків важлива практична реалізація процесів визначення, нарощування та реалізації податкового потенціалу, що формує фіскальний та загалом фінансовий простір держави.

Підсумовуючи, з метою поглибити розуміння і значимість розробки більш виважених підходів до формування і розбудови фінансового простору важливо наголосити на особливій ролі у цих межах фіскального сегмента та фіскального простору загалом. Разом з тим не менш важливо розглядати фіскальний простір і як самостійний феномен. На основі виокремлення у структурі фіскального простору окремих сегментів та просторів, що також мають свої завдання і цілі, з'являється можливість нових аспектів у їх формуванні, що відповідно відбиватиметься й на структурі та функціонуванні фіскального простору в цілому, а отже, і на фінансовому просторі загалом.

Повертаючись до фінансової політики, що в межах предмета нашого дослідження найтісніше взаємопов'язана з фінансовим простором, логічно у такому контексті повернутися також до фінансової

[38] Проскура К. П. Податковий потенціал ринку цінних паперів в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.7. С. 151–162, 156.

[39] Паєнтко Т. В. Методичні підходи до оцінки податкового потенціалу фінансового ринку. Становлення економіки України у післякризовий період: ризики та проблеми розвитку : монографія. Частина І / за заг. ред. О. О. Непочатенко. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. С. 236–242.

системи, що проявляє і практично реалізує фінансову політику. Така потреба важлива, зважаючи, що існує й інша точка зору. Зокрема, вважається, що «…фінансова політика є складовою фінансової системи…»[40]. За таких умов у термінологічному ланцюзі, про який йшлося вище, черговість окремих ланок змінюється і набуває такого вигляду: фінансовий простір – фінансова система – фінансова політика. На нашу думку, подібна зміна немає щодо нашого дослідження принципового значення. Адже фінансова політика і фінансова система – це продукт діяльності держави, що відбувається у певному просторі, але одночасно і базис утворення фіскального простору, у якому діють економічні суб'єкти.

Розглядаючи фінансову політику як сукупність заходів держави з мобілізації фінансових ресурсів, їх розподілу й використання з метою досягнення певних економічних, соціальних і міжнародних цілей, підпорядкованих реалізації інтересів суспільства[41], та виходячи із трактування основних цілей розбудови фінансового простору, що безпосередньо пов'язані з вищеозначеними заходами держави, природно на першу позицію ставити фінансову політику, а потім фінансову систему. Це підтверджується й положенням, згідно з яким «фінансова політика має забезпечувати нормальне функціонування фінансової системи держави…»[42]. З огляду на фінансову систему як носія певних фінансових відносин, що згруповані в сукупність окремих сфер, взаємопов'язаних між собою, можна дістати уявлення про сутність фінансового простору, що розкривається через фінансові відносини. Отже, комплексне розуміння фінансового простору визначається спільністю сутнісних ознак і функціонального призначення та фінансової системи і фінансової політики.

Продовжуючи пізнання функціонування й розвитку фінансової системи у руслі забезпечення їх результативності, посилюється потреба в окресленні її сутнісних ознак у взаємозв'язку зі створенням поля, в якому вона розгортає своє існування та реальний зміст, а саме фінансового простору в єдності всіх його складових, зокрема й через

---

[40]Гордієнко Л. А. Фінансова політика соціальної сфери : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2019. 394, [52] с.

[41] Фінанси (теоретичні основи) : підручник / М. В. Грідчіна, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук та ін. ; під кер-вом і за наук. ред. М. В. Грідчіної, В. Б. Захожая. К. : МАУП, 2002. 280, [27] с.

[42] Там само. С.27.

відповідні зміни у фінансовій політиці. Взаємозв'язок і взаємообумовленість цих суспільних інститутів та явищ не дають відповідних підстав для їх ігнорування. Водночас вкотре важливо наголосити, що розгляд фінансової системи в термінах фінансового простору не означає їх лінійної взаємодії. І хоча очевидним є віддзеркалення одного іншим, залежність, наприклад, коли більш розвинений фіскальний простір створює передумови для розбудови адекватної фінансової системи. Їх діалектика здатна внести певні нетотожності та навіть протиріччя у зазначену взаємодію. Це вказує на важливість саме продуктивної, стратегічної взаємодії між фінансовою системою та складовими фінансового простору, які постійно еволюціонують, й особливо, як засвідчує практика, це стосується фіскального простору.

Перший крок на шляху забезпечення такої продуктивності вбачається у теоретичних засадах, у теоретичному окресленні їх певного розмежування, певної автономності, враховуючи їх витоки, для подальшої гармонізації, на якій будуть впорядковуватися суспільні відносини. Адже, як справедливо зазначається фахівцями: «Запорукою успіху будь-якої практичної діяльності є покладання в її основу правильної теоретичної моделі, що адекватно відображає і пояснює дійсність», а також те, що дослідження об'єктивних системних явищ вимагає постановки аналізу згідно «…з притаманними їм особливостями і характеристиками, так і у взаємозв'язку та взаємообумовленості»[43].

Іншими словами, проблема модернізації фінансової системи постає як комплексна і системна: криза в одній просторовій структурі фінансового простору здатна спровокувати погіршення стану в іншій та в цілому, і навпаки, позитивні ефекти в окремих просторових структурах продукуватимуть аналогічні ефекти в інших. Звернення до структурно-функціонального підходу структуризації фінансового простору робить процес модернізації ближчим як до реальних, так і очікуваних його характеристик. Зазначені положення, на наш погляд, варто розцінити як базисні, що продукують глибинні, кількісно-якісні зміни і фінансової системи, і фіскального та загалом фінансового простору.

Соціально-економічний розвиток України може бути успішним на шляху розгортання ємності фіскального простору, переведення його характеристик на новий якісний щабель. Кількісну та якісну

[43] Васильчук І. П. Фінансове забезпечення талого розвитку корпорацій : монографія. К. : КНЕУ, 2015. 516, [5] с.

означеність фіскального простору окреслює і забезпечує відповідна фіскальна політика та її інструментарій. У переліку групи бюджетного інструментарію – це доходи, видатки бюджету, бюджетні трансферти, державні кредити, державні запозичення тощо, у групі податкового інструментарію – податки, внески, податкові ставки, податкові пільги, спеціальні режими оподаткування тощо. Не менш вагомими є й інші групи інструментарію формування фіскального простору. У підсумку вони можуть комбінуватися залежно від реального стану соціально-економічних відносин та завдань, яких необхідно досягти.

У контексті відповіді на питання, наскільки повно забезпечується фінансовим простором досягнення суспільних цілей та які фінансові пріоритети сприятимуть соціально-економічному розвиткові, особливої уваги заслуговують інструменти регулюючого впливу для зміцнення зазначеного простору. Одним із найвагоміших інструментів є саме фінансова політика. «Економічна сутність фінансової політики як інструменту соціально-економічного розвитку країни полягає у фінансових відносинах, що виникають між економічними, політичними, правовими державними інституціями у процесі організації фінансової системи та спрямування фінансових ресурсів на досягнення стратегічних і тактичних цілей та завдань розвитку суспільства»[44]. У наведеному положенні окреслена особлива роль фінансової політики для розвитку суспільства у тактичному та стратегічному форматах, останній з яких безсумнівно пов’язаний зі сталим розвитком, що тісно переплітається з процесами глобалізації, яка є «…явищем політичним, технологічним і культурним також, як і економічним»[45]. У цьому зв’язку «…вирішальним для формування фінансової політики держави є визначення таких її параметрів, як розмір держави (частка перерозподілу ВВП через і видатки державного бюджету і позабюджетні фонди), дефіцит бюджету та частка державного та гарантованого боргу у ВВП»[46], які варто вважати фінансовими пріоритетами та на які й будуть спрямовані подальші розділи цієї монографії.

---

[44] Адаменко І. П. Фінансова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Бізнес Інформ*. 2014. № 3. С. 341–342.

[45] Giddens A. Reith Lectures, 1999. Runnaway World. Lecture 1.

[46] Запатріна І. Формування фінансової політики держави: євроінтеграційний вимір. *Вісник Київ. нац. торг.-ек. ун-ту.* 2012. № 2. С. 59–73, 62.

Стосовно фінансових інтересів, то їх розглядають як сукупність об'єктивних потреб економічного агента, задоволення яких забезпечує його ефективне функціонування та сталий розвиток[47]. Відтак стратегічним базисом кількісно-якісних змін фінансового простору варто вважати парадигму сталого розвитку, що тісно пов'язана з процесами глобалізації та деглобалізації, що детальніше буде розкрито в інших частинах монографії, а до ефективних регулюючих впливів віднести фінансове регулювання, втіливши його механізми в парадигму діяльності фінансових та нефінансових корпорацій. Тобто питання якості фінансового простору набуває й суто прагматичного забарвлення.

Разом з тим, розглядаючи фінансову політику як суспільний інститут, що «…формує правила і обмеження економічної поведінки, умови взаємовідносин, розвитку стратегій взаємодії учасників фінансових відносин, як соціальний інститут вона є однією із форм реалізації, регулювання і упорядкування суспільного життя й поведінки людей у соціально-економічній сфері»[48], до ефективних регулюючих впливів потрібно віднести інституційні прикмети формування фінансового простору, що й стануть предметом подальшого дослідження.

1.2. Інституційний формат формування фінансового простору

Різноманіття та багатофункціональність поняття «фінансовий простір» зумовлюють ту обставину, що, крім дослідження, власне, сутності цього поняття, не менш важливим постає пізнання і його інших проявів. Це загальний алгоритм дослідження складних понять. Наприклад, щодо поняття «соціальна сфера», то дослідники виокремлюють декілька підходів. Зокрема, 1) процесуальний, що передбачає її як систему галузей невиробничої сфери; 2) змістовний, що спрямований на змістовне наповнення цього поняття, 3) інституційний, що розглядає інституційні одиниці, які його забезпечують[49]. Поділяючи

[47] Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : КНТЕУ, 2001. 309, [77] с.

[48] Адаменко І. П. Фінансова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Бізнес Інформ*. 2014. № 3. С. 341–342.

[49] Кальницька М. Теоретичні підходи до визначення соціальної сфери та особливості її функціонування в Україні. *Економіка та суспільство*. 2017. Випуск 10. С. 529–534.

таку позицію, можна зазначити, що певною мірою і процесуальний, і змістовний підходи, які в нашому випадку пов'язані з відображенням мети та ролі фінансового простору, вже знайшли своє втілення в попередній частині монографії, тому зупинимося на інституційному підході.

Це особливо важливо, зважаючи, що, по-перше, саме інституційний формат вважається основою функціональної ефективності та, по-друге, з огляду на окремі вищенаведені визначення фінансового простору, що передбачають його пізнання в інституційному аспекті.

У цьому зв'язку важливо зупинитися на окремих висновках науковців, які досліджують проблематику інституційного регулювання соціально-економічної динаміки. Це досить важливо для їх врахування під час розбудови фінансового простору за рахунок найповнішого включення в цей процес інституційного потенціалу. Насамперед це стосується формування і реалізації теоретико-методологічного підґрунтя з тим, щоб надалі визначитися не лише з логікою дослідження, але й з більш прагматичними аспектами зазначеної проблематики.

Найперше, на що варто акцентувати увагу, так це висновок про відставання з розбудовою інституційного середовища. Найчіткіше це простежується саме на рівні формування фінансового базису розвитку економіки. Конкретизуючи це твердження, наголошується, що йдеться про механізми регулювання фінансових потоків, які в широкому розумінні визначають як рух фінансових ресурсів у фінансовій системі, надаючи йому значення ключового атрибуту реалізації державою її соціальної та економічної політики[50].

У наступному важливому висновку наголошується на багатоманітності сфер економіки, у яких відбувається рух фінансових ресурсів, це: домогосподарства, підприємства нефінансового сектору, державного сектору, фінансові посередники, чим й визначаються особливості інституціональних підходів, що опосередковують такий рух. Це, підкреслюючи особливу складність досягнення результативності інституційного забезпечення, на нашу думку, диктує потребу під час його організації виходити як із властивостей окремих секторів, так і його інтегруючої функції стосовно формування загального фінансового простору. Тобто формування методології регулювання фінансових

[50] Модернізація податкової та митної політики в інституціональному забезпеченні розвитку економіки України : монографія / К. О. Ващенко, П. В. Пашко, С. В. Онишко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 518, [44] с.

потоків як фінансового базису країни має враховувати інтереси як окремих економічних агентів, так і пріоритети економічної і соціальної політики загалом.

Продовжуючи далі та враховуючи, що найбільша потреба в залученні фінансових потоків виникає саме у держави, яку кредитують і домогосподарства, і підприємства нефінансового сектору, і фінансові посередники, ця потреба не обмежується потоками, що формуються у межах країни. Звідси особливості інституціональних підходів, що опосередковують рух фінансових ресурсів, які повинні враховувати використання зовнішніх джерел, а це призводить до необхідності постійного врахування динаміки зовнішньоекономічних і політичних відносин. Отже, виділяється й наступна важлива ознака організації інституційного забезпечення розбудови фінансового простору, що полягає у врахуванні високодинамічності розвитку економіки і суспільства в контексті змін як внутрішнього, так і зовнішнього середовищ.

На підставі цього особливої уваги заслуговує позиція, згідно з якою «ядром інституційної архітектоніки… має стати держава…», а зазначені «…характеристики фінансових потоків окреслюють потребу у застосуванні державних регулюючих заходів, які б забезпечили оптимальність формування та перерозподілу фінансових потоків між учасниками фінансових відносин»[51]. У її підтвердження наведено приклад Індії та Китаю, які, на відміну від багатьох інших країн світу, не пішли шляхом активної лібералізації державного регулювання, й тому світові фінансові кризи не спричинили у них великих фінансових потрясінь[52].

Більш загальними, особливо у контексті цього монографічного дослідження, є рекомендації академіка В. Геєця, який зазначає про «…поєднання процесів глобалізації і регіоналізації, завдяки яким стане можливим подальший розвиток людських можливостей з їх різнобарвністю та багатством прояву. На такому шляху Україна може досягти успіхів в інтеграційних процесах, хоча надалі вони значною мірою визначатимуться передусім станом економічного розвитку»[53].

[51] Модернізація податкової та митної політики в інституціональному забезпеченні розвитку економіки України : монографія / К. О. Ващенко, П. В. Пашко, С. В. Онишко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 518, [45, 47] с.
[52] Epstein Gerald. Should Financial Flows Be Regulated? Yes. *Desa Working Paper*. № 77. P. 1–16.
[53] Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. К. : Ін-т екон. прогнозув. ; Фенікс, 2003. 1008, [93] с.

Необхідно, продовжує науковець, «…наполегливо відстоювати власні національні інтереси, спрямовувати зусилля на реалізацію заходів, що забезпечують її конкурентоспроможність і дозволяють на рівноправних умовах брати участь у світогосподарських процесах, кооперацій-них зв'язках, обміні сучасними технологіями, знаннями, науковими надбаннями, а не бути викинутою на узбіччя світової магістралі розвитку і не мати можливості ефективно взаємодіяти з природою через такі технології, які не дозволятимуть це здійснювати у сучасному світі»[54].

Відтак у межах розбудови інституційного забезпечення фінансового простору вирішальним постає проблема його регулювання і впорядкованості. Це можливо на основі найповнішого врахування інтересів учасників фінансових відносин, базуючись на їх взаємодії через взаємопов'язаність інституційних змін, адже саме узгодження інтересів становить той критерій, що дозволяє досягти належної результативності. Тут варто звернутися до сутності філософської категорії «взаємодія», що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їхню взаємну обумовленість і зміну стану або взаємоперехід, а також заснування одного об'єкта іншим. Відштовхуючись від цього визначення, можна прогнозувати ефект взаємодії в інституційному середовищі для розбудови фінансового простору, що становлять окремі, але взаємопов'язані системи, кожна з яких сформована із значної кількості складових та елементів. Тому значення організації взаємодії полягає в прагненні погоджених дій різних ланок системи, щоб об'єднати і максимально використати їхні зусилля і можливості, досягти ефективних результатів у коротший термін та з меншими витратами сил і засобів[55].

Водночас варто погодитися з думкою, що в термінах взаємодій в інституційній сфері до основних належить взаємодії між: 1) окремими інститутами; 2) формальними і неформальними нормами; 3) структурними елементами інституту; 4) правилами гри і правилами контролю, що сприятиме виходу на траєкторію ефективності інституціональної організації[56]. Тобто фактично йдеться про інституційну еволюцію,

---

[54] Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. К. : Ін-т екон. прогнозув. ; Фенікс, 2003. 1008, [91–2] с.

[55] Чорномаз О. Б. Суб'єкти правовідносин у сфері пасажирських перевезень залізничним транспортом, їх взаємодія. *Економіка, фінанси, право*. 2009. № 9. С. 33–36, 55.

[56] Модернізація податкової та митної політики в інституціональному забезпеченні розвитку економіки України : монографія / К. О. Ващенко, П. В. Пашко, С. В. Онишко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 518, [43–44] с.

можливість якої вбачають лише «…в межах інституційної еластичності, що визначається ступенем можливої зміни одного інституту внаслідок впливу зміни іншого»[57]. Водночас стосовно базових інститутів, спираючись на які вибудовується загальна інституційна структура, а саме через поступове нарощування їх архітектоніки та модифікації їх основи, очевидно, що до таких базових інститутів варто віднести, насамперед, інститут держави, зважаючи на його особливу роль, однак із урахуванням нових ознак і властивостей розвитку.

Наведені вище висновки та виокремлені взаємодії поглиблюють розуміння конкретних інституційних прикмет і шляхів їх поглиблення для розбудови фінансового простору та, відповідно, окреслюють й логіку їх дослідження. Звідси актуалізується завдання передусім повернутися до базового інституту «держава» в тісній взаємоузгодженості з об'єктивною реальністю, яка по-новому здійснює вплив на їх функціонування та завдання.

Проблема співвідношення держави і ринку, що не отримала свого остаточного розв'язання впродовж тривалого історичного часу, відзначаючись постійно перманентним характером, сьогодні ґрунтується на зміні пріоритетів державної політики в напрямі її соціалізації, посиленні регулюючої ролі на противагу пануючій керівної та, як наголошують американські учені П. Самюелсон і В. Нордгауз, сприянні макроекономічному зростанню і стабільності економіки[58].

Очевидно, що успішне виконання державою «основних захисних і системоутворюючих функцій служіння держави суспільству»[59] вимагає адекватної інституційної структури. Серед ключових чинників, що здійснили значний внесок в особливості та реальне втілення цих потреб, зробила глобалізація, обумовивши становлення нових системи зв'язків та інституційних утворень у відповідь на її виклики. Стрімка динаміка глобалізаційних процесів, які «…стимулюють суперечливі процеси, що призводять до ерозії традиційних державних суверенітетів, загрожуючи втратою національного контролю над

[57] Модернізація податкової та митної політики в інституціональному забезпеченні розвитку економіки України : монографія / К. О. Ващенко, П. В. Пашко, С. В. Онишко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 518, [44] с.

[58] Самюелсон П., Нордгауз В. Макроэкономика. 1995. 544, [79–84] с.

[59] Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. К. : Ін-т екон. прогнозув. ; Фенікс, 2003. 1008, [56] с.

основними економічними і соціальними цінностями»[60]. Це зумовило постановку ряду нових завдань насамперед перед інститутом-державою для адекватного реагування на розгортання нових тенденцій у вітчизняній та світовій економіках.

До чинників, викликаних об'єктивною динамікою у її внутрішніх і зовнішніх вимірах, додалася нова соціально-економічна реальність. Це пандемія та загострення військової ситуації Росії з Україною, що розпочалося 2014 року та досягло свого піку наприкінці 2022 року масштабним вторгненням країни-агресора на територію України. Вони досить суттєво ускладнили стан фінансового простору, внутрішньої і зовнішньої фінансової спроможності щодо вирішення питань поточного функціонування і перспективного розвитку країни, вимагаючи посилення ролі держави.

Отже, контури механізму реалізації державної політики та його складові повинні постійно розвиватися для набуття якісних характеристик та їх оптимальної взаємодії у швидкозмінних умовах суспільного розвитку для отримання визначених цільовою функцією впливів. З цією метою в арсеналі виконання державою своєї ролі поряд із прямими владними засобами (управління, втручання, вплив, регламентація тощо) міститься цілий ряд інших засобів. В узагальненому підході вони характеризуються такими прикметами, як підтримка, сприяння, координування, допомога, стимулювання тощо. Зазначена сукупність здатна сформувати системно-об'єднуючий механізм, щоб реалізувати державну політику в окремих сферах забезпечення соціально-економічного розвитку. Водночас варто виходити із того, що основною метою держави є розбудова активної політики як чинника створення загального простору для системних трансформацій на основі чіткої концепції цільової функції.

Повертаючись після наведених узагальнень у площину аспектів, найтісніше пов'язаних із розбудовою фінансового простору, особливої уваги заслуговує його фіскальна складова. Серед сукупності, визначених Міністерством фінансів України фіскальних ризиків, які впливатимуть на державні фінанси у 2022–2023 рр.[61], виділимо ті, що

[60] Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / пер. с англ. 2005. 288, [118] с.

[61] Фіскальні ризики та їх вплив на показники державного бюджету 2022 / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%86%D0%BD%D1%84_%D1%84%D1%96%D1%81%D0%BA_%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%B2%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82_2022.pdf

найтісніше пов'язані з потребою їх врахування під час трансформації інституційного простору. Це:

– невизначеність тривалості й інтенсивності військового конфлікту між Україною та російською федерацією, що може позначитись на збільшенні людських втрат і подальшої вимушеної міграції населення, суттєвому зменшенні обсягу зовнішньої торгівлі, продовженні руйнування важливих інфраструктурних об'єктів, на збільшенні втрат в економічному та виробничому потенціалах, на збільшенні витрат на логістику промисловими й агропідприємствами, на зниженні рівня їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості;

– недоотримання фінансової допомоги від міжнародних фінансових організацій та країн-донорів здатне призвести до додаткової грошової емісії, скорочення бюджетних витрат і бюджетної підтримки бізнесу, що негативно вплине як на обсяги попиту в економіці, так і на обсяги виробництва;

– отримання більш низького врожаю зернових культур внаслідок втрат врожаю через знищення з боку країни-агресора як культур на полях, так і місць зберігання зібраного врожаю, що призведе до зменшення експортної спроможності аграрного сектору та відповідно валютних надходжень від експорту, падіння виробництва у переробній промисловості, дефіциту продовольчих товарів на внутрішньому ринку та зростання споживчих цін на харчові продукти, що займають значну частку у споживчому кошику;

– не продаж об'єктів великої та малої приватизації через відсутність попиту через погіршення інвестиційного клімату.

Із зазначеного можна свідчити про потребу, з одного боку, ширшого застосування інструментарію фіскальної політики як інструментарію макроекономічного регулювання, а з іншого – більшої уваги до відновлення та стратегічного розвитку інституційного середовища в Україні.

Дійсно, ефективне законодавче забезпечення, науково обґрунтоване визначення пріоритетних напрямів інвестування, їх відповідність державним інтересам, цілям національного відродження України, швидкого досягнення стабілізації та зростання народного господарства, на думку І. Заїчка, посідають визначальне місце у переліку стратегічних пріоритетів державної політики у сфері фінансів[62]. Щодо

[62] Zaichko I. V. (2020). Methodical provision of financial security assessment of the state. Economies' Horizons, no. 1(12), pp. 15–26, 16.

прямого іноземного інвестування, то до основних проблем, які його стримують, науковець відносить поряд із корупційними проявами також недостатній рівень державного регулювання та захисту[63]. З наведеного не складно зробити висновок, що перед інституційним базисом втілення цих стратегічних пріоритетів стоять складні та відповідальні завдання. Так, у напрямі мінімізації ризиків інвестування в умовах воєнного стану здійснюється певна робота щодо залучення іноземних інвестицій, дерегуляції і покращення умов для ведення бізнесу та механізму їх страхування, що дозволить гарантувати інвесторам безпеку капіталовкладень в українські активи[64]. Це перемовини з Багатостороннім агентством з інвестиційних гарантій (MIGA), яке входить до групи Світового банку. Ця організація має програми страхування інвестицій в умовах терористичних загроз, тож доступ до її послуг надасть можливість інвестувати вже нині, у той період, коли воєнні дії ще продовжуються. Для гарантування безпеки інвестори купуватимуть страховку, вартість якої розраховується залежно від обсягу інвестицій, а у разі форс-мажорних обставин інвестор зможе отримати компенсацію цих коштів.

Ураховуючи обмеженість фінансової спроможності держави, її роль для формування і підтримки базових умов, ведення бізнесу суттєво визначається як обсягами державних інвестицій, так і станом інвестиційного клімату в країні. Як нами вже зазначалося[65], щодо першої умови, важливо виокремлювати два підходи з боку держави та черговість їх втілення: 1) недостатнє виконання своєї ролі щодо просування приватних інвестицій за пріоритетними напрямами, від яких залежить соціально-економічний поступ, – це людський капітал і виробнича інфраструктура; 2) недостатнє нарощування державних інвестицій, що, крім власної негативності, не стало імпульсом наро-

[63] Заїчко І. В. Бюджетна політика як інструмент інноваційно-інвестиційного розвитку держави. *Problems of practical application of innovations, methodology and experience* : матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції. 2021. С. 23–26.

[64] Уряд ініціював зміни до законодавства, спрямовані на створення сприятливого інвестклімату. URL : https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=ukUA&id=05e3ed14-449f-4454-b830-fda5affb50aa&title=UriadInitsiiuvavZminiDoZakonodavstvaSpriamovaniNaStvorenniaSpriiatlivogoInvestklimatu

[65] Онишко С. В. Механізми реалізації державної політики інвестиційно-інноваційного розвитку. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України* : матеріали наук.-практ. конф., м. Ірпінь, 21–22 березня 2018 року. Ірпінь : УДФС України, 2018. С. 68–70.

щування приватних інвестицій. Стосовно другої умови – інвестиційного клімату, то серед причин, які роблять Україну аутсайдером світових інвестиційних процесів згідно з рейтингом Світового економічного форуму, це низький рівень прозорості державної політики, неефективність або марнотратство державних коштів, розкрадання публічних фінансів, відповідно, 104, 138 та 124 позиції серед 144 країн. Тобто якість державної політики й ефективність її функціональної спроможності постає базисом для інтегрованої дії складових механізму реалізації цієї політики в напрямі підвищення інвестиційного потенціалу. Отже, у бюджетному процесі проблема фінансового менеджменту постає серед надзвичайно актуальних, що вимагає відповідних рішень інституційного спрямування. Так, для «…реалізації стандартів і процедур фінансового менеджменту в бюджетному процесі у таких країнах, як США, Австралія, Швеція діють агентства з фінансового менеджменту у вигляді самостійного органу або у складі органів виконавчої влади. Наприклад, у Швеції в органах виконавчої влади діють спеціальні агентства з фінансового менеджменту, у Великобританії замість спеціального агентства створений Директорат фінансового менеджменту»[66]. Підвищенню якості інституційного середовища сприятиме застосування цифрових технологій. Так, одним із основних інструментів досягнення прозорості діяльності органів влади всіх рівнів, підвищення довіри громадян до влади, а також більш ефективного публічного управління та адміністрування є впровадження та розвиток е-урядування. Поняття «електронне урядування» визначено «Концепцією розвитку електронного урядування в Україні» як «форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян»[67]. Це також електронні бюджети та інші, тобто інструментарій, що містить значний потенціал результативності державної політики, більш детально про які йтиметься в подальших частинах цієї монографії.

---

[66] Рязанова О. Н. Фінансовий менеджмент у бюджетному процесі: зарубіжний досвід. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку :* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інт.-конф., м. Острог, 22 жовт. 2021 року. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. С. 137–141.

[67] Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649- 2017-%D1%80#n14

Не можна обійти увагою й актуалізацію останнього часу проблеми формування в Україні сталих фінансів. Йдеться про стійку до екзогенних та ендогенних чинників фінансову систему, здатну одночасно забезпечити й фінансування потреб сталого розвитку. Наголошується на сприянні цій меті міжнародних організацій. Насамперед це Програма розвитку ООН. «Відповідно до її стратегічної мети, а саме допомогти Україні в реалізації Цілей сталого розвитку – 2030, було підготовлено концептуальний документ – дорожню карту «Сталі фінанси. EU Green Deal»[68]. У ній подано загальний алгоритм формування в Україні системи сталих фінансів з урахуванням викликів, загроз і ризиків сьогодення. Також зазначається ключова роль сталих фінансів у досягненні цілей Європейської зеленої угоди й міжнародних зобов'язань ЄС з досягнення цілей сталого розвитку й боротьби зі зміною клімату. На нашу думку, саме подібні кроки є надто значимими у спробах віднайти компроміс між глобалізаційними і деглобалізаційними процесами під час формування фінансового простору. Щодо ролі держави у таких спробах, то вона простежується із такої тези: «В умовах економічної глобалізації «без кордонів» підвищується відповідальність національних держав за реалізацію ефективної економічної політики, яка б, з одного боку, забезпечувала реалізацію конкурентних переваг країни, використання позитивів глобалізації у національних інтересах, а з іншого – запобігала її негативам і «провалам»[69]. На додаток до цього можна лише наголосити на важливості зміни того стану, коли 70 % вітчизняного експорту є сировинними активами[70].

Продовжуючи розгляд ролі держави в розбудові інституційного середовища, важливо перейти до її значення в регламентації правил, які пов'язані зі стандартами постіндустріального суспільства. Це процеси, що відбуваються у зв'язку з розбудовою цифрової економіки, здійснюючи значний вплив на рух фінансових потоків, а отже, і на фінансовий простір. Така економіка, на думку міністра цифрової

[68] Сталі фінанси. EU Green Deal. UNDP. URL : https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/5%20FINAL_Tree_Sustainable_finance_strategy_297x210mm_4%2B4_web_18 0822.pdf

[69] Калетнік Г. М., Заболотний Г. М., Козловський С. В. Інноваційні моделі управління стратегічним економічним потенціалом сучасних економічних систем. *Актуальні проблеми економіки.* 2011. № 4. С. 3–11, 5.

[70] Зовнішня торгівля у 2021 році (попередні дані) / Асоціація Укрліяпром. URL : https://ukroilprom.org.ua/news/zovnishnya-torgivlya-u2021-rotsi-poperedni-dani-281/

трансформації України М. Федорова, «…дозволить збільшити кількість нових робочих місць та досягти мінімум 4 % додаткового зростання ВВП на рік. Відкриття нових сегментів та галузей прискорить розвиток промисловості та бізнесу»[71], а це у відповідний спосіб відобразиться і на рухові фінансових потоків. Очевидно, що подібні очікування невіддільні від інституційних змін, більш того, саме останні значною мірою визначатимуть реальність таких очікувань. Зважаючи на вплив цифрової економіки практично на всі сфери економічного та загалом суспільного життя, природно, що інституційні зміни повинні торкнутися усіх цих сфер, а враховуючи різнонаправленість такого впливу, виникають украй складні завдання щодо забезпечення їх ефективності. Досить поглянути лише на значний перелік необхідної інфраструктури як основи цифрової економіки на ринках фінансових послуг, що відображено в наступних розділах цієї монографії.

Загалом, зважаючи на винятково важливу роль фінансового ринку у формуванні фінансових потоків, проблематика цифровізації у її розумінні як «проникнення цифрових технологій в усі напрями діяльності фінансових установ та взаємодію між суб'єктами фінансової сфери, завдяки формуванню єдиного цифрового простору»[72], належить до надто важливих аспектів інституційного забезпечення функціонування фінансового ринку. Вагомість цього аспекту підтверджується, зокрема, постановкою питання про створення цифрового фінансового ринку як «економіко-синергетичної сфери, в якій формується кон'юнктура на фінансово-цифрові ресурси та система торговельно-цифрових, фінансово-правових взаємовідносин учасників ринку з майнінгу, електронного трансферу фінансових ресурсів і прав власності для отримання фінансово-цифрових активів, а також прибутку від проведених фінансових операцій на електронних платформах». Цифровий фінансовий ринок – це насичена новітніми електронно-цифровими технологіями, інструментами, системами, процесами, засобами функціонування, що становить інституційно-трансформовану

[71] Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. Михайло Федоров: Цифровізація економіки дозволить досягти мінімум 4 % додаткового зростання ВВП на рік / прес-офіс Міністерства. 2 лютого 2021 року, 18:00. URL : https://thedigital.gov.ua/news/mihajlo-fedorov-cifrovizaciya-ekonomiki-dozvolit-dosyagti-minimum-4-dodatkovogo-zrostannya-vvp-na-rik

[72] Онишко С. В. Розвиток фінансового ринку в умовах цифровізації. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку :* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інт.-конф., м. Острог, 22 жовт. 2021 р. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. С. 110–113, 111.

складову фінансового ринку[73]. У наведеному визначенні простежується й зворотний зв'язок, а саме місце фінансового ринку в розбудові загального інституційного середовища.

Водночас не менш вагомим постає завдання виваженості державної політики. Це пов'язано з тим, що «…нові фінансові інструменти, наприклад, віртуальні активи, ставлять під загрозу існування традиційної фундаментальної фінансової моделі. Хоча цифрові фінансові технології спрощують і прискорюють багато бізнес-процесів, вони вимагають від користувачів фінансової та цифрової обізнаності. Необхідно покращити державний нагляд та забезпечити інтереси суспільства в отриманні надійних інструментів оплати та зберігання цінностей»[74]. Насамперед це вимагає першочергового дотримання основних принципів цифровізації, викладених у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України[75]. Однак не менш важливим є прийняття й нових норм у нормативно-законодавчому полі та активна розбудова відповідних інститутів. Прикладом останьому може слугувати створення віртуальних фінансових установ, кількість яких у світі сягає майже 300 необанків. Серед найбільш відомих піонерів, заснованих ще 2009 року, це американський необанк Simple, німецькі, а саме Fidor Bank, створений у Мюнхені 2009 року, та N26, запущений на початку 2015 року. Це також британські банки, засновані: 2013 року Tandem Bank, 2014 року Atom Bank, 2015 року Monzo Bank. З 2017 року здійснює свою діяльність український віртуальний Монобанк як новітню форму банку, відмінну від їх традиційних вітчизняних форматів. До інституційної еволюції спрямовує й необхідність гармонізації національного законодавства «…особливо із законодавством європейських країн, розвиток правового регулювання фінансових відносин усередині країни, коли здійснюється імперативне регулювання центральним банком або іншим державним органом»[76].

---

[73] Кравченко А. С. Функціонування та перспективи розвитку фінансового ринку України в умовах цифровізації суспільства: теорія, методологія та практика : монографія. Київ : ДУ НМЦ ВФПО, 2020. 344 с.

[74] Реверчук С. К., Творидло Л. І. Особливості розвитку та державного регулювання ринку банківських послуг України в умовах цифровізації. *Економічний простір*. 2022. № 179. С. 13, 12–18.

[75] Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text

[76] Беззуб Р. Ю. Проблеми розвитку необанків в Україні. *Розвиток банківських послуг та інновацій в цифровій економіці* : матеріали наук.-практ. інтерн.-конф. студ. аспір. і молод. вчених. м. Київ, 14 квітня 2019 року. К., 2019. С. 57, 57–59.

У контексті розбудови нормативно-правового поля для врегулювання питань, пов'язаних із рухом фінансових потоків, формуванням фінансового простору, особливе місце посідає проблематика функціонування віртуальних активів. Їх фактичне перебування поза межами офіційної фінансової системи створює значні складнощі під час визначення їх пливу як на внутрішні економічні процеси країни, так і у глобальному вимірі. Щодо останнього, це пов'язано з недостатньою розробленістю регуляторних процедур щодо цих активів в окремих країнах світу. Тому розробку законів України «Про віртуальні активи» і «Про платіжні послуги», які спрямовані на упорядкування функціонування ринку цифрових фінансових інструментів, важливо віднести до категорії найактуальніших, зважаючи на стрімкий розвиток цього ринку. На жаль, Закон України «Про віртуальні активи» наразі не набрав чинності, що пов'язано із внесенням змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з такими активами. Безперечно, дієве поєднання положень зазначених закону і кодексу досить важливе для формування фінансового простору держави, що посилюється й можливістю розширення нелегальних фінансових транзакцій, а тому постає в ряду першочергових інституційних заходів. Загалом взаємодія, про важливість якої наголошувалося вище, зокрема інститутів та інституцій під час формування інституціонального базису, це той шлях, що єдино здатний забезпечити максимальний ефект у вирішенні назрілих проблем.

Фінансова політика, яка лежить в основі формування фінансового простору, реалізується державою через закони, нормативно-правові акти та окремі рішення державних органів. Звідси значимість їх чіткості і стабільності. Не можна обмежуватися лише цими вимогами. Досить звернутися, наприклад, до фіскальної політики, характеризуючи яку, Дж. Шумпетер зазначив, що «…ніщо так виразно не відображає характер суспільства та цивілізації, як фіскальна політика, що проводиться політичним сектором цього суспільства»[77]. Відповідно до одного із визначень це політика маніпулювання бюджетом, видатками й податками для регулювання ділової активності та вирішення соціальних завдань, що чітко вказує на потребу адекватного «маніпулювання» й регламентуючими

[77] 3Schumpeter J. A. History of Economic Analysis.First published in Great Britain in 1954 by Allen & Unwin (Publishers) Ltd. This edition with a new introduction by Mark Perlman published in the Taylor & Francis e-Library, 2006. 1321 p.

засобами. На це вказує й інше визначення, а саме як сукупність заходів держави у сфері регулювання податкових і бюджетних відносин, що пов'язані з реалізацією економічних інтересів. Потреба гнучкості такої політики, її інтерпретації до вимог часу свідчить про складність процесів правового регламентування фінансової політики. Проте, вирішуючи це питання, особливої уваги заслуговує твердження Н. Фергюсона про те, що «складний фінансовий світ можна зробити менш крихким лише завдяки простоті регулювання та силі дотримання законів»[78].

Перша складова, а саме щодо простоти регулювання, точніше її відсутності, можна знайти безліч підтверджень, зокрема у практиці правового регулювання. Природно, що в цьому випадку не можна скидати з рахунку складність та багаторівневість багатьох явищ, що підлягають такому регулюванню. Проте існує й широке поле дій та рішень, що можуть сприяти зазначеній простоті, але залишаються нереалізованими. Для прикладу можна навести проблематику корупції, її високий рівень в усіх сферах економіки та суспільного життя загалом. У межах предмета цього дослідження особливу увагу викликають її прояви у фінансово-кредитній сфері. Вона охоплює організаційно-правові, адміністративні аспекти розвитку та регулювання фінансових відносин, управлінські рішення щодо використання фінансових ресурсів, а також безпосередньо помилки, зловживання, економічні злочини в управлінні фінансовою системою та ін. Як наслідок, неефективність та зниження інноваційно-інвестиційної активності, тінізація і криміналізація економіки, нелегальний відплив капіталів за кордон, низький рівень бюджетної дисципліни і бюджетний дефіцит, неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків та ін. Водночас статистика свідчить про прийняття понад 300 нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері протидії і запобігання корупції.

Однак складність боротьби з корупцією зростає. Це зумовлено як її масштабами, так і виходом на новий рівень, коли відбувається її поширення не лише на окремі посадові особи, а на цілі структури, а також підключення до корупційних дій правоохоронних органів і кримінальних угрупувань. «Під час збереження умов, що породжують

[78] Н. Фергюсон. Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки / пер. з англ. К. Диса. 3-тє вид. К. : Наш формат, 2022. 144, [73] с.

корупцію, корупційні прояви ставатимуть більш витонченими, а правоохоронна система встигатиме присікати тільки ті з них, що є менш значущими і добре відомими»[79]. Іншими словами, йдеться про необхідність зміни схем, «правил гри» для уникнення умов появи корупційних дій, формування відповідних культури та середовища, покликаних боротися з корупційними проявами, що поряд із державними заходами включає задіяння й заходів громадянського впливу. Щодо останнього варто навести таке. За даними Інституту світової політики, якщо у Швейцарії, Данії, Норвегії, Великій Британії, Канаді про корупцію готові повідомити 90 % мешканців, то в Україні, навпаки, 74 % опитуваних заявили, що не будуть повідомляти про такі випадки[80]. Варто погодитися з думкою, що корупції можливо лише протидіяти, а її проявам – запобігати. Протидія корупції має на меті забезпечити правовий захист відповідно публічного або приватного інтересу, що актуалізує завдання розробки механізму правового регулювання протидії корупції. У цьому аспекті варто навести позицію, згідно з якою, якщо не візьме гору підхід, пов'язаний зі зростанням соціальної функції держави, з розширенням соціальних програм, вирівнюванням несправедливості, породжуваної ринковими відносинами, то й держава не буде здатною кардинально змінити кримінальну ситуацію у країні застосуванням тільки кримінально-правової репресії[81].

Отже, на порядку денному інституційного забезпечення фінансового простору комплексний підхід, що включає формування структури інституційного середовища і таких його прикмет, що пов'язані з контролем та відповідальністю. На це спрямовують насамперед окремі визначення поняття «інститут». Так, стосовно визначення фундатора інституціональної теорії Д. Норта інститут – це певні правила гри в суспільстві, тобто вигадані обмеження, які направляють взаємодію людей у певне русло; це структура, яку люди накладають на свої відносини, визначаючи таким чином стимули, поряд з іншими

[79] Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Базові принципи та елемнти антикорупційної політики в Україні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2014. № 23. С. 116–119, 118.
[80] Долгий О. О. Суспільно-соціологічний та правовий аспекти корумпованості фіскальних та інших органів державної владим України. *Реформування податкової системи України відповідно до європейських стандартів* : зб. матер. науково-комунікативних заходів. Держ. фіск. служб. України, Нац. унів. ДПС України, Наук.-досл. центр з проблем оподатк. Ірпінь, 2014. 314, [80] с.
[81] Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Х. : НікаНова, 2012. 318, [16] с.

обмеженнями (бюджетними, технологічними тощо) окреслюючи межі вибору, які встановлюють рамки функціонування економіки і суспільства упродовж того чи іншого періоду[82]. Далі у Тлумачному економічному і фінансовому словнику інститут представлено як «…сукупність писаних або неписаних законодавчих норм і вимог, які виконують господарюючі суб'єкти…, і сукупність органів, установ, соціологічних або адміністративних груп, які сприяють формуванню відповідного середовища»[83]. Очевидно, що в переліку засобів державного регулювання та впливу на інтереси суб'єктів економіки одним із найдієвіших важелів є контроль та відповідальність. «Держава повинна сформувати на ринку такий економічний порядок, який би обумовлював його розвиток та забезпечував індивідуальну відповідальність його учасників»[84]. До цього варто навести й таке бачення: «Серед причин кризи велику роль зіграло не лише регулювання, яке неправильно зрозуміли (можливо через відсутність належної його простоти – доп. автори). Свою роль також відіграло відчуття безкарності, яке з'явилося не від дерегуляції, а через відсутність покарань»[85]. На критичність врахування цих аспектів вказує й таке твердження: «Особливістю сутності нашої фінансової системи є безпрецедентна довіра людини до людини, і коли ця довіра сильно послабляється через приховані причини, їй може сильно зашкодити навіть дрібниця, а значна неприємність може взагалі зруйнувати її»[86]. Тобто феномен контролю та відповідальності в ряду чинників, здатних забезпечити максимальний ефект окремих або сукупності заходів інституційного забезпечення формування фінансового простору, мають особливе значення. Помітне й певне відставання реальних кроків у цій сфері. Залишаються відкритими ряд аспектів практичного застосування цих чинників в умовах розгортання нових явищ та особливостей організації економічного й загалом усього суспільного життя, що безпосередньо детермінують таке застосування.

---

[82] Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. К. : Основи, 2000. С. 11, 137.

[83] Бернар И. Толковий экономический и финансовый словарь : в 2-х т. Т. 2 / пер. с фр. 1994. С. 91.

[84] Мацук З. А. Фінансові послуги на ринку цінних паперів України: теорія та практика : монографія. Київ : КНЕУ, 2018. 367 с.

[85] Фергюсон Н. Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки / пер. з англ. К. Диса. 3-тє вид. К. : Наш формат, 2022. 144, [71] с.

[86] Там само. С. 67.

Так, досліджуючи сутність і зміст інституту господарсько-правової відповідальності в загальній системі правової відповідальності[87], нами зверталася увага на окремі прогалини чинного законодавства, вже стосовно відсутності чіткого законодавчого визначення цього поняття, а також узгодженості принципів і підстав господарсько-правової відповідальності з тими, що закладені у базисних правових інститутах загальнодержавної системи регулювання суспільних відносин. Це важливо з огляду на роль господарської діяльності, зокрема з позиції руху фінансових потоків, а отже, і для оцінки стану фінансового простору держави. Відповідальність загалом у її певних формах завжди торкається інтересів суб'єкта суспільних відносин, при цьому вона «не є автоматичним наслідком правопорушення, а залежить від волевиявлення управненої сторони зобов'язання або рішення компетентного державного органу, на якого покладений обов'язок щодо застосування санкцій»[88], а тому вимагає адекватного інституційного забезпечення, що впливає на модифікацію окремих інституційних форм. Юридичною підставою відповідальності може бути не тільки нормативно-правовий акт, але й укладений договір, а в світлі нестабільності нормативного поля, недостатнього в окремих випадках рівня регламентації дій, можливе застосування заходів впливу на правопорушників на основі письмових розпоряджень (приписів). Під впливом нестабільності, як характерної ознаки сьогодення, об'єктивно підвищуються вимоги, але одночасно й складність розбудови юридичного інституту відповідальності та її окремих форм.

Одночасно варто зазначити, що вказана проблематика відрізняється особливою актуальністю не лише з огляду на сучасні, надто складні умови функціонування суспільних відносин та їх правого регламентування. Це завжди було ознакою розвитку цих процесів, що досить яскраво відобразив Н. Фергюсон у своїй праці «Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіка»[89], проілюструвавши,

[87] Онишко О. В. Сутність та зміст інституту господарсько-правової відповідальності в системі правової відповідальності. *Ірпінський юридичний часопис :* науковий журнал. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2019. Випуск І. 180, [66–72] с. (Серія : Право).

[88] Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. К. : Юрінком Інтер, 2012. 528, [419] с.

[89] Фергюсон Н. Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки / пер. з англ. К. Диса. 3-тє вид. К. : Наш формат, 2022. 144 с.

в окремих випадках метафорично, як у світі еволюціонувала інституційна матриця, що включає уряд, ринок, закон та громадянське суспільство. У межах порівняння окремих правових систем – англійського загального права та європейського права, за визначенням автора «з його специфічним характером континентального права», розглянуто ряд питань стосовно роботи органів, які б мали карати за шахрайство, притягнення до відповідальності порушників, наявності кримінальних законів щодо інституційних порушень, дотримання принципу верховенства права, складності регулювання, ролі домовленостей тощо.

У контексті взаємодії систем примусу і права доречно навести висновки й іншого науковця. Так, Р. Ла Порт вважає закономірним, що у країнах із системою загального права забезпечується більш якісний, порівняно з країнами громадянського права, правовий захист інвестора та кредитора. Однак, як компенсація меншої захищеності прав акціонерів та інвесторів у країнах із германською правовою системою виступає наявність більш розвинених механізмів примусу до їх виконання. Водночас стосовно першопричин невдач, про що стверджував Полібій вже у II ст. до н.е., переваги римських законів полягали не в їх розумній будові зверху, а у формуванні внаслідок взаємодій методом проб і помилок, які не зупиняються[90].

Очевидно, що наведені порівняння та характеристики особливо важливі, враховуючи їх необхідність та визначальне значення у процесі постійної розбудови інституційного середовища і в локальному, і в глобальному його вимірах. Вищенаведений перелік ілюструє також і безпосередній зв’язок вирішення цих питань з явищами контролю та відповідальності, що й визначає хід подальшого дослідження.

Механізм контролю, а в межах предмета цього дослідження фінансового контролю, об’єктивно необхідний для успішного функціонування соціально-економічної системи: «Фінанси не можуть існувати без норм, які забезпечують виплату боргів і карають за шахрайство»[91]. Це передумова, основа та результат змін, зокрема інституційних, у цій системі, а також складових інституційної матриці. Адже мета контролю, шляхом спостереження і перевірки раціональності, ефективності і законності процесів формування та використання

[90] (Porta R. 1998) Law and Finance / R. La Porta, F. Lope-de-Silanes, A. Shleifer, R. Vishny. *The Journal of Political Economy.* V. 106. № 6. P. 1113–1155.

[91] Фергюсон Н. Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки / пер. з англ. К. Диса. 3-тє вид. К. : Наш формат, 2022. 144, [56] с.

фінансових потоків, це – захист інтересів держави, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання і громадян. Постійний процес удосконалення, використання нових прогресивних форм, набуття переважно превентивно-регулятивного характеру становлять ключові напрями розвитку фінансового контролю. Їх втіленню сприятиме й світова практика його організації, чому присвячено окремий пункт цієї монографії.

Якщо звернутися до тлумачного словника української мови, контроль – це перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось[92], що потребує об'єкта і суб'єкта перевірки, а відповідальність - це покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, вчинки, слова[93] [93, с. 317]. Тобто хоча контроль і відповідальність відображають, на перший погляд, окремі явища, проте адекватно сприймаються саме у співставленні. Контроль і відповідальність не просто існують поряд, контроль кореспондує із зобов'язаннями і заборонами, що становлять засоби відповідальності.

Контроль і відповідальність у їх певних формах завжди торкаються інтересів суб'єкта суспільних відносин. Тому їх варто віднести до складових базисного правового інституту загальнодержавної системи регулювання суспільних відносин. Водночас для забезпечення повної відповідальності інститут відповідальності доповнюється й іншими інститутами, наприклад банкрутства, боргових зобов'язань тощо, однак взаємно пов'язаних загальними положеннями законодавства про правову відповідальність. Постійно оновлюються й форми контролю, особливо в умовах стрімкої цифровізації.

Поряд з існуванням правових норм існує значний обсяг неформальних норм, що визначаються звичаями та мораллю, які неможливо контролювати та застосовувати для їх виконання державні механізми примусу. Наголошуючи, що дія інституту відповідальності передбачає встановлення санкцій, окремих видів покарання за порушення правових норм, не можна стверджувати, що така дія абсолютно не поширюється на неформальні норми, на що нами вже зверталася увага[94].

---

[92] Новий тлумачний словник української мови. Т. 1. Київ : Видавництво «Аконіт», 2008. 926, [884] с.

[93] Там само. С. 317.

[94] Онишко О. В. Узгодження розвитку системи державного фінансового контролю та інституту відповідальності як передумова їх правової оптимізації. *Розвиток державного фінансового контролю в контексті економічної безпеки країни :* зб. матер. І Міжнародного форуму / Держ. фіск. служби. України, Університет ДФС України. Ірпінь. С. 221–224.

Неформальні правила також визначають стабільність і стійкість розвитку суспільних відносин, формують відповідне інституційне забезпечення для взаємодій у масштабах соціально-економічної системи загалом, хоча в цьому випадку інститут відповідальності, безперечно, набуває інших форм своєї реалізації. Відтак існують підстави вести мову про оптимізацію правових норм і неформальних правил в її розумінні як надання чому-небудь оптимальних властивостей, обрання найкращого з можливих варіантів[95].

Не менш актуальною є проблема оптимізації також засобів державного фінансового контролю та інституту відповідальності, під якою вважатимемо їх сукупність, об'єднаних в єдину систему з метою вибору оптимальних варіантів їх правового регламентування для зменшення опортуністичної поведінки та її негативних результатів.

Отже, дотримання формальних норм і неформальних правил, поєднання засобів регламентування, що містяться в арсеналі інститутів державного фінансового контролю та відповідальності, у підсумку означатимуть формування інституційного потенціалу для виконання інституційним середовищем забезпечувальної, контрольної і наглядової функцій та їх увязаності із соціально-економічними та в цілому людськими потребами. Такий контекст наближення до реальності щільно приводить нас до висновку, що, крім власне розвитку державних і ринкових інститутів, у формуванні інституційного середовища чітко простежується роль громадських асоціацій та об'єднань, врахування неформальних аспектів поведінки. Не випадково розвиток громадянського суспільства Н. Фергюсон відносить до складових інституційної матриці, чинника надійності інституційних рамок. Сукупність складових цієї матриці, а саме: держава – як дієвий представницький уряд, ринок – як динамічна ринкова економіка, де дотримуються верховенства права і громадянське суспільство, коли воно вільне від держави[96], за умови, коли кожна група інститутів «…працювала неймовірно добре, коли кожна група інститутів доповнювала та підсилювала інші», вважає автор, це «…було ключем до успіхів…».

[95] Онишко О. В. Узгодження розвитку системи державного фінансового контролю та інституту відповідальності як передумова їх правової оптимізації. *Розвиток державного фінансового контролю в контексті економічної безпеки країни :* зб. матер. І Міжнародного форуму / Держ. фіск. служби. України, Університет ДФС України. Ірпінь. С. 313.

[96] Фергюсон Н. Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки / пер. з англ. К. Диса. 3-тє вид. К. : Наш формат, 2022. 144, [118, 124] с.

Іншими словами, йдеться про необхідність тісної, а головне – продуктивної взаємодії між переліченими складовими інституційної матриці, за умови реалізації їх здатності конструктивно адаптуватися та еволюціонувати, мінімізуючи складність регулювання. Зважаючи, що «система, яка стає сильнішою, коли її піддають змінам, – є антикрихкою»[97], ця взаємодія здатна стати основою й «антикрихкості» розвитку, а в межах предмета цього дослідження і антикрихкості фінансового простору, як фінансового базису такого розвитку. У підсумку це сприятиме забезпеченню фінансової безпеки держави, особливості зв'язку якої з фінансовим простором будуть розглянуті далі.

1.3. Особливості формування фінансового простору в контексті взаємозв'язку з фінансовою безпекою

Формування фінансового простору та фінансової безпеки – це два стратегічно важливі процеси, які, взаємодіючи між собою, забезпечують у своїй взаємодії стабільний економічний розвиток держави. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, фінансовий простір важливо розглядати як фундаментальну складову забезпечення фінансової безпеки країни, адже його ефективне функціонування дозволяє створити необхідні умови для ефективної роботи фінансової системи та забезпечити її стійкість і стабільність. З іншого – фінансова безпека є головною метою формування фінансового простору, оскільки вона забезпечує захист фінансової системи від зовнішніх та внутрішніх загроз, таких як фінансові кризи, економічні шоки та інші негативні події, що можуть виникнути в економіці.

Для глибшого розуміння сутності зазначеного взаємозв'язку важливе розмежування загального змісту понять фінансового простору і середовища в контексті фінансової безпеки та їх осмислення на основі використання діалектичного методу. Адже діалектика – це метод пізнання світу, що базується на принципі взаємозв'язку і взаємодії протилежностей, а також на теорії розвитку, згідно з якою розвиток не може бути розглянутий як пряма лінія, а як процес, що складається з протилежних деталей, взаємодії і конфліктує зі своїм попереднім

[97] Фергюсон Н. Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки / пер. з англ. К. Диса. 3-тє вид. К. : Наш формат, 2022. 144, [66] с.

станом. Діалектика як метод пізнання дозволяє розглядати розвиток як процес, що складається з різних етапів і протилежностей, які взаємодіють один з одним. У контексті фінансового простору та фінансової безпеки діалектика допомагає розуміти взаємозв'язок між елементами фінансового простору, їх взаємодію, протиріччя та розвиток.

Зі свого боку поняття фінансового простору та середовища у контексті фінансової безпеки пов'язані з умовами, за яких відбувається фінансова діяльність і формується фінансова система. Фінансовий простір – це сукупність елементів та відносин, що характеризують фінансову систему країни, включаючи банки, фінансові установи, фінансові інструменти, ринки капіталу та інші фінансові інституції. Це простір, де відбувається обіг грошей, здійснюється фінансова інтермедіація та розподіл фінансових ресурсів в економіці країни. Фінансова безпека – це стан захищеності фінансової системи від різних внутрішніх та зовнішніх загроз, що можуть призвести до порушення стійкості фінансової системи та втрати довіри в її функціонування. Це стан, коли фінансова система може опиратися на будь-які внутрішні та зовнішні загрози, які можуть виникнути у процесі її діяльності. Отже, фінансовий простір є складовою частиною фінансової системи, водночас як фінансова безпека є станом фінансової системи, який характеризує її захищеність від ризиків і загроз.

Визначення діалектики взаємозв'язку формування фінансового простору та фінансової безпеки є актуальним і важливим завданням для економістів та державних управлінців. Додаткової актуальності цього питання додають глобалізаційні та деглобалізаційні процеси, які відображають сучасні тенденції у світовій економіці.

Глобалізація та деглобалізація є процесами, що мають значний вплив на фінансову безпеку країн. Глобалізація, з одного боку, дозволяє країнам розширювати свій фінансовий простір, забезпечуючи доступ до нових ринків, інвестицій та технологій. З іншого боку, вона може призвести до значних економічних та фінансових ризиків, зокрема, внаслідок залежності від зовнішнього капіталу і змін курсів валют.

Одним з основних аспектів глобалізації є зростання іноземних інвестицій в економіку країни. Це може мати позитивний вплив на фінансову безпеку, забезпечуючи додаткові ресурси для розвитку господарства. Однак, з іншого боку, залежність від зовнішнього капіталу може бути ризиковою, особливо в разі фінансових криз та нестабільності на міжнародних фінансових ринках.

Деглобалізація може призвести до зменшення ризиків та збільшення фінансової безпеки. Зменшення залежності від зовнішнього капіталу та перехід до внутрішнього розвитку можуть знизити ризик впливу зовнішніх факторів на економіку країни. Однак деглобалізація може призвести до зменшення можливостей для розвитку та зменшення конкурентоспроможності на міжнародних ринках. У цьому і полягає діалектика взаємозв'язку глобалізації та деглобалізації у контексті процесів формування фінансового простору і фінансової безпеки.

Як уже зазначалося, фінансовий простір та фінансова безпека є двома ключовими поняттями в економічному житті будь-якої країни, оскільки вони безпосередньо впливають на стійкість і конкурентоспроможність національної економіки. Фінансовий простір відображає структуру та динаміку фінансових відносин у певній країні, а фінансова безпека визначає рівень стійкості та ризиків у цій сфері. Тому розуміння взаємозв'язку між зазначеними поняттями є надзвичайно важливим в економічному аналізі та прийнятті рішень. До того ж, коли в сучасних умовах світова економіка стикається зі значними труднощами, пов'язаними із впливом глобальної пандемії COVID-19, фактичним відновленням стану холодної війни між світовими центрами впливу та наслідками цифрової революції, питання фінансової безпеки та фінансового простору стають дедалі важливішими. Отже, актуальність дослідження діалектики взаємозв'язку формування фінансового простору та фінансової безпеки виявляється в потребі розуміння та прогнозування подальшого розвитку економіки та забезпечення стійкості та безпеки національних фінансів.

Зважаючи на зазначене, науковий та суспільний інтерес до цієї тематики зростає, і тому науковці акцентують свою увагу саме на подоланні суспільно-економічних, політичних та фінансових викликів у контексті взаємодії формування фінансового простору та фінансової безпеки держави. Напрацювання вітчизняних і зарубіжних науковців дозволяють глибше зрозуміти взаємозв'язок та взаємовплив досліджуваних понять.

У зазначеному контексті важливо враховувати, що діалектика взаємозв'язку формування фінансового простору та фінансової безпеки полягає в тому, що їхні процеси мають безпосередній взаємовплив. Фінансовий простір відображає ступінь розвитку фінансової системи та її здатність до ефективного функціонування. Якщо фінансовий простір не буде адекватно сформованим та організованим, це може

призвести до ризиків для фінансової безпеки. З іншого боку, фінансова безпека залежить від стабільності та стійкості фінансової системи, що досягається через розумне регулювання та нагляд за фінансовою системою, а також підтримку фінансової стійкості через державні програми та заходи. Фінансова безпека має на меті захистити фінансову систему від ризиків, таких як фінансові кризи, банкрутства банків та інших фінансових установ.

Сформувати глибинне розуміння діалектики взаємозв'язку між цими поняттями дасть змогу занурення у їх сутність.

Однією з небагатьох сучасних українських дослідниць, які зосереджують увагу безпосередньо на структурі фінансового середовища, є З. Луцишин. Учена також схиляється до думки про схожість категорій фінансового середовища та простору, що дає можливість їх використання як взаємозамінних категорій. На її думку, фінансовий простір складається з таких компонентів: міжнародні фінансові ринки; міжнародна банківська справа; фінанси міжнародних корпорацій, організацій, фірм, транснаціональних корпорацій; міжнародне інвестування; віртуальний фінансовий сектор; міждержавний фінансовий сектор і міжнародні фінансові організації[98]. Наголошено на новій складовій фінансового простору – віртуальному фінансовому просторі, який динамічно розвивається у вигляді системи інтернет-магазинів, інтернет-банків, а також інтернет-валюти – кібер-банків, віртуального капіталу, віртуальних офшорних зон, тому нехтувати цією складовою не можна [99].

Загалом можна виділити декілька підходів до визначення фінансового простору. Зокрема, український учений О. Рогач виділяє три різних підходи щодо визначення сутності та структури фінансового простору. По-перше, інституційний аспект фінансового середовища: чотири групи суб'єктів (транснаціональні корпорації та банки, портфельні інвестори, міжнародні офіційні позичальники), які функціонують на світових фінансових ринках та генерують головні фінансові потоки. Система взаємозв'язків між ними становить організаційну надбудову як для формування фінансового середовища, так і простору. По-друге, через структуру світового фінансового середовища,

[98] Україна і світове господарство: взаємодія тисячоліть / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський та ін. К. : Либідь, 2002. 470 с.

[99] Ковтонюк К. В. Теоретичні аспекти визначення поняття «фінансовий простір». *Вчені записки* / Ун-т економіки та права «КРОК». 2010. Вип. 22. С. 33–43.

яка враховує географічно-територіальний аспект здійснення фінансових операцій та руху фінансових активів, що охоплює світове господарство, оскільки фінансові трансакції є прерогативою не лише промислово розвинених країн, але й нових індустріальних країн та країн, що розвиваються, а також країн із перехідною економікою. Згідно із цим підходом взаємодія різних за рівнем економічного розвитку країн здійснюється чітко визначених територіальних межах, тобто реалізація просторово-комунікаційного аспекту зумовлює можливість ототожнення категорій фінансового середовища та простору. По-третє, через фінансові потоки у світовому фінансовому середовищі, які опосередковують рух товарів, послуг, а також перелив капіталу між країнами у формі розрахунково-кредитного обслуговування руху товарів та послуг, валютних операцій, іноземних інвестицій, операцій з цінними паперами та іншими фінансовими інструментами та міжнародної офіційної допомоги. Виокремлення та уточнення видів взаємодії суб'єктів господарювання зумовлюють формування складної системи організаційної надбудови фінансового простору над середовищем, тобто поглинання останнього[100].

Отже, можна зробити висновок, що фінансовий простір - це сукупність фінансових відносин, що відбуваються між суб'єктами економіки в межах певного територіального простору та є складовою частиною фінансової системи країни, що включає в себе ряд складових, які взаємодіють між собою, забезпечуючи потреби економіки у грошових ресурсах та функціонуванні фінансової системи. Основні складові фінансового простору включають:

– фінансову систему: сукупність інститутів, правил, законів і процедур, які регулюють фінансові відносини у країні;

– фінансові ринки: ринки, на яких здійснюється торгівля фінансовими інструментами, такими як акції, облігації, валюта та інші;

– фінансові інструменти: різні види фінансових інструментів, такі як акції, облігації, депозити, кредити, валютні операції та інші;

– фінансові послуги: послуги, які надаються фінансовими установами, такими як банки, страхові компанії, інвестиційні компанії та інші;

[100] Рогач О. І. Міжнародні інвестиції: теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій : підручник. К. : Либідь, 2005. 720 с.

– фінансові технології: нові технології, які застосовуються у фінансовій сфері, такі як електронні платежі, мобільні банківські додатки, криптовалюти та інші;

– фінансову культуру: важливий аспект фінансового простору через її вплив на поведінку людей щодо фінансових рішень та на загальний розвиток фінансової сфери.

Фінансовий простір є необхідною умовою для забезпечення ефективного функціонування фінансової системи. Він є основою для розвитку фінансових відносин, забезпечує інвестиційний потенціал, стимулює фінансову активність і забезпечує стійкість фінансової системи.

Насамперед фінансовий простір надає можливості для здійснення фінансових операцій, які дозволяють економіці залучати необхідні ресурси для розвитку. Це можуть бути інвестиції в реальний сектор економіки, кредитні операції для забезпечення оборотних коштів підприємств, фінансування інноваційних проєктів, інші фінансові послуги тощо. Такі операції допомагають забезпечити розвиток реального сектору економіки, що зі свого боку підвищує конкурентоспроможність країни в міжнародному вимірі.

Крім того, фінансовий простір є необхідною умовою для забезпечення стійкості фінансової системи. Наявність різноманітних фінансових інструментів та послуг, диверсифікація фінансових ризиків, а також відповідний рівень регулювання та нагляду є ключовими факторами, що забезпечують стійкість фінансової системи. Фінансовий простір є основою для створення цих умов, а тому його розвиток є важливим завданням для держави та фінансових установ.

Фінансовий простір може слугувати індикатором ефективності роботи фінансової системи в цілому. Для забезпечення стійкого й ефективного функціонування фінансової системи необхідний розвинений фінансовий простір, який містить у собі всі необхідні складові, такі як банківська система, фондовий ринок, страхові компанії, інвестиційні фонди та інші фінансові установи та інструменти.

Одним з ключових аспектів функціонування фінансового простору є його стійкість і резилієнтність до зовнішніх та внутрішніх фінансових шоків. Наприклад, криза, спричинена пандемією COVID-19, у 2020–2022 роках продемонструвала важливість належної гнучкості, швидкості реагування та регулювання фінансового простору для запобігання подібним кризам і зниження впливу їх наслідків.

Крім того, розвинений фінансовий простір забезпечує підтримку розвитку реального сектору економіки. Наявність фінансових ресурсів, кредитів та інвестиційних можливостей стимулює розвиток підприємництва та збільшення обсягів виробництва. Отже, розвиток і підтримка фінансового простору є ключовими факторами для забезпечення стійкої та ефективної функції фінансової системи та забезпечення розвитку економіки в цілому.

Повертаючись до поняття фінансової безпеки, важливо чітко враховувати, що вона визначається рівнем захищеності фінансової системи від негативних зовнішніх і внутрішніх впливів, здатністю уникати фінансових ризиків і зберігати фінансову стабільність. Фінансова безпека – це одна з найважливіших складових економічної безпеки країни, що забезпечує стабільність фінансової системи, захист від злочинних дій та збереження довіри до фінансових інституцій. Фінансові кризи та занепад фінансової системи країни можуть бути наслідками саме некомпетентних дій уряду і викликати серйозні економічні та соціальні наслідки. Тому забезпечення фінансової безпеки є архіважливим завданням для кожної країни.

Забезпечення фінансової безпеки передбачає розвиток механізмів, які дозволяють вчасно виявляти та прогнозувати фінансові ризики, вживати заходів щодо їх уникнення або зменшення, а також забезпечувати фінансову стабільність в умовах кризових ситуацій. Одним з ключових чинників забезпечення фінансової безпеки є формування і розвиток фінансового простору, що вкотре пояснює взаємозв’язок досліджуваних у цій монографії понять. В епоху цифровізації фінансова система стає більш вразливою до кібератак, крадіжок та інших злочинних дій через використання цифрових технологій. Захист фінансової системи від цих загроз є найважливішим завданням у забезпеченні фінансової безпеки держави в умовах цифровізації економіки, особливо тоді, коли впровадження інноваційних підходів є основою забезпечення ефективності ведення підприємницької діяльності. Саме тому сукупність змін, які несе за собою цифровізація, повинні бути пристосовані до особливостей сучасного суспільства.

На підставі вищезазначеного, важливо визначити дефініцію поняття фінансової безпеки держави. Це поняття розглядають як стан захищеності фінансової системи держави від загроз з боку злочинців, терористичних організацій, іноземних держав та інших небезпечних факторів, що можуть спричинити шкоду її національним інтересам,

за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку, а також забезпечується стійкість до фінансових дисбалансів. Фінансова безпека включає в себе захист фінансових інтересів держави, фінансових інституцій та громадян, захист національної валюти, боротьбу зі злочинами у фінансовій сфері, забезпечення стабільності фінансової системи та її функціонування в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів. Безперечно, виникнення та розвиток нових цифрових моделей має суттєвий вплив на забезпечення державної безпеки в цілому та фінансової безпеки зокрема, що може призводити до виникнення нових загроз.

Сутність поняття фінансової безпеки досліджували у своїх працях безліч авторів. Різноманіття підходів до визначення поняття «Фінансова безпека» наведено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2 – Окремі трактування поняття «Фінансова безпека держави»

Автор	Сутність поняття «фінансова безпека держави»
Єрмошенко М.	Це стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інструментів[101]
Єпіфанов А.	Це стан фінансово-кредитної сфери країни, що характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз, а також здатністю забезпечувати стійкий економічний розвиток держави[102]
Кульпінський С.	Це здійснення цілеспрямованого комплексу заходів щодо фіскальної і монетарної політик з метою досягнення стабільності фінансової системи і створення інвестиційного клімату[103]
Шлемко В.	Це такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної і податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та її зростання[104]

Джерело: складено автором.

[101] Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К. : КНТЕУ, 2001. 309 с.

[102] Єпіфанов А. О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

[103] Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. *Фінансова консультація*. 2000. № 5. С. 34–38.

[104] Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. 1997. 144 с.

Однак, щоб повніше зрозуміти сутність поняття фінансової безпеки держави у контексті його взаємозв'язку з поняттям фінансового простору, важливо його структурувати за ознакою «характерні риси», що описують кожну з категорій діалектичного зв'язку. Характерні риси фінансової безпеки – це набір властивостей, які дозволяють фінансовій системі ефективно функціонувати та захищати себе від можливих ризиків та загроз. Більш детально ці риси подані у табл. 1.3[105].

Таблиця 1.3 – Характерні риси фінансової безпеки держави

Характерна риса	Зміст
Захищеність національних інтересів	Характеризує стан захищеності ключових інтересів держави, регіонів, громадян та підприємницьких структур у сфері національних і міжнародних фінансів від впливу широкого кола ендогенних та екзогенних чинників
Стійкість та ефективність фінансової системи	Передбачає її стійкість до впливу зовнішніх та внутрішніх факторів і здатність забезпечити досягнення стратегічних й тактичних цілей розвитку держави
Фінансова незалежність та конкурентоспроможність фінансової системи	Здатність країни реалізовувати власну фінансову політику, повноцінно виконувати завдання і функції в сучасних умовах посилення фінансової глобалізації й зіткнення національних інтересів та визначати механізм і шляхи функціонування національної фінансової системи
Здатність до розширеного відтворення	Забезпечення достатності фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні домашніх господарств, підприємців, підприємств, організацій, установ, галузей, секторів економіки, регіонів і держави та необхідні для виконання покладених функцій та задоволення потреб
Гнучкість фінансової системи	Фінансова система повинна бути гнучкою та здатною швидко адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Це може означати зміну правил регулювання, політики центрального банку та інших фінансових установ
Прозорість фінансової системи	Фінансова система повинна бути прозорою, тобто забезпечувати доступність інформації про фінансові інструменти, установи та операції, що зменшує можливість виникнення ризиків
Ліквідність фінансової системи	Фінансова система повинна бути ліквідною, тобто забезпечувати можливість швидко та ефективно перетворювати активи на готівку без значних втрат вартості

Джерело: складено автором.

[105] Мелих О. Фінансова безпека держави: сутність, критерії оцінки та превентивні заходи зміцнення. *Економічний аналіз*. 2013. Вип. 12, ч. 2. С. 266–272.

Іншою характеристикою фінансової безпеки є її комплексний характер. Фінансова безпека не може бути досягнена за допомогою однієї чи декількох ізольованих заходів, вона потребує комплексного підходу, який охоплює усі сфери фінансової системи та забезпечує збалансований розвиток всіх її елементів. Крім того, комплексний характер фінансової безпеки вимагає координації зусиль та співпраці між різними суб'єктами фінансової системи, які повинні працювати разом для досягнення загальної мети – забезпечення фінансової стабільності.

Крім того, фінансова безпека є динамічною характеристикою, оскільки постійно змінюється залежно від зміни умов фінансової системи та її елементів. У зв'язку із цим забезпечення фінансової безпеки потребує постійного моніторингу та аналізу фінансових ризиків та загроз, що дозволить вчасно вживати необхідних заходів для забезпечення фінансової стабільності.

Фінансова безпека має свій специфічний контекст, що залежить від політичної, економічної та соціальної ситуації у країні. Наприклад, в економічно стабільній країні загрози для фінансової системи можуть бути незначними, тоді як у країні з економічною нестабільністю та високим рівнем корупції вони можуть бути надзвичайно серйозними.

На підставі вищезазначеного стає зрозуміло, коли та за яких обставин можна вважати, що ситуація у фінансовому просторі країни є безпечною, тобто характерні риси фінансової безпеки відображають реальний стан справ у державі. Проте, щоб глибше та релевантніше зрозуміти взаємозв'язок між формуванням фінансового простору і фінансової безпеки, важливо визначити виклики та загрози фінансовій безпеці держави, які можуть її чекати в рамках фінансового простору.

Відповідно до Указу Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/202 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» про Стратегію економічної безпеки України на період 2025 року[106], основними викликами та загрозами у сфері фінансової безпеки лишаються:

– низький рівень бюджетної дисципліни, низька інституційна спроможність розпорядників бюджетних коштів розробляти плани діяльності більше ніж на 1 рік, обмежені зв'язки між бюджетним плануванням та пріоритетними напрямами розвитку держави;

[106] Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/ 2021#Text

– суттєвий обсяг дефіциту державного бюджету, що перевищує визначений Бюджетним кодексом 3 відсотки прогнозного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України на відповідний рік, що за фактичної відсутності неборгових джерел його фінансування спричиняє зростання державного боргу та відповідного навантаження на державний бюджет;

– недостатній рівень фінансової інклюзії;

– невирішені питання активів та фінансових зобов'язань на тимчасово окупованих територіях;

– втрата доходів бюджету внаслідок поширених схем ухилення від оподаткування та розмивання бази оподаткування через низькоподаткові юрисдикції;

– непослідовність правового регулювання відносин у податковій сфері;

– недостатній розвиток довгострокового кредитування;

– значна частка непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків, зокрема державного сектору;

– недосконала застаріла система пенсійного забезпечення;

– низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку.

Перелічені виклики є частиною нормативно-правового документа, підписаного 2021 року, тому деякі тези можуть бути не актуальними станом на 2023 рік. Водночас очевидним є той факт, що розповсюдження зони проведення активних бойових дій унаслідок військової агресії РФ є однією з найбільших та найактуальніших загроз у сфері фінансової безпеки держави. Проте, якщо проаналізувати список загроз у сфері фінансової безпеки України, визначений відповідно до Указу Президента України № 347/2021, можемо стверджувати, що державний апарат не визначає загрози, похідної від наслідків цифровізаційних процесів, такою, що може впливати на фінансову безпеку держави. Незважаючи на те, що цифровізація має безліч позитивних ефектів на економіку країни, вона також може мати і негативний вплив, який безпосередньо впливає на фінансову безпеку держави та має бути врахованим у відповідних нормативно-правових документах, законах та правовому полі держави в цілому. До таких негативних ефектів цифровізації варто віднести:

– ризик кібератак та кіберзлочинності: залежно від рівня кібербезпеки країни цифровізація може створити нові загрози для безпеки держави, включаючи кібератаки та кіберзлочинність. Ці напади

можуть мати серйозний вплив на фінансову стійкість країни та її господарську діяльність;

– втрату робочих місць: цифровізація може призвести до автоматизації багатьох робочих місць та зменшення зайнятості і збільшення безробіття. Це може мати негативний вплив на економіку країни та на добробут населення;

– нерівномірний розвиток: цифровізація може сприяти розвитку тільки деяких регіонів або галузей економіки країни, тоді як інші регіони чи галузі можуть залишитись позаду. Це може призвести до нерівномірного розвитку країни та збільшення регіональних розбіжностей;

– низький рівень кібербезпеки: якщо влада не приділяє достатню увагу кібербезпеці, цифровізація може призвести до зростання ризиків вразливості країни до кібератак. Це може викликати серйозні проблеми для національної безпеки країни та її економіки;

– створення монополій: цифровізація може призвести до зростання монополій у деяких галузях економіки, неможливість конкурування малих гравців на ринку з великими;

– ризики для безпеки даних та приватності: цифровізація економіки супроводжується значним ризиком для безпеки даних і приватності користувачів. Зростання кількості інтернет-сервісів та підвищення їх популярності створюють умови для злочинів у сфері кібербезпеки, таких як крадіжка особистої інформації, кредитних карток, паролів, а також вірусних атак на комп'ютерні системи[107].

Взаємодію фінансової безпеки з цифровими технологіями економіки можна схематично зобразити так (рис. 1.1)[108].

Отже, поняття фінансової безпеки та розвитку фінансового простору є тісно пов'язаними між собою та з рівнем подолання усіх викликів і загроз у сфері фінансової безпеки, а діалектика взаємозв'язку формування фінансового простору та фінансової безпеки полягає в тому, що розвиток і стійкість фінансового простору залежать від забезпечення фінансової безпеки, а також взаємодіють з нею.

---

[107] Паршина О. А., Паршин Ю. І., Садченко Ю. В. Економічна безпека в умовах діджиталізації: сучасний стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 168–174.

[108] Цифрова адженда України : вебсайт. URL : https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html

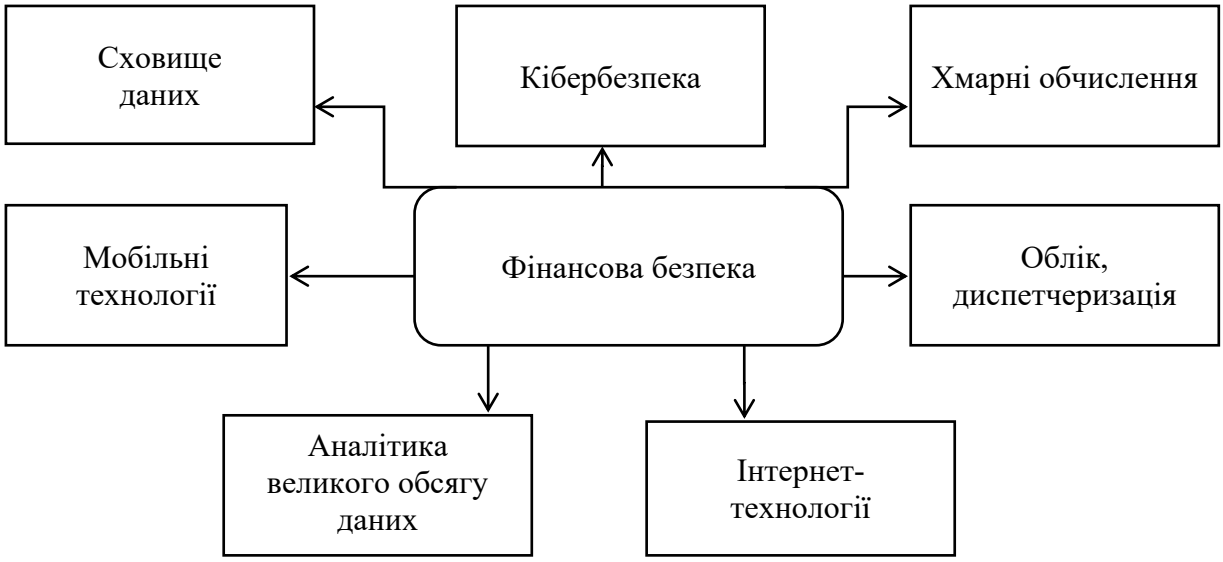

Рисунок 1.1 – Взаємодія фінансової безпеки із цифровими технологіями

Концептуальний взаємозв'язок досліджуваних понять можна визначити так. Формування стійкого фінансового простору є передумовою для забезпечення фінансової безпеки, тоді як стійка фінансова безпека забезпечує стабільність фінансового простору. Забезпечення стійкості фінансового простору є необхідною умовою для формування фінансової безпеки, оскільки від нього залежать функціонування і розвиток фінансової системи в цілому. Фінансовий простір повинен бути стійким і відповідати сучасним вимогам ринку, щоб бути ефективним і забезпечувати належну рівень фінансової безпеки. Водночас стійка фінансова безпека забезпечує надійність фінансового простору, який сприяє розвитку економіки в цілому.

Одним з ключових елементів, який забезпечує взаємозв'язок між фінансовим простором та фінансовою безпекою, є належна регуляторна політика. Регулювання фінансового сектору – це важливий елемент забезпечення стійкості фінансового простору. Адже зазначене регулювання дозволяє уникнути економічних криз та зберегти довіру інвесторів і споживачів. Крім того, регулювання забезпечує зменшення ризиків для фінансової системи в цілому, що сприяє забезпеченню фінансової безпеки.

Ще одним важливим елементом, що впливає на взаємозв'язок між формуванням фінансового простору та фінансовою безпекою, є ефективна система ризик-менеджменту. Відповідна система ризик-менеджменту дозволяє зменшити ризики та забезпечити стійкість фінансової системи в цілому, що збільшує рівень фінансової безпеки та

забезпечує стійкість фінансового простору. Отже, діалектика взаємозв'язку між формуванням фінансового простору та фінансовою безпекою є ключовим аспектом функціонування будь-якої сучасної економіки.

Один із найбільш яскравих прикладів взаємозв'язку формування фінансового простору та фінансової безпеки можна спостерігати на прикладі сучасних економічних процесів. Наприклад, світова фінансова криза 2008–2009 років яскраво демонструє, як зниження рівня фінансової безпеки призводить до порушення стабільності фінансового простору та загрози функціонуванню економіки в цілому. Під час фінансової кризи безпека банківської системи була порушена через неспроможність кредитних установ погашати свої зобов'язання перед іншими банками та клієнтами. Це призвело до скорочення кредитного портфеля і зниження ліквідності банків. Такі процеси призвели до зниження фінансової стабільності та загрози безпеці фінансової системи в цілому. Зі свого боку це призвело до скорочення кредитних можливостей для підприємств та населення, зниження виробничої активності та зростання безробіття.

Інший приклад можна побачити на прикладі взаємозв'язку між формуванням фінансового простору та забезпеченням енергетичної безпеки країни. Сьогодні багато країн активно розвивають сектор відновлюваної енергетики, що забезпечує екологічну й економічну безпеку. Проте фінансування цього сектору потребує значних інвестицій, що може призвести до скорочення фінансових ресурсів для інших галузей, які також потребують розвитку. Тому формування стійкого фінансового простору, здатного забезпечити фінансову стабільність країни, є ключовим фактором для забезпечення енергетичної безпеки.

З іншого боку, забезпечення енергетичної безпеки також впливає на формування фінансового простору. Наприклад, підвищення цін на енергоносії може призвести до зростання інфляції та зменшення споживчої активності населення, що може вплинути на фінансову стабільність країни.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що формування фінансового простору та забезпечення фінансової безпеки є важливими поняттями, які взаємопов'язані та впливають одне на одного. Їх діалектичний взаємозв'язок визначає стійкість економічної системи та здатність країни до стійкого розвитку. Фінансова безпека забезпечує стабільність фінансового простору, тоді як формування стійкого

фінансового простору є передумовою для забезпечення фінансової безпеки. З метою забезпечення стійкого фінансового простору важливо враховувати важливі аспекти, такі як фінансова стабільність, ліквідність та інші, що, зі свого боку, забезпечить фінансову безпеку. Отже, підтримка стійкості фінансового простору та забезпечення фінансової безпеки є ключовими завданнями державних органів, регуляторів та інших зацікавлених сторін у забезпеченні сталого економічного розвитку. У зв'язку із цим особливого значення набуває роль держави як суб'єкта фінансового простору, що суттєво здійснює вплив на його формування, зокрема й у частині визначення боргової політики, про що буде йтися далі.

1.4. Боргова політика держави як елемент формування фінансового простору

Трансформація країни від індустріального до інформаційного суспільства, зростання ролі глобалізаційних процесів на всіх рівнях соціально-економічних відносин, про що зазначалося у попередніх частинах цієї монографії, зумовили необхідність й значимість розуміння поняття «фінансовий простір». У контексті розгляду останнього з економічної точки зору як взаємодії суб'єктів фінансових відносин з приводу формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів (активів) проглядає особлива роль держави у процесах формування та зміцнення фінансового простору в межах економічного простору. Отже, питання організації та структури економічного простору певною мірою є базисними, а тому заслуговують детальнішої уваги вже з позиції трактування цієї дефініції, яка у процесі еволюції зазнала ряду змін. До прикладу, необхідно виділити такі трактування (табл. 1.4).

Підсумовуючи різні підходи до визначення економічного простору, варто виокремити основоположні елементи:

– просторова та часова обмеженість;
– неоднорідність;
– невизначена кількість сегментів простору;
– позиції суб'єктів економічного простору визначаються рівнем їх владних повноважень та рівнем концентрації капіталу.

Таблиця 1.4 – Трактування дефініції «економічний простір» зарубіжними та вітчизняними науковцями

Науковець	Трактування поняття «економічний простір» або його структура
І. К. Бистряков, Л. Г. Чернюк[109]	Форма взаємодії об'єктів та суб'єктів господарювання; основні складові: фізичний простір та економічне поле
П. Бурдьє	Відносно замкнена та автономна система відносин
Б. М. Данилишин	Виділяє три види простору: виробничий, соціально-економічний та природно-ресурсний
В. Б. Родченко, Ю. І. Прус[110]	Середовище взаємодії між господарюючими суб'єктами, що існує у межах процесу обміну інформацією та входження у єдину мережеву систему взаємовідносин
Т. В. Пепа[111]	Частина реального простору, що зумовлена взаємодією матеріальних систем різних ієрархічних рівнів, яка відбувається у процесі господарської діяльності людини і визначається через їх характеристики

Джерело: складено автором на основі [109–111].

Повертаючись до фінансового простору, з огляду на виокремлені характеристики економічного простору, можна стверджувати, що він являє собою, по-перше, системну взаємодію суб'єктів фінансових відносин у рамках певних територіальних утворень та часових обмежень, а, по-друге, акцентувати увагу на багатоаспектній ролі держави у процесі формування фінансового простору, що проявляється, зокрема, у таких аспектах (рис. 1.2).

З точки зору організації фінансового простору держава виступає суб'єктом перерозподілу основного результату діяльності суспільства-валового внутрішнього продукту. Як результат, у розпорядженні держави формується основний централізований фонд – Державний бюджет. У процесі еволюції держави як суб'єкта економічних відносин

[109] Ковтонюк К. В. Теоретичні аспекти визначення поняття «фінансовий простір». *Вчені записки Ун-т економіки та права «КРОК»*. 2010. Вип. 22. С. 33–43. URL : http://surl.li/gfsxl

[110] Родченко В. Б., Прус Ю. І. Теоретико-методичні засади розвитку регіонального економічного простору в умовах трансформаційних зрушень. *Соціальна економіка*. 2016. Вип. 52. № 2. С. 46–53. URL : https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/3127/1/6.pdf

[111] Пепа Т. В. Концептуальні основи розбудови економічного простору України / за ред. Б. М. Данилишина. Київ; Черкаси : Брама-Україна, 2007. 124 с.

спостерігається виокремлення кількох основних джерел акумуляції фінансових ресурсів – це дохід від приватизації державного майна, податки і збори, внутрішній та зовнішній державний кредит.

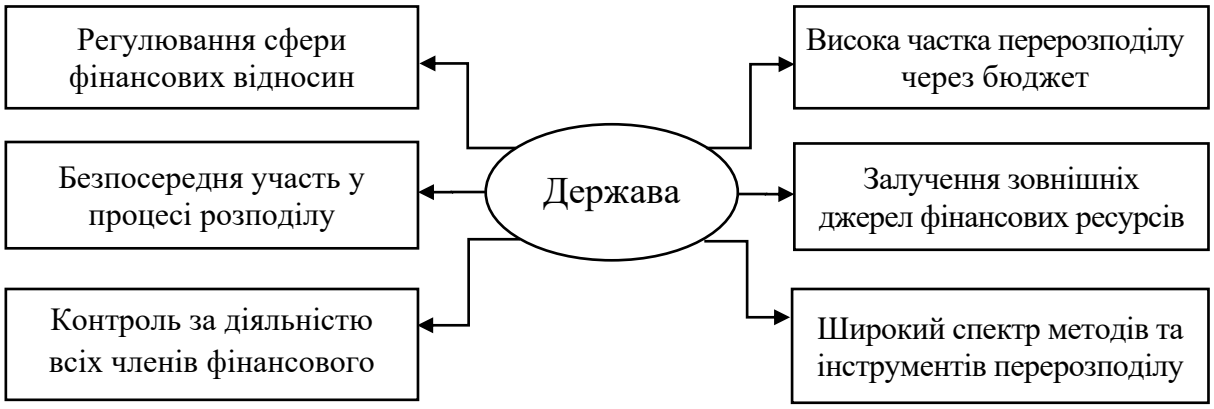

Рисунок 1.2 – Держава як суб'єкт фінансового простору
Джерело: складено на основі [110, 111].

Кількість приватизованих державних підприємств з моменту здобуття Україною незалежності відображена на рис. 1.3. Незважаючи на фіскальну ефективність приватизаційних процесів в Україні протягом тривалого проміжку часу, варто відзначити обмеженість цього ресурсу у процесі перерозподілу об'єктів національного багатства між потенційними власниками[112]. У рамках такого твердження варто виділити переваги та недоліки цього процесу, притаманні для України. До позитивних аспектів приватизації державного майна можна віднести:

– впровадження нових технологій, модернізація виробництва чи вдосконалення виробничого циклу. Вітчизняна практика свідчить, що окремі державні підприємства були збитковими, оскільки потребували інвестицій та технологічного переоснащення. У кінцевому результаті процеси приватизації здатні забезпечити зростання доходів державного бюджету, збільшення кількості робочих місць і зменшити розмір дефіциту Державного бюджету України;

– здатність активізувати процеси розвитку малого та середнього бізнесу, ефективний розвиток якого лежить в основі ефективної економіки[113];

[112] Жалдак Г. П., Красовська М. Р. Процеси приватизації та розвиток економіки України. *Економіка та держава*. 2020. № 11. URL : http://www.economy.in.ua/pdf/11_2020/20.pdf

[113] Скиба М. В. Приватизація як інструмент структурного перетворення в економіці України: поняття, основні проблеми та шляхи їх вирішення. *Економіка та управління підприємствами та національним господарством*. 2018. Вип. 1. С. 125–133.

– розвиток інфраструктури ринку та її складових;

– здатність привабити іноземного інвестора, пожвавити інвестиційний клімат сприяють окремим аспектам економічного зростання економіки країни. Варто зазначити, що 2020 року уряд виставив на продаж усі підприємства державної власності, крім стратегічних об'єктів.

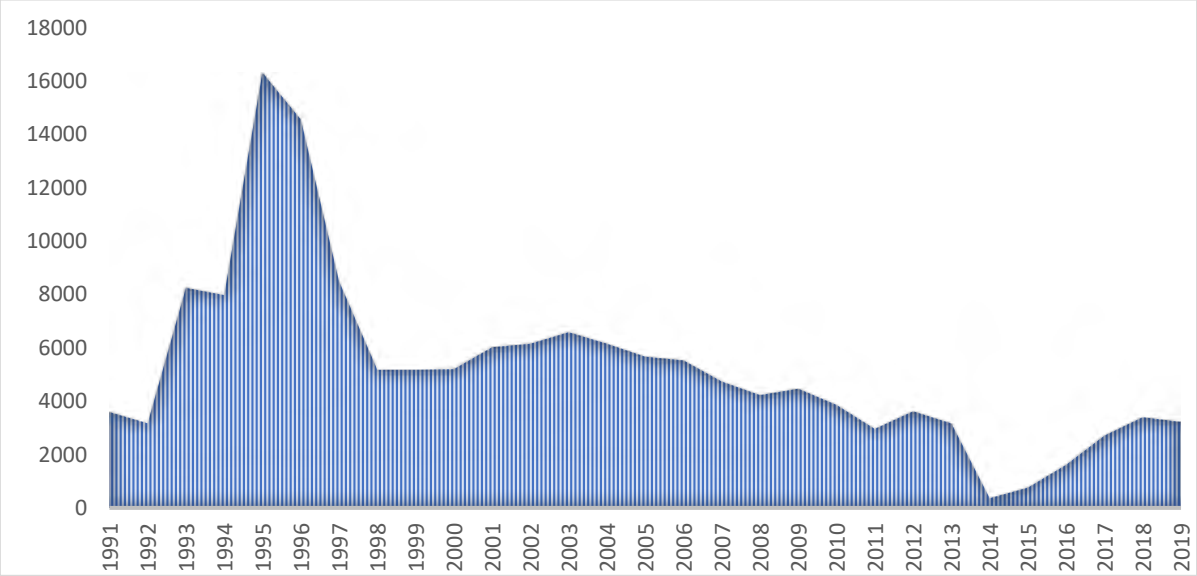

Рисунок 1.3 – Кількість приватизованих підприємств в Україні з 1991 по 2019 років, шт.

Джерело: складено автором на основі [112, 114].

Як свідчать наведені на рис. 1.4 дані, з 2003 по 2004 років до державного бюджету у результаті приватизації надійшло 1 412 млн дол США, з 2004 по 2005 років було приватизовано підприємств на суму 4 339,1 млн грн, відносний приріст, порівняно з попереднім періодом, становить 242,4 %[114].

Незважаючи на порівняно високі надходження від приватизації державного майна, цей метод не може використовуватись на постійній основі. Це пов'язано з такими факторами:

1) обмеженість ресурсної бази. З моменту здобуття Україною незалежності було продано велику кількість підприємств державної власності. Зважаючи на той факт, які підприємства, що залишились у власності держави є природними монополіями або мають стратегічне значення для розвитку економіки України;

[114] Дохід від приватизації українських підприємств / Офіційний сайт Фонду державного майна України. URL : https://privatization.gov.ua/product$category/success_stories/

2) зниження рівня соціальних гарантій;

3) ризик виникнення монополій у межах країни;

4) ліквідація об’єктів приватизації.

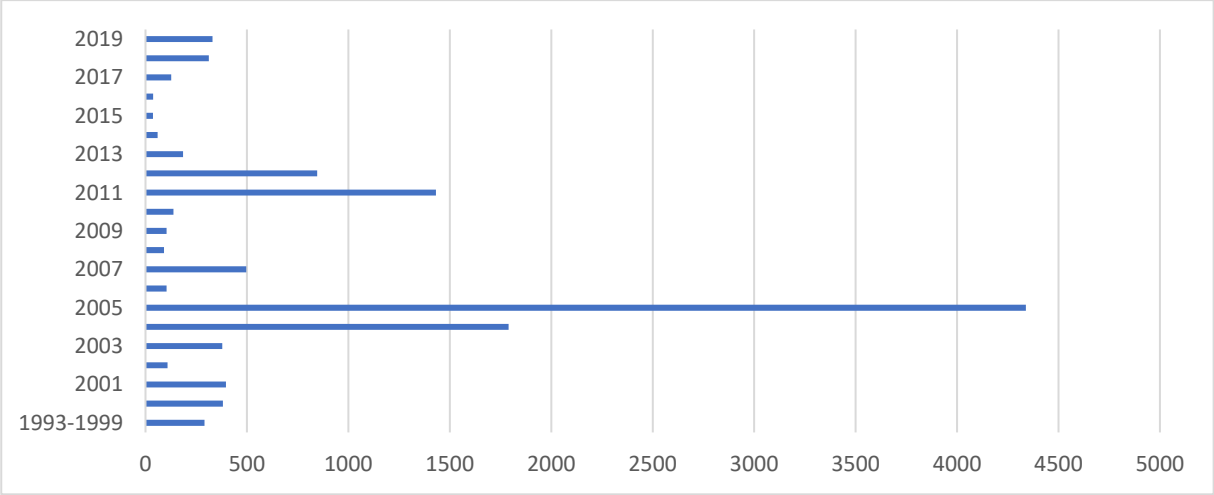

Рисунок 1.4 – Бюджетні надходження від приватизації державного майна в Україні, млн дол. США

Джерело: складено автором на основі [113, 114].

Зважаючи на вищезазначене, найбільш доцільним залишається використання податків та позикових фінансових активів. Наповнення дохідної частини бюджету за рахунок податків є обмеженим і, як зазначає французький вчений-економіст П. Годме: «податковий тягар не може перевищити податкові межі без того, щоб не викликати серйозні економічні і політичні наслідки». Щодо конкретної фінансової політики, державні позики стають найбільш вигідними фінансовими ресурсами. Тому уряд змушений залучати альтернативні для фіску джерела фінансування, використовуючи позики для фінансування потреб держави.

Незважаючи на високу фіскальну ефективність податків у структурі Державного бюджету, варто зазначити, що постійне їх зростання стосовно постійно зростаючих суспільних потреб створює ряд проблем, зокрема: загрози зростання податкового навантаження, тінізація економіки, зниження інвестиційної активності всіх суб’єктів, зменшення рівня заощаджень.

У структурі податкових платежів найбільша питома вага припадає на податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств та податок на доходи фізичних осіб[115]. Характерним для країни

[115] Бюджет України 2021: статистичний збірник / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2021.pdf

залишається той факт, що зростання податкових надходжень у довоєнний період не зменшило потребу країни у додатковому фінансуванні.

У зв'язку із цим виникає необхідність використання позикових ресурсів як компенсаторів недостатності (браку) бюджетних коштів.

Рисунок 1.5 – Податкові надходження у структурі Державного бюджету України з 2016 по 2022 рр., млрд грн

Джерело: складено автором на основі [115].

Основною причиною виникнення державних запозичень як економічного явища став дефіцит Державного бюджету України (табл. 1.4).

Таблиця 1.5 – Динаміка показника дефіциту Державного бюджету України з 2015 по 2022 роки

Період	Дефіцит, млрд грн	Дефіцит, %ВВП
2015	45,2	2,28
2016	70,1	2,94
2017	47,8	1,6
2018	59,2	1,66
2019	78	1,96
2020	217,1	5,18
2021	198	3,6
2022	914,7	–
2023 (план)	1 296,5	

Джерело: складено автором на основі даних Міністерства фінансів України[116].

[116] Дефіцит Державного бюджету України / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/

Динаміка дефіциту Державного бюджету України у довоєнний період свідчить про його хронічний характер. З 2017 по 2020 роки спостерігається щорічний приріст дефіциту, який, на думку вчених-теоретиків та практиків, зумовлений такими факторами: 1) неефективна фінансова політика; 2) високий обсяг витрат держави на соціальне забезпечення; 3) низька інвестиційна активність; 4) недостатній ступінь розвитку реального сектору економіки; 5) політика «проїдання боргів» тощо.

За допомогою державних позик можна дещо послабити існуючі протиріччя в суспільстві між існуючими потребами і можливістю їх задоволення за рахунок бюджетних коштів. Залучаючи кредитні ресурси, уряд має можливість для економічного зростання країни і зменшення відставання від розвинених країн світу.

Фінансування бюджетних дефіцитів шляхом нарощення державних позик на певних етапах економічного розвитку є менш болючим кроком для суспільства, ніж збільшення податкового тягаря. Державний кредит фактично слугує механізмом перерозподілу податкового тягаря на майбутні покоління. Але державні позики не можна вважати панацеєю від економічних криз, оскільки наявність кредитних коштів призводить до необхідності спати відсотків та обслуговування невчасно сплачених державних боргів. У процесі перерозподілу боргових ресурсів між усіма учасниками відбувається тісна взаємодія всіх ланок фінансової системи країни. Особливості перерозподілу боргових активів відображено на рис. 1.6.

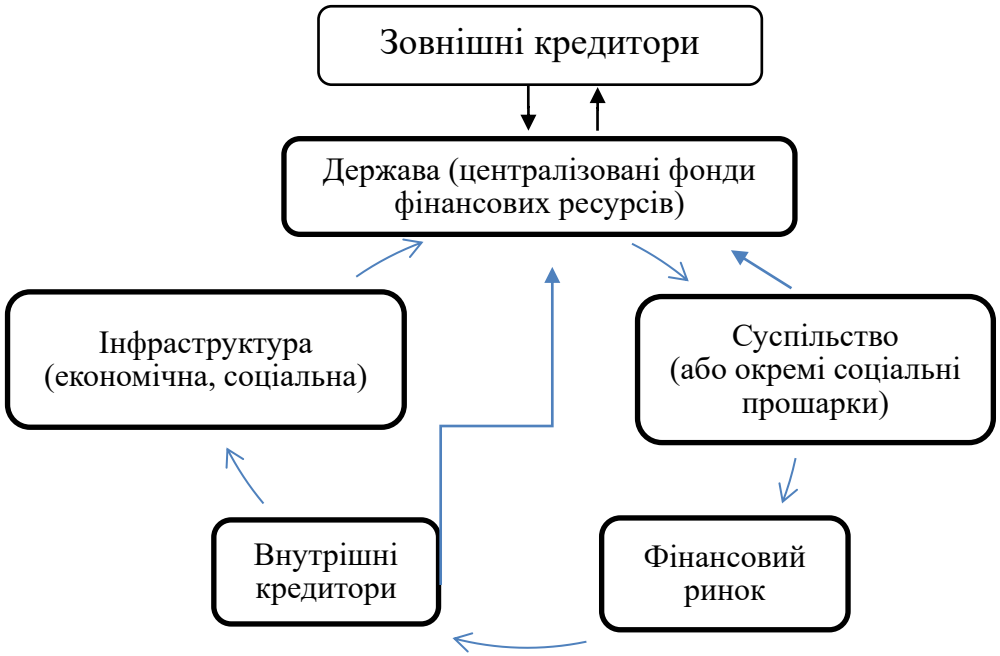

Рисунок 1.6 – Перерозподіл боргових ресурсів
у межах фінансового простору

Незважаючи на інструменти та методи залучення боргових активів до економіки країни, важливим залишається той факт, що їх розподіл у межах фінансового простору здійснюється на макро- та мікрорівнях та може мати різні прояви впливу на активність перерозподільних процесів.

Формування боргової активності держави відбувається шляхом залучення коштів від зовнішніх та внутрішніх кредиторів. Інтенсивність запозичень безпосередньо залежить від цілей стратегічного розвитку та напрямів використання мобілізованих ресурсів. Використання зовнішніх джерел фінансування дозволяє використовувати кошти без впливу на грошовий обіг у межах країни. Внутрішні запозичення дозволяють активізувати інвестиційні процеси та пожвавити активність фінансового ринку країни.

Щодо впливу на суспільні відносини, варто визначити такі прояви перерозподілу боргових ресурсів:

– фінансування потреб окремих верств населення в межах соціальної політики держави за умови, якщо наявного бюджетного фінансування недостатньо в конкретно взятому проміжку часу;

– забезпечення соціально-економічного розвитку населення шляхом фінансування виробничої інфраструктури з метою пожвавлення процесів розвитку реального сектору економіки, створення додаткових робочих місць, забезпечення передумов підвищення соціальних стандартів;

– формування інвестиційного потенціалу, який виражається у процесі створення депозитів, придбанні корпоративних чи боргових цінних паперів тощо.

Розвиток інфраструктури є беззаперечною передумовою ефективного функціонування держави та суспільства. Особливо актуальним є питання розбудови реального сектору економіки, в якому формується понад 50 % вартості ВВП. У цьому ракурсі доцільно фінансувати створення нових господарюючих суб’єктів, технічне переоснащення, активізувати процеси простого та розширеного відтворення.

Економічна сутність державного боргу проявляється через дві властиві йому функції:

1) фіскальну, сутність якої проявляється через залучення коштів до бюджету для фінансування бюджетних видатків;

2) регулятивну, яка виражається у процесі коригування обсягу грошової маси через купівлю-продаж цінних паперів національним банком країни.

Ці дві функції повною мірою не характеризують сутності державного боргу, оскільки він за своєю природою є явищем багатогранним. Якщо розглядати державний борг щодо розвитку соціально-економічних процесів, варто зазначити його стимулюючу роль у процесі розширеного відтворення. В економічних джерелах літератури державному боргу надають роль джерела покриття дефіциту державного бюджету, водночас не розглядаючи його вплив на розвиток суспільства в цілому. Розуміння сутності державного боргу як негативного явища стало притаманним для багатьох сфер економічного життя.

Інтенсивність використання боргових інструментів характеризується структурою зовнішнього та внутрішнього державного боргу країни, відображеній у табл. 1.6.

Таблиця 1.6 – Динаміка державного боргу України
з 2016 по 2022 роки, млрд грн

Показники	Період						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Державний борг	1650,8	1833,7	1860,5	1761,4	2259,2	2362,5	4071,7
Внутрішній	670,6	753,4	761,1	829,5	1000,7	1062,6	1460,7
Зовнішній	980,2	1080,3	1099,4	931,9	1258,5	1299,9	2610,9
Гарантований державний борг	278,9	308,0	308,1	237,0	292,7	309,3	356,6

Джерело: складено автором на основі даних Міністерства фінансів України.

Динаміка залучення боргових ресурсів на світовому рівні характеризується щорічним приростом. У період з 2016 по 2021 роки обсяг зовнішнього боргового фінансування збільшився на 319,7 млрд грн, у відсотковому співвідношенні таке зростання становить 5–6 %[117]. У загальному середньорічний приріст зовнішнього боргового фінансування становив 22 %. З 2021 по 2022 роки розмір зовнішнього боргу зріс на 1 311 млрд грн (200,6 %). Найбільшу питому вагу у структурі

[117] Мінфін: у вересні 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 156,1 млрд гривень. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади в Україні. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-u-veresni-2022-roku-do-zahalnoho-fondu-derzhavnoho-biudzhetu-nadiishlo-1561-mlrd-hryven

боргових зобов'язань України становлять зовнішні боргові зобов'язання, оскільки вони забезпечені більш широким колом джерел фінансування, мають більші обсяги кредитування та можуть фінансувати окремі цільові програми.

Офіційні джерела інформації свідчать, що протягом останнього періоду часу до початку воєнних дій залучення зовнішніх боргових ресурсів здійснювалось на програми розвитку аграрного сектору економіки, для підтримки економічного розвитку країни та боротьби з коронавірусною інфекцією. Однак постійне зростання потреби у додатковому фінансуванні і мирний період часу свідчить про низький ступінь продуктивності використання вищезазначених ресурсів.

Темпи зростання внутрішнього державного боргу, порівняно з зовнішнім, є досить незначним. Упродовж 2016–2021 років обсяг внутрішнього боргу зріс на 392 млрд грн, обсяг відносного приросту становить 58,5 %. З початком повномасштабної агресії обсяг внутрішнього залучення боргових активів, порівняно із попереднім періодом, збільшився на 398,1 млрд грн.

У процесі пошуку джерел фінансування потреб за умов війни уряд країни активно використовує боргові фінансові інструменти, джерелами яких є як внутрішні, так і зовнішні кредитори. Найбільш популярним інструментом мобілізації фінансових ресурсів, у межах України, із залученням інвесторів – фізичних осіб та суб'єктів підприємницького кластеру, стали військові облігації державної позики.

Військові облігації державної позики порівняно новий фінансовий актив в системі боргової політики держави. Основне призначення військових облігацій державної позики – забезпечення потреб фінансування військової та соціальної сфери на період воєнних дій[118]. Вони реалізуються на фінансових аукціонах з обмеженим колом трейдерів. Станом на жовтень 2022 року військові облігації в Україні розміщені в обсягах, відображених у табл. 1.7.

[118] Військові ОВДП / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/local_bonds_issued_during_the_war_time-572

Таблиця 1.7 – Перелік військових облігацій державної позики, розміщених на ринку станом на жовтень 2022 року

Вид цінного паперу	Грошова одиниця	Термін	Ставка, %
Військові облігації державної позики	Гривня	3 місяці	9,5
		6 місяців	від 10 до 12
		1 рік	від 11 до 14
		1,5 роки	від 11,5 до 16
		2 роки	14
	Долар США	3 місяці	3,5
		1 рік	від 3,7 да 4,5
	Євро	8 місяців	2,5
		1 рік	2,5

Джерело: складено автором на основі [117, 118].

Упродовж 40 днів з початку повномасштабного вторгнення Міністерство фінансів України розмістило військових облігацій на суму 29 млрд грн та 12 млн дол США. Найбільша частка військових облігацій внутрішньої державної позики зосереджена в інвестиційних портфелях первинних банків-дилерів. Офіційна статистика, подана Національним банком України, свідчить про сталі темпи зростання обсягів торгів на вторинному ринку впродовж тижня, приріст становив приблизно 7 млрд грн[119]. Станом на 4 квітня 2022 року понад 4 тисячі громадян та представників підприємницьких структур стали власниками військових ОВДП на суму понад 4,8 млрд грн та 2,6 млн дол. США.

Найбільший обсяг військових ОВДП зосереджений у банківських установах. На другому місці облігації, придбані фізичними особами та підприємцями:

– станом на вересень 2022 року їх частка у загальному обсязі цінних паперів у гривневому еквіваленті становить 15,8 % (14 128,3 млн грн);

– у доларах США частка таких кредиторів становить 22,7 % (199,9 млн дол. США);

– частка військових ОВДП у євро – 52,6 % (150,3 млн євро)[120].

[119] Обсяг вкладень громадян та представників бізнесу України у військові облігації становить майже 5 млрд грн – депозитарій НБУ / Офіційний сайт Національного банку України. URL : http://surl.li/gfsxc

[120] Виплати уряду за погашеннями ОВДП із початку повномасштабної війни на 54,1 млрд грн перевищують запозичення від продажу відповідних цінних паперів на аукціонах / Офіційний сайт Національного банку України. URL : http://surl.li/gfswr

Незважаючи на активну участь громадян у фінансуванні військових потреб, виплати уряду на погашення цього виду боргових інструментів перевищують обсяги коштів, залучених у результаті проведення аукціонів. Щомісяця уряд отримував такі результати:

– станом на квітень 2022 року сальдо внутрішніх боргових операцій мало від'ємний результат, становило 2 850,5 млн грн;
– у травні 2022 року – 411,0 млн грн;
– у червні 2022 року – 20 997,2 млн грн;
– у липні 2022 року – 17 095,7 млн грн;
– у серпні 2022 року – 24 456,2 млн грн.

Варто зазначити, що, крім фізичних та юридичних осіб, активним покупцем військових ОВДП є Національний банк України. У червні орієнтовний обсяг таких облігацій в активах НБУ становить приблизно 190 млрд грн (березень – 20 млрд, квітень-травень – по 50 млрд грн, червень – 70 млрд грн)[121].

Незважаючи на зростання обсягів запозичень через військові облігації, доволі спірним залишається питання їх фінансування з боку державних фінансових установ, зокрема Національного банку України. Відповідно до чинного законодавства дефіцит державного бюджету заборонено фінансувати за рахунок коштів Національного банку України. У загальній сумі коштів, отриманих за рахунок розміщення на внутрішньому фондовому ринку військових ОВДП, близько 50 % профінансовано за рахунок НБУ. Тобто фактично брак коштів був компенсований за рахунок випуску цього виду цінних паперів Мінфіном України і придбання їх центральним банком країни (у якому зосереджена чимала частка національного багатства держави). Тобто складається ситуація, коли один державний орган фінансує потреби іншого за рахунок спільних державних коштів, а це зі свого боку створює певні колізії у законодавчому полі.

Правління НБУ на офіційних сторінках повідомляє, що придбання цих цінних паперів здійснюється шляхом додаткової емісії грошової маси, що призводить до зростання інфляційних процесів та зменшення рівня довіри до національної грошової одиниці.

[121] НБУ здійснив викуп військових ОВДП на 70 млрд грн та наголошує на необхідності активізації ринкових боргових залучень / Офіційний сайт Національного банку України. URL : http://surl.li/gfsxr

На основі проведеного аналізу можна виокремити позитивні та негативні аспекти використання боргових активів порівняно з мирним та військовим станом у межах країни (табл. 1.8).

Таблиця 1.8 – Переваги та недоліки використання боргових фінансових активів у мирний та військовий час

	Переваги	Недоліки
Мирний час	Поява додаткових джерел фінансування без зміни основних напрямів забезпечення функціонування держави в поточному бюджетному періоді	Зростання обсягів боргових зобов'язань
	Використання позикових ресурсів як джерела фінансування інвестиційних проєктів економічного та соціального значення	Ймовірність підвищення податкового навантаження на окремі групи платників податків
	Змога фінансувати потреби органів місцевого самоврядування в короткостроковій перспективі	Зростання потреби в обслуговуванні державного боргу
		Зниження інвестиційного потенціалу за умови використання боргових активів на потреби поточного фінансування
		Інфляційні процеси
За умов військового стану	Механізм швидкої мобілізації фінансових ресурсів для забезпечення обороноздатності країни (озброєння, амуніція, ліки, транспорт тощо)	Ймовірність зростання фіскального тиску
	Забезпечення фінансуванням захищених статей видатків Державного бюджету України	Нарощення боргової складової у системі державних фінансів, зростання витрат на обслуговування державного боргу
	Зростання патріотичної складової (на прикладі військових облігацій державної позики)	Емісія національної грошової одиниці для фінансування потреб держави і, як наслідок, інфляція
		Ймовірність виникнення дефолту країни-боржника
		Зниження дохідності раніше емітованих цінних паперів

Джерело: складено автором на основі [8, 9, 14].

Підсумовуючи, можна зробити висновки. Боргові джерела фінансування є невід'ємною складовою сфери публічних фінансів. У результаті залучення боргових ресурсів відбувається їх активний перерозподіл у межах фінансового простору країни. Індикаторами ефективності їх використання можуть слугувати показники економічного чи соціального зростання, підвищення якості інвестиційного клімату чи зростання сектору реальної економіки. За будь-яких інших наслідків можна говорити про неефективність використання залучених коштів.

В умовах довоєнного періоду боргова політика розглядається як підсистема бюджетної політики, основна мета якої – забезпечити наслідки невдалої бюджетної політики, зокрема, компенсувати розмір дефіциту державного бюджету. З цією метою варто вжити таких заходів для забезпечення ефективності залучення, перерозподілу та використання боргових ресурсів у межах внутрішньодержавного фінансового простору:

1) розглядати боргову політику як відокремлену сферу фінансової політики держави;

2) забезпечити процедуру середньострокового планування, не обмежуючись процесами управління та обслуговування державного боргу;

3) впровадити на законодавчому рівні оцінку ефективності боргової політики на основі отриманих ефектів згідно із цільовими програмами фінансування або динаміки соціально-економічного розвитку країни.

Військові облігації державної позики як відносно новий інструмент залучення коштів у короткостроковій перспективі проявили свою ефективність. Проте, незважаючи на це, існує ряд негативних факторів, які нівелюють позитивні наслідки їх використання. Для зменшення негативних аспектів залучення фінансових ресурсів через розміщення військових облігацій внутрішньої державної позики варто:

– змінити цільове направлення коштів, кінцевою метою використання яких має стати забезпечення лише військових потреб[122]. Для фінансування соціальної сфери варто використовувати власні бюджетні ресурси та фінансові транші від іноземних партнерів (МВФ, США);

[122] Шепиленко В. Ю. Економічні наслідки російської агресії. Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Р. О. Стефанчук , І. М. Мищак , Л. А. Савченко ; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Видво «Людмила», 2022. С. 95–109.

– відмовитися від фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок емісії грошової одиниці. Розміщувати військові ОВДП у переважній більшості на вторинному фінансовому ринку, що дозволить забезпечити зниження рівня інфляції, зростання якості перерозподілу фінансових активів;

– створити групу фінансових інструментів, які дозволять залучати кошти на розвиток економічної інфраструктури на державному рівні.

Практичне втілення запропонованих висновків і рекомендацій здатне позитивно вплинути на формування та зміцнення фінансового простору України. Водночас існує й ряд інших аспектів впливу на фінансовий простір, пов'язаних з організацією державного фінансового контролю, що визначає хід подальшого дослідження.

1.5. Світова практика організації державного фінансового контролю в контексті формування фінансового простору

Розглядаючи поняття «фінансовий простір», вище вже зверталася увага на його сутність як системну взаємодію суб'єктів фінансових відносин та особливу роль держави у його організації та ефективності. Розуміючи складність практичного втілення цих ключових характеристик фінансового простору, особливого значення набуває дієвість національної системи фінансового контролю, зі свого боку потребує вивчення та адаптації відповідного зарубіжного досвіду. Очевидно, що державний фінансовий контроль в Україні має здійснюватись з урахуванням досвіду організації системи фінансового контролю в інших країнах з метою використання їх позитивного досвіду в цьому питанні, що спонукає зупинитися на цих питаннях більш предметно.

Базовим документом практично для всіх держав з питань зовнішнього державного контролю є Лімська декларація керівних принципів контролю. Вона не містить чітких рекомендацій про те, як повинні призначатися члени вищого контрольного органу і про терміни їх повноважень.

Стаття 6 Лімської декларації визначає, що порядок призначення і звільнення із займаної посади членів вищого контрольного органу залежить від конституційного устрою країни. Водночас наголошується, що незалежність членів вищого контрольного органу повинна бути гарантована Конституцією[123]. У статті 14 також зазначається, що члени та співробітники вищого контрольного органу повинні мати кваліфікацію і чесність, необхідні для того, щоб успішно виконувати покладені на них обов'язки, належну увагу варто приділяти рівню теоретичної підготовки, працездатності та досвіду роботи за фахом. Крім того, до членів і співробітників вищих органів фінансового контролю пред'являються підвищені моральні вимоги. В узагальненому вигляді вони викладені Міжнародною організацією вищих органів аудиту в Етичному в кодексі офіційному переліку цінностей і принципів, якими варто керуватися в роботі. Зокрема, етична формула Кодексу вимагає від усіх осіб, залучених до державного аудиту, бути чесними, незалежними й об'єктивними, дотримуватися фактичного і політичного нейтралітету, не використовувати свій офіційний статус в особистих цілях, уникати відносин, що тягнуть ризик корупції чи сумніви в їх незалежності та об'єктивності[124].

Лімською декларацією визначено також принципи контролю незалежних контролюючих органів, до яких належать:

- інституційна незалежність;
- фінансова незалежність;
- персональна незалежність аудиторів – контролерів;
- власна відповідальність за програму перевірок;
- достатність повноважень на отримання інформації;
- наявність повноважень на вжиття відповідних заходів.

За кордоном на вищі органи зовнішнього фінансового контролю покладається відповідальність за аудит державних фінансів (доходів і видатків), забезпечення фінансової бездоганності та підзвітності державної системи та ін. Яскравим прикладом організації державного фінансового контролю є Європейський Союз (рис. 1.7).

---

[123] Лімська декларація керівних принципів контролю: декларація IX Лімського (Перу) Конгресу вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI). URL : http://www.ac-rada.gov.ua/control/ main/uk/publish/article/140217

[124] Там само.

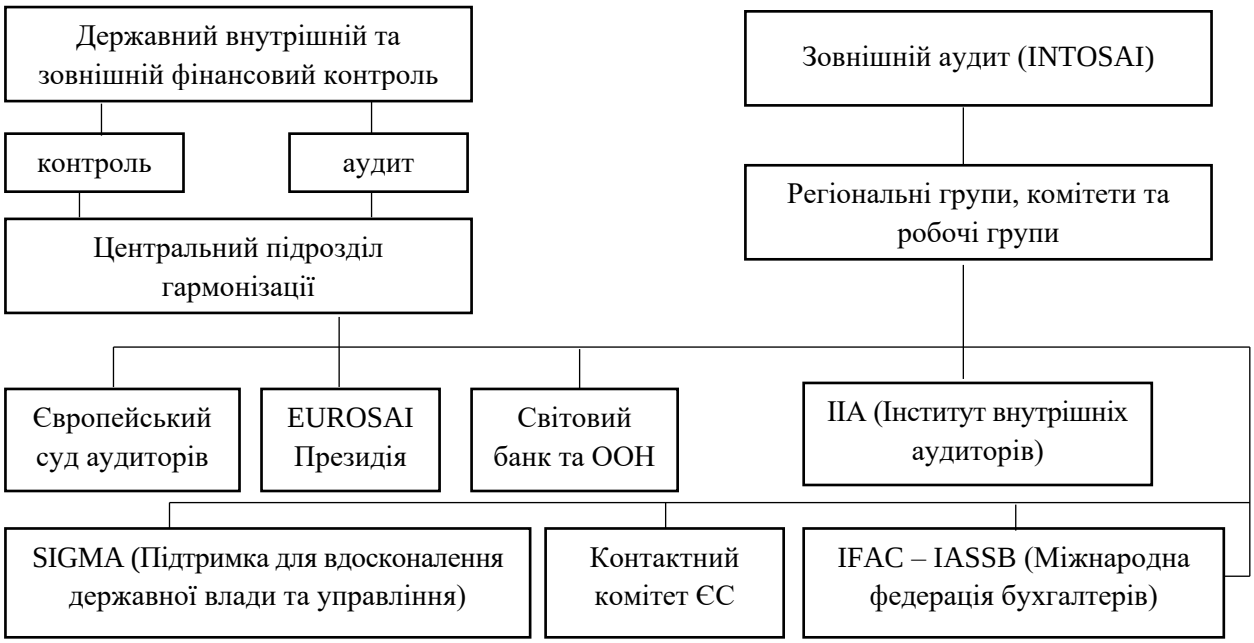

Рисунок 1.7 – Схема організації державного фінансового контролю в Європейському Союзі[125]

Аналіз системи фінансового контролю в західних країнах свідчить про однотипність та складається з елементів, які представлено на рис. 1.8.

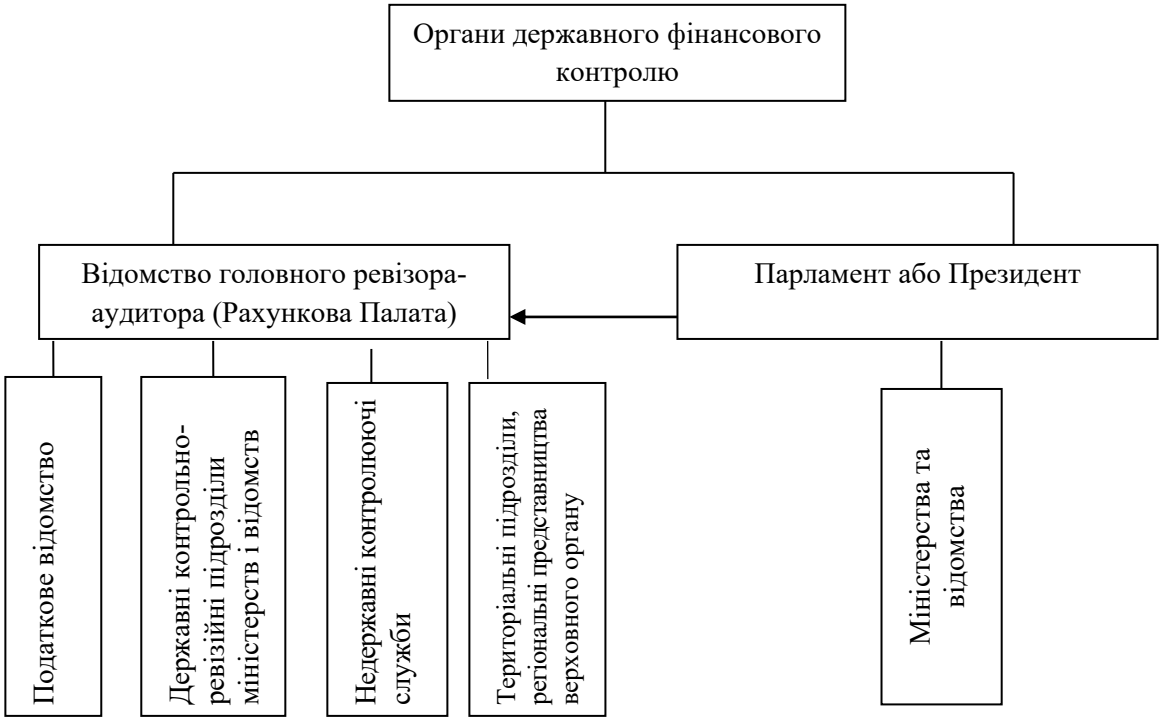

Рисунок 1.8 – Система органів державного фінансового контролю у зарубіжних країнах

Джерело: складено автором.

[125] Баранова Д. А. Розвиток державного фінансового контролю в Україні як чинника інтеграції до ЄС та інструменту подолання кризових явищ в економіці. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 10. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=760

Так, одне із провідних місць у системі фінансового контролю в західних країнах посідає відомство головного ревізора-аудитора (рахункова палата). Здебільшого таке відомство перебуває у безпосередньому підпорядкуванні парламенту або президенту країни. Основною метою існування цього відомства є здійснення загального контролю за використанням державних коштів.

Важливою складовою відомства головного ревізора-аудитора є територіальні підрозділи, які, залежно від форми державного устрою країни, повністю або частково підпорядковані Рахунковій палаті, проте в цілому зберігають самостійність у виконанні функцій та зосереджені на перевірках витрачання коштів місцевих бюджетів. Так, вони уповноважені на оперативне виконання завдань центральної контрольної установи[126].

Наступною складовою системи фінансового контролю європейських країн є податкове відомство, яке підпорядковується президенту, уряду або міністерству фінансів. Воно призначене для здійснення контролю надходження в бюджет податкових доходів.

У складі державних відомств також створюються контролюючі структури, які здійснюють перевірки та ревізії підвідомчих установ (табл. 1.9).

Так, цікавим є досвід США, де повноваження державного фінансового контролю реалізується на федеральному (центральному) та місцевих рівнях. Система державного устрою характеризується достатньо високим рівнем децентралізації – у кожному штаті свої закони, своя організаційна система органів державної влади загалом та органів державного фінансового контролю зокрема. Навіть повноваження контролюючих органів у кожному штаті визначаються окремо, але в межах, установлених на рівні загальнодержавного законодавства.

Водночас як на федеральному рівні, так і в кожному окремому штаті чинні органи державного фінансового контролю законодавчої та виконавчої гілок влади. У кожної гілки влади є незалежні, але ефективно взаємодіючі органи фінансового контролю.

---

[126] Мамишев А. В. Шляхи європеїзації державного аудиту. *Фінанси України*. 2004. № 8. С. 144–150.

Таблиця 1.9 – Органи державного фінансового контролю зарубіжних країн*

№	Країна	Основний орган державного фінансового контролю	Інші органи державного фінансового контролю
1.	США	Інститут генеральних інспекторів	— федерального рівня: Рада генеральних інспекторів з питань доброчесності та ефективності США; Офіс спеціальних розслідувань Рахункової палати США; Офіс генерального інспектора Департаменту охорони здоров'я і соціальних служб США; Служба Генерального інспектора; Департамент Казначейства США; Вища школа Інституту державного аудиту США; — місцевого рівня: Антимонопольний відділ офісу Генерального прокурора штату Мериленд; Об'єднання комітету із законодавчої етики Департаменту законодавчих послуг штату Мериленд; Управління генерального інспектора тощо
2.	Франція	Рахункова палата Франції	Генеральна інспекція фінансів, Генеральна інспекція адміністрацій
3.	Великобританія	Національне контрольно-ревізійне управління	Казначейство Великобританії
4.	Німеччина	Федеральне міністерство фінансів	Федеральна рахункова палата, Федеральне відомство з фінансів, Федеральне управління державним боргом
5.	Польща	Верховна (Вища) контрольна палата	Рахункова палата
6.	Румунія	Національна адміністрація контролю	Рахункова палата, Міністерство фінансів, Місцеві управління державних фінансів
7.	Швеція	Державне ревізійне управління (Національне бюро з аудиту)	Управління канцлера юстиції, Інститут парламентських аудиторів
8.	Литва	Генеральний аудитор	Департамент генерального аудитора (департамент організації аудиту ефективності, департамент аудиту державних доходів та розрахунків, департамент фінансового аудиту)

Джерело: складено автором.

На рівні виконавчої влади США функції державного фінансового контролю реалізуються інститутом генеральних інспекторів, які функціонують у 73 федеральних органах виконавчої влади США. Діяльність офісів генеральних інспекторів передбачено Законом про Генерального інспектора від 1978 р. (зі змінами від 2008 року). Місією інституту генеральних інспекторів є сприяння економічності, ефективності, результативності та доброчесності у реалізації програм державними органами. Метою їх діяльності є забезпечення досконалості, доброчесності та підзвітності у межах програм, робіт та управлінських процесів у системі відповідних федеральних органів виконавчої влади США.

Основними завданнями офісів генеральних інспекторів є:

– нагляд за реалізацією програм і діяльністю відповідних органів;

– сприяння економічності, ефективності та результативності управління;

– запобігання шахрайству і зловживанням під час реалізації програм і здійснення діяльності, виявлення і розслідування таких фактів;

– забезпечення належного інформування керівників відповідних органів і Конгресу про проблеми і недоліки, пов’язані з управлінням програмами і діяльністю, про потребу вжиття заходів та про виконання таких заходів;

– реагування на інформацію, отриману з «гарячих ліній».

Офіси генеральних інспекторів здійснюють аудит, інспектування та розслідування в адміністративному, цивільному і кримінальному порядку (зокрема службові або дисциплінарні розслідування). Для цього в органах державної влади створюються самостійні структурні підрозділи (як на федеральному, так і на місцевому рівні).

2015 року у 73 офісах генеральних інспекторів працювало 14 тис. фахівців у сфері аудиту, інспекцій, оцінювання та розслідувань, якими зроблено понад 6,8 тис. висновків за результатами проведених аудитів, інспекцій і оцінювань, завершено розслідування майже 24,2 тис. справ та опрацьовано 545,5 тис. скарг, що надійшли на «гарячу лінію» офісів генеральних інспекторів.

Завдяки інституту генеральних інспекторів 2015 року потенційно заощаджено 26,3 млрд дол. США, за результатами розслідувань повернуто до бюджету 10,3 млрд дол. США, винесено 5 717 обвинувачувальних вироків, успішно завершено понад 6,9 тис. судових справ і прийнято майже 7,2 тис. рішень про тимчасове відсторонення від посади та позбавлення права обіймати посаду.

Зокрема, ефективність діяльності офісу генеральних інспекторів Департаменту охорони здоров'я характеризується тим, що на кожен долар, інвестований на утримання офісу генеральних інспекторів, припадає 14 доларів, що заощаджені, зекономлені та повернені до бюджету за результатами його роботи. Бюджет цього офісу становить близько 250 млн доларів на рік (0,03 % виділених Департаменту коштів), а штатна чисельність – 1,5 тис. працівників (1,6 % чисельності Департаменту).

Узагальнюючи досвід США, схематично представимо структуру органів державного фінансового контролю США (рис. 1.9).

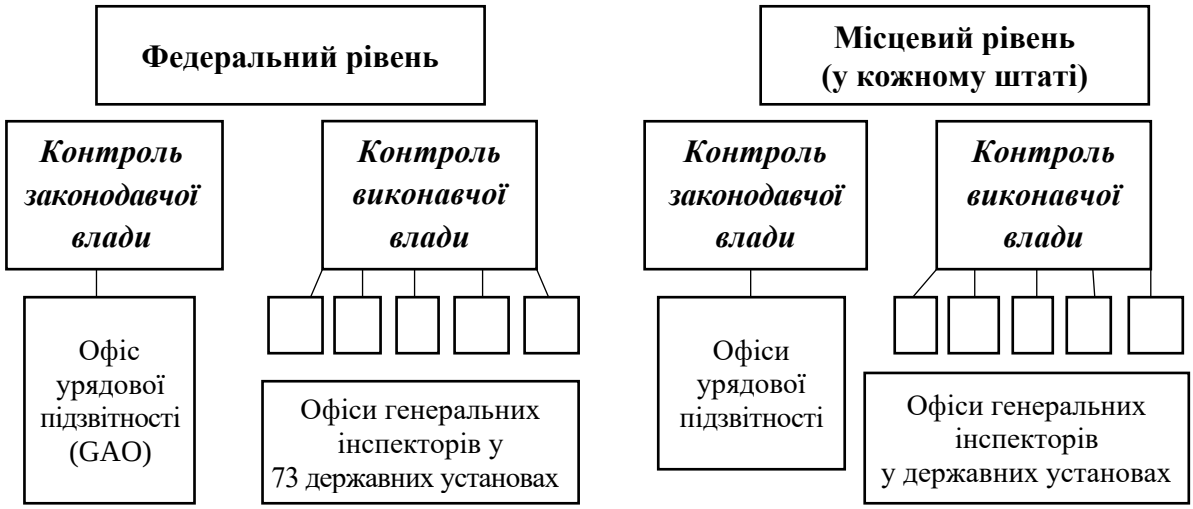

Рисунок 1.9 – Структура органів державного фінансового контролю США

Джерело: складено автором.

Також доцільно звернути увагу і на досвід ЄС. Варто зазначити, що одну із основних ролей в організації державного фінансового контролю в ЄС відіграє Міжнародна організація вищих органів фінансового контролю (ІНТОСАІ), яка працює як головна організація для зовнішнього державного аудиту впродовж більше 60 років та встановлює інституціональні правила для вищих органів фінансового контролю з метою сприяння розвитку і передачі знань, поліпшення державного аудиту в усьому світі і підвищення професійних можливостей та є автономною, незалежною і неполітичною організацією[127].

ІНТОСАІ є неурядовою організацією зі спеціальним консультативним статусом при Економічній і Соціальній Раді Організації

[127] INTOSAI Guidance for Good Governance (INTOSAI GOV). URL : http://www.issai.org/intosai-guidance-for-good-governance-(intosai-gov)

Об'єднаних Націй, яка була заснована 1953 року і сьогодні має 192 повноправних членів та 5 асоційованих членів. Рада керуючих ІНТОСАІ визнала сім регіональних робочих груп. Україна нині активно розвиває співробітництво з EUROSAI[128].

Більшість європейських країн світу вибудовує систему державного фінансового контролю з урахуванням принципів та положень, закладених у міжнародних правових джерелах.

Управління державними фінансами в європейських країнах регулюється вищими законодавчими органами через прийняття фінансового законодавства, затвердження державного бюджету та звіту про його виконання, запровадження чи скасування окремих видів податків, затвердження граничного розміру державного боргу та інших фінансових показників.

Досвід країн з розвиненою економікою, які мають давні традиції державного фінансового контролю (Франція, Німеччина, Великобританія, Австрія, США, Японія), свідчить про те, що структурна організація органів фінансового контролю обумовлена передусім розмежуванням об'єктів контролю та необхідністю створення архітектури горизонтальних і вертикальних владних відносин на основі чіткого розмежування контрольних повноважень.

Державний фінансовий контроль характеризується своїми особливостями та методами проведення залежно від кожної країни. Так, взірцем щодо організації державного фінансового контролю в президентській республіці може бути досвід Сполучених Штатів Америки. У межах контрольно-ревізійної системи США існують функціонально незалежні контрольні органи, що інкорпоровані в державно-правову систему як невід'ємний елемент механізму регулювання балансу повноважень виконавчої та законодавчої влади (Президента й Конгресу США)[129].

Незважаючи на високий рівень дотримання законності у США, державний контроль у галузі державних фінансів тут здійснюють не лише казначейські служби, а також Головне контрольно-ревізійне управління Конгресу, Адміністративно-бюджетне управління при

[128] EUROSAI. URL : http://www.eurosai.org/en/about-us/about-eurosai/index.html

[129] Александрович О. О. Особливості організації та функціонування систем державного фінансового контролю: світовий досвід. *Теорія і практика державного управління*. 2014. Вип. 4 (47). URL : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-4/doc/5/04.pdf

Президентові США, Управління з добробуту і розстановки кадрів, Президентська рада у справах боротьби з фінансовими зловживаннями в державних установах (Рада честі й ефективності), інспектори Федеральної резервної системи, служба внутрішніх доходів (податкова служба) тощо[130].

Основне контрольно-ревізійне управління США має доступ практично до всіх фінансових документів міністерств і відомств. За дорученням палат і комісій Конгресу США чи навіть окремих конгресменів Головне контрольно-ревізійне управління може здійснювати оцінку результативності державних програм і діяльності федеральних відомств; проводити спеціальні обстеження та перевірку обґрунтованості цін на продукцію, фінансово-економічних аспектів контрактів міністерства оборони. Інспектори Головного контрольно-ревізійного управління перевіряють також діяльність ревізорів виконавчої влади. В окремих випадках перевірки здійснюються в координації зі слідчими органами міністерства юстиції та іншими органами, наділеними відповідними повноваженнями[131].

Вважаємо, що, крім Головного контрольно-ревізійного управління, варто відмітити Міністерство фінансів (Казначейство) США, яке є спеціальним органом фінансового контролю, що зовні виступає як орган, незалежний від уряду та підзвітний парламенту. Казначейство є представником уряду та розробляє фінансову й податкову політику, здійснює емісію грошових знаків і чеканку монет, відає питаннями внутрішніх позик та управління державним боргом, контролює виконання фінансового законодавства, збір внутрішніх доходів, грошовий обіг. Іншим фінансовим відомством США є Адміністративно-бюджетне управління при Президентові, яке становить видаткову частину федерального бюджету й розробляє фінансові програми, організовує оперативний контроль за управлінням бюджетом і є провідним органом виконавчої влади. Управління виконанням бюджету розділено в США між Міністерством фінансів, Митною службою та Бюро з алкогольних напоїв, тютюнових виробів і вогнепальної зброї. Міністерство фінансів здійснює збір внутрішніх доходів, зокрема, платежі по індивідуальному прибутковому податку, соціальному

[130] Дікань Л. В. Контроль і ревізія : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 245 с.
[131] Малишев В. Характерні аспекти організації державного фінансового контролю за кордоном. *Фінансовий контроль*. 2003. С. 126–136.

страхуванню, податки з корпорацій, майна, податки з дарування та непрямі податки. Тобто в загальному близько 90 % усіх податкових надходжень до федерального бюджету[132].

У межах контрольно-ревізійної системи США існують функціонально незалежні контрольні органи, що інкорпоровані в державно-правову систему як невід'ємний елемент механізму регулювання балансу повноважень виконавчої та законодавчої влади (Президента та Конгресу США). Міністерство фінансів США реалізує міжвідомчий фінансовий контроль за допомогою спеціальних служб, до яких, зокрема, віднесено й Податкову службу США (Internal Revenue Service).

Дещо інший підхід до організації державного фінансового контролю застосовується у Франції. Рахункова палата Франції посеред розвинених країн належить до однієї з організаційно найскладніших структур державного фінансового контролю. Рахункова палата є незалежним від уряду й парламенту органом державного контролю, який має виняткові права самостійного планування та провадження діяльності. Рахункова палата є судовою інстанцією, яка здійснює загальний контроль за державними фінансами. Керівництво палати затверджує Рада міністрів. До керівного складу палати входять прем'єр-президент (призначається довічно), генеральний прокурор (виступає в державних інтересах і є посередником між палатою і судовими органами) та генеральний прем'єр-адвокат. Палата діє на колегіальних засадах. У професійному штаті відомства сім палатних президентів (за галузевими напрямами) та 200 магістратів (юридичні радники, фінансові інспектори)[133].

У Франції організації державного фінансового контролю притаманні високий ступінь централізації й наявності жорстких вертикальних міжвідомчих зв'язків. Органами фінансового контролю у Франції є, зокрема, Генеральна інспекція фінансів і Генеральна інспекція адміністрації. Перебуваючи в безпосередньому підпорядкуванні міністра економіки і фінансів, Генеральна інспекція фінансів виконує функції контролю на місцях за діяльністю служб Міністерства економіки і фінансів. Вона контролює діяльність усіх призначених державою бухгалтерів та адміністративної бухгалтерії вторинних розпорядників

[132] Нубанова Т. О. Здійснення державного фінансового контролю в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2012. Вип. 636. С. 99–104.
[133] Дікань Л. В. Контроль і ревізія : навч. посіб. Київ : Знання, 2007.

кредитів, державних підприємств, а також тих державних органів і підприємств, що перебувають під фінансовим контролем держави. Ця ж установа організовує й здійснює дослідження економічних і фінансових проблем на замовлення державних міністерств і відомств, а також за власної ініціативи[134].

На Рахункову палату покладені функції виявлення й запобігання бюджетно-фінансовим зловживанням; відповідно до Конституції Французької Республіки 1958 року вона допомагає парламенту та уряду контролювати належне виконання фінансових законів, зокрема законів щодо фінансування соціального забезпечення членів суспільства. Але найважливішим моментом її діяльності є те, що Рахункова палата незалежна як від парламенту, так і від уряду[135].

У Великобританії контроль фінансово-господарської діяльності державного сектору економіки здійснює Національне контрольно-ревізійне управління, яке є урядовим органом і функціонує відповідно до закону про фінансовий контроль. Управлінню надано право проводити перевірки рахунків усіх урядових установ і широкого кола державних органів, які здійснюють більше ніж 60 % державних витрат, а також контролювати субсидії, що надаються місцевими органами влади системі охорони здоров'я, націоналізованим галузям промисловості й державним корпораціям[136].

Крім того, органом державного управління фінансами Великобританії є казначейство. Воно здійснює управління розробкою, складанням і виконанням державного бюджету, визначенням податкової політики, фінансово-економічним прогнозуванням, міжнародними фінансовими відносинами, здійснює контроль за використанням коштів державними підприємствами. Виконання бюджету в частині акумуляції мита й акцизів організовує Управління мит і акцизів[137].

---

[134] Малишев В. Характерні аспекти організації державного фінансового контролю за кордоном. *Фінансовий контрол*ь. 2003. С. 126–136.

[135] Нубанова Т. О. Здійснення державного фінансового контролю в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2012. Вип. 636. С. 99–104.

[136] Державний аудит : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни] / Дікань Л. В., Вороніна О. О., Голуб Ю. О., Синхогіна Н. В. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. В. Дікань. Харків : ХНЕУ, 2008. 164 с.

[137] Нубанова Т. О. Здійснення державного фінансового контролю в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 636. С. 99–104.

Органом державного управління фінансами в Німеччині є Міністерство фінансів, яке розробляє основи фінансової, валютної та кредитної політики. Міністерство розробляє проєкт бюджету й середньотермінового фінансового плану, здійснює касове обслуговування бюджету, контроль за виконанням бюджету та розробку основних засад розподілу фінансових ресурсів між ланками бюджетної системи. В управлінні беруть участь Федеральне відомство з фінансів і Федеральне управління державним боргом, які підпорядковані Федеральному міністерству фінансів. Перше відомство займається податковою перевіркою підприємств, оподаткуванням іноземних капіталовкладень, проблемами усунення подвійного оподаткування; друге – операціями з випуску й погашення позик і фінансуванням бюджетного дефіциту.

У Німеччині законодавчо закріплено, що Федеральна рахункова палата є вищою федеральною установою, яка не належить ані до законодавчої, ані до виконавчої гілки влади та є нейтральним авторитетним органом між парламентом і урядом, виступає в ролі незалежного органу фінансового контролю, який підпорядковується лише закону. Що стосується членів палати, то тут діє суддівська недоторканність: професійна (неможливість надання їм настанов) та особова (неможливість примусового звільнення з посади)[138]. Федеральна рахункова палата контролює бюджетне фінансування та управління економікою федерації, її особливе майно (наприклад, федеральна залізниця, федеральне відомство зв'язку й підприємств); юридичних осіб федерального рівня в межах публічного права (зокрема, федеральне відомство праці), а саме державні підприємства; федеральні та земельні організації соціального страхування, якщо вони отримують державні дотації або захищені гарантійними зобов'язаннями федерації; діяльність федерації на підприємствах із приватноправовим статусом. Рахункова палата може також здійснювати статистичний облік поза сферою компетенції федерації, якщо відповідні установи управляють належними федерації засобами або отримують кошти від неї (наприклад, у федеральних землях)[139].

---

[138] Державний аудит : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / Дікань Л. В., Вороніна О. О., Голуб Ю. О., Синхогіна Н. В. ; за заг. ред. д-ра проф. екон. наук Л. В. Дікань. Харків : ХНЕУ, 2008. 164 с.

[139] Нубанова Т. О. Здійснення державного фінансового контролю в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 636. С. 99–104.

Вищий орган фінансового контролю Польщі, відповідно до Конституції 1997 року, також не входить до системи трьох гілок державної влади, як і відповідно вищі органи державного фінансового контролю Румунії, Чехії, Угорщини. Органи зовнішнього фінансового контролю, об'єднані спільним завданням, предметом і формами контролю, єдиними принципами побудови у низці випадків виокремлені у так звану «контрольну владу». Так, застосовуючи, безумовно з певними пересторогами, до інституціональної структури Європейського Союзу (ЄС) традиційну систему поділу влади на три гілки: законодавчу (Європейський парламент та Рада ЄС), виконавчу (Європейська Комісія) та судову (Європейський суд), деякі дослідники дійшли висновку, що Європейська Рахункова Палата разом з національним ВОФК (вищі органи фінансового контролю) держав-членів ЄС формують четверту – контрольну гілку влади, що є однією правовою особливістю Євросоюзу.

У Румунії основними різновидами контролю є парламентський, урядовий і відомчий. Організацію контролю в органах виконавчої влади Румунії здійснює Національна адміністрація контролю як центральний орган виконавчої влади, що перебуває в підпорядкуванні уряду країни[140]. Парламентський контроль здійснюється Рахунковою палатою, яка має дирекції в усіх регіонах. Відомчий фінансовий контроль здійснюється управліннями контролю і внутрішнього аудиту у складі галузевих міністерств. Рахункова палата Румунії є незалежним органом, підпорядкованим і підзвітним тільки парламенту, її низові дирекції підпорядковані тільки центральному апаратові палати. Місцеві управління державних фінансів підпорядковані безпосередньо Міністерству фінансів, а в частині делегованих повноважень підзвітні повітовим радам народних депутатів. Органи відомчого контролю підпорядковані та підзвітні відповідним керівникам міністерств і відомств. Контроль, який здійснюють органи Міністерства фінансів і Рахункової палати, спрямований як на встановлення фактів порушення, так і на проведення аналізу.

Крім того, місцеві управління державних фінансів здійснюють попередній аналіз фінансово-економічної діяльності підприємства чи установи до прийняття рішення про виділення з бюджету коштів.

[140] Малишев В. Характерні аспекти організації державного фінансового контролю за кордоном. *Фінансовий контроль*. 2003. С. 126–136.

Органи відомчого контролю переважно проводять аудит в установах, підпорядкованих відповідному міністерству чи відомству, перевірки стану бухгалтерського обліку.

Усі контрольні органи Румунії мають повноваження перевіряти правильність і повноту сплати платежів до бюджету та використання бюджетних коштів і державного майна. Повноваження контрольних органів поширюються на бюджетні установи й організації, на державні підприємства та суб'єкти господарювання, у яких є частка державного майна, інші суб'єкти, які отримують кошти з бюджету, державних фондів і міжнародних організацій[141].

У Литві державний фінансовий контроль очолює Генеральний аудитор, який має двох заступників. Генеральному аудитору безпосередньо підпорядковані одинадцять департаментів, серед яких департамент організації аудиту ефективності та фінансового аудиту, чотири департаменти аудиту ефективності та департамент аудиту державних доходів та розрахунків. Характерним для департаментів аудиту ефективності та фінансового аудиту є те, що вони працюють за галузевим принципом поділу сфер контролю[142].

Особливістю здійснення державного фінансового контролю Литви є те, що певні департаменти фінансового аудиту та аудиту ефективності здійснюють перевірку використання коштів Європейського Союзу. У Литві аудит ефективності здійснюється у сферах охорони здоров'я, науки, приватизації, використання державного майна, діяльності акціонерних товариств тощо.

Особливий інтерес викликає шведська система фінансового контролю, оскільки Швеція свого часу зазнала багато явищ, які притаманні перехідній економіці України. Управління державними установами у Швеції будується відповідно до теорії «Принципал-Агент», яка базується на відомостях цілей власника (принпипала) та керівництва компанії (агента), що вимагають подолання суперечностей в інтересах досягнення необхідного економічного результату. Інструментами подібного узгодження повинні бути стимули, які здатні змусити агента діяти згідно з інтересами принципала. Перед системою контролю за використанням державних коштів поставлено два завдання: перше – забезпечити високу ефективність; друге – досягти високого

[141] Іванова І. Стан та проблеми державного фінансового контролю на регіональному та місцевому рівні. URL : www.nauka.ua

[142] Бариніна-Закірова М. В. Зовнішній фінансовий контроль у Литві. *Фінансовий контроль*. 2005. № 3 (26). С. 61–66.

рівня раціональності всіх процедур і дій, які здійснюються державними організаціями та посадовими особами. Як бачимо, подібна постановка розширює сферу контролю за межі власне фінансового.

Шведська система господарювання значно спрямована на усунення невизначеності функцій і безвідповідальності посадових осіб, що полегшує організацію контролю. У Швеції використовується внутрішній аудит державних установ, а також зовнішній аудит, завданням якого є контроль якості інформації, що надходить від агентів, і дотримання ними своїх обов'язків[143].

У Швеції, яка є парламентською монархією, головним відомством у справах державного контролю та обліку є Державне ревізійне управління (у деяких джерелах має назву Національне бюро аудиту). Його метою, як визначено урядом, є досягнення високоякісного управління фінансовою діяльністю. Діяльність Управління характеризується двома напрямами – проведенням щорічних ревізій фінансово-господарської діяльності національних установ і підприємств та ревізією ефективності державних закупівель. На відміну від багатьох інших європейських країн, міністерства Швеції не наділені повноваженнями безпосереднього управління урядовими відомствами. Тому конституція Швеції надає можливість парламенту й уряду мати власні структури контролю державного сектору. Уряд наділений функціями контролю через Управління канцлера юстиції в питаннях дотримання законності й захисту прав у державі через Національне ревізійне управління. Роботу цього управління організовано у двох основних напрямах: фінансовий аудит і аудит адміністративної діяльності[144].

Аудит адміністративної діяльності впроваджений у Швеції 1967 року та з того часу сфокусований на трьох загальних показниках, які найбільш повно характеризують стан управління державними ресурсами, а саме:

– ефективність – дієвість, рівень досягнення мети;

– продуктивність – плодотворність, ступінь корисності споживання ресурсів для створення продукту;

– ощадність – економія, ступінь мінімізації видатків з огляду на якість продукту.

---

[143] Державний контроль в Швеції. *Контролінг.* 1994. № 1. С. 45–81.

[144] Державний аудит : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / Дікань Л. В., Вороніна О. О., Голуб Ю. О., Синхогіна Н. В. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. В. Дікань. Харків : ХНЕУ, 2008. 164 с.

Зразком найоптимальнішого підходу до питання використання функцій вищого органу контролю є досвід Бахрейну. Професійними складниками організаційної структури органу Державного фінансового аудиту цієї країни є секції:

– фінансового аудиту (аналіз загального фінансового стану підприємств та установ; перевірка дотримання положень нормативно-регульованих документів);

– аудиту адміністративної діяльності (визначення економічності й ефективності, оцінка якості й кількості наданих послуг; аналіз досягнення об'єктом контролю поставленої мети);

– аудиту комп'ютерних та бухгалтерських систем.

До цих трьох напрямів можна додати лише аудит навколишнього середовища, який у певних розвинених країнах виокремлюють з аудиту адміністративної діяльності в окремий вид державного контролю[145].

У ряді країн (Австрія, Німеччина, США, Великобританія) система державного та муніципального контролю вибудувана як єдина система, що базується на спільних принципах і стандартах. Стандартизація є фактором забезпечення системності та взаємодії органів державного фінансового контролю у світовій практиці; створює організаційно-методичну основу їх спеціалізації та кооперування, надає системі властивості самоорганізації; обумовлює синергетичний ефект у системі державного фінансового контролю; виконує професійно-інтегративну функцію, що поєднує співробітників органів державного фінансового контролю.

Так, Рахункова палата Австрії спільно з федеральним міністром фінансів регламентує правила фінансової звітності на федеральному рівні. Закон про бюджетні процедури та процедури бухгалтерського обліку США (1950 рік) покладає на офіс головного аудитора США відповідальність за встановлення стандартів бухгалтерського обліку для федерального уряду та проведення аудитів внутрішніх засобів контролю та фінансового управління.

Зазначимо, що у країнах Західної Європи з високим рівнем фінансової дисципліни державний контроль у формі інспектування

[145] Дейнеко Є. В. Внутрішній контроль в умовах реформування системи державного фінансового контролю в Україні : дис. … канд. екон. наук : 08.00.08. Харків, 2014.

практично не здійснюється. Отже, серед основних особливостей здійснення державного фінансового контролю в зарубіжних країнах є такі (рис. 1.10).

Проте не всі з перелічених особливостей можуть бути адаптовані до українського середовища. Так, на нашу думку, в Україні було б доречним запровадження таких положень:

– створити механізм дотримання єдиного нормативного документа у сфері державного фінансового контролю, що відповідав би міжнародним вимогам;

– покласти відповідальність за економічні правопорушення на керівників суб'єктів господарювання.

Рисунок 1.10 – Особливості здійснення державного фінансового контролю в зарубіжних країнах

Узагальнення зарубіжного досвіду організації державного фінансового контролю дозволило визначити особливості централізованої та децентралізованої систем державного фінансового контролю, а також специфіку проведення державного фінансового контролю в окремих країнах залежно від підпорядкованості органів виконавчої влади. Також проведене дослідження дало можливість зробити висновок, що подібні риси державного фінансового контролю зумовлені підконтрольним об'єктом, яким є бюджетний процес. Повноваження суб'єктів контролю полягають у тому, щоб виявити, наскільки законно, ощадно, ефективно і відповідно до намірів та мети законодавців використані санкціоновані бюджетні кошти.

Довід європейських країн свідчить, що у більшості демократичних систем бюджетний процес можна поділити на чотири етапи:

– перший етап – законотворчий, суб'єкти здійснення – урядові структури, сутність – планування, формування і подання проєкту бюджету парламентові (здійснюється відповідними відомствами виконавчої влади, здебільшого Міністерством фінансів);

– другий етап – регламентуючий, суб'єкти здійснення – парламент, сутність – розгляд і затвердження бюджету (здійснюється законодавчою владою);

– третій етап – реалізаційний, суб'єкти здійснення – відповідні структури виконавчої влади, сутність – виконання бюджету і його перегляд (здійснюється насамперед органами та відомствами виконавчої влади, парламент залучається, коли затверджуються додаткові асигнування);

– четвертий етап – контроль наступний, суб'єкти здійснення – спеціальні органи або парламентські комітети, сутність – ревізійна перевірка звітності.

Процеси різних бюджетних років частково пересікаються. Як наслідок, бюджетний процес має безперервний характер без чітко виражених початку і кінця (табл. 1.10).

Таблиця 1.10 – Контроль бюджетного процесу під час його етапів[146]

Етапи	Рік, t*
Законотворчий (I) Регламентуючий (II)	t – 2
Реалізаційний (III) Законотворчий (I) Регламентуючий (II)	t – 1
Контроль наступний (IV) Реалізаційний (III) Законотворчий (I) Регламентуючий (II)	t
Контроль наступний (IV) Реалізаційний (III)	t + 2
Контроль наступний (IV)	t + 2

Літерою t позначено поточний рік.

[146] Державний внутрішній фінансовий контроль: Україна та європейський досвід. Київ : Європейський інститут державного управління та аудиту, 2012. 184 с.

У більшості проаналізованих країн відбувається централізація у контролі бюджетного процесу, що сприяє зміцненню фінансово-бюджетної дисципліни та економічної безпеки країни.

Отже, вивчення зарубіжного досвіду організації державного фінансового контролю має принципове значення для концептуальних підходів зміцнення економічної безпеки держави в Україні, оскільки дає змогу креативно застосовувати практичний досвід країн з розвиненою демократією під час формування національної української моделі державного фінансового контролю, сприяє всебічному теоретичному осмисленню аудиту ефективності та усвідомленню його місця у практичній діяльності органів, що його здійснюють[147].

Забезпечення національної безпеки вимагає раціонального використання коштів державного бюджету. Забезпечити ефективне використання державних фінансів, подолати всі суперечливості в реалізації державної фінансової політики покликаний державний фінансовий контроль.

Розглядаючи конституційні норми, варто зазначити, що:

– відповідно до статті 85 контроль за виконанням Державного бюджету України здійснює Верховна Рада України; відповідно до цієї ж статті передбачено здійснення контролю Верховною Радою України за діяльністю Кабінету Міністрів України;

– відповідно до статті 98 контроль за надходженням та використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата;

– Кабінет Міністрів України забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України;

– відповідно до статті 143 територіальні громади села, селища, міста безпосередньо, або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, яке є в комунальній власності, затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання.

Так, відповідно до Конституції, Верховна Рада України здійснює контроль:

– за виконанням Державного бюджету України (п. 4 ст. 85);

– за діяльністю Кабінету Міністрів України (п. 13 стст. 85, 87, 113);

[147] Гупаловська М. Б. Бюджетний контроль в умовах ринкової економіки України : дис. … канд. екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2012.

– за використанням наданих Україні від іноземних держав, банків, міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України (п. 14 ст. 85)[148].

Нормативно-правове регулювання відносин у сфері державного фінансового контролю має бути спрямоване на узгодження та впорядкування суспільних відносин, які мають місце у процесі владної діяльності під час здійснення фінансового контролю.

Норма права, що регулює суспільні відносини у сфері фінансового контролю, являє собою загальнообов'язкове, формально визначене, встановлене державою правило поведінки учасників процесу щодо здійснення фінансового контролю[149]. У сучасних умовах розроблені відповідні теоретичні основи нормативно-правового регулювання, що виникають у сфері державного фінансового контролю.

У сфері нормативно-правового регулювання державного фінансового контролю в Україні існують певні проблеми та недоліки. Зокрема, законодавчо не унормовано статус вищого органу фінансового контролю (тому є розбіжності) і одні вважають, що ним є Рахункова палата України, інші вважають, що це Верховна Рада України чи Міністерство фінансів України, яке останнім часом лише опосередковано має відношення до питання регулювання державного фінансового контролю в Україні, в частині ЦПГ. Прийняття вищезазначеного закону дало б змогу також розмежувати сфери діяльності та відповідальності різних контролюючих органів.

Ще однією проблемою, яка зашкоджує ефективному державному фінансовому контролю, є неузгодженість нормативно-правового забезпечення щодо регламентації організації державного фінансового контролю на регіональному й муніципальному рівнях, що спричиняє відсутність єдиної системи організації фінансового контролю на рівні суб'єктів і органів місцевого самоуправління[150].

---

[148] Конституція України : наук.-практ. комент. / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. Київ, 2003. 808 с.

[149] Косова Т., Воронкова О., Ключка О., Костинець Ю. (2021). Financial control in the system of budgetary security of the state and regions under decentralization conditions in Ukraine. Financial and credit activity problems of theory and practice, 1(36), 140–148.

[150] Шевчук О. А. Правове забезпечення державного фінансового контролю. *Економіка розвитку*. 2013. № 2 (66). С. 15–19.

Варто погодитися із І. Я. Чугуновим та В. М. Федосовим, які стверджують, що чинне законодавство не передбачає належного відшкодування втрачених державних коштів і такої ж відповідальності посадових осіб за порушення фінансової дисципліни[151].

Для того щоб виправити ситуацію та впорядкувати систему державного фінансового контролю, Кабінетом Міністрів України 2005 року було схвалено Концепцію розвитку державного внутрішнього фінансового контролю. Аналіз основних положень цієї Концепції дає всі підстави стверджувати, про невідповідність окремим статтям Конституції України та іншим чинним нормативно-правовим актам. Зокрема, у процесі дослідження загальних положень Концепції бачимо, що до органів державного та комунального сектору віднесено органи місцевого самоврядування[152]. Проте, відповідно до статті 140 Конституції України, місцеве самоврядування є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах законів України.

Існують два основних підходи до тлумачення поняття «система місцевого самоврядування». Перший із них, правовий, ґрунтується на ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон), згідно з нормами якої до системи місцевого самоврядування в Україні входять: територіальна громада; сільська, селищна, міська рада; сільський, селищний, міський голова; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення[153]. У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради можуть створюватись районні в місті ради.

Другий підхід, більш поширений у наукових колах, викладений у працях сучасних учених, зокрема В. В. Мамонової. Так, на її думку, «система місцевого самоврядування (англ. system of local self-government) – впорядкована сукупність організаційних форм, інститутів

---

[151] Чугунов І. Я. Державний внутрішній фінансовий контроль: стратегія розвитку. *Фінанси України*. 2009. № 4. С. 7.

[152] Про схвалення Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 № 158-р (із змінами). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-2005-%D1%80#Text

[153] Про місцеве самоврядування в Україні : проєкт нової редакції Закону України. URL : www.minregionbud.gov.ua

місцевої демократії, зв'язків між ними та процесів, через які здійснюються функції місцевого самоврядування щодо вирішення питань місцевого значення, а також людський, правовий, матеріальний та фінансовий потенціал, необхідний для їх реалізації»[154].

Тобто місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах чинного законодавства.

У Законі України «Про місцеве самоврядування» визначено, що державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування може здійснюватися лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України, і не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм власних повноважень.

Тому здійснення реформи місцевого самоврядування неможливе без оновлення нормативно-правової бази. Сучасна система законодавства про місцеве самоврядування потребує вдосконалення на засадах зміцнення організаційної, правової, фінансової, матеріальної, адміністративної самостійності місцевого самоврядування, розбудови європейської моделі адміністративно-територіального устрою та принципах децентралізації, деконцентрації, повсюдності, субсидіарності, єдності системи публічної адміністрації тощо.

До нагальних проблемних питань, що потребують вирішення, варто віднести такі:

– визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, здатних забезпечити доступність і належну якість публічних послуг, що надаються такими органами, а також необхідної для цього ресурсної бази;

– створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень;

– розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування й органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципом субсидіарності, а також

[154] Мамонова В. В. Система місцевого самоврядування. *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 5. С. 342–344.

між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади;

– запровадження механізму державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування і якістю надання населенню публічних послуг та ін.

Розглянувши завдання та функції Рахункової палати України, встановили, що Рахункова палата – це державний колегіальний орган.

Принципова відмінність Рахункової палати від інших контролюючих органів полягає в тому, що вона сформована представницькою владою для контролю за використанням виконавчою владою коштів платників податків, залишаючись одночасно незалежною від осіб та установ, яким доручено розпоряджатися відповідними коштами[155].

Відповідно до статті 7 Закону України «Про Рахункову палату», яка визначає основні повноваження Рахункової палати, міститься таке положення: «Рахункова палата здійснює фінансовий аудит та аудит ефективності щодо: надходжень до державного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів та інших доходів, включаючи адміністрування контролюючими органами таких надходжень; проведення витрат державного бюджету, включаючи використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Вищої ради правосуддя, Генеральної прокуратури України та інших органів, безпосередньо визначених Конституцією України; використання коштів державного бюджету, наданих місцевим бюджетам та фондам загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування; здійснення таємних видатків державного бюджету; управління об'єктами державної власності, що мають фінансові наслідки для державного бюджету, включаючи забезпечення відрахування (сплати) до державного бюджету коштів, отриманих державою як власником таких об'єктів, та використання коштів державного бюджету, спрямованих на відповідні об'єкти; надання кредитів з державного бюджету та повернення таких коштів до державного бюджету; операцій щодо

[155] Піхоцький В. Ф. Удосконалення і розвиток Державного фінансового контролю та аудиту за надходженням коштів Державного бюджету України та їх використання. *Фінанси України*. 2007. № 3. С. 26–31.

державних внутрішніх та зовнішніх запозичень, державних гарантій, обслуговування і погашення державного та гарантованого державою боргу; використання кредитів (позик), залучених державою до спеціального фонду державного бюджету від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій, виконання міжнародних договорів України, що призводить до фінансових наслідків для державного бюджету, у межах, які стосуються таких наслідків; здійснення державних закупівель за рахунок коштів державного бюджету; виконання державних цільових програм, інвестиційних проєктів, державного замовлення, надання державної допомоги суб'єктам господарювання за рахунок коштів державного бюджету; управління коштами державного бюджету центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів; стану внутрішнього контролю розпорядників коштів державного бюджету; інших операцій, пов'язаних із надходженням коштів до державного бюджету та їх використанням; виконання кошторису доходів та витрат Національного банку України[156]. На наше переконання, у статті 7 йдеться виключно про оперативний фінансовий контроль, що звужує повноваження Рахункової палати у сфері державного фінансового контролю.

Одним з вагомих факторів, що свідчить на користь самостійності та незалежності Рахункової палати, є ст. 3 та ст. 5 Закону України «Про Рахункову палату», у якій передбачається, що «обсяг коштів на утримання Рахункової палати встановлюється Верховною Радою України» та такі кошти «виділяються безпосередньо з Державного бюджету, включаючи кошти, отримані відповідно до міжнародних договорів України». Далі доцільно з'ясувати, наскільки принципи Лімської Декларації враховуються в нормативно-правових актах України.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що Закон України «Про Рахункову палату» значною мірою відповідає принципам, викладеним у Лімській Декларації, хоча деякі положення Декларації не відображені у зазначеному законі, а окремі статті Закону суперечать принципам Декларації (зокрема, положення щодо планування діяльності Рахункової палати).

[156] Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII, із змінами і доповненнями. URL : http://www.rada.gov.ua

Статтею 62 «Розгляд річного звіту про виконання Закону про Державний бюджет України» на Рахункову палату покладається підготовка до Верховної Ради України висновків лише про надходження та використання коштів Державного бюджету України.

Зокрема, у статті 110 Бюджетного кодексу України до повноважень Рахункової палати належить здійснення контролю за надходженням та використанням коштів Державного бюджету України, зокрема за утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу, ефективністю управління коштами державного бюджету, використанням коштів місцевих бюджетів у частині трансфертів, що надаються з державного бюджету[157].

Проведений аналіз законодавчих, нормативно-правових актів, які регламентують правове регулювання відносин у сфері фінансового контролю в Україні, дає можливість зробити висновок, що в кожному з існуючих нині в Україні напрямів цього контролю напрацьована відповідна законодавча база, яка в основному забезпечує організаційно-функціональні потреби контрольних органів. Однак вона не повною мірою вирішує питання розмежування повноважень між цими органами, взаємодії між ними, періодичності проведення перевірок різними державними службами.

Отже, правова база здійснення фінансового контролю в Україні ще повністю не сформована. Серед основних законів визначають лише загальні для всієї економіки поняття, і конкретних законів, що пов’язані з організацією і функціонуванням відповідних контролюючих органів Рахункової палати, Державної аудиторської служби, аудиторських фірм, відсутній закон, який би забезпечив комплексний підхід до правового регулювання фінансового контролю, визначив контроль як систему відносин, що будуються на загальних принципах, об’єднується функціями, конкретними завданнями, суб’єктами виконання і об’єктами застосування.

Зважаючи на те, що сучасний етап соціально-економічного розвитку потребує створення системи фінансового контролю, адекватної потребам демократичного суспільства, до побудови якого прагне Україна, назріла необхідність відповідного вдосконалення правового регулювання організації та діяльності органів державного фінансового контролю, оскільки контрольна діяльність в Україні досить малоефективна.

[157] Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI (із змінами та доповненнями). URL : http://www.zakon.rada.gov.ua

На нашу думку, доцільно прийняти законодавчий акт, який би визначив засадні положення, принципи, завдання, форми і методи здійснення державного фінансового контролю в Україні і забезпечив би функціонування його як системи відносин між державою та її контролюючими органами і підконтрольними суб'єктами, тобто Закон України «Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю в Україні». Цей Закон повинен визначити та закріпити основні принципи, правові й організаційні засади діяльності органів державного фінансового контролю.

Зокрема, основним органом у системі органів державного фінансового контролю має бути Державна аудиторська служба України, яка є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю.

На наше переконання, у пропонованому Законі мають бути чітко виписані завдання державного фінансового аудиту як заходу державного фінансового контролю, що має бути спрямований на оцінку законності, ефективності, економності та результативності управління державними (місцевими) фінансами, використання державних та комунальних необоротних та інших активів, правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності фінансової та бюджетної звітності, функціонування внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, оцінку надійності, безпеки, результативності та ефективності автоматизованих інформаційних систем, обробки інформації.

Підсумовуючи, зазначимо, що вдосконалення фінансового контролю є складним процесом, на його шляху існує ряд перешкод, починаючи з необхідності прийняття відповідних нормативно-правових актів для здійснення регулювання процесу реформування до необхідності перепідготовки персоналу контрольних органів і керівників бюджетних установ. Тому вдосконалення системи державного управління в Україні та її адаптація до міжнародних вимог і стандартів передбачає формування нових підходів до організації та здійснення державного фінансового контролю в умовах децентралізації влади та делегування повноважень.

У переліку перерахованих завдань особливе місце посідають питання інклюзивності, здатної розширити для суб'єктів економічних відносин, горизонти їх можливостей для саморозвитку і належної якості життя шляхом їх втілення належного рівня їх фінансової обізнаності та доступності. Це обумовлює хід нашого подальшого дослідження.

1.6. Фінансова інклюзія в системі розбудови фінансового простору в Україні

Розвиток фінансового простору як складної системи структурованих соціально-економічних відносин між економічними суб'єктами, що взаємодіють у межах інтегрованого фінансового середовища та в інтересах економічного розвитку, можливий лише за активної залученості головних учасників цього процесу – громадян (населення). Розуміючи під фінансовим простором багатоаспектну сукупність фінансових відносин, пов'язаних із формуванням фінансових ресурсів, їх використанням і регулюванням, розподілом і перерозподілом між учасниками фінансових відносин, цілком очевидно, що найбільш численною частиною суб'єктів таких відносин є населення країни. Саме за участі громадян, які є головними споживачами послуг, фінансовий простір перетворюється не просто на середовище взаємодії надавачів та споживачів фінансових послуг задля реалізації власних інтересів, а стає мірилом фінансової грамотності споживачів цих послуг. З іншого боку, й рівень розвитку та перспективи розбудови фінансового простору залежать від рівня фінансової інклюзивності населення – чим вищий рівень фінансової інклюзії, тим вищий рівень експансії (розширення впливу) або контракції (звуження впливу) населення на соціально-економічний розвиток. Адже саме у відносинах, сформованих у фінансовому просторі, й реалізуються можливості поступального та ефективного соціально-економічного розвитку суспільства загалом. Це дозволяє розглядати фінансову інклюзивність як важливу складову в системі розбудови фінансового простору в Україні.

Фінансова інклюзивність – явище багатогранне, багатовимірне та складне, яке включає різнопланові фактори від психологічних, соціокультурних, географічних, економічних, фінансових до політичних. Проблема фінансової інклюзивності має соціальну спрямованість, коли частина населення через «фінансову ізоляцію» позбавлена можливостей для саморозвитку та забезпечення належної якості життя.

Базове положення концепції фінансової інклюзивності полягає в тому, що кожен суб'єкт економічних відносин, насамперед населення, є важливим для суспільства, унікальним й має можливості задовольнити всі свої потреби фінансового характеру. Тим самим відбувається рутинізація споживання фінансових послуг, що формує клімат сприяння

інтеграції фінансового простору у повсякденне життя населення. Разом з тим зростання соціальної мобільності в умовах суспільства споживання поглиблює проблеми формування фінансового простору.

Вивченням фінансової інклюзії займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О. Акімова, А. Базилюк, І. Бобух, О. Верней, Л. Дудинець, О. Жулин, З. Живко, Н. Зачосова, С. Міщенко, Л. Нечипорук, Є. Степанюк та інші. А. А. Мазаракі та С. В. Волосович розглядають інклюзивність у широкому розумінні як важливий елемент будь-якої успішної стратегії зростання[158]. Фінансова інклюзія може допомогти зменшити бідність та нерівність, згладжує споживання та сприяє заощадженню коштів, допомагає інвестувати та управляти фінансовими ризиками. Для цього, на думку Dupas P. et al[159], населення повинно мати доступ до користування офіційними фінансовими послугами, а не покладатися на неофіційні.

Саме тому під час розгляду питання фінансової інклюзії проблема концентрується навколо базових банківських послуг[160]. Розглядаючи фінансову інклюзію через призму доступності для споживачів формальних фінансових послуг, С. Науменкова акцентує увагу на відсутності будь-яких перешкод та бар'єрів (цінових та нецінових) та її відмінності від «фінансового виключення»[161]. Інші автори, а саме З. Б. Живко, Н. В. Зачосова, зосереджують увагу на інтеграції населення та банків[162], О. В. Акімова – на включенності населення до фінансового обігу[163].

---

[158] Мазаракі А. А., Волосович С. В. Домінанти інституційної модернізації фінансової системи України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університе*т. 2016. № 1. С. 5–23. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2016_1_2

[159] Dupas, Pascaline, DeanKarlan, Jona than Robinson and Diego Ubfal 2016 «Banking the Unbanked? Evidence from Three Countries». NBER Working Paper No. 22463.

[160] Степанюк Є. От лозунгов к делу. Зачем нужна финансовая инклюзия. URL : https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ot-lozungov-k-delu-zachem-nujna-finansovaya-inklyuziya

[161] Науменкова С. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 6. С. 31–46.

[162] Zhyvko Z. B., Zachosova N. V. Financial inclusion asan indicator of management of bank component of the state financial security. *Финансово-кредитний механізм.* 2019. № 2. С. 354–361.

[163] Акімова О. В. Фінансова інклюзія та інші передумови розвитку фінансового моніторингу в Україні. *Молодий вчений :* науковий журнал. Херсон : ТОВ Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 12 (27). С. 198–204.

Однак, зазначає Demirgüç-Kunt et al, незважаючи на помітний прогрес у напрямі розвитку фінансового включення, два мільярди людей у світі все ще залишаються незабезпеченими навіть рахунком у банку[164]. Крім того, цими авторами, за співробітництва зі Світовим банком, на постійній основі аналізується база даних Global Financial Inclusion (Global Findex)[165]. Проте питання, чи сприяє формальне відкриття рахунку фінансовій інклюзії та економічному зростанню, залишається в центрі уваги багатьох дослідників.

Саме тому питання фінансової інклюзії іншими авторами зазвичай розглядається в ракурсі використання населенням формальних, базових фінансових послуг. Більшість дослідників, зокрема Burgess, Pande[166], Demirguc-Kunt, A. L. Klapper[167], Gimet, C. and T. Lagoarde-Segot[168], Л. А. Дудинець, О. Є. Верней[169] зосереджуються або на стимулах та причинах відкриття рахунку, або на вимірюванні загального ефекту використання населенням фінансових послуг за ціною прийнятною для споживача та економічно раціональною для фінансової установи, що надає послугу (Prina[170]; Dupas and Robinson[171]). Brune et al[172]

---

[164] Demirguc-Kunt, Asliand Leora Klapper. Measuring Financial Inclusion: Explaining Variationin Use of Financial Services across andwithin Countries. *Brookings Paperson Economic Activity (Spring*). 2013. 279–327.

[165] Demirgüç-Kunt, Asli, Leora Klapper, Dorothe Singer, Saniya Ansar, and Jake Hess. 2018. *The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution.* Overview booklet. Washington, DC: World Bank License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO doi: 10.1596/978-1-4648-1259-0.

[166] Burgess, Robinand Rohini Pande (2005). Do Rural Banks Matter? Evidence from the Indian Social Banking Experiment. *American Economic Review*. 2005. 95(3). 780–795.

[167] Demirguc-Kunt, Asliand Leora Klapper, Measuring Financial Inclusion: Explaining Variationin Use of Financial Services across andwithin Countries. *Brookings Paperson Economic Activity (Spring*). 2013. 279–327.

[168] Gimet, C. and T. Lagoarde-Segot. (2012). Financial Sector Development and Access to Finance: Does Size Say it All? *Emerging Markets Review,* 13, pp. 316–337.

[169] Дудинець Л. А., Верней О. Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. Вип. 2 (130). С. 8–13. URL : http://ird.gov.ua/sep/sep20182(130)/sep20182(130)_008_DudynetsL,VerneiO.pdf

[170] Prina, S. (2015). Banking the Poor via Savings Accounts: Evidence From a Field Experiment. Journal of Development Economics 115, 16–31. Mimeo, Case Western Reserve University.

[171] Dupas, Pascaline, DeanKarlan, Jona than Robinson and Diego Ubfal 2016 Banking the Unbanked? Evidence from Three Countries. NBER Working Paper No. 22463.

[172] Lasse Brune, Xavier Giné, Jessica Goldberg and Dean Yang, Facilitating Savings for Agriculture: Field Experimental Evidence from Malawi. *Economic Development and Cultural Change* 64, no. 2 (January 2016): 187–220. URL : https://doi.org/10.1086/684014

проаналізували, чи існує зв'язок між офіційним банківським рахунком, контрольованими імпульсними витратами та заощадженнями, збільшенням інвестицій та зростанням рівня життя. В останньому дослідженні Demirgüç-Кунт et al[173] зазначили, що з розвитком *Fintech Revolution* з'являються нові можливості для фінансової інклюзивності.

Вивчення економічної літератури показало, що однозначного трактування поняття «фінансова інклюзивність / інклюзія» на цей час не сформовано, що наведено в таблиці 1.11.

Таблиця 1.11 – Підходи до трактування поняття фінансової інклюзії

Автор	Характеристика
1	2
ООН, Світовий банк[174]	доступ до широкого кола фінансових продуктів та послуг, які є доступними або надаються за розумною ціною, корисні та здатні задовольнити потреби домашніх господарств та підприємств, а також, які надаються відповідально та стабільно
Center for Financial Inclusion (CFI)[175]	стан, за якого кожен, хто може використовувати фінансові послуги, має доступ до повного набору якісних фінансових послуг, наданих за доступними цінами, зручним способом, з повагою та гідністю
The Council of Europe[176]	створення ширшого спектра фінансових продуктів, доступних для осіб, які мають доступ лише до основних фінансових продуктів
The Global Partnership for Financial Inclusion G20 (GPFI)[177]	стан, за якого все населення працездатного віку має доступ до повного спектра якісних фінансових послуг, що надаються за доступними цінами, зручним способом та з повагою до людської гідності клієнтів

[173] Demirgüç-Kunt, Asli, Leora Klapper, Dorothe Singer, Saniya Ansar, and Jake Hess. 2018. *The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution.* Overview booklet. Washington, DC: World Bank License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. doi: 10.1596/978-1-4648-1259-0.

[174] United Nations Capital Development Fund. *Building Inclusive Financial Sectors for Development*. United Nations. New York, 2006. URL : http://www.uncdf.org/ sites/default/files/ Documents/bluebook_1.pdf

[175] Center for FinancialI inclusion. Availableat. URL : http:// www.centerforfi nancialinclusion.org

[176] Strengthening financial integrity through financial inclusion and the situation of the moneyval jurisdictions Strasbourg, 2014. URL : http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ moneyval/Publications/Financial%20Inclusion%20 Report_EN.pdf

[177] Why Financial Inclusion. URL : http://www.gpfi.org/about/why-financial-inclusion

Продовження таблиці 1.11

1	2
Живко З. Б., Зачосова Н. В.[178]	інтеграція населення та бізнес-структур у процес банківської діяльності через впровадження банківських продуктів та послуг.
Науменкова С. В.[179]	доступ споживачів до базових фінансових послуг, що базується на відсутності різних перешкод (цінових і нецінових) щодо їх отримання
Мазаракі А. А., Волосович С. В.[180]	максимальне врахування інтересів найбільш вразливих категорій населення у контексті забезпечення їх доступу до якісних та безпечних фінансових послуг
Акімова О. В.[181]	характеристика включення населення в офіційний фінансовий обіг, зокрема в частині доступу до послуг офіційно зареєстрованих фінансових установ
Степанюк Є[182]	рівний доступ та використання фінансових продуктів та послуг, які прийнятні за ціною, відповідають потребам домогосподарств та підприємств, доступні для всіх сегментів суспільства незалежно від доходу та місця проживання, надаються представниками фінансового сектору відповідально та екологічно для усіх учасників процесу
Мамута М.[183]	забезпечення доступу до базових фінансових послуг з одночасною гарантією захисту прав споживачів

Джерело: складено авторами.

[178] Zhyvko Z. B., Zachosova N. V. Financial inclusion asan indicator of management of bank component of the state financial security. *Финансово-кредитний механізм.* 2019. № 2. С. 354–361.

[179] Науменкова С. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 6. С. 31–46.

[180] Мазаракі А. А., Волосович С. В. Домінанти інституційної модернізації фінансової системи України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університе*т. 2016. № 1. С. 5–23. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2016_1_2

[181] Акімова О. В. Фінансова інклюзія та інші передумови розвитку фінансового моніторингу в Україні. *Молодий вчений :* науковий журнал. Херсон : ТОВ Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 12 (27). С. 198–204.

[182] Степанюк Є. От лозунгов к делу. Зачем нужна финансовая инклюзия. URL : https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ot-lozungov-k-delu-zachem-nujna-finansovaya-inklyuziya

[183] Мамута М. Роль цифровых финансовых услуг в решении задачи финансовой доступности. *Банкаўскі веснік.* 2015. № 7 (624).

Постійний інтерес до проблеми фінансової інклюзії засвідчує прагнення науковців та суспільства відшукати саме ті важелі впливу на неї та підібрати такий алгоритм дій, який би забезпечував баланс інтересів між потребами споживачів фінансових послуг і потенціалом розвитку фінансового простору.

Концептуальні засади й аналітичні підходи до визначення рівня фінансової інклюзії, пошук методів її кількісного оцінювання залишається одним із складних завдань. Оцінювання ступеня фінансової інклюзії важливе для здійснення моніторингу та превентивної ідентифікації можливих проблем. Показники, які використовуються для розрахунку рівня фінансової інклюзії, варто обирати з урахуванням особливостей країни, зокрема наявності і достовірності вхідних даних. Тлумачення результуючих показників має бути простим і доступним. Це зумовлює актуальність пошуку дієвого методологічного інструментарію оцінювання і моніторингу фінансової інклюзії, належної ідентифікації можливих проблем.

За результатами узагальнення та систематизації поглядів на сутність і зміст поняття «фінансова інклюзивність» сформульовано власне визначення.

Фінансова інклюзивність – це рівень доступності та залученості роздрібних споживачів до відповідального споживання базових фінансових послуг, наданих за прийнятними умовами та зручним способом, що сприяє економічному розвитку та подоланню бідності населення.

Явище «фінансова інклюзивність / інклюзія» науковці називають «незавершеним порядком денним», підкреслюючи його важливість та актуальність (Beck T., & Demirguc-Kunt A., 2008[184]). Проблема фінансової інклюзивності пов’язана з тим, що фінансовій системі в цілому та банківській зокрема властива тенденція дискримінації бідних та неблагополучних груп населення (Leyshon & Thrift, 1995[185]). Тому спочатку 1995 року вивчалося питання «фінансове виключення», або «фінансова ізоляція» (Leyshon & Thrift, 1995[186]). Перші дослідження фінансової інклюзії були зосереджені на заощадженнях

[184] Beck, T., & Demirguc-Kunt, A. (2008). Access to finance: An unfinished agenda. *The World Bank Economic Review*, 22(3), 383–396.

[185] Leyshon, A., & Thrift, N. (1995). Geographies of financial exclusion: Financial abandonment in Britain and the United States. Transactions of the Institute of British Geographers, 312–341.

[186] Там само.

та кредитах (Strahan, 1999[187]; Beck & Torre, 2007[188]; Qian & Strahan, 2007[189]; Хонохан і Кінг, 2009[190]). Згодом, щоб скласти уявлення про рівень і стан фінансової інклюзії, було запропоновано підхід, де рівень охоплення населення банківськими послугами визначався з позицій демографічного та географічного проникнення банків, а також з урахуванням інформації про кредитні та депозитні рахунки (Beck, Demirguc-Kunt, & Martinez Peria, 2007[191]). Пізніше Sarma (2008[192]) запропонував індекс фінансової інклюзивності, щоб надати сукупну картину банківської діяльності з використанням вимірювань рівня охоплення та використання фінансових послуг. Інші дослідники включають до цього індексу такі виміри, як легкість та вартість (Arora, 2010[193]; Gupte, Venkataramani, & Gupta, 2012[194]). Однак єдиного підходу до вимірювання фінансової інклюзивності, який можна застосовувати в різних країнах, на цей час не сформовано. Основною проблемою залишається відсутність або обмеження даних про використання основних фінансових послуг домогосподарствами та фірмами (Beck, Demirguc-Kunt, & Honohan, 2009[195], Sarma & Pais, 2011[196]). Ще однією причиною є постійні модифікації, спрямовані на пошук всеохоплюючого показника фінансової інклюзії (Claessens, 2006[197]). Однак пошуки

[187] Strahan, P. E. (1999). Borrower risk and the price and nonprice terms of bank loans. Working paper. Federal Reserve Bank of New York.

[188] Beck, T., & Torre, A. D. La. (2007). The basic analytics of access to financial services. *Financial Markets, Institutions and Instruments*, 16(2), 79–117.

[189] Qian, J., & Strahan, P. E. (2007). How laws and institutions shape financial contracts: The case of bank loans. *The Journal of Finance*, LXII(6), 2803–2834.

[190] Honohan, P., & King, M. (2009). Cause and effect of financial access: Cross country evidence from the Finscope surveys. World Bank mimeo.

[191] Beck, T., Demirguc-Kunt, A., & Martinez Peria, M. S. (2007). Reaching out: Access to and use of banking services across countries. *Journal of Financial Economics*, 85(1), 234–266.

[192] Sarma, M. (2008). Index of financial inclusion. Working paper. *Indian Council for Research on International Economic Relations*. No. 215.

[193] Arora, R. U. (2010). Measuring Financial Access. *Discussion papers Economics* (No. 2010–7).

[194] Gupte, R., Venkataramani, B., & Gupta, D. (2012). Computation of financial inclusion index for India. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 37, 133–149.

[195] Beck, T., Demirguc-Kunt, A., & Honohan, P. (2009). Access to financial services: measurement, impact and policies. *The World Bank Research Observer*, 24(1), 119–145.

[196] Sarma, M., & Pais, J. (2011). Financial inclusion and development. *Journal of International Development*, 23(5), 613–628.

[197] Claessens, S. (2006). Access to financial services: A review of the issues and public policy objectives. *The World Bank Research Observer*, 21(2), 207–240.

універсального підходу до визначення показників фінансової інклюзивності продовжуються (Ben Naceur, Barajas & Massara, 2015[198]).

В Україні на цей час немає визнаного методологічного підходу до оцінювання стану фінансової інклюзії на державному рівні, тому об'єктивно визначити рівень охоплення населення фінансовими послугами у країні в цілому та в банківському секторі, зокрема, досить складно. Ідентифікація детермінант фінансової інклюзивності / ізоляції та розробка методики її комплексного оцінювання сприятиме пошуку шляхів підвищення рівня та управління фінансовою включеністю (інклюзією) населення до відповідального користування фінансовими послугами.

Не викликає жодних сумнівів, що базовою основою та метою фінансової інклюзії є *рівень добробуту населення*, який формує потребу у фінансових послугах. Так, результати дослідження «Global Findex», яке базується на опитуванні 150 000 осіб у 148 країнах, виявили різкі відмінності між країнами щодо фінансової інклюзії, підтвердивши значно менше використання фінансових продуктів у бідних країнах та серед осіб з низьким рівнем доходу[199].

Зростання доходів населення формує об'єктивну потребу у релевантній інформації та додаткових знаннях, які дозволяють приймати обґрунтовані рішення у сфері фінансів. Тому наступним щаблем є *рівень фінансової обізнаності населення.*

Фінансова обізнаність учасників ринку впливає на їхній вибір і формує потребу у *доступності пропонованих фінансових послуг*. Можливість для споживачів отримати зручний доступ до якісних фінансових продуктів і послуг є основним фактором фінансової інклюзії та стимулює розвиток фінансових інновацій і цифрових технологій. Доступність може визначатися на основі витрат на ведення рахунку чи відстані до найближчого відділення[200, 201], розгалуження

[198] Ben Naceur, S., Barajas, A., & Massara, A. (2015). Can Islamic banking increase financial inclusion? *IMF Working Papers*, 15(31), 1.

[199] The Global Findex Database 2017. World Bank group. Orgfinancial Inclusion. URL : https://globalfindex.worldbank.org (дата звернення: 23.03.2020).

[200] Demirguc-Kunt, Asliand Leora Klapper, Measuring Financial Inclusion: Explaining Variationin Use of Financial Services across andwithin Countries, *Brookings Paperson Economic Activity (Spring*), 2013. P. 279–327.

[201] Gimet C. and T. Lagoarde-Segot (2012). Financial Sector Development and Access to Finance: Does Size Say it All? *Emerging Markets Review,* 13, Pp. 316–337.

банківської мережі[202, 203], інфраструктури використання банківських послуг[204, 205, 206], асортиментної політики фінансових посередників. Власне, поняття фінансової доступності є ключовою характеристикою фінансової інклюзії і характеризує відсутність будь-яких перешкод (цінових і нецінових) в отриманні базових фінансових послуг.

Доступність фінансових установ та їх послуг відображає пропозицію на ринку та включає такі різновиди:

1) цінова – фінансові послуги мають бути прийнятними за ціною;

2) асортиментна – відповідність потребам населення та підприємств;

3) фізична – доступність фінансових послуг для всіх верств населення незалежно від віку, рівня доходів та місця проживання;

4) ментальна – надання фінансовими установами базових послуг безперервно (24/7) для усіх соціально відповідальних учасників процесу.

Доступність сприяє *залученню різних верств споживачів*, зокрема незахищених, до користування фінансовими послугами та визначає ступінь «використання» (usage) ними пропонованих послуг з акцентом на покращенні якості та корисності базових фінансових інструментів. З погляду залученості фінансова інклюзія має забезпечувати для різних верств споживачів рівні умови користування фінансовими послугами на рівних умовах та справедливих можливостях отримання цих послуг. У сукупності розглянуті компоненти створюють передумови для *використання с*уб'єктами ринку фінансових продуктів для задоволення власних потреб, рівень якого визначається інтенсивністю, регулярністю та тривалістю користування різноманітними фінансовими послугами.

Розглянуте дає підстави стверджувати, що виокремлені компоненти є складовими фінансової інклюзії і представляють послідовні стадії її розвитку та впровадження (рис. 1.11, табл. 1.12).

---

[202] Honohan P. and M. King. (2009). Cause and Effect of Financial Access: Cross-Country Evidence from the Finscope Surveys.

[203] Burgess, Robinand Rohini Pande (2005). Do Rural Banks Matter? Evidence from the Indian Social Banking Experiment, *American Economic Review*, 2005, 95(3), 780–795.

[204] Dupas, Pascaline, DeanKarlan, Jona than Robinson and Diego Ubfal 2016 Banking the Unbanked? Evidence from Three Countries. *NBER Working Paper.* No. 22463.

[205] Honohan P. (2008). Cross-country variation in household access to financial services. *Journal of Banking & Finance,* 32 (2008), Pp. 2493–2500.

[206] Beck T. (2016). Financial Inclusion – Measuring Progress and Progress In Measuring.

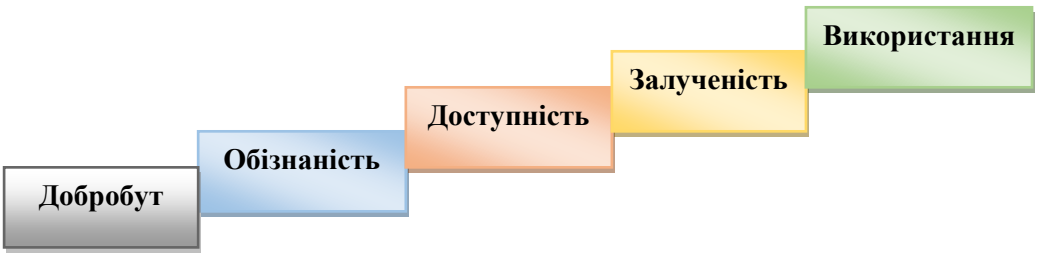

Рисунок 1.11 – Складові фінансової інклюзії

Джерело: складено авторами.

Таблиця 1.12 – Складові фінансової інклюзивності, що визначають фінансовий простір

Назва блоку	Основні характеристики
Добробут	– рівень життя клієнтів фінансових установ
Обізнаність (оцінка можливостей)	– рівень розуміння клієнтами доступних фінансових продуктів та послуг; – вік, освіта, гендерна ознака, місце проживання; – забезпечення комунікацій і фінансової грамотності
Доступність (оцінка пропозиції)	– фізична доступність банківських та інших фінансових об'єктів обслуговування населення; – кількість рахунків, відкритих у фінансових установах; – частка населення, що володіє рахунками в будь-якій фінансовій установі
Залученість (оцінка попиту)	– рівні умови та справедливі можливості щодо отримання якісних послуг; – асортимент фінансових продуктів і послуг, представлених на ринку
Використання (оцінка активності)	– рівні умови та справедливі можливості щодо отримання якісних послуг; – асортимент фінансових продуктів і послуг, представлених на ринку

Джерело: складено авторами.

Дискусії щодо вимірювання фінансової інклюзії включають два основні аспекти: 1) величина й показники та 2) обчислення індексу. Вивчення пропонованих в економічній літературі визначень фінансової інклюзії показало, що її спільними елементами є «доступність», «включеність населення» до «базових фінансових послуг» за «доступними

цінами». (L. O. Prymostka & at, 2021[207]). Ці складові визначають набір показників і детермінант для оцінювання фінансової інклюзії (рис. 1.12). У документах Європейської комісії (2008[208]) зазначено, що обмеження доступу та/або використання фінансових послуг спричинені: по-перше, особливостями пропонованих продуктів / послуг та умовами їх надання (фактори пропозиції), і по-друге, станом та фінансовою спроможністю користувача (факторами попиту). Ці дві групи факторів доповнюємо групою факторів відповідальної включеності. Під відповідальною включеністю розуміємо скоординовану політику державного та приватного секторів, національну стратегію, яка стимулює і сприяє розумінню й розвитку підходів, практик й поведінки щодо створення прозорих, інклюзивних і справедливих умов доступу до фінансових послуг для всіх груп споживачів з різним рівнем доходу. Серед факторів «фінансової ізоляції» додатково виділяємо: несприятливу оцінку ризику; неприйнятні умови користування банківськими послугами; неприйнятні ціни; виключення певних груп населення з цільового ринку продажів банківських послуг; самовиключення; відсутність дискреційного доходу, щоб заощадити на майбутнє.

Рисунок 1.12 – Детермінанти фінансової інклюзії

Джерело: побудовано авторами.

[207] Prymostka L. O., Krasnova I., Prymostka O., Nikitin A., & Shevaldina V. (2021). Фінансова інклюзія в Україні: детермінанти та оцінка. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2(33). 500–512. URL : https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207218

[208] European Commission. (2008). Financial services provision and prevention of financial exclusion. Report by the Director General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, European Commission.

Спираючись на світовий досвід та вітчизняну практику, враховуючи наявність релевантної інформації для аналізу та з огляду на доступність баз даних, авторами розроблено комплексну методику оцінювання рівня фінансової інклюзії, засновану на інтегрованому аналізі сукупності її складових та розрахунку результуючого показника – інтегрального індексу фінансової інклюзії (ІФІ). У пропонованій методиці розрахунку індексу фінансової інклюзії використано статистичні методи побудови індексів та інтегральних показників, які скориговано з урахуванням особливостей фінансової системи України. Рівень фінансової інклюзії в Україні оцінено з використанням баз даних Світового банку «Global Findex database», Альянсу з фінансової доступності та Національного банку України. Методика оцінювання рівня фінансової інклюзії у країні на основі розрахунку ІФІ включає послідовні етапи (рис. 1.13).

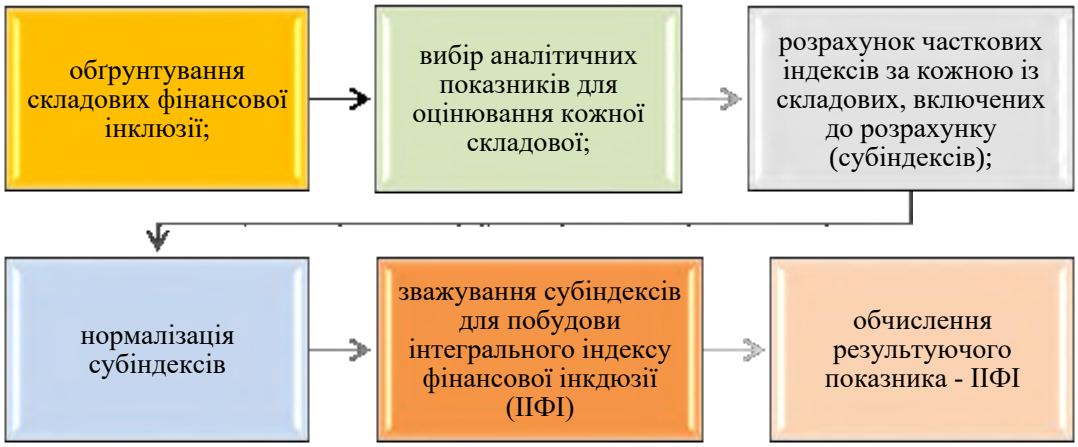

Рисунок 1.13 – Алгоритм оцінювання інтегрального рівня фінансової інклюзії

Джерело: побудовано авторами.

За результатами проведеного дослідження (L. O. Prymostka & at, 2021[209]) теоретично обґрунтовано набір компонент, які найбільш суттєво визначають зміст фінансової інклюзії, а отже, є її складовими. Таких складових виокремлено п’ять: добробут, обізнаність, доступність, залученість / проникнення, використання. Вивчення кожної складової показало, що в сукупності вони можуть розглядатися як

[209] Prymostka L. O., Krasnova I., Prymostka O., Nikitin A., & Shevaldina V. (2021). Фінансова інклюзія в Україні: детермінанти та оцінка. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2(33). 500–512. URL : https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207218

послідовні стадії розвитку та впровадження фінансової інклюзії у країні. На основі теоретичних і практичних узагальнень, а також з урахуванням доступності баз даних для оцінювання кожної складової обґрунтовано набір аналітичних показників, які найбільше її характеризують (табл. 1.13).

Таблиця 1.13 – Окремі аналітичні показники фінансової інклюзії за складовими

Індекс добробуту	Індекс обізнаності	Індекс доступності	Індекс залученості / проникнення	Індекс використання
Доходи (млн грн)	Безробітні (тис.)	Кількість банкоматів	Процентні ставки за кредитами	Депозити / доходи
Витрати (млн грн)	Витрати на освіту, %	Кількість держателів платіжних карток (тис. осіб)	Процентні ставки за депозитами	Кредити / доходи
Заробітна плата (млн грн)	Витрати на вищу освіту, %	Кількість структурних підрозділів банків	Депозити строкові	Кредити / депозити
Індекс інфляції	Заощадження до пенсійного віку за останні 12 міс.	Кількість діючих банків	Депозити до запитання	Депозити / на душу населення
ВВП / на душу населення	Джерела надзвичайних коштів, %	Кількість терміналів	Вкладники комерційних банків (на 1 000 дорослих)	Безготівкові платежі
Індекс Джині	Плата за послуги за допомогою мобільного телефону, %	Кількість банків на 100 000 осіб	Збереження у фінансових установах, %	Отримання готівки
Кількість бідних на рівні 5,5 дол. США в день, %	–	Відділення комерційних банків (на 100 000 дорослих)	Отримання з/п на рахунок, %	Кількість активних платіжних карток (тис. шт.)

Джерело: побудовано авторами.

Оскільки індекс для кожної складової є індикатором першого рівня, то надалі називаємо їх субіндексами. Кожний субіндекс розраховується як середнє геометричне значення обраних аналітичних показників, нормалізованих на основі методу мінімаксної нормалізації діапазону. Залежно від характеру впливу на об'єкт дослідження аналітичні показники було визначено як стимулятор чи дестимулятор. Стимулятор – це показник, за умови зростання якого покращується стан об'єкта дослідження. Відповідно, дестимулятор – це показник, який спричиняє погіршення оцінки об'єкта дослідження.

Кожний аналітичний показник нормалізується за допомогою формул:

а) для показників-стимуляторів:

$$z_{il} = \frac{x_{il} - x_{\min l}}{x_{\max l} - x_{\min l}}, \qquad (1)$$

де x_{il} – фактичне значення l-го окремого показника i-ої компоненти фінансової інклюзії;

$x_{\min l}$ і $x_{\max l}$ – відповідно мінімальне та максимальне значення l-го окремого показника i-ої компоненти фінансової інклюзії;

б) для показників-дестимуляторів:

$$z_{il} = \frac{x_{\max l} - x_{il}}{x_{\max l} - x_{\min l}}. \qquad (2)$$

За результатами процесу нормалізації отримуємо значення від нуля до одиниці. Чим значення ближче до 1, тим вищий рівень фінансової інклюзії на момент дослідження.

Для дослідження використано показники роботи банків, оскільки погоджуємося з думкою, що саме банківські установи забезпечують краще середовище сприяння фінансовій інклюзії (Beck & Levine, 2002[210]; Mehrotra, Puhazhendhi, Nair, & Sahoo, 2009[211]). Проаналізовано кожну складову фінансової інклюзивності в динаміці за період

[210] Beck, T., & Levine, R. (2002). Industry growth and capital allocation: Does having a market- or bank-based system? *Journal of Financial Economics*, 64, 147–180.

[211] Mehrotra, Puhazhendhi, Nair, & Sahoo. (2009). Financial inclusion: An overview. Occasionals Paper, Mumbai: Department of Economic Analysis and Research, 244, National Bank for Agriculture and Rural Development (NABRAD).

2000–2019 рр. (табл. 1.14). Для обчислення індексів використано щорічні часові ряди для 46 окремих показників, починаючи з 2000 року. Якщо даних про показник немає, використовується останнє доступне значення.

Таблиця 1.14 –Динаміка індексів складових

Дата	Субіндекс добро	Субіндекс обізна	Субіндекс доступ	Субіндекс залуче	Субіндекс викори
2000	33,7%	39,0%	33,9%	38,2%	21,0%
2001	14,2%	42,8%	35,1%	38,4%	20,6%
2002	8,5%	45,8%	35,9%	38,8%	21,1%
2003	7,8%	34,3%	39,8%	28,4%	29,8%
2004	10,0%	40,6%	48,5%	27,1%	20,4%
2005	17,7%	51,3%	50,7%	31,0%	22,4%
2006	20,2%	51,0%	55,0%	32,5%	21,0%
2007	22,1%	47,7%	62,3%	37,7%	22,3%
2008	26,7%	52,0%	72,6%	44,4%	25,3%
2009	32,0%	51,1%	75,5%	47,2%	34,4%
2010	39,5%	53,1%	71,1%	53,7%	37,9%
2011	41,4%	49,0%	68,4%	45,8%	44,4%
2012	47,2%	53,8%	62,7%	39,1%	47,1%
2013	47,9%	56,2%	73,2%	46,6%	52,1%
2014	38,0%	56,1%	70,9%	57,5%	51,3%
2015	33,1%	48,3%	54,5%	58,4%	56,3%
2016	40,1%	47,5%	46,9%	53,1%	63,0%
2017	47,0%	52,7%	46,9%	49,3%	70,6%
2018	51,5%	54,7%	44,0%	59,6%	74,2%
2019	51,2%	50,7%	48,1%	60,0%	75,6%

Джерело: розраховано авторами за даними НБУ.

Наведемо стислий аналіз кожного індексу та побудуємо композитну карту фінансової інклюзивності за сукупністю обчислених індексів.

Пожвавлення *індексу добробуту* зростає номінально під впливом підвищення номінальних доходів, заробітної плати, що вплинуло на скорочення кількості бідних на рівні 5,5 дол. США в день, %. Спостерігаємо негативний вплив зростання витрат та, відповідно, скорочення заощаджень населення, що свідчить про збіднення населення. Економія необхідна для забезпечення безпеки (матеріальної та психологічної), виступаючи захисною сіткою перед непередбачуваними подіями, а також забезпечити подушку для власного бюджету під час фінансових обмежень та потрясінь. Отже, констатуємо низький базис

фінансової інклюзії. *Субіндекс обізнаності* свідчить про недостатній рівень потенціалу щодо розуміння та сприйняття пересічними громадянами спектру пропонованих на ринку фінансових послуг та каналів їх просування, особливо в умовах цифрової трансформації та діджиталізації. Динаміка *субіндексу доступності* обумовлена інституційно-структурними змінами (скорочення кількості банківських установ), функціональною слабкістю та нерівномірністю розподілу ринкових часток банків, що гальмує розвиток банківської системи та формує певний рівень недовіри до банківських установ. Невисокий рівень конкуренції в банківському секторі України не створює ринкових стимулів для інтенсивного розвитку банків, оптимізації витрат та підвищення якості банківського обслуговування. Як наслідок, спостерігаємо нестабільну динаміку *субіндексу замученості,* на який, як виявлено, найбільший вплив чинять процентні ставки, обсяги збереження у фінансових установах та залучених депозитів. Пріоритетним для споживача фінансових послуг є наявність рахунку для отримання доходу та здійснення платежів, тобто поточного рахунку. Динаміка субіндексу фактично уособлює попередні складові з урахуванням фінансових умов надання банківських послуг. *Субіндекс використання* демонструє позитивну динаміку останніх років, в першу чергу за рахунок активізації безготівкових розрахунків та інноваційних банківських продуктів і послуг. Вітчизняні банки не зацікавлені формувати максимально наближену до середніх і дрібних клієнтів гнучку та ефективну систему взаємодії.

Комплексний підхід до оцінювання рівня фінансової інклюзивності населення України реалізовано методом побудови композитної карти, на якій у динаміці представлено інтегральні значення складових фінансової інклюзії – добробуту, обізнаності, доступності, залученості, використання (рис. 1.14). Ця карта наочно інтерпретує динаміку рівня фінансової інклюзії в Україні за 2000, 2014, 2019 роки.

Наочний аналіз динаміки складових фінансової інклюзії демонструє, що без вирішення базових засад фінансової інклюзивності – добробуту населення та підвищення рівня фінансової грамотності – важко казати про загальне зростання рівня фінансової інклюзивності населення в країні. Так, населення матиме зарплатні рахунки у банках, проте буде відразу знімати готівку із цих рахунків і зберігати гроші поза фінансовою системою. У разі зростання доходів населення буде більше витрачати і менше заощаджувати, що є загально визнаним у світі

індикатором бідності. Отже, впроваджуючи в епоху четвертої технологічної революції високі технології та інноваційні банківські продукти, не варто забувати, що їх будуть використовувати у переважній більшості звичайні споживачі роздрібних фінансових послуг. І від якості їх життя та обізнаності багато в чому залежить реальний рівень фінансової інклюзивності як прояв інтеграції населення та фінансової системи.

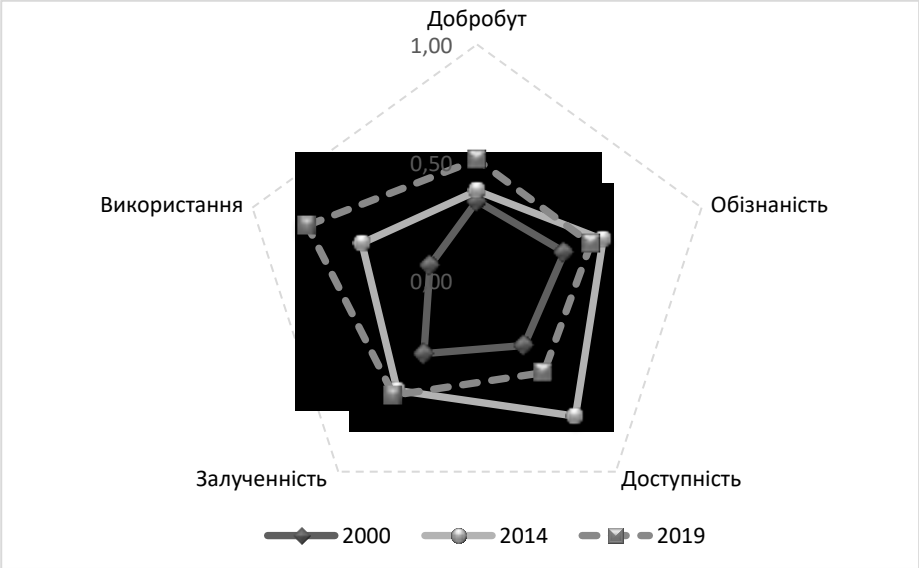

Рисунок 1.14 – Композитна карта фінансової інклюзії населення України

Джерело: побудовано авторами.

Для обчислення інтегрального індексу фінансової інклюзивності (ІІФІ) використано мультиплікативну модель. Для нівелювання можливості превалювання однієї складової фінансової інклюзії над іншою агрегований інтегральний показник розрахуємо як середнє геометричне значень субіндексів за формулою:

$$\text{ІІФІ} = \sqrt[5]{\text{CI}_{\text{добробут}} \times \text{CI}_{\text{обізнаність}} \times \text{CI}_{\text{добробут}}\ \text{CI}_{\text{доступність}} \times \text{CI}_{\text{залученість}} \times \text{CI}_{\text{використання}}}, \quad (3)$$

де ІІФІ – інтегральний індекс фінансової інклюзії;

$\text{CI}_{\text{добробут}}$, $\text{CI}_{\text{обізнаність}}$, $\text{CI}_{\text{доступність}}$, $\text{CI}_{\text{залученість}}$, $\text{CI}_{\text{використання}}$ – субіндекси відповідної складової фінансової інклюзії.

Оскільки складові фінансової інклюзії, які представлені субіндексами, рівнозначні для суспільства, то кожному субіндексу присвоєно вагу на рівні 20 %.

Для інтерпретації результатів ІФІ застосовуємо шкалу відповідності, розроблену на основі закону Фібоначчі та з урахуванням світового досвіду (Sarma, 2008[212]; Prathap, 2011[213]). Згідно із законом Фібоначчі зміни відбуваються на рівні 38,2 і 61,8 %. Значення різниці максимального та мінімального балів: у цьому випадку 1 – 0 = 1. У результаті проведених розрахунків отримано значення діапазонів шкали 0 – 0,382; 0,382 – 0,618; 0,618 – 1:

1) $0 \leq$ ІФІ $\leq 0{,}382$ – *низький рівень фінансової інклюзії* – це «вразлива» частина населення, що свідомо не користується послугами банку з різних причин: досить низьких доходів, міркувань безпеки, низького рівня фінансової грамотності тощо;

2) $0{,}382 <$ ІФІ $\leq 0{,}618$ – *середній рівень фінансової інклюзії* – частина населення, яка помірно користується традиційними банківськими послугами обмеженого спектру, зокрема депозитними, розрахунковими, платіжними, але активно не використовує інноваційні банківські продукти, такі як дистанційне обслуговування, Монобанк тощо. Це категорія клієнтів із середнім рівнем доходів, які мають незначні заощадження (депозит), активно не користуються послугами з міркувань безпеки, недостатньої обізнаності, ментальних поглядів тощо;

3) $0{,}618 <$ ІФІ ≤ 1 – *високий рівень фінансової інклюзії* – економічні суб'єкти мають доступ та активно користуються практично повним спектром трансакційних банківських послуг, що відповідає їх потребам і соціально-економічному статусу.

За результатами проведених аналітичних розрахунків представлено динаміку рівня фінансової інклюзії для України, починаючи з 2000 року (рис. 1.15). Перебування інтегрального індексу фінансової інклюзії в коридорі коливань «середній рівень фінансової інклюзії» свідчить, що цей процес ще перебуває у фазі біфуркації, в якій можлива зміна траєкторії розвитку, та немає чітко визначеного висхідного тренду розвитку.

[212] Sarma, M. (2008). Index of financial inclusion. Working paper. *Indian Council for Research on International Economic Relations*. No. 215.

[213] Prathap, S. K. (2011). Financial inclusion of fisher households in Coastel Kerala-role of microfinance. Thesis. Cochin University of Science and Technology.

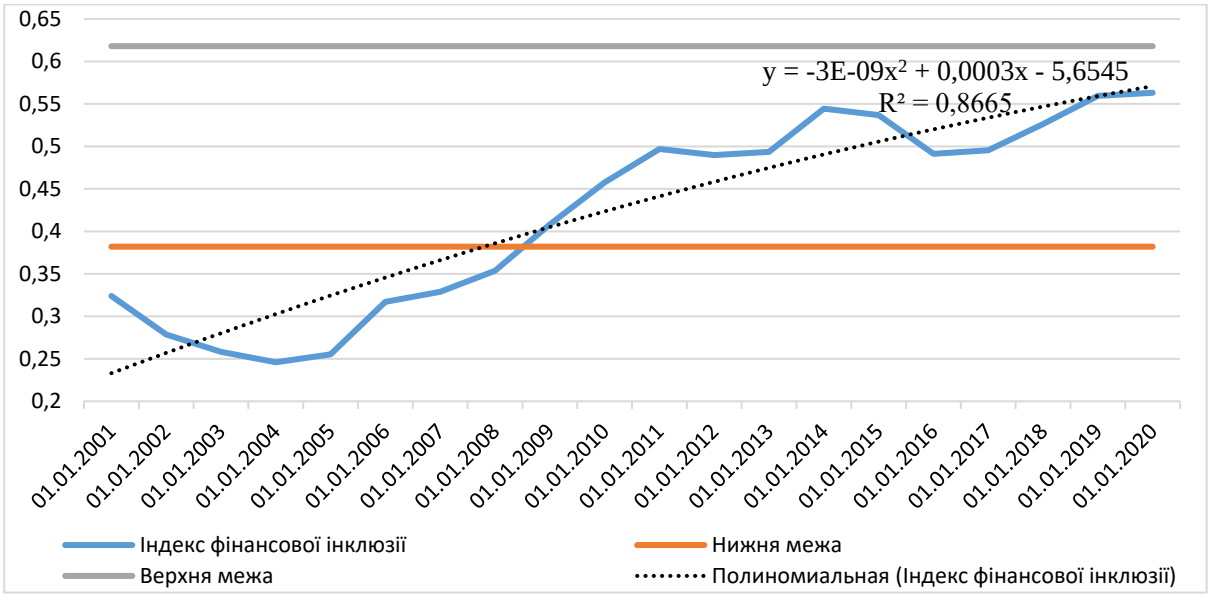

Рисунок 1.15 – Інтегральний індекс фінансової інклюзії в Україні

Джерело: побудовано авторами.

Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки й окреслити перспективи. Невід'ємною складовою стабільності та сталого економічного розвитку кожної країни, а також розбудови фінансового простору є охоплення базовими фінансовими послугами якомога ширших верств населення, сільських жителів, людей із середнім та низьким доходом, людей похилого віку та з обмеженими можливостями. Високий рівень фінансової інклюзивності має соціальну спрямованість, стимулює конкуренцію між банками, сприяє подоланню бідності, підвищує рівень життя населення та соціалізує економічне зростання. Запропонована в роботі методика комплексного оцінювання рівня фінансової інклюзії дозволяє побудувати інтегральний показник, який включає всі основні складові. Цей підхід може використовуватися для:

– оцінювання рівня фінансової інклюзії;

– визначення глибини і тривалості періодів спаду, пов'язаних із фінансовою інклюзією;

– виявлення характеру потрясінь для фінансової інклюзії та каналів їх трансмісії на фінансову систему чи її окремі складові;

– сприяння у виборі адекватних інструментів монетарної політики в процесі прийняття рішень регулятором (регуляторами) фінансового ринку;

– виявлення рівня довіри населення до фінансової системи та ефективності антикризових заходів;

– побудови трендів та прогнозування фінансової інклюзії в Україні.

Розрахункові значення інтегрального індексу дозволяють стежити за динамікою рівня фінансової інклюзії в країні та можуть бути використані як інструмент реформування фінансового ринку з метою зниження рівня бідності та забезпечення економічного зростання. Так, зниження значення інтегрального індексу може стати підставою для додаткового моніторингу кожної складової фінансової інклюзії. Насамперед, це стосується низхідної динаміки такої складової, як добробут населення. На основі встановлення факту зниження рівня фінансової інклюзії (або за низького її рівня) можна попередити посилення дії негативних факторів і вжити заходів з метою мінімізації потенційно негативного впливу на економіку.

Неоднозначний вплив на рівень фінансової інклюзивності населення справила коронокриза. Зокрема, ця криза внесла корективи у процеси нарощування рівня впливу фінансової інклюзивності населення України та відповідно на розбудову фінансового простору. З одного боку, темпи зростання окремих субінексів ФІ значно скоротилися через скорочення обсягів банківського кредитування, з іншого – криза надала поштовх швидкому розвитку дистанційних банківських послуг та безготівкових платежів. Важливо, що ці позитивні зміни не були ситуативними, а стали основою для подальшої розбудови фінансового простору в цілому та фінансової інклюзивності як його складової. По суті, цей період «підготував» населення до взаємодії з банками і надавачами фінансових послуг у дистанційному режимі під час повномасштабного вторгнення та військової агресії.

Підвищення рівня фінансової інклюзивності населення під час карантинних обмежень дозволило уникнути паніки на фінансовому ринку під час повномасштабного вторгнення агресора. Завдяки накопиченню ліквідних коштів напередодні війни банківська система змогла задовільнити попит населення на грошові кошти, безперебійно проводити розрахунки, здійснювати переказ грошей за межі країни у зв’язку зі значною кількістю біженців. У цілому кризові події та турбулентність останніх років показала, що рівень фінансової інклюзивності населення України достатній для протистояння неочікуваним негативним подіям та явищам. Однак рівень фінансової інклюзивності населення має постійно і динамічно зростати, незважаючи на кризові події і потрясіння, адже ця складова є важливою передумовою подальшої розбудови фінансового простору.

РОЗДІЛ ІІ
РОЛЬ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК І ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ

2.1. Економетричне прогнозування соціально-економічних процесів у глобалізованому світі в умовах невизначеності військових дій

Економетричний аналіз і прогнозування соціально-економічних процесів у глобалізованому світі дає можливість економістам та фінансистам віднаходити питання стосовно причин і наслідків та сили впливу окремих економічних чи соціальних факторів на всю сукупну економічну систему. В умовах невизначеності військових дій такі економічні агенти у глобальній економічній системі як держави можуть брати економічну участь у цьому у різних форматах, серед яких з основних виділяють такі: безпосереднє фінансування участі у військових діях на території цієї держави у разі проведення оборонних заходів; безпосереднє фінансування участі у військових діях на території цієї держави у разі ведення окупаційних воєнних агресій; партнерська допомога іншим державам як від державних, приватних агентів, так і від міжнародних організацій.

Наразі нині глобалізована економічна система у світі зіштовхнулась із серйозними змінами принципів розвитку колись цілісних соціально-економічних систем, які відбуваються не лише під впливом глобалізації, а також є наслідком наростання кризових явищ у національній і світовій економіці, збільшення кількості військово-політичних конфліктів, революцій, посилення нападів терористів, унаслідок чого гинуть люди. Крім того, кліматичні та техногенні катастрофи доповнюють страждання людей. Усе це породжує численні міграційні та соціальні проблеми, що зачіпають як розвинені країни, так і держави, що розвиваються.

У глобалізованому світі за умов ведення військових дій будь-де існують впливи на економічних агентів абсолютно усіх держав світу. Зазвичай будь-які воєнні дії спонукають до збільшення виробництва

товарів воєнного призначення, а також суміжніх послуг, які забезпечують необхідний рівень логістики. Усе це однозначно впливає на соціально-економічний розвиток держав, адже ті, хто виробляє та реалізує товари і послуги воєнного призначення, збільшують економічні показники свого економічного агента. Також суттєвий вплив на соціально-економічні процеси мають військові дії, якщо вони проводяться на території певного економічного агента. Категорія конфлікту охоплює не лише військові дії, але й також злочинність, судочинство, трудову міграцію тощо. Теорія обміну і теорія військового конфлікту є рівнозначними гілками економетричного аналізу та прогнозування: теорія обміну основана на контрактних і взаємних виграшах, а теорія воєнного конфлікту – на суперництві за перевагу. Заслуговують уваги різноманітні аналітичні варіанти моделювання такої рівноваги, наприклад, для фактичних військових дій чи озброєного мирного співіснування за умов економічної стагнації в результаті очікування активних військових дій. Можна показати, що вибір між розгортанням і згортанням військового конфлікту визначається суто економічними перевагами. Технологію економетричного прогнозування соціально-економічних процесів у такому глобалізованому світі можна вважати певним фактором економічної діяльності, оскільки продуктивні сили скрізь конкурують за засоби для свого існування.

Розгортання військових дій та їх згортання (врегулювання) зазвичай інтерпретуються як дихотомія: вважається, що держави-суперники перебувають у стані війни чи миру. З іншого боку, на місці дихотомії може бути множинність, а на місці дискретності – неперервність. Досить часто рішення, які виглядають дихотомічними у короткостроковому масштабі, набувають неперервних значень у довгостроковому масштабі. Первісне плем’я може вибирати мир або війну, але у довгостроковому масштабі рішення економічного агента можна інтерпретувати як стійкий розподіл своїх зусиль між продуктивним використанням своєї власної території і боротьбою за привласнення територій інших агентів. Невирішеною частиною загальної проблеми залишаються економічні засади збереження миру та прогнозування їх наслідків.

У таких дихотомічних моделях виникає традиційна проблема визначення наступних кроків після початку воєнних дій, продовження чи завершення війни. Проте війни чи інші форми конфлікту відповідають неперервній моделі, де поточні події відбиваються типовими взаємодіями сторін з балансуванням кооперативних і конфліктних

діяльностей. У стратегічних взаємодіях важливо розрізняти ходи, раунди й розіграші (plays). Під час цього розіграшу у кожному раунді торгів (bidding) кожному учаснику дозволяється здійснити пропозицію. Хід в аукціоні означає вибір між участю та неучастю в торгах (bid-or-pass) окремого гравця. Оскільки виграші генеруються після завершення кожного розіграшу, то гра з багатьма розіграшами означає ряд розподілів виграшів. Усі послідовні розіграші можуть мати таку саму структуру виграшів, як, наприклад, повторювана дилема ув'язненого[214]. У межах[215] цього розіграшу може бути послідовність[216] раундів, яка складається з ходів торгів або переговорів гравців. Однак ходи і раунди не генерують виграшів до завершення[217] розіграшу.

Оскільки військові дії практично завжди є Парето-неефективними, врегулювання військового конфлікту залишається бажаною альтернативою. Проте угоди про врегулювання не мають користі без гарантій їх втілення. Зв'язуючі (binding) угоди зазвичай вимагають того, щоб за їх втілення відповідала третя сторона (enforcer). Перспектива тривалої взаємовигідної асоціації між усіма сторонами дає мотивацію дотримання відповідної угоди, а тому така угода може вважатися зв'язуючою. Оскільки взаємним зобов'язанням властиві добре відома проблема останнього періоду (last-period problem) та інші проблеми, то загалом взаємні зобов'язання (наприклад, шлюбні) виявляються досить крихкими. За відсутності згаданої третьої сторони (зокрема, у разі боротьби за території між тваринами чи при міжнародному суперництві найсильніших держав) шанси на мир суттєво зменшуються. Водночас наявності зв'язуючих угод не достатньо для того, щоб виключати можливість конфлікту: незважаючи на те, що юридична система готова до втілення домовлених врегулювань, судочинство залишається великою галуззю людської діяльності. Ставкою у військовому конфлікті може бути життя чи смерть[218], а також певний приз. Метою війни може бути знищення противника чи зміна кордонів.

---

[214] Levine, R. Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature.* 1997. № 35. P. 688–726.

[215] Levine R., Loayza N. and T. Beck. Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes. *Journal of Monetary Economics*, 2000. № 46. P. 31–77.

[216] Levine R. and S. Zervos. Stock Markets, Banks, and Economic Growth. *American Economic Review*, 1998. № 88. P. 537–558.

[217] Lucas R. J. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. № 22. P. 3–42.

[218] Wilson J. D. Tax competition with interregional differences in factor endowments. *Regional Science and Urban Economics*. 1991. № 21. Pp. 423–451.

У традиційній економічній теорії досконала конкуренція передбачає багато покупців і багато продавців товарів та послуг військового призначення. Звичайна монополія у воєнно-промисловому комплексі (далі –ВПК) означає ситуацію з одним продавцем і багатьма покупцями. Дуополія означає ситуацію з двома продавцями та багатьма покупцями. Може бути також ситуація монопольного продавця з кількома меншими продавцями. Аналогічні ситуації мають місце у теорії воєнних конфліктів: двосторонній монополії відповідають військові дії один на один. Звичайній монополії, зокрема і у ВПК, відповідає ситуація тирана відносно суб'єктів: рішення тирана можуть впливати на вибір громадян (наприклад, на вибір повставати чи підкоритись), але кожний окремий громадянин не сподівається вплинути на рішення тирана внаслідок істотних інвестицій у репресивний апарат. Якщо у звичайній монополії покупці є ціноотримувачами, то у моделі чистого конфлікту не існує обміну між громадянами і тираном.

Альянси можуть виникати[219] за наявності принаймні двох стратегічних гравців. Один з основних типів альянсів – це альянс стратегічних гравців проти пасивних гравців. Якщо з певних причин один із стратегічних гравців переходить на бік іншого стратегічного гравця, то також виникатиме альянс (проти групи нестратегічних гравців, які фактично позбулися свого лідера). Однак типово альянси – це комбінації деяких стратегічних гравців[220] проти інших.

Оскільки союзник сьогодні може бути ворогом завтра, то такі комбінації часто є крихкими. Конструкція так званої безприбуткової загрози є складнішою: виконання цієї загрози полягає у вчиненні дій, від яких програє не лише сторона, якій загрожують, але й також сторона, яка загрожує. Класичний приклад безприбуткової загрози – це стратегія так званого взаємного гарантованого знищення (mutual assured destruction, MAD), спрямована на стримування (deterrence) ядерної війни: коли нація зазнає ядерної атаки від агресора, то можна припустити, що у разі її відповіді агресор теж зазнає ядерної атаки з програшем відносно статус-кво. Хоча безприбуткові загрози не вдається перевіряти щодо послідовної раціональності (sequential

[219] Romer P. M. Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*. 1986. № 94. P. 1002–1037.

[220] Smart M. The Efficiency Consequences of Local Revenue Equalization: Tax Competition and Tax Distortions. *Journal of Public Economic Theory*. 2021. №8 (1). Pp. 119–144.

rationality), за деяких обставин їм можна довіряти до певної міри: коли сторона реалізує зобов'язання, а його реалізацію неможливо змінити (іншими словами, сторона «спалює за собою всі мости»); коли наявна взаємодія пов'язується з майбутніми можливостями, а невідповідь агресору підриває репутацію і веде до суттєвих збитків; коли суперник може вважатися достатньо ірраціональним або є таким фактично, відбувається відповідь агресору (retaliation) незалежно від міркувань прибутковості. Звичайно, будь-якої ненульової сприйнятої (perceived) чи суб'єктивної ймовірності такої ірраціональності може бути достатньо для стримування атаки[221].

Усе вищезазначене суттєво впливає на соціальні та економічні системи такого агента, який певно задіяний у війні (прямо чи опосередковано). За прямої участі агента економічної системи в глобалізованому світі у військових діях відбуваються суттєві зміни у структурі усіх типів продуктивних сил, зокрема за рахунок міграційних процесів та наявності постійно зростаючих непоповнюваних втрат, які могли б бути робочою силою (капіталом), статистичне обстеження розміру якого у такого економічного агента завжди буде спотвореним: заниженим або завищеним. Країни завжди схильні статистично занижувати свої незворотні втрати у військових діях та завищувати статистичні показники ворога. Це необхідно апрокимізувати у разі формування вихідних даних під час економетричного прогнозування соціально-економічних процесів в умовах невизначеності військових дій.

Інші економічні агенти, які беруть опосередковану участь у військових діях, наприклад, надаючи партнерську допомогу одному з активних учасників війни чи накладаючи економічні санкції на іншого активного учасника чи учасників військових подій, також мають значні впливи на свої соціальні та економічні системи всередині своїх країн. Але ці впливи можуть носити як позитивний, так і негативний характер. З одного боку, збільшення обсягів продаж товарів і послуг ВПК та приток у ці країни значної кількості мігрантів, яка створює

[221] Amirah Nabihah Munawwarah Pg Alias, Nurul Naqibah Izzati Muhammad Faizul, Amaliza Khairunisa Kosat, Rahimah EmbongThe Impact of Waqf on Economic Growth. *BITARA International Journal of Civilizational Studies and Human Sciences.* 2022. Volume 5, Issue 4, P 147–156 ©The Author(s) 2022e-ISSN: 2600-9080 http://www.bitarajournal.com; Received: 29 Jun 2022 Accepted: 29 October 2022 Published: 9 December 2022. URL : https://www.researchgate.net/publication/ 366657870_ THE_IMPACT_OF_WAQF_ON_ECONOMIC_ GROWTH (accessed Jan 15 2023).

додатковий ресурс робочої сили – все це пришвидшуватиме темпи економічного зростання такого економічного агента. А з іншого – введення економічних санкцій, які завжди є двосторонніми, можуть наносити шкоду соціально-економічним системам таких країн. І який із цих двох впливів буде більшим – такий сукупний приріст чи занепад економік цих держав отримується в результаті невизначеності військових дій деінде.

Під час здійснення економетричного аналізу необхідною умовою є побудова адекватних панельних даних для проведення аналізу та прогнозування. Взаємозв'язок між рівнем значущості соціально-економічних процесів у глобалізованому світі та рівнем невизначеності від провадження військових дій та економічним піднесенням економісти різних країн активно досліджують, починаючи із середини 70-х років XX ст. Дослідження науковців Джона Міксеся та Марка Сандберга[222] рівня впливу на економічне зростання військових дій у розвинених країнах і країнах, що розвиваються, проведене у середині 80-х років XX ст., виявило тенденцію, яка має змогу описати і спрогнозувати економетрично ступінь такого впливу та робити відповідні статистичні висновування.

У 20 індустріально розвинених країнах частка витрат центрального уряду у валових загальнодержавних витратах становить 65 %, тоді як у 23 країнах, що розвиваються, – 89 % [223]. Аналогічні результати дали й інші проведені дослідження[224]. Проте з цього зовсім не випливає, що підвищення рівня впливу на соціально-економічні процеси проведення військових дії будь-де у світі автоматично зумовить зростання чи скорочення економічних показників і поліпшення чи погіршання добробуту певної країни. Навпаки, багато хто з економістів вважає, що соціально-економічні процеси в глобалізованому світі суттєво залежать від того, чи ведеться на певній території економічних інтересів або у певній економіці воєнні дії, чи ні, оскільки вони часто виступають локомотивом економічного зростання у країнах, які не несуть економічних втрат, а лише фінансують збільшення виробництва продуктів військового призначення, отже, збільшуючи показники власних ВВП.

[222] Balestra, Piertro Fixed Effect Models and Fixed Coefficient Models. *The econometric of Panel Data. Niderlands: Academic Publishers,* 2020. Pp. 236–242.
[223] Там само.
[224] Barro, R. J. and X. Sala-i-Martin Technological Diffusion, Convergence, and Growth. *Journal of Economic Growth*, 2020. № 2. P. 1–26.

Такий вплив також має істотне значення і на показники публічних фінансів і є швидше наслідком, а не причиною економічного зростання чи спадання певної країни в глобалізованому світі[225].

Проводячи політику економічного фінансування воєнних дій на території власної чи сторонніх держав, варто брати до уваги численні чинники економічного розвитку, серед яких не останню роль відіграють особливості державної політичної системи та історично сформованих взаємовідносин між її різними ланками, а також роль держави як економічного агента у глобалізованому світі. Використання такого елементу впливу на показники наявних фінансових бульбашок в тому чи іншому національному господарстві та їх знищення шляхом фінансування воєнних замовлень з різних бюджетів, а відтак, і зрощення власного ВВП такої держави – актуальне завдання економічної політики будь-якої держави у глобалізованому світі. Такий вплив на позитивні чи негативні тенденції в соціально-економічних показниках економіки держави важко переоцінити, зважаючи на його істотність і суттєвість[226]. Разом з тим варто зауважити, що докази того факту, що саме фінансування військових замовлень різними бюджетами в цих країнах справді суттєво впливає на соціально-економічні процеси, практично відсутні як у вітчизняній, так і у світовій економічній літературі.

Метою проведення такого дослідження є теоретичне обґрунтування процесу моделювання оптимальної структури бюджетів країни та визначення їх глобалізованого впливу в умовах невизначеності військових дій та частої зміни законодавства, яке регулює соціально-економічні процеси та експериментальній розробці науково обґрунтованої стратегії її вдосконалення.

Для досягнення цієї мети необхідно було вирішити такі основні завдання:

– узагальнити теоретичні засади моделювання структури бюджетів країни та визначення їх глобалізованого впливу в умовах невизначеності військових дій та частої зміни законодавства, яке регулює соціально-економічні процеси;

---

[225] Battese G. E. and T. J. Coelli A Model for Technical Inefficiency Effects in a Stochastic Production Frontier for Panel Data. *Empirical Economics*, 1995. № 20. P. 325–327.

[226] Beck T., Levine R. and N. Loayza Finance and the Sources of Growth. *Journal of Financial Economics.* 2000. № 58. P. 261–300.

– провести аналіз сучасного стану фінансового забезпечення воєнних бюджетів України та інших країн світу в умовах невизначеності військових дій;

– обґрунтувати стратегію вдосконалення процесу формування воєнних бюджетів у сучасних умовах глобалізованого світу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в уточненні підходів до формування воєнних бюджетів в умовах невизначеності воєнних дій і визначенні їх впливу на соціально-економічні процеси держав, які формують та використовують свої воєнні бюджети різних джерел походження (державні, муніципальні, приватні, міжнародного фінансування). За допомогою економіко-математичних методів[227] розроблено модель динамічного програмування оптимальної структури доходів військових бюджетів, яка дає можливість державним органам різних країн світу адекватно реагувати на зміни у законодавстві та планувати оптимальні надходження до таких військових бюджетів в умовах невизначеності військових дій, а також адекватно оцінювати власні прибутки та збитки за рахунок участі (прямої чи опосередкованої) у воєнних діях деінде у світі.

Щоб отримати точний вимір можливого перекручування[228] надходжень до військових бюджетів різного типу (приватні, державні, міжнародного фінансування) за рахунок змін у законодавстві, що регулює економічні відносини, та врахувати їх під час планування таких військових бюджетів, припустимо, що і центральний і місцеві уряди мають на меті максимізувати якість та кількість наданих державою послуг, особливо, що стосується соціальних функцій, оскільки щодо їх більшої кількості та якості члени рад усіх гілок влади гарантовано будуть обраними на наступні терміни. За таких умов завжди існують встановлені законодавством певної країни бюджетні обмеження для впровадження таких соціальних програм, які, відповідно, мають скоротитись в умовах невизначеності воєнних дій, і збільшення надходжень на покриття витрат на програми воєнного спрямування відбувається або за рахунок проведення більш жорсткої податкової політики та затвердженої системи економічних санкцій, або за рахунок збільшення бюджетного дефіциту.

---

[227] Coelli, Tim J. A Guide to FRONTIER Version 4.1: A Computer Program for Stochastic Production and Cost Function Estimation / Centre for Efficiency and Productivity Analysis: University of New England, Armidale, NSW, Australia. working paper 96/07. 1996. 452 p.

[228] DePater J. A., G. M. Myers Strategic capital tax competition: A pecuniary externality and a corrective device. *Journal of Urban Economics.* 1994. № 36. Pp. 66–78.

Для відображення стану мінімально необхідних військових бюджетів різного типу в умовах невизначеності військових дій, в якій точці планети б вони не відбувалися, та частого регулюючого економічного законодавства, зокрема і за рахунок впровадження різних економічних санкцій та їх різного призначення[229], покажемо декілька порівнювані статистичні приклади з використанням економічної математичної моделі. Усі результати цієї моделі було отримано в умовах впливу зовнішніх коливань на економіку певної країни у глобалізованому світі, тобто бралося до уваги, що курс податкової та бюджетної політики у країні, яка прямо чи опосередковано бере участь у воєнних діях деінде у світі, буде змінюватися залежно від того, які політичні сили будуть обрані як правляча більшість, і пропорція обраних партій у такій країні є екзогенною. Потім було ендогеновано можливість обрання певної партії у правлячу більшість для досягнення політичної рівноваги, включаючи врахування далекоглядних голосів за певну партію, які підтримуватиме чи ні обраний раніше курс стосовно формування військових бюджетів як складової загальної економічної системи країни, і кількість таких партій та їх представників може змінюватись залежно від того, який політичний курс ця партія буде проводити в умовах невизначеності воєнних дій. Отже, було враховано особливість менталітету[230], коли виборці мають загальну тенденцію обирати до правлячої більшості ті партії, які зумовлюють більш соціальні програми (підвищення пенсій, заробітної прати, збільшення пільг населенню тощо) в умовах невизначеності військових дій, або ж навпаки – обирати партії, які є воєнно орієнтованими в умовах явної військової агресії, або ж які є прихильниками інтеграції України до

[229] Suntsova O. ECONOMETRIC AND DIGITAL BUSINESS TRANSFORMATION IN INDUSTRY 4.0 AND 5.0 CONCEPTS. DOI: 10.26565/2786-4995-2022-2-04 FINANCIAL AND CREDIT SYSTEMS: PROSPECTS FOR DEVELOPMENT. Vol. 2(5). 2022. P 36–47. URL : https://www.researchgate.net/publication/366953493_ECONOMETRIC_AND_DIGITAL_BUSINESS_TRANSFORMATION_IN_INDUSTRY_40_AND_50_CONCEPTS

[230] Сунцова О. О. Оцінювання впливу фінансових технологій та віртуальних активів на економічне зростання країни бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи. 2022. С. 139–140. DOI: 10.5281/zenodo.7556751. URL : http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/271927/267573; https://www.researchgate.net/publication/367310698_OCINUVANNA_VPLIVU_FINANSOVIH_TEHNOLOGIJ_TA_VIRTUALNIH_AKTIVIV_NA_EKONOMICNE_ZROSTANNA_KRAINI

Європейської співдружності та НАТО[231]. Відомо також, що, обираючи політику урядів певної країни в глобалізованому світі з вагомими витратами на соціальні заходи та з одночасно великими витратами військового спрямування, необхідно змінювати податкову чи бюджетну політику так, щоб знайти джерела фінансування таких затратних проєктів одночасно. Для виявлення тенденцій формування військових бюджетів різного типу в умовах частої зміни регулюючого економіку законодавства при застосуванні економічних санкцій у глобалізованому світі під час прогнозування їх військових доходів та витрат було проаналізовано вхідні дані за період з 1991 по 2021 роки у порівняльних цінах[232].

Для того щоб змоделювати оптимальну структуру військових бюджетів в умовах невизначеності військових дій, зауважимо, що формування великих державних чи приватних військових бюджетів спонукає держави як економічні агенти у глобалізованому світі ефективно використовувати отримувані ними додаткові щодо державного бюджету кошти, оскільки збільшення виробництва та продажу товарів військового призначення збільшує загальні показники ВВП тих країн, які торгують такими товарами, та зменшує ВВП тих країн, які витрачають суттєві кошти на закупівлю таких товарів військового призначення. Це означає, перш за все, що органи управління державами мають використовувати свої воєнізовані доходи так, щоб не лише витрачати, а й заробляти на них, а отже, і розвивати власні національні господарства так, щоб вони надавали[233] більше і якісніше свої послуги. Тому припустимо, що доходи воєнних бюджетів складаються з таких основних джерел: державних, приватних та донації міжнародних організацій чи вливання від інших країн. Таке припущення дає змогу уникнути надмірної долі фінансових трансфертів до військових

---

[231] Сунцова О. Вплив цифрових бізнес-активів та фінансових технологій на економічне зростання країни. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 68. С. 254–260. DOI: https://doi.org/10.32843/infrastruct68-44. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2022/68_2022/46.pdf

[232] Smart M. The Efficiency Consequences of Local Revenue Equalization: Tax Competition and Tax Distortions. *Journal of Public Economic Theory.* 2021. №8 (1). Pp. 119–144.

[233] Ignacio Munyo. Leonardo Veiga Entrepreneurship and Economic Growth. *Journal of the Knowledge Economy*. URL : https://doi.org/10.1007/s13132-022-01032-8. Accepted: 13 September 2022. URL : https://www.researchgate.net/publication/364755511_Entrepreneurship_and_Economic_Growth (accessed Jan 15 2023).

бюджетів на рівні власне держави, на території якої відбуваються воєнні дії. Також на розміри воєнних бюджетів значною мірою впливатимуть застосування та впровадження економічних санкцій згідно з прийнятими рішеннями певних країн чи міжнародних організацій в умовах глобалізованого світу. Тому не можна не враховувати фактор змін політичних переконань щодо проведення політики різних партій стосовно формування та використання воєнних бюджетів у певній країні. Різні партії[234], формуючи політичну більшість, приймають нормативні акти або зміни до законів, які і визначають правила поповнення дохідної бази військових бюджетів, а опозиція має дещо корегувати ті законопроєкти щодо регулюючого економіку законодавства, які пропонує прийняти більшість. І опозиція, і більшість в ідеалі мають на меті максимізувати добробут країни або ж захистити країну від військової агресії:

$$\nu u(\omega + \overline{U}) + (1 - \nu)u(\omega + \underline{U}),$$

де визначається з урахуванням корисності щаблів влади у формуванні та використанні воєнних бюджетів $(\overline{U}, \underline{U})$, отриманих під час розрахунку найвищої та найнижчої для них корисності для покращення показників економічного розвитку U. Припустимо, що u (·) і зростає, і спадає ($u'(\cdot) > 0$, $u''(\cdot) \le 0$). w – це індекс відношення рівня воєнних бюджетів до зібраних у надходжень з різних джерел у воєнний бюджет (рівень воєнізації, визначений затратним методом). $w = \underline{w}; \overline{w}$ – відповідно, урядова політика, що стратегічно спрямована на економічну участь в умовах невизначеності у воєнних діях як на території держави, так і будь-де за її межами, а також участь у застосуванні міжнародних економічних санкцій у глобалізованому світі, та урядова політика, що має стратегію у будь-якій формі участі держави у воєнних діях в умовах невизначеності. Позначимо $\Delta w = \overline{w} - \underline{w} > 0$ за ступінь

[234] Easterly, W. and R. Levine. It's Not Factor Accumulation: Stylized Facts and Growth Models. *World Bank Economic Review*. 2001. № 15. P. 177–219; Levine, R. Financial. Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature*. 1997. № 35. P. 688–726; Levine, R., Loayza, N. and T. Beck. Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes. *Journal of Monetary Economics*. 2000. № 46. P. 31–77; Levine, R. and S. Zervos. Stock Markets, Banks, and Economic Growth. *American Economic Review*. 1998. № 88. P. 537–558; Lucas, R. J. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. № 22. P.3–42.

поляризації цих стратегічних напрямів розвитку економіки у певній країні та $w_0 = (\underline{w} + \overline{w})/2$ за середній рівень розподілу витрачання / невитрачання фінансових ресурсів на воєнні дії в умовах невизначеності та глобалізації. Такі параметри розподілу рівнів участі / неучасті фінансових ресурсів у воєнних бюджетах різного типу дають змогу визначити, як саме економічна політика в минулому, що склалася із прийняттям законів певними політичними силами у минулому, вплинула на бюджетну та податкову політику під час формування воєнних бюджетів на сучасному етапі та який їх вплив на ВВП кожної окремої держави.

Рівень невідповідності певної урядової політики, що вплинула на формування воєнних бюджетів, розрахований за функцією суспільної корисності u $(\cdot)$ позначено за $r_u(x) = -u''(x)/u'(x)$ – тобто такий стратегічний напрям проведення державної політики призвів до неефективного використання фінансових ресурсів, зібраних для ведення військових дій на всіх рівнях урядових структур. Такий рівень невідповідності стратегії із застосуванням функції суспільної корисності має бути $r_u'(\cdot) < 0$ чи $r_u''(\cdot) > 0$.

Зауважимо, що за умов невизначенності під час ведення війни чи дотичній участі у бойових діях будь-яка податкова система країни має бути абсолютно відкритою та прозорою. Це стає можливим завдяки тій об'єктивній причині, що будь-який уряд має на меті залишитись при владі на якомога більший термін, і для цього йому необхідно завойовувати певний політичний авторитет, зокрема і на рішення щодо ведення чи ні воєнних дій чи участі певної країни у ній. Отже, відкрита податкова система в умовах невизначеності під час ведення воєнних дій досягається тоді, коли з метою завойовування авторитету органи влади оприлюднюють звіти надходжень від податків та інших джерел надходжень на формування та використання воєнних бюджетів. Тоді позначимо за $\hat{\theta}$ звіт сформованих та використаних фінансових ресурсів воєнних бюджетів (їх продуктивність у суспільстві) за певний період. Позначимо механізм відкритості органів влади за свою діяльність зі створення та використання воєнних та відкритість системи оподаткування перед платниками за $\{\tau(\hat{\theta}), y(\hat{\theta})\}$. Для спрощення запису цих параметрів у модель введемо такі показники, як $\{\bar{\tau}, \bar{y}\}$, які означають показники частки податкових надходжень до доходів військових бюджетів та частки доходів від інших приватних чи міжнародних джерел надходжень до військових бюджетів з відповідно високим та

низьким рівнем продуктивності суб'єктів господарювання у цьому регіоні щодо функції суспільної корисності за певний період. Тоді обмеження рівня сплати податків суб'єктами господарювання у цьому регіоні з високою продуктивністю (до якої межі агенти можуть вважатися прибутковими при певному рівні оподаткування) можна записати так:

$$\overline{U} = \overline{y} - \overline{\tau} - \psi\left(\frac{\overline{y}}{\overline{\theta}}\right) \geq \underline{y} - \underline{\tau} - \psi\left(\frac{\underline{y}}{\overline{\theta}}\right) = \underline{U} + \widetilde{\phi}(\underline{y}), \qquad (1)$$

де $\overline{U}$ – найвищий рівень суспільної корисності органу держави за умов невизначеності під час ведення військових дій;

$\overline{y}$, $\underline{y}$ – відповідно, найвищий та найнижчий ВВП цього регіону;

ψ – затрати капіталу та праці для отримання такого доходу;

$\overline{\theta}$ – найвища продуктивність суб'єктів господарювання в умовах невизначеності під час ведення військових дій;

$\overline{\tau}$, $\underline{\tau}$ – відповідно, найбільша та найменша сума сплачених податків з цільовим призначенням на формування військових бюджетів;

$\widetilde{\phi}(\underline{y})$ – це $\psi(y/\underline{\theta}) - \psi(y/\overline{\theta})$, що зростає і перетворюється разом з y тоді, як $\psi''(\cdot) > 0$ та $\psi'''(\cdot) > 0$.

$$v\left(\overline{y} - \psi\left(\frac{\overline{y}}{\overline{\theta}}\right)\right) + (1-v)\left(\underline{y} - \psi\left(\frac{\underline{y}}{\underline{\theta}}\right)\right) \geq v\overline{U} + (1-v)\underline{U} + b. \qquad (2)$$

Визначення оптимального рівня оподаткування для отримання необхідних доходів для військових бюджетів в умовах невизначеності під час ведення військових дій.

Спочатку припустимо, що бюджетна політика участі чи ні у військових діях, що проводиться відповідними партіями і закріплюється законодавчими актами, враховує стимулюючі обмеження у рівнянні 1 та збалансовує їх у рівнянні 2, задаючи нульовий бюджетний дефіцит (b = 0). За таких умов рівень оптимального оподаткування за умов максимізації добробуту тої країни, яка бере участь у воєнних конфліктах із застосуванням методу динамічного програмування, визначається так:

$$\max_{\{\overline{y},\underline{y},\overline{U},\underline{U}\}} vu(w+\overline{U}) + (1-v)u(w+\underline{U})$$

$$\begin{cases} \overline{U} \geq \underline{y} - \underline{\tau} - \psi\left(\dfrac{\underline{y}}{\overline{\theta}}\right) = \underline{U} + \widetilde{\phi}(\underline{y}); \\ v\left(\overline{y} - \psi\left(\dfrac{\overline{y}}{\overline{\theta}}\right)\right) + (1-v)\left(\underline{y} - \psi\left(\dfrac{\underline{y}}{\underline{\theta}}\right)\right) \geq v\overline{U} + (1-v)\underline{U} + b; \end{cases} \qquad (3)$$

де всі змінні вже було позначено вище.

Процес оптимізації в цьому випадку є стандартним. Позначимо для зручності λ та μ за обмеження (1) та (2). Формуємо рівняння оптимального рівня оподаткування за умов прийняття політиками рішення про участь у воєнних конфліктах та максимізації добробуту, застосовуючи формулу Лангрегена:

$$L = vu(w+\overline{U}) + (1-v)u(w+\underline{U}) + \lambda(\overline{U} - \underline{U} - \widetilde{\phi}(\underline{y})) + \\ + \mu\left(v\left(\overline{y} - \psi\left(\frac{\overline{y}}{\overline{\theta}} \right) \right) + (1-v)\left(\underline{y} - \psi\left(\frac{\underline{y}}{\underline{\theta}} \right) \right) - v\overline{U} - (1-v)\underline{U} \right) \quad (4)$$

Залишаючи $\underline{y}$ незмінним та оптимізуючи відносно $\overline{y}, \underline{U}$ та $\overline{U}$, у загальному вигляді отримаємо:

$$1 = \frac{1}{\overline{\theta}}\psi'\left(\frac{\overline{y_t}}{\overline{\theta}} \right), \quad (5)$$

$$vu'(w+\overline{U}) = \mu v - \lambda; \quad (6)$$

$$(1-v)u'(w+\underline{U}) = \mu(1-v) + \lambda. \quad (7)$$

Додавши 5 до 6, отримуємо:

$$\mu = vu'(w+\overline{U}) + (1-v)u'(w+\underline{U}) > 0 \quad (8)$$

Віднявши *v* разів 7 від 5, отримаємо: $\lambda = v(1-v)(-u'(w+\overline{U}) + u'(w+\underline{U}))$.

Зважаючи на той факт, що: $u''(\cdot) < 0$ та $\overline{U} > \underline{U}, \lambda > 0$, прив'язується і 1.

Тепер обернемо оптимізацію відносно $\underline{y}$ або $\phi = \widetilde{\phi}(\underline{y})$ так, як це пояснено за текстом раніше. По-перше, зауважимо, що:

$$\frac{\partial^2 v}{\partial \phi^2}(w,\phi) = vu''(w+S(\phi)+(1-v)\phi(S'(\phi)+1-v)^2 + (1-v)u''(w+S(\phi)-v\phi)(S'(\phi)-v)^2 + \\ + (vu'(w+S(\phi)+(1-v)\phi) + (1-v)u'(w+S(\phi)-v\phi))S''(\phi).$$

Тоді, як показник $u(\cdot)$ зростає і спадає, а $S(\cdot)$ спадає $(\partial^2 v / \partial \phi^2)(w,\phi) < 0$ для усіх (w,ϕ) і $v(\cdot)$ спадає у точці ϕ.

Обидва обмеження пов'язані між собою точкою оптимуму. Під час оптимізації відносно найбільшого доходу суб'єктів господарювання $\bar{y}$ в умовах невизначеності у процесі ведення військових дій інша краща податкова та бюджетна політика спонукає до збільшення продуктивності певного агента економіки шляхом виробництва їм кращої продукції військового призначення $\bar{y}^*$, яку визначимо:

$$1 = \frac{1}{\bar{\theta}}\psi'\left(\frac{\bar{y}^*}{\bar{\theta}}\right). \tag{9}$$

Пропонуючи інші рекомендації щодо розв'язку цієї моделі, нехай $\underline{y}^*$ означає випуск першої партії кращої продукції агентом з найнижчою продуктивністю, тоді:

$$1 = \frac{1}{\underline{\theta}}\psi'\left(\frac{\underline{y}^*}{\underline{\theta}}\right), \tag{10}$$

і нехай S* буде першим найбільшим прибутком агента за таких умов:

$$S^* = v\left(\bar{y}^* - \psi\left(\frac{\bar{y}^*}{\bar{\theta}}\right)\right) + (1-v)\left(\underline{y}^* - \psi\left(\frac{\underline{y}^*}{\underline{\theta}}\right)\right) \tag{11}$$

Для того щоб закінчити оптимізацію проблеми визначення оптимального рівня оподаткування для отримання необхідної суми військового бюджету в умовах невизначеності військових дій та постійної зміни податкового законодавства за період від ϕ до $\tilde{\phi}(\underline{y})$, мірилом початку реформ є економічні агенти, які оплачують частину військових потреб або ж задіяні у виробництві товарів воєнного призначення – як прибуткові, так і збиткові. З часу $\tilde{\phi}(\cdot)$ отримання збитків чи найменших доходів суб'єктами господарювання $\underline{y}$ монотонно зростають, ϕ дійсно може використовуватись як змінна управління у процесі оптимізації військових бюджетів. Беручи до уваги той факт, що прибуткові підприємства надають більш якісні послуги і виробляють більш ефективно, ніж збиткові, загальна сума прибутку підприємств у регіоні може також бути виражена функцією ϕ, але у такій інтерпретації:

$$S(\phi) = v\left(\bar{y}^* - \psi\left(\frac{\bar{y}^*}{\bar{\theta}}\right)\right) + (1-v)\left(\tilde{\phi}^{-1}(\phi) - \psi\left(\frac{\tilde{\phi}^{-1}(\phi)}{\underline{\theta}}\right)\right) \tag{12}$$

Водночас обмеження спонукають військові бюджети, які формуються та розподіляються в умовах невизначеності військових дій, отримати доходи $\overline{U} = S(\phi) + (1-v)\phi$ або $\underline{U} = S(\phi) - v\phi$. Потім метою нової влади *w* стане отримання як найбільше відносно ϕ функцію $v(\cdot)$: $v(w,\phi) = vu(w + S(\phi) + (1-v)\phi) + (1-v)u(w + S(\phi) - v\phi)$.

Коли дефіцит *b* має покриватись рівнем існуючих надходжень до військових бюджетів з різних типів джерел: від платників податків, приватні надходження, надходження від закордонних донорів, несхожість у рівні якості товарів, робіт, послуг військового призначення між підприємствами при різній податковій та бюджетній політиці буде ϕ, тоді правляча партія, яка приймає більше податкових та бюджетних законів, отримає винагороду у вигляді v(w – b, ϕ). Якщо це є у її владі, вона обиратиме такий ступінь перерозподілу військових бюджетів, як ϕ(w – b). Якщо владами обрано розрахований за формулами вище оптимум, то зниження продуктивності владою певної держави буде прийнято політичне рішення щодо формування військових бюджетів, яке буде повністю залежати від їх переваг в отриманні доходів з різних джерел та поточного дефіциту. Тому, обираючи такий оптимум, влада має змогу бути першопричиною економічного розвитку держави у цілому.

Формуємо задачу лінійного динамічного програмування для отримання оптимального рівня надходжень до військових бюджетів в умовах невизначеності військових дій за глобалізації економічних зв'язків у агентів при умовах максимізації добробуту держави й ефективного використання доходів бюджетів військового призначення в умовах невизначеності військових дій. На основі статистичної інформації розраховуємо вхідні значення коефіцієнтів. Так, показник v – ймовірність того, що суспільна корисність військових бюджетів для громадян, які проживають на території цього регіону, де вона формується, приймемо за 0,8. Це означає, що показник 1 – v прийме, відповідно, значення 0,1 (1 – 0,9 = 0,1). Згідно з оприлюдненими статистичними звітів [5] та власними розрахунками знаходимо значення *w* для визначення відповідно U_ та $\overline{U}$. За отриманими розрахунками найменший індекс впливу військових бюджетів на соціально-економічні процеси в умовах невизначеності військових дій за глобалізованих зв'язків між економічними агентами *w* мають обсяги військових бюджетів 0,035. Таким самим способом розраховуємо найвищий показник

індексу $\bar{w}$. Отже, отримуємо показник $\bar{w} = 0{,}86$. У процесі оптимізації маємо одну незмінну залежну *y_*. Середня суспільна корисність формування військового бюджету u = 0,51.

Постановка моделі податкової конкуренції під час формування воєнного бюджету в умовах невизначеності військових дій та глобалізованих економічних зв'язків між агентами.

Нехай глобалізована світова економіка буде складатися із системи з *N* економічних агентів, які забезпечують чи формують військові бюджети, які формуються і використовуються в умовах невизначеності військових дій. Кожен такий економічний агент виробляє сумарний продукт на підставі власного розвитку технології та використовуючи незмінний фактор – землю, та змінний фактор – капітал. Оскільки розмір землі є фіксованим для кожного економічного агента, який задіяний у ВПК (воєнно-промисловий комплекс), робимо припущення про те, що агрегованим виробництвом *i* буде *fi*(*ki*), якщо *ki* частка капіталу буде використовуватись саме в цій державі. Наявністю такого капіталу, який направляється чи використовується у військових бюджетах, визначається маргінальний продукт, а надходження від використання земельних ресурсів у цій країні будуть лише залишковою сумою $\pi i\ (ki) = f я\ (ki) - ki\ fi\ _\ (ki)$.

У цій економетричній моделі населення країни *ni,* що складається з громадян, які працюють і забезпечені внеском тієї землі, що є у розпорядженні держави та складають *B* одиниць у споживанні товарів у цьому регіоні. Агенти споживатимуть товари одночасно у двох датах – до та після того моменту, коли було вироблено продукт воєнно-промислового комплексу. Отже, їх еластичність попиту s_i одиниці товару воєнного призначення в умовах невизначеності військових дій може бути використано як вимір капіталу воєнного призначення для цієї моделі лише тоді, коли споживчий баланс буде $c_i^1 = B - s_i 1$ під час самого виробництва товару[235]. Зазначимо також, що капітал воєнного спрямування може рухатись вільно між регіонами в середині

[235] Laussel D., Le Breton M. Existence of Nash equilibria in fiscal competition models. *Regional Science and Urban Economics.* 1998. № 28. Pp. 283–296; Wilson J. D. A theory of interregional tax competition. *Journal of Urban Economics.* 1998. № 19. Pp. 296–315; Wilson J. D. Tax competition with interregional differences in factor endowment. *Regional Science and Urban Economics.* 1991. № 21. Pp. 423–451; Romer, P. M. Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*. 1986. № 94. Pp. 1002–1037.

однієї країни і його розміщення цілком залежить від того, де такий капітал військового призначення буде приносити найбільший прибуток його власникам, адже відомо, що війни та військові дії спонукають економічні агенти виробляти більше товарів воєнного призначення, а отже – і більше заробляти на їх продажу, зокрема іншим країнам, що неодмінно є мультиплікатором економічного зростання такого економічного агента. Відповідно до цього твердження та у точці рівноваги між попитом і пропозицією саме цей капітал військового призначення та таке його розміщення серед держав «заробляє» вимір чистого коефіцієнта повернення *r* у кожній одиниці економічного агентування в глобалізованому світі, а абсолютне вираження від нього є загальною сумою доходів усіх економічних агентів на певній території, задіяних у ВПК у глобальному вимірі, які будуть визначатись так:

$$c_i^2 = \pi_i(k_i) + (1 + r)s_i, \qquad (13)$$

що може бути досягнуто за умови споживання у другому періоді (після того, як було вироблено продукт воєнного призначення). Для цього зробимо припущення, що від усього споживання (під час першого та другого періодів) надійдуть надходження у вигляді надходжень різного типу до відповідних військових бюджетів. Громадяни ж такої країни мають квазі-лінійну перевагу, яка може пов'язати суспільне та особисте споживання $u(c_i^1) + c_i^2 + b_i(g_i)$, де b_i являє собою ввігнуту функцію.

Нехай

$$v(k_i, r) = \max_s\{u(D - s) + c_i^2 : c_i^2 = \pi_i(k_i) + (1 + r)s\}$$

являє собою непряму криву корисності від приватного споживання товарів військового призначення даного агента у країні *i* та нехай *s(r)* буде асоційованим максимізуючим запасом капіталу військового призначення в умовах невизначеності. Зазначимо також, завдяки тому, що вказані переваги є квазі-лінійними, оптимальна економія буде незалежною як від доходу, так і від внутрішніх капіталовкладень та надходжень. Водночас як прийняття дисконту-фактора, є рівним 1, зроблено винятково для експозиційної невимушеності й не впливає ні на один з результатів, припущення про квазілінійність є необхідним для таких авторських пропозицій. Для того щоб профінансувати видатки на суспільні блага, кожний орган влади стягує деякий питомий

податок *ti* на власній території, зокрема і з товарів військового призначення, які починають домінувати у сегментах ринку країни, яка воює. Фірми в кожній юрисдикції кожної країни вибирають інвестиції воєнного призначення, щоб максимізувати власний дохід, беручи вартість капіталу *r +ti* як дано; отже, функція потреби у капіталі військового призначення для кожної країни можна визначити такою звичайною критичною умовою:

$$k_i = \varphi_i(r + t_i) \Leftrightarrow f_i\,(\acute{k}_i) = r + t_i \qquad (14)$$

Помітимо, що *φ`i _ (r + ti) = 1/f``i __ (ki)* <0.

Завдяки тому, що податки стягуються з капіталу військового призначення в умовах невизначеності військових дій, вартість якого постійно змінюється, їхнє навантаження може перебувати у точці рівноваги між землевласниками в межах держави та власниками військових капіталів по всій країні. Щоб описати ефективність їх оподаткування та їх вплив на точку рівноваги, нехай *S (r) = Ns (r)* позначають функцію сукупних пропозицій на капітал військового призначення у певній країні. На території такої держави, як економічного агента при глобалізованих економічних зв'язках визначено ставки податків, які стягуються на потреби формування військового бюджету чи з товарів військового призначення *t* = (*t*1..., *t*), ринок довгострокового позичкового капіталу в такій економічній системі скорочується до відсотка приросту *r* (t*) так, що:

$$\sum_i \varphi_i(r^* + t^i) = S(r^*) \text{ (3)},$$

який дає ставку доходу за інвестиціями $k_i^*(t) = \varphi_i(r^*(t) + t_i)$.

Диференціювання неявної функції тоді приносить такі порівняльні статичні деривативи:

$$\frac{\partial r^*}{\partial t_i} = \frac{\grave{\varphi_i}(r^* + t_i)}{\grave{S}(r^*) - \sum_j \grave{\varphi_j}(r^* + t_j)} < 0, \qquad (15)$$

$$\frac{\partial k_i^*}{\partial t_i} = \varphi_i'(r^* + t_i)\left(1 + \frac{\partial r^*}{\partial t_i}\right) < 0 \qquad (16)$$

та

$$\frac{\partial k_j^*}{\partial t_i} = \varphi_j'\left(r^* + t_j\right)\left(1 + \frac{\partial r^*}{\partial t_j}\right) > 0\; j \neq i \qquad (17)$$

Отже, однобічне зростання податків на території адміністративно-територіальної одиниці *і* спричиняє зміщення точки рівноваги на відсоток приросту, причому інвестиції зменшуються саме в тій країні, яка активна у військовому бюджетуванні, та збільшуються деінде у світі у глобалізованому вимірі світової економіки.

Рівновага Неша та оптимальній розмір військового бюджету в умовах невизначеності військових дій за глобалізованих зв'язків економічних агентів у світі.

Відомо, що країни при військовому бюджетуванні здебільшого не кооперуються між собою, а ведуть так звану «конкурентну боротьбу» за землю, капітал та людські ресурси. Саме тому одним із інструментів регулювання цієї конкуренції між країнами як виключно економічними агентами у глобалізованому світі є встановлення тих чи інших умов оподаткування на відповідних адміністративно-територіальних одиницях. Саме ці різні умови оподаткування і відрізняють податкові умови у різних країнах у середині глобалізованої світової економічної системи. Органи влади використовують ставки податків *ti* як їх стратегічні змінні. Крім того, що органи влади мають деяку, хоч і примарну, але можливість змінювати умови оподаткування на підзвітній території завдяки становленню різних ставок податків та зборів, вони також мають можливість впливати таким встановленням ставок на формулу отримання трансфертів із центрального бюджету, а отже, маніпуляції зі встановленням податкових ставок є своєрідним фіскальним інструментом впливу на розмір фінансової допомоги на формування військового бюджету в умовах невизначеності. За правилом першої події уряд іншої дружньої або партнерської у війні країни, по-перше, передає фінансову допомогу країні, яка веде військові дії, відповідно до трансфертної формули *Ti* (*t*1, *t*2..., *t*), у якій визначено чистий трансферт для кожного військового бюджету як функція податкових ставок; по-друге, відбираються їхні податкові ставки *ti* одночасно; по-третє, споживачі та фірми відповідним чином провадять свою господарську та економічну діяльність та приймають відповідні інвестиційні рішення; по-четверте, забезпечується певний рівень бюджетних видатків на виробництво товарів військового призначення.

Кількість суспільних благ, які може забезпечити держава в умовах невизначеності військових дій *і*, можна визначити так:

$$g_i = t_i k_j^*(t) + T_i(t). \qquad (18)$$

Кожна країна у процесі військового бюджетування вибирає його податкову ставку, щоб максимізувати корисність його громадян у таких умовах невизначеності військових дій, *v* (*k*∗*i* (*t*), *r* ∗ (*t*)) + *bi* (*gi*) яких піддають бюджетному обмеженню (18), узяте як подані податкові ставки іншої країни, яка також залучена у процеси воєнного бюджетування такої країни. Найбільш точна умова для цієї проблеми матиме такий вигляд:

$$k_i^* + \left(k_i^* - s\right)\frac{\partial r^*}{\partial t_i} = b_i'(g_i)\left[k_i^* + t_i\frac{\partial k_i^*}{\partial t_i} + \frac{\partial T_i}{\partial t_i}\right]. \qquad (19)$$

Лівий бік рівняння (19) є граничною собівартістю, де має місце знижене споживання товарів та зростання податків на території певної держави, яка активно займається військовим бюджетуванням в умовах невизначеності у глобалізованій світовій економіці. Правий бік – це гранична вигода від збільшення споживання товарів військового призначення при збільшенні податків на потреби провадження військового бюджетування. Зазначимо, що формула вирівнювання матиме тенденцію заохочувати податкове навантаження на потреби військового бюджетування, якщо розмір отриманого трансферту збільшується зі збільшенням ставки податку.

Визначення оптимальних наборів військового бюджетування для кожного окремого економічного агента в глобалізованій світовій економічній системі.

Для початку умовно визначимо точкою оптимуму для центрального уряду, який може встановити розмір загальнодержавних податків, які стягуються на території кожного економічного агента у глобалізованій світовій економічній системі прямо пропорційною рівню дійсних надходжень, які можна отримати від певного рівня оподаткування на території адміністративно-територіальної одиниці. Однак така ситуація не є припустимою в умовах нинішнього законодавства та законам простої логіки. Якби в усіх економічних агентів у глобалізованій світовій економічній системі була б та сама чисельність населення, що і у сусідів, то це призвело б до того, що податкова ставка, а відтак і рівень споживання максимізували:

$$\sum_i \left[v_i\left(k_i^*, r^*\right) + b_i(g_i)\right],$$

суб'єктів господарювання за умови бюджетного обмеження:

$$\sum_{\cdot} g_i = \sum_{\cdot} t_i k_i^*.$$

Тому оптимум можна більш точно описати так:

$$b_i'(g_i) = \mu \tag{20}$$

та

$$k_r = \mu\left(k_r + \sum_{\cdot} t_j \frac{\partial k_j^*}{\partial t_r}\right). \tag{21}$$

де μ – мультиплікатор Лагранжа на бюджетне обмеження (9).

Перша умова має на увазі те, що граничний прибуток суспільного блага в умовах невизначеності військових дій при активному військовому бюджетуванні економічним агентом є однаковим на всій території такого економічного агента в глобалізованій світовій економічній системі, та рівним розміру цього прибутку у сусідніх агентах, тобто має місце однорідна умова. Друга умова (11) має на увазі вирівнювання граничної втрати дедвейту в кожній податковій базі економічного глобалізованого агента *ti*; зокрема кожен глобалізований економічний агент[236] за активного військового бюджетування має вивчити позитивний досвід встановлення оптимального розміру ставок податків та зборів в інших економічних агентів глобалізованого світу в середині світової системи загалом. В ідеалі на всій території однієї країни мають буди встановлені приблизно однакові ставки податків та зборів на потреби військового бюджетування на території однієї країни.

Порівняння (21) і (19) дає можливість розкласти зовнішні ефекти податкової політики кожного такого економічного агента в глобалізованій світовій економічній системі на такі чинники: якщо

[236] Amirah Nabihah Munawwarah Pg Alias, Nurul Naqibah Izzati Muhammad Faizul, Amaliza Khairunisa Kosat, Rahimah Embong. The Impact of Waqf on Economic Growth. *BITARA International Journal of Civilizational Studies and Human Sciences.* 2022. Volume 5, Issue 4. P 147–156. ©The Author(s) 2022e-ISSN: 2600-9080. URL : http://www.bitarajournal.com. Received: 29 Jun 2022 Accepted: 29 October 2022 Published: 9 December 2022. URL : https://www.researchgate.net/publication/366657870_THE_IMPACT_OF_WAQF_ON_ECONOMIC_GROWTH (accessed Jan 15 2023).

міжурядова трансферна система $T*$ децентралізує централізований оптимальний розподіл, тоді:

$$\frac{\partial T_i^*}{\partial t_i} = \sum_{j \neq i} t_j^* \frac{\partial k_j^*}{\partial t_i} + \frac{1}{b_i'(g)} \frac{\partial r^*}{\partial t_i}(k_i - s). \qquad (22)$$

Ця трансферна система здійснює граничну субсидію до того, як зберуть податки та збори на потреби військового бюджетування в умовах невизначеності військових дій. Перший член у (22) є зовнішнім ефектом зростання податків на *i* у доходах, зібраних в іншому економічному агенті у глобалізованій світовій економічній системі $j \neq i$.

Другий член, визначений Пітером Маєром 1994 року, це так званий «термін торгівлі», який впливає на зростання частки податків у доходах капіталу в такого економічного агента у глобалізованій світовій економічній системі *i*; цей ефект є позитивним для чистого капіталу імпортера та негативним для чистого капіталу експортера. Відтоді як експорт капіталу від одного такого економічного агента у глобалізованій світовій економічній системі дорівнює імпорту від усіх інших економічних агентів у глобалізованій світовій економічній системі, граничний термін торгівлі у базовому економічному агенті у глобалізованій світовій економічній системі дорівнює граничній вимозі (потребі) в інших економічних агентів у глобалізованій світовій економічній системі за мінусом отримання трансфертів від воєнного бюджету інших агентів, які також є вагомою частиною зовнішніх ефектів.

Висновок: потреба у капіталі на військові цілі має такий вигляд: $\phi_i(\rho) = A_i\phi(\rho)$ *для деяких параметрів* A_i *таких як* $\sum_i A_i = N$.

Отже, продуктивність капіталу військового призначення в умовах невизначеності в будь-яких двох економічних агентах у глобалізованій світовій економічній системі може відрізнятися, але кожен такий економічний агент має свій відсоток надходжень від податків та зборів у власному воєнному бюджеті. Це гарантує пружність баз оподатковування, навіть при тому, що рівень баз оподатковування може відрізнятися. Наступний результат показує те рівняння, що знаходить оптимальний набір військового бюджетування в цьому випадку.

Пропозиція. Відповідно до висновку система повного вирівнювання спонукає таких економічних агентів у глобалізованій світовій економічній системі *до встановлення оптимального набору військового бюджетування для кожного окремого економічного агента в глобалізованій світовій економічній системі на своїй території.*

Доведення. Оскільки заощадження не є еластичними, унітарна оптимальна політика встановлює $\mu = b'(gi) = 1$ для всіх i. Оскільки оптимальні податки та збори, (12) має на увазі трансферну формулу, яка спонукатиме необхідний нам оптимум, тільки якщо:

$$\frac{\partial T_i^*}{\partial t_i} = -t^* \frac{\partial k_i^*}{\partial t_i} + \frac{\partial r^*}{\partial t_i}(k_i - s),$$

тоді як гранична сума трансферту, яка спонукатиме до *встановлення оптимального набору військового бюджетування для кожного окремого економічного агента у глобалізованій світовій економічній системі на своїй території*, буде:

$$\frac{\partial T_i^E}{\partial t_i} = -t^* \frac{\partial k_i^*}{\partial t_i} - \frac{1}{K}\frac{\partial R}{\partial t_i}(k_i - s).$$

Але тому, що заощадження не є еластичним, $\partial R / \partial\, ti = ki$ і (4) має на увазі:

$$\frac{\partial r^*}{\partial t_i} = -\frac{A_i}{N} = -\frac{k_i}{K},$$

де остання рівність використає мультиплікативну форму різниць продуктивності із Припущення 2'.

Зазначимо[237], що сума трансферту з інших бюджетів дружніх країн на формування військового бюджету спонукає кожного окремого економічного агента в глобалізованій світовій економічній системі на своїй території до двоякої поведінки у процесі впровадження пропозиції 1. По-перше, це змушує кожного окремого економічного агента в глобалізованій світовій економічній системі на своїй території встановити зовнішній ефект від їхнього рішення про встановлення переліку податків та зборів на їхній території, які направлятимуться у військові бюджети. Але завдання це є більш комплексним[238], крім того, що до фінансового зовнішнього ефекту податкова політика перекручена грошовим зовнішнім ефектом серед агентів. Цей ефект незалежний від прямого впливу скорочень надходжень від податків та зборів до військових бюджетів.

[237] Yanqing Jiang, Jiewei Gu. Technology and Economic Growth In book: Technology and Industrial Transformation of China October 2022. DOI: 10.1007/978-981-19-7458-8_2

[238] DRUKKER, David M. Econometric analysis of dynamic panel-data models using Stata. In: Summer North American Stata Users Group meeting. 2008. P. 24–25.

Звичайно, будь-яка система вирівнювання, що досягла відповідного рівня граничного субсидіювання, впливає на перелік місцевих податків та зборів, як це записано у (22).

Взаємозв'язок воєнного бюджетування та продуктивної ефективності в умовах економічного зростання.

Питання встановлення можливих чинників воєнного бюджетування держави на сьогодні є надзвичайно важливим, адже воєнне бюджетування певної країни є частиною економічного розвитку, що дозволяє значно змінювати рівень соціально-економічного життя кожного громадянина такої країни. У фінансовій науці відомо[239], що продуктивна ефективність обов'язково спонукає країну в цілому до прискорення темпів економічного зростання, а якщо в секторальному поділі суттєвою є складова воєнного призначення, то воєнне бюджетування може навіть прискорити темпи економічного розвитку такої країни. І навпаки, за умов невизначеності військових дій та значних руйнувань економічної інфраструктури може значно скоротити темпи економічного розвитку і навіть призвести до дефолтних позицій цю економічну систему. На сьогодні перед економістами постає важливе питання: наскільки ж взаємопов'язаними є показники воєнного бюджетування та продуктивної ефективності, тобто наскільки необхідно на практиці оптимізувати ефективність будь-яких економічних процесів, щоб це максимально можливо прискорило темпи соціально-економічного зростання.

Дослідженню нової теорії ендогенованого економічного розвитку, на основі якої в цьому дослідженні здійснюються усі припущення, приділяли увагу наприкінці 80-х років минулого століття П. Ромер[240] та Р. Лукас[241], які визначили та доводили емпіричними розрахунками всі основні чинники економічного зростання держави. Ці дослідження вважаються ранніми теоріями ендогенованого економічного зростання

[239] CAO, Jianhong, et al. Effect of financial development and technological innovation on green growth – Analysis based on spatial Durbin model. *Journal of Cleaner Production,* 2022, 365: 132865; NASIR, Muhammad Ali; CANH, Nguyen Phuc; LE, Thi Ngoc Lan. Environmental degradation & role of financialisation, economic development, industrialisation and trade liberalisation. *Journal of Environmental Management,* 2021, 277: 111471.

[240] Romer, P. M. Increasing Returns and Long-Run Growth. Journal of Political Economy. 1986. № 94. P. 1002–1037.

[241] Lucas, R. J. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics,* 1988. № 22. P. 3–42.

на довготривалій основі та називають такі основні детермінанти зростання: інвестиції у реальний капітал, людський капітал, податки та розвиток технологій. Їх роботу продовжили у 90-х роках XX ст. американські дослідники Р. Барро, І. Салла-і-Мартін[242] та Р. Левайн[243, 244], які визначили ще одну складову економічного зростання держави – фінансовий розвиток.

Це дослідження намагається вивчити вплив продуктивності воєнного бюджетування на економічне зростання за допомогою методів і прийомів економіко-математичного моделювання[245]. За цих обставин буде адаптовано моделі Дж. Баттіса та Т. Коелі[246] у частині перетворення стохастичної моделі продуктивності для застосування у країнах в умовах невизначеності воєнних дій, постійних змін у бюджетно-податковому законодавстві й інфляційних процесів, які мають місце у країнах, на території яких ведуться активні бойові воєнні дії. Вперше робиться спроба оцінити вплив кожного окремого сегменту воєнного бюджетування держави на продуктивну ефективність економічних процесів у межах описаної раніше теорії ендогенованого економічного розвитку. Спробу такої апробації зробив у своїй праці Ф. Норзад [10], але він не враховував особливості країн з воєнною економікою, тому у нашому дослідженні розширимо можливості застосування моделі Баттіса та Коелі за цих умов.

Як уже відомо, двома основними доктринами класичної макроекономіки є нейтралітет та дихотомія. Якщо слідувати цим принципам, то можна подумати, що в довготривалій перспективі немає взаємозв’язку між воєнним бюджетуванням та реальним сектором економіки. Однак дали підтвердження того факту, що воєнне бюджетування

---

[242] Barro, R. J. and X. Sala-i-Martin. Technological Diffusion, Convergence and Growth. *Journal of Economic Growth*, 2020. № 2. P. 1–26.

[243] LEVINE, Ross. Finance and growth: theory and evidence. *Handbook of economic growth*, 2005, 1: 865–934.

[244] CAO, XingHua, et al. Does sustainable environmental agenda matter in the era of globalization? The relationship among financial development, energy consumption, and sustainable environmental-economic growth. *Environmental Science and Pollution Research*, 2022, 29.21: 30808–30818.

[245] WOOLDRIDGE, Jeffrey M. Econometric analysis of cross section and panel data MIT press. *Cambridge, MA*, 2002, 108.2: 245–254.

[246] Coelli, Tim J. A Guide to FRONTIER Version 4.1: A Computer Program for Stochastic Production and Cost Function Estimation / Centre for Efficiency and Productivity Analysis: University of New England, Armidale, NSW, Australia. Working paper 1996. 96/07. 452 p.

та реальний сектор економіки взаємопов'язані та є факторами впливу на розвиток один одного. Тому виникає питання про необхідність визначення взаємозалежності між продуктивною ефективністю будь-яких процесів як у реальному, так і в воєнізованому секторах економіки та власне самим розвитком воєнного бюджетування. Сектор воєнного бюджетування є реальним сектором економіки. І тому від продуктивності воєнного бюджетування та його ефективності залежить і економічне зростання певної країни. У такий спосіб можливо вперше зазначити можливість впливу воєнного бюджетування та його продуктивної ефективності на економічне зростання певної країни в глобалізованій світовій економічній системі.

Теоретично[247] воєнне бюджетування може впливати на економічне зростання держави за допомогою таких двох каналів: розвиток сектору посередників, які формують військові бюжети, та розвиток складу власне воєнного бюджетування у певного економічного агента (наприклад, держави), які допомагають ефективно витрачати обігові кошти, що призводить до збільшення виробничих потужностей та прибутковості фірми, а отже, і до прискорення темпів економічного зростання. І в першому, і в другому випадку саме продуктивна ефективність воєнного бюджетування відіграє провідну роль у забезпеченні прискорення економічного зростання певної країни. Крім того, воєнне бюджетування впливає не тільки на саме економічне зростання, але і на інші чинники такого зростання: облікова ставка, інвестиції, загальна продуктивність певного сектору економіки тощо. Тобто, маючи подвійний вплив на економічне зростання та на його складові, воєнне бюджетування вважається основним чинником економічного зростання держави.

У цьому зв'язку наше дослідження буде стосуватися лише частини воєнного бюджетування – оцінки впливу його продуктивності на економічне зростання держави. За цих обставин не будуть розглядатись такі важливі показники воєнного бюджетування, як ємність

[247] ACHEAMPONG, Alex O. Modelling for insight: does financial development improve environmental quality? *Energy Economics*, 2019, 83: 156–179.
Suntsova O. ECONOMETRIC AND DIGITAL BUSINESS TRANSFORMATION IN INDUSTRY 4.0 AND 5.0 CONCEPTS. *Financial and credit systems: prospects for development*. 2022. Vol. 2 No. 5. P. 36–47. DOI: https://doi.org/10.26565/2786-4995-2022-2-04. URL : https://periodicals.karazin.ua/fcs/article/view/18836

капіталу військового призначення чи будь-які зміни у структурі капіталу військового призначення. У цьому дослідженні зосередимося лише на продуктивності військового сектору як складової соціально-економічного розвитку певної держави.

Розвиток воєнного бюджетування може покращити показники продуктивної ефективності в інших сферах економіки, наприклад за допомогою оптимального розміщення капіталу між секторами економіки чи між певними підрозділами корпорації тощо. Тобто варто зазначити, що не тільки продуктивність впливає на розвиток воєнного бюджетування, а і навпаки. Тому для моделювання цих зворотних процесів у нашому дослідженні використали адаптовану модель Батіса та Коелі, яка з поправкою на несподівану реакцію економіки країн, які беруть активну участь воєнного бюджетування на зовнішні та внутрішні впливи, тепер матимете такий вигляд:

$$ВВП_{it} - П_{it} = \beta_0 + (\beta_1 - 1)П_{it} + \beta_2 К_{it} + \beta_3 t + \beta_4 D_{it} + \beta_5 D_{it} П_{it} + \beta_6 D_{it} К_{it} + \beta_7 D_{it} t + \beta_8 ЦК_{it} + v_{it} - u_{it};$$

$$\mu_{it} = \delta_0 + \delta_1 F_{it-1} + \delta_2 D_{it} + \delta_3 D_{it} F_{it-1},$$

де ВВП – валовий внутрішній продукт;

П – продуктивність воєнного бюджетування;

К – капітал;

ЦК – циклічна компонента ВВП;

D – фіктивна змінна.

Для розрахунків було побудовано таблиці панельних даних у трьох альтернативних варіантах за даними країн, як це подано у таблиці 2.1. Статистичні дані було взято з інтервалом в один рік та впродовж останніх 30 років, тобто з 1998 по 2022 рр.

Для адаптації моделі було взято логарифми вказаних змінних. Для згладжування та усунення білих шумів було використано фіктивні змінні та додаткові змінні v_{it} та u_{it}. Крім того, під час підрахунку було враховано чотири монетарних агрегати М2; М2 мінус готівкові кошти в обігу М2-Г; відношення готівкових коштів до потреби у депозитах Г/Д; кредитування приватного сектору банківськими установами країни КРЕДИТ.

Таблиця 2.1 – Країни, за якими закладено дані у модель у групах альтернативних панельних даних

Річні показники країн з розвиненою економікою, 1998–2022 рр.	Річні показники країн з активним військовим бюджетуванням, 1998–2022 рр.	Трирічні усередненні показники для країн з розвиненою економікою та країн з активним військовим бюджетуванням, 1998–2022 рр.
Австралія	Колумбія	Австралія
Австрія	Еквадор	Австрія
Канада	Домініканська Республіка	Канада
Данія	Індія	Данія
Фінляндія	Гондурас	Фінляндія
Франція	Філіппіни	Франція
Ірландія	Нігерія	Ірландія
Ісландія	Кенія	Ісландія
Італія	Мадагаскар	Італія
Японія	Малаві	Японія
Марокко	Мексика	Венесуела
Нідерланди	Україна	Нідерланди
Швейцарія	Молдова	Швейцарія
США	Китай	США
Великобританія	Російська Федерація	Великобританія
ЄС	Республіка Білорусь	ЄС
	Таїланд	Колумбія
	Грузія	Індія
	Узбекистан	Мексика
	Таджикистан	Україна
	Азербайджан	Молдова
	Шрі-Ланка	Російська Федерація
	Венесуела	Республіка Білорусь
		Грузія
		Узбекистан
		Таджикистан
		Азербайджан

У таблиці 2.1 подані результати розрахунків по моделі за першими двома групами панельних даних для країн з розвиненою економікою та для країн з активним військовим бюджетуванням. Було використано макроекономічні та фінансові показники 39 країн за переліком, представленим у першій і другій колонках таблиці 2.1. П'ята колонка таблиці 2.2 показує результати, що базуються на панельних даних 18 країн із другої колонки таблиці 2.1.

Таблиця 2.2 – Результати розрахунків за моделлю, річні фінансові дані 39 країн за період 1998–2022 рр.

Змінна	(1) М2	(2) М2-Г	(3) Г/Д	(4) КРЕДИТ	(5) ВБ
Intercept	6.7035	6.7112	6.6844	6.7135	5.7389
	(0.3139)	(0.3173)	(0.2998)	(0.2797)	(0.4102)
П	–0.2549	–0.2539	–0.2599	–0.2501	–0.3020
	(0.0398)	(0.0402)	(0.0385)	(0.0346)	(0.0321)
К	0.2865	0.2856	0.2902	0.4194	0.3571
	(0.0358)	(0.0362)	(0.0345)	(0.1259)	(0.0339)
t	0.0070	0.0070	0.0074	0.0064	0.0026
	(0.0012)	(0.0012)	(0.0012)	(0.0012)	(0.0012)
D	–2.2412	–2.2428	–2.1809	–2.1114	–5.5228
	(0.3898)	(0.3975)	(0.3529)	(0.3317)	(1.0453)
D×П	–0.4514	–0.4523	–0.4405	–0.4578	–0.5371
	(0.0416)	(0.0414)	(0.0419)	(0.3771)	(0.0380)
D×К	0.3709	0.3715	0.3624	0.3707	0.5518
	(0.0381)	(0.0382)	(0.0365)	(0.0333)	(0.0592)
D×t	–0.0051	–0.0052	–0.0070	–0.0077	–0.0217
	(0.0027)	(0.0028)	(0.0024)	(0.0027)	(0.0028)
ЦК-1	0.4450	0.4431	0.4292	0.4194	0.1782
	(0.1271)	(0.1227)	(0.1284)	(0.1259)	(0.1001)
Константа	–0.4211	–0.4261	–0.8593	0.0750	0.7836
	(0.2303)	(0.2313)	(0.2363)	(0.2773)	(0.1103)
F.i	–0.1423	–0.1436	0.1072	–0.3410	–0.4620
	(0.0790)	(0.0787)	(0.2789)	(0.1242)	(0.0820)
D	0.7792	0.8053	1.3212	0.5190	0.4134
	(0.2295)	(0.2300)	(0.2190)	(0.2901)	(0.1818)
DF-1	0.1930	0.1894	–0.0428	0.3089	0.1993
	(0.0813)	(0.0831)	(0.2823)	(0.1258)	(0.1259)
r	0.9707	0.97070.9	0.9721	0.9673	0.9999
ПR	279.9620	279.4873	296.4098	285.0301	198.6686
a	0.4538	0.45380.45	0.4171	0.4540	0.2212

* Розраховано за допомогою ППП FRONTIER Version 4 та на основі даних офіційної статистики відповідних країн, оприлюднених на сайті www.wordbank.org

У таблиці 2.3 подано розрахунки за трирічними усередненими показниками даних для представлених у 3-й колонці 27 країнах.

Таблиця 2.3 – Результати розрахунків за моделлю трирічні усереднені показники фінансових даних для 27 країн за період 1998–2022 рр.

Змінна	(1) FIC	(2) LL	(3) AR
Intercept	6.4678	6.3999	6.1952
	(0.4612)	(1.1930)	(0.5170)
П	–0.2702	–0.3231	–0.3266
	(0.0525)	(0.0931)	(0.0571)
K	0.3063	0.3424	0.3517
	(0.0472)	(0.0766)	(0.05285)
D	–2.3458	–2.0776	–0.7589
	(0.9208)	(0.5280)	(0.9106)
D×П	–0.3723	–0.3912	–0.3060
	(0.0563)	(0.0894)	(0.0816)
D×K	0.3329	0.3269	0.2195
	(0.0730)	(0.0792)	(0.0747)
Константа	6.9240	–0.0452	–1.8180
	(3.0359)	(0.2103)	(1.0298)
F-1	–0.2080	–0.0230	–1.0862
	(0.0935)	(0.0063)	(0.6610)
D	6.7531	0.0386	2.8242
	(2.9589)	(0.3093)	(1.0305)
DxF.,	0.1654	0.0515	2.2161
	(0.0874)	(0.0150)	(0.9072)
у	0.8902	0.9120	0.9187
ПR	53.7656	38.8129	53.2810
а	0.3359	0.3529	0.3579

*Розраховано за допомогою ППП FRONTIER Version 4 та на основі даних офіційної статистики відповідних країн, оприлюднених на сайті www.wordbank.org

Як слідує з аналізу розрахунків, поданих у таблицях, рівень продуктивної ефективності ВПК не обов'язково позитивно впливає на прискорення темпів розвитку воєнного бюджетування та економічного зростання цієї країни, при чому не має значення сам рівень розвитку цієї країни.

За результатами розрахунків підтвердження дістало судження про те, що продуктивна ефективність у секторі ВПК має як позитивний, так і негативний вплив на розвиток воєнного бюджетування та на економічне зростання відповідної держави залежно від індивідуальних умов функціонування економічної системи у певній країні.

Загалом економетричне прогнозування соціально-економічних процесів у глобалізованому світі в умовах невизначеності військових дій відіграє важливу роль та є необхідним інструментом визначення впливу глобалізації на соціально-економічний розвиток й формування фінансового простору у світі. Якщо припустити, що ринки капіталу оцінюють корпоративні цінні папери ефективно в очікуванні, то регресії ринкової вартості в умовах невизначеності військових дій забезпечують спосіб оцінити вартість нематеріальних та матеріальних корелятів і витрат на коригування на одиницю спостережуваного капіталу. Прогнозний характер ринкової оцінки капіталу в цілому чи за його різновидами означає, що відставання в капітальних послугах у сфері ВПК у середньому раціонально виражатиметься правильно і його можна оцінити та спрогнозувати наслідки для глобалізованої світової економіки. Звичайно, ці мультиплікатори відображають скориговану на ризик невизначеності військових дій дисконтовану очікувану вартість накопиченого запасу активів, яка може статися в глобалізованому світі за визначеного порядку фінансових потоків та поставок різних активів. Проблеми з неправильним виміром впливу невизначеності військових дій можуть, відповідно, бути чутливими до відмінностей у термінах очікуваного доходу. Нижчі процентні ставки, наприклад, можуть стимулювати більш тривалі інвестиції і, отже, подовжувати дію кривої попиту-пропозиції, аби мати можливість виміряти вплив кожного з факторів. Цей компонент неправильного виміру продуктивності в умовах невизначеності військових дій, що складається з термінів інвестування, залишається для майбутніх досліджень.

Зазначаючи важливу роль економетричного прогнозування соціально-економічних процесів як інструменту визначення впливу глобалізації на соціально-економічний розвиток і формування фінансового простору у світі, не можна залишити поза увагою й роль такого феномену в глобальних тенденціях, як цифровізація економіки, що визначає хід подальшого дослідження.

2.2. Цифровізація економіки як ключова стратегія у світлі глобальних тенденцій суспільного розвитку

Удосконалення електронних пристроїв та перехід з аналового формату на цифровий у сфері комунікацій у другій половині XX століття призвели до глобальних змін у всіх сферах людського життя. Взаємодія людей, організація ведення бізнесу, зміна ринку праці сьогодні насамперед пов'язана з всеосяжним проникненням у наше життя електронних та цифрових пристроїв, нових можливостей в інформаційній сфері, які вони надають людині. Очевидно, що ці зміни мали торкнутися економічної сфери. На початку XXI століття склалася ситуація, коли людина стала «заручником» цифрових технологій. Це породило нову групу економічно-суспільних відносин, які сьогодні прийнято називати «цифрова економіка» (англійський термін digital economy). Це порівняно «молодий» термін, іноді можна зустріти термін «електронна економіка», який, як вважають, співвідноситься з поняттям «цифрова економіка» як терміни «комп'ютер» та «електронна обчислювальна машина».

Наукова концепція цифрової економіки з'явилася наприкінці XX століття. Цю концепцію вперше сформулював Ніколас Негропонте, американський фахівець у галузі інформації 1995 року у своїй книзі Being Digital. Він представив свій варіант переходу людини в економічній сфері до роботи із цифровими даними як основи господарської діяльності. Їм було показано особливості економіки майбутнього порівняно з економікою другої половини XX століття, зокрема, такі як дистанційність (віртуальність) господарських зв'язків, відсутність паперового ділового обороту, поява віртуальних товарів, робіт, послуг, зміна транспортної інфраструктури, зменшення споживання традиційної сировини.

Отже, революція в галузях інформаційних та цифрових технологій готує прихід нового суспільного ладу, а в ширшому розумінні – нової світової цивілізації, щодо форм якої, переваг та застережень ідуть постійні дискусії між політиками, науковцями, бізнесменами.

Економічні кризи, війни, пандемії та труднощі у глобалізаційних процесах стали для світової спільноти випробуваннями, новими викликами, які і визначають важливість забезпечення сталого суспільного розвитку, а отже, пошуку механізмів та засобів, які дозволять це здійснити. Новою платформою для розвитку сучасного суспільства,

яке спроможне давати відповіді викликам сьогодення та найближчого майбутнього, є інноваційне суспільство, суспільство знань, основою яких є, зокрема, інформатизація та цифровізація економіки.

Резолюцією ООН «Трансформуємо наш світ: порядок денний для сталого розвитку до 2030 року» визначено Цілі сталого суспільного розвитку, які охоплюють широке коло гуманізаційних питань, взаємопов'язаних між собою та включають інтеграційний складник. Цілі сталого суспільного розвитку, маючи глобальний характер, водночас слугують універсальним інструментом, який застосовується на національному й локальному рівнях, а також включають нову парадигму розвитку національних економічних систем – формування ринку за рахунок більш ефективних економічних процесів, забезпечених інформаційною і цифровою інфраструктурами та сучасними цифровими-технологіями.

Наукова закордонна й вітчизняна спільнота виділяє декілька підходів до визначення сутності поняття «цифровізація» (діджиталізація). У перекладі з англійського терміна digitalization означає «оцифровування», «цифровізація», «приведення у цифрову форму». Сам термін «діджиталізація» з'явився в Оксфордському словнику англійської мови ще в 50-х роках XX ст. разом із розвитком комп'ютеризації. Він має два значення:

1) дія, процес оцифрування, перетворення аналогових даних (текст, звук, зображення, об'єкт) на цифрову форму;

2) розгортання або розширення використання цифрових чи комп'ютерних технологій у підприємстві, галузі, країні тощо.

Термін «цифрова економіка» (електронна економіка) – Digital Economy з'явився 1995 року одночасно у канадського професора менеджменту Дона Топскотта (Don Tapscott) з університету Торонто[248] й американського інформатика з MIT Ніколаса Негропонте (Nicholas Negroponte)[249] і швидко набув поширення, витіснивши на периферію економічної науки такі поняття, як: New Economy, Web Economy, Internet Economy, Network Economy.

Цифрова економіка – це економіка, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях, але, на відміну від інформатизації, вона не обмежується впровадженням інформаційних технологій, а докорінно змінює бізнес-процеси на базі інтернету та нових цифрових технологій.

---

248 Tapscott, D. The digital Economy: promise and peril in the age of networked intelligence. New York : McGraw-Hill, 1997.

249 Negroponte, N. Being Digital. NY : Knopf, 1995. 256 p.

Спочатку виділяли три компоненти цифрової економіки:

• інфраструктура електронного бізнесу (e-business infrastructure) (мережі, програмне забезпечення, комп'ютери тощо);

• електронний бізнес, тобто процеси організації бізнесу з використанням комп'ютерних мереж;

• електронна торгівля, тобто роздрібні інтернет-продажі товарів.

Проте з поширенням таких нових технологій, як великі дані (Big Date), хмарні обчислення (Cloud Computing), блокчейн (Blockchain), когнітивні обчислення (Cognitive Computing), інтернет речей (Internet of Things – IoT), роботи, фінансові інтернет-технології (Fintech), а також віртуальних товарів (ігри, музика, фільми, книги), це поняття набуло істотно ширшого сенсу, і став зрозумілим центральний елемент цифрової економіки – мережа «Інтернет». Стало також зрозуміло, що цифрова економіка суттєво змінює традиційні бізнес-процеси, які за кордоном назвали digitization of economics (або в промисловості – digitization of industrial organization). Українською використовують або англійську кальку «діджиталізація», або нове словосполучення «цифровізація» («цифрова трансформація»). У промисловості зміни технологій та бізнес-процесів під впливом цифровізації назвали четвертою промисловою революцією (Industrie 4.0).

Поняття «діджиталізація» перебуває на етапі розвитку. Це природній для науки процес і причин до визначення цього терміна декілька. По-перше, саме явище ще розвивається, постійно з'являються нові технології, підходи та сфери їх використання. Це потребує постійного оновлення та уточнення визначення терміна. По-друге, дещо суб'єктивний підхід науковців до визначення терміна спричинений метою та завданнями дослідження, сферою наукових інтересів (зрозуміло, що інженер, програміст, економіст, філософ, соціолог будуть це явище розглядати з різних сторін, акцентуючи свою увагу на предмет дослідження).

Зважаючи, що мета нашої роботи не передбачає дослідження розвитку терміна «діджиталізація», скористаємося працею Є. Малишко, в якій це питання розглянуто детальніше й подано різні підходи до еволюції поняття «діджиталізація» (табл. 2.4).

Таблиця 2.4 – Підходи до визначення поняття «діджиталізація»[250]

Автор	Визначення	Ключові слова
1	2	3
Г. Соколова	Діджиталізація характеризується як створення цифрової (заснованої на байтах та бітах – мінімально адресованих одиницях інформації) версії аналогових речей на паперових документах, відео- та фотозображень, звуків	Цифрова версія
О. Ю. Гусєва, С. В. Легомінова	Діджиталізація – це глибинна трансформація, проникнення цифрових технологій щодо оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, підвищення продуктивності та покращення комунікаційної взаємодії зі споживачами	Трансформація
М. І. Диба, Ю. О. Гернего	Діджиталізація – це інформація, а саме – оцифрування значних обсягів знань і даних, що зумовлює якісні зміни в поведінці суб'єктів господарювання	Інформація
Л. Лігоненко, А. В. Хріпко, А. О. Доманський	Діджиталізація є необхідним процесом розвитку сучасних підприємств в умовах неоекономіки. Вона покликана спростити та прискорити роботу з великими базами даних, забезпечити автоматизацію усіх видів діяльності (основної та допоміжної операційної, інвестиційної, фінансових), покращення комунікації з клієнтами, постачальниками та партнерами та усіма інститутами зовнішнього середовища, формування нових засад взаємодії в межах підприємства – між підрозділами, працівниками, менеджментом, перехід до нових організаційних форм господарювання (мережева та віртуальна економіка)	Інформаційно-комунікаційна технологія
Б. С. Тетерятник	Діджиталізація заснована на можливостях ІТ-індустрії процес. Це застосування суб'єктами господарювання інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення мети господарської діяльності, спрямований на зміну існуючих господарських відносин шляхом їх діджиталізації; сукупність актів реалізації діджитизованих об'єктів для досягнення цілей господарської діяльності, що розглядаються в їх єдності та пов'язані з формуванням нової форми господарських відносин – цифрової	Інформаційно-комунікаційна технологія

[250] Малишко Є. Діджиталізація на фінансовому ринку: переваги та недоліки. *Економіка та суспільство.* 2022. Випуск 39. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-34

Продовження таблиці 2.4

1	2	3
С. І. Туль	В. Скуотто, Ф. Серравалле, А. Мюррей і М. Віассоне визначають поняття «діджиталізація» як процес упровадження цифрових технологій для зміни бізнесу моделі з метою отримання вигоди від використання нових передових технологій, що обробляють гігантський цифровий потік інформації в рамках динамічної цифрової мережі. Це процес широкомасштабних змін у відносинах між акторами (урядом, бізнесом, соціумом у представництві його індивідуумів), що відбуваються в усіх сферах суспільної діяльності під впливом інтеграції цифрових технологій, діджиталізованих даних і мережі «Інтернет». У результаті цих відносин формується цілісна цифрова екосистема	Цифрова технологія
С. Король	Діджиталізація – це формування цифрової економіки в Україні, що має стати рушійною силою для збільшення ВВП і покращення рівня життя населення. Використовуючи цифрові технології, кожний сектор економіки може розвиватися швидше, якісніше й ефективніше. Це обумовлює широкий інтерес науковців до концепції цифрової економіки та діджиталізації	Цифрова технологія
Т. Лазоренко, І. Шолом	Діджиталізація характеризується трансформацією, впровадженням цифрових технологій з метою оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, покращення комунікаційних зв'язків зі споживачами та підвищення ефективності господарської діяльності. «Стратегія розвитку індустрії 4.0», розроблена Асоціацією промисловців та підприємців України, пояснює цифрову трансформацію як суспільні або технологічні зміни, які пов'язані із проникненням цифрової технології в усі аспекти взаємодії з людиною	Трансформація
О. Халапсіс	Діджиталізація визначається не як спосіб, а як пов'язаний із тенденцією приведення в електронний вигляд найрізноманітніших видів використовуваної людиною інформації процес, умовно названий дослідником «оцифруванням буття»	Оцифруванням буття

Продовження таблиці 2.4

1	2	3
А. Коптєлова	Діджиталізація («цифровізація») як процес створення нового продукту, що спочатку існує в цифровій формі та не може бути перенесений на фізичний носій без суттєвого зниження його якості	Цифровізація
М. Устенко	Діджиталізація являє собою корінні перетворення, що находять вираження у глибокому проникненні цифрових технологій у бізнес-процеси, їх оптимізації, підвищенні продуктивності та поліпшенні комунікаційної взаємодії зі споживачами. Ключова ознака подібних трансформацій – значні покращення в ефективності функціонування бізнес-процесів, скорочення грошових і часових витрат на їх підтримку	Трансформація
О. Грибіненко	Діджиталізацію розуміють як трансформацію, проникнення цифрових технологій щодо оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, підвищення продуктивності та покращення комунікаційної взаємодії зі споживачами. Концептуалізація та управління бізнес-процесами стикаються з певними фундаментальними проблемами, а саме зв'язком між безліччю управлінням бізнес-процесами (BPM) та їх внеском у корпоративну цінність	Трансформація
О. Литвинова	Діджиталізація – це явище, що спричиняє послідовні трансформації соціокультурного коду, об'єднані загальним вектором розвитку	Трансформація

У подальшому під терміном «діджиталізація» будемо розуміти процес впровадження цифрових й інформаційних технологій та інструментів у соціально-економічне життя суспільства.

Звичайно, економіка початку XXI століття ще далека від тієї, яку описав Ніколас Негропонте, але значна частина людей відчуває невідворотність змін через розвиток цифрових технологій, а уряди не можуть ігнорувати зміни традиційних економічних відносин та появи нових цифрових продуктів. Використання цифрових технологій, у вигляді комп'ютера, мобільного телефону (смартфону), інтернету вже є «рутиною». У зв'язку з цим варто звернутися до основних цифрових технологій і тенденцій їх використання в різних галузях та сферах сучасного соціально-економічного середовища.

Насамперед це інтернет речей. Сьогодні в мережі «Інтернет» користувачами стають не тільки люди, а й обладнання. Внаслідок розвитку мікропроцесорної техніки кібернетичні пристрої дедалі більше і глибше проникають у всі сфери економіки, взаємодіючи не з людиною, а один з одним і з центрами накопичення та обробки даних. Інтернет речей – це новий етап розвитку інтернету, що значно розширює можливості збору, аналізу та розподілу даних, які людина може перетворити на знання. Концепція IoT дозволяє не тільки об'єднувати предмети матеріального світу за допомогою інтернету для обміну інформацією між ними, а й розвивати можливості щодо накопичення, структурування та аналізу різної інформації.

Визначень інтернету речей досить багато. У загальному інтернет речей – це фізичні предмети, оснащені різноманітними приладами, датчиками, пристроями, об'єднаними в мережу за допомогою будь-яких доступних каналів зв'язку, що використовують різні протоколи взаємодії між собою та доступ до глобальної мережі «Інтернет».

Інтернет речей передбачає підключення до глобальної комп'ютерної мережі виробничих та побутових предметів за допомогою вбудованих модулів зв'язку. Список предметів, які можуть бути підключені, є необмеженим: автотранспорт, побутова техніка, комунікаційні прилади тощо. Датчики, вбудовані в предмети, в режимі реального часу відстежують процеси, що відбуваються, а вбудовані модулі зв'язку здійснюють комунікацію з іншими предметами в мережі «Інтернет». Основна перевага цієї технології в тому, що пристрої можуть самостійно обробляти інформацію, що надходить, і реагувати на те, що відбувається в реальному часі. Інтернет речей ґрунтується на трьох базових принципах: комунікаційній інфраструктурі, глобальній ідентифікації кожного об'єкта, можливості об'єкта надсилати та отримувати дані за допомогою інтернету.

Інтернет речей має широке застосування. У повсякденному житті застосовують для задоволення суспільних та особистих потреб, в охороні здоров'я, під час самостійного планування людиною оздоровчих заходів, для автоматизації побуту, моніторингу довкілля. Інтернет речей надає можливості для відстеження різних аспектів соціального життя, зокрема для аналізу використання житла, проблем бідності, охорони здоров'я та злочинності.

Інтернет речей може бути використаним виробничими компаніями для поліпшення бізнес-процесів:

• експлуатація основних засобів – інтернет речей знижує основні, адміністративні витрати, а також витрати на продаж та зменшує собівартість продукції шляхом удосконалення бізнес-процесів;

• продуктивність персоналу – інтернет речей робить роботу персоналу результативнішою, що призводить до більш продуктивних людино-годин;

• логістика та постачання – інтернет речей усуває втрати;

• споживчий досвід – інтернет речей підвищує життєву цінність споживача та дозволяє наростити частку ринку шляхом залучення нових споживачів.

Сьогодні інтернет речей знаходить своє практичне втілення у вигляді технологій міжмашинної взаємодії (M2M), у найближчій перспективі на базі чіпсетів з ультранизьким енергоспоживанням та мініатюрних RFID-міток будуть створені інтегральні сенсорні мережі, а потім і когнітивні мережі («розумні» мережі на основі знань).

Інтернет речей поступово проникає в усі сфери діяльності людей. Активно обговорюються таке поняття, як «промисловий інтернет речей» (Industrial Internet of Things, IIoT). IIoT складається з набору різних інфокомунікаційних технологій, а його архітектура включає такі обов’язкові компоненти:

• датчики, що фіксують певні параметри чи події, здатні їх аналізувати та передавати інформацію мережею;

• засоби зв’язку – мережна інфраструктура, що складається з різних каналів зв’язку (мобільні, супутникові, бездротові та фіксовані);

• програмні платформи різних виробників для промислового інтернету речей, призначені для управління пристроями та зв’язком, додатками й аналітичними рішеннями;

• програми та аналітичне програмне забезпечення – програмне забезпечення, що відповідає за аналітичну обробку даних, побудову прогнозних моделей та інтелектуальне керування пристроями;

• системи зберігання даних, здатні зберігати й обробляти досить великі масиви різнорідної інформації.

У XXI ст. найціннішим ресурсом стала інформація. Її стало настільки багато, що зберігати й обробляти її традиційними способами досить складно, аналітичні висновки на основі цих даних з’являються

здебільшого із запізненням. Саме потреба у швидкій та якісній обробці даних значних обсягів штовхає вперед розробку і подальше вдосконалення технологій обробки так званих великих даних. Тому особливої уваги заслуговують поняття і технологія «Великі дані» (Big Date) та цифрова аналітика.

Загалом під великими даними розуміють дані, які складно обробити користувачам через їх значний обсяг і для роботи з якими потрібний спеціальний інструментарій – аналітика великих даних. У цьому сенсі великі дані – це відносне поняття, значення якого може змінюватися з часом.

Підвищення інтересу до технологій зберігання й обробки великих даних пов'язане з двома основними факторами. По-перше, це швидке поширення використання комп'ютерів та різних цифрових пристроїв не тільки у діловому, а й у повсякденному житті значної кількості людей. На транспорті, у промисловості та в торгівлі використовується все більше датчиків. Цифрові камери використовуються для моніторингу транспортної ситуації у мегаполісах та забезпечення безпеки на вулицях. У медицині використовується дедалі більше медичних приладів, які записують інформацію про стан пацієнта. У результаті за допомогою інтернету речей дані від сенсорів і контролерів значної кількості пристроїв, що сьогодні поєднується терміном «розумні прилади», відеопотоки з камер спостереження, оцифровані аудіосигнали, координати GPS мобільних пристроїв та інше формують новий простір, у якому об'єкти реального та віртуального світу зв'язуються один з одним за допомогою провідних та бездротових каналів зв'язку і де накопичуються масиви великих даних.

По-друге, популярність великих даних пов'язана зі збільшенням потоків інформації в різних сферах суспільства. Джерелами цих даних є численні цифрові пристрої, що концентрують і направляють в інтернет продукцію людського розуму та діяльності: твіти, пости у соціальних мережах, запити до пошукових систем тощо. Зростання кількості користувачів соціальних мереж «Інтернет» як споживачів інформаційних ресурсів, так і джерел нової інформації.

Серед перших, хто побачив цінність значних обсягів інформації, були компанії, бізнес яких був зосереджений виключно в інтернеті, тому що їм було порівняно легко управляти накопиченими даними. Ці гравці (Google, Amazon, Yahoo, Facebook) справлялися з технічними труднощами у своїх проєктах, що ґрунтуються на взаємодії клієнтів з

їхніми сервісами. Вони та їх рішення сприяли переходу від Веб 1.0 до Веб 2.0. У цих компаніях були розроблені інструменти для збирання, аналізу та зберігання великих обсягів даних. Сьогодні технології і методи інтелектуального аналізу даних та їх управління розвиваються зі зростанням потужності комп'ютерів, тому обробка й аналіз даних стають легшими. Розвиток хмарних рішень призвело до збільшення кількості центрів обробки даних і зниження вартості їхніх послуг, що зі свого боку суттєво зменшило витрати компаній на зберігання інформації.

Деякі види великих даних є ідентифікованими, наприклад дані супутникового зондування з географічними координатами точок, інші – неідентифікованими, наприклад ціни на товари та послуги в інтернеті, дані сканування чи комерційних угод. Як ідентифіковані, так і неідентифіковані дані мають свої сфери використання, наприклад, дані супутникового зондування можуть бути об'єднані з даними, що надаються фермерами в рамках сільськогосподарських обстежень на рівні одиниць обстеження, тоді як дані про ціни на товари при онлайн-покупках можуть бути використані для отримання відносних цін для використання при розрахунку індексу споживчих цін.

Соціальні дані (Social Data) – це частина великих даних, створювана людьми з некомерційною метою. Це різні соціальні мережі, фотобанки, блоги, чати тощо. Щодня мільйони людей залишають за собою «сліди»: коментарі, думки, відгуки, рецензії та іншу приватну інформацію, доступну для аналізу та пошуку кореляцій та латентної інформації. Сьогодні свідчать про «революцію соціальних даних» – тенденції зміни моделі взаємодії людей у бік розширення обміну особистою інформацією. До цього явища можна віднести масове поширення соціальних мереж та проникнення їх у багато сфер нашого життя. Це привело до накопичення безпрецедентної кількості даних приватного характеру. Соціальні дані – це джерело даних, що постійно оновлюється, слугує науковим інструментом для вивчення поведінки людей та суспільства. Аналіз соціальних даних використовують у прогнозуванні тенденцій моди, безробіття, спалахів грипу, суспільних настроїв, політичних думок тощо. Прикладами генераторів соціальних даних є Twitter та Facebook.

Значний обсяг інформації є неєдиною характеристикою великих даних. Здебільшого виділяють такі ознаки:

• обсяг (Volume) – оперування обсягами інформації, що вимірюються терабайтами, петабайтами та більше;

• різноманіття (Variety) – збирається, обробляється та зберігається як структурована, так і неструктурована інформація, яка надходить з різних типів джерел;

• швидкість (Velocity) – висока швидкість як появи та накопичення нової інформації і обробки величезних обсягів різноманітної інформації до роботи як реального часу;

• достовірність (Veracity) – забезпечення достовірності даних, що збираються, щодо їх приналежності конкретному об'єкту моніторингу;

• цінність (Value) – забезпечення цінності накопиченої інформації для підприємств та організацій.

З точки зору бізнесу, держави і суспільства використання великих даних означає появу нових можливостей. У дослідженні Глобального інституту McKinsey[251] стверджують, що «…існує п'ять напрямів, де використання великих даних може принести користь. По-перше, значна користь може полягати у тому, що інформація стане більш прозорою та готовою до використання з більшою частотою. По-друге, оскільки організації створюють та зберігають більше даних про операції у цифровій формі, вони можуть збирати більш точну та детальну інформацію про діяльність – від запасів товарноматеріальних засобів до пропуску днів через хворобу – тобто демонструвати різноманітність та підвищити продуктивність. По-третє, використання великих даних дозволить проводити більш вузьку сегментацію клієнтів і, отже, створювати продукти, які краще відповідають конкретним потребам у товарах чи послугах. По-четверте, досвідчені аналітики можуть суттєво покращити процес ухвалення рішень. І, нарешті, великі дані можуть бути використані для вдосконалення розробки наступних поколінь товарів та послуг».

З погляду бізнесу можна виділити два основних напрями використання великих даних. По-перше, компанії можуть використовувати великі масиви інформації для підвищення ефективності прийнятих управлінських рішень. По-друге, компанії можуть брати на себе функції постачальників та аналітиків даних для клієнтів, що потребують потребу в отриманні специфічних даних.

[251] Big Date: the next frontier for Innovation, competition, and productivity. McKinsey Global Institut. 2011. 156 p.

Здебільшого потреба в обробці великих даних виникає у компаній, які стикаються зі значним регулярним потоком інформації, що надходить. Чим більший обсяг інформації та інтенсивність інформаційного потоку, тим вища потреба у специфічних технологіях обробки інформації. Наприклад, в інтернет-індустрії, порівняно з традиційними галузями, обсяги інформації та швидкість поширення даних суттєво вища.

На сьогодні галузями-лідерами з використання великих даних є роздрібна торгівля, фінансова сфера, охорона здоров'я, телекомунікаційна галузь. У роздрібній торгівлі за допомогою накопиченої інформації про клієнтів, систему управління запасами та поставками можна прогнозувати попит та постачання товарної продукції, керувати її зберіганням і продажем.

Серед напрямів використання технологій великих даних у банківському секторі є: глибока сегментація клієнтської бази, пошук неявних закономірностей, персоналізація пропозицій продуктів та послуг, ідентифікація підозрілих фінансових транзакцій, запобігання шахрайству з пластиковими картками тощо. Нині системи зберігання й аналізу дозволяють керувати значущими для бізнесу параметрами практично в режимі, наближеному до реального часу.

Великі дані відіграють вагому роль у сфері транспортних послуг і логістики. За допомогою їх аналізу можна проаналізувати й оптимізувати маршрут з урахуванням корок і паливних витрат, швидко та якісно обробити заявку, що надійшла від клієнта.

Сьогодні великі дані почали розглядатися як ефективний інструмент ухвалення державних рішень. Одним із напрямів використання великих даних для регулювання соціально-економічних та політичних процесів є складання й аналіз офіційної статистики у комбінації з традиційними джерелами: реєстрами, опитуваннями, обстеженнями тощо.

Термін «хмарні обчислення» (англ. Cloud Computing)[252] був використаний для пояснення факту розміщення та обробки інформації, що розташовується на деяких серверах в інтернеті. Сьогодні використовуються такі поняття, як: «хмарна операційна система», «хмарні обчислення», «хмарна технологія», «хмарна обробка даних», «хмарні

[252] Дослівний переклад слова cloud означає хмару (звідси й термін «хмарні обчислення»), проте в іншому значенні це слово перекладається «розподілений».

системи». Хмарні обчислення можна вважати розподіленими, оскільки обробка даних відбувається з використанням не одного комп'ютера, а розподіляється по комп'ютерах, підключених до інтернету.

Термін «хмарні обчислення» немає чіткого й однозначного визначення, оскільки у процесі розвитку хмарних технологій формулювання піддається новим уточненням. У загальному під хмарними обчисленнями розуміють процеси розподіленої обробки даних, у яких комп'ютерні ресурси та мережеві потужності надаються користувачеві як інтернет-сервіс.

Хмарні технології є процесами створення хмарних додатків і роботи з ними без використання власного програмного забезпечення. Це і браузерний інтерфейс поштової скриньки, і можливість створення та редагування офісних документів онлайн, і складні математичні обчислення. Водночас найважливішим є те, що виконання хмарної обробки даних чи обчислень передбачається в потужних комп'ютерах-серверах.

Технологія хмарних обчислень ґрунтується на зовнішній і внутрішній частині, водночас зовнішня частина забезпечує взаємодію користувача та системи і складається з клієнтського обладнання та додатків. Вони здійснюють доступ до хмарного середовища, а внутрішня є самою хмарною інфраструктурою, що включає сервіси, сервери, комп'ютери, сховища даних.

Хмарні обчислення мають такі особливі характеристики:

• самообслуговування: кожному користувачеві на вимогу надається можливість самостійного визначення та зміни конфігурації для свого хмарного рішення;

• універсальний мережевий доступ;

• об'єднання ресурсів: обчислювальні ресурси, що конфігуруються, що надаються хмарною платформою, об'єднуються в єдине місце для спільного використання розподілених ресурсів значною кількістю користувачів;

• миттєва еластичність ресурсів: користувач визначає необхідні дії над хмарними послугами у разі потреби – використання, розширення хмарних сервісів, скорочення їх застосування та відмова від них;

• вимірювання сервісу: визначення обліку та статистики ресурсів хмарних сервісів, що використовуються, і на основі цих даних виставляє рахунок на оплату наданих послуг.

Актуальність застосування хмарних технологій у різних сферах життя обумовлена їх багатофункціональністю та зручністю використання. Їх стрімкий розвиток і поширення обумовлені такими перевагами:

• доступність: забезпечення доступу до даних, розміщених у хмарній інфраструктурі, за допомогою будь-яких пристроїв, підключених до інтернету;

• мобільність: користувач вільний у виборі місця доступу даних за наявності підключення до інтернету;

• економічність: користувач не несе витрат, пов'язаних із купівлею дорогого обчислювального обладнання та обслуговування системи загалом;

• висока технологічність: користувачеві надаються великі обчислювальні потужності для зберігання, аналізу та обробки даних;

• гнучкість: хмарні обчислення легко масштабуються, що дозволяє надавати користувачам ресурси та сервіси відповідно їх потреб;

• безпека: безпека та цілісність даних забезпечується за рахунок використання криптографічних засобів та захищених протоколів, за якими здійснюється передача даних.

Усупереч очевидним перевагам концепції хмарних технологій піддаються і критиці, пов'язаної із забезпеченням надійного та безпечного збереження особистих даних на віддаленому сервері.

Моделі хмарних послуг:

• інфраструктура як послуга (Infrastructure as a Service, IaaS) – це схема, за якої різні компоненти хмарної інфраструктури: сервери, сховища даних, операційні системи та мережеві ресурси – надаються як послуги, що підключаються;

• платформа як послуга (Platform asaService, PaaS) – це така модель хмарних обчислень, за якої клієнт отримує від постачальника-провайдера різні сервіси для розробки додатків. Як інструменти, надаються мови програмування, бібліотеки, середовища розробки додатків. З їх допомогою клієнт може самостійно розробляти програми. Провайдер у цій ситуації займається обслуговуванням хмарної інфраструктури, яку використовує клієнт;

• програмне забезпечення як послуга (Software as a Service, SaaS) – це модель експлуатації бізнес-додатків у форматі інтернет-сервісів. SaaS програми працюють на сервері SaaS-провайдера, а користувачі отримують доступ до них через інтернет-браузер. Ця модель дозволяє

компанії не купувати програми, а орендувати їх. Перевага цієї моделі в тому, що витрати на оренду помітно нижчі, ніж на купівлю повноцінної програми.

Моделі хмарних послуг займають різні ніши ринку. Їх можна уявити ієрархічно: на серверне «залізо», тобто системи зберігання даних, обробки інформації, зв'язку, встановлюється середовище, що управляє цими ресурсами (IaaS); на це середовище встановлюється інтерфейс управління ресурсами сервера (PaaS), за допомогою якого на хмарній інфраструктурі можна розгортати певні програми для користування ними через мережу (SaaS).

Економіка хмарних обчислень проста – вони знижують капітальні витрати на побудову власних центрів обробки даних та закупівлю власного обладнання і програмного забезпечення. Витрати зміщуються у бік операційних – оплату послуг хмарних провайдерів, що іноді не перевищує витрати на оплату власного персоналу під час самообслуговування. Аргумент простий: краще підключитись до енергомереж, ніж будувати власну електростанцію.

Унікальна технологія, яка захищає суб'єкти обміну інформацією від ризику витоку приватної інформації та забезпечує точність отриманої інформації це BlockChain (у перекладі з англ. вибудуваний за певними правилами безперервний послідовний ланцюг блоків, що містять інформацію). Щодо призначення технології блокчейн, то він був спроєктований у рамках вирішення цілком конкретного завдання, а саме як побудувати децентралізовану (без єдиного центру управління) фінансову систему, коректність роботи якої міг би перевірити будь-хто. Блокчейн поширюється у багатьох сферах життя, таких як фінанси, охорона інтелектуальної праці, управління обігом цінних документів, електронне голосування, захист критичної інфраструктури та інші. Завдяки цій технології можливо зберігати інформацію про порушення правил дорожнього руху, позики, права власності та іншу необхідну інформацію.

Блокчейн забезпечує:

– доступність: системою можна скористатися скрізь і завжди, де є інтернет, оскільки розподіленість передбачає відсутність технологічних збоїв;

– незалежність: користувачі не потребують жодних посередників у вигляді нотаріусів, юристів, банків або платіжних систем;

– захищеність: зроблений запис неможливо підробити або видалити.

Особливостями технології блокчейн є:

– стійкість до виходу з ладу;

– одночасна участь великої кількості користувачів, кожен з яких може одночасно зберігати та передавати інформацію;

– єдиність даних – неможливе повторення даних, оскільки кожен елемент системи має унікальний номер;

– наявність прив'язки інформації до часу;

– стійкість до фальсифікації – для того, щоб внести зміни в систему, потрібна згода 51 % від усіх учасників системи.

Зазначимо, що блокчейн – це не просто база даних, а система, що дозволяє «довести існування» інформації, тобто ця технологія реєстрів містить код, який характеризує існування документа, але не сам документ у класичному його розумінні. Раніше цю технологію сприймали лише у прив'язці з криптовалютою.

Останніми роками блокчейн став визначатися як окрема технологія, яка характеризується високою прозорістю інформації, яку може побачити та використовувати будь-який користувач.

М. Свон виділяє три умовні галузі застосування цієї технології[253]:

– Blockchain 1.0 – це валюта;

– Blockchain 2.0 – це контракти (додатки в галузі економіки, ринків та фінансів, що працюють з різними типами інструментів: акціями, облігаціями, ф'ючерсами, заставними, правовими титулами, активами та контрактами);

– Blockchain 3.0 – програми, сфера яких виходить за рамки фінансових транзакцій та ринків (розповсюджуються на сфери державного управління, охорони здоров'я, науки, освіти та ін.).

Блокчейни діляться на два види, а саме приватні та публічні блокчейни.

Приватний блокчейн найчастіше функціонує у межах однієї конкретної організації (усі права на операції належать організації). Користувачі виступають зовнішніми читачами інформації. Публічні блокчейни, навпаки, характеризуються можливістю бути доступними усіма користувачами. Водночас кожен з них має право сформувати транзакцію, за цих обставин операції захищені криптографічною

[253] Swan M. Blockchain. New Economy Outline – O'Reilly, 2015. 130 p.

верифікацією, такими як доказ виконання роботи або підтвердження частки (Proof-of-stake). Поширення технології блокчейн відбувається у багатьох галузях суспільної діяльності[254]: фінансова індустрія, захист інтелектуальної власності, організація документообігу, азартні та відеоігри, електронне голосування. У блокчейні можна зберігати дані про порушення правил дорожнього руху, видані кредити, одруження, права на власність та будь-яку іншу важливу інформацію.

Блокчейн має переваги перед діючими системами, основні з них такі:

– безпека зберігання даних за рахунок їхньої розподіленості;

– зниження фінансових і тимчасових витрат;

– справжність інформації, отриманої з віддалених і незалежних джерел;

– анонімність учасників мережі;

– відкритість інформації про транзакції разом із знеособленістю даних;

– посилення довіри між учасниками системи;

– відсутність централізованої авторизації.

Проте у використанні блокчейну спостерігається ряд проблем:

– транзакції у блокчейні не регулюються нормативно-правовою базою;

– неможливо скасувати транзакцію після того, як її підтверджено користувачами системи;

– анонімністю транзакцій користуються зловмисники, створюючи великі кримінальні торговельні майданчики;

– неможливо прискорити транзакції, оскільки їх необхідно підтвердити.

Актуальне використання блокчейну у роботі банківського сектору, де висока конкуренція стимулює впровадження передових технологій у сфері обслуговування. Оскільки банки займаються дистанційним обслуговуванням, є важливим використання блокчейн-технологій, що дозволить банкам модернізувати характер і способи взаємодії з клієнтами. Багато великих фінансових організацій уже сьогодні досліджують технологію блокчейн і поступово впроваджують її в роботу. Так, група під назвою R3, до якої входить більше ніж

[254] Цифровізація як нова реальність України. URL : https://lexinform.com.ua/dumkaeksperta/tsyfrovizatsiya-yak-nova-realnist-ukrayiny/ (дата звернення: 11.03.2023).

160 міжнародних компаній з різних галузей, включаючи банки (серед них JP Morgan Chase, Deutsche Bank, Bank ofAmerica, Merrill Lynch, Goldman Sachs, HSBC, Commerzbank, Banco Santander, Royal Bank of Scotland, Raiffeisen Bank International), фінансові установи, технологічні компанії, торгові асоціації, розробила та запустила в листопаді 2017 року платформу Corda на основі блокчейну Ethereum з обмеженим доступом, що використовує смарт-контракти JVM і призначену для використання виключно фінансовими установами.

Технологія блокчейн цікавить не лише фінансові організації. Учасники не пов'язаних із фінансовою галуззю ринків звернули увагу на дану технологію та шукають способи отримання користі з можливостей, які вона надає:

– авторське право: сервіс Ascribe, використовуючи блокчейн, створює «електронні зліпки», що використовують унікальні ідентифікатори та цифрові сертифікати;

– операції з товарами та сировиною: The Real Asset Company працює з клієнтами та дозволяє їм купувати золоті та срібні злитки. Компанія представляє доступ до платформи, яка взаємодіє з базою міжнародної інфраструктури сейфів та сховищ, а забезпечена золотом внутрішня криптовалюта Goldbloc додає додатковий рівень прозорості до управління золотовалютними вкладеннями;

– керування даними: рішення компанії Factom дозволяють користувачам працювати з необхідними вимогами ринку. Всі записи забезпечуються позначками часу, які полегшують роботу користувача з ними для аудиту;

– торгівля діамантами: сервіс Everledger пропонує користувачам використовувати доступ до бази даних з інформацією, що дозволяє ідентифікувати коштовності та угоди з ними;

– засоби електронного голосування: Follow My Vote проєктує програму для анонімного голосування, яка використовує технологію блокчейн для гарантії достовірності виборів;

– біржі праці: протокол Verbatim надає користувачам можливість підтверджувати кваліфікацію документів без третіх осіб;

– індустрія подорожей: Civic та Loyyal розробляють спрощену та безпечнішу процедуру ідентифікації пасажирів, покращене відстеження багажу, більш «дружні» програми лояльності та максимально спрощені;

– система ідентифікації громадян: експерти британського дослідницького центру Reform розробляють доступну громадянам єдину онлайн-платформу на базі блокчейну, яка допоможе ідентифікувати людину за допомогою біометрії;

– інтернет-речей: компанія Chronicled запустила блокчейн-платформу Open Registry for IoT, націлену на покращення споживчого досвіду.

Технологія використання різних цифрових каналів для просування продуктів у широкі маси – Digital marketing не тотожний інтернет-маркетингу, оскільки включає в себе такі канали, як телебачення, радіо і навіть зовнішня реклама. Інтернет-маркетинг еволюціонував у цифровий (digital) маркетинг, в якому використовуються комплексні методи on-line-стратегії, розробки сайтів та мобільних додатків, креативу і копірайтингу, контекстної реклами і SMM, а також інших інтерактивних продуктів. Найпопулярніші види цифрових каналів просування: медійна реклама, контекстна та банерна реклами, пошукове просування, просування в соціальних мережах і блогах, створення додатків для смартфонів, планшетів, комп'ютерів та інших засобів масової інформації, вірусна реклама.

Система для продажу (CRM&BPM. CRM) – це готові процеси для управління всіма типами угод. Bpm'online CRM поєднує в собі функції системи управління відносинами з клієнтами (CRM) та системи управління бізнес-процесами (BPM). Це перше прикладне рішення, розроблене на платформі bpm'online.

Безпілотні літальні апарати – дрони можуть літати самостійно маршрутом, який був закладений у бортовий комп'ютер або виконувати команди із землі. Знаходять застосування під час моніторингу військових об'єктів, полів, лісів, будмайданчиків, доставки вантажів тощо.

3D-принтери (тривимірний друк) – створюють пошарово об'єкти на основі цифрової моделі за допомогою накладання шарів розплавленого матеріалу або склеєних. У 3D-друку використовуються пластмаси, фотополімери, керамічний шлам, бетон, титановий порошок, скло, дерево, тваринні клітини (біопринтери) тощо. Сфери застосування: деталі й інструменти, прототипи, прилади, товари та медичні органи. Основне застосування – складні деталі та форми для дрібносерійного і ливарного виробництва. Останнім часом швидко поширюється 3D-друк бетоном будівель.

Віртуальна реальність (VR) – комп'ютерна симуляція 3D-зображення або середовища у межах простору, з яким користувач взаємодіє реалістично. Сфери застосування: проєктування, навчання, охорона здоров'я, розробка продуктів. Популярні – шолом віртуальної реальності, стереодисплеї, віртуальні монітори, віртуальні рукавички. Застосовуються в основному в комп'ютерних іграх, навчанні, відео. Перспективними є розробки, здатні створити штучні органи відчуття замість загублених.

Доповнена реальність – додавання до відчуттів уявних об'єктів, що надходять із реального світу, зазвичай інформаційних. Застосовується для створення віртуальних зображень під час підготовки онлайн-лекцій, в іграх, маркетингу та рекламі, туризмі.

Роботи – електромеханічні або віртуальні (консультанти) пристрої, керовані комп'ютером, що імітують чи покращують дії людини. Застосовуються у шкідливих виробництвах, у сфері послуг (готелі, туризм), сільському господарстві – агботи, автоматизації тощо. Вони покликані, зокрема, позбавляти людей від рутинної роботи. Все більшого поширення набувають у медицині хірургічні роботи для виконання операцій у важкодоступних для людини зонах.

Штучний інтелект (англ. artificial intelligence, AI) – програми, здатні виконувати завдання, які зазвичай потребують людського інтелекту. Системи штучного інтелекту створені для навчання на досвіді, розпізнавання закономірностей і прийняття рішень на основі вхідних даних. Ці системи можна навчити виконувати певні завдання, наприклад, розпізнавати зображення, розуміти природну мову або грати в ігри. Основні застосування: аналітика великих даних, системи підтримки прийняття рішень, безпілотний транспорт, фінансова сфера (оцінка ризиків, андеррайтинг кредитів, страхування, консультації клієнтів, трейдинг тощо). Сучасні підходи зосереджені на посиленні за допомогою штучного інтелекту можливостей людей.

Grid технології – це географічно розподілена інфраструктура, яка об'єднує множину різних типів, доступ до яких користувач може отримати з будь-якої точки, незалежно від місця їх розміщення. Grid надає колективний розподілений режим доступу до ресурсів і до пов'язаних з ними послуг у рамках глобально-розподілених організацій (підприємства, які спільно використовують глобальні ресурси, бази даних, спеціалізоване програмне забезпечення);

e Prescription (у перекладі з англійської – електронний рецепт), здійснюється на базі трьох процедур: e Capture – формування електронного рецепту лікарем; e Transfer – конфіденційна передача електронного рецепту до аптеки; e Dispensation – передача даних із аптеки назад до медичного закладу (підтвердження);

e Health – економічно ефективна та надійна форма використання інформаційно-комунікаційних технологій в інтересах охорони здоров'я та пов'язаних з нею галузей, зокрема служби медико-санітарної допомоги, медичного нагляду, медичної літератури, медичної освіти, знань і наукових досліджень у галузі охорони здоров'я. Сюди ми також віднесемо TeleHealth – цифрові технології для надання дистанційних медичних послуг та підтримки роботи лікарів.

Digital-страхування – сучасний напрям у страховій діяльності, що використовує цифрові технології для підвищення ефективності та розвитку страхової галузі. Digital стратегія в страхуванні – це не лише інтернет-продажі, а трансформації всього бізнесу в напрямі роботи з електронним полісом. Діджиталізація комерційних систем страхування може підвищити ефективність та швидкість роботи на всіх етапах – від створення страхових продуктів до врегулювання вимог за договорами страхування. Digital-страхування дозволяє страховим компаніям знизити витрати, підвищити швидкість обслуговування клієнтів, поліпшити культуру страхування й оптимізувати процеси взаємодії та відносини між страховими компаніями та страхувальником. Споживачі мають можливість отримати своєчасні оновлення щодо змін у страховій політиці компанії. Діджиталізація забезпечує стандартизацію та покращує якість відповідей і послуг, що надаються. Digital-страхування це підвищення рівня безпеки страхових операцій, швидкість та зручність обробки даних.

Поняття «фінансові технології», або «фінтех» є порівняно новим, його загальноприйнятого визначення не існує. Оксфордський словник визначає фінтех як комп'ютерні програми та інші технології, що використовуються для підтримки або надання банківських і фінансових послуг. Як «породжені технологіями фінансові інновації, які можуть призвести до створення нових бізнес-моделей, додатків, процесів чи продуктів для фінансових ринків, інститутів чи фінансових послуг» розуміє під фінтехом Базельський комітет з банківського нагляду.

Можна в цілому стверджувати, що «фінансові технології» – це збірний термін, який означає використання сучасних цифрових та інтернет-технологій у сфері фінансових послуг, зокрема, таких як кредитування, страхування, управління активами та капіталом, грошові перекази та інші. Поняття фінтех також використовується щодо компаній, які зазвичай є стартапами, які активно використовують інноваційні, проривні технології у наданні фінансових послуг в умовах конкуренції з традиційними інститутами. Зауважимо, що «традиційні» банки, страхові та керуючі компанії також активно впроваджують нові технології і з цього погляду також є учасниками ринку фінтеху.

У вузькому значенні термін фінтех розглядають як інноваційні фінансові послуги, що надаються невеликими фірмами, у широкому розумінні – це всі фінансові інновації, що впроваджуються на ринку великими та малими організаціями.

Узагальнюючи вищевикладене, в подальшому під фінансовими технологіями будемо розглядати сектор, який інтенсивно використовує комп'ютерні та інтернет-технології з метою підвищення якості надання банківських та фінансових послуг.

Фінтех-компанії перекроюють картину конкуренції, розмиваючи кордони, що встановилися серед гравців фінансових секторів послуг. Насамперед фінтех-компанії розвивають рішення для фрагментів платіжної системи, наприклад, агрегатори пластикових карток та P2P-перекази, сервіси еквайрингу, зокрема мобільні POS-термінали, шлюзи онлайн-оплати та програми для вебсайтів та мобільних пристроїв.

На розвиток фінтеху сприяли такі глобальні тренди:

1. Розвиток технологій обробки даних. Це привело до появи принципово нових та поліпшення існуючих послуг.

2. Зниження рівня довіри споживачів до традиційних банків та посилення регулювання банківського сектору, у зв'язку з чим виник інтерес до легкодоступних послуг, які пропонують фінтех-стартапи.

3. Зростання популярності соціальних мереж. Це дозволило запропонувати нові види фінансових послуг, які засновані на обміні інформацією між користувачами (краудфандинг, P2P-платежі, соціальний трейдинг тощо).

4. Економіка спільного використання – економічна модель, що визначається як діяльність на основі однорангового зв'язку (P2P), яка полягає в придбанні, наданні або спільному доступі до товарів і послуг, що часто здійснюється за допомогою онлайн-платформи, заснованої на спільноті.

5. Зміни у споживчій поведінці. Вони виявляються у зростаючому проникненні мобільних телефонів, бажанні ділитися досвідом із широким колом людей, підвищенні вимог до зручності користування послугами, швидкості її отримання.

6. Успіх технологічних компаній в інших секторах економіки (рітейл, індустрія розваг тощо). Наприклад, Airbnb, Uber. Вони значною мірою змінили традиційні ринки і запропонували більш конкурентні рішення.

Інтерес до фінтеху також обумовлений необхідністю вирішення ряду «постійних завдань», до яких можна віднести:

1. Підвищення конкуренції. Інноваційні компанії успішно конкурують із традиційними учасниками ринку, стимулюючи зниження тарифів і розробку нових продуктів та послуг.

2. Зниження вартості фінансових послуг. Впровадження нових технологій дозволяє знизити витрати на обслуговування клієнтів, зменшити кількість офісів, перейти на електронну взаємодію як зі споживачем, так і з регулятором.

3. Підвищення доступності фінансових послуг.

4. Підвищення прозорості економіки й ефективності заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

Фінтех-технології, як правило, функціонують на так званому етапі last mile (останньої милі), тобто на етапі взаємодії з кінцевим споживачем. Основними напрямами застосування фінтеху у банківській сфері є:

– операції моментального кредитування. Однією з перших фірм цього ринку стала британська Wonga. Вона видає кредити до 400 фунтів стерлінгів на строк від 1 до 35 днів. За цих обставин клієнти можуть отримати гроші на банківську картку або одразу здійснити платіж (наприклад, за комунальні послуги);

– кредитування P2P як альтернатива банківському роздрібному кредитуванню. Це надає можливість запозичень в інших фізичних осіб та самим надавати кредити. Популярність цього напряму пояснюється меншими відсотковими ставками.

– цифровий банкінг як реалізація фінансових послуг за допомогою мобільних та онлайн-платформ, що заощаджує час і витрати, підвищує безпеку особистих даних, збільшує швидкість та якість роботи сервісів. У період активного розвитку дистанційного банківського

обслуговування з'явилися такі канали обслуговування, як телефонний банкінг, термінальний банкінг, інтернет-банкінг, ТВ-банкінг, мобільний банкінг. Нині з'явились такі способи комунікації, як зворотна форма зв'язку через вебдодаток банку в мобільному телефоні, соціальні медіамайданчики (Facebook, Twitter та ін.), а також інтерактивний відеозв'язок з клієнтом у точках продажу, відділеннях та пристроях самообслуговування;

– електронні платіжні системи, які беруть відсоток або комісію з продавця товару, який і використовує платформу цієї розрахункової системи (PayPal, Klarna, Alipay, Sqware).

Крім того, зазначимо, що технологічні інновації дають фінансовим компаніям можливість значно розширити свою клієнтську базу.

Фінтех-компанії найбільш активно працюють у секторах: краудфандингові сервіси, майданчики щодо взаємного кредитування, онлайн-банкінг, цифрові валюти, мобільні гаманці, форекс, цифрові платформи обміну даними, високочастотна торгівля, електронна торгівля, робоедвайзери тощо.

У США розвитком фінтех-платформ займаються високотехнологічні корпорації (Google, Apple, Amazon), для яких технології, що розробляються, тільки опосередковано пов'язані з основною сферою діяльності, водночас як у Китаї в галузі лідирують Baidu, Alibaba, які прямо зацікавлені у зручних платіжних онлайн-платформах.

Провідні корпорації США, такі як Amazon, Apple, Facebook, Google та ін. також починають інвестувати у фінансовий сектор. Amazon став видавати кредити для малого та середнього бізнесу.

Facebook інтегрує індивідуальні платежі PayPal у свій месенджер, а Apple дозволить користувачам iMessage надсилати гроші один одному. Google пропонує програми Google Wallet і Android Pay, що є зручним і безпечним мобільним платіжним сервісом із використанням технології бездротової передачі даних малого радіусу (NFC).

У таких умовах класичним банкам доводиться змінювати бізнес-моделі. Це стає дедалі складніше і витратніше, водночас це породжує нові ризики або ж посилює існуючі. Серед таких ризиків виділимо: зниження прибутковості, недостатній захист споживачів та особистих даних, можливість бути використаними у легалізації злочинних доходів тощо. Окремо виділимо можливість переміщення банківських операцій у неконтрольовану регуляторами галузь.

Головний тренд – дистанційне обслуговування – неодмінно призведе до скорочення кількості банківських відділень, які будуть потрібні лише як точки продажу спеціальних послуг та ідентифікації клієнта. За найсміливішими припущеннями у банків майже не буде фізичних філій, утримувати які стане просто економічно недоцільно, залишаться тільки мобільні сервіси та банкомати самообслуговування. Як наслідок, значна кількість працівників сфери фінансових послуг втратять роботу через запровадження нових технологій. Крім банківських працівників, постраждає і сфера комерційної нерухомості, коли, наприклад, банки стануть повсюдно закривати свої відділення у різних містах.

У XXI столітті у сільському господарстві розпочалася чергова інноваційна революція, в основі якої є цифрова трансформація сільського господарства (Цифрове сільське господарство (precision agriculture). Тут виділяють два тренди: точне землеробство (precision agriculture) та точне тваринництво (precision livestock farming).

Цифрове сільське господарство почали практикувати в США, Японії, західноєвропейських країнах (ФРН, Англія, Голландія, Данія) та в Китаї з 1980-х рр. Сьогодні справжній «бум» воно переживає в Південній Америці, зокрема у Бразилії. Ведення цифрового сільського господарства стало можливим у тих країнах, де було сформовано матеріально-технічну та економічну базу, підготовлено фахівців у галузі інформаційних технологій. В Україні ці методи почали застосовуватися ще в кінці 2000-х, а за підсумками 2017 року можна вже говорити про їх масове поширення. Зокрема, темі застосування методів «точного землеробства» в Україні було присвячено окрему сесію на міжнародній конференції «Precision Agriculture Conference & AgTechShowcase» в Канаді. А в листопаді 2017 року в київському інноваційному парку UNIT.City розпочала свою роботу AGRITECH UNIT – платформа для розвитку інновацій в агросекторі України та Східної Європи[255]. Українські агропідприємства вже мають комп'ютерні карти посівів, обприскувань, агрохімічні аналізи ґрунтів, дані аерофотозйомки з дронів, карти врожайності. Тепер планшет або смартфон стає незамінним атрибутом праці і в конторі, і у полях.

[255] Савицький О. Нові технології для землеробства: більше прибутків чи збереження довкілля. URL : http://ecotown.com.ua/news/Novi-tekhnolohiyi-dlya-zemlerobstva-bilshe-prybutkiv-chy-zberezhennya-dovkillya/

Агромашини «розумнішають», отримуючи автопілот, GPS-навігацію, електронні карти оброблюваних полів та автоматику для точної обробки землі.

В основі точного землеробства лежить уявлення про неоднорідність в межах одного поля, для виявлення якої використовуються системи глобального позиціонування (GPS, GLONASS, GALILEO), аерофотознімки, спеціальні датчики та програми на базі геоінформаційних систем.

Точне землеробство – сільськогосподарська система управління, заснована на інформаційних технологіях та системах ідентифікації становища з метою врахування просторових варіацій ґрунту, врожаю тощо на окремо взятому полі для оптимізації прибутковості та екологічності. Точне землеробство дозволяє диференційовано залежно від неоднорідності вести внесення добрив, посів, полив, що дозволяє заощаджувати добрива, насіння, воду. Основний елемент точного землеробства – датчики IoT, за допомогою яких здійснюється моніторинг.

Провідні світові компанії – Monsanto, Bayer, Syngenta, John Deere – налагоджують виробництво цифрових платформ для систем розумного сільського господарства, побудовані на збиранні та обробці великих даних про кліматичні умови, стан ґрунту тощо, підвищення якості прийнятих рішень. Із застосуванням технологій точного землеробства стали ширше, детальніше розглядати та брати до уваги усі фактори, що впливають на врожай рослин. Зокрема, це: погодні умови, ґрунт, його характеристики, зокрема кислотність, добрива, топографія, ландшафт, насіння, технології підготовки ґрунту до посіву, посів, догляд за посадками та збирання врожаю, диференційоване внесення добрив, хімікатів для боротьби зі шкідниками, бур’янами та хворобами, а також інші фактори. Нові технології точного землеробства дають можливість інакше здійснювати управління виробництвом.

Точне землеробство включає безліч складових, які можна умовно розбити на три групи: збір інформації про господарство, поле, культуру, регіон; аналіз інформації та прийняття рішень; виконання рішень; проведення агротехнологічних операцій. Для збору інформації про стан полів та подальшу їх обробку, для прогнозування врожайності широко використовують, зокрема, дрони.

У загальному випадку технологія точного землеробства включає такі етапи роботи:

– створення електронної картки полів;

– формування бази даних по полях;

– проведення аналізу з використанням прикладних програм та видача рекомендацій для прийняття рішень;

– завантаження команд за прийнятими рішеннями у пристрої на сільськогосподарських агрегатах для диференційованого проведення сільськогосподарських операцій.

Для реалізації технології точного землеробства потрібні відповідні технічні засоби:

– супутникова система навігації, що дозволяє отримувати точну інформацію про місцезнаходження та швидкість будь-якого об'єкта;

– електромагнітні, інфрачервоні, ультразвукові датчики визначення різних параметрів: врожайності зернових, вмісту мінеральних речовин у ґрунті, його вологості, щільності, твердості, кількості біомаси та виду бур'янів;

– сучасний бортовий комп'ютер як багатофункціональна інформаційно-керуюча система, що збирає інформацію, що фіксується сенсорами, і зберігає її на карті пам'яті, об'єднана з електронними процесорами сільськогосподарських машин і знарядь;

– географічна інформаційна система (ГІС), що слугує для видачі зібраної за допомогою сенсорів інформації в доступній для читання формі.

Для догляду за станом полів та збирання врожаю широко стали застосовуватися в точному землеробстві роботи. Так, іспанська компанія AGROBOT випускає роботи для зрізу тільки зрілих ягід, які розпізнають камери робота. Сіднейський університет створив робота, що живиться від сонячної енергії, який вміє розпізнати бур'яни серед овочів і знищити їх.

Точне землеробство дозволяє в реальному режимі часу здійснювати моніторинг неоднорідного стану полів та врожаю. На цій основі ухвалюються рішення про необхідність на певних його ділянках поливу або додаткового внесення добрив та пестицидів за допомогою дронів-обприскувачів, а контроль за роботою та переміщенням техніки та її автопілотування здійснюють роботи за допомогою відповідного обладнання GPS та мобільних телефонів, радіоміток та сенсорів ґрунту. Технології точного землеробства використовують понад 60 % фермерів ЄС та США.

Цифрова ферма (точне тваринництво). Точне тваринництво (precision livestock farming) – новий напрям у тваринництві, заснований на впровадженні цифрових технологій, що дозволяють вести індивідуальний догляд за тваринами на основі новітніх технологій

вимірювання біологічного стану тварин. Худоба зазвичай ідентифікується за допомогою радіоміток RFID. Сучасні технології відбору даних про кожну одиницю худоби та програмне забезпечення дозволяють реалізувати індивідуальний догляд за тваринами. Ця технологія реалізується за допомогою системи сенсорів та датчиків, що вимірюють кислотність шлунка, стан копит, готовність до запліднення, перебіг вагітності тощо. Це дозволяє реалізовувати індивідуальні методи лікування та годування. Все це знижує витрати на ліки та вітаміни. Водночас точне тваринництво включає також моніторинг якості продукції та роботизацію процесів.

До поняття точне тваринництво включають також автоматичне регулювання мікроклімату. Популярність отримала система управління фермою компанії DeLaval, яка дозволяє вести:

– індивідуальний облік надоїв упродовж тривалого часу;

– оцінювати та розраховувати індивідуальний раціон за допомогою автоматичних станцій годівлі, насамперед телят;

– здійснювати ранню діагностику;

– організовувати та планувати роботу ферми.

Розумні ферми дозволяють підвищити продуктивність тварин та якість продукції.

Криптовалюти – це повернення до децентралізації на основі віртуальних монет. Криптовалюта – цифровий актив та засіб обміну, електронний механізм емісії та обліку якого децентралізований. Інформація про транзакції не шифрується і завжди доступна у відкритому вигляді. Криптографія використовується для гарантування незмінності ланцюжка блоків бази транзакцій. Функціонування механізму емісії та обігу криптовалюти відбувається в рамках розподіленої комп'ютерної мережі.

Водночас зазвичай вся інформація про транзакції, що виробляються, не шифрується і завжди доступна у відкритому вигляді. Криптографія використовується не для обмеження доступу до даних про транзакції, а для гарантування незмінності ланцюжка блоків бази транзакцій.

Ідея біткоїну (від англ. bit – «біт», coin – «монета») як нової електронної грошової системи, основними перевагами якої має бути захист від шахрайських операцій, незалежність від будь-яких організацій, можливість анонімного використання, непідвладність інфляції була запропонована в статті «Біткоїн: цифрова пірингова система платежів» невідомим автором з псевдонімом Satoshi Nakamoto. У статті були представлені принципи побудови платіжної системи з можливістю здійснювати електронні транзакції між учасниками.

Усі криптовалюти будуються за децентралізованою схемою блокчейн, у якій емісію здійснює комп'ютер за заданим алгоритмом. Процес емісії називається майнінгом (mining). Тих, хто видобуває біткоїни, називають майнерами. Теоретично емісію біткоїнів може здійснювати будь-хто, хто має досить потужний комп'ютер. Праця і енергія – це і є плата за отримання біткоїну в особисте користування. Кожна монета має свій номер. Мережа відстежує її перехід від одного власника до іншого, зберігаючи всю історію змін власників.

Альтернатива майнінгу – інші алгоритми створення блоків – це форжинг (Forging – кування) або мітинг (Miting – карбування монет), а також ICO – випуск та продаж інвесторам нової криптовалюти для бізнес-проєктів.

З точки зору користувача, біткоїн – це комп'ютерна програма, що надає персональний біткоїн-гаманець і дозволяє користувачам відправляти і отримувати біткоїни. Мережа біткоїн являє собою публічну бухгалтерську книгу під назвою блокчейн – регістр, що містить у собі записи про всі транзакції, що будь-коли були здійснені, це дозволяє встановити справжність здійснення кожної транзакції, які захищені цифровими підписами відповідних адрес.

Криптовалюті властиві функції фіатних валют. Вона є мірою вартості, тобто може вимірювати вартість товарів так само коректно, як реальна валюта. Криптовалюта може бути в ролі засобу обміну. Як засіб зберігання, криптовалюту використовувати не завжди раціонально через високу волатильність.

Криптовалюта, що конвертується, здатна виконувати функції світових грошей у країнах, що дозволяють її конвертацію в національну валюту.

Водночас криптовалюта суттєво відрізняється від фіатної. По-перше, більшість криптовалют є децентралізованими, тобто не мають єдиного органу емісії та контролю. Завдяки цьому учасники ринку можуть здійснювати угоди купівлі-продажу безпосередньо, не звертаючись до центру фінансових операцій. Тому банки, податкові, судові та інші державні чи приватні органи неспроможні впливати на транзакції учасників платіжної системи. Усе це забезпечує незворотність угод – ніхто не може скасувати, заблокувати, оскаржити або примусово транзакцію без доступу до ключа власника.

По-друге, криптовалюта – інструмент, який нічим не забезпечений, і не має жодних гарантій. Її ліквідність є непостійною. У разі падіння вартості криптовалюти відшкодування відсутнє. Фіатна грошова

одиниця також може втрачати купівельну спроможність внаслідок неефективної грошово-кредитної політики, але такі ризики мінімізуються у вигляді здійснення державного фінансового контролю. По-третє, у разі емісії віртуальної валюти використовуються криптографічні методи. Кожна одиниця валюти має унікальний код. Отже, криптовалюта має досить високий ступінь захищеності від фальсифікації та крадіжки, щоб підробити грошові одиниці, знадобляться значні ресурси. Четверта особливість криптовалют полягає в анонімності розрахунків, що здатне зробити їх знаряддям у руках злочинців. Саме це принесло їм негативну репутацію. Криптовалюти домінують на «чорному» інтернет-ринку, що активно використовуються в злочинних цілях. Анонімний характер криптовалют також дозволяє їм бути засобом уникнення оподаткування.

2017 року виник новий криптовалютний ринок – кредитування у криптовалютах. За аналогією з IPO (Initial Public Offering – первинне публічне розміщення акцій), запроваджено термін ICO (Initial Coin Offering – первинна пропозиція криптомонет – власних токенів), як форма залучення інвестицій у вигляді продажу інвесторам фіксованої кількості власних токенів за криптовалюту чи фіатні гроші. Токени часто використовують всередині проєкту як валюту розрахунків. Фактично, як і з IPO, відбувається продаж частини майбутнього бізнесу. Першим ICO стало розміщення токенів для проєкту Mastercoin, яке зібрало 5 млн дол.

Термін «Індустрія 4.0», або четверта промислова революція, яка веде до створення «розумних» заводів, широкого розповсюдження набув після Давоського економічного форуму в 2016 році.

Реалізація концепції «Індустрія 4.0» передбачає створення «розумної» промисловості, яка пов’язана із вбудованими кіберфізичними системами, промисловим інтернетом речей, хмарними технологіями, аналітикою великих даних, роботизацією, доповненою віртуальною реальністю, 3D-принтерами та штучним інтелектом. Індустрія 4.0 уже сьогодні перетворює промисловість у всьому світі, а її повномасштабне впровадження в промисловість у майбутньому вплине на продуктивність і ринок праці.

«Індустрія 4.0» розглядається як новий рівень організації та менеджменту ланцюжка створення вартості впродовж усього життєвого циклу продукції, тобто це концепція розвитку та інтеграції технологій

та підходів до підвищення ефективності виробництва. В основу «Індустрії 4.0» покладено такі міркування:

– перехід від простої інформатизації до інновацій, що базуються на інтеграції технологій, що змушує компанії переглянути свої бізнес-процеси;

– зближення фізичного, цифрового та біологічного світів призводить до нових технологій та платформ на базі створення кіберфізичних систем;

– розвиток інтернету послуг як у межах однієї організації, так і між різними дозволило створити нові ланцюжки формування вартості, знайти нові шляхи доставки товарів споживачеві, що зруйнувало або змінило канали постачання, що існували до того.

Поняття «Індустрія 4.0» включає три компоненти: цифровізацію та інтеграцію вертикальних та горизонтальних процесів підприємства, включаючи логістику; цифровізацію послуг з метою отримання даних щодо ефективності використання продуктів; цифровізацію бізнес-моделей взаємодії з клієнтами, насамперед для формування замовлення на індивідуальний виріб.

Характерною рисою Індустрії 4.0 є повністю автоматизоване виробництво, на якому керівництво всіма процесами здійснюється в режимі реального часу і з урахуванням мінливих зовнішніх умов. Кіберфізичні системи контролюють фізичні процеси і приймають децентралізовані рішення. Вони здатні об'єднуватися в одну мережу, взаємодіяти в режимі реального часу, самоналагоджуватися та самонавчатися. Важливу роль відіграють інтернет-технології, які забезпечують комунікації не лише між персоналом або персоналом і машинами але і між самими машинами. Підприємства виробляють продукцію відповідно до індивідуальних вимог замовника, оптимізуючи собівартість виробництва.

Виділяють чотири базових технології, у результаті впровадження яких очікуються революційні зміни.

1. Інтернет речей.
2. Цифрові екосистеми. Це системи, що складаються з різних фізичних об'єктів, програмних систем і керуючих контролерів, що дозволяють уявити таке утворення, як єдине ціле. Фізичні й обчислювальні ресурси в такій екосистемі тісно пов'язані, моніторинг та управління фізичними процесами здійснюється з використанням технологій IIoT. Традиційні інженерні моделі гармонійно співіснують з комп'ютерними.

3. Аналітика великих даних (Data Driven Decision). Значні обсяги інформації, що накопичуються в результаті «оцифровування» фізичного світу, можуть бути ефективно оброблені тільки комп'ютерами, із застосуванням хмарних обчислень і технологій штучного інтелекту. У результаті людина, яка контролює певний процес, ситуацію, обстановку, має отримувати оброблені дані, максимально зручні для сприйняття, аналізу і ухвалення рішення.

4. Складні інформаційні системи, відкриті для використання клієнтами і партнерами (цифрові платформи). Це можуть бути цифрові платформи і системи для управління бізнес-процесами, для інтеграції інтернету речей у фізичні бізнес-процеси, для аналізу і прогнозування стану обладнання.

Основними результатами четвертої промислової революції будуть:

– швидкість;

– масштаб;

– системні наслідки (глибина та широта викликаних змін вимагають трансформації цілих систем виробництва, менеджменту й управління).

Основними цифровими дивідендами реалізації програми переходу на цифрову економіку мають стати зростання продуктивності праці, підвищення конкурентоспроможності компаній, зниження витрат виробництва, створення нових робочих місць, найповніше задоволення потреб населення, істотне підвищення якості життя, подолання бідності та соціальної нерівності.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що активне впровадження цифрових технологій в економічну діяльність і повсякденне життя людей (споживачів) стало фактором підвищення ефективності економічної діяльності в усіх сферах. Під впливом цифровізації відбуваються глобальні зміни, які мають як технологічний, так і економічний, і соціальний аспекти. В умовах нової економіки, під час жорсткої конкуренції, швидкого старіння технологій, професій, проникнення інтернету в усі сфери економіки діджиталізація вийшла на новий рівень важливості. Для підтримки конкурентоспроможності суб'єктам економічної діяльності необхідно використовувати можливості діджиталізації за всіма можливими напрямами та формами: клієнтський досвід; партнерство і колаборація; робота з даними; впровадження інновацій; управління цінністю тощо.

Цифрові дані можуть використовуватися з метою вирішення соціальних проблем, вони можуть сприяти поліпшенню економічних і

соціальних показників, розвитку інновацій й підвищенню продуктивності. Цифрові платформи спрощують здійснення операцій, формування мереж зв'язків та обмін інформацією.

Отже, цифрова трансформація – це ключовий технологічний тренд у світовій економіці, до якого активно долучаються усі країни. Про це свідчить наявність у країнах державних програм та проєктів, спрямованих на підтримку масштабної імплементації та ефективного використання цифрових технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства, насамперед в економічній. Цей тренд потребує окремої уваги та подальшого дослідження розвитку в таких умовах ринку праці та освіти. Зокрема, з позиції формування фінансового простору значний інтерес становлять особливості трансформації платіжних систем, що невіддільно від процесів цифровізації економіки.

2.3. Особливості трансформації платіжних систем в умовах розбудови фінансового простору України

У системі чинників, що здійснюють суттєвий влив на формування фінансового простору, особливе місце посідають платіжні системи як один із найважливіших елементів фінансової інфраструктури економіки, що забезпечує безперешкодний доступ до ефективних платіжних послуг для всіх її учасників. Платіжна система – це частина фінансової системи, яка забезпечує перетік грошових коштів від її продуцента до рецепієнта (бенефіціара) на попередньо обумовлених умовах чи виконання зобов'язань.

Згідно із Законом України «Про Про платіжні послуги» під платіжною системою розуміється «система для виконання платіжних операцій із формальними та стандартизованими домовленостями і загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між учасниками платіжної системи»[256].

Соціально-економічна значущість платіжної системи впливає з її призначення, яке полягає в організації грошового обігу, здійсненні розрахунків за фінансово-господарськими операціями, розвитку грошово-кредитної сфери та економіки в цілому. Від рівня надійності платіжних систем безпосередньо залежить стабільність фінансової системи та загальний розвиток економіки.

[256] Про платіжні послуги : Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#n1249

Роль платіжних систем у сучасній фінансовій системі надзвичайно важлива. Можливість здійснювати надійні та своєчасні платежі, незалежно від місцезнаходження їх учасників, є чи не першочерговою сервісною необхідністю. Для юридичних і фізичних осіб важливий зручний сервіс для оплати товарів і послуг, міжнародних переказів (кількість яких зростає у зв'язку із запровадженням безвізового режиму для українців); світові фінансові ринки потребують своєчасних переказів грошей від одного економічного агента до іншого, а в цілому прискорення грошового обороту постає як одна з важливих умов економічного зростання.

Для ринкових контракторів операційно важливим є широкий платіжний ландшафт, загальне уявлення про який можна отримати з нижче представленого рисунка 2.1.

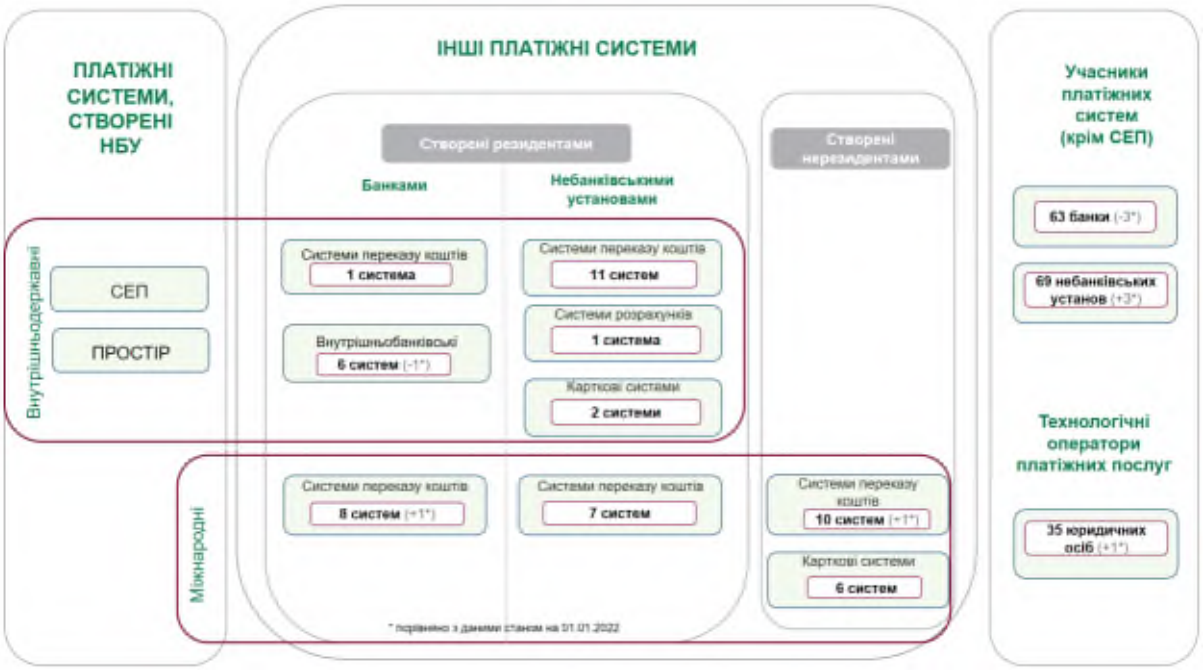

Рисунок 2.1 – Платіжний ландшафт станом на 1 січня 2023 року[257]

[257] Відповідно до Закону про платіжні послуги, який був введений у дію 1 серпня 2022 року, платіжна система повинна включати три і більше прямих учасників. Отже, внутрішньобанківські системи, які здійснюють діяльність у межах одного банку, не є платіжними системами відповідно до Закону про платіжні послуги. Згідно з прикінцевими положеннями Закону про платіжні послуги оператори платіжних систем зобов'язані у разі наміру продовжити роботу платіжної системи в Україні привести свою діяльність у відповідність до Закону про платіжні послуги до 1 серпня 2023 року. Нормативно-правові акти НБУ, затверджені на виконання Закону про платіжні послуги, не містять понять «система переказу коштів» і «карткова платіжна система». Зазначені поняття використовуються у Звіті для відокремлення платіжних систем, учасники яких здійснюють емісію платіжних карток (карткові платіжні системи).

Станом на 1 січня 2023 року в Україні зареєстровано 54 платіжні системи, з яких:

– дві державні;

– 36 створені резидентами (15 – банками, 21 – небанківськими установами);

– 16 створені нерезидентами.

Крім того, станом на кінець 2022 року в Україні зареєстровано:

– 132 учасники платіжних систем (крім СЕП);

– 35 технологічних операторів платіжних послуг.[258]

Крім того, на основі моніторингу діяльності платіжних систем 2022 року Національний банк України визначив перелік важливих об'єктів платіжної інфраструктури в Україні.

Щодо системно важливих платіжних систем, то єдиною такою системою (як і в попередні роки) визнано систему електронних платежів (СЕП). Вона обслуговує понад 98 % міжбанківських платежів у країні, забезпечуючи високий рівень безпеки та надійності переказу коштів між банками. Принциповим є також те, що ця система відповідає принципам, які висуваються перед системно важливими платіжними системами розвинених країн. Такі принципи передбачають забезпечення надійної правової бази, правил і процедур, які дають змогу оцінити вплив системи на фінансові ризики учасників, процедури управління кредитним ризиком і ризиком ліквідності, остаточний розрахунок протягом дня, високу рівень безпеки та операційної надійності, використання активів з мінімальним ризиком для розрахунків, зручні та економічно ефективні методи оплати, об'єктивні та публічно оголошені критерії участі, ефективні, підзвітні та прозорі механізми управління.

Учасниками СЕП є Національний банк України, банки України та Державна казначейська служба України. У середньому за день СЕП обробляє 1,5 млн платежів на суму близько 870 млрд грн. Проте потенціал СЕП набагато більший: резервна потужність СЕП дозволяє щоденно опрацьовувати майже в 10 разів більше документів від поточних обсягів.

Важливо, що з першого квітня 2023 року введено в експлуатацію СЕП нового покоління (СЕП-4) на основі міжнародного стандарту ISO20022. Відтепер СЕП працює в режимі 24/7, що забезпечує цілодобове виконання міжбанківських платіжних операцій без призупинення

[258] Звіт з оверсайту інфраструктури фінансового ринку 2022, НБУ.

роботи системи та миттєвий перехід з поточного на наступний календарний день.

Крім того, п’ять платіжних систем віднесено до категорії важливих платіжних систем (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Важливі платіжні системи за даними НБУ

№ з/п	Назва платіжної системи	Компанія	Країна
1.	«MasterCard»	MasterCard International Incorporated	США
2.	«Visa»	Visa International Service Association	США
3.	«NovaPay»	ТОВ «НоваПей»	Україна
4.	«Фінансовий світ»	ТОВ «Українська платіжна система»	Україна
5.	«Поштовий переказ»	АТ «Укрпошта»	Україна

Джерело: побудовано за даними НБУ.

Вперше за підсумками діяльності 2022 року визначено важливих учасників платіжних систем. За цих обставин розподіл об’єктів платіжної інфраструктури за категоріями важливості здійснюється Національним банком України, відповідно до міжнародної практики, з метою підвищення їх надійності та ефективності, а також приведення їх діяльності у відповідність до міжнародних стандартів нагляду.

До переліку учасників системно важливих платіжних систем входять:

– АТ КБ «ПриватБанк» (СЕП НБУ, «MasterCard», «Visa»);

– ТОВ ФК «КОНТРАКТ ХАУС» («Фінансовий світ»);

– ТОВ «УНІВЕРСАЛЬНІ ПЛАТІЖНІ РІШЕННЯ» («Фінансовий світ»).

За результатами моніторингу визначено також трьох важливих операторів послуг платіжної інфраструктури на 2022 рік: ПАТ «Український процесинговий центр», ТОВ «ЕЙСІ ДІСІ ПРОЦЕСІНГ» та ТОВ «ТАС ЛІНК».

Отже, платіжна система України відзначається широкою розгалуженістю, відповідною структурою, що сприяє виконанню покладених на неї функцій. Водночас, як свідчить практика, потенціал платіжних систем в Україні як необхідного елемента розвитку ринкової економіки використаний не повною мірою. Платіжна система України потребує оновлення. Це стосується і управлінських, і організаційних аспектів розвитку процесу управління платіжними системами як на

державному, так і на корпоративному рівнях. Серед найбільш актуальних проблем визначають розробку механізмів запобігання аварійним ситуаціям у цій системі, законодавче забезпечення її повноцінного функціонування, захист прав споживачів у платіжній сфері тощо. Значний ряд проблем пов'язано і з подальшою інтеграцією в європейський глобальний платіжний простір.

Очевидно, що вирішення зазначених та інших важливих проблем успішного функціонування платіжної системи є багатоаспектним і вимагає комплексного підходу. Водночас з огляду на формування фінансового простору, на нашу думку, існують підстави зазначену багатоманітність представити крізь призму зовнішнього і внутрішнього середовищ, у складі яких існують та формуються головні чинники, за якими та під впливом яких можливі трансформації платіжних систем та ринку платіжних послуг загалом. Однак прогрес у цих напрямах, безумовно, визначатиметься не тільки правильністю обраних чинників, але й теоретичними основами функціонування платіжних систем як їх базових опор. На це спрямовує, зокрема, й те, що на сьогодні поряд зі значною кількістю трактувань платіжної системи спостерігається відсутність чіткості та однозначності визначення її сутності, що зумовлює відмінності й подальших трансформацій.

Насамперед виділяється широке і вузьке розуміння платіжної системи. У вузькому розумінні платіжна система постає як сукупність інституційних, правових та інфраструктурних елементів, платіжних інструментів, договірних відносин і законодавчих норм, основною метою яких є реалізація інтересів суб'єктів господарського і цивільного обігу шляхом забезпечення організації та реалізації діяльності з надання платіжних послуг.

У широкому розумінні платіжна система – це одна зі складових частин фінансово-кредитної системи держави, яка являє собою впорядковану, законодавчо врегульовану сукупність окремих платіжних систем, організацій, що забезпечують постійний обіг коштів і сприяють реалізації цілей грошово-кредитної політики центрального банку.

Відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» платіжна система – це платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними під час проведення переказу коштів[259].

[259] Про платіжні системи і переказ грошей в Україні : Закон України від 05.04.01 № 2346-III. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14

На думку О. Вовчак, платіжна система – це сукупність платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, систем міжбанківських переказів коштів, сукупність яких забезпечує грошовий обіг разом з інституційними та організаційними правилами і процедурами, що регулюють використання цих інструментів і механізми[260].

В Юридичній енциклопедії зосереджено увагу на сукупності платіжних організацій і відповідних відносин, що виникають між ними під час проведення переказу грошей та інших банківських операцій[261], що свідчить про використання інституційного підходу до розуміння такої сутності.

Колектив авторів однієї з важливих праць України – Економічної енциклопедії за редакцією С. Мочерного надає терміну «платіжна система» три значення:

1) об'єднання управління, розрахункового банку, еквайра, процесингового центру на основі єдиних нормативних, договірних, фінансових та технічних документів, що регулюють відносини учасників системи, а також правил і порядку надання автоматизованих послуг з використанням платіжних карток;

2) платіжна організація, учасники платіжної системи, учасники платіжної системи та відносини, що виникають між ними під час здійснення розрахунків за операціями, здійсненими з використанням платіжних карток цієї системи;

3) сукупність нормативних, договірних, фінансових та інформаційних засобів і рішень учасників (банків, установ, компаній), які регулюють їхні взаємовідносини щодо порядку використання банківської платіжної картки. Платіжна система повинна об'єднувати не менше двох банків-емітентів. Банківські платіжні картки, які належать до однієї платіжної системи, мають ознаки, що дають змогу ідентифікувати їх належність до платіжної системи[262].

Наведене визначення дає підстави для висновку, що автори представляють платіжну систему з позицій інституційного, інфраструктурного та фінансово-розрахункового підходів. Так, інституційний підхід

---

[260] Вовчак. О. Д., Шпаргало Г. Є., Андрейків Т. Я. Платіжні системи : навч. посібн. Київ : Знання, 2008. 341 с.

[261] Yurydychna entsyklopediya : v 6 t. (2002). / za red. YU. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv : Yurydychna entsyklopediya (Legal encyclopedia: in 6 volumes).Vol. 4 : N – P. Pp. 720.

[262] Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 2 / за заг. ред. С. В. Мочерного. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 848 с.

дає змогу виділити норми (формальні та неформальні) та правила здійснення розрахунків і платежів в економіці. Інфраструктурний підхід – пояснює місце учасників розрахунків у самій платіжній системі, а також визначає їх базовий перелік. Фінансово-розрахунковий підхід визначає основні елементи платіжної системи, а саме: банківську платіжну картку та порядок міжбанківського переказу коштів[263].

Водночас, на нашу думку, незважаючи на широту підходів до розуміння поняття «платіжна система», запропонованих авторами Економічної енциклопедії, акцент на банківській платіжній картці звужує власне сутність поняття, оскільки відкидає можливість розрахунків поза банками та без використання банківських платіжних карток.

Згідно з колективним баченням науковців та практиків, представленого в Банківській енциклопедії[264], трактування поняття платіжної системи надано в контексті сукупності організаційно-економічних, технічних і фінансових процедур, що використовуються для проведення фінансових трансакцій із фінансовими інструментами між банками та їхніми клієнтами з використанням комп'ютерних систем. Очевидно, що позитивом такого розуміння є те, що воно актуалізує проблематику розвитку цифровізації національної економіки в контексті інтеграційних процесів.

У Глосарії термінів Комітету з платіжних систем і систем розрахунків Банк міжнародних розрахунків (КПРС) реалізовано підхід до формування певного набору платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, систем міжбанківських переказів коштів, які в комплексі забезпечують обіг коштів[265].

Вирішенню проблем ефективного функціонування платіжних систем присвячені праці багатьох відомих зарубіжних учених, які також містять авторські точки зору щодо трактування сутності поняття «платіжні системи», особливостей та етапів розвитку платіжних систем.

Згідно з професійними переконаннями автори Дж. Ендрю Спіндлер, Брюс Д. Саммерс у своїх роботах трактують платіжні системи як серію правил, інститутів і технічних механізмів, розроблених і

[263] Адамик Б. Ткачук В. Платіжні системи: фундаментальні засади та перспективи трансформації. *Економічний аналіз.* 2019. Том 29, № 3.

[264] Entsyklopediya bankivs′koyi spravy Ukrayiny. (2001) / red. kol. : V. S. Stel′makh (holova) ta in. Kyiv : Molod′, In Yure. (Encyclopedia of banking of Ukraine). 680 p.

[265] A glossary of terms used in payments and settlement systems. (2003). Bank for International Settlements. The Committee on Payment and Settlement Systems. URL : http://www.bis.org/publ/cpss00b.pdf

створених з метою переказу коштів, і які є складовою грошової та кредитної системи економіки[266]. Це співвідноситься з баченням вченого Т. Коккола, у роботі якого подано таке визначення: «Офіційна угода, заснована на приватному контракті або юридично встановлена з декількома учасниками, загальні правила та стандартизовані процедури передачі, клірингу, взаємозаліку та/або погашення грошових зобов'язань, що виникають між його учасниками»[267].

Отже, можна зробити висновок, що в наведених визначеннях на основі використання ряду підходів фактично розкриваються різні трактування поняття платіжної системи, що надає можливість розкрити окремі аспекти цього поняття. Крім того, важливим є й те, що існуючі підходи до трактування платіжної системи дозволяють також певною мірою визначити перспективи подальшої трансформації платіжних систем і послуг, зокрема крізь вплив фінансових технологій. Однак сутність платіжної системи як сукупності відносин залишається недостатньо розкритою, що формує певні складнощі на шляху функціонування цих систем.

На нашу думку, визначення платіжної системи як сукупності відносин, що виникають під час здійснення переказів коштів та розрахунків за зобов'язаннями, що виникають у процесі економічної діяльності, найповніше розкриває сутність цього поняття, яка в подальшому реалізується у відповідних функціях. Однак, зважаючи, що постійна динаміка економічної системи викликає відповідну динаміку і платіжного простору, механізм реалізації функцій платіжної системи постійно еволюціонує, трансформуючись під впливом нової соціально-економічної реальності, що жодним чином не змінює власне сутність цієї системи. Це спонукає до з'ясування рівня зрілості платіжної системи, що функціонує в конкретний період часу, з метою визначення правильності як обраних стратегічних орієнтирів, так і готовності їх втілення механізмами реалізації функцій платіжної системи в умовах сформованої реальності. Цим актуалізується проблема відповідних досліджень та розробки практичних рекомендацій, спрямованих на адаптацію функціонування платіжної системи в нових реаліях розвитку.

---

[266] Spindler, J. E., & Summers, B. D. (1994). Central bank and payment system. Payment system: structure, management and control. Washington. 280 p.

[267] Kokkola, T. (2010). The payment system: payments, securities and derivatives, and the role of the eurosystem Frankfurt am Main : European Central Bank. 369 p.

Щодо змін, які сфокусовані у зовнішньому середовищі та обумовлюють суттєвий вплив на розвиток національних платіжних систем, вони, безсумнівно, пов'язані з глобалізаційними та інтеграційними процесами. Процеси динамічного розвитку світової економіки висувають надзвичайно високі вимоги до доступності, безпеки, швидкості, зручності та вартості розрахунків і грошових переказів. Водночас, з іншого боку, процеси динамічного розвитку збагачують платіжну практику значною кількістю необхідного інструментарію та процедур. Отже, перед національною платіжною системою постає вкрай важливе завдання їх ефективної адаптації всіма учасниками цієї системи.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує згадуваний вище Закон України «Про платіжні послуги», який набрав чинності 1 серпня 2022 року. Він спрямований на модернізацію та подальший інноваційний розвиток платіжного ринку, а в загальному підході – це основа інтеграції українського платіжного ринку в європейський. Норми цього закону наближають законодавство України до законодавства ЄС, сприяють посиленню конкуренції, розширюють можливості існуючих учасників платіжного ринку та створюють умови для появи нових. З цією метою Національний банк України, готуючись до впровадження зазначеного закону, оновив переважну більшість власних нормативно-правових актів, необхідних для його реалізації. Зазначимо, що, зважаючи на агресію росії проти України, процес оновлення триває.

Серед ключових змін для учасників платіжного ринку новий закон приніс такі:

– визначено дев'ять категорій постачальників платіжних послуг: банки, платіжні установи, оператори поштового зв'язку, установи електронних грошей, філії іноземних платіжних установ, державні органи (за певних умов);

– впроваджено дев'ять платіжних сервісів, з яких сім фінансових, два – нефінансових (сервіс ініціювання платіжної операції та сервіс надання інформації по рахунках). Нові учасники платіжного ринку можуть вибрати один платіжний сервіс і зосередитися на розробці зручних сервісів саме для нього;

– небанківські постачальники платіжних послуг (платіжні установи, установи електронних грошей, поштові оператори та деякі інші постачальники платіжних послуг) мають можливість відкривати платіжні рахунки, випускати платіжні картки та електронні гроші (до цього такі можливості були доступні лише для банків) за умови отримання певного дозволу;

– від небанківських фінансових установ не вимагається участь у платіжних системах для здійснення переказу. Тепер ці установи можуть самостійно працювати на платіжному ринку, що спрощує їхню діяльність;

– створюються умови для запровадження в Україні концепції відкритого банкінгу. Постачальники платіжних послуг (зокрема, банки) будуть зобов'язані відкрити свої API для інших провайдерів платіжних послуг і надати можливість підключатися до інтерфейсів банківських послуг, обмінюватися з ними даними про кожного учасника ринку, який надає платіжні послуги та має дозвіл регулятора на це;

– норми нового закону та перехід української платіжної інфраструктури на міжнародний стандарт ISO20022, який є основою функціонування європейських платіжних систем, закладають основу для приєднання України до Єдиної зони платежів у євро (SEPA)[268]. У контексті набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС цей напрям є досить важливим, оскільки сприятиме поглибленню економічної інтеграції між Україною та ЄС.

У межах адаптації національної платіжної системи до світових стандартів особливі перспективи пов'язані з розвитком цифрової економіки, про що буде йтися в подальшому, адже це ключова ознака змін як для зовнішнього, так і для внутрішнього середовища функціонування платіжної системи. У підсумку це урізноманітнює форми і зовнішнього впливу, і внутрішнього втручання на стан функціонування платіжної системи. Можна констатувати, що перехід інформаційного простору у цифрові технології сприяв збільшенню обсягів платіжного ринку, стимулював створення нових платіжних інструментів і систем, а також розширення кола їх учасників.

Через пандемію COVID-19, а також ведення бойових дій на території України, що призвели до розширення масштабів віддаленої роботи та електронної комерції, актуальність розвитку платіжного ринку та безперебійного функціонування платіжних систем значно зросла. Упродовж 2022 року, незважаючи на бойові дії, ракетний терор та обмеження електропостачання, українці продовжували активно використовувати платіжні картки для безготівкових розрахунків. На це вказують результати аналізу статистичних даних щодо операцій з платіжними картками, емітованими українськими банками 2022 року.

[268] Про платіжні послуги : Закон України. URL : https://ips.ligazakon.net/document/T211591

Так, кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, за травень-грудень 2022 року становила 5 599,2 млн, а їх загальна сума – 5 058,2 млрд. Це на 1,4 % чисельніше та на 40,5 % більше, ніж за аналогічний період довоєнного 2021 року.

В Україні та за кордоном здійснено 5 194,4 млн безготівкових операцій на суму 3 443,9 млрд грн. Це на 4,1 % більше за кількістю та на 56,9 % за сумою порівняно з травнем-груднем 2021 року.

Водночас у травні-грудні 2022 року, порівняно з відповідним періодом 2021 року, кількість операцій зі зняття готівки за платіжними картками зменшилася на 24,1 %, хоча обсяг таких операцій зріс на 15 %. За межами України значно зріс обсяг операцій з платіжними картками, емітованими українськими банками, і становив 7,4 % від кількості та 9,7 % від суми всіх операцій з картками (за аналогічний період 2021 року частка операцій за кордоном становила 3,8 % від кількості та 3,9 % від суми). Це пов'язано з великою кількістю українців, які через війну змушені перебувати за кордоном (за даними ООН, наразі майже 5 мільйонів українців отримали тимчасовий захист за кордоном). Найсуттєвіше за межами України зросли готівкові операції та безготівкові розрахунки в торговельній мережі. Частка операцій з отримання готівки в загальній сумі таких операцій зросла до 11,8 % (за травень-грудень 2021 року цей показник становив 0,7 %). Частка безготівкових розрахунків у торговельній мережі зросла до 19,1 % (6,3 % у травні-грудні 2021 року).

Незважаючи на війну, більшість операцій з платіжними картками в Україні в травні-грудні минулого року були безготівковими. Так, частка безготівкових операцій з використанням платіжних карток за сумою становила 69 % від загального обсягу операцій з платіжними картками в Україні у травні-грудні 2022 року (за аналогічний період 2021 року цей показник становив 60 %). Їх частка за чисельністю становила майже 93 % (за травень-грудень 2021 року – 90 %).

Це свідчить про те, що платіжна інфраструктура України, незважаючи на ракетні обстріли та енергетичний терор, завдяки належно організованій праці учасників фінансового ринку забезпечує надійне обслуговування безготівкових операцій з платіжними картками та високий рівень довіри українців до безготівкових розрахунків навіть в умовах війни.

Аналіз розподілу безготівкових операцій в Україні за їх видами показує, що у травні-грудні 2022 року, як і раніше, найбільше операцій з використанням карток було:

– за кількістю; за розрахунками в торговельній мережі – 52 % (понад 2,5 млрд транзакцій). Їх сума становила близько чверті всіх безготівкових операцій (23,1 %). Порівняно з відповідним періодом 2021 року кількість таких операцій зменшилася на 4,2 %. Сума таких операцій зросла на 20,3 %;

– за сумою; за переказами з картки на картку – 58,3 % (або 1 832,4 млрд грн). Їх кількість становила 15,6 %. Водночас кількість переказів з картки на картку зросла на понад 90 % порівняно з тим самим періодом 2021 року. Тобто під час війни українці активно підтримували один одного та допомагали силам оборони.

Оплата товарів і послуг в Інтернеті в травні-грудні 2022 року становила понад чверть за кількістю (27 %) і близько шостої частини – за сумою (15,6 %) усіх безготівкових операцій із платіжними картками. Це майже 491 млрд грн.

Середня сума однієї операції в Україні у травні-грудні 2022 року становила:

– у торговельній мережі – 290 грн (в аналогічному періоді 2021 року – 231 грн);

– переказ з картки на картку – 2448 грн (1 552 грн);

– для оплати товарів і послуг у мережі «Інтернет» – 379 грн (359 грн).

Варто зазначити, що внаслідок війни зниження ділової активності та тимчасову окупацію окремих територій платіжна інфраструктура була скорочена порівняно з довоєнним часом.

Кількість платіжних терміналів у торговельно-сервісній мережі, порівняно із січнем 2022 року, була меншою на 6,5 % і становила 359,2 тис. грн (з них 348,1 тис. грн (96,9 %) – безконтактні термінали). Впродовж травня-грудня 2022 року спостерігалося поступове зростання кількості таких пристроїв, але рівень довоєнного січня ще не досягнуто.

Водночас кількість точок продажу та надання послуг, які приймають до оплати платіжні картки, зокрема в мережі «Інтернет», у грудні 2022 року вже перевищила довоєнний рівень і становила 316,2 тис. (у січні 2022 року – 314,1 тис.). Через тимчасову окупацію окремих територій зменшилась і кількість працюючих банкоматів – до 15,6 тис. у грудні 2022 року (це на 15 % менше порівняно з довоєнним січнем).

Загальна кількість карток, емітованих банками України, на 1 січня 2023 року становила 109,8 млн. Це на 20 % більше, ніж у довоєнному січні 2022 року.

Кількість платіжних карток, за якими здійснено видаткові операції, у грудні 2022 року становила 46,3 млн (тобто активними були 42,2 % емітованих карток). У грудні 2022 року, порівняно з січнем 2022 року, кількість активних платіжних карток незначно зменшилася – на 4 %. Водночас упродовж 2022 року продовжилась тенденція попередніх років щодо зростання кількості активних безконтактних платіжних карток. Їх кількість у грудні 2022 року, порівняно із січнем, зросла майже на третину (на 29 %) – з 20,3 до 26,1 млн шт. карток. Загалом більше половини (56,5 %) активних платіжних карток є безконтактними.

Токенізовані платіжні картки також зберігають свою популярність. Серед усіх активних карток їхня частка у грудні 2022 року становила 17,1 % (16,3 % у січні 2022 року). Тобто станом на початок 2022 року приблизно кожна шоста активна платіжна картка токенізована.

Завдяки цьому лише сьома частина транзакцій (15,3 % за сумою та 13,5 % за кількістю) у травні-грудні 2022 року була здійснена в торговельній мережі з фізичним зчитуванням даних від носія картки (у травні-січні 2021 року частка таких операцій за кількістю та сумою становила понад 22 %). Решта операцій були безконтактними (за безконтактними картками або за допомогою смартфонів та інших гаджетів). Їх сума за травень-грудень 2022 року становила понад 759 млрд грн (за аналогічний період 2021 року – 495,4 млрд грн).

З наведеного аналізу змін, якими характеризувалося внутрішнє середовище функціонування національної платіжної системи, чітко проглядає їх зв’язок з ключовою ознакою сучасного світу, а саме процесами діджиталізації, тобто проникнення в зазначене функціонування цифрових технологій. Завдяки широкому використанню останніх, що забезпечувало постійний прогрес у сфері обробки та передачі інформації, були створені передумови для трансформації платіжних систем у сфері міжбанківських розрахунків. Тобто зростання глобалізаційних та інтеграційних процесів мало суттєвий вплив не лише на світову економіку загалом, а й на безпосереднє функціонування та розвиток і європейських, і національних платіжних систем.

У зв'язку з цим проблеми розвитку і функціонування електронних платіжних систем стали предметом глибоких досліджень багатьох науковців, таких як: Н. Байдукова, О. Вовчак, К. Пугачевська, Н. Федосенко, Г. Шпаргало. Теоретичні аспекти розвитку платіжних систем знайшли відображення в працях В. Кравця, С. Маталки, В. Міщенка, М. Никонова, Т. Смовженко, Л. Черчик. Проте зазначена тематика залишається досить актуальною і для подальших досліджень, оскільки цілісної наукової точки зору з приводу використання електронних платіжних систем в Україні остаточно не сформовано. Підвищення якості надання фінансових послуг потребує активного пошуку сучасних засобів дистанційного обслуговування з урахуванням вимог сучасних потреб суспільства та практичних надбань світового досвіду.

В умовах поглиблення процесів цифровізації фінансового сектору найбільш динамічного розвитку набув ринок платіжних послуг. Сучасні платіжні системи засновані на використанні електронних платіжних інструментів та являють собою високотехнологічні сервіси, що забезпечують розрахунки і платежі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Крім банків і фінансових установ, такі послуги надають нефінансові організації та фінтех-компанії, на які припадає понад чверті платіжного ринку.

Сьогодні платіжні системи в Україні продовжують розвиватися, проте проблеми трансформації окремих сегментів платіжної системи потребують значно більшої уваги. По-перше, з огляду на зміну орієнтирів й визначеного вектора розвитку національної економіки у напрямку європейської орієнтації. По-друге, з розвитком індустрії технологій та інновацій у фінансовій сфері виникають і нові ризики. Незважаючи на значні наукові здобутки з проблематики забезпечення безризикового функціонування платіжних систем у працях багатьох науковців і практиків, ряд аспектів залишаються відкритими. Тобто пошук прийомів і методів виявлення, уникнення та управління ризиками в платіжних системах продовжує залишатися вкрай актуальним.

У контексті становлення нового сектору фінансової індустрії та перспектив розвитку платіжних систем на основі нових технологій, значний інтерес викликає фінансова діяльність, пов'язана з новими цифровими активами – криптовалютою.

Ретроспективно нова фінансова картина світу зародилася кілька років тому з появою ринків децентралізованих фінансів (DeFi сектор). Поряд з традиційними видами державних валют з'явилися нові «гроші». Крипторинки разом з Bitcoin (BTC) та іншими інструментами стали «фокусом» фінансової цифровізації. Особиста свобода через криптовалютні фонтани її фінансування виявилася доступною для вдалих ентузіастів, але і небезпечна як кураж фінансових спекуляцій. Центробанки світу виявили стурбованість як єдині емісійні центри (непереборену і дотепер). Міжнародні фінансові організації також висловили більш ніж стримані позиції щодо легалізації обігу криптоактивів. Це особливо проявилось у випадку визнання Сальвадором BTC як національної валюти паралельно з доларом США. Виникла дилема, чи можуть децентралізовані валюти мати статус національних? Цей аспект та необхідність модернізації грошового обігу поставили питання про підготовку емісій цифрових національних валют (CBDC – Central Bank Digital Currency).

Варто зазначити, що Україна протягом останніх років входить до лідерів за кількістю обороту криптовалюти. Існують експертні дані, що Україна за один рік заробляє близько 1 млрд грн саме від криптовалютної діяльності, чим пояснюється значимість останньої для формування фінансового простору держави. Звідси зростання практичного інтересу до криптовалюти як з боку держави, так і з боку населення та компаній. Висока швидкість проведення операцій з криптовалютою дає можливість економити витрати часу та робочої сили, підвищити динамічність підприємницької діяльності, що позитивно впливає на економіку країни. Водночас єдиного рішення щодо подальшої стратегії розвитку криптовалюти в світі не існує, хоча у різних країнах криптовалюта дедалі активніше запроваджується в усьому світі. На етапі зростання перебуває ринок криптовалют і в Україні, що актуалізує дослідження процесів функціонування та регулювання криптовалютної діяльності.

У різних словникових та експертних джерелах пояснення сутності криптовалюти уніфікується до того, що криптовалютою вважається цифрова (віртуальна) валюта, що створена і використовується в електронному виді. Одиницею криптовалюти є монета (англ. coin). У літературних джерелах існує досить широкий ряд визначень криптовалюти, що розкривають її основні характеристики (табл. 2.6).

Таблиця 2.6 – Окремі визначення криптовалюти

№ з/п	Джерело	Виначення
1.	Закон України «Про віртуальні активи»	Програмний код – набір символів, цифр та букв, який є об'єктом права власності та може виступати засобом міни, відомості про який вносяться й зберігаються в системі блокчейн як облікових одиниць поточної системи блокчейн у вигляді даних
2.	Національний банк України	Грошовий сурогат, що не має забезпечення реальною вартістю та не може використовуватися фізичними й юридичними особами як засіб платежу
3.	FATF (2015)	Розподіленими, заснованими на математичних принципах пірінговими віртуальними валютами із відкритим вихідним кодом, в яких немає центрального адміністратора та відсутній централізований контроль чи нагляд
4.	Офіційний сайт Bitcoin	Цифрова валюта, що використовує криптографію для забезпечення безпеки і перевірки транзакцій у своїй мережі
5.	European Central Bank 2012	Один із видів нерегульованих цифрових грошей, що створюються та зазвичай контролюються їх розробловачами, використовуються та приймаються серед членів певного віртуального співтовариства
6.	European Central Bank 2015	Цифровий вид вартості, який випущений не центральним банком, кредитною установою чи установою електронних грошей, що за певних обставин може бути використаний як альтернатива грошам
7.	Бедратенко О. О.	Віртуальна валюта, що захищена криптографією, швидка і надійна система платежів та грошових переказів, що заснована на новітніх технологіях та непідконтрольна жодному уряду

Джерело: узагальнено авторами.

Зазначимо, що в загальному підході криптовалюта – це цифровий актив, призначений для роботи як засіб обміну, який заснований на базі блокчейну. Окремі записи власності монет зберігаються у книзі, яка існує у формі комп'ютеризованої бази даних, при цьому використовуючи потужну криптографію для захисту записів транзакцій, для контролю над створенням додаткових монет і перевірки передачі права власності на монети. Криптовалюта може використовуватися як для спекулятивних, так і для практичних цілей, що спрямовані на розвиток технологій передачі й шифрування даних.

Криптовалюта не існує у фізичній формі як паперові гроші та не видається центральним органом влади. Вони зазвичай використовують децентралізований контроль на противагу централізованій цифровій валюті й центральним банківським системам. Коли криптовалюта карбується або створюється до її випуску, чи випускається одним емітентом, вона вважається централізованою. У процесі реалізації із децентралізованим контролем кожна криптовалюта працює за допомогою технології розподіленої книги, блокчейну, що слугує базою даних публічних фінансових операцій.

Відомо, що ще 1983 року американський криптограф Девід Чаум задумав анонімні криптографічні електронні гроші, що мали назву ecash. Згодом 1995 року він запровадив це за допомогою Digicash, ранньої форми криптографічних електронних платежів, що вимагала користувацького програмного забезпечення для зняття банкнот із банку і призначення конкретних зашифрованих ключів, перш ніж їх можна буде відправити одержувачу, що дозволило цифровій валюті не простежуватися банком-емітентом, урядом чи будь-якою третьою стороною[269]. Загалом вважається, що роком народження криптовалюти є 2009 рік, коли почала функціонувати мережа такої криптовалюти, як біткоїн – інноваційний платіжний засіб, який став зручним, незалежним від зовнішнього регулювання та простим у використанні, а також захищеним, що необхідно було для уникнення шахрайства.

Саме біткоїн є найпопулярнішою криптовалютою в світі, який спочатку розробляли для уникнення сплати податків та відмивання грошей. Основні характеристики біткоїну:

– децентралізований характер, який означає, що біткоїн не регулюється жодним банком чи державним суб'єктом, тобто всі учасники мережі абсолютно рівні незалежно від національності чи інших ознак;

– анонімність – всі учасники не розкривають власну особистість, а для транзакцій використовується адреса без розкриття інших даних;

– незворотність – операції не можна скасувати, зупинити чи заблокувати;

– безпека – зламати гаманець Bitcoin неможливо, тому що усі дані зберігаються у спеціальному файлі, доступ до якого є лише у користувача;

[269] Павленко Т. В. Регулювання криптовалют: досвід Європейського Союзу. 2021. URL : http://www.market-infr.od.ua/ukr/52.pdf

– прямий характер операцій – усі транзакції відбуваються без участі третьої особи, саме тому операцію біткїн не може відстежити ніхто, крім її учасників.

Криптовалюта є формою електронних грошей, а не самостійним платіжним засобом. «Статус» форми електронних грошей (а не самостійної валюти) підтверджується «незалежністю» криптовалюти від емісійної політики центробанків та інструментарною «непідпорядкованістю» центробанку як єдиного емісійного центру. Термін «криптовалюта» більшою мірою є продуктом зручності синтаксису[270].

Хоча ключовою рисою криптовалюти є її децентралізація, яка впливає на обмеження їхнього регулювання з боку державних органів влади, проте більшість країн, які прагнуть розвинути криптовалютну діяльність на внутрішньому фінансовому ринку, намагаються врегулювати їхнє існування і на нормативно-правовому рівні.

Упродовж останніх років в Україні прискорилася тенденція кількості фінансових установ включати криптовалюти до власних портфелів, що може сприяти Україні зайняти гідне місце світового хабу технологій та одержати додатковий канал зміцнення власного фінансового простору.

Поштовхом до розвитку криптовалюти було розроблення проєкту закону про віртуальні активи в Україні, за яким криптовалюту визначали віртуальним активом, який мав лише описовий характер, водночас не пропонуючи ніяких механізмів для вирішення основних питань.

2014 року Національний банк України зробив заяву щодо правового режиму біткоїнів в Україні, у якій було вказано, що використання біткоїнів пов’язано з підвищеними ризиками через анонімність та децентралізованість операцій. Тобто, за трактуванням НБУ, біткоїн – це грошовий сурогат, що не може використовуватися фізичними й юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це суперечить нормам чинного законодавства.

2021 року Верховна Рада України легалізувала віртуальні активи, що дозволило власникам віртуальних активів легально обмінювати та їх декларувати. Також закон мав дозволити іноземним криптофірмам реєструвати блокчейн-бізнес в Україні.

---

[270] Корнєєв В. В., Чеберяко О. В. Криптовалюти: ера і сфера фінансових інновацій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2018. № 1 (196). С. 40–46. URL : http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/04/196_40-46.pdf

15 березня 2022 року Закон України «Про віртуальні активи» був підписаний Президентом України. Згідно з цим Законом віртуальний актив – це нематеріальне благо, яке є об'єктом цивільних прав, має вартість і виражене сукупністю даних у електронній формі.

Водночас, аналізуючи положення цього Закону, звертається увага на виникнення ряду питань і невизначеності щодо розуміння сутності віртуального активу. Зокрема, йдеться про тотожність віртуального активу криптовалюті та як саме віртуальний актив співвідноситься з електронними грошима. Адже, відповідно до ст. 2 Закону, його дія не розповсюджується на правовідносини, пов'язані з обігом електронних грошей і цінних паперів.

Щодо тотожності віртуального активу і криптовалюти, зазначають таке. Враховуючи, що чинне вітчизняне законодавство не містить визначення криптовалюти, представники фінансового сектору вважають, що криптовалюта є підвидом електронних грошей. За такої точки зору цей Закон криптовалют не стосується. Якщо аналізувати поняття віртуального активу і його ознаки, криптовалюта під це визначення не підпадає. Наприклад, таким ознакам також підходять цифрові токени, ігрові скіни чи NFT, який найкраще підходить та є сертифікатом, що закріплює право володіння за особою будь-яким цифровим об'єктом мистецтва.

Отже, зазначені поняття не тотожні. Криптовалюта є засобом платежу, що, по суті, є її найважливішою ознакою, тоді як віртуальний актив не може бути використаний для розрахунку за товар або надання послуг; він не є засобом платежу на території України. За усієї важливості ухвалення зазначеного Закону його підпис на практиці не означає набуття ним чинності, тому що він прив'язаний до моменту набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій із віртуальними активами.

З позиції вирішення питання масштабного поширення в Україні криптовалюти доцільно розглянути країни, у яких криптовалюта може використовуватися вільно чи обмежено або навіть заборонена (табл. 2.7).

Таблиця 2.7 – Розподіл країн світу за правовим статусом криптовалют

№ з/п	Правовий статус	Країни світу	Особливості функціонування
1.	Вільне використання	Швейцарія та Японія	Офіційно прирівняні до іноземних валют, всі бажаючі можуть використати можливість прийняти у розрахунок чи розрахуватися криптовалютою, проте вони не є законним засобом платежу
2.	Обмежено	Аргентина, Канада, Бразилія, Венесуела, ОАЕ, Ізраїль, Саудівська Аравія, Південна Корея, Сінгапур, Філіппіни, Таїланд, Чехія, Австрія, Німеччина, Естонія, Швеція, Норвегія та США	Відносяться до криптовалюти із побоюванням. Але вже ці країни шукають компроміс щодо її використання
3.	Заборонено	Марокко, Алжир, Єгипет, Нігерія, Еквадор, Індія, Мексика, Болівія, Сінгапур, Колумбія, Китай, Великобританія, Нігерія	Операції заборонені на державному рівні. Також у деяких країнах накладаються санкції у вигляді штрафів або позбавлення волі

Джерело: [271].

Пересторогі, за якими окремі країни обмежують обіг чи забороняють криптовалюту, полягають у наявності різних ризиків. Наприклад, щодо руйнації банківської чи державної монополії на емісію грошових активів.

Загалом правове регулювання ринку криптовалют відрізняється певною специфікою, що пов’язана з природою їх походження, зокрема з неможливістю контролювати емісію та вплинути на правила розрахунків у системі. Тому для України важливо зосередити основну увагу на регулюванні професійної діяльності, що пов’язана з криптовалютами, а саме: бірж, інвестиційних фондів та обмінних пунктів.

Упродовж останніх десяти років ринок криптовалюти в Україні фактично працює без регулювання з боку держави. Водночас саме якісне регулювання здатне принести великі надходження до державного

[271] Павленко Т. В. Регулювання криптовалют: досвід Європейського Союзу. 2021. URL : http://www.market-infr.od.ua/ukr/52.pdf

бюджету, зміцнивши фінансовий простір держави. Крім того, регулювання криптовалютної діяльності важливе не лише для держави, але й для самих учасників, оскільки законодавчо визначений правовий статус віртуальних активів – це юридичний захист для інвесторів.

Майданчиком, на якому здійснюється торгівля та обмін однієї цифрової валюти на іншу або на різні світові валюти, включаючи долари, євро та юані[272], є криптовалютна біржа. Це бізнес, що дозволяє клієнтам торгувати криптовалютами чи цифровими валютами на інші активи, такі як звичайні фіатні гроші чи інші цифрові валюти. Такі біржі можуть приймати платежі за допомогою кредитних карток, банківські перекази чи інші форми оплати в обмін на цифрові валюти чи криптовалюти.

Криптовалютна біржа може бути маркет-мейкером, що приймає спреди bid-ask як комісію за транзакцію за послугу чи як відповідну платформу, просто стягує комісію. Певні брокерські компанії, що фокусуються на інших активах, такі як Robinhood і eToro, дають можливість користувачам купувати, проте не виводити криптовалюти на гаманці криптовалют.

На сьогодні українське населення є одним із найбільш активних користувачів криптовалюти у світі. Найрізноманітніші сфери вітчизняного бізнесу надають послуги чи реалізують товари за криптогроші, а фізичні особи продають і купують за криптовалюту майно – як нерухомість, так і авто. В Україні діє ряд криптобірж, онлайн-сервісів та криптобанкоматів.

Криптовалютна діяльність щільно увійшла до фінансової реальності України, а різні дані свідчать, що більша частина населення як мінімум знає про криптовалюту, а 15 % – є її власниками. Відповідно до BRDO в 2021 році Україна опинилася в десятці країн-лідерів за кількістю власників криптовалют, щоденні обсяги торгів криптовалютою із використанням гривні становили 1,9 млн дол. США.

Упродовж 2020–2021 років компаніями із українським походженням було створено 25 криптовалют, а обсяг залучених коштів через ICO дорівнював понад 99 млн доларів. За оцінками експертів, в Україні розмір сегмента майнінгу криптовалюти перевищував

[272] Лук'янчук Р. В. Кращі практики правового забезпечення обігу криптовалют: сучасний досвід Австралії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Юриспруденція, 53. URL : http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/jurpradenc53/30.pdf

100 млн дол. США на рік. Kantar TNS Ukraine стверджує, що 2021 року криптовалютою володіють 15 % українців у віці від 18 до 55 років. Також Україна є світовим лідером з прийняття криптовалюти населенням згідно з індексом Global Cryptocurrency Adoption Index.

Відповідно до інформації Міністерства цифрової трансформації українська частка блокчейн-розробників є однією з найбільших у світі, входить у топ-3, а рівень розвитку безготівкових платежів входить у світовий рейтинг топ-5. Це свідчить про високий рівень цифровізації українського суспільства. В Україні технології, що покладені в основу криптовалютних платіжних систем, дають право здійснювати платежі там, де є доступ до інтернету і в будь-який час. Середня тривалість підтвердження трансакції біткоїна – 8 хвилин, а за пікових навантажень – 25 хвилин. Комісія за переказ біткоїнів – до 60 дол. США, незалежно від суми трансакції[273].

В Україні інвестувати в біткоїн можна також за допомогою сервісів криптобірж, які фактично є аналогом класичних фондових бірж. Вказані платформи є найкращим рішенням у випадках, коли йдеться про професійний трейдинг цифровими активами. Подібна спрямованість вказаних майданчиків і зумовлює основні переваги криптовалютних бірж, а саме: 1) широкий торговельний функціонал; 2) високий рівень надійності; 3) серйозність платформи. До недоліків біржі відносять такі, як: 1) висока комісія; 2) складність роботи; 3) низький рівень безпеки.

У цілому в Україні ринок криптовалют динамічно розвивається, збільшується зацікавленість та обізнаність індивідуальних та інституційних інвесторів, посилюється прозорість емітентів та посередників. Загалом це й надалі сприятиме поглибленню ринку, зменшенню маніпулятивності та чутливості криптовалют до ситуативних чинників і новин. Капіталізація вітчизняного ринку криптовалюти впродовж останніх років збільшується у геометричній прогресії, що пов’язано з низкою чинників. Криптовалюта є перспективним способом заробітку для українців, будучи ідеальним інструментом для накопичення, фінансування та інвестування. За 13 років існування біткоїн виступав не просто захистом від інфляції, однак випередив усі акції з індексу S&P500.

Дані про щоденний обіг криптовалюти, а також те, що 2021 року Україна увійшли до топ-10 країн із найбільшим заробітком саме на Bitcoin, означають, що населення України вміє працювати з

[273] Офіційний сайт Міністерства цифрової трансформації України. 2022. URL : https://thedigital.gov.ua/

криптовалютою, знає, як заробляти. Але це все здійснюється в «сірій зоні», адже криптовалюта офіційно не дозволена, проте і не заборонена. Остаточно легалізувати криптовалюту в Україні має вищезгаданий Закон України «Про віртуальні активи». Органами-регуляторами буде Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національний банк України для віртуальних активів.

В Україні біткоїн завжди вважався привабливим інструментом для довгострокових інвестицій. У сучасних умовах, коли складно передбачити майбутнє національної валюти, вкладення в цифрові активи є ще більш важливими. Біткоїн є перспективним інструментом для холдингу грошей і актуальним способом для управління заощадженнями. Все більше вітчизняних сервісів працюють із криптою, а інтеграція цифрових активів у всі галузі життя є вражаючою. Відтак чітко простежується значимість та вплив зазначеного інструменту на формування фінансового простору України.

В умовах режиму воєнного стану актуальність потреб залучення додаткових інвестиційних ресурсів та розширення ринку фінансових послуг для економіки суттєво посилилася. Тому впорядкування процесів обігу віртуальних активів і регулювання їх на державному рівні надасть можливість забезпечити дешевший, не такий обтяжливий та інклюзивний спосіб фінансування відбудови й розвитку реального сектору економіки за допомогою обмеження кількості посередників.

Як зазначалося вище, впровадження фінансових технологій, крім значних переваг, містить також і певні ризики. На сучасному етапі розвитку криптовалют віртуальні валюти не становлять загрозу фінансовій стабільності, зважаючи на їх обмежений зв'язок із реальною економікою, низькі обсяги торгів та відсутність широкого визнання користувачів. Разом з тим розвиток діяльності криптовалют має ретельно контролюватися, адже ситуація може значно змінитися у майбутньому.

З позиції впливу віртуальних валют на фінансову стабільність країни варто зазначити, що користувачі віртуальних валют стикаються з певними ризиками, що пов'язані із віртуальними платіжними системами. Йдеться, зокрема, про такі ризики[274]:

1) кредитний ризик – не має гарантії, що розрахункова установа буде в змозі повністю виконати власні фінансові зобов'язання через певний час у майбутньому;

[274] Що таке криптовалюта bitcoin і навіщо вона потрібна. Guland. URL : https://guland.com.ua/shc*h*o-take-bitkoin.htm

2) ризик ліквідності – не завжди розрахункова установа може задовольнити будь-які зобов'язання, що вона зробила для забезпечення ліквідності;

3) операційний ризик – учасники віртуальних платіжних систем мають мати рахунки в емітента, тому вони залежать від надійності, оперативності й безперервності його бізнес-процесів;

4) правовий ризик - безліч правових невизначеностей щодо віртуальних валют: це відсутність належної правової бази, що істотно посилює усі інші ризики.

Сучасні економічні дослідження виділяють низку недоліків використання криптовалют[275]:

1) можливість відстежування фінансових операцій звичайних громадян;

2) інструмент для злочинців для відмивання грошей та незаконних покупок;

3) дорогі витрати на енергію у поєднанні із непередбачуваністю майнінгу сконцентрували видобуток серед великих компаній, чиї доходи становлять мільярди доларів;

4) біржі та гаманці можуть бути зламані;

5) криптовалюти, що торгуються на публічних ринках, страждають від волатильності цін, тобто криптовалюта є просто спекулятивною бульбашкою.

На сьогодні в Україні гостро стоїть питання оподаткування криптовалют. З одного боку, податок на криптовалюту має право на існування, проте з іншого – проблемою залишається невизначеність його ставки. Існує можливість встановлення ставки на рівні 20 % на користь держави за діяльність із криптовалютою, проте за таких умов існує небезпека зниження кількості його користувачів. Введення чіткого й прозорого механізму, що регулюватиме цей аспект, є одним із найважливіших питань.

Загалом для ефективного вирішення проблематики криптовалютної діяльності значний інтерес являє собою порівняння її сильних та слабких сторін. Зокрема, до сильних сторін відносять децентралізацію, відкриту інформацію, малу вартість транзакцій, малі витрати на обслуговування, легкість доступу для користувачів та високий рівень

[275] Що таке Bitcoin? (2020). *BINANCE ACADEMY,* 24.02.2020. URL : https://academy.binance.com/uk/articles/what-is-bitcoi

захисту. Серед слабких сторін криптовалютної діяльності виділяють: незабезпечені вартість, анонімність, низьку продуктивність, залежність від вартості електроенергії, відсутність регулювання та високу волантильність курсу[276].

Не менший інтерес мають і переваги, що характерні блокчейну як перспективній та інноваційній технології та шляхи їх втілення. Йдеться про:

1) прозорість: щоб підвищити прозорість, намагаються запровадити більше правил і норм. Блокчейн складається із ланок, що відповідають за здійснення транзакцій та їхню перевірку. Не кожна ланка бере участь у методі консенсусу, проте вони вільні вибирати, чи хочуть вони брати участь у процесі перевірки. З метою забезпечення перевірки методом децентралізації застосовується метод консенсусу. Після перевірки кожен вузол зберігає копію записів транзакцій і у такий спосіб блокчейн забезпечує прозорість;

2) посилена безпека: всі операції, що будь-коли реєструються, мають бути узгоджені відповідно до методу консенсусу. А кожна транзакція зашифрована та має правильне посилання на стару транзакцію методом хешування. Також безпека підвищується завдяки тому, що кожен вузол має копію транзакцій, будь-коли виконаних у мережі. Тобто якщо зловмисник захоче внести зміни у транзакцію, він не зможе цього зробити, тому що інші вузли відхилять його запит на запис транзакцій у мережу;

3) зниження витрат: використовуючи блокчейн, установи можуть зменшити багато витрат, пов’язаних зі сторонніми постачальниками. Оскільки блокчейн не має централізованого гравця, немає потреби платити за будь-які витрати постачальника. Крім того, необхідно менше взаємодії, коли справа доходить до перевірки транзакції, яке ще більше усуває необхідність витрачати гроші чи час на виконання основних речей;

4) легкість відстежування: саме завдяки блокчейну компанії можуть зосередитися на формуванні ланцюга поставок. Ланцюг поставок стає прозорішим, аніж будь-коли. Це дає можливість кожній стороні відстежувати товари і гарантувати, що вони не замінюються чи не зловживаються в процесі ланцюга поставок. Також установи можуть максимально використати можливість відстеження блокчейну, впроваджуючи його всередині;

[276] Що таке Bitcoin? (2020). *BINANCE ACADEMY*, 24.02.2020. URL : https://academy.binance.com/uk/articles/what-is-bitcoi.

5) покращена швидкість та висока ефективність: вирішує трудомісткий процес та автоматизує його, щоб максимізувати ефективність. Також усуває людські помилки за допомогою автоматизації. Саме цифровий реєстр робить усе це можливим, забезпечуючи єдине місце для зберігання транзакцій, упорядкування й автоматизації процесів.

В Україні на розвиток криптовалюти й блокчейну суттєво впливає політика держави. До кінця 2021 року криптовалютний ринок в Україні розвивався хаотично, що дозволяло використовувати його потенціал також безконтрольно. Проте події лютого 2022 року дали вагомий поштовх так званій легалізації криптовалюти, створенню «білого ринку» та переходу держави на бік інноваційної технології. Тобто на сьогодні криптовалюта є стабільним збільшенням обсягів інвестицій, капіталізації та загалом інтересу до цієї сфери. З метою збалансування переваг і недоліків функціонування криптовалютних ринків та бірж в Україні вони представлені в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8 – Переваги та недоліки функціонування криптовалютних ринків та бірж в Україні

№ з/п	Переваги	Недоліки
1.	Відкритий код	Відсутність гарантій збереження електронних гаманців
2.	Безмежні можливості транзакції	Небезпека втрати ключа
3.	Відсутність інфляції	Нестабільність курсу
4.	Анонімність користування	Залежність курсу від попиту
5.	Децентралізація	Можливі негативні дії з боку держави, регуляторів
6.	Без комісії	Втручання хакерів
7.	Рівні умови використання між користувачами	Проблематичність повернення, якщо був помилковий переказ валюти
8.	Незалежність від економіки держав і захищеність даних від зовнішніх загроз	Недовіра користувачів

Джерело: [277].

[277] Що таке криптовалюта? Володимирець City, 19.03.2022. URL : https://volodymyrets.city/articles/199818/scho-take-kriptovalyut

До основних проблемних питань, які важливо вирішити на сучасному етапі розвитку з метою впорядкування обігу криптовалюти в Україні відносять такі[278]:

1) класифікація й аналіз криптовалютних активів відповідно до міжнародних та європейських нормативно-правових актів і стандартів відповідно до їхньої основної характеристики й економічних цілей;

2) визначення характеристик віртуальних активів, які регулюються положеннями Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»;

3) адаптація розділеної та децентралізованої книги трансакцій до технології блокчейн, онлайнових однорангових або користувальницьких платформ у платіжній інфраструктурі відповідно до законодавства Європейського Союзу;

4) встановлення вимог щодо установ відповідно до проведення оцінки ризиків з питань фінансового моніторингу на основі ризик-орієнтованого підходу до запровадження нових технологій та практик;

5) запровадження суб'єктами первинного фінансового моніторингу аналізу видів діяльності з віртуальними активами.

Для вирішення вищевказаних проблем у сфері впорядкування обігу віртуальних активів в Україні вважається необхідним вжити ряд таких заходів:

1) створення робочої групи щодо розроблення та приведення у відповідність до нормативно-правової бази, що необхідна для повноцінної реалізації Закону України «Про віртуальні активи», водночас залучати до роботи компетентні органи: Міністерство фінансів України, Національний банк України, Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Міністерство цифрової трансформації України та інші органи влади;

2) внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» відповідно до Закону України «Про віртуальні активи», де визначено неможливість використання віртуальних активів як засобу платежу та предмета обміну на майно на території України;

[278] Концепція державного регулювання операцій з криптовалютами. URL : https://www.nssmc.gov.ua/ wpcontent/uploads/conceptcrypto.pdf

3) забезпечення імплементації міжнародних стандартів щодо розробки фінансових заходів боротьби із відмиванням грошей;

4) внесення змін до Податкового та Цивільного кодексів України в розрізі особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами, яке необхідне для повноцінного запуску ринку віртуальних послуг в Україні.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що на сьогодні криптовалюти являють собою нову децентралізовану парадигму грошей у світі. Вони спрощують переказ грошових коштів безпосередньо між двома сторонами, без потреби у довіреній третій стороні, як банк або компанія, що займається кредитними картками. Також криптовалюта не потребує сторонніх посередників, перекази криптовалюти між двома сторонами, що здійснюють транзакцію, відбуваються швидше, ніж стандартні грошові перекази. Інвестиції в криптовалюту, як показує аналіз, приносять значні прибутки.

Однак у світлі наслідків, які криптовалюти можуть мати для стабільності й ефективності фінансової системи, вони потребують постійного моніторингу. Важливими прогалинами все ще залишаються ризики фінансових установ до криптоактивів, взаємозв'язки із регульованими фінансовими секторами й платіжні операції, що включають використання багаторівневих протоколів. На сьогодні проблеми у вимірюванні феномену криптовалюти різноманітні та стосуються як даних в мережі, так й поза нею. Не можливо отримати публічні дані про сегменти ринку криптоактивів, що залишаються поза увагою держави, а деякі неліквідні торгові платформи можуть постраждати від миттєвої торгівлі. Більше того, нові та несподівані потреби у даних можуть виникнути із подальшим прогресом у криптоактивах і пов'язаними із ними інноваціями.

Звідси особливий інтерес являють собою принципи регулювання діяльності криптовалютних ринків та бірж, що враховуються у світі, а саме[279]:

1) конструктивне залучення: всесвіт криптоактивів асоціюється із шахрайством і надмірним розгулом;

[279] Павленко Т. В. Регулювання криптовалют: досвід Європейського Союзу. 2021. URL : http://www.market-infr.od.ua/ukr/52.pdf

2) класифікація: криптоактиви є функціонально класифіковані на криптовалюти, криптоваучери, криптовалютні папери й схеми криптоколективного інвестування. Класифікація криптоактивів залишається спірною, а мова, яка позначає криптоактиви, є неточною. Наприклад, CFTC вважає криптоактиви товарами, а МВФ – нефінансовим активом, BaFin позначає біткойни – розрахункова одиниця;

3) захист споживачів та інвесторів: він включає загальні принципи доброчесності, фінансової обачності, упорядкованої поведінки на ринку, прозорості, захисту активів клієнтів й уникнення конфлікту інтересів;

4) криптографія й технології: регулювання повинне ґрунтуватися суворо на функціях криптоактивів, а не керуватися базовою технологією;

5) постійність: регулювання криптоактивів і пов'язаної з ними діяльності має бути прозорим, стабільним і передбачуваним.

Важливість втілення цих принципів очевидна, проте Україні варто сформувати власний підхід щодо правового регулювання аналогів цифрових грошей, надавши їм особливого статусу, проте важливо, щоб це не суперечило іншим нормативно-правовим актам.

Підсумовуючи, зазначимо, що застосування помірних адміністративних й активних економічних методів державного регулювання створить умови щодо швидкого зростання не лише цієї складової фінансового сектору економіки, але й платіжної системи в цілому, що позитивно позначиться на розбудові даної системи та її внеску у зміцнення фінансового простору держави.

З метою більш детального розкриття шляхів розвитку платіжної системи та на цій основі зміцнення фінансового простору під впливом глобалізаційних трендів детальніше зупинимося на функціонуванні цифрових валют у системі інструментарію фінансових ринків.

2.4. Цифрові валюти в системі інструментарію глобалізації фінансових ринків

Цифровізація економічного та соціального життя набуває все більших масштабів. Сьогодні важко уявити ефективне функціонування економіки та суспільства, електронного банкінгу, фінансової системи, освіти, споживчої діяльності (електронна комерція), багатьох державних послуг без розвиненої системи зв'язку – без цифровізації.

Цифрові фінанси дозволяють фізичним та юридичним особам бути активними на фінансовому ринку за допомогою мережі «Інтернет», не маючи прямого контакту з фінансовою установою. Це також дає змогу по-різному налаштувати бек-енд і зовнішню діяльність фінансових установ та розвиток конкретних екосистем.

Фінансовий сектор належить до найбільших користувачів інформаційно-комунікаційних технологій, на нього припадає близько 20 % усіх витрат на ІТ у світі. Більшість фінансових послуг, що надаються сьогодні, покладаються на застосування цифрових технологій і широке використання даних, незалежно від того, чи йдеться про банківські, страхові послуги, інвестиції чи управління капіталом.

Розширення цифрової економіки відбувається завдяки оцифровці даних. Вони виникають із цифрових слідів діяльності та транзакцій, зареєстрованих на різних цифрових платформах.

Цифрова трансформація означає інтеграцію цифрових технологій у всі сфери бізнесу. Ця інтеграція призводить до принципових змін у тому, як діють громадяни, підприємства та організації, як вони забезпечують цінність для себе, своїх працівників, клієнтів, партнерів, досягаючи власних та спільних, економічних та соціальних цілей швидше, дешевше та з новою якістю.

Електронні гроші – явище вже не нове та досить поширене. Торгівля за допомогою мережі «Інтернет» збільшила використання нових цифрових технологій, що зі свого боку підвищило попит на нові способи та інструменти електронних платежів.

Можна назвати дві причини появи електронних грошей та цифрових валют. Перша – за даними Австрійської школи економічного аналізу, гроші є предметом «соціального інституту», інституційних змін і трактуються як наслідок стихійної еволюції, яка повинна

подолати недоліки обміну і подвійного збігу бажань[280, 281]. Сьогодні електронні гроші є останньою стадією такого розвитку й додатковим ступенем інституційних змін[282]. Їх основна роль – підтримка електронної комерції в інтернеті, увімкнення транзакцій, зменшення їх витрат або заміна монетизованих грошей у роздрібній торгівлі.

Друга причина появи електронних грошей – це інформаційна революція, яка характеризується інтеграцією електронної обробки інформації та телекомунікаційних технологій, що зменшує географічні відмінності, за допомогою яких інформація може передаватися в цілому світі.

Інформаційна революція змінила фінансовий сектор, зробивши способи оплати більш безпечними і більш ефективними, що пояснює додаткову причину для появи нових грошових інновацій[283].

На відміну від інформаційної революції поява електронних грошей – це новий спосіб обробки інформації для передачі купівельної спроможності. Водночас багато фінансових нововведень не є новою формою грошей, але іншим способом використання наявних грошей в операціях[284]. Незалежно від наслідків згаданого технологічного розвитку характер грошей залишається ідентичним, тобто гроші служать засобом обміну, активом та цінністю. Характер грошей ніколи не зміниться, тому гроші залишаться лише посередником в обміні товарами та послугами.

Картка електронних грошей – це інший спосіб оплати, який дозволяє електронну передачу вартості з картки на термінал або з картки в гаманці як у реальному часі, так і через мережі[285]. Вважається, що

---

[280] Menger C. On the origin of money. *Economic Journal.* 1892. 2(83): 239–255.
[281] von Hayek F. Denationalisation of Money: An Analysis of the Theory and Practice of Concurrent Currencies. Londres : Institute of Economic Affairs, 1976.
[282] Schmitz S. W. The institutional character of electronic money schemes: Redeemability and the unit of account. In: Latzer M., Schmitz S. W., editors. Carl Menger and the Evolution of Payment Systems: From Barter to Electronic Money. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 2001.
[283] Goodhart CAE, Krueger M. The impact of technology on cash usage. The Magazine of De La Rue. 2001. (4): 9–11. Blockchain and Digital Currency in the World of Finance. URL : http://dx.doi.org/10.5772/intechopen
[284] White L. H. The technology revolution and monetary evolution. In: Dorn J. A., editor. The Future of Money in the Information Age. Washington, D.C. : CATO Institute, 1996.
[285] Там само.

електронні гроші є найважливішим досягненням, яке передає заздалегідь визначену грошову вартість, щоб його можна було використовувати для більшої кількості операцій меншої вартості. e-Pocket складається з мікрокомп'ютера, що містить інформацію про грошову вартість, яка може бути використана. Це вищий ступінь технологічного розвитку порівняно з магнітними стрічками. Крім того, електронна сумка є більш безпечною, що може зменшити обман, оскільки картки з чіпом можуть бути більш складними, ніж картки з магнітною стрічкою[286].

Варто наголосити, що досить часто цифрові валюти ототожнюють з електронними грошима. Проте це різні поняття. Зокрема, за визначенням ФАТФ, цифрові гроші є цифровим вираженням як віртуальних грошей (нефідуціарних), так і електронних грошей (фідуціарних), але часто застосовуються тотожно з терміном «віртуальні гроші»[287]. Отже, відповідно до трактування ФАТФ віртуальні та електронні гроші – це два різновиди цифрових грошей. Допускається також використання терміна «цифрові гроші» синонімічно до поняття «віртуальні гроші».

У підході ФАТФ визначена ще одна важлива характеристика – віднесення цифрових грошей до фідуціарних, а віртуальних грошей – до нефідуціарних.

Фідуціарними (або фіатними) вважаються гроші, які випускаються центральним банком або іншою установою, визнаються державою законним засобом платежу та не мають власної внутрішньої вартості[288].

Відповідно до Директиви ЄС 2009/110/ЕС електронні гроші – це збереження грошової вартості в електронній формі, включаючи магнітну, яка виражає зобов'язання емітента, випускається під час отримання грошових коштів, використовується для здійснення платіжних операцій та приймається фізичними і юридичними особами, відмінними від емітента електронних грошей[289].

---

[286] Орєхов М. О., Орєхова Т. В. Цифрові валюти у світовій фінансовій системі: переваги, недоліки, ризики, регулювання. *Економіка і організація управління*. 2020. № 4 (40). С. 27–42.

[287] Virtual currencies – key definitions and potential aml/cft risks. *FATF*. July 2014. URL : http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf

[288] Кравчук В., Науменко Д., Глибовець А. Електронні гроші в Україні. Аналітичний звіт. К. : Альфа-ПІК, 2012. 64 с.

[289] Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions. URL : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0110

Автори дослідження про використання електронних грошей в Україні В. Кравчук, Д. Науменко та А. Глибовець стверджують, що віднесення електронного платіжного інструменту до категорії «електронні гроші» можливе за виконання таких умов: виконання платіжним інструментом функцій грошей (як мінімум, функції міри вартості, засобу обігу та засобу платежу, додатково – функції засобу нагромадження); існування в електронній (не паперовій) формі. Зазначені характеристики, безумовно, притаманні електронним грошам, але не дозволяють чітко відрізнити їх від віртуальних грошей, які також існують лише в електронній формі та можуть виконувати одну або декілька функцій грошей.

Обов'язковою ознакою електронних грошей є їх належність до фідуціарних – визнання їх державою як законних платіжних засобів і встановлення зобов'язання приймати їх у розрахунках аналогічно традиційним банкнотам і монетам. Електронні гроші повинні бути повністю забезпеченими традиційними грошима або іншими високоліквідними активами та на вимогу їх власника бути обміняні на звичайні гроші[290].

На відміну від електронних грошей віртуальні гроші не забезпечені традиційними готівковими чи безготівковими грошима чи іншими високоліквідними активами, а їх емітент не несе зобов'язання щодо їх погашення чи конвертації вартості у традиційні платіжні засоби.

Водночас віртуальні гроші можуть виступати засобом обігу, мірою вартості і засобом нагромадження вартості, тобто виконувати функції грошей. Проте, на відміну від електронних грошей, вони не мають статусу законного платіжного інструменту, а відповідно якість реалізації ними зазначених функцій грошей може бути незадовільною. Ліквідність маловідомих віртуальних валют є настільки низькою, що недоречним є вживання щодо них терміна «валюта» або «гроші»[291].

Досліджуючи ключові характеристики віртуальних грошей, можна зробити висновок про велику різноманітність існуючих форм, механізмів емісії та обігу віртуальних валют. У зв'язку з цим можна

[290] Рубанов П. М. Розмежування сутності понять «електронні гроші», «віртуальні гроші» та «криптовалюти». *Ефективна економіка.* 2015. № 4.

[291] Virtual currencies – key definitions and potential aml/cft risks. *FATF*. July 2014. URL : http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf

провести їх класифікацію на конвертовані та неконвертовані віртуальні валюти і централізовані та децентралізовані моделі випуску віртуальних грошей. Конвертовані (відкриті) віртуальні валюти можна обміняти на фідуціарні гроші за визначеним курсом, тоді як неконвертовані (закриті) віртуальні валюти є засобом обігу лише в межах певної спільноти і не можуть бути обміняними на фідуціарні гроші відповідно до правил їх використання. Емітентом віртуальних грошей з централізованою моделлю випуску є окрема фізична особа або група осіб. Для децентралізованих моделей випуску віртуальних грошей обмежити коло їх емітентів практично неможливо, так само як і контролювати випуск та обіг таких грошей.

Найрозвиненішою формою цифрових грошей є криптовалюти. Їх назва походить від використовуваного методу ведення записів про випуск і обіг таких грошей – криптографії (шифрування). Першою криптовалютою, що виникла 2009 року, був біткоїн. Незважаючи на появу в подальшому великої кількості нових криптовалют (Ripple, Litecoin, BitSharesX, Dogecoin, Nxt, Peercoin, MaidSafeCoin, Darkcoin та інших), на сьогодні біткоїн залишається найпоширенішою та «найдорожчою» цифровою монетою 2015 року його капіталізація досягла 4,9 млрд доларів). Обіг біткоїна, як і інших криптовалют, заснований на технології блокчейн – ланцюжках блоків з даними про транзакції, які зберігаються на всіх комп’ютерах у системі і пов’язані так, що кожен наступний блок містить посилання на попередній.

Зазначимо, що цифрова валюта могла б і надалі залишатися об’єктом інтересу обмеженого кола економічних агентів, якби вона не генерувала здатність наповнювати класичні функції грошей новим змістом. Так, поняття програмованого «розумного контракту» (smart contract) є основною інноваційною можливістю криптовалют. Програмування угоди на рівні платіжної операції дозволяє не тільки автоматизувати прості рутинні операції, але і вивести з економіки значну частину населення, задіяного в їх адмініструванні. Водночас рівень сервісу і довіри між клієнтом і компанією підвищується за рахунок програмованого відчуття «невідворотності» виконання умов договору. Базуючись на цьому, важливо визначити спільні і відмінні риси основних форм грошей, які діють у сучасному економічному світі (табл. 2.9).

Таблиця 2.9 – Економічно-організаційні особливості обігу криптовалют, паперових та електронних грошей

Порівняльна ознака	Паперові гроші	Електронні гроші	Криптовалюти
Внутрішня вартість	Ні	Ні	Ні
Вимога наявності емітента	Так	Так	Ні
Засіб обміну	Так	Так (обмежене)	Обмежене, але зростає у мережевому середовищі
Засіб платежу (офіційно визнаний)	Так	Так	Ні
Засіб зберігання вартості	Так, але з інфляційним ризиком	Так, але з інфляційним ризиком та ризиком ліквідності	Так, але з великою волатильністю
Порядок емісії	Монопольний	Централізований	Децентралізований
Технічні передумови емісії	Немає	Немає	Безпосередньо залежить від потужностей комп'ютерів
Джерело емісії	Громадське	Приватне	Приватне
Об'єм емісії	Гнучкий	Відносно гнучкий	Негнучкий
Правила емісії	Емісія на основі інфляційного таргетування	Емісія на основі еквівалентного обміну на інші грошові форми	Комп'ютерний протокол з лімітами
Зміна умов емісії	Так	Так	Так, за умови домовленості з основними майнерами
Вартість емісії	Низька	Низька	Висока (обумовлена витратами на електроенергію для обчислень)
Здатність до фальшування	Так	Ні	Ні
Чутливість їх купівельної спроможності до інфляції	Так	Так	Ні
Можливість анулювання платежу	Так	Так	Ні

Джерело: адаптовано автором з урахуванням[292].

[292] Virtual currencies – key definitions and potential aml/cft risks. *FATF*. July 2014. URL : http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf

Отже, з таблиці 2.9 слідує, що криптовалюти як засіб обміну, платежу і заощаджень, мають деякі спільні риси як з паперовими, так і з електронними грошима. Проте поряд з цим існує низка відмінностей, головною з яких є поєднання властивостей паперових грошей і електронної системи оплати, що дозволяє без перепон здійснювати платежі і перекази.

У сучасному світі цифрові гроші можна поділити на дві великі категорії: криптовалюти та цифрові національні валюти.

Цифрові національні валюти (CBDC) характеризуються тим, що їх випускає центральний банк країни, тобто держава гарантує їх надійність і ліквідність. Такі гроші є еквівалентом готівки у цифровому форматі. До таких валют належить і е-гривня.

Криптовалюти випускаються та обліковуються децентралізовано й автоматично, тому контролювати й відстежувати їх не може жодна держава чи компанія. Вартість цих криптовалют формується балансом попиту і пропозиції, відповідно, жодна держава чи компанія не може гарантувати їх надійність. Через це можемо бачити, що вартість, наприклад, одного Bitcoin за добу може впасти на тисячі доларів і так само швидко піднятися. У цифрових національних валютах такого не відбувається.

Цифрова валюта (в Україні це е-гривня) відрізняється від безготівкового розрахунку, хоча дуже часто їх ототожнюють. Е-гривня – це нова форма валюти на рівні з готівкою й безготівкою. Тобто 1 гривня фізична = 1 гривні безготівковій = 1 е-гривня.

Для більшості громадян користування безготівковою формою оплати та е-гривнею майже не відрізнятиметься, проте у них є технологічні та юридичні відмінності. Насамперед ці гроші відрізняються сутністю проведення транзакції. Тобто коли ви розраховуєтеся безготівково, транзакція фіксується записами на рахунках у банках. Коли транзакція відбуватиметься цифровою валютою, це більше схоже на те, як витягнути гроші зі свого гаманця і передати іншій людині чи компанії, яка покладе їх у свій гаманець. Тільки гаманець не фізичний, а віртуальний, а гроші не паперові, а у формі коду.

Зважаючи на те, що найпоширенішим вираженням віртуальних грошей є криптовалюти, ці поняття часто вживаються як синоніми, проте за економічною сутністю криптовалюта пов’язана зі специфічною технологією шифрування інформації, тоді як віртуальні гроші є характеристикою економічної сутності таких платіжних засобів.

Отже, підводячи підсумок дослідження сутності понять «цифрові гроші», «віртуальні гроші» та «електронні гроші», визначимо структурні взаємозв'язки між цими категоріями і представимо їх схематично на рисунку 2.2.

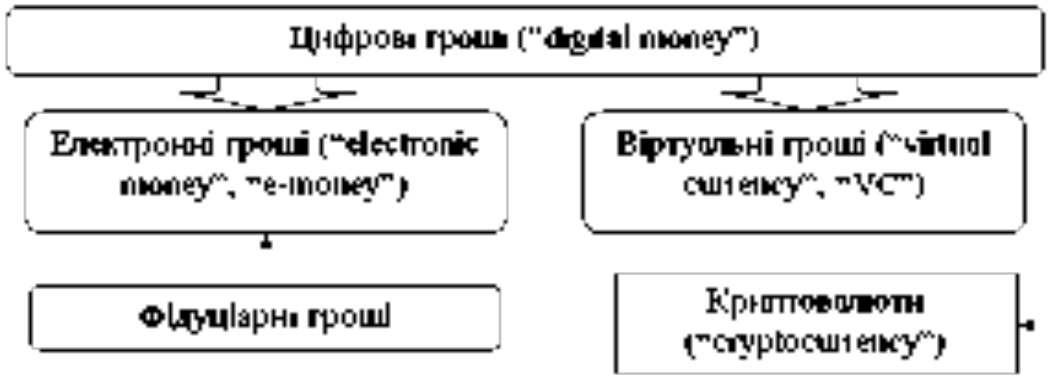

Рисунок 2.2 – Структурні взаємозв'язки між категоріями «цифрові гроші», «віртуальні гроші», «електронні гроші» та «криптовалюти»[293]

Існує багато різних видів криптовалют, які використовуються у світі. Найпопулярнішими та найпоширенішими є:

1. Біткоїн (Bitcoin): Біткоїн є першою і найбільш відомою криптовалютою. Він був створений 2009 року і базується на технології блокчейн. Біткойн використовує децентралізовану мережу, щоб забезпечити безпечні та анонімні фінансові транзакції.

2. Ефір або ефіріум (Ether): Ефір є криптовалютою, що використовується в блокчейн-платформі Ethereum. Він має свою власну криптовалютну одиницю під назвою «Ether» і використовується для здійснення фінансових операцій та виконання умовних угод на платформі Ethereum.

3. Ріпл (Ripple): Ріпл є протоколом та криптовалютою, які призначені для здійснення міжнародних грошових переказів. Ріпл використовує власну технологію під назвою «RippleNet» і має свою криптовалюту під назвою «XRP».

4. Лайткоін (Litecoin): Лайткоін є криптовалютою, яка була створена в 2011 році. Вона базується на відкритому програмному забезпеченні і має швидші часи блоків та більший ліміт на кількість монет, ніж Біткоїн.

[293] Рубанов П. М. Розмежування сутності понять «електронні гроші», «віртуальні гроші» та «криптовалюти». *Ефективна економіка*. 2015. № 4.

5. Біткоїн-кеш (Bitcoin Cash): Біткоїн-кеш є форком або відгалуженням від Біткоїна, яке виникло 2017 року. Він був створений для поліпшення масштабованості та швидкості транзакцій Біткоїна.

Наразі криптовалюта – це один із продуктів цифрової економіки, форма віртуальної валюти, яка функціонує на децентралізованому механізмі емісії та обігу та являє собою складну систему інформаційно-технологічних процедур, побудованих на криптографічних методах захисту, має певні особливості, переваги та недоліки використання.

Серед інших переваг криптовалют науковці виділяють такі:

1) анонімність використання;

2) практично безмежні можливості транзакцій;

3) платежі за допомогою криптовалют проводяться або без комісії, або з низькими комісіями;

4) всі транзакції фіксуються в загальній історії, доступній кожному користувачеві;

5) пірінгова мережа криптовалют, де немає головного сервера, що відповідає за всі операції.

Однак вважаємо важливим більш детально звернути увагу на анонімність криптовалют, яка, на відміну від готівкових розрахунків, вельми умовна. Дійсно, користувач не вказує свої персональні дані, але має гаманець з певним номером. За допомогою цього номера можливо відстежити всі виконані користувачем операції, і якщо на якомусь етапі роботи користувач хоча б один раз зв’яже номер гаманця зі своєю особистістю, то автоматично стане доступною вся інформація про проведені транзакції. Аналогічно можна використовувати будь-яку особу в ланцюжку транзакцій, а частота платежів може наштовхнути на думку про інших осіб у ньому. Відповідно, чим більше учасників відомо, тим легше визначити й інших користувачів мережі. Саме тому вважаємо абсолютно виправданим анонімність криптовалют відносити до їх переваг, а от анонімність готівкових коштів – до недоліків.

Цифрові віртуальні валюти, які стрімко набувають популярності у фінансовій сфері цифрової економіки, мають істотний недолік, який виявляється у відсутності їх правового статусу, але, незважаючи на це, валюта активно купується, продається, зберігається у формі фіатних грошей на електронних криптовалютних біржах та інвестується в різні проєкти. На сьогодні цифрова валюта може бути конвертована практично в будь-яку зі світових валют за допомогою її обміну на традиційні валюти на електронних біржах. У зв’язку з цим науковці виділяють різні види цифрових валют за певними класифікаційними ознаками (табл. 2.10).

Таблиця 2.10 – Класифікація цифрових валют

Класифікаційна ознака	Види цифрових валют
Залежно від рівня захисту та анонімності транзакцій	Повністю анонімні
	Умовно-анонімні
Залежно від рівня капіталізації	Висококапіталізовані
	Середньокапіталізовані
	Малокапіталізовані
	Мікрокапіталізовані
Залежно від мети використання	Масове використання
	Для обслуговування блокчейн системи
Залежно від обігу	Обертаються на біржі
	Обертаються на позабіржовому ринку
Залежно від виду емісії	Обмежена одноразова емісія
	Певна кількість з обмеженою емісією
	Нескінченна кількість монет з необмеженою емісією

Зазначимо, що загалом за рівнем визнання криптовалют на державному рівні країни світу доречно поділити на 5 груп: 1) ті, що забороняють; 2) ті, що мають переважно несприятливе ставлення; 3) ті, що мають переважно сприятливе ставлення; 4) ті, що мають сприятливе ставлення; 5) ті, що легалізували.

Серед країн, які визнали наявність цифрових валют без правового регулювання, такі: Австралія, Бельгія, Бразилія, Великобританія, Данія, Індія, Італія (для фізичних осіб), Китай (для фізичних осіб), Колумбія, Пакистан, Філіппіни, Чехія, Естонія. Серед країн, які визнали наявність цифрових валют і прирівнюють їх до електронних грошей: Аргентина, Болгарія, Канада, Фінляндія, Франція, Хорватія. Серед країн, які визнали наявність цифрових валют і прирівнюють їх до товару (засіб обміну): Іспанія, США, Норвегія. Серед країн, які повністю заборонили використання цифрових валют: Бангладеш, Болівія, Індонезія, Китай (для юридичних осіб), Литва, Еквадор.

На сьогодні національними банками багатьох країн розглядається питання випуску власної цифрової валюти. Варто зазначити, що для центральних банків відчутним викликом та поштовхом у розвитку власної цифрової валюти стала поява не просто приватних криптовалют, зокрема біткоїна, а більшою мірою – стейблкоїна.

Упродовж останніх років усе більше країн розглядають можливість впровадження CBDC у свою фінансову систему. Зі свого боку Україна також не відстає від глобальних трендів, і почала реалізовувати запуск е-гривні однією із перших – ще 2016 року[294].

Як слушно зауважує Г. Натараджан, мотивація центральних банків щодо запровадження CBDC може бути різною: зокрема, CBDC може позиціонуватись як розрахунковий актив для децентралізованої фінансової інфраструктури; універсальний платіжний інструмент у безготівковій економіці; засіб для здійснення мікроплатежів у мережі інтернету речей (IoT); інструмент для транскордонних платежів, а також як додатковий інструмент монетарної політики [31]. Усе це простежуємо і в практичній площині. Країни, які наразі реалізують пілотні проєкти, характеризуються вельми різним станом грошових систем та їх платіжної інфраструктури зокрема. Тому нерідко рішення центрального банку про ведення CBDC – це відповідь на різке зниження попиту на готівку (Швеція, США), а іншого разу – альтернатива дорогим традиційним платіжним інструментам (Уругвай) або зумовлено гіперінфляцією (Венесуела). Але водночас важливо зазначити, що вибір пріоритету впровадження CBDC може не лише істотно змінити екосистему платіжного ринку, а загалом зумовити системно значущі зміни логіки функціонування грошово-кредитної системи (рис. 2.3).

За умови реалізації третього сценарію, тобто коли CBDC передбачає наявність не тільки поточного, але і депозитного рахунку, на нашу думку, високоймовірне перманентне зниження обсягу банківських депозитів на користь ЦВЦБ, що зі свого боку здатне призвести до зменшення обсягу пасивів банків, суттєвої зміни їх структури та, як результат, вплине на вартість «традиційного» фондування.

Водночас необхідно зазначити, що характер та сила впливу CBDC на економічну та фінансову сфери безпосередньо залежатиме від затребуваності бізнесом і населенням нового інструменту, можливостей його широкого використання. Щодо останнього, то це залежить від моделі реалізації CBDC, а саме: 1) роздрібна, за якої цифрова валюта перебуває у доступі широкому колу фізичних та юридичних осіб; 2) оптова – доступ до CBDC мають лише професійні учасники фінансового ринку.

---

[294] Рябокінь М. В. Виклики впровадження цифрової валюти центрального банку у контексті нової еволюційної форми грошей в Україні: світовий досвід. *Економіка та суспільство.* 2022. URL : https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1231/1186

Рисунок 2.3 – Сценарії потенційного впливу впровадження CBDC на грошово- кредитну систему країни

Джерело: побудовано автором за даними [295].

Зі свого боку затребуваність CBDC залежить від чинників економічної, соціально-психологічної, когнітивної та правової природи, а саме:

1) методу встановлення вартості CBDC;

2) рівня її ліквідності;

3) можливості налагодження «миттєвості» платежів (наразі швидкість обробки транзакцій у мережі біткоїн дуже суттєво поступається технічним можливостям платіжної системи Visa);

4) наявність інфраструктури обігу ЦВЦБ;

5) внутрішні характеристики CBDC (анонімність, тарифна політика, швидкість розрахунків, безпечність, можливість використання як засобу заощадження);

6) довіри до центрального банку;

7) рівня цифрової та фінансової грамотності громадян;

[295] Virtual currencies – key definitions and potential aml/cft risks. *FATF*. July 2014. URL : http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf

8) глибини цифровізації суспільства;

9) законодавчого унормування цифрових валют;

10) методології обліку CBDC за умови її токенізації.

Кожна країна має свої особливості грошового обігу, грошово-кредитної політики центрального банку та доступності платіжних послуг. Саме за допомогою цифрових грошей ми можемо вирішити низку суттєвих проблем, які виникають під час функціонування фінансової системи. Більшість центральних банків відзначають значне зниження ролі готівки для платежів за останні роки, що робить комерційні фінансові установи майже монопольним постачальником грошей – цифрових грошей, які завжди мають посередника для користувачів.

Зниження готівкових операцій і зростання популярності електронних гаманців, криптовалют і стейблкоін останніми роками ускладнюють контроль над грошовою масою комерційних банків. Однією з найбільш ймовірних змін, пов'язаних із CBDC, є перерозподіл прибутку, який банки отримують від дешевих зобов'язань, на користь клієнтів. Це стосується власників операційних рахунків, на які банки зазвичай нараховують символічні відсотки і які користувачі зберігають у ліквідній формі для здійснення платежів.

Цифрові гроші суттєво змінять правила для користувачів – банкам не потрібно знати, хто кому і за що платить, і вони не будуть номінальним держателем цифрових грошей. Банки інвестували в сучасну інфраструктуру і, ймовірно, намагатимуться уникнути додаткових витрат на тлі можливого відпливу такого для них дешевого ресурсу, як поточні рахунки. Враховуючи частку ринку державних банків в Україні, питання інновацій набувають політичного характеру.

Узагальнюючи вищезазначене, можна запропонувати власне визначення цифрової валюти центрального банку (CBDC). Це нова та оригінальна цифрова валюта, емітентом якої виступає безпосередньо центральний банк, який зі свого боку майже практично ліквідовує потребу в послугах третіх сторін. Щодо останніх йдеться, зокрема, про комерційні банки або кредитні спілки.

Згідно з комбінаціями властивостей CBDC дослідники виділяють такі схеми їх використання (рис. 2.4).

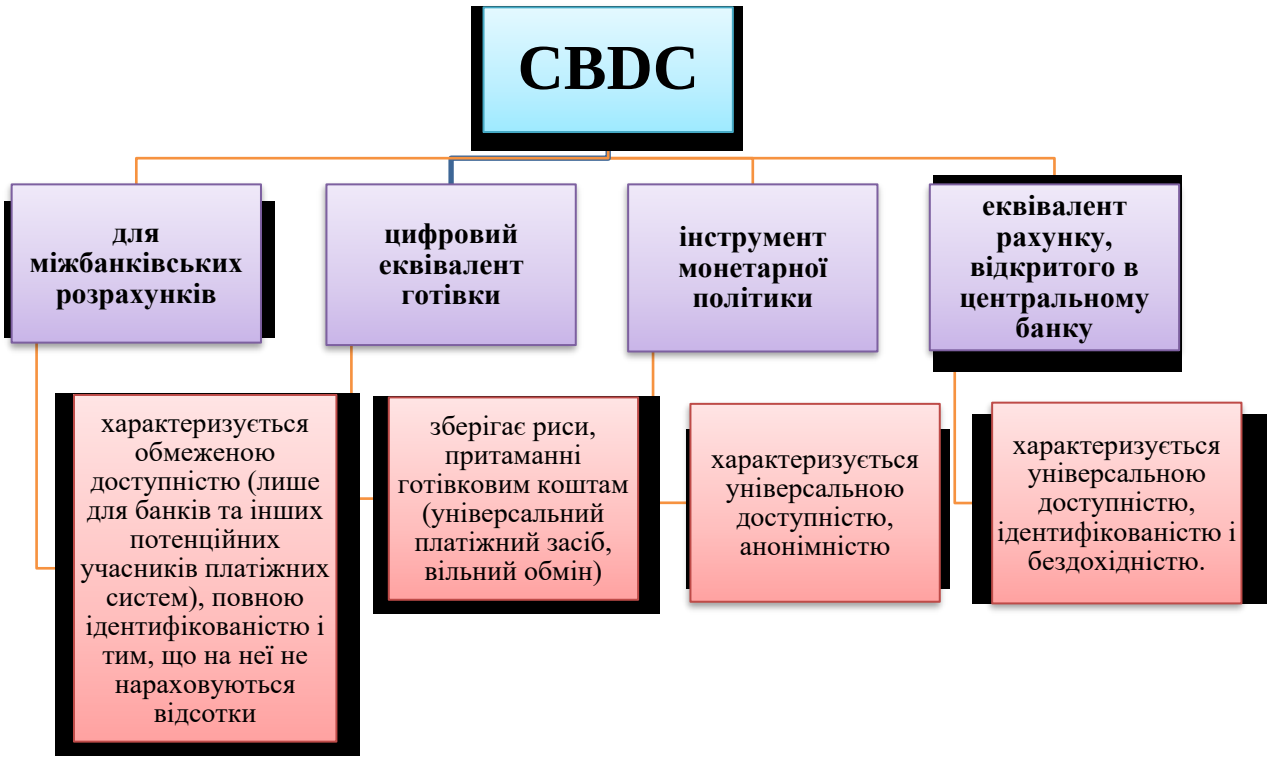

Рисунок 2.4 – Схема використання CBDC

Джерело: побудовано автором за даними[296].

Стратегічний ризик для кредитних установ був би величезним за умови прийняття CBDC у широкому масштабі. Якби споживачі мали доступ до відсоткової CBDC та могли легко й безпечно переміщати такий інструмент, їм би не знадобився банківський рахунок. Дійсно, вони могли не лише здійснювати платежі безпосередньо роздрібним продавцям та іншим постачальникам послуг, але й отримувати позики безпосередньо від інших користувачів CBDC.

Більше того, якщо вони сприймаються як безпечніші за традиційну валюту, CBDC можуть ще більше послабити бізнес-обґрунтування традиційних фінансових установ.

Отже, можемо систематизувати та проаналізувати сильні / слабкі сторони / можливості / загрози (SWOT) CBDC від її впровадження в економіку (рис. 2.5).

[296] Аналітична записка за результатами пілотного проєкту із впровадження платформи «Електронна гривня» та електронних грошей Національного банку України (е-гривні) / Національний банк України. 2019. URL : https://www.bank.gov.ua/ (дата звернення: 23.04.2022).

Рисунок 2.5 – SWOT-аналіз CBDC

Джерело: побудовано автором на основі даних[297].

На основі цього аналізу керівники бізнесу можуть вирішити, як найкраще розподілити свої ресурси на майбутнє, а саме шляхом правильного інвестування у криптодані, інструменти та моделі зниження ризику. Це нагода для професіоналів з управління ризиками проявити себе, оскільки знадобляться експерти з крипторизиків, щоб допомогти установам зрозуміти та розробити відповіді на ці складні та динамічні проблеми.

Для більш детального аналізу варто дослідити досвід впровадження CBDC у зарубіжних країнах, правильне використання якого допоможе в майбутньому ефективно та без проблем запровадженню CBDC в Україні[298].

---

[297] Hazik Mohamed. Implementing a Central Bank Issued Digital Currency with Economic Implications Considerations (2020). *International Journal of Islamic Economics and Finance (IJIEF).* Vol. 3, № 1. URL : https://journal.umy.ac.id/index.php/ijief/article/view/7582 (дата звернення: 23.04.2022).

[298] Гулей А. І. Цифрова трансформація вітчизняного банківського середовища в умовах розвитку фінтех-екосистеми. *Український журнал прикладної економіки.* 2019. Т. 4, № 1. С. 6–15. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujae_2019_4_1_3 (дата звернення: 27.04.2022).

Отже, держави умовно можна групувати на три великі групи за такими ознаками:

– країни, які вже впроваджують практичні дії щодо випуску CBDC;

– країни, які ще проводять дослідження цифрової валюти;

– країни, які висловили негативну критику щодо CBDC або згорнули свої дослідження у цій сфері (рис. 2.6).

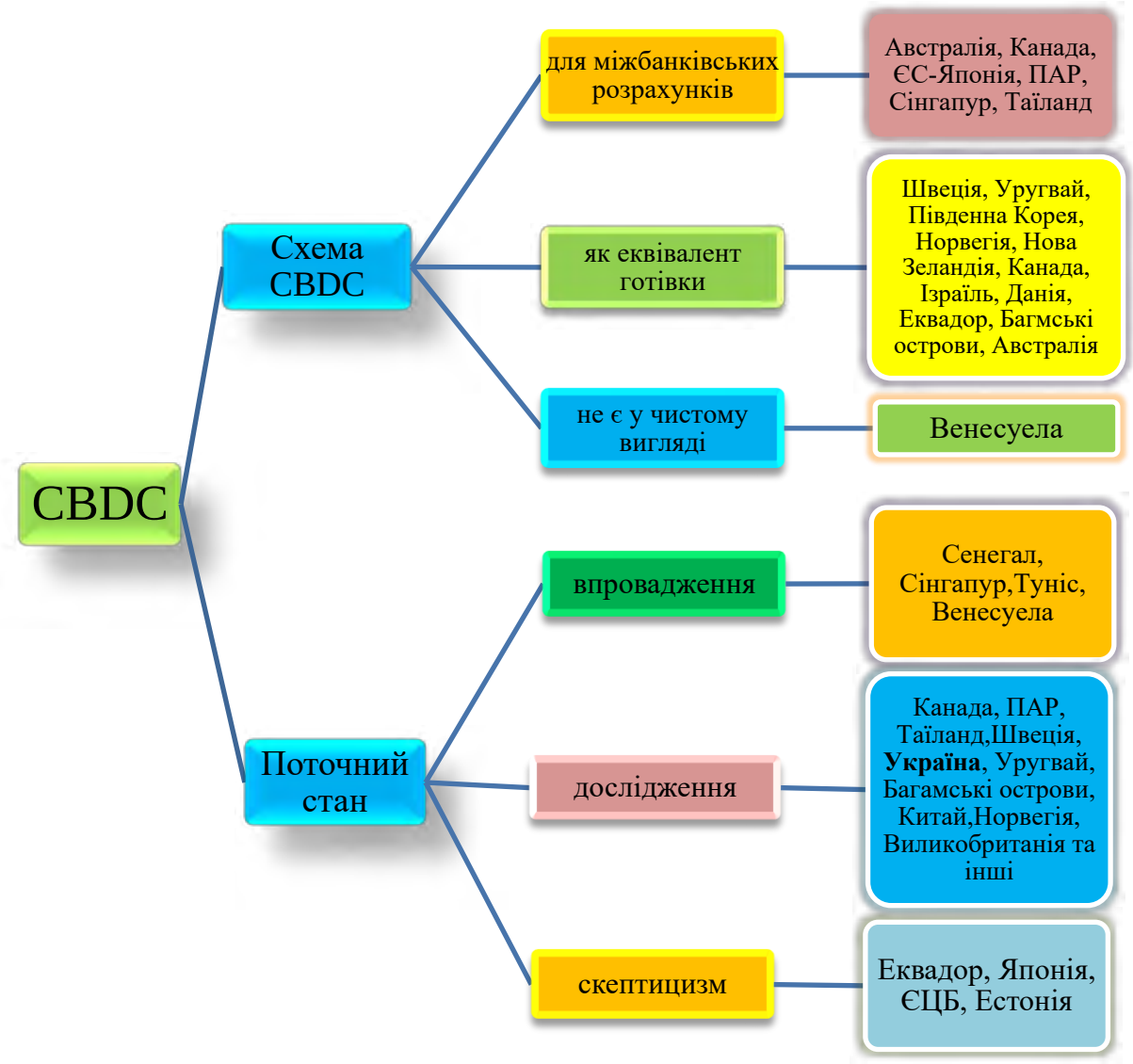

Рисунок 2.6 – Впровадження CBDC у зарубіжних країнах

Джерело: побудовано автором за даними[299].

[299] Аналітична записка за результатами пілотного проєкту із впровадження платформи «Електронна гривня» та електронних грошей Національного банку України (е-гривні) / Національний банк України. 2019. URL : https://www.bank.gov.ua/ (дата звернення: 23.04.2022).

Основна мета випуску CBDC полягає у покращенні ефективності та безпеки платежів, що може принести такі переваги[300]:

– зниження витрат на обслуговування платежів шляхом емітування цифрової валюти на базі технологій блокчейну;

– покращення фінансової стабільності – CBDC може допомогти уникнути ризику банківської кризи, оскільки забезпечує прямий доступ до ліквідності центрального банку;

– вищий рівень безпеки та конфіденційності операцій, оскільки цифрова валюта працює на сучасних технологіях шифрування;

– покращення ефективності міжнародних платежів і зменшення витрат на їх оброблення.

Також CBDC може допомогти у боротьбі зі злочинністю, оскільки валюта пов’язана з системою ідентифікації користувачів. Це дозволяє зменшити ризики використання цифрової валюти для незаконних операцій.

Пандемія стала каталізатором зміни платіжних звичок більшої частини населення планети. Найактуальнішими стали засоби оплати, у яких не використовуються банкноти. Водночас на тлі економічної кризи (знову ж таки, спричиненої наслідками коронавірусу) зросли ринкові позиції та капіталізація криптовалюти. Країни, що володіють більшою часткою світового ВВП, не могли залишити цю тенденцію поза увагою. Отже, цифрова валюта стала відповіддю на виклики й зараз вивчається її вплив на ринок. Одним із піонерів у цьому напрямі став Китай. Орієнтовний обсяг транзакцій з використанням цифрового юаня – еквівалент $13 більйонів, а кількість користувачів перевищує 260 млн.

Україна є одним із лідерів на європейському континенті у питаннях діджиталізації послуг та інтеграції цифрових сервісів у всі сфери життя. Повномасштабна війна не зупинила цей процес: наприклад, до лютого 2022 року кількість користувачів застосунку Дія сягала 4 млн, а станом на сьогодні їх понад 18 млн. Водночас зростає кількість українських фахівців IT-сфери: на 36 % порівняно з 2021 роком. Отже, впровадження CBDC у нашій державі можна розглядати як цілком логічний еволюційний крок.

[300] URL : https://blog.portmone.com.ua/uk/posts/information-posts-uk/tsyfrovi-groshi-shho-tse-take-cbdc-ta-yegryvnya

Досі ще цифрова національна валюта – е-гривня – існує лише у вигляді концепції від Нацбанку. Спеціалісти регулятора опрацьовують її та обирають технологічні рішення. Проте навіть на такому етапі вона стала предметом запеклих дискусій щодо необхідності її запровадження.

Впровадження CBDC в Україні насправді досить «на часі» навіть в умовах війни, адже це допоможе подолати ряд актуальних проблем, зокрема таких, як:

1) контроль над фінансами. Цифрову валюту можна контролювати на всіх рівнях: зокрема відстежувати платежі державних органів, волонтерів тощо. Це підвищить прозорість фінансової системи та зніме навантаження з СБУ, податківців і представників інших органів контролю;

2) більш доступні фінансові операції. Відкрити рахунок у цифровій гривні швидше та простіше, ніж шукати відділення банку та стояти у черзі до спеціаліста. Розрахунки з цифровою валютою швидші за традиційні: 50 тис. транзакцій на секунду порівняно з 5 тис., характерних для VISA. Вартість оброблення кожної транзакції теж нижча;

3) швидші та дешевші транскордонні платежі. Нині середня вартість оброблення платежу у $200 становить $14, а транзакція триває до п’яти днів. CBDC розглядають як розв’язання цієї проблеми. Проте концепція ще не створена;

4) протидія корупції. За словами держсекретаря США Ентоні Блінкена, третина ВВП України втрачається через корупцію. Це проблема, через яку блокується наш вступ до ЄС та інші міжнародні інтеграції. Впровадження технології цифрової валюти підвищить прозорість платежів і допоможе державі відповідати світовим антикорупційним стандартам. Як саме? Один з варіантів – нарахування зарплат та інших доходів чиновникам на цифрові гаманці й подальше відстеження їхніх витрат. Ту ж саму схему можна застосувати для державних установ;

5) контроль над податками. Цифрова валюта допоможе автоматизувати процеси нарахування та сплати податків і знизити бухгалтерський тягар для бізнесу;

6) підвищення інвестиційної привабливості. У цілому CBDC робить більшість фінансових процесів прозорими. А це – важливий фактор для інвесторів. Якщо вони можуть переконатися у відкритості фінансової системи країни, то охочіше вкладатимуть кошти у її проєкти.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що з появою цифрових валют відбулися найбільш радикальні трансформації у сфері грошових відносин через появу приватних емісійних центрів. Розвиток цифрових валют і його майбутні наслідки не є однозначно зрозумілі та здатні як посилити крихкість, так і підвищити рівень фінансової безпеки країни.

2.5. Зовнішні державні запозичення як інструмент реалізації глобалізаційних процесів

У світі практично у всіх державах сформувалася залежність економіки від зовнішнього фінансування, що є наслідком глобалізації економічних процесів та збільшення економічної та політичної взаємозалежності між країнами. Водночас у більшості випадків зовнішній борг є деструктивним явищем, що генерує ряд ризиків для функціонування цілісної економічної системи, хоча лише за умови його раціонального використання та переважно інвестиційної спрямованості він може стати фактором економічного зростання[301]. Глобальна заборгованість – одна з характерних особливостей сучасних національних економік[302]. Глобалізація фінансової системи держави, інтеграція економіки країни у світове господарство обумовлюють необхідність країнам вдаватися до зовнішніх запозичень.

Економічні реформи та війна в Україні вимагають специфічного підходу до знання їх особливостей, вивчення причин і наслідків соціально-економічних процесів, що мали місце в українському суспільстві протягом століть. Характерною особливістю українського регіону є його географічне положення, ресурсний потенціал, значення для міжнародних торговельних потоків і політичне середовище.

Взаємозв’язок між глобалізацією економічних процесів та кредитною діяльністю проявляється у ряді моментів. Це можна простежити на прикладі вибору джерел фінансування. Так, зовнішні джерела капіталу залучаються, зазвичай, у двох формах: інвестиціях та кредитах.

---

[301] Кукель Г. С., Атаманчук З. А., Братчук У. П. Світовий досвід регулювання зовнішнього боргу в умовах фінансової й економічної нестабільності. *Modern Economics.* 2022. № 32. С. 48–53. DOI: https://doi.org/10.31521/ modecon.V32(2022)-06

[302] Там само.

Іноземні інвестиції отримують, в основному, підприємства, а одержувачем кредитів головним чином є держава. Зважаючи на ситуацію в Україні, у воєнний період інвестори або призупинили свою діяльність, або взагалі вийшли з українського ринку. Така закономірність показує, що отримання зовнішніх кредитів (державою чи підприємствами) є своєрідним критерієм інвестиційної привабливості у майбутньому. Існуючий стан ринку кредитів є додатковим фактором, що не сприяє зростанню інвестиційної активності. Це пояснюється тісним взаємозв'язком інвестиційної та кредитної діяльності.

Щоб зрозуміти, наскільки важливою на сьогодні є активна кредитна діяльність, необхідно розглядати його на двох рівнях: макро- і мікроекономічному.

Щодо макроекономічного рівня, то на сьогодні проявляється сильна залежність національної економіки від отримання кредитів. Така ситуація спостерігається внаслідок відсутності або неможливості залучення власних інвестиційних та кредитних ресурсів і тому держава змушена звертатися до різноманітних міжнародних організацій для отримання кредитів. Уряд України великі надії пов'язує саме зі зростанням надходжень зі світового ринку позикових капіталів.

Сьогодні уряд має тісні зв'язки з міжнародними фінансово-кредитними організаціями. Наша країна отримує міжнародні кредити від Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ), Світового банку (далі – СБ), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (далі – МБРР), Європейського банку реконструкції та розвитку (далі – ЄБРР) та Європейського інвестиційного банку (далі – ЄІБ). Причому ці організації спрямовують кошти на різні цілі.

СБ та МВФ також відомі під спільною назвою як бреттон-вудські інститути. Вони становлять подвійну міжурядову опору, яка підтримує всю структуру світового економічного та світового порядку. Метою цих двох бреттон-вудських установ є зміцнення міжнародної економіки після закінчення Другої світової війни. Вони співпрацюють із багатьма країнами світу. Умови співробітництва передбачають також, що ці країни можуть бути членами цих міжнародних фінансово-кредитних організацій.

Кредити МВФ спрямовані насамперед на стабілізацію та нормальне функціонування грошово-кредитної системи. За рахунок цих кредитів формувалися резерви НБУ для підтримки стабільності національної валюти та фінансувалося покриття дефіциту платіжного балансу.

МВФ допомагає у зміцненні потенціалу таких установ, як центральні банки, міністерства фінансів, податкові адміністрації, статистичні агенції та органи нагляду за фінансовим сектором, веде до більшої ефективності заходів політики та підвищення стабільності економіки з охопленням широких верств населення. МВФ співпрацює з країнами у справі модернізації їх економічної політики і зміцнення цих інститутів за допомогою надання технічної допомоги та проведення програм підготовки кадрів, орієнтованих на питання, що мають принципове значення для економічної стабільності та зростання.

Розвиток потенціалу країн світу зосереджено на основних сферах компетенції МВФ, таких як державні фінанси, стабільність фінансового сектора, операції центрального банку, макроекономічні основи та економічна статистика, а також допомагає країнам у вирішенні таких питань, як нерівність доходів і гендерна нерівність, корупція, цифрові гроші. МВФ має унікальні можливості для надання підтримки державам-членам у цих галузях завдяки глобальному охопленню своєї діяльності, накопиченому інституційному досвіду та знанням світового рівня. Підтримка з розвитку потенціалу доступна всім державам-членам МВФ, але пріоритет віддається вразливим країнам, що переживають конфлікти, зокрема і найбільший для усього глобального світу – напад рф на Україну.

МВФ працює з країнами через глобальну мережу з 17 регіональних центрів шляхом направлення до країн постійних радників на тривалі терміни, короткострокових візитів персоналу МВФ та експертів (очно та в дистанційному режимі), аудиторних навчальних курсів та безкоштовних курсів у режимі онлайн. Крім того, у різноманітних публікаціях подається технічна інформація та міжкраїнний порівняльний аналіз, корисні для офіційних органів країн. У відповідь на пандемію COVID-19 робота МВФ з розвитку потенціалу оперативно перейшла на інноваційні методи діяльності у віддаленому режимі, надаючи підтримку у реальному часі приблизно 180 країнам. Ця діяльність включала роботу з податковими службами та бюджетними відомствами для сприяння у відновленні операцій та допомоги країнам з таких питань, як стійкість боргової ситуації, управління державними інвестиціями, управління касовими коштами, фінансовий нагляд і розробка надійних макроекономічних засад. Для використання державами-членами опубліковано серію з приблизно 110 технічних довідок щодо пов’язаних із кризами питань економічної політики.

Кошти СБ в основному направлені на такі процеси, як:

– підтримка бюджетної політики;

– підтримка експорту українських підприємств;

– підготовка та реалізація довгострокових інвестиційних проєктів, що мають відповідати пріоритетним напрямам економічного розвитку України;

– страхування імпорту.

Незначний обсяг кредитів також був отриманий від МБРР на такі головні заходи, як макроекономічна стабілізація та започаткування і розвиток процесів приватизації. ЄБРР узагалі своє фінансування не здійснює через уряд України, а напряму співпрацює з комерційними та приватними структурами з програмою підтримки малого та середнього бізнесу. Ці кредити невеликі за своєю величиною і не здійснюють значного впливу на загальний макроекономічний стан країни.

Враховуючи вищезазначене, світова економіка дедалі більше впливає на особливості економічного та соціально-політичного розвитку України. Основними напрямами впливу є збільшення експорту та імпорту по відношенню до ВВП і погіршення ситуації із зовнішнім боргом країни. Успішне і порівняно швидке формування ринкової економічної системи та зменшення соціальної напруженості вимагають значних фінансових ресурсів. Тому співпраця з міжнародними валютними та фінансовими інститутами, а саме: з МВФ, СБ та ЄБРР є надто важливою. Водночас проблема зовнішнього боргу є постійним явищем, що супроводжує економічний розвиток України з часу здобуття незалежності.

2019 року Україна вступила в активну фазу фінансових і кредитних відносини щодо зовнішніх запозичень і відповідних виплат заборгованості багатьом суб'єктам – як національним, так і міжнародним фінансовим організаціям, приватним позичальникам і асоціаціям кредиторів. Наразі важливим завданням є розробка механізму узгодження зовнішнього державного позичання зі стратегією фінансової стабілізації України.

В Україні впродовж останніх років спостерігається стійка тенденція збільшення розміру зовнішніх державних запозичень. Неспроможність держави самостійно вирішити проблеми фінансування видатків державного бюджету призводить до взяття в борг нових грошових коштів, які, вливаючись у загальні фінансові ресурси держави, впливають на подальший розвиток економіки країни. Цей процес не

завжди призводить до позитивних зрушень. Тому питання, в яких розмірах і на які цілі залучаються кредити, наскільки раціонально і на які цілі залучаються кредити, наскільки раціонально й ефективно вони витрачаються, на сьогодні є надзвичайно актуальним[303].

Зовнішні запозичення – це міжнародне переміщення грошових коштів кредитного характеру, що обумовлює виникнення боргових зобов'язань, виражених в іноземній валюті, і характеризується певним циклом: залучення, використання, обслуговування та погашення. Зовнішні запозичення активно залучаються усіма країнами на державному рівні. Під зовнішніми державними запозиченнями розуміють процес залучення фінансових ресурсів від зарубіжних фізичних та юридичних осіб, урядів країн та міжнародних організацій, який призводить до виникнення зовнішнього державного боргу. Державні запозичення є одним з головних важелів впливу на економічні процеси всередині держави з точки зору наслідків кредитного фінансування, а також поведінки суб'єктів економіки та держави в цілому[304].

Однією із важливих функцій держави є забезпечення фінансової стабільності. Стан фінансової стабільності в країні передбачає, що фінансова система, а саме ключові фінансові ринки та фінансово-інституційні складові стійкі до економічних потрясінь і здатні плавно виконувати свої основні функції. Серед основних функцій фінансової системи є посередництво під час руху фінансових коштів, управління ризиками, організація платежів та збалансування боргових зобов'язань. Відповідно до законодавства Національний банк України забезпечує фінансову стабільність, збалансування стану фінансової системи в цілому, а також проводить моніторинг та аналіз, оцінює ризики, які можуть постати під впливом сучасних глобальних викликів для економічної стабільності.

Метою залучення зовнішніх запозичень держави є покриття бюджетного дефіциту на державному і регіональному рівнях, здійснення структурних перетворень, цільове фінансування різноманітних програм, поповнення необхідних резервних активів, врегулювання зовнішніх розрахунків, а також рефінансування раніше здійснених державних запозичень.

---

[303] Здобутки і проблеми євроінтеграційних зрушень в Україні на сучасному етапі : монографія кафедри економічної теорії / за заг. ред. В. Ф. Савченка, Л. М. Мекшун. Чернігів : ЧНТУ, 2018. С. 160–180. URL : http://surl.li/egjnh

[304] Панченко В. В. Вплив зовнішнього державного боргу на економічну систему різних країн. *Бізнес Інформ.* 2019. № 4. С. 314–319. URL : https://www.business-inform.net/article/?year=2019&abstract=2019_4_0_314_319

Існують основні причини, які змушують державу запозичувати за кордоном і призводять до виникнення зовнішнього державного боргу:

1) брак фінансових ресурсів усередині країни;

2) відсутність, нестача або висока вартість залучення іноземної валюти;

3) необхідність придбання передових технологій (ліцензій, консультування тощо) у розвинених країн.

Переваги та недоліки альтернативних варіантів залучення зовнішнього фінансування представлені в табл. 2.11. Зовнішні запозичення є потужним важелем довгострокового економічного зростання лише в разі ефективного й раціонального їх використання, а також відповідно до стратегічних цілей розвитку економіки[305].

Таблиця 2.11 – Порівняльна характеристика механізмів залучення фінансових ресурсів[306]

№ з/п	Механізм	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
1.	Емісія національної валюти	Швидкість	– Залежність від рішення національного банку, який має монополію на випуск валюти; – обмеженість, оскільки проводиться відповідно до розрахунків основних макроекономічних показників; – призводить до девальвації валюти
2.	Підвищення ставок податків або запровадження нових податків, зборів та обов'язкових платежів	– Обов'язковість сплати платниками податків; – можливість введення специфічного податку для фінансування конкретного напряму державних витрат; – може мати як тимчасовий, так і постійний характер	– Необхідність внесення змін у податковий кодекс; – пригнічення економічної активності; – падіння платоспроможного попиту; – відплив коштів з реального сектору економіки; – перехід економіки в тінь; – зниження темпів економічного розвитку

[305] Флейчук М. Вплив зовнішніх запозичень на соціально-економічний розвиток посттрансформаційних країн. *Економіка України.* 2012. № 1. С. 16–26.

[306] Панченко В. В. Вплив зовнішнього державного боргу на економічну систему різних країн. *Бізнес Інформ.* 2019. № 4. С. 314–319. URL : https://www.business-inform.net/article/?year=2019&abstract=2019_4_0_314_319

Продовження табл. 2.11

1	2	3	4
3.	Випуск облігацій внутрішньої державної позики, залучення внутрішніх позик та кредитів	– Дозволяє уникнути використання двох попередніх напрямів; – засіб регулювання грошового обігу; – орієнтир внутрішнього фінансового ринку (цінні папери з максимальним рівнем надійності)	– Відплив оборотних коштів з економіки; – зменшення обсягів інвестування в реальний сектор економіки; – збільшення «вартості» бюджетних доходів через необхідність сплати відсотків за залученими коштами
4.	Випуск облігацій зовнішньої державної позики, залучення міжнародних позик та кредитів	Надходження додаткових фінансових ресурсів в економіку	– Дохід отримують іноземні кредитори, а тягар обслуговування боргу несуть вітчизняні підприємства і населення держави-боржника; – платоспроможність держави за зовнішніми позиками залежить від валютних надходжень; – падіння рівня споживання серед населення

Водночас, якщо акумуляція зовнішніх запозичень супроводжується істотними структурними дисбалансами й ризиками у стратегічно важливих для економіки сферах, політика запозичень стає передумовою макроекономічної нестабільності й генерує вірогідність підвищення рівня вразливості економіки до зовнішніх шоків. Наприклад, Р. Р. Андрусів зазначає, що надання фінансової допомоги світовими фінансовими установами (МВФ, Світовий банк та ін.) позитивно впливає на економічне зростання, проте лише за умови раціональної урядової політики та сприятливих умов у макроекономічному середовищі[307].

На думку М. Флейчук, державні запозичення сприяють стабілізації економіки в період економічних спадів, оскільки перешкоджають різкому зменшенню сукупного попиту, а помірне акумулювання зовнішньої заборгованості дозволяє країні збільшувати сукупні витрати (у держави з'являється можливість прискорити 164 темпи

[307] Андрусів Р. Р. Вплив акумуляції зовнішніх запозичень на економічне зростання у посттрансформаційних економіках: функціональні зв'язки та емпіричні оцінки *Формування ринкових відносин в Україні.* 2011. № 11. С. 100–107.

зростання національного доходу за рахунок додаткових зовнішніх інвестицій)[308].

Економічні наслідки вторгнення росії в Україну спричиняють ще один сильний збій у світовій економіці за рахунок глобалізації. Україна несе значні людські, інфраструктурні та фінансові втрати, але наслідки поширюються далеко за межі України.

Глибина порушень у функціонуванні ринків сировинних товарів та ланцюгів поставок призведе до кардинального негативного впливу на макроекономічну та фінансову стабільність та темпи зростання світової економіки, додатково ускладнюючи і так непрості умови для економічної політики в країнах, що ще не повністю відновилися після пандемії COVID-19.

Інфляція, яка вже підвищувалася в багатьох країнах унаслідок дисбалансів між попитом та пропозицією та заходів підтримки під час пандемії, ймовірно, залишиться вищою впродовж більш тривалого часу, ніж попередньо прогнозувалося. Відбулося також значне посилення фінансових умов, що створює тиск на широке коло країн з ринком, що формується, і країн, що розвиваються внаслідок підвищення вартості запозичення і ризику відпливу капіталу. Війна в Україні може сприяти небезпечному фінансовому, продуктовому ризику втрат та політичному розколу між країнами з розвиненою економікою, країнами з ринком, що формується, і країнами, що розвиваються. У більш загальному плані війна створює ризик фрагментації світової економіки на геополітичні блоки з різними технологічними стандартами, системами транскордонних платежів та резервними валютами.

Такі тектонічні зрушення у глобальній економіці є найбільшим ризиком руйнування для заснованої на правилах системи, яка визначала міжнародні та економічні відносини в останні 75 років, ставлячи під загрозу позитивні зрушення, досягнуті за останні десятиліття.

Як заходи у відповідь МВФ надає життєво важливе фінансування для України, рекомендації в реальному часі, веде роботу з розвитку потенціалу і підтримує своїх держав-членів. У 2022 фінансовому році було затверджено екстрене фінансування для України на суму 1,4 млрд дол. США і на прохання кількох країн-членів МВФ було створено спеціальний рахунок, який слугує для донорів безпечним механізмом направлення Україні додаткової фінансової допомоги.

---

[308] Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями / Офіційний сайт Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/ua/about/international/financial-institutions

Кредитування МВФ та розподіл СДР історичного масштабу на суму 650 млрд дол. США сприяли наданню такої необхідної ліквідності країнам у всьому світі, багато з яких після пандемії обмежені у своїх бюджетних можливостях. З початку пандемії було затверджено кредити на суму понад 219 млрд дол. США 92 країнам. Для полегшення доступу до екстреного фінансування було підвищено кумулятивні ліміти доступу для інструментів екстреного фінансування до кінця червня 2023 року[309].

Варто зазначити, що існують певні ризики від залучення зовнішніх позик, управління ризиками зовнішніх державних запозичень є системою, що складається з двох підсистем: об'єкта управління і суб'єкта управління. Об'єктом управління є сам ризик, ризикові запозичення капіталу, економічні відносини між державами під час формування й реалізації зовнішньої боргової політики. Суб'єктом управління є Кабінет Міністрів України, який через міністра фінансів спрямовує і координує діяльність Агентства з управління державним боргом України, реалізуючи державну бюджетну політику у сфері управління зовнішнім державним боргом й гарантованим державою боргом[310].

До того ж, зазначаючи про систему управління ризиком, пов'язаним із управлінням зовнішнім державним боргом, йдеться про систему підтримки прийняття рішень того чи іншого суб'єкта, головне завдання якого – в максимальною мірою знизити невизначеність, що має місце під час прийняття управлінських рішень центральними органами виконавчої влади. Управлінською одиницею з управління ризиком при цьому є операція з управління зовнішнім державним боргом, під якою розуміється операція, спрямована на зменшення ризиків, пов'язаних із управлінням зовнішнім державним боргом, та/або економію коштів державного бюджету.

Зазначимо, що у світовій практиці належність державних запозичень до зовнішніх визначають у трьох напрямах. Перший базується на валюті, в якій здійснюються державні запозичення, тобто іноземній валюті. Другий – офіційно прийнятий багатьма укладачами офіційної статистики, зокрема описується Міжнародним валютним фондом (МВФ) у «Статистиці державного боргу: посібнику для авторів та

[309] Офіційний сайт МВФ. URL : https://www.imf.org/en/publications/areb

[310] Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2456-17#Text

користувачів», і ґрунтується на резидентності кредитора. Третє визначення базується на місці випуску і законодавстві, яке регулює борговий контракт.

Україна почала звертатися за зовнішніми запозиченнями до міжнародних фінансових організацій і розвинених країн ще у 1990-х роках. Вони здійснювалися в основному у формі фінансових позик, призначених для покриття дефіциту бюджету з метою забезпечення фінансової стабільності, та цільових (інвестиційних) кредитів. Водночас у процесі залучення позик не були використані всі наявні можливості, і наша держава перетворилась у значного міжнародного боржника[311].

Основними донорами на міжнародному кредитному ринку на сьогодні є МВФ, Світовий банк, ЄБРР та ЄІБ. Також джерелом зовнішніх запозичень можуть виступати іноземні країни, зокрема країни Європейського Союзу, Сполучені Штати Америки.

Підтримка України міжнародними фінансовими організаціями зумовлена такими факторами: по-перше, Україна як держава фактично не має доступу до міжнародних фінансових ринків. Він може отримати зовнішнє фінансування переважно з офіційних джерел. По-друге, політика фонду в Україні, яка пов’язана з фінансовою підтримкою, спрямована на стабілізацію соціально-економічної ситуації в Україні. Позики МВФ використовуються для підтримки курсу національної валюти та фінансування дефіциту платіжного балансу України і призначені для полегшення економічних труднощів у процесі економічних реформ, що дозволяють забезпечити довгострокове економічне зростання в країні. Основним напрямом використання кредитів МВФ було надання кредитів Міністерству фінансів України для обслуговування зовнішнього боргу, фінансування дефіцитів платіжного та торговельного балансів[312].

Україна ввійшла до складу МВФ 3 вересня 1992 року, одночасно ставши членом Світового банку. Україні було виділено квоту в 10 678 акцій на загальну суму у 1,3 млрд дол. США. Валютну готівку

---

311 Чи можлива програма МВФ в умовах війни. *Економічна правда* / вебсайт. URL : https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/30/690830/ (дата звернення: 21.11.2022).

312 Онишко С. В., Чуницька І. І. Стратегічна траєкторія розвитку фінансового ринку у форматі взаємодії складових його інфраструктурного потенціалу. *Бізнес Інформ.* 2018. № 7. С. 194–201. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_7_29 (дата звернення: 21.09.2022).

за членство України в банку на суму 7,9 млн дол. внесли Нідерланди, що є країною-опікуном нашої держави в цій банківській структурі. Отже, Україна, починаючи з 1994 року, отримує від МВФ кредити Stand-by[313].

Варто зазначити, що частина цих коштів була спрямована на фінансування дефіциту платіжного та торговельного балансів, а також поповнення золото-валютних резервів країни. Основні етапи співробітництва України з МВФ у рамках кредитування наведено у табл. 2.12.

Таблиця 2.12 – Основні етапи співробітництва України з МВФ у рамках кредитування[314]

Етап	Період проведення співробітництва, роки	Програма фінансування	Фінансове забезпечення програми
I	1994–1995	Системна трансформаційна позика (STF)	498,7 млн СПЗ (763,1 млн дол.)
II	1995–1998	Трирічні програми Stand-by	1 318,2 млн СПЗ (1 935 млн дол.)
III	1998–2002	Програма розширеного фінансування EFF	1 193 млн СПЗ (1 591 млн дол.)
IV	2002–2008	Попереджувальний Stand-by	411,6 млн СПЗ (600 млн дол.)
V	2008–201	Програма Stand-by від 05.11.2008 р.	11 млрд СПЗ (16,43 млрд дол.), освоєно 10,6 млрд дол.
	2010–2014	Програма Stand-by від 28.07.2010 р.	10 млрд СПЗ (15,1 млрд дол.)
VI	2015–2018	Програма розширеного фінансування EFF від 11.03.2015	17,5 млрд дол. США
	2018–2020	Програма розширеного фінансування EFF від 18.12.2018	3,9 млрд дол. США
VII	2020–2022	Програма Stand-by від 09.06.2020	5 млрд дол. США

На цьому етапі розвитку, в умовах воєнних дій на території України питання фінансової допомоги від міжнародних фінансових організацій є досить нагальними. Завдяки ініціативі зарубіжних країн Міжнародний валютний фонд створив спеціальний рахунок для підтримки України – кошти спрямують на потреби бюджету і платіжного

[313] Studme. Международный кредит. 2019. URL : https://studme.org/
[314] Офіційний сайт МВФ. URL : https://www.imf.org/en/publications/areb

балансу. За період війни міжнародні фінансові організації неодноразово виділяли кошти на безоплатній основі для підтримки стабільності економіки.

Так, на початку війни Україна звернулася до МВФ із проханням завершити діючу програму Stand-By Arrangement та виділити Україні екстрену фінансову допомогу в розмірі 1,4 мільярда доларів США через Інструмент прискореного фінансування (Rapid Financing Instrument, RFI). Виконавча рада МВФ 9 березня 2022 року ухвалила відповідне рішення. Програма RFI спрямована на фінансування першочергових витрат та нагальних потреб платіжного балансу, що виникають у зв'язку з триваючим воєнним конфліктом, які, якщо їх не вирішити, призведуть до негайного та серйозного економічного зриву[315].

Також важливою є співпраця зі Світовим банком, завдяки якій у березні 2022 року було затверджено додатковий пакет підтримки для України в розмірі понад 700 мільйонів доларів США. Від початку війни з лютого 2022 року Група Світового банку працює з міжнародними партнерами над мобілізацією коштів, які швидко надходять до бюджету та допомагають Уряду України підтримувати надання ключових державних послуг для українського народу, включаючи зарплати медичних працівників, пенсії для людей похилого віку та соціальні програми для вразливих верств населення. Станом на листопад 2022 року Світовий банк мобілізував близько 17,8 млрд дол. США екстреного фінансування, зокрема й у зобов'язаннях і гарантіях донорів, щоб допомогти пом'якшити масштабні людські й економічні наслідки війни[316].

Проєкт «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні» (PEACE) став головним фінансовим інструментом Світового банку для України та дав змогу іншим міжнародним донорам об'єднати свої зусилля із надання швидкої, адресної та прогнозованої підтримки. У серпні 2022 року проєкт PEACE залучив грант від Сполучених Штатів Америки у розмірі 4,5 мільярдів доларів США. І допомога Україні з боку країн-донорів триває – 30 вересня 2022 року у рамках PEACE мобілізовано додаткові 530 млн дол. США у вигляді кредитних гарантій від Великої

[315] Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями / Офіційний сайт Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/ua/about/international/financial-institutions

[316] Supporting Ukraine through the War. the World Bank. URL : https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/ brief/peace

Британії (500 мільйонів доларів США) та Королівства Данії (30 мільйонів доларів США). У листопаді оголошено про пакет допомоги для України у розмірі 4,5 мільярдів доларів США у вигляді додаткового грантового фінансування, наданого урядом Сполучених Штатів.[317]

Значну підтримку економічним реформам, що здійснюються в країні, надає Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який є найбільшим фінансовим інвестором в Україні і спрямовує кошти на конкретні інвестиційні об'єкти. Станом на кінець 2016 року загальний обсяг інвестицій ЄБРР в Україну становив 12 358 млн євро (зокрема, 2016 року – 581 млн євро, 2015 року – 997 млн євро)[318]. Пріоритетним напрямом інвестування ЄБРР в Україні є інфраструктура енергетичної сфери. Сьогодні розпочато реалізацію ряду проєктів у приватному секторі, в газовій сфері, сфері комунального і залізничного транспорту, а також у сфері реформування великих державних компаній.

Ще однією важливою допомогою стало ухвалення рішення про початковий «пакет заходів для стійкості» Радою директорів ЄБРР у розмірі 2 млрд євро, що передбачає фінансування заходів для допомоги громадянам, компаніям і країнам, які зазнали впливу війни. Кошти нового проєкту підтримки буде спрямовано на фінансування вже започаткованих або нових проєктів, а також для підтримки ліквідності таких підприємств, як Укрзалізниця, Укренерго, Нафтогаз та інших[319].

Проте варто зауважити, що у 2014–2015 роках Україна домовилася про кредити навіть попри війну, проте сьогодні отримати кошти буде більш складно. Скласти фінансову програму в умовах великої війни буде проблематично через надто високий рівень невизначеності щодо основних макроекономічних показників і перебігу воєнних дій. Адже щоб рада директорів МВФ схвалила велику програму, країна має відповідати чотирьом критеріям. Один з них – стійкість державного боргу в середньостроковій перспективі. Щоб визначити, чи буде державний борг стійким, треба побудувати макроекономічний

[317] Supporting Ukraine through the War. the World Bank. URL : https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/ brief/peace

[318] European Bank for Reconstruction and Development. Annual report 2016. URL : http://www.ebrd.com/news/ publications/annual-report/annual-report-2016.htm

[319] Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями / Офіційний сайт Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/ua/about/international/ financial-institutions

прогноз на наступні три-п’ять років. В умовах війни будь-який прогноз, а отже, і висновки щодо динаміки боргу критично залежать від ситуації на фронті, тому виконати цей критерій важко[320].

Проаналізуємо останній етап співробітництва в рамках програми Stand by, яка була реалізована 9 червня 2020 року. Ця програма була зосереджена на підтримці макроекономічної та фінансової рівноваги країни. Програма охоплювала фінансову, монетарну політику, енергетичну та антикорупційну політику. Усього планом заходів було визначено 135 завдань різного напряму, необхідних для успішного співробітництва з МВФ у рамках цієї програми. За період програми вдалося залучити 55,2 млрд грн. МВФ запланував чотири перегляди виконання умов програми для виділення чотирьох траншів. Але узгоджений графік було порушено, а фінансування досить на довго було призупинено через невиконання Україною ряду зазначених завдань.

Програма мала закінчитись у листопаді 2021 року, але Україна надала запит щодо подовження програми до червня 2022 року, і МВФ його погодив. У межах продовження цієї програми було виділено такі цілі:

– зміцнення незалежності Національного банку України;

– реалізація грошово-кредитної політики, спрямованої на досягнення цільової інфляції 5 %;

– реформування державного банківського сектору та подальше впровадження реформ корпоративного управління;

– зменшення державних витрат на банки-банкрути;

– зниження рівня проблемних кредитів у банківській системі;

– посилення системи банківського нагляду та регулювання небанківської фінансової галузі.

За даними табл. 2.13, зовнішній борг МВФ на 2022 рік становив 1 005 900 000 СПЗ, за курсом станом на 11.05.2022 це 1 347 563 994 дол. США. Найбільші виплати відбулися 2018 року. Але до повного розрахунку МВФ ще досить далеко. Адміністратором фінансових ресурсів, наданих МВФ, є Національний банк України. Стандартна процентна ставка від МВФ для України становить 3 % річних. Крім того, сплачується одноразова комісія (за резервування коштів), яка становить 0,15 %, і ставка сервісного збору в розмірі 0,5 % від суми траншу. Відсотки сплачуються у міру користування боргом.

[320] Чи можлива програма МВФ в умовах війни. *Економічна правда* / вебсайт. URL : https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/30/690830/ (дата звернення: 21.11.2022).

Таблиця 2.13 – Транзакції між Україною і МВФ, в СПЗ[321]

Рік	Борг	Погашення	Відсотки
2022	1 005 900 000	639 854 999	42 242 942
2021	500 000 000	968 539 165	180 081 655
2020	1 500 000 000	788 016 666	194 443 581
2019	0	1 153 001 250	241 445 345
2018	1 000 000 000	1 486 335 000	232 638 588
2017	734 050 000	628 833 750	220 393 516
2016	716 110 000	0	155 497 913
2015	4 728 100 000	968 750 000	106 297 866

Отже, надання кредитів Україні від МВФ допомогло вирішити багато проблем макроекономічної нестабільності за останні 20 років. Позикові кошти дозволили країні полегшити економічні труднощі та забезпечити макроекономічне зростання, підтримати і стабілізувати банківський сектор, фінансувати імпорт та внутрішній ринок товарів. Проте, з іншого боку, нагромадження позикових ресурсів у бюджеті держави стає загрозливим аспектом можливого збільшення фінансового тягаря для української економіки та ризиком дестабілізації валютного курсу, додаткового навантаження на приватний сектор економіки тощо (рис. 2.7).

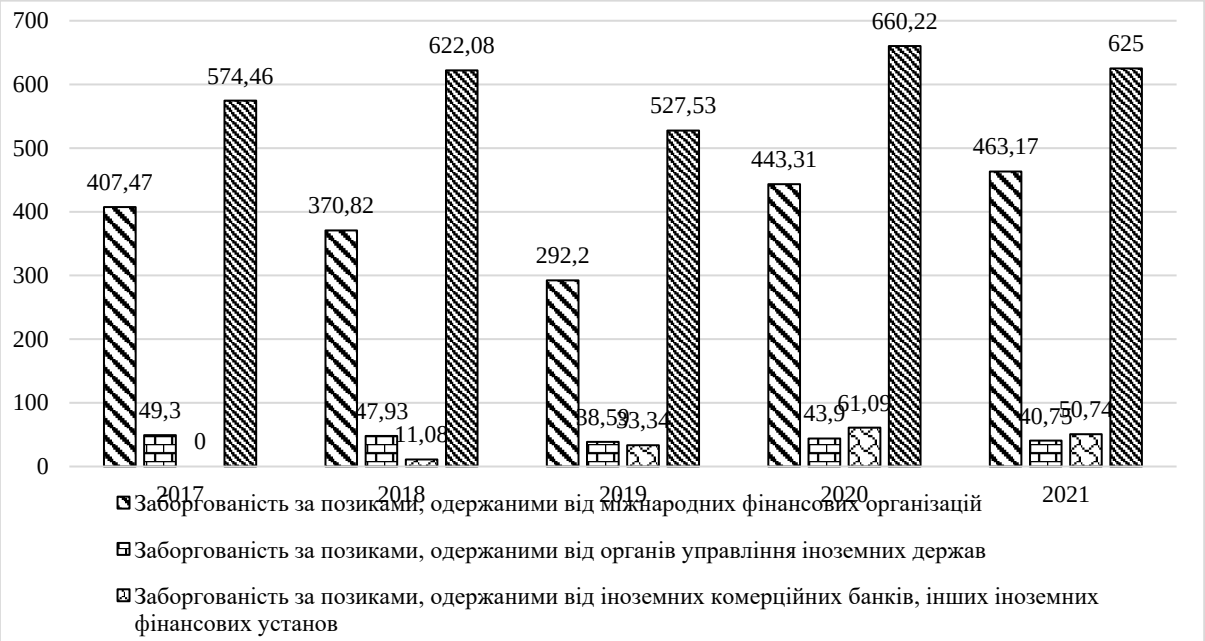

Рисунок 2.7 – Структура зовнішнього боргового фінансування в Україні у 2017–2021 рр., млрд грн[322]

[321] Офіційний сайт МВФ. URL : https://www.imf.org/en/publications/areb

[322] Статистичний збірник2021 Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2021.pdf (дата звернення: 24.10.2022).

Крім труднощів з макроекономічними прогнозами, суттєвою перешкодою на шляху підписання нової програми з фондом буде здатність України повернути кошти. В умовах війни та високого рівня невизначеності складно показати МВФ джерела майбутніх виплат, а без цього отримати гроші неможливо, тому що, зважаючи на складну ситуацію, продовжується прецедентне зростання частки зовнішнього боргового фінансування. Найпопулярнішим борговим інструментом для залучення зовнішнього фінансування в Україні є облігації зовнішньої державної позики (далі – ОЗДП), а також кредитні угоди.

Можемо побачити, що значення інструментів постійно коливаються. Так, у структурі зовнішньої заборгованості на кінець 2021 р. в Україні ОЗДП становили 625,00 млрд грн, а кредити, надані міжнародними фінансовими організаціями, – 463,17 млрд грн.

Найбільший обсяг кредитування серед міжнародних фінансових організацій Уряд України отримує від Міжнародного банку реконструкції та розвитку, а саме 167,90 млрд грн, що становить 6,28 % усього обсягу зовнішньої державної заборгованості. Значні обсяги фінансування країна отримала також від Європейського співтовариства, а саме 136,37 млрд грн, або 5,10 % усієї зовнішньої заборгованості. Третім найбільшим кредитором є Міжнародний Валютний Фонд, борг перед яким становить 119,00 млрд грн, або 4,45 % усього обсягу зовнішнього боргу (рис. 2.8).

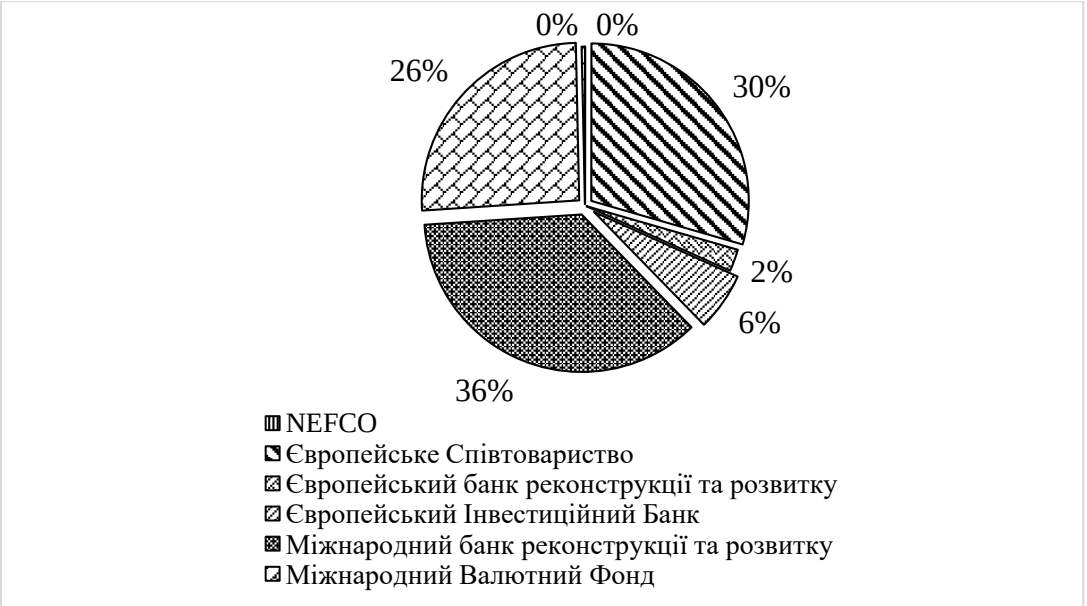

Рисунок 2.8 – Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій станом на 31.12.2021[323]

[323] Державний борг та гарантований державою борг / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg (дата звернення: 26.10.2022).

Якщо свідчити про заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав, то станом на кінець 2021 року найбільше Україна заборгувала Росії, а саме 16,53 млрд грн, або 41 % усієї заборгованості іноземним державам, Японії – 13,61 млрд грн, або 33 %, та Німеччині – 19 млрд грн, або 20,65 %.

Також заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку наприкінці 2021 року найбільшу частку становлять ОЗДП за 2015 рік (рис. 2.9).

Аналізуючи структуру зовнішнього державного боргу України станом на 31.12.2021, для здійснення зовнішніх запозичень урядом використовуються різноманітні боргові інструменти, серед яких перевага віддається борговим цінним паперам, тобто облігаціям зовнішньої державної позики, а також кредитним угодам (рис. 2.10).

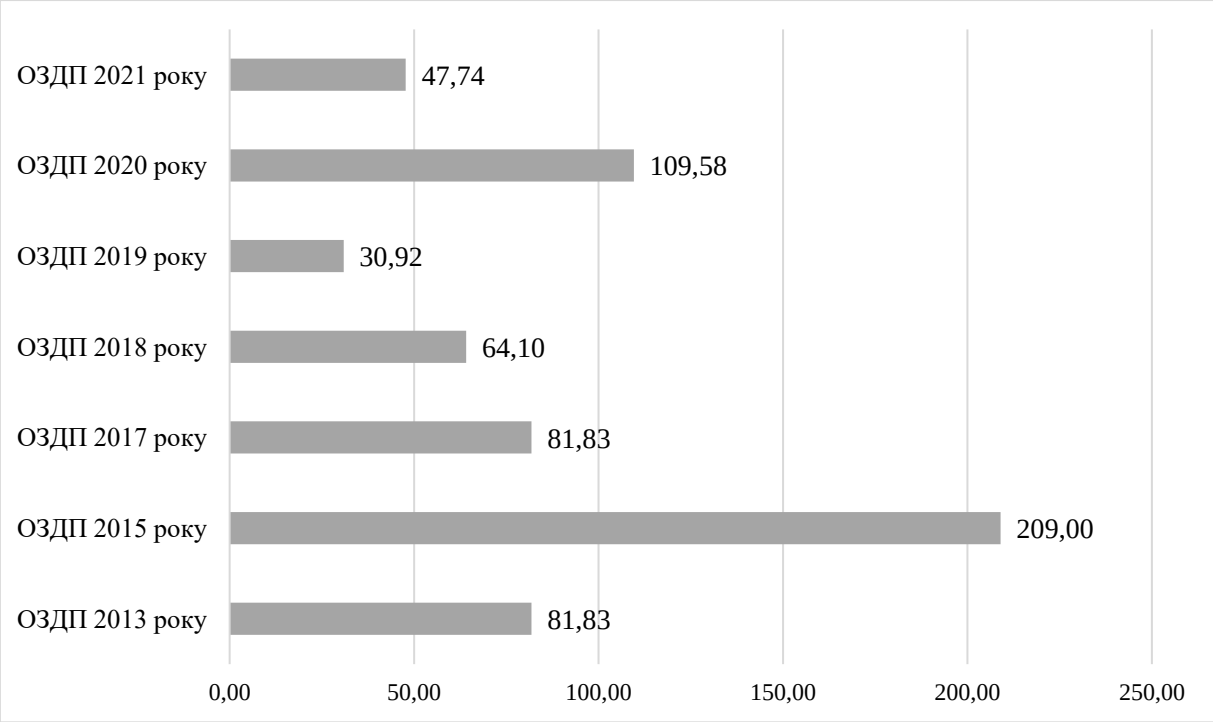

Рисунок 2.9 – Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку станом на 31.12.2021[324]

[324] Державний борг та гарантований державою борг / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg (дата звернення: 26.10.2022).

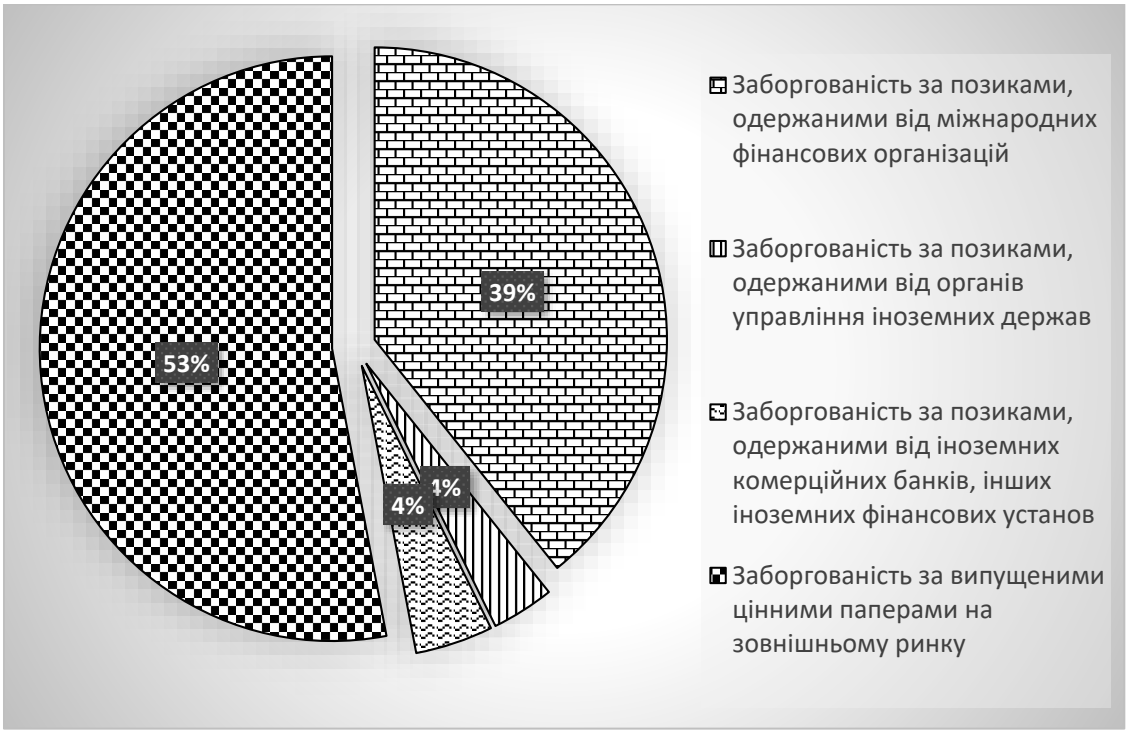

Рисунок 2.10 – Структура зовнішнього боргового фінансування в Україні станом на 31.12.2021, млрд грн[325]

Причиною погіршення майже всіх показників боргової безпеки 2020 року стала криза, спричинена поширенням COVID-19, а 2022 – вторгненням на нашу територію. Зростання бюджетного дефіциту загострило необхідність здійснення державних запозичень. Несприятлива політична ситуація у країні вплинула на відносини із міжнародними фінансовими організаціями.

Повільні темпи запровадження реформ призвели до необхідності постійного запозичення коштів у МВФ, що призвело до високого рівня боргу. 2016 року він досяг критичного рівня – 80,9 % від ВВП. За 2021 р. цей борг досяг приблизно 64,6 %, що також є не досить позитивним показником, але ці та інші проблеми, які можуть виникнути, можна вирішити шляхом посилення контролю за цільовим використанням коштів, ліквідації корупції, підвищення інвестиційної привабливості та довіри до вітчизняних компаній. У результаті можемо зменшити залежність української економіки від ресурсів кредитно-фінансових установ та поглибити участь країни у світових фінансових ринках. На рисунку 2.11 продемонстровано динаміку валового зовнішнього боргу і ВВП України з 2011 до 2021 рр.

[325] Державний борг та гарантований державою борг / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg (дата звернення: 26.10.2022).

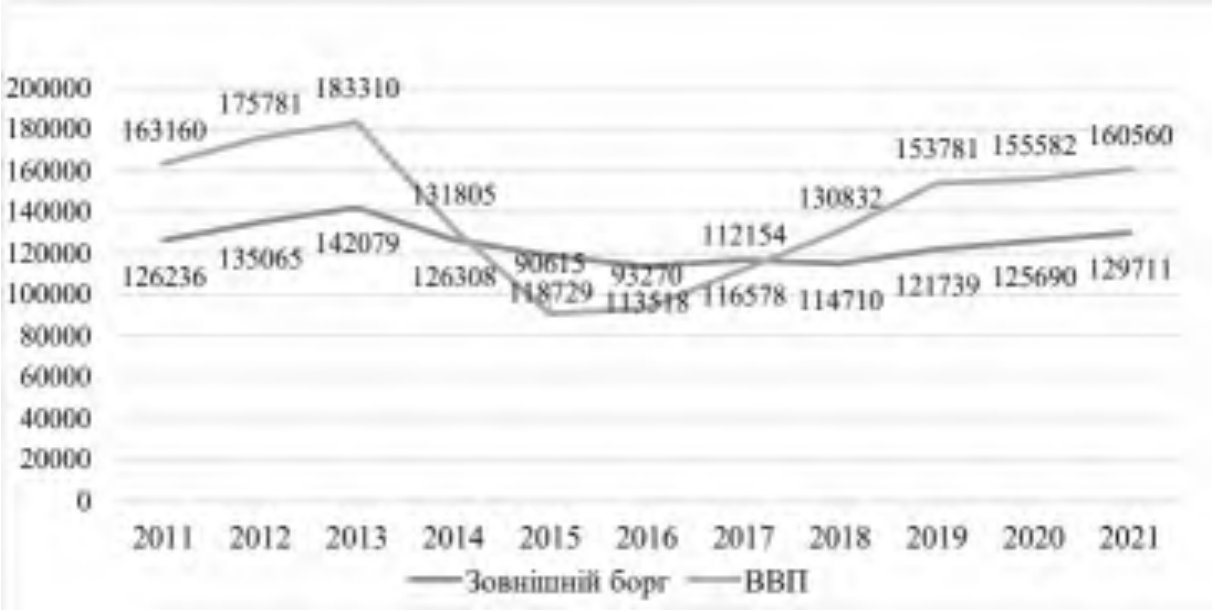

Рисунок 2.11 – Динаміка валового зовнішнього боргу і ВВП України з 2011 до 2021 рр., млн дол. США[326]

Порівнюючи динаміку ВВП України за 2011–2021 роки та динаміку зовнішнього державного боргу, можна зробити висновок, що між цими показниками існує пряма залежність (рис. 2.11). Як видно з графіка, зростання ВВП відбувалося на тлі зростання зовнішнього боргу. Хоча зростання зовнішнього боргу не є єдиним фактором зростання ВВП, показники дослідження позитивно впливають на економічне зростання, лише підкреслюючи важливість ефективного управління зовнішнім боргом.

Не менш важливим є те, з якою швидкістю економічне зростання країни випереджає нагромадження зовнішньої заборгованості, оскільки зворотний процес посилює тиск на видатки державного бюджету, що негативно впливає на інші сфери економічного та соціального життя країни. З огляду на зростання дефіциту та поглиблення економічної кризи зовнішні запозичення на вигідних умовах дають можливість країні уникнути ризиків дефолту та уникнути скорочення бюджетних коштів на соціальну сферу. Однак якщо дивитись на довгострокову перспективу і необхідність обслуговування зовнішнього боргу, надмірні запозичення знижують ефективність податкової політики.

[326] Macroeconomic statistics. European union Gross External Debt, 2021. URL : https://tradingeconomics.com/

Якщо аналізувати зарубіжний досвід (рис. 2.12), то за даними Світового банку величина сукупного зовнішнього боргу країн ЄС у період з 2008 по 2019 рр. становила 12,1 %, а розмір загальної зовнішньої заборгованості країн ЄС зріс за цей проміжок часу на 17,7 %.

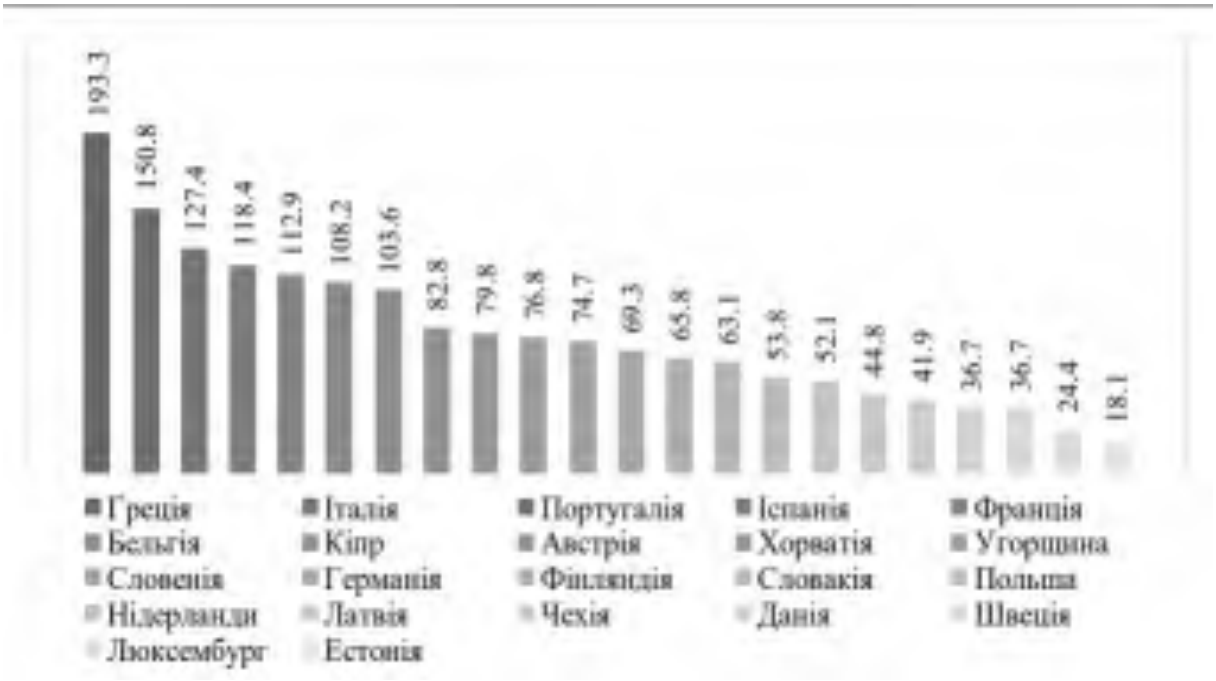

Рисунок 2.12 – Співвідношення державного боргу до ВВП у європейських країнах 2021 року, %[327]

У 2008–2020 роках питома вага країн ЄС у сукупному обсязі зовнішньої заборгованості скоротилась на 0,5 пункти до 70,3 %. Це свідчить про високі за останні десять років темпи зростання сукупного зовнішнього боргу країн, які 25 не входять до зони євро. Крім того, темпи зростання сукупного зовнішнього боргу країн ЄС за вказаний період часу були в 2,3 раза нижчими за темпи зростання сукупної глобальної зовнішньої заборгованості, яка збільшилася на 46,1 %. У результаті частка загальної зовнішньої заборгованості країн ЄС у структурі світового зовнішнього боргу за вказаний період часу скоротилася на 11 пунктів.

[327] Лютік О. М., Лисак Д. С. Вплив кредитів міжнародних фінансових організацій на фінансову політику України. *Проблеми системного підходу в економіці.* 2018. Вип. 3(2). С. 65–69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2018_3(2)__13 (дата звернення: 21.11.2022).

За співпраці України з міжнародними фінансовими організаціями виокремлюють як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних результатів можна віднести[328]:

– впровадження реформ, метою яких є стабілізація української економіки;

– зменшення дефіциту державного бюджету та покращення ситуації з платіжним балансом;

– стабілізацію валютно-обмінного курсу гривні і посилення банківської системи;

– збільшення золотовалютних резервів Національного банку України; зростання міжнародного авторитету України, що надає можливість доступу до коштів інших міжнародних фінансових організацій і приватних інвесторів; полегшення умов з обслуговування зовнішнього боргу держави.

До негативних наслідків співпраці України з міжнародними фінансовими організаціями відносять[329]:

– можливість нецільового витрачання отриманих коштів;

– зростання зовнішнього боргу держави;

– непрозорість роботи із коштами міжнародних організацій;

– недостатню підтримку малого і середнього бізнесу як на законодавчому рівні, так і в плані реальних фінансових програм;

– згортання проєктів після припинення фінансування;

– недостатній рівень «інноваційності» проєктів тощо.

З фінансової точки зору відносини, які виникають у процесі отримання зовнішніх державних запозичень, як позитивно, так і негативно пливають на стан державних фінансів, на інвестиційний клімат, на кон'юнктуру ринку, на міжнародне співробітництво та інші аспекти соціального й економічного розвитку країни.

---

[328] Чуницька І. І., Михайленко В. В. Вплив світових та національних макроекономічних факторів на функціонування фінансового ринку України в умовах глобальної конкурентоспроможності. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України.* 2020. Вип. 1–2. С. 338–53. URL : http://dx.doi.org/10.33244/2617-5940.1-2.2020.338-353

[329] Лютік О. М., Лисак Д. С. Вплив кредитів міжнародних фінансових організацій на фінансову політику України. *Проблеми системного підходу в економіці.* 2018. Вип. 3(2). С. 65–69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2018_ 3(2)__13 (дата звернення: 21.11.2022).

Серед переваг їх використання слід назвати такі:

– вони дають можливість отримати додаткові кошти для забезпечення фінансування нагальних потреб соціально-економічного характеру;

– у разі залучення на довгостроковій основі сприяють примноженню інвестиційних ресурсів фінансового ринку, а отже, соціально-економічному розвитку країни;

– дають змогу в короткостроковому періоді стабілізувати обсяги міжнародних резервів та, як результат, курс національної грошової одиниці, рівень процентних ставок на кредитно-фінансовому ринку.

У разі неефективного й нецільового використання залучення зовнішніх державних запозичень має негативні наслідки. Наприклад, зростає сума обслуговування заборгованості за попередніми зовнішніми державними запозиченнями, посилюється навантаження на поточний державний бюджет, що призводить до скорочення видатків на розвиток економіки й соціальне забезпечення населення. Крім того, обслуговування заборгованості за попередніми запозиченнями потребує збільшення дохідної частини бюджету, що може спричинити посилення податкового навантаження на бізнес і зростання інших видів відрахувань, а це негативно позначається на соціально-економічному розвитку країни та добробуті її громадян.

Більше того, постійна залежність держави від зовнішніх запозичень може призвести до втрати політичної незалежності в прийнятті рішень соціального й економічного характеру, посилення загрози фінансовій і економічній безпеці країни, а перманентність та пріоритетність зовнішніх державних запозичень – до гальмування соціально-економічних процесів внутрішнього ринку, втрати економічного й політичного суверенітету[330].

Проте шляхом підвищення контролю за цільовим використанням коштів, ліквідації корупції, підвищення інвестиційної привабливості та кредитоспроможності вітчизняних підприємств вказані проблеми та інші, що можуть виникнути, можна вирішити. Отже, можливо зменшити залежність економіки України від ресурсів МФО та поглибити участь країни на світових фінансових ринках[331].

---

[330] Вахненко Т. П. Моделювання макроекономічних факторів зовнішніх запозичень та їх впливу на розвиток економіки України. *Економіка України.* 2007. № 7. С. 15–24.

[331] Онишко С. В., Чуницька І. І. Стратегічна траєкторія розвитку фінансового ринку у форматі взаємодії складових його інфраструктурного потенціалу. *Бізнес Інформ.* 2018. № 7. С. 194–201. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_7_29 (дата звернення: 21.09.2022).

Сьогодні в Україні впроваджується новий підхід до управління державними запозиченнями, а саме створення Агентства з управління державним боргом України. Відповідну постанову Уряд країни ухвалив у лютому 2020 року. Створення боргового агентства є однією з умов реалізації Стратегії управління державним боргом у 2019–2022 рр. Моделі управління державним боргом через спеціалізовані державні органи функціонують у країнах Європейського Союзу, зокрема Австрії, Бельгії, Нідерландах, Німеччині, Швеції[332].

Серед сучасних тенденцій у сфері зовнішніх запозичень України можна виділити[333]:

– високу залежність від зовнішніх запозичень;

– нестабільність та непередбачуваність зовнішніх запозичень;

– неефективне використання запозичених ресурсів, які спрямовуються не на інвестиційні цілі, а на фінансування поточних витрат бюджету, покриття бюджетного дефіциту та на обслуговування і погашення попередніх боргових зобов'язань;

– неспроможність відстоювати національні інтереси перед донорами в процесі отримання зовнішніх кредитів; вплив корупції на процеси використання залучених коштів;

– зростання зовнішньої заборгованості держави.

Також варто проаналізувати позитивні та негативні наслідки державних запозичень для національної економіки (табл. 2.14).

Дослідження показали, що існує позитивний зв'язок між показниками потоків зовнішніх державних запозичень та економічним зростанням у країні. Проте значні обсяги зовнішньої державної заборгованості та платежів за наявними зобов'язаннями негативно впливають на темпи економічного зростання.

Однак, базуючись на законах економічної теорії, надмірний обсяг зовнішніх запозичень негативно впливає на фінансову безпеку будь-якої країни. Можливість зменшити безпекові ризики полягає у використанні державних запозичень на інвестиційні програми.

---

[332] Флейчук М. Вплив зовнішніх запозичень на соціально-економічний розвиток посттрансформаційних країн. *Економіка України.* 2012. № 1. С. 16–26.

[333] Здобутки і проблеми євроінтеграційних зрушень в Україні на сучасному етапі : монографія кафедри економічної теорії / за заг. ред. В. Ф. Савченка, Л. М. Мекшун. Чернігів : ЧНТУ, 2018. С. 160–180. URL : http://surl.li/egjnh

Таблиця 2.14 – Вплив зовнішніх державних запозичень на розвиток національної економіки[334]

Позитивний вплив	Негативний вплив
Сприяють залученню в країну додаткових фінансових ресурсів; примножують ресурси економічного розвитку країни	Збільшення зобов'язань країни перед міжнародними кредиторами; виникнення зовнішнього державного боргу, проблеми його обслуговування
Сприяють покращенню економічної ситуації та дають можливість країні владнати внутрішні кризові ситуації і запобігти впливу зовнішніх світових економічних явищ	Поява диспропорцій відтворення суспільного продукту, оскільки розвиваються прибуткові галузі і затримується розвиток тих галузей, до яких іноземний кредит не залучається
Сприяють досягненню фінансової стабілізації, збалансованого бюджету, створенню передумов для подальшого економічного зростання	Мобілізація для виплати боргу значних фінансових ресурсів, що часто перевищують потенційні можливості країни-позичальника; посилення податкового навантаження під час обслуговування зовнішнього державного боргу
Сприяють розв'язанню проблем ринкового реформування: реструктуризації народного господарства, модернізації технологічного базису підприємств, розвитку експортного потенціалу, насиченню внутрішнього ринку товарами народного споживання	Витрата запозичень лише на погашення дефіциту державного бюджету, на фінансування поточних видатків держави й обслуговування раніше накопичених боргів може призвести до підриву стабільності валютної та банківської системи; розбалансування системи державних фінансів і боргової кризи
Відкривають доступ до досягнень у науково-технічній сфері, сучасного управлінського досвіду	Поширення політичного й економічного впливу міжнародних економічних установ у країнах-позичальниках; підтримка в них вигідних країнам кредиторам політичних та економічних режимів, маріонеткових урядів
Сприяють стабілізації економіки в період економічних спадів, оскільки перешкоджають різкому зменшенню сукупного попиту	Посилюється залежність державних фінансів від коливань кон'юнктури на світових фондових і валют- них ринках, підвищується ризик виникнення кризи ліквідності
–	Посилення конкурентної боротьби країн за ринки збуту, джерела сировини, сфери вкладання капіталів

[334] Богдан Т. П. Управління державним боргом і макрофінансові ризики в економіці України. *Фінанси України.* 2011. № 1. С. 13–22.

Так, український вчений-фінансист О. І. Барановський проводить аналіз експертних оцінок особливостей впливу зовнішніх державних позик на українську економіку, стверджуючи, що використання державних кредитів спричиняє ревальвацію національної валюти, що, своєю чергою, посилює дефіцит платіжного балансу і знижує конкурентоспроможність українських товарів на міжнародних ринках[335]. Учений наголошує на суперечливому значенні використання зовнішніх запозичень. На його думку, позитивним є використання міжнародної фінансової допомоги для фінансування державних потреб у разі нестачі внутрішніх коштів. Однак використання міжнародних кредитів посилює залежність економіки, бюджетної, валютної політики від неотримання, отримання у менших розмірах, несвоєчасності надходження запозичень. Це може також погіршити платіжний баланс країни і негативно вплинути на динаміку іноземних інвестицій до країни. Підтвердженням цієї думки може бути надання кредиту МВФ у 2008–2009 роках, коли відстрочення надання кредиту вплинуло на стабільність національної валюти.

Широким і ґрунтовним є дослідження державної заборгованості, зокрема зовнішньої, Т. Вахненко. Аналізуючи значення зовнішніх запозичень та причини їх використання, вона зазначає, що заощадження держави є складовою частиною національних заощаджень, тому наявність бюджетного дефіциту призводить до зменшення обсягів національних заощаджень, що зі свого боку і спричиняє використання державою зовнішніх боргових інструментів для залучення додаткових коштів. Ще одним чинником залучення зовнішніх запозичень автор вважає значні обсяги втечі капіталу з країни, що спричиняє дефіцит фінансових ресурсів[336].

Показники оцінки зовнішньої державної заборгованості дають можливість визначити, проаналізувати потенційні ризики, пов’язані із залученням зовнішніх державних запозичень і, отже, сприяють ефективному управлінню державною заборгованістю. Індикатори зовнішньої державної заборгованості в середньостроковій перспективі дають змогу передбачити можливі тенденції розвитку. Водночас показники зовнішньої державної заборгованості мають бути враховані разом із

[335] Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. Київ : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2004. 759 с.
[336] Вахненко Т. П. Моделювання макроекономічних факторів зовнішніх запозичень та їх впливу на розвиток економіки України. *Економіка України*. 2007. № 7. С. 15–24.

ключовими економічними і фінансовими змінними, особливо економічним зростанням і відсотковими ставками, що можуть у середньостроковій перспективі визначати майбутні можливі розміри залучення зовнішніх державних запозичень.

Варто звернути увагу, що визначення граничних обсягів для показників оцінки зовнішньої державної заборгованості є складним питанням. Оскільки аналіз макроекономічної ситуації може допомогти розробити систему сигналів про можливість боргової кризи або виникнення складностей в обслуговуванні зовнішнього державного боргу країни, порівняння абсолютних розмірів показників зовнішньої державної заборгованості не є необхідним. Наприклад, високий або низький рівень певного показника боргового навантаження може бути обмежений у використанні як індикатор зовнішньої вразливості, тоді як постійна тенденція зростання певного показника протягом деякого періоду вже може свідчити про виникнення боргових ризиків. МВФ виділяє два типи боргових показників: змінні, які базуються на змінних величинах (наприклад, що співвідносяться із боргом або ВВП), оскільки чисельник або знаменник або й обидві частини є змінними; і сталі, які базуються на сталих величинах (чисельник і знаменник сталі величини) (рис. 2.13).

Рисунок 2.13 – Показники оцінки зовнішнього державного боргу за методикою МВФ[337]

[337] МВФ: External debt statistics: guide for compilers and users. Washington, D. C: International Monetary Fund, 2003. 171 p.

Надамо коротку характеристику зазначеним показникам.

Зокрема, показник відношення зовнішнього державного боргу до експорту визначають як відношення зовнішньої державної заборгованості на кінець року до обсягу експорту товарів та послуг за конкретний рік. Цей показник використовують як індикатор боргової стабільності, оскільки зростання боргу вищими темпами, ніж джерело зовнішніх надходжень країни, може вказувати на неспроможність розраховуватися за борговими зобов'язаннями в майбутньому. Необхідно звернути увагу, що показники, які базуються на розмірі зовнішнього державного боргу, загалом мають певні недоліки.

По-перше, країни, які використовують зовнішні державні запозичення для здійснення інвестиційної діяльності (що принесе прибутки в майбутньому), можуть мати високі показники відношення зовнішнього державного боргу до експорту, але це не впливає негативно на економіку як, наприклад, у разі використання державних запозичень на поточні потреби. Також якщо залучені інвестиції використовуватимуть в експортно-орієнтованих галузях, показник борг / експорт може зменшуватись. Тому цей коефіцієнт варто обраховувати шляхом зіставлення зовнішнього державного боргу й експорту після середнього періоду впровадження інвестицій (зрозуміло, що досить важко слідкувати за прибутковістю використаних запозичень.) Загалом, як висновок, варто визначати показники боргового навантаження у середньостроковій перспективі.

По-друге, деяким країнам може бути вигідно використовувати довгострокові запозичення, тоді як інші сплачують за цей вид запозичень високі відсоткові ставки. Для інших краще обліковувати й аналізувати середню вартість запозичень або оцінювати наявну вартість зовнішнього боргу за вирахуванням потоків амортизаційних виплат, ураховуючи відсотки. Для аналізу боргової стабільності країн із високою заборгованістю (HIPC) МВФ використовує вимірювання наявної заборгованості до експорту і до надходжень від податків. Високі й такі, що стабільно зростають, показники відношення зовнішнього боргу до експорту можуть свідчити про появу негативних тенденцій.

Для оцінки зовнішньої державної заборгованості часто використовують показник відношення зовнішнього державного боргу до ВВП, який визначають як суму зовнішньої державної заборгованості на кінець року до річного ВВП. Цей показник може забезпечувати часткову оцінку можливості обслуговування зовнішньої державної

заборгованості через переведення ресурсів із виробництва товарів та послуг усередині країни на виробництво експортно-орієнтованих товарів. Дійсно, країна може мати високі показники відношення боргу до обсягів експорту і низькі відношення боргу до ВВП, якщо виробництво експортних товарів становить низьку частку ВВП. Хоча коефіцієнт відношення боргу до ВВП не критикують так, як показники на основі експорту (що пов'язано зі змінами величини експорту і ціновою нестабільністю), він може бути менш надійний на певний момент часу внаслідок недо- або переоцінки реальних розмірів інфляції, що може значно викривити показники ВВП.

Також, як і у разі визначення показника відношення зовнішнього державного боргу до експорту, важливо брати до уваги рівень розвитку країни і поєднання боргу на пільгових і непільгових умовах. У розумінні показників боргового навантаження чисельник (розмір зовнішнього державного боргу) знову необхідно вимірювати, використовуючи майбутні прогнози обсягів платежів з обслуговування боргу, здисконтованих на ринкові відсоткові ставки чи іншим індикатором зовнішньої державної заборгованості може бути показник теперішньої вартості зовнішнього державного боргу до податкових надходжень. Він визначається відношенням обсягу майбутніх платежів з обслуговування зовнішнього державного боргу, дисконтованого на ринкові відсоткові ставки до щорічних податкових доходів.

Цей індикатор може бути використаний як критерій стабільності в тих країнах із порівняно відкритою ринковою економікою, що стикаються з проблемою значного фіскального навантаження унаслідок здійснення зовнішніх державних запозичень. За таких умов доречним є мобілізація урядом внутрішніх ресурсів, і показники відношення зовнішнього державного боргу до експорту або ВВП не вимірюють. Зрозуміло, що зростання цього показника свідчить про наявність проблем з обслуговуванням зовнішньої державної заборгованості.

Показник відношення платежів з обслуговування зовнішнього державного боргу до експорту є ще одним важливим індикатором зовнішньої заборгованості та визначається як відношення виплат основної суми боргу, відсотків і зборів довго- і короткострокової заборгованості до експорту товарів і послуг. Фокусування на платежах дає змогу враховувати поєднання запозичень за пільговими і звичайними умовами, їх зміну в часі, що може містити потрібну інформацію про структуру обслуговування кредиту в середньостроковому періоді.

Крім того, цей показник може бути корисним індикатором стабільності зовнішнього державного боргу, оскільки це може забезпечити розуміння політичного впливу на обслуговування боргу.

Водночас показник відношення платежів з обслуговування боргу до експорту має певні обмеження використання, оскільки є можливість зміни вартості обслуговування боргу і доходів від експорту кожного року. По-перше, амортизаційні платежі за короткостроковими запозиченнями часто вилучають із вартості обслуговування зовнішньої державної заборгованості. По-друге, багато економік лібералізували свої торговельні режими і експортують більшу частку вироблених товарів і послуг. Але водночас вони більше імпортують і частка імпорту стрімко зростає.

Отже, цей показник, не скоригований на вартість імпортованих товарів та послуг, може бути суттєво занижений. Наступним показником, який відіграє значну роль в оцінюванні боргового тягаря, є відношення міжнародних резервів до короткострокової заборгованості. Він визначається як відношення обсягів міжнародних резервів, доступних органам монетарного регулювання, до обсягу короткострокової заборгованості країни на певну дату.

Цей показник може бути доволі корисним індикатором достатності резервів, особливо для країн із неналагодженим доступом до міжнародних ринків капіталів. Він показує, чи міжнародні резерви перевищують зазначену за графіком амортизацію коротко-, середньота довгострокової зовнішньої державної заборгованості впродовж року, є граничною межею, до якої країна має можливість виплачувати заборгованість за своїми зовнішніми зобов'язаннями нерезидентам за рахунок власних міжнародних резервів. Коефіцієнт показує, як швидко країна буде змушена адаптуватися сплачувати свої борги самостійно, якщо вона не зможе більше залучати зовнішні запозичення, наприклад, через несприятливі зміни на міжнародних ринках капіталу.

Подібний показник можна розраховувати, зосереджуючи увагу лише на державних запозиченнях в іноземній валюті. Це може бути особливо важливим для економіки, що відкрита до ринків капіталів і має велику зовнішню державну заборгованість в іноземній валюті. Цікаво, що в більшості теоретичних моделей не враховують структуру зовнішніх державних запозичень за їх терміновістю, оскільки вважають, що ринки капіталів є досконалими.

Однак ринки рідко є досконалими, навіть у розвинених країнах. І декілька валютних криз, що мали місце в країнах, що розвиваються, в середині 1990-х років засвідчили, що надмірне зростання короткострокової заборгованості щодо міжнародних резервів може мати негативні наслідки навіть для країн, які вважалися платоспроможними. Досвід показав, що країни з високим рівнем короткострокової зовнішньої державної заборгованості більш уразливі до кризи ліквідності[338].

Під час інтерпретації показника відношення міжнародних резервів до обсягів короткострокової заборгованості потрібно враховувати значну кількість факторів. Передусім значні обсяги короткострокової зовнішньої заборгованості не обов'язково призводять до виникнення кризи. Багато розвинених країн мають вищі показники відношення короткострокової заборгованості до міжнародних резервів, ніж країни, що розвиваються, які показали значну уразливість до фінансових криз.

Водночас основні макроекономічні показники, зокрема, дефіцит платіжного балансу і нетто-курс, мають важливе значення. Варто звертати увагу на режим валютного курсу в країні. Зокрема, гнучке валютне регулювання може зменшити ймовірність і втрати від кризових явищ. Історичний досвід показує, що навіть у разі наявності значних обсягів міжнародних резервів країна не завжди може виплатити заборгованість за своїми зовнішніми запозиченнями[339].

Державне регулювання зовнішніх запозичень у частині забезпечення ефективності їх використання на сучасному етапі повинно включати[340]:

– контроль та ведення регулярної звітності за використанням залучених ресурсів; аналіз очікуваних результатів і виявлення неефективності використання зовнішніх фінансових ресурсів;

– вибір альтернативного варіанта фінансування державних проєктів залежно від першочергового значення; оцінку ефективності використання позичкових коштів уже реалізованих проєктів;

– підвищення ефективності співпраці з міжнародними фінансово-економічними організаціями.

---

[338] Слав'юк Н. Р. Зовнішні державні запозичення та економічний розвиток країни : монографія / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». Київ : НаУКМА, 2019. 171 с.

[339] Debt crisis. More denial. May 11th 2011. URL : http://www.economist.com/blogs/buttonwood/2011/05/debt_ crisis_0& fsrc=nwl

[340] Здобутки і проблеми євроінтеграційних зрушень в Україні на сучасному етапі : монографія кафедри економічної теорії / за заг. ред. В. Ф. Савченка, Л. М. Мекшун. Чернігів : ЧНТУ, 2018. С. 160–180. URL : http://surl.li/egjnh

Також, як зазначалося вище, що існує ряд ризиків під час управління зовнішнім державним боргом, тому основні заходи щодо мінімізації основних ризиків управління зовнішнім державним боргом України затверджуються Кабінетом Міністрів України у формі Середньострокових стратегій управління державним боргом, здебільшого на трирічний період. Їх формалізація наведена в табл. 2.15.

Таблиця 2.15 – Заходи щодо мінімізації основних ризиків управління зовнішнім державним боргом України[341]

Ризик	Заходи щодо мінімізації ризику
Валютний ризик	– зменшення частки державного боргу в іноземній валюті через поступове обмеження випуску облігацій внутрішньої державної позики, номінованих в іноземній валюті; – нарощування міжнародних резервів; – залучення іноземних інвесторів до інвестування в облігації у національній валюті; – запровадження інструментів валютного хеджування
Ризик рефінансування	– збільшення середньозваженого строку до погашення зовнішнього державного боргу України внаслідок рефінансування боргу до настання терміну його погашення; – зменшення нагромадження боргових зобов'язань, строк погашення яких настає у найближчі три роки з метою досягнення плавного графіка погашення боргу; – забезпечення надійного доступу до ринків капіталу; – залучення довгострокового пільгового фінансування
Відсотковий ризик	– підтримання поточної структури відсоткових ставок; – утримування обмеженої частини боргу з плаваючою відсотковою ставкою
Бюджетний ризик	– зниження дефіциту державного бюджету; – зниження боргового навантаження на державний бюджет; – запровадження середньострокового бюджетного планування
Ризик додаткових зобов'язань	– виважена політика управління державними банками; – поступове зменшення частки держави в банківському секторі
Ризики, пов'язані з управлінням зовнішнім державним боргом	– здійснення активних операцій з управління державним боргом; – рекапіталізація банків
Рейтинговий ризик	– активна співпраця з міжнародними рейтинговими агентствами

[341] Лупенко А. Ю. Управління ризиками зовнішніх державних запозичень. *German International Journal of Modern Science*. 2021. № 4. С. 20–24. URL : https://cyberleninka.ru/article/n/upravlinnya-rizikami-zovnishnih-derzhavn

Основними методами мінімізації несистемних ризиків в управлінні зовнішнім державним боргом є диверсифікація й використання механізму кредитно-дефолтних свопів. Зі свого боку диверсифікація являє собою механізм нейтралізації негативних фінансових наслідків та дозволяє знизити рівень концентрації несистемних ризиків. Щодо державного боргу, то це стосується видів боргових інструментів, за допомогою яких здійснюються запозичення, видів відсоткових ставок за ними та портфеля іноземних валют. Зокрема, диверсифікація валютного портфеля передбачає вибір для здійснення зовнішніх державних запозичень у декількох видах валют.

Як наслідок, забезпечується зниження фінансових втрат за валютними ризиками у випадку знецінення національної валюти щодо іноземних валют, у яких номіновано зобов'язання за державним боргом. Диверсифікація кредитного портфеля передбачає розширення кола кредиторів, формування зовнішніх державних запозичень у менших обсягах та на різний термін, що дає змогу зменшити ризик невиконання боргових зобов'язань. Диверсифікація ризику ліквідності передбачає пошук альтернативних джерел фінансування для своєчасного виконання зобов'язань за зовнішнім державним боргом.

Вважаємо слушною думку Н. Лубкей щодо доцільності виокремлення стратегічних напрямів управління зовнішнім державним боргом:[342]

– управління ризиками, пов'язаними із значними (надмірними) обсягами зовнішнього державного боргу;

– управління борговими ризиками, зумовленими нераціональною структурою зовнішнього державного боргу;

– управління ризиками, пов'язаними зі стрімким зростанням обсягів зовнішнього боргу держави;

– управління ризиками, що пов'язані з неефективним використанням зовнішніх державних запозичень.

Такий підхід до ризик-менеджменту зовнішнього державного боргу реалізуватиме принцип цільової спрямованості управління, коли зосереджується увага на ключових проблемах боргової політики.

Фінансова підтримка населення та підприємств за рахунок збільшення видатків державного бюджету в розвинених країнах спрямована на підтримання внутрішнього споживчого попиту, внутрішнього

[342] Lubkey N. Discussion questions of essence of the public debt risks and problems of their evaluation in Ukraine. *World of Finance.* 2017; 4(53): P. 128. URL : http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1033/1039

споживання та малого і середнього бізнесу у вигляді компенсації втрат внаслідок дії карантинних обмежень. Щодо зростання дефіциту бюджету в розвинених країнах та Україні, то розвинені країни мають значно кращий інвестиційний клімат, налагоджену діяльність інститутів, кращу структуру економіки, вищий рівень міжнародної ліквідності, ніж Україна, що дає їм змогу збільшити (у разі потреби) зовнішній державний борг на більш вигідних умовах. Більше того, цільові державні програми щодо відновлення економічного зростання в розвинених країнах доповнюються заходами грошово-кредитної політики із стимулювання кредитування реального сектору економіки.

В Україні ситуація є кардинально протилежною, адже через високий рівень боргової залежності та найбільший за останні 5 років дефіцит бюджету державна підтримка бізнесу обмежилася скасуванням сплати ЄСВ фізичним особам-підприємцям на спрощеній системі оподаткування на термін з 1 березня по 31 травня 2020 року[343], основний обсяг якого спрямовується у місцеві бюджети. Одночасно було припинено ряд адміністративних перевірок діяльності фізичних-осіб підприємців на період дії карантину до 30 червня 2020 року. Такі заходи не можна назвати стимулюючими, адже звільнення від сплати ЄСФ фізичних осіб-підприємців практично не відображається на сукупному споживчому попиті, оскільки вивільнення 3 150 грн (ЄСВ за три місяці) від 1,36 млн фізичних осіб-підприємців становить 1 428 млн грн, а це лише 0,3 % від сукупної грошової маси в країні та 0,1 % від ВВП. Вплив фінансування будівництва доріг через Фонд регіонального розвитку та Фонд боротьби з COVID-19 на відновлення економіки доволі важко проаналізувати, оскільки немає сталої динаміки даних, однак спрямовані 30,1 млрд грн (0,8 % від ВВП і 46 % від витрат Фонду[344]) на будівництво доріг також є недостатнім драйвером стимулювання відновлення економіки від наслідків пандемії, адже інші виплати з коронавірусного фонду скеровані на виплату зарплат медикам, закупівлю імпортного медичного обладнання і на допомогу Фонду соціального страхування на випадок безробіття.

---

[343] Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-20#Text

[344] Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками. URL : https://mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433

На основі викладеного вище можна зробити висновок про обмеженість фіскально-бюджетних можливостей України для стимулювання відновлення економіки і, як наслідок, досягнення поступового зменшення дефіциту державного бюджету та зниження планів щодо залучення зовнішніх запозичень для його фінансування.

Зважаючи на розвиток пандемії COVID-19 та посилення карантинних заходів у країнах Європи, які є економічними партнерами України, передусім у торговельній сфері, погіршення макроекономічних показників, зниження реальних доходів державного бюджету, війни на наших територіях актуалізується питання побудови стратегії і тактики політики управління зовнішнім держаним боргом задля ефективного протистояння зовнішнім і внутрішнім економічним та пандемічним шокам.

З огляду на цільовий характер використання найпродуктивнішими для національної економіки є зовнішні запозичення, спрямовані на інвестиційно-інноваційний розвиток. До них належать синдиковані або двосторонні кредити, а також цільові позики. Хоча такі запозичення становлять невелику частку в загальному обсязі зовнішніх запозичень в Україні, вони можуть сприяти інвестиційно-інноваційному розвиткові окремих секторів економіки й регіонів та країни в цілому.

За цільовим спрямуванням інвестиційні проєкти, що реалізуються за рахунок зовнішніх запозичень, поділяються на комерційні, економічні й соціальні. Перші орієнтовані на одержання прямого прибутку, другі – непрямого, треті – на генерування певних благ для населення. Водночас зовнішні запозичення з метою подальшого їх використання для стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності мають залучатися з урахуванням термінів окупності таких проєктів і кінцевих результатів їх реалізації[345].

Загалом сутність політики управління зовнішнім державним боргом полягає у:

– підпорядкуванні політики управління зовнішнім боргом тактичним і стратегічним цілям розвитку національної економіки в умовах економічних і пандемічних загроз;

– реалізації програмних напрямів взаємоузгодженості фіскально-бюджетної, боргової та грошово-кредитної політики;

[345] Лютий І. О., Софієнко О. П. Зовнішні державні запозичення як інструмент фінансової політики уряду. *Фінанси України.* 2019. № 5. С. 64–78. URL : http://surl.li/egktu

– відновленні результативної співпраці з міжнародними фінансовими організаціями та країнами-донорами, зважаючи на війну з росією та пандемічні загрози;

– досягненні ефективної конверсії зовнішніх державних запозичень у стимулювання економічного розвитку;

– використанні можливостей позитивних змін платіжного балансу, спричинених наслідками пандемії COVID-19, для зміцнення міжнародної ліквідності, підвищення суверенних рейтингів та активізації механізмів ринкових запозичень у зовнішнього світу.

Аналіз політики управління зовнішнім боргом за останні 20 років свідчить про перманентну її ситуативність і використання зовнішніх запозичень від міжнародних фінансових організацій (зокрема, МВФ) не як запозичень в останньої інстанції, а як першочергових важелів фінансування дефіциту Державного бюджету України. Унаслідок чого в економіці України сформувався ефект «боргового навісу», а в політиці простежуються елементи зовнішнього управління через лобіювання зовнішніх інтересів у кредитних угодах із МВФ та інших договорах партнерства.

Основна частина державних гарантій була направлена на розвиток інфраструктурних проєктів. Недосконалість перерозподільчого фінансового механізму призводить до нарощування гарантованих боргів, формування простроченої заборгованості суб'єктів господарювання перед державним бюджетом за внутрішніми та зовнішніми запозиченнями. Для погашення наростаючої заборгованості урядом здійснювалися заходи щодо реалізації прав вимоги з дисконтом 50 %, що передбачало списання суми дисконту з позичальників.

Важливим напрямом кредитної політики держави є спроба впливати на ринок позичкових капіталів, а через нього на всю економічну кон'юнктуру шляхом регулювання якісного параметру ринку, а саме: ціни банківського кредиту. Водночас держава виходить з того, що, роблячи плату за кредит дорожче, грошово-кредитні органи змушують підприємців відмовлятися від придбання сировини або нових машин унаслідок подорожчання собівартості його продукції. Відсоток за кредитами центрального банку повинен слугувати переважно орієнтиром для регулювання ціни короткострокового кредиту. Уявлення про вплив процентної ставки за кредитами, наданими НБУ комерційним банкам і характер цієї політики в Україні за останні роки дають такі дані (рис. 2.14).

Рисунок 2.14 – Процентні ставки рефінансування банків НБУ та процентні ставки за короткостроковими кредитами, наданими депозитними корпораціями нефінансовим корпораціям, %[346]

Вищезазначене є переконливим доказом того, що основною причиною зовнішньоборгової залежності України є відсутність чіткої довгострокової стратегії розвитку держави в цілому, яка слугувала б маркером для планування фіскально-бюджетної, боргової і грошово-кредитної політики, бізнес-середовища та виконувала роль інструменту управління очікуваннями суспільства щодо напрямів майбутнього розвитку. Невизначеність у державній політиці породжує негативні ділові очікування, зниження суверенних рейтингів та загальне сприйняття України як держави у глобальному просторі[347].

Водночас світовий досвід реалізації політики управління зовнішнім боргом свідчить про її тісний взаємозв'язок з грошово-кредитною політикою не лише в контексті обслуговування зовнішнього боргу, а в частині узгодження цілей політик. Зокрема, центральні банки Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, Канади, Великобританії, Японії намагаються використовувати нетрадиційні

[346] Процентні ставки рефінансування банків НБУ / Національний банк України. URL : http://www.bank.gov.ua

[347] Мороз І. Управління зовнішнім державним боргом України в умовах соціально-економічних та пандемічних шоків. *Світ фінансів*. 2021. № 1 (66). С. 48–63.

інструменти грошово-кредитної політики для створення драйверів економічного зростання і зменшення потреби держав у зовнішніх запозиченнях.

На практиці досвід центральних банків перелічених вище країн відображено в умовах світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. та кризи, зумовленої пандемією COVID-19, коли основою відновлення економіки було не збільшення зовнішнього державного боргу, а збільшення ліквідності ринку за рахунок встановлення нульових або від'ємних процентних ставок центральних банків та надання необмежених обсягів ліквідності комерційним банкам на довгострокових засадах, а також реалізація механізмів прямого викупу цінних паперів приватних компаній.

В умовах кризи, спричиненої пандемією COVID-19, центральні банки провідних країн світу повернулися до тих методів грошово-кредитної політики, які були застосовані в період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. Зокрема, Комітет відкритого ринку Федеральної резервної системи (ФРС) США впродовж березня 2020 року знизив цільовий діапазон ставки федеральних фондів на 1,5 пп., повернувши його до історичного мінімуму 0–0,25 %, зменшив нормативи обов'язкового резервування до 0 %, а також дав старт новому циклу купівлі казначейських облігацій та іпотечних цінних паперів. Як наслідок, баланс ФРС упродовж березня-травня збільшився з 4,1 до 7,1 трлн дол. і, попри деяку волатильність, залишився на цьому рівні до кінця жовтня[348].

За аналогією до ФРС США Європейський центральний банк (далі – ЄЦБ) з метою відновлення економіки від пандемії COVID-19 та зниження вартості залучення і обслуговування державного боргу знизив відсоткову ставку за довгостроковими операціями рефінансування до рівня ставки за депозитами овернайт, тобто до «мінус» 0,5 %. Водночас для банків, які активно кредитують реальний сектор економіки, ставка за цільовим довгостроковим рефінансуванням може бути знижена до «мінус» 1 %. Також ЄЦБ розпочав серію з семи додаткових операцій довгострокового рефінансування на час пандемії (Pandemic Emergency Longerterm Refinancing Operations, PELTROs) за ставкою мінус 0,25 %[349].

---

[348] Брак відповідальності: стан грошової сфери в Україні у січні-вересні 2020 року. *Аналітична доповідь*. URL : http://surl.li/egkvj

[349] Там само.

Таку політику центральних банків розвинених країн підтримує і МВФ, який у жовтневому випуску Звіту про глобальну фінансову стабільність радить, у разі погіршення ситуації в економіці, вдаватися до подальшого пом'якшення монетарної політики (включно з використанням «нетрадиційних» методів) з метою стимулювання кредитної активності[350]. Отже, центральні банки та уряди розвинених країн світу, реалізуючи макроекономічну політику, намагаються створити драйвери економічного відновлення і зростання, не вдаючись до залучення надмірного обсягу зовнішнього державного боргу.

Однак, якщо все ж зовнішній борг збільшується, то для його погашення вже сформовано джерела у вигляді зростання доходів бюджету в результаті кредитного і фінансового стимулювання споживання та виробництва. Щодо України, то навряд чи можна вважати великим досягненням Національного банку збереження стабільної роботи банківської системи за рахунок шестирічної політики кредитного стиснення через встановлення високих відсоткових ставок і високих вимог для позичальників комерційних банків, що нівелює драйвери економічного зростання, знижуючи надходження до державного бюджету та збільшуючи його дефіцит[351].

Варто зазначити, що управління зовнішніми державними запозиченнями ділиться на три етапи: безпосередньо залучення запозичень, їх розміщення та використання і останнім є погашення боргу.

Система управління зовнішніми боргами України означає управління всіма зазначеними етапами та містить[352]:

– аналіз кредитоспроможності-можливості країни позичати кошти;

– оцінку платоспроможності-здатності обслуговувати борг;

– контроль рівня зовнішньої заборгованості;

– контроль за складом зовнішнього боргу.

Основними причинами зростання державного боргу України є[353]:

– наявність хронічного дефіциту та використання зовнішніх державних запозичень не на безпосередній розвиток економіки, а на погашення старих боргів;

---

[350] Global Financial Stability Report: Bridge to Recovery. October 2020. URL : http://surl.li/egkvy

[351] Мороз І. Управління зовнішнім державним боргом України в умовах соціально-економічних та пандемічних шоків. *Світ фінансів.* 2021. № 1 (66). С. 48–63.

[352] Власюк О. С., Шемаєва Л. Г., Лондар Л. П. Боргова стійкість як стратегічний напрям підвищення рівня фінансової безпеки. К. : НІСД, 2016. 50 с.

[353] Волковський Є. І., Бережна К. Ю. Аналіз ефективності залучення Україною зовнішніх державних запозичень. URL : http://surl.li/egkwu

– значне перевищення темпів зростання видатків держави над зростанням її доходів;

– фіскальна політика держави, що спрямована на скорочення податкового навантаження без відповідного зменшення державних витрат, а також зменшення податкових надходжень та збільшення соціальних видатків під час економічної кризи;

– надмірне збільшення державних видатків напередодні виборів, використання бюджетних коштів на передвиборчі програми деяких кандидатів з метою завоювання популярності у виборців тощо;

– суттєве зменшення міжнародних резервів Національного банку України.

Розпочаті в Україні реформи публічного управління на різних рівнях і територіальної організації влади формують нові рамкові умови та вимоги щодо посилення ролі управління в Україні в частині забезпечення якості життя населення, безумовного набуття більшої економічної відповідальності й посилення своєї ресурсної спроможності.

Отже, національні та регіональні органи влади отримали додаткові повноваження щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, з'явились нові можливості задля зростання якості життя населення через використання додаткових ресурсів, правильну економічну політику та стратегії розвитку. Вважаємо, що державні запозичення за умов децентралізації влади мають суттєво оновити спроможність регіонального та місцевого управління і надати реальну фінансову підтримку розвитку територій України.

МВФ погіршив свій прогноз економічного зростання 2022 року для 143 країн, які формують 86 % світового ВВП. Широкомасштабна агресія росії в Україні вплинула на товарні ринки, ланцюги доданої вартості, логістику постачання, рівень інфляції та фінансові умови, що посилило гальмування глобального зростання[354].

Зростання глобальної інфляції значною мірою зумовлюють такі чинники[355]:

– порушення ланцюгів постачання товарів унаслідок воєнних дій в Україні та введених санкцій проти країни-агресора;

---

[354] Офіційний сайт МВФ. URL : https://www.imf.org/en/publications/areb

[355] Глобальні ризики стагфляції та завдання для національної економіки / Національний інститут стратегічних досліджень. URL : https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/hlobalni-ryzyky-stahflyatsiyi-ta-zavdannya-dlya-natsionalnoyi-ekonomiky

– поновлення перебоїв у постачанні в результаті нових карантинних обмежень, запроваджених у Китаї;

– зростання цін через товарні шоки на багатьох регіональних ринках, спричинені скороченням обсягів постачань газу, нафти, пшениці, добрив та інших матеріалів унаслідок війни в Україні. Зростають ціни товарів, постачання яких обмежене, як безпосередньо (підвищення світових цін на продовольство зумовлено падінням постачань з України пшениці, ячменю, кукурудзи, ріпаку та олії), так і через міжгалузеві зв'язки (наприклад, нафта є проміжним товаром, який впливає на вартість великої кількості продуктів та послуг через сировинні й транспортні витрати);

– поступове підвищення попиту на певні групи товарів унаслідок відновлення економічної активності у країнах світу після згортання антиковідних обмежень;

– зниження обсягів виробництва зернових у країнах, що розвиваються, унаслідок дефіциту добрив, великими постачальниками яких була Україна;

– припинення постачання країною агресором газу до деяких країн ЄС (Польщі, Болгарії, Данії та ін.);

– жорсткість ринків праці у багатьох країнах (США, Великій Британії, Канаді та Австралії) унаслідок дефіциту робочої сили, спричиненого пандемією: рівень безробіття у Великій Британії є найнижчим з початку 1970-х років, а кількість вакансій – найвища за всю історію; у США, за оцінками експертів, вакантних робочих місць на 5 млн більше, ніж безробітних; це загрожує формуванням спіралі «заробітна платня – ціни», коли на тлі обмеженої пропозиції робочої сили підприємствам потрібно платити вищу заробітну платню, щоб отримати необхідний кваліфікований персонал, а це ще більше призводить до зростання цін.

Експерти зазначають, що навіть у разі запобігання глобальній рецесії наслідки стагфляції чинитимуть потенційну дестабілізувальну дію впродовж 3–5 років для країн з низьким та середнім доходом, якщо не буде досягнуто відчутного збільшення пропозиції[356].

[356] Глобальні ризики стагфляції та завдання для національної економіки / Національний інститут стратегічних досліджень. URL : https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/hlobalni-ryzyky-stahflyatsiyi-ta-zavdannya-dlya-natsionalnoyi-ekonomiky

Ключовим ризиком у короткостроковій перспективі є підвищення інфляції одночасно з повільним зростанням, що спонукатиме до запровадження жорсткої грошово-кредитної політики в розвинених країнах і може призвести до фінансової кризи в країнах, що розвиваються. Уникнути ризиків можливо за умови спільних рішучих заходів країн для стимулювання зростання, зниження фінансової вразливості та підтримки критично важливих галузей.

Існують різноманітні методи боротьби з негативними наслідками. Насамперед погашення державного боргу, зокрема: рефінансування, реструктуризація, сек'юритизація, анулювання боргу, конверсія (табл. 2.16).

Таблиця 2.16 – Характеристика методів погашення державного боргу[357]

Назва методу	Опис методу
Рефінансування	Погашення існуючих державних позик за рахунок залучення нових. Це можуть бути кредити інших держав або міжнародних організацій. Небезпека цього методу полягає у тому, що він може втягнути позичальника в нескінченну спіраль нарощування боргу до того моменту, доки кредитори не відмовляться надавати нові позики
Реструктиризація	Передбачає зміни в умовах боргового контракту, відповідно до яких кредитор надає боржникові якусь поступку або перевагу. Наприклад, можуть бути пролонговані терміни виплати боргу або відсотків по ньому, може бути зменшена сума платежу. Однак оголошення про реструктуризацію боргу може обмежити доступ до інших джерел фінансування, негативно впливає на поведінку інвесторів, що виражається у зниженні обсягів прямих іноземних інвестицій, вивезення капіталів з країни, тобто знижується оцінка конкурентоспроможності держави
Сек'юритизація	Механізм, за допомогою якого країна-боржник емітує нові боргові зобов'язання у вигляді облігацій, які або безпосередньо обмінюються на старий борг, або продаються. В останньому випадку отримані кошти спрямовуються на викуп старих зобов'язань
Анулювання	Повна або часткова відмова країни від платежів за всіма позиками, включаючи відсотки. Оголошується в разі банкрутства держави
Конверсія	Реалізація всіх механізмів, що забезпечують заміщення зовнішнього боргу іншими видами зобов'язань, менш обтяжливими для економіки країни-боржника

[357] Бугіль С. Я., Мосьондз О. А. Управління зовнішнім державним боргом в Україні та зарубіжних країнах. *Молодий вчений.* 2018. № 10 (2). С. 721–725.

Спільною для багатьох країн причиною дефіцитності бюджету і пов'язаного з цим зростання зовнішнього боргу вважається неефективна економічна політика, яка призводить до надмірно високого рівня фінансових зобов'язань. Тому необхідно вивчати позитивний досвід регулювання державного боргу різними країнами світу.

У світовій практиці існує декілька інституційних форм управління державним боргом. Управління державним боргом можуть забезпечувати такі структури[358]:

– центральні банки. Зокрема, така форма управління характерна для Данії, Ісландії та Китаю;

– міністерства фінансів. Країни, у яких управління державним боргом здійснює ця інституційна структура: Канада, Чехія, Ізраїль, Японія, Корея, Мексика, Норвегія, Польща, Іспанія, Швейцарія та ін.;

– агентства з управління державним боргом. Такі агентства існують у Австрії, Швеції, Угорщині, Словаччині, Португалії та низці інших країн. Отже, управління державним боргом можуть здійснювати агентства з управління державним боргом (так звані «боргові агентства») або ж структури при органах державної влади.

Позитивним аргументом на користь першого підходу є незалежність агентства від різних структур, що лобіюють свої інтереси. Основним аргументом на користь другої моделі є надзвичайна важливість координації політики зовнішнього боргу з податково-бюджетною та грошово-кредитною політикою.

Проте процес прийняття рішень у рамках багаторівневої бюрократичної структури часто занадто розтягнутий у часі і може не встигнути за змінами на фінансовому ринку. Для вирішення цієї проблеми можливе застосування комплексного підходу, у ході якого функції встановлення стратегічних орієнтирів під час формування боргового портфеля будуть передані державній організації. Інші функції, пов'язані з обліком, відповідальним збереженням, технічною роботою з управління боргом, можуть бути передані незалежній ланці.

Крім того, навіть якщо орган управління державним боргом є відокремленим, він завжди підпорядковується Раді Міністрів або Міністерству фінансів, які визначають стратегію управління боргом та

[358] Сич Н. О. Світовий досвід як векторний орієнтир в управлінні зовнішнім державним боргом. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2013. Вип. 37. С. 350–358. URL : http://nbuv.gov.ua/uJrn/pprbsu_2013_37_40

оцінюють роботу агентства[359]. Наприклад, Генеральний виконавчий директор Національного агентства управління казначейством Ірландії (NTMA) (незважаючи на надану йому абсолютну свободу у веденні всіх робочих операцій) підпорядковується безпосередньо міністру фінансів, а також звітується перед різними парламентськими комісіями і дає пояснення щодо здійснених ним дій. Отже, Агентство NTMA дотримується строгої звітності[360].

Основна мета створення боргових агентств – це ефективне управління державним боргом з мінімальними витратами на його обслуговування. Так, основним завданням функціонування Австрійського боргового агентства Austrian Federal Financing Agency є забезпечення фінансування уряду при мінімально можливих витратах в середньо- і довгостроковій перспективі і недопущення надмірного ризику.[361]

Основний напрям діяльності German Federal Republic Finance Agency Gmbh – оперативне реагування на швидко мінливі потреби і вимоги фінансових ринків, зниження витрат на виплату відсотків у середньостроковій перспективі й оптимізація ризиків у структурі боргового портфеля. Водночас на фінансових ринках агентство діє виключно від імені та за рахунок федерального уряду Німеччини. Найбільш важливим завданням є забезпечення платоспроможності німецького федерального уряду[362].

Майже аналогічне завдання ставить перед собою Swedish National Debt Office: зведення до мінімуму витрат центрального уряду без прийняття на себе надмірних ризиків. Робота агентства повинна гарантувати, що гроші платників податків використовуються як можна більш ефективно і фінансова система залишається стабільною.[363]

Англійське боргове агентство UK Debt Management Office було перетворено в окрему структуру шляхом реструктуризації з Банку Англії і в його компетенцію сьогодні входить проведення політики

[359] Public debt Management. URL : http://www.publicdebtnet.org

[360] National Treasury Management Agency Annual Report Accounts 2017. URL : http://www.ntma.ie/publications/

[361] The Austrian Federal Financing Agency. URL : http://obrproject.ru/179-the-austrian-federal-financing-agency

[362] German Federal Republic Finance Agency. URL : http://www.deutsche-finanzagentur.de/en/finance-agency

[363] The Swedish National Debt Office. URL : https://www.riksgalden.se/en/aboutsndo/about-the-debt-office

управління боргом і мінімізація фінансових витрат у довгостроковій перспективі з урахуванням усіх ризиків[364].

Також у світовій практиці впродовж останніх десятиріч відбувається оновлення інструментарію публічного управління та адміністрування і форм реалізації економічної політики в умовах глобалізації та багаторівневої інтеграції, що має спиратися на принципово нові – гнучкі та злагоджені управлінські форми та моделі, зокрема в сфері держаних запозичень і фінансів. За сучасних умов реформування системи управління на регіональному та місцевому рівні потребує вдосконалення і теоретична розробка самих напрямів перетворення та їх організаційно-правового забезпечення в Україні в частині взаємодії із ресурсним забезпеченням.

Найбільшу актуальність у практичному сенсі у вирішенні проблеми модернізації національної управлінської системи та регіональної економічної політики мають завдання послідовного формування логіки оновлення сучасних економічних політик регіонів із розробленням комплексу функціональних механізмів модернізації на основі вигід від різнорівневої інтеграції та ініціативи регіонів України.

Вступивши до Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання розвивати місцеву демократію. Без застережень була ратифікована Європейська хартія місцевого самоврядування та почав здійснюватися з боку Конгресу місцевих і регіональних влад Європи моніторинг за дотриманням положень Хартії. Сьогодні важлива ресурсна складова цієї взаємодії.

9 листопада 1995 року відбулася урочиста церемонія вступу України до Ради Європи, у Страсбурзі на площі перед Палацом Європи підняли Державний прапор України. Відповідно до Статуту РЄ Україна представлена у головних органах Ради Європи. Міністр закордонних справ нашої країни відстоює інтереси держави у Комітеті міністрів Ради Європи (КМРЄ) – керівному органі цієї Інституції. Постійне представництво України при Раді Європи забезпечує участь нашої держави у повсякденній роботі КМРЄ, його робочих органів та надає сприяння усім представникам нашої держави, що задіяні у співробітництві в рамках Ради Європи[365].

---

[364] Annual Report And Accounts of The United Kingdom Debt Management Office and the Debt Management Account. URL : https://www.gov.uk/government/publications/uk-debt-management-office-annual-report-and-accounts-2017-to-2018

[365] Участь України у діяльності Ради Європи / Міністерство закордонних справ. URL : https://mfa.gov.ua/ mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/uchast-ukrayini-u-diyalnosti-radi-yevropi (дата звернення: 08.12.2022).

Україна активно долучається до розбудови договірно-правової бази Ради Європи. Україна співпрацює з Радою Європи у процесі проведення нагальних внутрішніх реформ. Для забезпечення практичної підтримки Рада Європи застосовує усі наявні у неї інструменти, насамперед експертний потенціал Венеціанської Комісії, конвенційні механізми, результати моніторингової діяльності ПАРЄ та Конгресу. Одним із важливих інструментів Ради Європи у цій діяльності є плани дій Ради Європи для України, які передбачають потужну експертну допомогу, а також механізми контролю за реальним втіленням реформ у нашій державі (зокрема, Керівний комітет з питань імплементації проєктів у рамках Плану дій)[366].

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну План дій Ради Європи для України на 2018–2022 рр. було переглянуто та скориговано з урахуванням необхідності переспрямування виділених донорами ресурсів на покриття нагальних гуманітарних потреб нашої країни. Від початку збройної агресії росії проти України майданчик Ради Європи став важливим місцем протидії цій агресії як в політичному, так і в юридичному вимірах. Українській стороні вдалося домогтися ухвалення низки рішень Комітету міністрів РЄ, якими засуджується незаконна анексія Автономної Республіки Крим та міста Севастополь (Україна); рф закликається дотримуватися усіх своїх зобов'язань відповідно до міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини, включаючи Європейську конвенцію з прав людини, а також принципів та стандартів Ради Європи; від росії вимагається вжити всіх необхідних заходів для дотримання прав людини в Криму та негайного припинення усіх порушень цих прав, включаючи заперечення свободи вираження поглядів, свободи мирних зборів, свободи релігії та переконань, дискримінаційні заходи та практики, довільні затримання, катування та інші жорстокі, нелюдські або принизливі види поводження та репресії проти осіб, які належать до меншин, включаючи кримських татар, а також українців та осіб, які належать до інших етнічних та релігійних груп. Висновки Венеціанської комісії створили фундамент для вироблення чіткої і консолідованої міжнародно-правової позиції України щодо проблеми статусу окупованих територій та їх подальшого звільнення[367].

---

[366] Участь України у діяльності Ради Європи / Міністерство закордонних справ. URL : https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/uchast-ukrayini-u-diyalnosti-radi-yevropi (дата звернення: 08.12.2022).

[367] Там само.

З початку повномасштабної агресії рф проти України, 24 лютого 2022 року, в рамках Ради Європи було задіяно механізми для реагування Організації на агресію однієї з держав-членів РЄ проти іншої. Українській стороні вдалось заручитись підтримкою держав-членів РЄ і вже 25 лютого 2022 року відбулося засідання Спільного комітету КМРЄ та ПАРЄ з метою обговорення застосування процедури згідно зі ст. 8 Статуту Ради Європи щодо позбавлення рф прав участі в статутних органах РЄ. Тобто бачимо позитивний приклад глобалізаційних процесів у дії. 15 березня 2022 року депутати ПАРЄ проголосували за виключення росії з Ради Європи. Згідно з резолюцією КМРЄ № (2022)2[368] рф за агресію проти України перестала бути членом Ради Європи з 16 березня 2022 року. У зв'язку з ухваленням резолюції про правові та фінансові наслідки припинення членства рф ця країна з 23 березня 2022 року також перестала бути учасником усіх Розширених угод Ради Європи.

Інтегрування України в європейські структури потребує вироблення та реалізації такої моделі регіонального управління, яка б відповідала принципам регіональної політики Європейського Союзу на основі фінансової взаємодії, загальновизнаній практиці внутрішнього міжрегіонального співробітництва та міжнародної співпраці територій, сприянню становленню нових форм співпраці у форматі «центр-регіон», зокрема у сфері ресурсного забезпечення становлення.

Здійснення адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування дає шанс створити необхідні умови для динамічного, збалансованого розвитку в Україні територій, усунення основних регіональних диспропорцій, повернутися до реального місцевого самоврядування з використанням фінансової допомоги світового співтовариства[369].

Незадовільний стан політики міжнародних запозичень обумовлює необхідність розробки механізму узгодження зовнішнього державного позичання зі стратегією фінансової стабілізації України. Результатом зазначеного повинно стати формування стійкого пла-

[368] Резолюція CM/Res(2022)2 Про припинення членства російської федерації у Раді Європи : резолюція від 16.03.2022 № CM/Res(2022)2. URL : https://ips.ligazakon.net/document/MU22031

[369] Проданик В. М., Порайко У. М. Державні зовнішні запозичення та борги за умов децентралізації влади: теоретичні питання взаємозв'язку. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration.* 2021. № 2 (15). URL : https://doi.org/10.52363/2414-5866-2021-2-38 (дата звернення: 16.11.2022).

тіжного балансу в умовах сучасних глобальних викликів і зміни кон'юнктури на світових енергетичних і продовольчих ринках. Також необхідно передбачити можливість та фінансові ресурси для реалізації запланованих державних реформ і виконання середньострокових цілей соціально-економічного розвитку країни. Механізм управління зовнішнім державним боргом наведено на рис. 2.15.

План дій з метою узгодження зовнішнього державного позичання зі стратегією фінансової стабілізації України передбачає:

– розвиток внутрішнього ринку;

– випуск облігацій в іноземній валюті та в гривні на міжнародному ринку;

– розширення бази інвесторів та спрощення їх доступу до ринку;

– активні операції з управління державним боргом;

– поглиблення взаємодії з інвесторами;

– розширення співпраці з міжнародними кредиторами та урядами іноземних держав щодо пільгового фінансування;

– роботу уряду щодо покращення рейтингу України як позичальника.

Рисунок 2.15 – Механізм управління зовнішнім державним боргом[370]

[370] Софієнко А. П. Зовнішні державні запозичення в стратегії фінансової стабілізації України. *Бізнес Інформ*. 2019. № 6. С. 210–217. URL : https://cyberleninka.ru/article/n/zovnishni-derzhavni-zapozichennya-v-st

Результати порівняння дають підставу зробити висновок, що головною перевагою здійснення зовнішніх запозичень є можливість залучення додаткових фінансових ресурсів без відволікання оборотних коштів з реального сектора економіки або через їх брак усередині країни. У будь-якому випадку доцільність залучення зовнішньої позики повинна розглядатися з точки зору наявних внутрішніх джерел фінансування та порівняння вартості залучення коштів на внутрішньому та зовнішньому кредитному ринках.

Зі свого боку системний аналіз зовнішнього державного боргу в контексті макрофінансової стабільності в Україні дає підстави для таких висновків:

– зовнішні державні запозичення відіграють важливу роль у фінансових системах практично всіх країн світу, зокрема провідних, оскільки є доволі ефективним інструментом впливу на бюджетну й грошово-кредитну сфери та чинником макроекономічної стабілізації;

– використання зовнішніх державних запозичень може мати як позитивні, так і негативні наслідки для країни-позичальника, що насамперед залежить від умов, термінів, мети їх залучення й ефективності використання. Безперечним є той факт, що великі їх обсяги становлять загрозу економічному та політичному суверенітету;

– у вітчизняній практиці такі запозичення використовуються здебільшого з метою забезпечення фінансування дефіциту державного бюджету. Поряд із тим останніми роками залучені зовнішні позики, спрямовані на поповнення міжнародних резервів НБУ, допомогли за досить короткий період та в украй несприятливій політичній і економіко-соціальній ситуації стабілізувати валютний ринок. На майбутнє разом із вирішенням проблеми оптимізації структури наявного зовнішнього боргу важливо визначити пріоритети щодо подальших запозичень, але в контексті єдиної стратегії боргової політики держави, що створює умови для залучення й використання необхідних фінансових ресурсів із метою забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Структура державного боргу України, ціна, умови запозичення й соціально-економічні наслідки обслуговування та погашення зовнішнього боргу стали вагомими причинами для віднесення регулювання внутрішнього ринку державних запозичень до стратегічних пріо-

ритетів національної боргової політики. У процесі пошуку додаткових фінансових ресурсів перевага повинна надаватися внутрішнім запозиченням.

Розвиток вітчизняного фондового ринку може надати можливості мобілізації необхідних коштів усередині країни та запобігти відпливу ресурсів за її межі у ході обслуговування зовнішніх боргів. Однією з цілей управління державним боргом України, окресленою у Стратегії, є збільшення частки державного боргу в гривні. Завдяки розробленню й реалізації плану дій з досягнення вказаної цілі внутрішній ринок державних запозичень поступово перетвориться на потужне джерело додаткових фінансових ресурсів для держави.

Результативність боргової політики країни безпосередньо залежить не так від цільового характеру позики та інституту кредитора, як від наявності й ефективності функціонування єдиного (з відповідними повноваженнями) урядового інституту реалізації боргової політики при Міністерстві фінансів України.

Зовнішні запозичення повинні набути інвестиційного та інноваційного спрямування, оскільки існують дві взаємопов'язані загрози – це неузгодженість грошово-кредитної політики із завданнями інвестиційної стратегії та велика сума державного боргу. Тобто нецільове використання міжнародних кредитів та недостатність кредитного забезпечення національної економіки призводить до зменшення вкладів зовнішніх та внутрішніх інвесторів.

Фінансова стабілізація у післявоєнний період є об'єктивною умовою для економічного розвитку та подальшого економічного зростання України. Однак макроекономічну фінансову стабілізацію не можна досягти без такої стабілізації на мікрорівні. У зв'язку з цим необхідне реальне реформування економіки, зокрема її фінансової частини на всіх рівнях: від мікро- до макро-, не втрачаючи часу, адже в умовах глобалізації події розгортаються занадто швидко, відповідно відображаючись на формуванні фінансового простору держави.

2.6. Розвиток іноземного інвестування в Україну в контексті глобалізаційних процесів

Нині Україна переживає важкий період вимушеної трансформації економіки. Масштабна руйнація промислових та інфраструктурних об'єктів означає не лише необхідність їх майбутнього відновлення, а й можливість відбудови на принципово новій технологічній базі. Для використання цих можливостей необхідно вже на поточному етапі сформувати контури і пріоритети розвитку майбутньої економічної системи, визначивши «точки зростання» як першочергові сфери для спрямування інвестицій та почати пошук відповідних фінансових джерел.

Сьогодні висловлюються різноманітні думки щодо того, як відновлювати зруйновані війною економіку та інфраструктуру України із врахуванням успішного досвіду післявоєнного відновлення Німеччини, Японії, Італії, Південної Кореї, Ізраїлю. Ці країни під час війн отримали великі руйнування, проте змогли стати провідними економіками світу. Міжнародні експерти та політики також починають вживати термін «план Маршалла» у контексті майбутньої відбудови України[371]. Це означає, що для світового бізнесу та інвесторів з'являються позитивні сигнали, які мають спонукати їх не лише звернути увагу на Україну як сферу прибуткового бізнесу після перемоги, а й розпочати формувати та реалізовувати інвестиційні плани вже зараз.

Велика відповідальність за залучення іноземних інвестицій лежить на урядові України, що має усунути перешкоди довоєнного періоду і створити сприятливі умови для приходу іноземних інвесторів на поточному етапі і в майбутньому шляхом як підтримки макрофінансової стабільності, так і розробки низки стимулюючих заходів.

1. Стан, проблеми і тенденції розвитку іноземного інвестування в Україні.

Проблема залучення іноземних інвестицій завжди була гострим питанням для України. Іноземні інвестори стикалися з низкою перешкод, що були іманентними для вітчизняної економіки. Україна поступалася конкурентам майже за всіма факторами інвестиційної привабливості. Загальну структуру сучасних факторів руху прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ) можна подати у такому вигляді (рис. 2.16).

[371] Не спізнитися на український потяг. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/ 2022/07/ 18/689232/

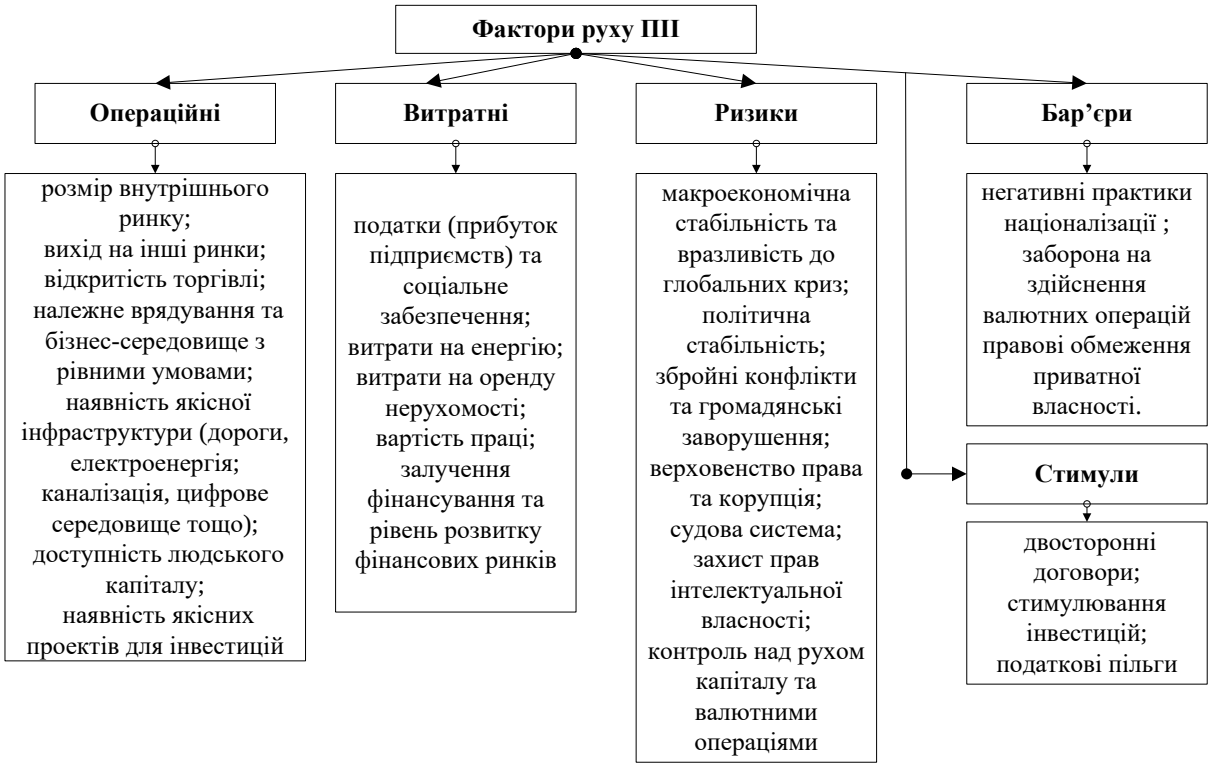

Рисунок 2.16 – Фактори руху прямих іноземних інвестицій
Джерело: узагальнено автором за звіт за ПІІ.

Інвестори, які вже вели свою діяльність в Україні або тільки аналізували перспективи і можливості ведення бізнесу, відзначали такі негативні факти. На першому місці традиційно були інституційні корупційні чинники – відсутність довіри до вітчизняних судів, правоохоронних органів та урядових комунікацій. З погляду інвесторів Україна сприймалася як країна з позанормовим операційним ризиком, що пов'язаний зі значним регуляторним тиском, відсутністю довгострокового фінансування, високими процентними ставками, слабкою судовою системою, бюрократією, відсутністю державного планування, нестабільним податковим середовищем, слабкою юридичною базою і державною підтримкою, корупцією[372].

Також зазначалося невиконання контрактних зобов'язань, незрозумілі гарантії, які часто не реалізуються так, як це заявлено законами, відсутність ефективного бюджетного планування для забезпечення виконання зобов'язань уряду, недостатньо ефективне конкурентне середовище, ускладнене участю історичних монополій та бізнес-еліти у певних галузях.

[372] Національна стратегія збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. USAID. URL : https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-1-The-View-from-Above-UKR.pdf

Водночас інвестори візначали ряд потенційних переваг, а саме:

1. Освічене та кваліфіковане населення. Україна має високі результати за тривалістю шкільного навчання та вступу до університетів. Однак міграція робочої сили стрімко позбавляла нашу країну талантів. Ця тенденція набула катастрофічного масштабу у період війни.

2. Невисока вартість робочої сили. Податки на працю та ставки соціальних внесків невисокі порівняно з іншими країнами, проте із розгортанням відтоку робочої сили вартість найму працівників невпинно зростала.

3. Велика кількість двосторонніх інвестиційних договорів. Якщо їх повністю реалізувати, це може призвести до значних переваг у конкуренції за залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ).

4. Постійна увага керівних органів до посилення інвестиційних стимулів. Зокрема, було ухвалено ряд нормативно-законодавчих актів, зокрема Закон України № 1116-IX «Про державну підтримку інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями»[373], що частково зрівняв умови з деякими прямими конкурентами України.

Довоєнне переважання негативних факторів розвитку іноземного інвестування в Україну обумовлювало переважно позитивну, але нестійку динаміку іноземних інвестицій (таб. 2.17).

Досить показовою для розвитку іноземного інвестування в Україні є динаміка прямих іноземних інвестицій (ПІІ) за останні три роки, коли з розгортанням кризи коронавірусу відбулися зміни в структурі виробництва та інвестицій в усьому світі. 2019 року в Європі було оголошено 6 412 проєктів ПІІ[374], що на 0,9 % більше, ніж 2018 року, тож іноземні інвестиції стабілізувались. Поте в Україні скоротилися на 54 % з подальшим падінням у 2020 році[375]. Відновлення припливу ПІІ 2021 року перервала війна. 2022 року ПІІ в Україну в I кв. впали на 34,9 %, в II кв. – на 49,6 %. Загальна нестійкість динаміки припливу ПІІ в Україну свідчить про високі ризики ведення бізнесу та низький рівень захисту прав

[373] Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні : Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text

[374] Оцінка реалій ПІІ в Європі базується на EY European Investment Monitor, власній базі даних EY, створеній у співпраці з OCO. Ця база даних відстежує проєкти ПІІ, які призвели до створення нових об'єктів та робочих місць.

[375] Національна стратегія збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. USAID. URL : https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-1-The-View-from-Above-UKR.pdf

власності, що відлякує інвесторів при перших ознаках кризи. Тобто з настанням негативних подій оцінка ризиків України різко зростає порівняно з іншими більш стабільними країнами.

Таблиця 2.17 – Прямі іноземні інвестиції в Україні з 2002 по 2022 рр. (млн дол. США)

Роки	ПІІ в Україну		ПІІ з України		Сальдо	
	Млн дол. США	Зміна до попереднього періоду	Млн дол. США	Зміна до попереднього періоду	Млн дол. США	% зміни до попереднього періоду
2002	693		-5		698	
2003	1424	731	13	18	1411	102.1%
2004	1715	291	4	-9	1711	21.3%
2005	7808	6093	275	271	7533	340.3%
2006	5604	-2204	-133	-408	5737	-23.8%
2007	9891	4287	673	806	9218	60.7%
2008	10913	1022	1010	337	9903	7.4%
2009	4816	-6097	162	-848	4654	-53.0%
2010	6495	1679	736	574	5759	23.7%
2011	7207	712	192	-544	7015	21.8%
2012	8401	1194	1206	1014	7195	2.6%
2013	4499	-3902	420	-786	4079	-43.3%
2014	410	-4089	111	-309	299	-92.7%
2015	-458	-868	-51	-162	-407	-236.1%
2016	3810	4268	16	67	3794	-1032.2%
2017	3692	-118	8	-8	3684	-2.9%
2018	4455	763	-5	-13	4460	21.1%
2019	5860	1405	648	653	5212	16.9%
2020	-868	-6728	82	-566	-950	-118.2%
2021	6687	7555	-198	-280	6885	-824.7%
2022*	-210	-6897	81	279	-291	-104.2%

** попередні дані за І–ІІ кв. 2022 року.*

Джерело: Мінфін України. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/

Усього у до кризовий період впродовж 2009–2019 рр. Україна залучила 320 проєктів ПІІ, що становить 0,6 % проєктів ПІІ в Європі у зазначений період. Наприклад, країни-лідери європейського регіону залучили: Великобританія – 10 039 проєктів ПІІ, Німеччина – 8 847 проєктів ПІІ та Франція – 7 845 проєктів ПІІ, що становило 50 % від загальної кількості проєктів ПІІ в Європі за період з 2009 по 2019 рік.

За цим показником Україна посіла 26 місце серед 52 країн між Боснією та Герцеговиною (354 проєкти ПІІ) та Латвією (284 проєкти ПІІ). При цьому кількість проєктів ПІІ в Україні зменшилася більше, ніж в середньому в країнах Центральної та Східної Європи (–54 % між 2009 і 2019 роками), що є одним із найбільших падінь у Східній Європі (рис. 2.17).

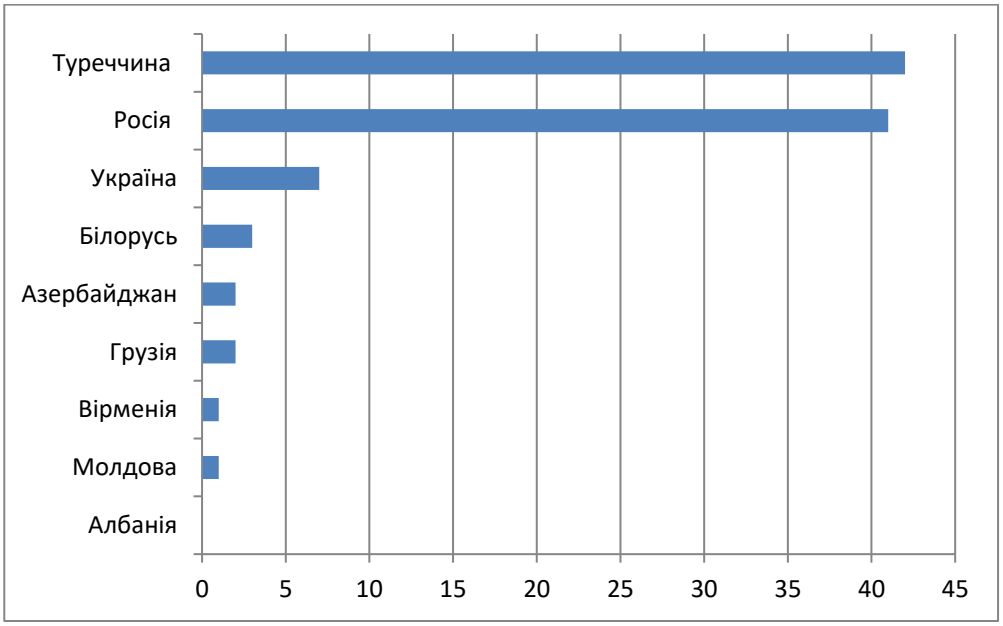

Рисунок 2.17 – Ранжування країн за часткою проєктів ПІІ за останні три роки, у %.

Джерело:[376]

За географічною структурою 18 % проєктів ПІІ в Україні 2009–2019 рр. надійшли із США, на другому місці – Німеччина, потім – Франція. За галузевою структурою – 17 % проєктів ПІІ реалізовано в агропродовольчому бізнесі. Також досить активно проєкти ПІІ реалізуються у секторі цифровізації (15 %) та у сфері ділових послуг (13 %). Необхідно зазначити, що галузева структура припливу ПІІ впродовж останніх десяти років трансформується досить повільно, найбільша частка (42,3 %) традиційно припадає на промисловість, торгівлю і фінансову та страхову діяльність (рис. 2.18).

[376] Національна стратегія збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. USAID. URL : https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-1-The-View-from-Above-UKR.pdf

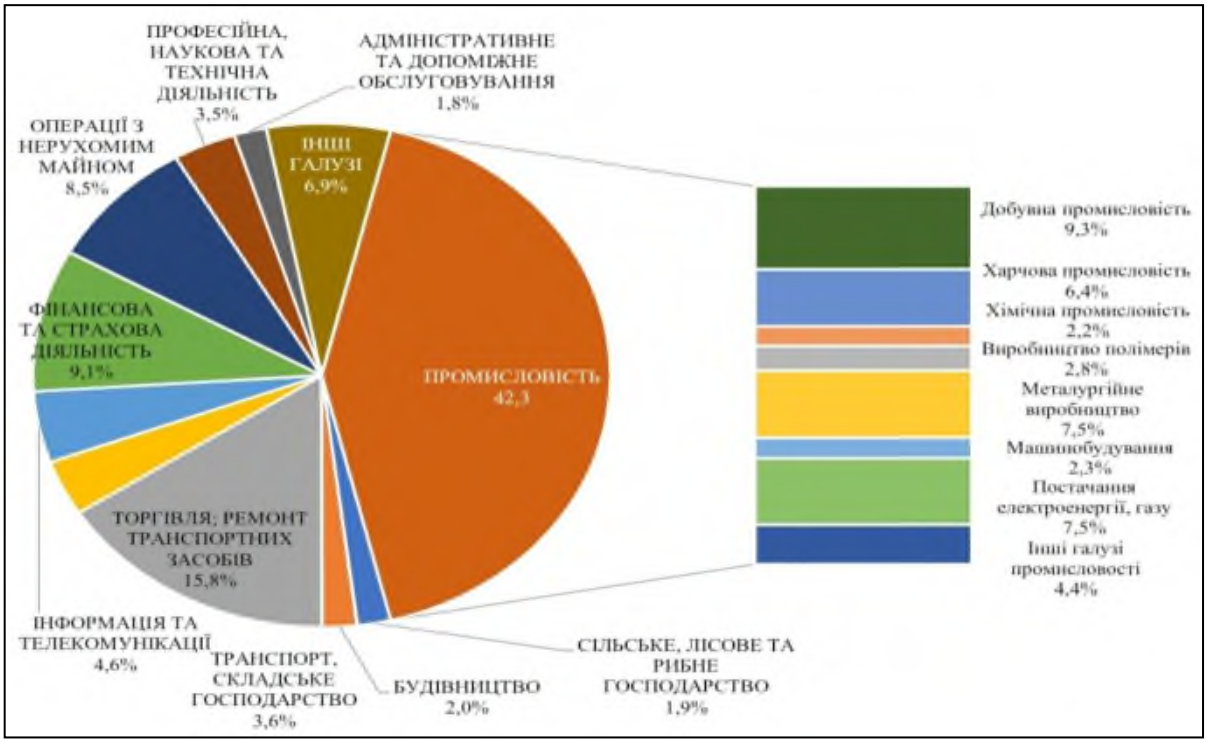

Рисунок 2.18 – Галузева структура прямих іноземних інвестицій в Україні станом на 01.01.2022

Джерело: Державна комісія статистики України.

Позитивним фактом є те, що Україна має значну частку ринку поміж країн ЦСЄ у с/г та енергетиці. Однак частки цих секторів скорочуються у загальній кількості проєктів ПІІ (–75 % та –92 % відповідно 2019 року) (табл. 2.18).

Таблиця 2.18 – Характеристики ринку України за кількістю проєктів ПІІ 2009–2019 рр., %

Галузі	Частка ринку України в Європі	Частка ринку України в країнах ЦСЄ	Частка ринку України в країнах, що не входять до ЄС	% зміни в Україні к-ті проєктів ПІІ за 2018–2019 рр.
ВВСГ	2	5	9	-75
Цифрові інфраструктури	0,04	3	12	-29
Енергетика	1	5	9	-92
Високотехнологічне виробництво	0,05	1	5	-30
Транспортна інфраструктура	0,04	4	6	-100

Джерело: URL : https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-1-The-View-from-Above-UKR.pdf

Серед секторів вітчизняної економіки найбільш привабливим і перспективним для ПІІ є цифрова інфраструктура, де Україна має найбільшу частку ринку серед конкурентів за межами ЄС (12 %) і демонструє менший спад, ніж інші сектори (поміж секторів інформації, комунікацій і ЗМІ зниження спостерігається лише в цифрових технологіях)[377].

Регіональна структура ПІІ відображає нерівномірність регіонального розвитку України і характеризується високою концентрацією – понад 40 % проєктів ПІІ в Україні зосереджені у Києві. Це знижує загальний позитивний мультиплікативний вплив ПІІ на економічну систему. Так, на Україну припадало лише 1 % робочих місць, створених 2009–2019 рр. за рахунок ПІІ в Європі (2120 місць) і лише 2% робочих місць, створених за період 2009–2019 років у Центральній та Східній Європі. Про відносно занижену частку України у потоках ПІІ в Європі свідчить такий факт. Україна отримує лише 2 % проєктів ПІІ в Європі у виробництві та 1 % у продажах та маркетингу, тоді як її населення становить 6 % населення Європи[378]. За цих обставин у середньому в країнах, що не входять до ЄС, один проєкт ПІІ створив 97 робочих місць за період 2009–2019 рр. В Україні це 72 робочих місця, це менше, ніж у Молдові, Македонії, Сербії, Албанії, Боснії, Азербайджані.

Підсумовуючи, динаміка і структура припливу ПІІ в Україну впродовж останніх років характеризувалися слабкими позитивними темпами і рядом диспропорцій, що відображали проблеми економічного розвитку та інституційного устрою нашої країни. Вочевидь, їх не виправити за короткий період. Проте війна кардинально змінила ситуацію. Стійкість вітчизняної економіки та бізнесу під час війни дозволяє Україні розраховувати на іноземні інвестиції в майбутньому. Але конфлікти та військова агресія асоціюються з обмеженими обсягами ПІІ та їх формами. Зовнішні партнери України мають три основні способи надання такої допомоги.

1. Найбільш ефективним способом є надання грантових ресурсів[379].

---

[377] Національна стратегія збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. USAID. URL : https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-1-The-View-from-Above-UKR.pdf

[378] Виробництво – це діяльність з найвищим співвідношенням кількості робочих місць на проєкт. Продажі та маркетинг мають найменше співвідношення.

[379] Цільовий фонд багатьох донорів (ЦФБД), створений Світовим банком, який швидко, ефективно і з найменшими витратами спрямовує ресурси до бюджету України (доповнюючи підтримку бюджету України Світовим банком), є одним з механізмів, який може бути використаний надалі як і новий рахунок, створений МВФ.

2. Надання позик на пільгових умовах порівняно з ринковими ставками[380]. МФО та двосторонні кредитори прагнуть забезпечити позитивне сальдо надходжень до України у короткостроковій перспективі, які будуть покривати, за ринковими ставками, обслуговування заборгованості, яке належне їм до сплати за цей рік, а пізніше – надати додаткові кошти, щоб забезпечити Україні необхідні ресурси.

3. Двосторонні партнерські гарантії, які можуть бути використані для значного збільшення обсягу позик на пільгових умовах. Враховуючи пруденційні обмеження, гарантії суттєво розширюють можливості МФО та приватних інвесторів використовувати свої власні баланси для надання позик у необхідних надзвичайних обсягах. Тому гарантії можуть допомогти залучити додаткові ресурси в Україну за нижчими, ніж ринкові ставки, і при набагато менших витратах для зовнішніх партнерів[381].

Серед каналів надходження зовнішнього фінансування Т. Богдан виділяє такі[382] [5]: 1) збільшення власних бюджетних можливостей України для фінансування програми відбудови, коли іноземні кошти йдуть безпосередньо до бюджету; 2) доповнення національних програм України певними проєктами чи програмами, які фінансуватимуть та контролюватимуть зовнішні донори; 3) надання гарантій і страхування ризиків для приватних інвестицій.

Основними умовами розвитку іноземного інвестування в Україну є зниження воєнних і політичних ризиків за рахунок припинення активних воєнних дій та переводу економіки на військові рейки, руйнації корумпованого середовища, укладання міжнародних угод, розвитку системи стимулів та розбудови відносин з інвесторами, збереження макрофінансової стабільності та удосконалення законодавчої бази.

---

[380] Наприклад, на звичайних умовах багатостороннього (наприклад, МБРР) кредитування з продовженими періодами виплат і ставками нижче ринкових, щоб допомогти справитися з витратами на обслуговування боргу. Ставки за позиками можуть бути додатково знижені, якщо гранти будуть використовуватися для ефективного зниження витрат на сплату відсотків за такими позиками.

[381] Допомога відновлення та стійка відбудова Надання допомоги Україні у задоволенні невідкладних та середньострокових економічних потреб. URL : https://documents1.worldbank.org/curated/en/099547405052230400/pdf/IDU063b2f81900861047a70b5540e3e950f93a8c.pdf

[382] Богдан Т. Війна і державні фінанси: скільки потрібно грошей на відновлення і де їх брати. *Економічна правда.* URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/3/693382/ (дата звернення: 03.11.2022).

В умовах воєнного часу іноземні інвестиції здебільшого концентруються у секторах, де є висока дохідність і низький рівень внутрішньої конкуренції: на сфері нерухомості, інфраструктурі та у видобувних галузях. Докази свідчать, що існує позитивний причинно-наслідковий ефект: ПІІ допомагають забезпечити мир у районах, що постраждали від конфлікту[383]. Для залучення ПІІ в райони, що постраждали від конфлікту, можуть бути корисні спеціальні політики, але сприятливе макрофінансове середовище відіграє вирішальну роль.

В Україні з весни 2022 року йде процес поступового відновлення ділової активності, відбувається адаптація бізнес моделей до нових умов, більшість підприємців працюють на задоволення потреб внутрішнього ринку країни. Проте за експертними оцінками через втрату понад 50 % економічного потенціалу ВВП України знизиться на 32 % 2022 року, після чого може відбутися незначне підвищення на 4 % 2023 року за умови, що військова ситуація суттєво не зміниться. Крива динаміки розвитку економіки України в найближчому майбутньому очікується L-подібною[384][7].

Інфляція 2022 року прискорилася до 30 %, але не вийшла з-під контролю, і на початку 2023 року може сповільнитися до 24 %. Курс долара за підсумками 2022 року досягне 40 грн за долар США, а 2023 р. – 45 грн за один долар США. Міжнародні резерви знизяться з 23 млрд дол. США 2022 року до 19 млрд дол. США у 2023 році У Кабінеті Міністрів України очікують, що 2023 року ВВП України має зрости на 4,6 % (за підсумками 2022 року скорочення становитиме 33,2 %), курс долара досягне 50 грн дол. США, а приріст споживчих цін – 30,6 %. Загалом макроекономічні прогнози уряду та НБУ досить песимістичні та відрізняються лише глибиною падіння (табл. 2.19).

За прогнозами урядовців та експертів падіння макроекономічних показників буде відчутним, проте не катастрофічним за умови збереження ризиків ескалації воєнного конфлікту на помірному рівні. Однак для інвестиційної діяльності в Україні фінансова ситуація вкрай несприятлива. Особливо небезпечним є поєднання жорсткості фіскальної та монетарної політик, що блокує фінансові можливості здійснення інвестицій приватними інвесторами, однак не приваблює

[383] Bussmann M. Foreign direct investment and militarized international conflict. Journal of Peace Research. Vol. 47, № 2 (march 2010), pp. 143–153. URL : https://www.jstor.org/stable/25654551

[384] Блукаючи лабіринтами війни. URL : https://icu.ua/uk/research/macroeconomics

іноземних. Так, 2023 року приріст видатків бюджету прогнозується за трьома функціональними напрямами: оборона (+38 %, або +237 млрд грн), обслуговування боргу (приріст у 2 рази, +160 млрд грн) та житлово-комунальне господарство (приріст у 3 рази, +9 млрд грн).

Таблиця 2.19 – Порівняння прогнозу макропоказників уряду та НБУ

Показник	2022		2023	
	КМУ	НБУ	КМУ	НБУ
Зростання реального ВВП, %	-33,2	-37,5	4,6	5,5
Дефлятор ВВП, %	28,3	24,5	30,7	25,0
Номінальний ВВП, млрд грн	4680	454,	6399	5990
ІСЦ, грудень до грудня, %	30,1	31,0	30	20,7
Середньомісячна з/п, % р/р номінальна	0,1	-13,5	32	36,3
Реальна	-23,1	-26,9	1,0	6,7
Рівень безробіття, %	27,9	28,9	28,2	27,0
Експорт товарів і послуг, % р/р	-29,8	-35,0	9,1	20,8
Імпорт товарів і послуг, % р/р	-9,9	-12,2	1,0	9,5

Джерело: за даними Міністерства фінансів України.

Фінансування інших функціональних напрямів скоротиться. Найбільш масштабні скорочення фінансування заплановані за сферами витрат на економічну діяльність (у 2 рази, або на 187 млрд грн), витрат на соціальну сферу (на 8 %, або на 54 млрд грн), витрат на загальнодержавні функції (на 20 % або на 14 млрд грн), міжбюджетних трансфертів (на 13 % або 28 млрд грн).

Скорочення витрат на економічну діяльність здебільшого пов'язане зі зниженням державної підтримки ринку природного газу[385]. Водночас для підтримки кредитування малого та середнього бізнесу у державному бюджеті передбачено дворазове розширення фінансування на Фонд розвитку підприємництва (з 7 до 16 млрд грн), у рамках якого реалізуються державні програми «Доступні кредити 5–7–9 %», іпотека 7 % та доступний фінансовий лізинг 5–7–9 %.

У цілому інвестиційна активність держави суттєво знизиться: капітальні витрати 2023 року скоротяться до 1,5 % ВВП, а їх абсолютний обсяг буде на 30 % нижчим від довоєнного 2021 року. Слабка

[385] Наступного року не заплановано виплати компенсацій учасникам газового ринку або заходів щодо врегулювання їхньої заборгованості (–187 млрд грн).

інвестиційна активність держави значною мірою пов'язана з ужорсточенням монетарної політики НБУ, наслідком якої є висока вартість позикових коштів на внутрішньому ринку. Підвищення облікової ставки НБУ до 25 % річних у період гострої потреби уряду в позичках призвело до того, що наступного року ефективна ставка внутрішнього боргу зросте з 10 до 15 % річних, а витрати уряду на обслуговування боргу зростуть з 3,6 до 5,2 % ВВП (історичний рекорд, що перевищує рівень 2015 року[386]. Це негативно вплине на обсяги державних інвестицій (рис. 2.19).

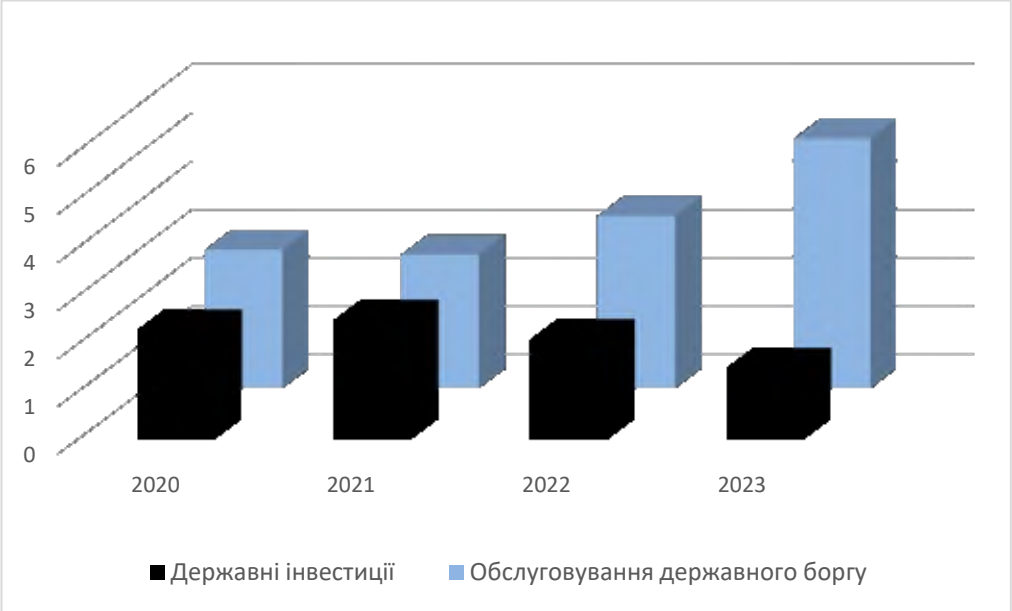

Рисунок 2.19 – Вартість обслуговування державного боргу та частка державних інвестицій, % від ВВП

Джерело: за даними Міністерства фінансів України.

Зростання облікової ставки НБУ хоча і підтримало відносну фінансову стабільність в економіці, проте ще більше стримало надходження грошової маси в економіки. У цілому з червня по жовтень 2022 року скорочення надходження грошової пропозиції в економіку за кредитним каналом оцінюється у 26 млрд грн. Загалом вплив ринку кредитування на реальні економічні процеси залишається незначним. Наразі ринкові бізнес-кредити становлять близько 5 % довоєнного ВВП, ще близько 5 % ВВП припадає на державні програми стимулювання кредитування (на які трансмісія ставок не впливає), і 5 % ВВП – на кредити населенню.

[386] Бюджет 2023 року: реалистичность и риски. URL : https://ru.espreso.tv/byudzhet-2023-realistichnost-i-riski

Підвищення процентних ставок мало б вести до зростання привабливості вітчизняних цінних паперів для іноземних інвесторів, проте у випадку з ОВДП та військовими облігаціями підвищення дохідності стримується необхідністю контролю за борговим навантаженням на бюджет. Тому на практиці відбувається лише зростання доходів покупців депозитних сертифікатів НБУ, що відтягує кошти, необхідні для фінансування бюджету, у банківську систему. А фінансування дефіциту бюджету значною мірою відбувається коштом міжнародної допомоги. У перші місяці війни потреби України у бюджетній підтримці (щомісячно) становили 5 млрд дол., а у проєкті державного бюджету на 2023 рік така підтримка державного бюджету передбачена на суму 3 млрд дол. США (йдеться про ту частину бюджетних видатків, які не пов'язані з військовими потребами). Тож отримані станом на 1 жовтня 2022 року від початку війни 19,4 млрд доларів грантів та кредитів від іноземних партнерів практично всі витрачено на фінансування дефіциту бюджету[387] (рис. 2.20).

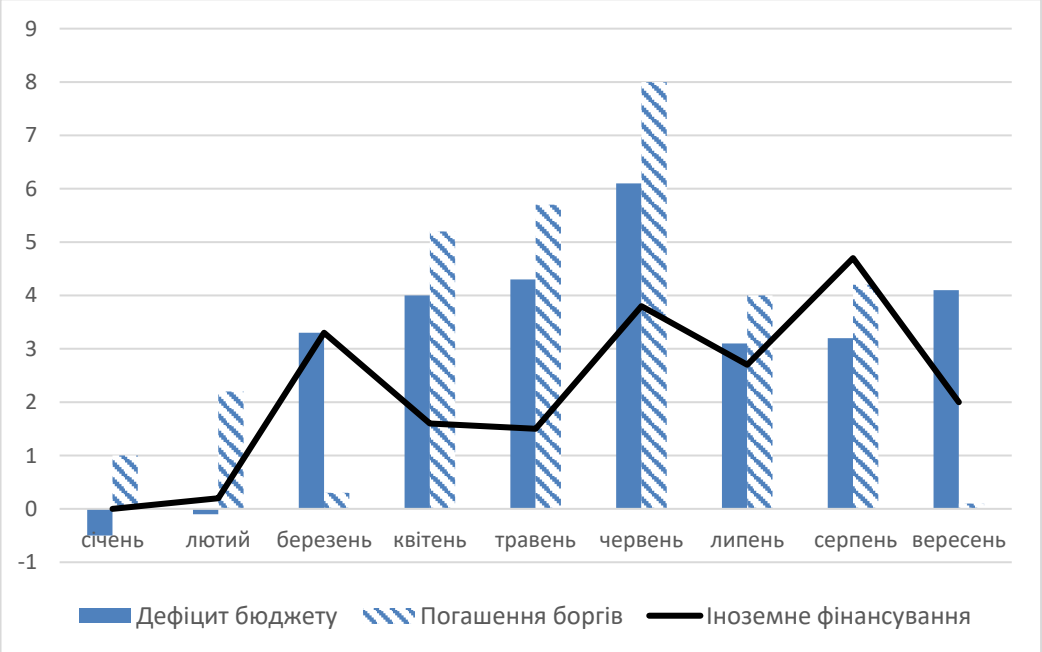

Рисунок 2.20 – Фінансування дефіциту бюджету за рахунок іноземного фінансування

Джерело: Мінфін України, НБУ.

[387] Панченко Ю. Світовий банк: західної допомоги не вистачить на відновлення України. Потрібні приватні інвестиції. *Європейська правда*. 21 жовтня 2022. URL : https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/10/ 21/7149062/

Від початку війни іноземна допомога покрила 56 % потреби у додатковому фінансуванні бюджету (дефіцит та погашення боргів) – обсягу, що не вдалося зібрати у вигляді податків та мит[388]. За попередніми оцінками 2022 р. зовнішнє фінансування може досягти 30 млрд дол. США, проте у 2023 – скоротиться, хоча експерти оцінюють потребу України у фінансуванні стабільної роботи економіки на рівні 20 млрд дол. США.

Обмеження можливостей держави у фінансовій підтримці економіки несе ризики майбутнього погіршення соціально-економічного стану. Тому що інвестиції в створення робочих місць – це не лише економічний базис та мультиплікаційний ефект для приватного бізнесу, а й інструмент стратегічного розвитку країни. Звернімося до досвіду зарубіжних країн. Під час Другої світової війни уряд США витрачав на інвестиції понад 60 % видатків федерального бюджету (в Україні – лише 4 %). Водночас позички на внутрішньому ринку обходилися уряду США у 2–2,5 % річних, що формувало щорічний обсяг платежів з обслуговування боргу на рівні близько 1 % ВВП. Масштабні державні інвестиції дозволили створити велику кількість нових робочих місць та підприємств, що зміцнило економічний фундамент країни для післявоєнного розвитку. Частина новостворених підприємств з часом була приватизована, що дало новий поштовх розвитку американської економіки у післявоєнний період.

Отже, інвестування у воєнний період є необхідним для збереження потужностей економічної системи та її розвитку в майбутньому. Однак можливість отримати фінансування для здійснення інвестицій як з приватних, так і державних джерел за жорсткої фіскальної і монетарної політики суттєво утруднена. У цій ситуації іноземне інвестування стає основним фінансовим джерелом функціонування економіки, а завдання їх залучення набуває першочергового значення. Водночас специфічна ситуація в Україні означає, що традиційні фактори залучення ПІІ не діють. Надходженняв ПІІ можливі лише за переведення економіки на воєнні рейки та підтримки її відносної макроекономічної стабільності, формування системи спеціальних стимулів, орієнтованих на привабливість майбутніх прибутків та перспектив привілейованої позиції на ринку України.

[388] Загалом від початку повномасштабної війни іноземна допомога орієнтовно покрила 36 % витрат бюджету, податки та мита трохи більше – 38 %; емісійне фінансування НБУ (18 %) та кошти отримані за рахунок випуску військових облігацій (8 %). Фінансова допомога від міжнародних партнерів: скільки Україна отримала на 1 жовтня. URL : https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/6/692303

У контексті поставлених завдань особливого значення набуває визначення напрямів та заходів стимулювання ПІІ в Україну. Україна – це ринок надзвичайно великих інвестиційних можливостей. Враховуючи ресурсний та людський потенціал, Україна після війни зможе щороку ефективно освоювати 70–100 млрд дол. прямих іноземних інвестицій. Інвестиції потрібні, щоб відновитися та дати старт потужному зростанню, а для стрибка їхній обсяг має становити 35 % ВВП. Урядовий план відновлення України передбачає програму на 750 млрд євро впродовж наступних 10 років, з них $60–65 млрд необхідно залучити вже 2023 року, які планується скерувати переважно на відновлення інфраструктури. Очікується, що перша фаза відновлення триватиме близько 3–9 місяців. Упродовж цього періоду підприємства відновлять свою діяльність, створять робочі місця та вакансії, втрачені під час війни, і повернуться до виробництва товарів і послуг мирного часу. Відновлення інфраструктури та капіталу займе більше часу – до 5–10 років[389].

Уряд у процесі відновлення України покладає надії на роботу саме приватного бізнесу. В Україні було запущено ряд грантових програм, завдяки чому багато підприємців почали відроджувати власну справу. Понад 700 підприємств релоковано з гарячих точок, понад 500 з них уже відновили роботу. Тому проєктів і можливостей для інвестицій уже на цьому етапі функціонування вітчизняної економіки більш ніж достатньо[390].

У швейцарському Лугано міжнародна Конференція з відновлення України визнала основним рамковим документом проєкт плану відновлення України, представлений українським урядом. Реалізація цієї стратегії розрахована на 10 років і вона отримала схвальні оцінки та підтримку від міжнародних партнерів. Україна ставить перед собою амбітну, проте цілком реалістичну мету: до 2032 року здійснити стрибок від перехідної (транзитної) економіки до економіки, що розвивається.

---

[389] На відкритті торгів Нью-Йоркської фондової біржі Україна презентувала платформу залучення іноземних інвестицій ADVANTAGE UKRAINE. URL : https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2bf3d944-2c98-4b44-a222-d9d72aa41376&title=NaVidkrittiTorgivNiuiorkskoiFondovoiBirzhiUkrainaPrezentuvalaPlatformu ZaluchenniaInozemnikhInvestitsiiAdvantageUkraine

[390] Там само.

Декларація «Лугано» містить властивий для демократичного суспільства набір критеріїв та методів відновлення України: міжнародні партнерства, фокус на реформах, прозорості і підзвітності, верховенстві права, демократичній співучасті, сталому розвитку, інклюзивності та «гендерності». Можливість реалізації ідеї так званого «капіталізму стейкхолдерів», припущення про концепт якого в останні роки просуває засновник і президент Всесвітнього економічного форуму в Давосі Клаус Шваб.

Значною мірою зазначена стратегія відновлення спирається на притаманні Україні інвестиційні переваги. Насамперед це розмір внутрішнього ринку. Дослідження свідчать, що збільшення розміру локального ринку на 1 % призводить до зростання ПІІ приблизно на 0,95 %. ПІІ та ВВП також взаємозалежні (двосторонній причинно-наслідковий зв'язок), що означає, що ПІІ позитивно впливають на зростання ВВП (прямо і побічно, а отже, й збільшення розміру ринку)[391].

Україна має ряд переваг завдяки своєму географічному розташуванню, яке з точки зору логістики сприяє розвитку ряду торговельних взаємовідносин із зарубіжними партнерами. Це робить нашу державу вигідним майданчиком для розміщення виробництв і представництв відомих фірм. Поєднання статусу кандидата в члени ЄС та «Плану Маршалла» для України надасть додаткові гарантії інвесторам, а доступ української продукції до ринків країн ЄС та G7 дозволить активніше розвивати канали збуту вітчизняної продукції.

Зарубіжні дослідження демонструють, що регіональна економічна інтеграція (у вигляді регіональних торгових угод, митного союзу або зони вільної торгівлі) призводить до значного збільшення зовнішніх ПІІ. Цей ефект пов'язаний із фактичним збільшенням розміру ринку, до якого інвестори матимуть доступ, адже інвестор може отримати вигоду від продажів не тільки в країні перебування, а й від безбар'єрного експорту торговим партнерам[392]. Доступ до світових ринків уже значно покращився після вступу України до СОТ (2008 р.) та після формування Асоціації з ЄС (2016 р.). Набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС веде до практичних кроків щодо інтеграції до ЄС.

[391] Economou, Hassapis&Philippas. Investors' fear and herding in the stock market. *Applied Economics.* 2018. 50(34–35): 1–10. DOI:10.1080/00036846.2018.1436145

[392] Kreinin&Plummer. 2008. Effects of Regional Integration on FDI: An Empirical Approach. November Journal of Asian Economics. 19(5-6):447-454. DOI: 10.1016/j.asieco.2008.09.005

Очікується, що з припиненням воєнних дій економіка України почне зростати швидшими темпами, ніж до війни, що стане вигідним моментом для початку інвестування в Україну. Проте вже сьогодні інвестори починають визначати найбільш привабливі галузі. Серед них побудова «розумних мереж», впровадження енергетичних балансуючих потужностей, газовидобування за передовими технологіями, «зелена» металургія з використанням заліза прямого відновлення, інвестиційні проєкти, пов'язані з видобутком графіту і літію. Цікаві для інвестування і традиційні галузі (агросектор, чорна металургія, ВПК, туризм), ІТ, агросфера. Остання має особливо великий потенціал, оскільки війна вивела продовольчу проблему на перший план і стає однією із базових світових проблем. Україна вже входить у трійку світових експортерів аграрної продукції. А залучення інвестицій та новітніх аграрних технологій, зокрема у виробництво екологічної продукції, варіанти глибокої переробки кукурудзи з метою виробництва біопалива зробить аграрний бізнес в Україні значно ефективнішим і прибутковішим.

Для залучення в українську економіку іноземних інвесторів створено унікальну електронну платформу Advantage Ukraine, на якій зібрано понад 500 інвестиційних проєктів та можливостей у десяти галузях економіки. Серед них: оборонно-промисловий комплекс; металургія та металопереробка; енергетика; агропромисловий комплекс; деревообробка та виготовлення меблів; інноваційні технології; логістика та інфраструктура; фармацевтика; природні ресурси; промислове виробництво.

Кожен потенційний інвестор, зареєструвавшись на платформі, отримає вичерпну інформацію про можливості інвестування, конкретні проєкти та вигоди, які матиме від інвестування в економіку України. На перевірку запропонованих проєктів потенційний інвестор має провести перевірку (duediligence), що триває не менше, ніж півроку. Тому інвестори, які першими прийдуть в Україну, отримають найбільше переваг і привілеїв у майбутньому.

За перший місяць з моменту запуску інвестиційної платформи Advantage Ukraine надійшло більше, ніж 250 запитів[393]. На сьогодні

[393] Україна отримала вже понад 250 заявок у межах інвестиційної платформи. ADVANTAGE UKRAINE. URL : https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=7c060b67-be32-4a18-8a43-739686b4dfe9&title=UkrainaVzheOtrimala Ponad250-ZaiavokUMezhakhInvestitsiinoi PlatformiAdvantageUkraine

підготовлені та представлені потенційним інвесторам на платформі Advantage Ukraine пропозиції на суму понад 400 мільярдів доларів[394, 395].

Для інвесторів найбільш цікаві сектори, де створюється висока додана вартість, продукція яких може бути конкурентною на світових ринках та галузі з низьким рівнем конкуренції. Уряд України визначив, що 10 секторів мають суттєвий інвестиційний потенціал.

Таблиця 2.20 – Інвестиційний потенціал сфер вітчизняної економіки

Сектор економіки	Інвестиційний потенціал, млрд дол США	Характеристика
1	2	3
Оборонно-промисловий комплекс	43	Збройні сили України і далі потребуватимуть постійного оснащення. Розвиток Military-tech та оборонно-промислового комплексу посилять експортний потенціал країни
Металургія та металообробка	26	В Україні наявні металургійні високотехнічні процеси і повний цикл виробництва титану та титановмісної продукції. Вітчизняні виробники здатні утримувати нішу на ринку заліза прямого відновлення і «зеленої» металургії
Енергетика	177	Наявний потенціал генерувати десятки і сотні гігават «зелених» електричних потужностей і мільйони тонн «зеленого» водню
Природні ресурси	5,6	Україна багата на мінеральні ресурси у високій концентрації та в безпосередній близькості один від одного. Країна має значні запаси вугілля, залізної руди, природного газу, марганцю, солі, нафти, графіту тощо
Агропромисловий комплекс	34	Перспективи збільшення потужностей переробки, розвитку секторів з високою доданою вартістю, як-то виробництво м’яса, молока та молокопродуктів, садівництво тощо

[394] AdvantageUkraine. URL : https://advantageukraine.com/

[395] Уряд ініціював зміни до законодавства, спрямовані на створення сприятливого інвестклімату. URL : https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id= 05e3ed14-449f-4454-b830-fda5affb50aa&title=UriadInitsiiuvavZminiDoZakonodavstva-SpriamovaniNaStvorenniaSpriiatlivogoInvestklimatu

Продовження таблиці 2.20

1	2	3
Логістика та інфраструктура	123	Географічне розташування України робить її важливим транзитним коридором для торгівлі. Логістика є одним із найважливіших секторів економіки з розгалуженою мережею залізниць і автомобільних доріг, морськими і річковими портами, аеропортами. Проте необхідно удосконалити законодавство і спростити процедури відбору та затвердження проєктів ДПП
Промислове виробництво	16	Україна має велику мережу машинобудівних підприємств, які виробляють турбіни та електрогенератори, залізничні вагони, гірниче та сільськогосподарське обладнання, верстати, авіаційні двигуни, виробниче обладнання для легкої та харчової промисловості
Деревообробка та меблеве виробництво	5	Наявна ресурсна база та зручна логістика для доставки готових товарів
Фармацевтика	19	Українські фармацевтичні компанії відповідають міжнародним стандартам, більшість виробничих потужностей частково відновлено відповідно до GMP
Інноваційні технології	11	Україна першою перетворилА більшість особистих офіційних та державних документів на діджитал-рішення. Україна посідає 4 місце у світі за обсягом фінансових операцій за допомогою мобільних пристроїв, четверта в світі за кількістю користувачів криптовалюти

Джерело: складено автором за[396].

З досвіду зарубіжних країн, які були втягнуті у війну або які перебували під постійною загрозою вторгнення і брали участь у воєнних діях (зокрема, Сербії та Хорватії) пріоритетними для інвестування галузями у період відновлення були промисловість (21 % від загального обсягу іноземної допомоги), транспорт та інфраструктура (18 %), енергетика (13 % допомоги)[397].

[396] AdvantageUkraine. URL : https://advantageukraine.com/

[397] Уряд ініціював зміни до законодавства, спрямовані на створення сприятливого інвестклімату. URL : https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id= 05e3ed14-449f-4454-b830-fda5affb50aa&title=UriadInitsiiuvavZminiDoZakonodavstva-SpriamovaniNaStvorenniaSpriiatlivogoInvestklimatu

Досить перспективною для інвесторів виглядає цифрова сфера України[398, 399]. Це обумовлюється тим, що Україна розташована між Європою та Азією і є географічно зручним центром обміну інтернет-трафіком між континентами. Це потребує регламентації вимог до цифрової інфраструктури щодо швидкості обміну даними між незалежними інтернет-мережами, збільшення ємності каналів інтернет-трафіку та точок обміну глобальним інтернет-трафіком.

Здійснення такої регламентації можливо в рамках наближення України до Єдиного цифрового ринку ЄС як складової частини цифрового безвізу з ЄС. Тому у вересні 2022 року Україна долучилася до Програми «Цифрова Європа» до 2027 року і подала заявку на фінансування проєктів цифрових глобальних шлюзів Програми ЄС *Connecting Europe Facility* на суму близько 6 млрд євро за чотирма основними напрямами[400]:

1) високопродуктивний комп'ютинг – 2,2 млрд євро (проєкти щодо обчислення великих масивів даних для рішень у сфері економіки, оборонної промисловості та охорони здоров'я);

2) штучний інтелект, дані та хмарні послуги – 2,1 млрд євро (проєкти, які створюють продукти на базі штучного інтелекту для полегшення роботи підприємств, держадміністрацій, дослідницьких установ);

3) використання цифрових технологій в економіці та суспільстві – 1,1 млрд євро (проєкти, які впроваджують цифровізацію у бізнесі, сфері електронного урядування, охорони здоров'я, навколишнього середовища, освіти та культури, технологій Smart City);

4) цифрові навички.

Через платформу UNITED24 постійно надходять кошти на модернізацію та будівництво цифрової інфраструктури, посилення кіберзахисту, а також дальший розвиток нових цифрових технологій.

---

398 За даними Національного банку України, обсяг експорту комп'ютерних послуг за перше півріччя 2022 р. сягнув 3,74 млрд дол. США, що на 23 % більше, ніж за аналогічний період 2021 р. Українські стартапи та технологічні компанії залучили для розвитку IT-сектору майже 350 млн дол. США за перше півріччя. Обсяг експорту комп'ютерних послуг за перше півріччя зріс на 23 %. Обсяг експорту комп'ютерних послуг за перше півріччя зріс на 23 %. URL : https://minfin.com.ua/ua/2022/08/09/90224092/

399 Україна візьме участь у конференції для стартапів TechCrunch Disrupt 2022. URL : https://thedigital.gov.ua/news/ukraina-vizme-uchast-u-konferentsii-dlya

400 Україна долучилася до Програми «Цифрова Європа»: що це означає. URL : https://thedigital.gov.ua/news/ukraina-doluchilasya-do-programi-tsifrov…

Упровадження в Україні Фондом «Східна Європа» та Фондом «Innovabridge» Програми «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP, Швейцарія) передбачає розширення бюджету EGAP додатково на 15 млн швейцарських франків на розвиток нових цифрових послуг та сервісів. За результатами домовленостей на конференції Ukrainian Recovery Conference 2022, яка відбулася в Лугано в липні 2022 року, Міністерство цифрової трансформації України та Швейцарська агенція розвитку та співробітництва (SDC) підписали меморандум про співпрацю країн у сфері цифрової трансформації, який передбачає сприяння у створенні порталу та застосунку «Дія», платформи «Дія.Цифрова освіта», автоматизації реєстрації бізнесу в Україні – важливого кроку, який сприяє інтеграції України до європейської цифрової спільноти. Отже, цифрова сфера постійно залучає іноземний капітал.

З іншого боку, постійне вдосконалення і впровадження нових технологій та електронних послуг значною мірою спрощує і полегшує прихід інвесторів. Велике значення для розвитку іноземного інвестування матиме така цифрова інновація, як е-резидентство для іноземних підприємців та креативних лідерів, які тепер мають можливість дистанційно вести свій бізнес в Україні, відкривати банківські рахунки та сплачувати податки на вигідних умовах[401]. Вагомий фінансовий внесок у підтримку економіки мав продаж військових облігацій у застосунку «Дія» з отриманням до 16 % гарантованого прибутку. На кінець листопада 2022 року з початку повномасштабного вторгнення Росії український уряд залучив від продажу облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) 186,3 млрд гривень в еквіваленті[402]. Отриманню нового житла громадянам, які втратили його через повномасштабне вторгнення РФ, сприятиме запуск програми доступного кредитування «єОселя» з пільговими ставками 3 % для чотирьох категорій (7 % – для всіх інших категорій) у застосунку «Дія»[403].

---

[401] Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів : Закон України від 06.10.2022 № 2654-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-20#Text

[402] З початку війни уряд залучив від продажу облігацій 186,3 млрд грн [21]. Офіційний сайт НБУ. URL : https://suspilne.media/321816-z-pocatku-vijni-urad-zaluciv-vid-prodazu-obligacij-1863-mlrd-grn-nbu

[403] Отримати нову домівку за вигідними умовами від держави: запускаємо послугу «єОселя» в застосунку «Дія». URL : http://surl.li/dpzjm

Специфікою повоєнного відновлення України буде гостра потреба у соціальних програмах та підтримці рівня життя населення. Проте соціальний напрям не є привабливим для іноземних інвесторів. За досвідом Сербії та Хорватів у період після закінчення воєнних дій на систему соціального захисту було витрачено 5,1 % обсягу зовнішньої допомоги. Хоча іноземні донори можуть брати на себе соціальні зобов'язання, пов'язані з реабілітацією жертв війни, екстреною демобілізацією та реінтеграцією, громадськими роботами та зайнятістю. Щодо фінансування сфери освіти, то міжнародні партнери брали певну участь у відновленні освіти. Їх допомога становила 5 % від її загального обсягу потреб. Міжнародні донори не схильні виділяти значні суми на охорону здоров'я. У Боснії і Герцеговині на проєкт «Важливі медичні послуги» було використано 1,8 % загального обсягу іноземної допомоги[404]. Отже, фінансування соціальних витрат після війни переважною мірою ляже на державний бюджет.

Найбільше інвестиційними можливостями в Україні цікавляться інвестори США, Німеччини, Великобританії, Польщі та Туреччини. Визначено перспективу співпраці в галузях металургії, енергетики, сільського господарства, інвестиційно-фінансового напряму, логістика, корисні копалини та оборонна промисловість[405]. Представники українського уряду восени 2022 року провели зустрічі з компаніями U.S. Steel, Honeywell, Halliburton, JP MorganGeneralElectric, MUFG Bank. До кінця 2022 року планується стратегічна комунікація з компаніями ExxonMobil, Chevron, ведуться перемовини з компанією Tesla. Налагоджується співпраця іноземних інвесторів з Українським фондом стартапів.

Визначальним для інвестиційної привабливості України є інтерес найбільшої у світі інвестиційної компанії BlackRock, що має в своєму управлінні активи у розмірі 10 трлн дол. З представниками цієї компанії обговорюються питання щодо можливостей залучення державних та приватних інвестицій в Україну, а також консультування фахівцями BlackRock українського уряду стосовно створення

[404] Богдан Т. Війна і державні фінанси: скільки потрібно грошей на відновлення і де їх брати. *Економічна правда.* URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/3/693382/ (дата звернення: 03.11.2022).

[405] Advantage Ukraine: країна інвестиційних можливостей. URL : https://inventure.com.ua/uk/analytics/formula/advantage-ukraine:-krayina-investicijnih-mozhlivostej

Фонду відновлення для підтримки української економіки. Співпраця з такою потужною фінансовою корпорацією відкриває значні перспективи для розвитку іноземного інвестування в Україну.

Загалом на поточному етапі надвелике значення для припливу приватних іноземних інвестицій має фінансування з боку міжнародних фінансових організацій, що є «дорого вказівником» для приватних інвесторів. Великі кошти надходять від МВФ. Так, у жовтні 2022 року Рада виконавчих директорів МВФ ухвалила рішення про виділення коштів у розмірі 50 % від квоти України в рамках Інструменту швидкого фінансування (RFI), а саме: 1 005,9 млн спеціальних прав запозичення (СПЗ). Кошти буде спрямовано на фінансування першочергових видатків державного бюджету: посилення обороноздатності, виплату пенсій, соціальні програми та підтримку економіки[406].

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) затвердив два пакети екстрених заходів солідарності (на суму понда 3 мрд євро), розроблених у співпраці з Європейською комісією. Виділені кошти допоможуть українському уряду покрити першочергові короткострокові фінансові потреби, забезпечать терміновий ремонт пошкоджених доріг, мостів і залізничної інфраструктури. Також вони підтримають стратегічні державні підприємства «Укравтодор» та «Укрзалізницю».

International Finance Corporation (IFC) завершує роботу над Платформою заходів реагування на війну в Україні, яка підтримуватиме проєкти в країні, залучаючи змішане фінансування – як пряме кредитування, так і фінансові гарантії та інструменти tradefinance. Пріоритетами Платформи є інвестиції для збереження бізнесу, підтримка внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і муніципалітетів, задоволення невідкладних логістичних та енергетичних потреб. IFC також активно працює з європейським фондом European fundof sustainable development (EFSD), до якого вже направлено запит на 2 млрд дол. США. Ці кошти також планується використати для впровадження фінансових інструментів на підтримку України.

Наприкінці вересня 2022 року Міжнародна фінансова корпорація (IFC) виділила 30 млн дол. США для інвестицій в Україну та Молдову[407]. Гроші будуть спрямовані через цільовий фонд загальним

[406] Кознова А. Украина получила 1,3 млрд долларов США от МВФ. URL : https://biz.ligazakon.net/ru/news/ 214613_ukraina-poluchila-13-mlrd-doll…

[407] Світовий банк виділив Україні перші гроші для інвестицій з початку війни. URL : https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=38a3191a-db25-4edc-ae09-c78d9cf0dfcb&title=SvitoviiBankVidilivUkrainiPershiGroshiDliaInvestitsii ZPochatkuViini

обсягом 250 млн доларів, яким керує американо-українська інвестиційна компанія Horizon Capital[408]. Інвестиції підуть у швидкозростаючі технології, а також експортно-орієнтовані компанії, що працюють переважно в Україні та Молдові. Отримані у вересні 2022 року грантові кошти у розмірі 2 млрд дол. від іноземних партнерів (1,5 млрд доларів від США та 500 млн євро від Європейського Союзу) були витрачені на відновлення залізничних шляхів та автодоріг.

У жовтні 2022 року підписано Угоду про надання Україні Третього Додаткового фінансування у рамках реалізації спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародною асоціацією розвитку (МАР) проєкту «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні». Сума позики становить 529,9 млн дол. США. Кредитні кошти буде надано на пільгових умовах під гарантії Великобританії та Данії: термін погашення кредиту – 19 років з п’ятирічним пільговим періодом, процентна ставка – 0,25 % річних (нараховується на невикористану частину позики). Кошти позики будуть спрямовані до загального фонду державного бюджету України на відшкодування виплат на оплату праці співробітників бюджетної сфери, забезпечення пенсійних виплат та окремих програм державної соціальної допомоги, підтримку малозабезпечених сімей, дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, ВПО, а також на оплату медичних послуг за програмою медичних гарантій.

Фінансова корпорація розвитку США (DFC), яка є агентством федерального уряду США, заявила про готовність кредитувати український бізнес у межах окремих проєктів на суми від 1 мільйона до 1 мільярда доларів США на кожен з них. Також DFC готова підтримувати Україну кількома різними фінансовими інструментами. Крім прямого кредитування, надаватиметься покриття кредитних ризиків. DFC готові страхувати політичні ризики, зокрема у них є інструмент покриття військових ризиків[409].

---

[408] Специфіка роботи HorizonCapital така, що компанія зазвичай інвестує приблизно по 10–30 мільйонів доларів в компанії з вартістю приблизно $50–150 млн. Інвестфонд зосереджується на підприємствах сектору інформаційних технологій (IT), електронної комерції, інноваційних споживчих товарів і фінтех секторі.

[409] Моніторинг допомоги міжнародних фінансових інститутів та окремих держав Україні (11 вересня – 9 жовтня). URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/monitorynh-dopomohy-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ta-okremykh

Очікується, що до потоків коштів МФО в Україну найближчим часом приєднаються й інші потенційні інвестори, серед яких такі банки і фонди: Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Німецька корпорація з інвестицій та розвитку (DEG), Швейцарський інвестиційний фонд для ринків, що розвиваються (SIFEM), Голландська фінансова компанія для країн, що розвиваються (FMO), Western NIS Enterprise Fund, Фонд Рокфеллера та інші. Отже, спрямування МФО до України значного потоку фінансових коштів стане позитивним сигналом для потенційних приватних інвесторів у майбутньому.

Хоча необхідною умовою для цього є макрофінансова стабільність, проте лише її не достатньо. Потрібні спеціальні інструменти, специфіка яких враховуватиме особливості економічної системи, що функціонує в умовах війни. У довоєнний період для залучення інвестицій застосовувались податкові важелі[410]. В Україні середні ставки податків і внесків були порівняні з іншими країнами, що конкурували за залучення інвестицій. Проте за часом, витраченим на адміністрування податків, Україна поступається лише Польщі. Податкові надходження та соціальні внески дорівнювали 32,5 % ВВП – це більше, ніж у більшості країн, що знижувало інвестиційну привабливість України. Під час війни податкові важелі знизили свою ефективність, Україна не може конкурувати зі світовими «податковими гаванями», а критично великий рівень дефіциту бюджету накладає певні обмеження на «маневрування» у цій сфері. Відтак пріоритети змістилися до кредитно-фінансових інструментів гарантування та страхування, а також інституційних чинників створення сприятливого середовища для ведення бізнесу.

Враховуючи труднощі прямого кредитування іноземних інвестицій, нагальною необхідністю є створення українського банку реконструкції та розвитку. Цей банк, капітал якого може бути сформований за фінансової допомоги міжнародних фінансових організацій

[410] Нині, згідно із Законом України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні», держава може надавати підтримку таким інвестиційним проєктам у формі:звільнення від сплати окремих податків та зборів, відповідно до Податкового кодексу, звільнення від оподаткування ввізним митом нового устаткування (обладнання), що ввозиться для реалізації проєкту, забезпечення переважного права землекористування ділянкою державної або комунальної власності для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями тощо.

(Світовий банк, Європейський банк інвестицій, Європейський банк реконструкції і розвитку) і/або транснаціональних банків, буде займатися страхуванням ризиків і гарантіями операцій вітчизняних банків. Ефективне функціонування такого банку стало б каналом фінансування поточних та інвестиційних потреб бізнесу без зростання зовнішнього боргового навантаження.

Необхідною умовою для приходу іноземних інвесторів є організація страхування інвестицій від ризиків. Адже війна в Україні диктує особливу політику щодо страхування і гарантій ПІІ. Макроекономічні ризики у період політичної і економічної турбулентності зберігаються на максимально високому рівні. Про їх величину можна судити зі спускання кредитного рейтингу України до найнижчого (серед недефолтних) рівня та вкрай високої вартості запозичень на ринку єврооблігацій, найвищої серед країн, крім Тунісу.

Водночас хоча політичний ризик та збройний конфлікт є як причиною обережності для консервативних інвесторів, але він приваблює тих, хто націлений на більш високий прибуток від інвестицій. Хоча корупція може й не бути перешкодою для інвесторів, які вже частково пристосувалися до корупційного середовища, поганий захист прав власності та ненадійна судова система створюють значну проблему для інвестування. Сприйняття громадськістю та інвесторами цього чинника є досить важливим і формується переважно особистими зв'язками та власним досвідом, ніж піаром та комунікаційними заходами. У зв'язку з цим, наприклад, неурядова польська організація ANTAC (Центр протидії корупції) заявила, що майбутня допомога на відновлення зруйнованої війною України має бути із самого початку забезпечена захистом проти корупції. Для цього кошти зовнішньої допомоги мають надходити не в український бюджет, а в спеціальний фонд під міжнародним контролем, щоб Україна мала можливість зареєструвати там свої вимоги[411].

Ризиками для залучення іноземних інвестицій у військовий та повоєнний період для України є:

– загострення кризових тенденцій у світовій економіці (зокрема, в енергетичній сфері та на фінансових ринках), що може вплинути на розмір міжнародної підтримки України;

[411] Допомога на відновлення України має бути захищеною від корупції – активісти у Варшаві. URL : https://mind.ua/news/20245120-dopomoga-na-vidnovlennya-ukrayini-mae-buti-zahishchenoyu-vid-korupciyi-aktivisti-u-varshavi

– жорсткі монетарні політики в усьому світі;

– економічний спад насамперед у країнах Центральної та Східної Європи, які зазнали значного шоку від повномасштабної війни в Україні та санкцій, накладених на росію та білорусь;

– рестрикційний поштовх для економіки внаслідок надмірно жорсткої монетарної політики НБУ та звуження банківського кредитування бізнесу;

– значно нижчі від очікуваних темпи відновлення економіки через комплекс факторів воєнного стану, зокрема руйнування виробничого потенціалу, високого рівня безробіття, низького та деформованого споживчого попиту, втрат трудового потенціалу;

– звуження програм державної підтримки економіки або недостатній для стабілізації обсяг, що може спричинити ланцюгову реакцію зі скорочення сукупного попиту та падіння податкових доходів бюджету.

З огляду на величину цих ризиків в Україні ведеться активна робота над формуванням механізмом страхування інвестицій, що дозволить гарантувати інвесторам безпеку капіталовкладень в українські активи в умовах воєнного стану. Ідуть перемовини з Багатостороннім агентством з інвестиційних гарантій (MIGA), яке входить до групи Світового банку. Ця організація має програми страхування інвестицій в умовах терористичних загроз. У світі, на жаль, не багато такої практики, але елементи подібних програм існували в тих країнах, в яких були бойові терористичні дії.

У MIGA вже є такий інструмент, як страхування політичного ризику (Political Risk Insurance) і в рамках цього інструменту – страхування військового ризику (War Risk Insurance). Позитивним є те, що ці страхові продукти підходять для України. За доступності покриття MIGA в Україні створюється можливість для інвестицій навіть у той період, коли воєнні дії ще продовжуватимуться.

Для гарантування інвестиційної безпеки, інвестори можуть придбати страховку, вартість якої розраховується залежно від обсягу інвестицій. У разі форс мажорних обставин інвестор зможе отримати компенсацію цих коштів. Апробацію механізму страхування інвестицій в реаліях України планується провести в рамках пілотного проєкту на суму 30 млн доларів, які вже виділені MIGA. У рамках цього інвестиційного проєкту будуть відпрацьовані нюанси щодо надання гарантій для іноземних інвесторів. У наступному році суми на покриття

ризиків будуть збільшені, а загальний портфель MIGA становитиме 24 млрд доларів. Передбачається, що після завершення структурування трастового фонду Світового банку, який буде призначений для відновлення України, вона отримає 17 млрд доларів на відновлення критичної інфраструктури і стимулювання економічного розвитку. Частка цієї сумі буде спрямована саме на страхування ризиків інвесторів, вона може становити понад 1 млрд дол., якщо такий інструмент матиме попит серед інвесторів. Водночас обсяг страхового покриття становитиме не менше 90 % від суми інвестиції. Такі гарантії стануть потужним позитивним сигналом для іноземних інвесторів.

Також в Україні анонсовано заходи щодо покращення умов для ведення бізнесу в Україні та його дерегуляції. Уряд схвалив Законопроєкт про спрощення дозвільних процедур для набуття права на землю та для початку будівництва під час реалізації проєктів, що спрямовані на відновлення економіки, проєктом змін до Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні». Зазначеним законопроєктом передбачається:

1) розширити сфери, у яких може реалізуватися інвестиційний проєкт зі значними інвестиціями за рахунок[412]: діяльності у сфері інформації та електронних комунікацій, операцій з нерухомим майном, операцій у сфері виробництва енергоефективних будівельних матеріалів, кліматичного обладнання та обладнання систем опалення, вентиляції, кондиціонування, гарячого водопостачання;

2) збільшити коло осіб, залучених до процесу інвестування в Україну через зменшення розміру вкладень в інвестиційний проєкт, для реалізації якого може надаватися державна підтримка[413]. Це дасть змогу долучатися до інвестування не лише великим підприємствам, а й середнім;

3) надання можливості інвесторам розпочати реалізацію проєкту до укладання спеціального інвестиційного договору та внести інвестиції на передпроєктні роботи (підготовка документації, купівля земельної ділянки тощо) в обсязі 25 % від загального розміру значних інвестицій;

4) встановлення часових рамок для доопрацювання поданих інвестором документів та спеціального інвестиційного договору.

---

[412] Уряд пропонує Верховній Раді ухвалити законопроєкт про швидкі інвестиції, який дозволяє максимально швидко створювати переробні підприємства. URL : //https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id= afd426f0-d31b-4d0b-9bf6-d84854e314c4&title=UriadProponuVerkhovniiRadiUkhvalitiZakonoproektPro ShvidkiInvestitsii-YakiiDozvoliaMaksimalnoShvidkoStvoriuvatiPererobniPidprimstva

[413] Там само.

У руслі євроінтеграції важливою обставиною, що має враховуватися при виборі проєктів для інвестування в Україну, є необхідність використання екологоорієнтованого підходу під час відновлення технічної та технологічної баз вітчизняної економіки. У рамках цього підходу ключовими орієнтирами залучення іноземних інвестицій має бути забезпечення екомодернізації виробництва, стимулювання інвестицій у відновлювальні джерела енергії[414], розвиток «зелених» фінансів; створення екопромислових парків. Останні спрямовані на об'єднання промисловості із суспільством та навколишнім середовищем шляхом створення спільних екологічних можливостей, вдосконалення екосистеми та втілення відповідальної практики ведення бізнесу. Екопромислові парки насамперед сприяли б економічному розвитку регіонів з низьким рівнем життя або високим рівнем безробіття, запровадженню інноваційних та енергозберігаючих технологій, створенню «зелених» робочих місць. Тому питання розробки стратегії формування екопромислових парків як привабливої сфери для іноземних інвестицій має набути пріоритетного значення вже на поточному етапі.

Визначальним напрямом, що трансформує як технології інвестування, так і напрями інвестиційних потоків, є цифровізація. З одного боку, інвестиції активно спрямовуються у цифрові проєкти та ШТ сферу економіки. З іншого – цифровізація значною мірою полегшує, прискорює, спрощує і урізноманітнює цей процес. Тож розвиток співпраці України з ЄС в руслі формування єдиного цифрового простору потрібно взяти за магістральний шлях залучення інвестицій в Україну. На цьому шляху невід'ємними кроками стануть формування нових цифрових інструментів на фондовому і валютному ринку, розвиток Fintech, формування і підтримка функціонування цифрових майданчиків.

Отже, розвиток іноземного інвестування є невід'ємною складовою глобалізаційного процесу і ключовою умовою відновлення економічної системи України. Динаміка й обсяги припливу іноземних інвестицій в Україну значною мірою визначаються її місцем у глобалізованому світі. У довоєнні часи динаміка припливу іноземних інвестицій була позитивною, проте нестійкою через недостатньо позитивний імідж України,

[414] Нещодавно Україна мала відносно низьку ціну на електроенергію для промислових споживачів. Але ситуація змінюється через меншу частку дешевої атомної енергії та більшу частку дорогої зеленої енергетики. Крім того, ціни можуть зростати після інтеграції в європейську мережу.

що погіршувався через комплекс внутрішніх проблем. Це формувало ряд перешкод і ризиків, насамперед корупційних. Стійкість України у період військової агресії зумовила зміну її ролі у політичних та економічних процесах глобалізації, сформувала її імідж як країни, що спроможна стати лідером сучасного світу з великими перспективами потужного економічного піднесення на новітній технологічній базі. Часткова руйнація вітчизняного промислового комплексу може обернутися не просто його відновленням, а кардинальним переходом на нову стадію технологічного перевороту формату 4G і 5G. Іноземні інвестори розуміють ці перспективи, і тому вже на поточному етапі розробляють інвестиційні плани. Зі свого боку і Україна має чітко визначити свої інтереси, на яких буде будуватися післявоєнна фінансово-інвестиційна політика.

У період ведення активних військових дій обмеженість внутрішніх фінансових ресурсів України через проведення жорстких фіскальної та монетарної політик, посилення боргового тягаря та суттєвої руйнації виробничих потужностей та економіки виводить на перший план завдання розробки і проведення спеціальної політики залучення іноземних інвестиції з напрацюванням специфічних інструментів, насамперед страхування і гарантування ризиків, створення преференцій для інвестування у пріоритетні сфери вітчизняної економіки. Саме іноземні інвестиції спроможні здійснити активний внесок у переформування національної макроекономічної політики та економічної системи, але для цього потрібні певні умови. Насамперед йдеться про збереження відносної стабільності макрофінансового середовища та створення надзвичайно привабливих інвестиційних умов. У тісному взаємозв'язку з програмою економічного відновлення України має бути складена «дорожня карта» залучення ПІІ, а саме:

– розроблено структуровану багаторічну стратегію залучення іноземних інвесторів відповідно до плану повоєнного відновлення України із визначенням усіх ключових сторін, зацікавлених у секторальному впливі, та їх преференцій в майбутньому. Основна увага має бути приділена довгостроковій вартості цілей і створенню нових робочих місць, а не лише поточним фінансовим стимулам, що забезпечують короткострокову фінансову вигоду. Стратегічні цілі мають бути спрямовані на забезпечення позитивного впливу ПІІ в майбутньому, зростання робочих місць, розвиток «зелених» технологій, цифровізацію економіки;

– визначено стратегічне позиціонування України як однієї з найбільш розвинених, амбіційних та привабливих країн у глобалізаційному світі для суб'єктів міжнародного бізнесу з надзвичайно сприятливим середовищем для майбутнього зростання. Для підвищення інвестиційної конкурентоспроможності Україна має запропонувати низькі ставки корпоративного податку (до 15 %) із пільговою ставкою податку на прибуток підприємств для іноземних компаній, які відповідають певним критеріям; протягом пільгового періоду може запроваджуватися максимально можливе з огляду на стан державних фінансів звільнення від сплати податків, щоб полегшити компаніям відкриття бізнесу в країні. Основний месендж – готовність керівництва країни забезпечити найкращі фінансові умови для успішного залучення і ведення бізнесу іноземними компаніями, відкритість глобалізаційним поцесам;

– організаційний супровід інвестиційного процесу – зняття обмежень на відкриття і ведення бізнесу в Україні, забезпечення безперешкодного шляху інвестора з початку залучення інвестицій до налагодження стабільного функціонування підприємства, формування законодавчої бази, що містить пільги та преференції для тих інвесторів, які прийшли в Україну у період військових дій, формування «зеленого коридору» для масштабних інвестиційних проєктів; створення українського банку реконструкції та розвитку як інституції, що забезпечуватиме фінансові гарантії іноземним інвестиціям;

– постійні комунікації з потенційними інвесторами за допомогою ресурсів на вебсайтах та регулярних публікацій на платформах у мережах, просування бренду Україна у політичних колах; посилення участі українського бізнесу у ланцюгу створення вартості через партнерства з регіональними інвестиційними агентствами; розвиток цифровізації та надання цифрових послуг, розвиток цифрових майданчиків для торгівлі фінансовими активами, їх інтеграція з відповідними світовими майданчиками;

– цільова спрямованість – орієнтація на інвестування у конкретні сфери економіки за допомогою спеціалізованих програм, що забезпечують підтримку цільових секторів, компаній та груп; коригування спрямованості інвестиційних потоків за допомогою «м'якої сили» – застосування як прямих інструментів, так і неформальних інструкцій, що допоможуть існуючим та потенційним інвесторам орієнтуватися у проблемах і повною мірою використовувати можливості ведення

бізнесу в Україні. Співпраця з світовими експертами з цільового інвестування формуватиме сприятливу атмосферу і заохочуватиме різнобічне мислення для стимулювання подальших інвестицій;

– застосування інвестиційної схеми «Побудуй – Експлуатуй – Передай» (ПЕП), (приклад Сербії). Такі інвестиції, спрямовані на зміцнення внутрішнього ринку, матимуть додаткові довгострокові вигоди для України, допоможуть не лише відновити економіку, але й сформувати платформу для стійкого зростання у майбутньому і залучити нові ПІІ;

– розвиток мережі агроекономічних парків у контексті глобальної стратегії формування зеленої економіки, що сформує точки зростання для новітніх технологічних сфер економіки, приваблюватиме для реалізації екологоорієнтовані проєкти з Європи (грінфілд і браунфілд).

Послідовні і виважені кроки щодо розбудови сприятливого інвестиційного середовища з чітким усвідомленням недопустимості повторення довоєнної корупційно-олігархічної системи управління економікою виведуть Україну на верхні щаблі глобалізаційного процесу. Одночасно подібний висновок підкреслює необхідність прийняття й виважених локальних рішень, що безпосередньо пов’язані з процесами деглобалізації, про які буде йтися в подальшому.

РОЗДІЛ ІІІ
ВПЛИВ ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ

3.1. Деглобалізація як сучасна течія прояву і вирішення економічних суперечностей глобалізації

Ще 1919 року відомий політичний діяч та вчений М. Грушевський у своїй праці «На порозі нової України» зазначав, що «українське життя повинно насамперед знайти себе, з'ясувати свої можливості, завдання й інтереси, брати для себе все, що може бути корисним»[415]. Не вдаючись у цьому випадку до висновку, наскільки це вдалося Україні упродовж наступних після виходу цієї праці десятиліть (хоча і без глибоких екскурсів можна стверджувати про наявність багатьох невирішених проблем), очевидно, що пошук стійкої української суспільної системи залишається для України на порядку денному до сьогодні. Одна з причин цього вбачають у тому, «…що в Україні на початку 90-х років XX ст. вибір власного суспільного устрою з відповідними державними, політичними, військовими, соціальними структурами було здійснено суто механічно, без глибокого наукового аналізу власної історії, а також особливостей зародження та розвитку суспільств на прикладі інших країн з відповідним впровадженням їх досвіду. Крім того, не було враховано відомі теоретичні конструкції існуючих суспільних систем, з їх особливостями та інструментарієм, які пройшли випробовування часом…»[416].

Сучасні українські реалії, пов'язані з викликами пандемії COVID-19 та військової агресії росії, вимагають більш поглибленого аналізу вітчизняного суспільного розвитку за всією сукупністю його економічних, соціальних, демографічних, політичних та військових напрямів, ніж це було раніше та наприкінці останньої чверті другого десятиліття XXI ст. Відтак сьогодні завдання вибору власного вектору цивілізованого розвитку в Україні постає в ряду найактуальніших завдань забезпечення її подальшого збалансованого розвитку.

---

[415] Грушевський М. На порозі нової України. Гадка і мрії. Київ : Друкарня акціонерного товариства «Петро Барський у Києві», 1919. 128 с.

[416] Гордієнко Л. А. Фінансова політика соціальної сфери : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2019. 394, [11] с.

Водночас методологічно важливо, на нашу думку, враховувати те, як зазначає відомий західний економіст А. Маршалл, що «…пояснення минулого і передбачення майбутнього – це не різні операції, а одна й та сама діяльність, здійснювана у різних напрямах: в одному випадку – від результату до причини, в іншому – від причини до результату»[417]. У такому контексті та абстрагуючись від визначеної В. Козюком фундаментальної тенденції демократизації та становлення громадянського суспільства, з якими збіглася в часі ринкова трансформація в Україні та здійснюється економічна політика, основну увагу звернемо на іншу виокремлену цим автором фундаментальну тенденцію, а саме: глобалізацію, що, за його визначенням, «…все інтенсивніше змінює економічний, культурний та політичний ландшафт світу»[418], а в межах фінансового простору – особливо на феномен фінансової глобалізації. Останню визнають наслідком фінансової відкритості та однією із концептуальних засад пізнання процесів глобалізації загалом. З тим, щоб надалі визначитися з ефективністю заходів щодо предмета нашого дослідження, важливо звернутися до теоретичних підходів для всебічного з'ясування і визначення сутності глобалізації, щодо якої, як відомо, склалися різні бачення як у зарубіжних, так і у вітчизняних науковців. Наведемо окремі з них. Так, А. Джидденс відносить глобалізацію до комплексного явища, зазначаючи, що «глобалізація становить явище політичне, технологічне і культурне також, як і економічне»[419]. Д. Гелд, поглиблюючи це визначення, зазначає, що «глобалізація може розглядатися як процес трансформації просторової організації суспільних відносин і всього світового господарства, що оцінюється в термінах екстенсивності, інтенсивності, швидкості і сили, генеруючий транснаціональні і міжрегіональні потоки, сітьовий розвиток і взаємодію; демонструючий новий образ влади»[420].

Наближаючи певною мірою визначення глобалізації до практичного розуміння, К. Оман зазначає: «Глобалізація означає зростання, а точніше прискорення господарської діяльності, що знаходить відображення у зростаючому потоці реальних і віртуальних товарів та послуг, включаючи права власності, що переміщуються шляхом торгівлі

[417] Маршалл А. Принципи економічної науки : в 3-х т. Т. 3. 1993. С. 213.
[418] Козюк В. Монетарна політика в глобальних умовах. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. 192, [3] с.
[419] Giddens A. Reith Lectures 1999, Runnaway Wordl. Lecture 1.
[420] Held d. et al. Global Transformations. Cambridge: Polity Press, 1999. С. 16.

та інвестицій, а також потоку людей, мігруючих між країнами. Цей потік ще більш форсується зняттям офіційних бар'єрів і технологічним прогресом, що особливо помітні у засобах сполучення і комунікацій»[421].

Критично важливим, з огляду на предмет нашого дослідження, є проникнення глобальних тенденцій у фінансову сферу, адже глобалізація захоплює насамперед фінансові ринки та потоки капіталів, здійснюючи потім свій вирішальний вплив на трансформації в інших сферах суспільства. Як зазначає О. Дзюблюк, основними чинниками процесу глобалізації фінансової сфери стали: зростання обсягів фінансових ресурсів ТНК і ТНБ, зростання інтенсивності транскордонних фінансових операцій, поява нових інструментів та механізмів міжнародних фінансових операцій, формування глобального фінансового ринку із перерозподілом значних обсягів фінансових ресурсів[422]. На думку Ю. Коваленко, «фінансова глобалізація – це частина економічної глобалізації, що є процесом зростання залежності регіонів і країн світу через активізацію діяльності фінансових інститутів, збільшення операцій з фінансовими активами, а також широку дифузію інформаційних технологій». Вона визначається: 1) широкомасштабною лібералізацією валютних режимів; 2) розвитком фінансових потоків й операцій на світових фінансових ринках; 3) розквітом фінансового інжинірингу, що сприяє поширенню фіктивних капіталів та інформаційних технологій, уможливлює стрімке зростання обсягів, провокує виникнення «фінансових бульбашок»; 4) посиленням інтеграційних зв'язків національних фінансових ринків та їх стрімким перетворенням на єдиний світовий фінансовий простір з відповідною модифікованою конфігурацією світової фінансової архітектури[423]. Надзвичайна динамічність цих явищ призвела до суттєвого відриву фінансового сектора від реального, зменшення продуктивних інвестицій на користь спекулятивних, що вкрай неоднозначно вплинуло на формування фінансового простору.

---

[421] Oman C. The Policy Changes of Globalization // Policy Brief. № 11. Paris: OECD, 1996. P. 5.

[422] Дзюблюк О. В. Глобалізація фінансової сфери економіки та її вплив на розвиток банківської системи. *Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки :* матеріали наук.-практ. конференції. Тези доп. (16–17 жовтня) / відп. ред. С. І. Юрій. Тернопіль, 2008. 327, [191] с.

[423] Коваленко Ю. М. Економіка фінансового сектору : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 320, [265] с.

Уже з наведених визначень очевидний висновок, що рівень ефективності та динамізму національних та світової економік й загалом світогосподарських зв'язків безпосередньо детермінуються феноменом глобалізації. Між тим, отримання цілісного уявлення про зазначену детермінованість, що постійно зростає з теоретичних і практичних міркувань, здебільшого пов'язане з питанням реальних переваг і вад глобалізації для стратегії суспільного розвитку і соціально-економічних трансформацій. Саме з цим і пов'язана неоднозначність ставлення до глобалізації – від повного схвалення до вкрай критичної оцінки стосовно її ролі, що широко представлена в наукових працях. Водночас існують й інші підходи та рішення з тим, щоб вийти з подібних рамкових обмежень.

У зв'язку з цим одне із завдань дослідження – передати складність і різноманітність форм впливу глобалізації на окремі сторони реальної дійсності, що вже було певною мірою здійснено у попередніх розділах цієї монографії. Наше подальше завдання – поглибити розуміння доцільності оновлення концептуальних підходів, особливо враховуючи сучасні реалії, які розгорнулися як у міжнародному, так і національному вимірах, для того, щоб сформувати фінансовий простір, зокрема України, адекватний не лише зазначеним реаліям, але й зорієнтованим на вимоги її майбутнього, сталого соціально-економічного розвитку, відповідним чином корегуючи всі складові соціально-економічної політики.

Досить показовими в контексті прихильників глобалізації, які сформували коло гіперглобалістів, є праці К. Огмае[424]. На його думку, глобалізація – це незворотна та нестримана сила ефективності і прогресу, що здійснюється успішними ТНК, спрямовується ринковим розвитком економіки через процеси дерегулювання і лібералізації. Невід'ємною рисою успіхів, як вбачає К. Огмае, є усунення перешкод з боку держави: ера «держави-нації» завершується, вони повинні уступити місце «державі-регіону». Пояснення цьому вбачається у тому, що «національні держави перестали бути важливими суб'єктами, що зайняті питаннями господарського розвитку. В економіці без кордонів такими суб'єктами стають регіональні держави, тобто географічні одиниці…. Це природні економічні зони. Вони можуть включатися у кордони конкретних держав, а можуть і ні. Має значення у цьому

[424] Ohmae R. Putting Global Logic First. *Harvard Business Review*. 1995. Jan. P. 120.

випадку лише те, що кожна з них володіє набором ключових ресурсів для підвищеної участі в глобальній економіці»[425].

Можна віднайти ряд аргументів, що спростовують подібне категоричне бачення перспектив національних держав, зокрема й зарубіжними науковцями, що буде представлено далі. Тут лише зазначимо, що саме на фундаменті спростування спадаючої ролі держави переважно і формується коло вчених, які відкидають власне існування глобалізації. Так, П. Гірст і Г. Томсон у їх праці «Глобалізація під питанням»[426] наголошують, що глобалізація не тільки не новий феномен, оскільки вже на початку ХХ ст. були навіть інтенсивніші переміщення товарів, капіталів та людей через кордони, але вона також має певні обмеження у світовому масштабі. Йдеться про те, що більшість міжнародних потоків концентруються у чітко визначених регіонах, а міграція капіталів також спостерігається переважно в групі промислово розвинених країн. Щодо ТНК як рушія глобальних процесів та основи глобальної системи, то вони теж прив'язані до своїх «материнських» країн. Тобто фактично має місце перебільшення масштабів глобалізації, а відтак для окремих держав зберігається можливість обирати власний шлях розвитку. Очевидно, що саме цим й окреслюється проблема співвідношення наднаціонального і національного рівнів забезпечення стабільного економічного зростання, що має виключне значення загалом для життєзабезпечення держав у поточному і майбутньому вимірах.

У такому контексті, повертаючись до ролі національних держав, варто навести висновок, зроблений Д. Гелдом, згідно з яким «… усі очевидні атрибути сучасної глобалізації жодним чином не лише не спростовують національну державу…. Навпаки, в усіх зазначених сферах (політика, економіка, військові сфери, міграція, культура і екологія – *перелічено авторами*), в ключових аспектах держава стала ще активнішою, хоча форми і методи цієї активності відрізняються від усіх попередніх епох»[427].

На тлі наведених позицій одне з основних завдань вбачаємо у тому, щоб передати складність та різноманітність ролі і форм впливу глобалізації з метою отримання інформації, яка може бути використана

[425] Ohmae R. Putting Global Logic First. *Harvard Business Review.* 1995. Jan. P. 120.
[426] Hirst H. and Thompson G. Globalization is Question. Cambridge: Polity Press, 1996. P. 114.
[427] Held d. et al. Global Transformations. Cambridge: Polity Press, 1999. C. 436, 437.

для характеристики проблемних ситуацій та шляхів їх вирішення з тим, щоб з'ясувати доцільність і можливість виходу з подібних, неоднозначних та категоричних обмежень. Для України це пов'язано з важливістю знайти своє оптимальне місце в процесах глобалізації шляхом врахування, з одного боку, сутності іманентних глобалізацій внутрішніх ознак та наслідків, а з іншого – об'єктивної реальності, яка у новій якості здійснює вплив на зміни в процесах реалізації її потенціалу, зокрема через військові дії росії.

Пошуки відповідей на ці питання вимагають цілісного уявлення про глобалізацію та її окремі форми, зокрема фінансову, що, як зазначалося вище, вимагають чіткого з'ясування її переваг та недоліків для досягнення поставлених цілей. У цьому зв'язку являють собою інтерес такі висновки науковців. Так, щодо переваг, то в найбільш узагальненому вигляді вважається, що глобалізація як процес «…виводить цивілізацію на більш високий рівень розвитку із системною інтернаціоналізацією умов і сфер людської життєдіяльності, включаючи політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні та інші складові»[428].

Щодо недоліків, також в узагальненому формулюванні зазначається, що глобалізація – це складне переплетіння цілого ряду процесів, які розвиваються суперечливо або навіть у протилежних напрямах[429]. Конкретними виявами цього називають поглиблення розшарування країн, регіонів, окремих суб'єктів господарювання за різними ознаками. «Як наслідок, зростає поляризація країн з високими доходами, де досягаються певні успіхи в розбудові соціальної держави, та країн, де система соціального захисту не охоплює всі верстви населення, які потребують термінової соціальної допомоги». Далі зроблено висновок, що «…розглядаючи питання про подальші шляхи розвитку, є необхідність повніше враховувати загально-цивілізаційні закономірності, ресурси, нові тенденції глобального, регіонального та локального розвитку». Така потреба стає ще більш нагальною, тому що «система міждержавних взаємовідносин, яка протягом останніх десятиліть

[428] Діденко Н. Г. Інтеграція та інтернаціоналізація світового простору в умовах фінансової цивілізації *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей :* матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617, [103] с.
[429] Гідденс Е. Нестримний світ, як глобалізація перетворює наше життя. К. : Альтерпрес, 2004. 100, [29] с.

забезпечувала розвиток та надавала гарантії безпеки для більшості країн, вже не відповідає реаліям сьогодення. Це, зокрема, засвідчує хвиля акцій громадського протесту (аж до збройних конфліктів), що розгортається у світі, недостатня спроможність існуючих міжнародних інститутів ефективно вирішувати питання подолання поточних загроз та гарантування міжнародної безпеки»[430].

Визнаючи глобалізацію «реальним процесом інтернаціоналізації економіки і народів», одночасно зазначається, що «…під впливом вільної конкуренції і руху капіталів приховується влада «глобальних гравців» (ТНК, СОТ, МВФ, Світового банку, НАТО, країн «великої вісімки, Федеральної резервної системи США тощо), які прямо або опосередковано підкорюють своєму впливу держави, економіки з їх фінансовими секторами, політичне і культурне життя, міжнародні організації». Підсумовуючи, зазначимо, що «найбільш реалістичним варіантом розгортання подій є гальмування темпів розповсюдження фінансової глобалізації доки не буде розроблено заходи щодо блокування її негативних наслідків»[431]. Наведене повністю корелює із визначенням глобалізації економіки як процесу трансформації розрізнених національних господарств в інтегровану світову економіку та її іншим визначенням як широкомасштабної гри інтересів, гри ризикованої й конфліктної. Зроблений висновок, що «деякі народи і країни можуть мати більше користі від цієї гри, інші – менше, а деякі зовсім програють у великих перетвореннях на межі століть», а також констатацією того, що глобалізація «…є історичним процесом, що пов’язаний із поступовим руйнуванням національного державного суверенітету під тиском міжнародних капіталів, корпорацій, управлінських структур тощо, які взаємодіють між собою і державами світу»[432].

На тлі зазначених переваг і недоліків виникають чинники, що особливо чутливо реагують на розгортання нових тенденцій у процесах глобалізації. Так, як зазначає І. Піляєв, «війна в Україні стала черговим потужним фактором («чорним лебедем»), що засвідчує кризу

---

[430] Діденко Н. Г. Інтеграція та інтернаціоналізація світового простору в умовах фінансової цивілізації. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей :* матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія : відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617, [101–109] с.

[431] Коваленко Ю. М. Економіка фінансового сектору : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 320, [270] с.

[432] Там само. С. 269.

глобалізації у неоліберально-глобалістському її тлумаченні як процесу всесвітньої економічної, політичної та культурно-ціннісної інтеграції і уніфікації…». Це спонукає автора до аналізу основних трендів трансформації глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну[433]. Тобто йдеться не просто про подальше розгортання процесів глобалізації, а про її трансформацію, основними трендами якої визнано такі: 1) суцільна політизація; 2) розпад спільного нормативно-правового, зокрема правозахисного, простору і нормативно-ціннісного порядку: стратегічна автономізація ключових акторів світової політики й економіки (США разом з англо-саксонськими країнами, ЄС, Китаю), ізоляція і самоізоляція росії від ряду ключових інституцій («стовпів») європейського і світового порядку постбіполярної доби; 3) тінізація міжнародної торгівлі; 4) виграш компаній енергетичного сектору порівняно з компаніями у сфері високих технологій; 5) тренд до створення альтернативної нинішньої, як би паралельної, міжнародної валютно-фінансової системи. Загроза біфуркації світового економічного і фінансового простору[434].

Саме у форматі наведених висновків можна стверджувати про особливу актуалізацію проблеми пошуку Україною оптимального місця в процесах глобалізації, що виявляє свою недосконалість у нових реаліях та про складність вирішення цієї проблеми.

Як свідчить практика, останніми десятиріччями принципово змінюється співвідношення матеріальної та нематеріальної, або цифрової складової економіки, збільшується розрив у рівнях технологічного прогресу в постіндустріальних країнах і країнах, що розвиваються. Це, відповідно, поглиблює диференціацію у рівнях доходів та якості життя загалом, особливо в умовах форс-мажорних обставин, в яких опинився світ, зокрема, під час поширення пандемії та обставин несподіваного характеру, а саме вторгнення росії на територію України. На фоні ряду якісних змін у процесах глобалізації особливого значення набуває їх поєднання із зародженням у різних країнах тренду деглобалізації. Останні посилюються політичним впливом держав із застосуванням політики економічного та технологічного протекціонізму, витончених правил гри й інструментів для здобування ринкових

[433] Піляєв І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 3–20.
[434] Там само. С. 5.

переваг на високотехнологічних і фінансових ринках, здатних відкрити ширші можливості для залучення зовнішніх джерел фінансування й покриття інноваційних ризиків. З огляду на це розуміння вирішальною для оцінки й окреслення перспектив означених процесів є потреба розгляду їх поєднання як методологічного ключа, здатного повніше пояснити розвиток багатьох системних явищ та їх значення для суспільного розвитку. Відповіді на ці питання зі свого боку детермінують обсяги, структуру і властивості фінансового простору як ресурсного забезпечення такого розвитку.

У наступних параграфах цього розділу буде продовжено пізнання прикладання процесів деглобалізації до протікання глобалізаційних процесів та явищ. У цьому випадку лише обмежимося сутністно-функціональним змістом та можливостями деглобалізаційних процесів як новітньої течії прояву і вирішення економічних суперечностей.

Одним із свідчень та одночасно наслідком деглобалізації можна розглядати ситуацію, яку І. Піляєв характеризує як розпад спільного нормативно-правового, зокрема правозахисного, простору і нормативно-ціннісного порядку. Більш конкретно зазначається про стратегічну автономізацію «…ключових акторів світової політики та економіки (США разом з англо-саксонськими країнами, ЄС і Китаю). Усі ці держави дедалі більше розглядають свою участь у процесі глобалізації з позицій «стратегічної автономії»[435]. Як приклад зазначається, що якщо у СОТ була «епоха гіперглобалізації, то тепер вона остаточно минула»[436].

Посилаючись на зарубіжні джерела, І. Піляєв, наводить такі аргументи: 1) «автономні стратегії ЄС і пост-Brexit Великої Британії щодо повороту на Схід, у яких наголошується на пріоритетному значенні для них всебічного, зокрема торговельного, інвестиційного і технологічного, співробітництва з країнами Індо-Тихоокеанського регіону, за підтримання багатогранних, проте обумовлених геостратегічним суперництвом і відмінністю базових цінностей, відносин з Китаєм; 2) створення у вересні 2021 року оборонного блоку AUKUS за участю Австралії, Великої Британії та США з метою стримування

[435] Піляєв І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України.* 2022. № 7. С. 6.

[436] URL : https://borderlex.net/2022/05/11/perspectives-there-is-no-crisis-of-globalisation-but-governments-might-create-one/

Китаю з одночасним витисненням Франції із зони впливу в Індо-Тихоокеанському регіоні; 3) розбудова Китаєм альтернативних багатосторонніх банків розвитку і геостратегічних інфраструктурних ініціатив (проєктів)»[437].

На цих положеннях зроблений висновок, що «… фактично російсько-українська війна спричинила розпад спільного нормативно-правового, зокрема правозахисного, простору, що склався в Європі й світі після завершення «холодної війни». А це сформувало потужний негативний вплив на діловий, зокрема інвестиційний клімат не лише в росії, а й у глобальному вимірі»[438], що можна вважати й свідченням прояву деглобалізаційних процесів.

У такому контексті показовим є те, що: «Китай, який на початку 2022 року взяв головування в БРІКС, має прийняти у себе його 14-й саміт наприкінці цього року. Темою саміту декларуються «формування високоякісних партнерських відносин і проголошення нової ери розвитку», що на практиці може втілитися в роздвоєння (біфуркацію) світової валютно-фінансової системи на дві частини – східну, де пануватиме Китай, і західну, де і далі пануватиме доллар»[439].

Між тим, на тлі цих фундаментальних ознак глобалізації не можна обійти увагою й критичне відношення до процесів глокалізації та регіоналізації, які протистоять процесам інтеграції та інтернаціоналізації як основи глобалізації. Зокрема, існує думка, що «…преференційний» режим, що встановлюється країнами-учасницями для розвитку взаємовигідного співробітництва, одночасно дискримінує інші країни. Тому «регіоналізація» світового інтеграційного процесу, розсмикуючи його по різних квартирах і економічно ці квартири виділяючи, не усуває бар'єрів на шляху глобальної інтеграції, а лише змінює їх просторову конфігурацію, тому виникає питання про те, чи є континентальні регіони відносно закритими чи відкритими, чи не відбувається їх поступова зовнішня лібералізація, тобто наскільки ідеї нового регіоналізму адекватні дійсності»[440].

---

[437] Піляєв І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України.* 2022. № 7. С. 7.

[438] Там само. С. 9.

[439] Там само. С. 17.

[440] Ніколаєв Є. Об'єднуючий регіоналізму. URL : http.politiik.org.ua

У цьому контексті звертає увагу й припущення, що «…цілком імовірно, що цей негативний тренд (перспективи зростання і капіталізація транснаціональних високотехнологічних компаній – уточнено нами – С.О.) буде значною мірою компенсовано завдяки посиленню системної державної і міждержавної (союзної) підтримки оборонного та інших стратегічних секторів економіки в країнах, що відчувають пряму загрозу національній безпеці від наслідків російської агресії[441].

Отже, концептуалізується проблема співвідношення глобального і локального чинників, що рухають суспільний розвиток. Очевидно, що з огляду на існуючі переваги глобалізації, стоїть завдання, з одного боку, підвищення позицій України у глобальному світі, а з іншого – мінімізації негативних наслідків глобалізації. Загалом, на нашу думку, це означає врівноваження, пошук відповідного балансу між глобалізаційними та деглобалізаційними процесами. Його досягнення призведе до зниження накопичення системних ризиків, забезпечуючи тим самим цілісність фінансового простору та його внесок у післявоєнне відновлення і подальший стабільний розвиток України. Це повністю корелює зі словами лауреата Нобелівської премії з фізики Денеша Габора: «Майбутнє не можливо передбачити, але його можливо створити». З огляду на ці положення важливо повернутися до потенціалу феномена деглобалізації з урахуванням, з одного боку, сутності іманентних їй проблем, а з іншого – об'єктивної реальності, яка по-новому здійснює вплив на зміни в пізнанні та реалізації її наукового і практичного багажу.

Підвищений інтерес до деглаболізації спостерігався вже в останні десятиліття XIX ст. Так, П. Байрох зазначав про поворот протекціоністської торгової політики в Європі вже з кінця 1870-х років. Дж. Уільямсон у кінці свого Послання Президента до Асоціації економічної історії припустив, що глобалізація кінця XIX століття могла «посіяти власне знищення», створюючи як переможців, так і переможених[442]. Це припущення розвивали й такі автори, як К. О'Рурк[443],

[441] Піляєв І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України.* 2022. № 7. С. 18.

[442] Bairoch P. European Trade Policy, 1815–1914. URL : https://www.semanticscholar.org/paper/European-trade-policy%2C

[443] O'Rourke K. The European Grain Invasion, 1870–1913. *Journal of Economic History.*

Е. Тіммер[444], Дж. Вільямсон[445], Т. Хаттон[446]. Підвищений інтерес до процесів деглобалізації підтверджується також науково-прикладними дослідженнями вітчизняних вчених, зокрема: О. Довгаль, Г. Довгаль[447], Н. Казакової, А. Старостіної, О. Каніщенко[448] та інших.

На тлі світової кризи 2007–2009 рр. частота звернень до поняття деглобалізації зросла, а справжній сплеск інтересу до цієї теми стався 2017 року після того, як до влади в США прийшов Д. Трамп, а криза євроінтеграції призвела до перемоги на референдумі прихильників виходу Великобританії з ЄС. 2019–2020 рр. у зв'язку з посиленням тенденцій політичної та економічної конфронтації між державами, а також поширенням пандемії коронавіруса, що паралізувала туризм і трудову міграцію, популярність теми деглобалізації досягла пікових значень (рис. 3.1).

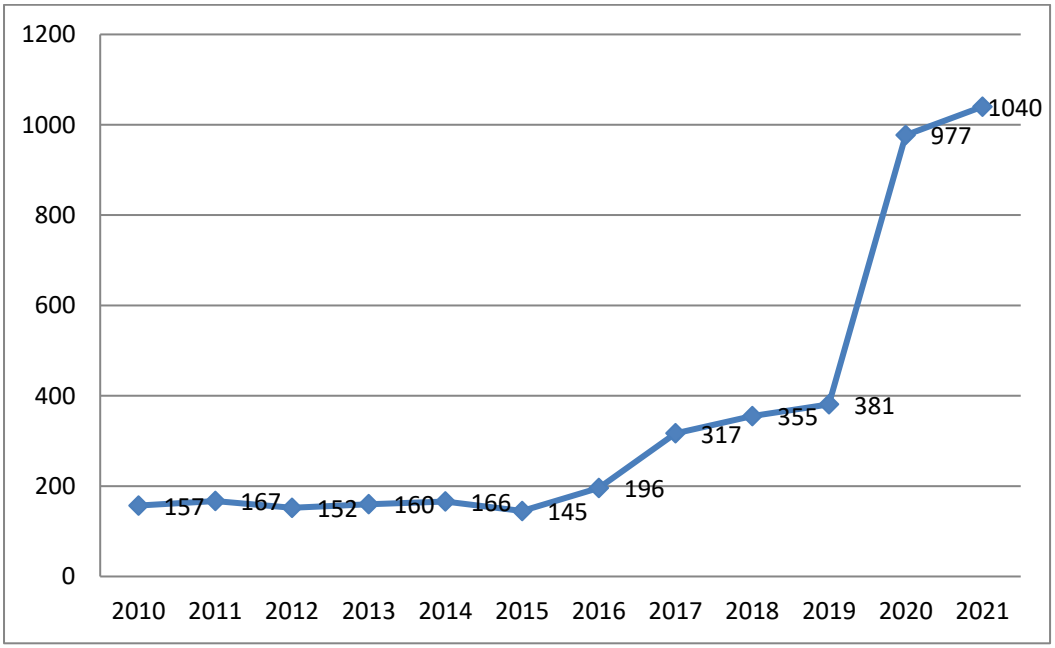

Рисунок 3.1 – Частота вживання поняття «деглобалізація» в наукових працях, врахованих у базі даних Google Scholar (за період до 01.12.2020 включно)

[444] Timmer A. S., Williamson J. G. Immigration Policy Prior to the 1930s: Labor Markets, Policy Interactions, and Globalization Backlash. *Population and Development Review*. 1998. Vol. 24 (4).
[445] Williamson J. G. Globalization and Inequality, Past and Present. World Bank Research Observer.
[446] Hatton T. J., Williamson J. G. The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact. New York and Oxford: Oxford University Press.
[447] Dovgal O. A., Dovgal G. V. Deglobalization trends in modern world trade in conditions of instability. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series "International relations. Economy. Local studies. Tourism"*. 2016. Issue 5. P. 19–26.
[448] Starostina O., Kanishchenko O. Contradictory ways of economic globalization. *Ukraine economy*. 2008. № 5.

Отже, незважаючи на зростаючу кількість наукових праць, присвячених проблемам деглобалізації, немає достатніх підстав стверджувати, що зазначена проблематика досліджена повною мірою та має стійкі практичні застосування. У контексті економічних досліджень, напрям деглобалізації містить значний потенціал для її врахування (повного або часткового) в економічній політиці, що, зі свого боку, потребує відображення об'єктивного впливу деглобалізаційних процесів на всі сфери життєдіяльності.

Деглобалізація, як новітня течія економічних суперечностей, відображає ідею дискредитації «сценаріїв» сучасної глобалізації, як такої, що спричинила економічний колапс, поставивши у скрутні умови національні держави. Фактично йдеться про закінчення глобалізаційної ери у сучасному її вигляді та про потребу вдосконалення економічних стратегій на локальному та національному рівнях. Так, американський дослідник У. Белло[449] позиціонує такий підхід, як нову можливість у пошуках альтернативних шляхів соціально-економічного розвитку. У його розумінні деглобалізація є комплексною економічною парадигмою та повноцінною альтернативою неоліберальній економічній ідеології.

Критичний аналіз ідеї перманентного економічного зростання міститься і в роботах сучасного чеського економіста та філософа Т. Седлачека, який дійшов висновку, що таке зростання є показником економічних систем, які втратили мету для розвитку. Як дієву альтернативу він пропонує відшукати такий темп економічного розвитку, який країна здатна утримувати, тобто зважати на потребу обмеження економічного зростання – оскільки «капіталізм і демократія можуть існувати й без зростання»[450].

Можна навести ряд підтверджуючих доказів прояву деглобалізації з боку як демократій, так і авторитарних держав. Так, під час останніх виборчих кампаній у США та Німеччині зміна клімату (гостра міжнародна проблема) обговорювалася як національний виклик, а зусилля щодо її пом'якшення та адаптації характеризували як національні можливості. У Китаї така глобалізована інфраструктура, як інтернет, значно обмежена та переформатована як інструмент, який

[449] Walden Bello The virtues of deglobalisation. Foreign Policy in Focus (c), IPS. URL : https://www.tni.org/es/node/11276

[450] Sedlacek T. Economics of good and evil. In the footsteps of human quests: from Gilgamesh to the financial crisis. Stary Lev Publishing House. 2017. C. 473.

жорстко контролюється комуністичною партією, а «великий брандмауер» перетворює вільний потік інформації на неймовірно ефективний метод політичного нагляду та контролю.

Хоча саме політики все частіше намагаються сформулювати відповідний баланс між глобальними та локальними рішеннями, проте частіше йдеться про дисбаланс з економічних напрямів. Постає завдання брати на себе відповідальність та вирішувати питання, наскільки потрібно обмежити або полегшити міжнародну торгівлю товарами та послугами; яким чином конкуруючі, іноді ворожі держави та нації, можуть подолати глобальну проблему зміни клімату та якою мірою реагування на надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я повинні керуватися міжнародними організаціями.

Світовий досвід свідчить про падіння обсягів глобальної торгівлі в період між Першою світовою і початком Другої світової воєн, а падіння співвідношення експорту до ВВП становило з пікового значення 16 % 1913 року до трохи більше 6 %. Як сформулював Джон Мейнард Кейнс[451], це стало результатом «проєктів і політики мілітаризму й імперіалізму, расового і культурного суперництва, монополій, обмежень і винятків».

Проте деглобалізація сьогодення почалася внаслідок інших факторів. Насамперед були споруджені нові протекціоністські бар'єри, хоча й не в таких масштабах, як 1930 року. Торговельні обмеження, введені адміністрацією президента США Дональда Трампа після 2017, в цілому виявилися порівняно обмеженими і спрямованими переважно на Китай. З початку 1990-х і до недавнього часу світ спостерігав за економічною «конвергенцією»: бідні країни нарешті (через 200 років) почали наздоганяти багаті[452].

Незважаючи на те, що поточні торгово-економічні проблеми країн, що розвиваються, тісно пов'язані з нинішньою слабкістю попиту у зв'язку з епідемією; обмеження у торгівлі, з якими стикаються ці країни, є результатом більш системних проблем.

Варто зазначити, що до пандемії співвідношення глобального товарного експорту до ВВП почало знижуватися вперше після Другої світової війни, скоротившись з 2008 року майже на 5 процентних

[451] Free Trade Deal Boosts Africa's Economic Development. The World Bank. URL : https://www.worldbank.org/en/topic/trade/publication/free-trade-deal-boosts-africa-economic-development

[452] Wallace J., Kornprobst M. What is deglobalization? Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, 2021.

пунктів – приблизно до 20 % 2022 року. Зростання торгівлі країн, що розвиваються, знижувалося і в період до пандемії – 2020–2021 роках. Рівень обмежених імпорт-заходів у країнах G20, які є основними торговими партнерами країн, що розвиваються, різко зріс із травня 2018 року.

Пандемія COVID-19 ще більше посилила торгові обмеження та протекціоністські тенденції. З метою збереження систем охорони здоров'я та забезпечення життєво важливими товарами потрібно було прийняти безліч нових торгових заходів. У період з 2019 до 2020 рр. 60 % нових торгових заходів, реалізованих країнами G20, були пов'язані з пандемією. Проте лише 30 % з них становили заборони на експорт медичних товарів, включаючи апарати штучної вентиляції легень, хірургічні маски, рукавички, ліки та дезінфікуючі засоби, а також обмеження експорту продуктів харчування для підтримки внутрішніх продовольчих ринків. Інша частина торгових заходів була спрямована на закріплення захисту власного виробника.

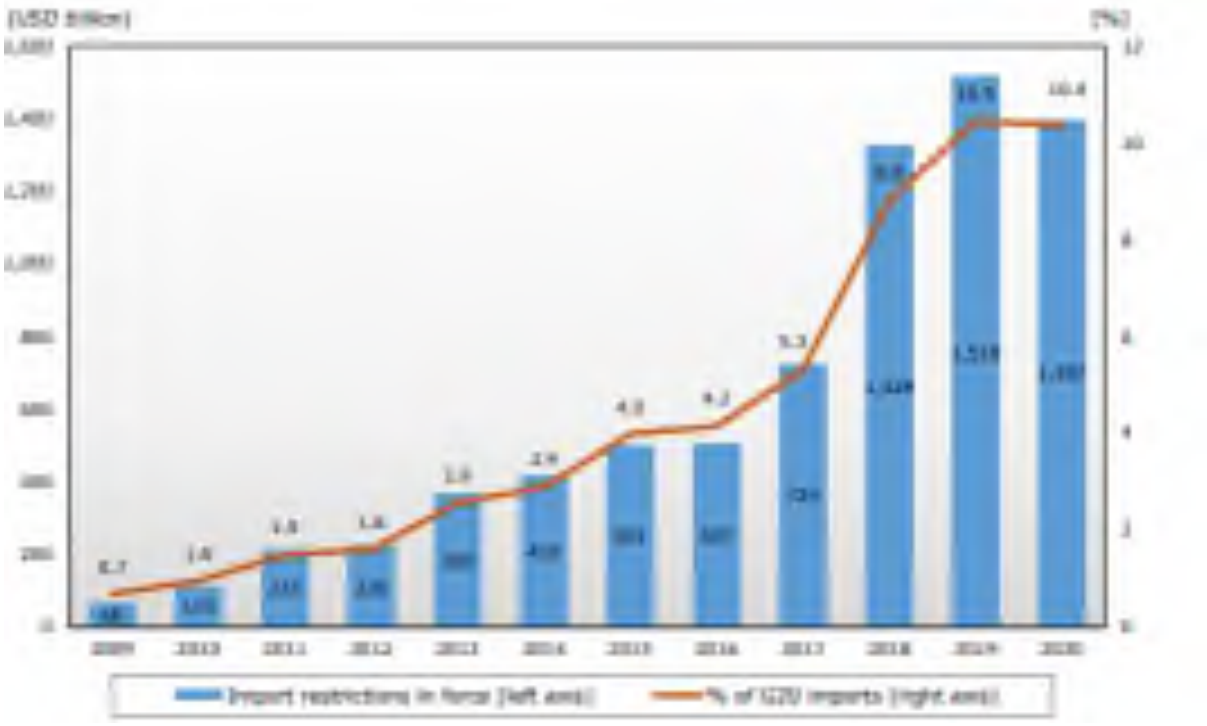

Рисунок 3.2 – Динаміка зростання обмежувальних заходів імпортної торгівлі країнами G-20[453]

[453] Report on G-20 trade measures. World Trade organization. URL : https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/trdev_28oct21_e.htm

Загалом із початку пандемії було вжито 144 заходи щодо торгівлі в цілому, а також щодо торгівлі товарів реалізованих економіками G2O (табл. 3.1), 12 заходів (73 %) мали характер, що сприяють торгівлі, а 39 (27 %) можна вважати обмежуючими для торгівлі. Обмеження на експорт становили 95 % усіх зафіксованих обмежувальних заходів.

В умовах дедалі більшої нестабільності світової економіки в країнах посилюється тенденція регіональної інтеграції. Зокрема, спостерігається посилення економічних тенденцій, що існували раніше, до зниження виробничої, комерційної та технологічної взаємозалежності між основними економіками світу, а також зростаюче значення геополітики, національної безпеки та зниження значущості прийняття багатосторонніх рішень. В Африці вже розпочала роботу Африканська континентальна зона вільної торгівлі (AfCFTA) – найбільша зона вільної торгівлі у світі, яка об'єднає 1,2 мільярда людей із сукупним ВВП близько 2,2 трильйона доларів[454].

Таблиця 3.1 – Торгові обмеження при COVID-19 та заходи, пов'язані з торгівлею

	Facilitating	**Phased out**	**Restrictive**	**Phased out**	**Total**
Import	62	15	0	0	62
Export	31	3	37	20	68
Other	12	2	2	1	14
Total	105	20	39	21	144

Джерело:[455].

Одна з цілей регіональної інтеграції – захистити економіку від коливань попиту та пропозиції за межами регіону. Об'єднання у межах великого регіонального блоку також зміцнить позиції кожної країни у процесі переговорів із великими ринками. Регіональна інтеграція здатна сприяти зростанню та диверсифікації експорту. Диверсифікація йде поряд зі зміцненням виробничого потенціалу. Отже, метою AfCFTA є також стимулювання промислового розвитку та переорієнтування ланцюжків поставок у бік регіону.

[454] Free Trade Deal Boosts Africa's Economic Development. The World Bank. URL : https://www.worldbank.org/en/topic/trade/publication/free-trade-deal-boosts-africa-economic-development

[455] Report on G-20 trade measures. World Trade organization URL : https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/trdev_28oct21_e.htm

Подібна стратегія стає все більш актуальною в контексті можливого скорочення або переструктурування глобальних виробничо-збутових ланцюжків, викликаних ескалацією торгових суперечок, що посилюються пандемією, між великими економіками. Частка глобальних виробничо-збутових ланцюжків у світовій торгівлі значно зросла в 1990-х та на початку 2000-х років, але в останнє десятиліття не змінювалася або навіть знизилася. У поточній ситуації не зрозуміло, як глобальні виробничо-збутові ланцюжки зміняться зі зниженням ризиків, пов'язаних із вірусом. Існує ймовірність серйозних змін, які не стосуватимуться сфери охорони здоров'я, оскільки економічні основи більшості глобальних виробничо-збутових ланцюжків усе ще зберігаються. Тобто регіональне економічне співробітництво може більшою мірою визначати торговельні відносини в майбутньому, оскільки посилюється його роль у відновленні економічних показників країн, що розвиваються.

Економічний колапс, викликаний пандемією 2020 року, та відновлення завдяки вакцинам 2021 року – це досвід, який отримали міжнародні центри фінансового ринку. Упродовж цього періоду центральні банки в країнах із розвиненою ринковою економікою загалом не мали жодних причин обирати різні шляхи політики. Але з цього року мають місце розбіжності. Адже очевидно, що після кризи можна очікувати, що економіка відреагує та справлятиметься зі своїми відповідними борговими тягарями по-різному. У подальшому шок цін на енергоносії, викликаний війною в Україні, посилив такі розбіжності: негативний вплив зазнали імпортери енергоресурсів, такі як Європа, Великобританія та Японія, тоді як реакція енергетично нейтральних країн, зокрема США, була більш прийнятною.

Деглобалізація, як кінцева епоха глобалізації, останнім часом суттєво активізувалася. Загалом серед її пікових передумов, про які вже частково йшлося, це: brexit – 2016 рік; торгова політика президента Трампа – 2017 рік; активізація націоналізму – 2018 рік; пандемія – 2020 рік; війна в Україні – 2022 рік. Проте жодна з цих передумов не призвела до зниження світової торгівлі. Насправді, цього року світова торгівля досягла нового рекордного максимуму після постійного зростання протягом останніх шести років, незважаючи на короткий «V»-подібний збій у відповідь на карантинні заходи, викликані пандемією.

Отже, досить необґрунтовано стверджувати, що деглобалізаційні процеси за своєю суттю є негативними, зважаючи на існування проблем, які найкраще вирішувати всередині країни. Пандемія COVID-19 ілюструє небезпеку покладатися на глобальні ланцюги поставок для основних медичних товарів, поставку мікрочипів, тоді як зміна клімату вимагає скорочення величезного вуглецевого сліду міжнародної торгівлі. Недоліки глобалізації призводять до появи непідзвітних світових монополій, таких як Amazon, яка отримала величезну користь від пандемії й посилення нерівності доходів як між країнами, так і всередині країн.

Рисунок 3.3 – Динаміка кореляції деглобалізаційних процесів з міжнародною торгівлею

Для переходу від «культу ефективності до ефективної економіки», що стоїть на порядку денному, відбувається й розгортання мети парадигми деглобалізації. По-перше, це вихід за межі економіки вузької ефективності, в якій ключовим критерієм є зниження собівартості одиниці продукції, не зважаючи на соціальну та екологічну дестабілізацію, яку здатен спричинити цей процес. По-друге, ефективна економіка активніше зміцнює соціальну солідарність, підпорядковуючи діяльність ринку цінностям справедливості, справедливості та спільноти, розширюючи сферу демократичного прийняття рішень. По-третє, парадигма деглобалізації стверджує, що модель «єдиного розміру для всіх», як-то неолібералізм або централізований бюрократичний соціалізм, є не

функціональною та дестабілізуючою. Натомість потрібно заохочувати різноманітність як це існує в природі. Дійсно, спільні принципи альтернативної економіки існують і вони значною мірою виникли в боротьбі проти провалу централізованого соціалізму й капіталізму та критичних роздумів над ними. Водночас ці принципи будуть конкретно сформульовані, залежатимуть від цінностей, ритмів і стратегічного вибору кожного окремого суспільства.

Війна в Україні розподілила світ на 2 частини. Це можна вважати в свою чергу поляризацією політичного блоку, поділом країн за критерієм політики «за» та «проти». Наслідки війни в Україні відображатимуться не лише на її економіці, але й на всесвітній фінансовій системі. Накладання санкцій на левову частку економіки росії спровокувало до пошуку країн-альтернатив, суттєво вплинуло на експортно-імпортні відносини між окремими країнами. Досить яскраво світ зіштовхнувся із проблемою тотальної залежності від обмеженості енергетичних ресурсів. Очевидно, що пошуки Європейськими країнами альтернатив здатні також засвідчувати деглобалізаційну складову й визначають подальшу долю тренду деглобалізаційних процесів.

Загалом російське вторгнення в Україну – це ще одне нагадування про те, що геополітика відіграє величезну роль у визначенні економічних відносин між країнами. Вторгнення зміцнило політичні та військові союзи, такі як НАТО, та економічні блоки, наприклад, між США та ЄС та між Китаєм та росією, прискоривши зсув у бік деглобалізації, можливо, навіть більшою мірою, ніж пандемія COVID-19.

Отже, ситуація, що склалася на фоні глобальної проблеми пандемії, а саме збільшення нерівності між різними верствами населення, збільшення безробіття, підвищення інфляції, відобразила зміни в економічній політиці. Уряди країн усе чіткіше розуміють, що внутрішні проблеми складно та навіть не завжди можливо вирішити через органи міжнародних інституцій та домовленості між країнами. Не можна в цьому випадку не згадати відоме єврейське прислів'я, що «лише біля свого столу можна бути повною мірою ситим», а також східне прислів'я, що «довіряти ви можете кому завгодно, але повністю розраховувати лише на себе». Тому ряд країн обережно віддають перевагу іншому напряму економічної політики, який суттєво пришвидшує темпи прийняття протекціоніських обмежень. Ці тенденції продовжують розвиватися також під впливом військового вторгнення росії на територію України. Зазначений ланцюг подій зі свого боку спровокував посилення ролі регіональних інтеграцій – глокалізації.

Загалом подібні зміни в економічній політиці повніше відображають зміни і в розумінні глобальних системних ризиків, один з яких простежується із такого бачення: «У глобалізованому світі національні межі держав стають прозорими внаслідок руху капіталу та інформації, в такій ситуації національні держави слабшають, перетворюючись на поступово зникаючу форму залежно від того, що державні кордони стають усе більш прозорими і позбавленими смислу, коли через них, практично без перешкод, йдуть потоки інформації і глобального капіталу»[456]. Звідси не втрачає своєї актуальності висловлена раніше позиція В. Сиденка про те, що «…найбільш важливою характеристикою перспективної національної моделі розвитку в умовах глобалізації буде не підпорядкування національної економіки глобальним економічним процесам, а активне використання переваг глобальної економіки для оптимізації умов ендогенного (внутрішньо обумовленого) національного економічного розвитку»[457].

Отже, не відкидаючи потребу висвітлення та використання нових граней позитивного впливу глобалізації на національну динаміку, як об'єктивного шляху розвитку суспільних відносин, стоїть потреба реалізувати також й практичну основу розгортання категорії деглобалізація. За таких умов це сформує передумови для суттєвої концептуальної та функціональної трансформації розбудови фінансового простору, що розглядається нами як інтегрована галузь результату дії процесів глобалізації і деглобалізації у напрямі досягнення їх фундаментального балансу. Саме з позицій розгортання категорії деглобалізація у подальшому буде аналізуватися як окремі аспекти деяких економічних процесів, що здійснюють важливий вплив на формування фінансового простору.

[456] Бек У. Что такое глобализация? / пер. с нем. 2001. 304 с.
[457] Сиденко В. Р. Глобалізація та економічний розвиток. Том 1. К. : Фенікс, 2008. 376, [299] с.

3.2. Вплив війни як чинника деглобалізаційних процесів на функціонування банківського сектору України

Деглобалізаційні процеси, породжені пандемією Covid-19, отримавши свій подальший розвиток внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну, нівелюють практично усі позитиви глобалізації. Ці процеси впливають на всі сфери суспільного життя, посилюючи загрози, що виникають на шляху проведення державою макроекономічної політики. Відчутні зміни відбулись й у функціонуванні вітчизняного банківського сектору, який зіткнувся з новими викликами і змушений був пристосовуватися до діяльності у нових реаліях. Усе це зумовлює необхідність започаткування нового напряму наукових досліджень, присвячених вивченню впливу деглобалізаційних процесів як на фінансовий простір загалом, так і на банківську сферу зокрема.

Одним із основних наслідків впливу війни на сферу банківських послуг в Україні є зниження конкуренції на банківському ринку і посилення домінуючої ролі державних банків на ньому, що можна вважати цілком закономірним за нинішніх обставин.

Станом на 01.11.2022 частка чистих активів державних банків у загальних чистих активах вітчизняної банківської системи вже перевищила 50 %, збільшившись з початку року на понад 5 %, а концентрація коштів фізичних осіб у державних банках сягає 60 % (зростання з початку року теж більше 5 %) (табл. 3.2). Така ситуація обумовлюється насамперед тим, що виплати військовослужбовцям та за іншими державними та міжнародними програмами здійснюються в основному через державні банки.

Таблиця 3.2 – Концентрація чистих активів та коштів фізичних осіб в банківському секторі України на 01.11.2022

Група банків	Чисті активи, млн грн	Частка, %	Кошти фізичних осіб, млн грн	Частка, %
Державні	1 132 736	50,9	521 999	60,0
Іноземних банківських груп	656 508	29,5	193 845	22,3
Приватні	437 962	19,6	154 071	17,7
Усього	2 227 206	100	869 915	100

Тенденція до зростання частки коштів фізичних осіб у державних банках спостерігалася з самого початку війни. Не особливо змінилась вона і після ухвалення закону про гарантування вкладів фізичних осіб у банках повним обсягом на період дії воєнного стану. З одного боку, це може свідчити про довіру населення до державних банків, які, на думку багатьох наших громадян, є більш надійними порівняно з іншими банками, а з іншого – про недостатній рівень фінансової грамотності та низьку схильність до ризику значної частини населення.

Концентрація ресурсів у державних банках на думку багатьох фахівців та експертів може призвести до збільшення кредитних ризиків цих банків, оскільки виникає спокуса вирішення проблеми кредитного стимулювання економіки через реалізацію урядових програм підтримки бізнесу саме за рахунок державних банків. Підтвердженням цього можуть бути дані таблиці 3.3, які свідчать про те, що лише державні банки за період війни наростили свій кредитний портфель (приріст становив майже 10 %). Водночас банки іноземних банківських груп та банки з приватним капіталом скоротили обсяги своїх кредитних вкладень. Причому найбільшим як в абсолютному так і у відносному вираженні воно було у банків іноземних банківських груп.

Таблиця 3.3 – Динаміка кредитного портфеля банківського сектору України в розрізі груп банків за період 01.02–01.11.2022

Група банків	Кредитний портфель на 01.11.22, млн грн	Кредитний портфель на 01.02.22, млн грн	Зміна в абсолютному вираженні, млн грн	Зміна у відносному вираженні, %
Державні	303 247	277 186	26 061	9,4
Іноземних банківських груп	258 548	318 750	-60202	-18,9
Приватні	162 977	192 186	-29 909	-15,6
Усього	724 772	788 122	869 915	100

Щодо депозитних портфелів, то в цілому за банківською системою з початку війни вони зросли майже на 300 млрд грн, а у відносному вираженні майже на 20 %. Водночас значна частка цього зростання припадає саме на державні банки, залишки коштів клієнтів у яких за цей час збільшились на третину. Суттєво зросли також депозитні портфелі банків іноземних банківських груп, а кошти клієнтів у банках з приватним капіталом майже не змінилися (табл. 3.4).

Таблиця 3.4 – Динаміка депозитного портфеля банківського сектору України в розрізі груп банків за період 01.02–01.11.2022

Група банків	Кошти клієнтів на 01.11.22, млн грн	Кошти клієнтів на 01.02.22, млн грн	Зміна в абсолютному вираженні, млн грн	Зміна у відносному вираженні, %
Державні	932 182	701 196	230 986	32,9
Іноземних банківських груп	538 427	484 904	53 523	11,0
Приватні	335 079	334 582	497	0,15
Усього	1 805 688	1 520 682	285 006	18,7

На думку фахівців в умовах війни клієнти обирають один з трьох типів банків. Перший тип – це великі та надійні, в яких велика мережа відділень і які знаходяться недалеко від дому. Другий тип – це високотехнологічні банки, які пропонують не лише дистанційне обслуговування, а й дистанційне відкриття рахунків. І третій тип – так звані «безпечні гавані» – банки з західним капіталом. У них може не бути великої мережі, але є відчуття клієнтом стабільності: що б не трапилося, західний акціонер допоможе. На перший погляд дані таблиці 3.4 вказують на те, що під час війни вкладниками віддавалась перевага банкам першого та третього типу, але дані таблиці 3.5 свідчать про те, що за період воєнного стану стрімко зросли залишки клієнтів і в банках другого типу. Так, зокрема, Юнекс Банку вдалося майже подвоїти залишки на рахунку своїх клієнтів. Наразі Юнекс Банк позиціонує себе як фінтех-платформа, яка зосереджена на впровадженні інноваційних технологічних рішень, які спрощують доступ для клієнтів до безпечних та зручних фінансових послуг. Зокрема, банком запроваджено новітній продукт – першу в Україні платіжну картку, яка поєднує платіжний інструмент та криптовалюти. Картка дозволяє розраховуватися криптовалютою за товари та послуги всюди, де доступні безготівкові оплати. Конвертація криптовалюти відбувається у автоматичному режимі: при розрахунку карткою еквівалентна сума списується з криптовалютного балансу гаманця Weld Money. Оформлення віртуальної картки відбувається онлайн на платформі Weld Money. За такої умови використовуються сучасні технології верифікації та ідентифікації клієнтів, імплементовані Юнекс Банком, згідно з чинним законодавством України.

Таблиця 3.5 – Динаміка депозитного портфеля високотехнологічних вітчизняних банків з приватним капіталом за період 01.02–01.11.2022

Банк	Кошти клієнтів на 01.11.22, млн грн	Кошти клієнтів на 01.02.22, млн грн	Зміна в абсолютному вираженні, млн грн	Зміна у відносному вираженні, %
Універсалбанк (Монобанк)	60 675	42 278	18 397	43,5
Юнекс Банк	2 026	1 152	874	75,8
А-Банк	13 092	11 370	1722	15,1

Під час війни з'явився тип клієнтів, яких банкіри називають «покупцями». Це клієнти, які відкривають рахунки у 5–10 банках, щоб обходити встановлені ліміти на зняття коштів з рахунків та відкриття конвертаційних депозитів. Запровадження конвертаційних валютних конвертаційних депозитів можна вважати ще одним чинником, який забезпечив збільшення залишків коштів клієнтів у деяких банках. Зокрема, це стосується і А-Банку, який одним із перших надав можливість відкривати такі депозити дистанційно.

Запровадження конвертаційних валютних депозитів було одним із кроків, вжитих Національним банком України з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Ще одним таким кроком мало стати суттєве підвищення величини облікової ставки до 25 % річних. Це за задумом регулятора мало зменшити інфляційний та девальваційний тиск на гривню та збільшити привабливість банківських депозитів через підвищення відсоткових ставок за ними. Дані табл. 3.6 свідчать про те, що банкам з приватним капіталом, які першими суттєво підвищили ставки за вкладами фізичних осіб (до рівня 17–19 відсотків річних), вдалося значно наростити обсяги залучених коштів від фізичних осіб.

Таблиця 3.6 – Динаміка депозитного портфеля вітчизняних банків з приватним капіталом з найвищими відсотковими ставками за період 01.02–01.11.2022

Банк	Кошти фізичних осіб на 01.11.22, млн грн	Кошти фізичних осіб на 01.02.22, млн грн	Зміна в абсолютному вираженні, млн грн	Зміна у відносному вираженні, %
Комінбанк	2 256	1 604	652	40,6
Глобус	1 826	1 578	248	15,7
Акордбанк	2 682	2 037	645	31,7
Альянс	2 254	1 818	436	24,0

Потрібно також зазначити той факт, що у структурі коштів фізичних осіб переважають кошти на вимогу (табл. 3.7). З одного боку, це дає можливість банкам зменшувати свої процентні витрати, оскільки такі ресурси мають мінімальну вартість або взагалі для банків є безкоштовними, що є важливим в умовах зниження прибутковості банківської діяльності. З іншого – кошти на вимогу є нестабільним банківським ресурсом, а їхнє зростання призводить до підвищення ризику ліквідності банку.

Таблиця 3.7 – Структура депозитів фізичних осіб у банківському секторі України в розрізі груп банків на 01.11.2022

Група банків	Кошти фізичних осіб, млн грн	Кошти фізичних осіб на вимогу, млн грн	Частка коштів на вимогу у загальних коштах, %
Державні	521 999	337 689	64,7
Іноземних банківських груп	193 845	142 024	73,3
Приватні	154 071	83 525	54,2
Усього	869 915	563 238	64,7

Така ситуація може пояснюватись тим, що населення не має особливої довіри до вітчизняних банків, але в умовах війни у нього немає альтернативи тримати гроші в іншому місці, ніж банківська система. Багато наших громадян стали довіряти більше банківським установам, ніж «скляним банкам» і «матрацам». Маючи багато грошей на руках, вони рятували свої кошти через відділення банків. Це було надійніше, ніж просто тримати вдома, коли літають ракети.

Дані табл. 3.8 щодо частки коштів фізичних осіб на вимогу у національній валюті також підтверджують цю тезу, а також свідчать про сумніви значної частини населення у стабільності курсу національної валюти. У державних банках та банках іноземних банківських груп частка строкових вкладів фізичних осіб у національній валюті становить менше 30 % і лише у банках з приватним капіталом спостерігається приблизний паритет між обсягами коштів фізичних осіб на вимогу та строковими депозитами в національній валюті. Водночас частка строкових вкладів фізичних осіб в іноземній валюті в банках іноземних банківських груп є ще меншою, а в державних банках ситуацію дещо покращують конвертаційні валютні депозити, які є строковими, і досить активно відкриваються фізичними особами через мобільні додатки в ПриватБанку та Укргазбанку. Така ситуація має цілком логічне пояснення, оскільки ставки, які пропонуються за строковими вкладами для фізичних осіб державними банками і банками іноземних банківських груп, є доволі низькими і не покривають рівень інфляційних очікувань.

Таблиця 3.8 – Структура депозитів фізичних осіб
у національній валюті в банківському секторі України
в розрізі груп банків на 01.11.2022

Група банків	Кошти фізичних осіб у національній валюті, млн грн	Кошти фізичних осіб на вимогу у національній валюті, млн грн	Частка коштів на вимогу у загальних коштах у національній валюті, %
Державні	365 067	260 643	71,4
Іноземних банківських груп	94 579	67 096	70,9
Приватні	89 087	46 413	52,1
Усього	548 733	374 152	68,2

Незважаючи на труднощі ведення бізнесу в умовах воєнного стану, вітчизняна банківська система в цілому за підсумками діяльності за перші 10 місяців 2022 року є прибутковою (табл. 3.9). Водночас понад 60 % загального прибутку усіх банків припадає на державні банки, а решта приблизно порівну розподілена між банками іноземних банківських груп та банками з приватним капіталом. Потрібно зазначити те, що прибуток ПриватБанку перевищує сукупний фінансовий

результат (з урахуванням як прибутків, так і збитків) по всіх банках в цілому. 19 з 67 банків є збитковими, серед них 2 державні, 6 банків іноземних банківських груп та 11 банків з приватним капіталом. Найбільші збитки зафіксували державні Укрексімбанк та Укргазбанк, а також Альфа-Банк, який змінив назву на Сенс Банк.

Таблиця 3.9 – Концентрація фінансових результатів банківського сектору України на 01.11.2022

Група банків	Доходи, млн грн	Витрати, млн грн	Прибуток, млн грн
Державні	92 859	82 571	10 288
Іноземних банківських груп	61 080	57 905	3 175
Приватні	52 755	49 705	3 050
Усього	206 694	190 181	16 513

Аналізуючи структуру доходів банків, потрібно зазначити, що у всіх груп банків переважає чистий процентний дохід (табл. 3.10). Заслуговує на увагу той факт, що у державних банків друге місце за величиною посідає чистий комісійний дохід, але це заслуга насамперед ПриватБанку, чистий комісійний дохід якого становить понад 70 % чистого комісійного доходу усіх державних банків. У банків іноземних банківських груп та банків з приватним капіталом друге місце за величиною посідає торговий результат, що свідчить про те, що ці банки, особливо банки з приватним капіталом, намагались отримати зиск від ажіотажу на валютному ринку.

Таблиця 3.10 – Структура доходів банківського сектору України в розрізі груп банків на 01.11.2022

Група банків	Чистий процентний дохід, млн грн	Чистий комісійний дохід , млн грн	Торговий результат, млн грн
Державні	49 859	23 113	16 499
Іноземних банківських груп	40 944	8 053	9 737
Приватні	29 493	8 679	12 024
Усього	120 296	39 845	38 260

Зі свого боку аналіз структури процентних доходів банків свідчить про те, що державні банки майже половину своїх процентних доходів отримали від операцій з цінними паперами, що вказує на активне придбання ними депозитних сертифікатів Національного банку України та державних цінних паперів. У банків іноземних банківських груп серед процентних доходів переважають доходи від операцій з юридичними особами, а у банків з приватним капіталом – доходи від операцій з фізичними особами (табл. 3.11).

Таблиця 3.11 – Структура процентних доходів банківського сектору України в розрізі груп банків на 01.11.2022

Група банків	Процентні доходи від операцій з юридичними особами, млн грн	Процентні доходи від операцій з фізичними особами, млн грн	Процентні доходи від операцій з цінними паперами, млн грн
Державні	23 225	14 708	34 600
Іноземних банківських груп	21 864	14 206	17 518
Приватні	13 274	18 663	14 246
Усього	58 363	47 577	66 364

Аналіз структури кредитно-інвестиційних портфелів банків (табл. 3.12) свідчить про те, що обсяги вкладень державних банків в цінні папери перевищують розміри їх чистих кредитних портфелів (сума виданих кредитів за мінусом резервів на покриття втрат за ними). Це вказує на існування надлишкової ліквідності у державних банків. У структурі кредитно-інвестиційних портфелів банків іноземних банківських груп та банків з приватним капіталом помітно переважають кредити та заборгованість клієнтів.

Таблиця 3.12 – Структура кредитно-інвестиційного портфеля банківського сектору України в розрізі груп банків на 01.11.2022

Група банків	Кредити та заборгованість клієнтів, млн грн	Депозитні сертифікати НБУ, млн грн	ОВДП, млн грн
Державні	303 246	180 467	387 854
Іноземних банківських груп	258 549	3 446	38 201
Приватні	162 977	2 806	66 857
Усього	724 772	186 720	492 912

Водночас, як уже зазначалось, за період дії воєнного стану зріс кредитний портфель лише у державних банків. Це відбулося за рахунок кредитів бізнесу в національній валюті. Цьому сприяло активне кредитування за держпрограмами підтримки бізнесу, зокрема агровиробників. Портфель валютних кредитів помітно скоротився, що є цілком логічним за нинішніх умов. Практично заморожене іпотечне кредитування. Продажі на ринку нерухомості значно зменшилися, відповідно і попиту на іпотеку зараз майже нема. А ті одиничні кредити, які є, це скоріше виняток, ніж правило. Вкладення у нерухомість є ризиковими і люди не готові інвестувати кошти, навіть рятуючи накопичення. Якщо раніше, коли зростав курс долара, люди прямували на первинний ринок купувати нерухомість, зараз таке не відбувається. Люди розуміють, що негативні наслідки від таких вкладень можуть виникнути буквально наступного дня.

Ще одна проблема банків – це зростання частки непрацюючих активів і необхідність нарощування резервів на покриття можливих втрат за ними. На тлі зменшення доходів це призвело до збитків на рівні системи за І півріччя, а вже станом на 01.08.22 банківський сектор знову вийшов у прибуток.

Щоб ефективно здійснювати свою діяльність банки ще під час пандемії COVID-19 активно запроваджували дистанційне обслуговування своїх клієнтів. За період дії воєнного стану цей тренд ще більше посилився. У середньому кожен банк закрив за цей період приблизно 12 відділень. Мережа працюючих відділень банків, яка суттєво скоротилася, продовжить скорочуватися. Це пов’язано із необхідністю скорочення витрат банків та зі зниженням бізнес-активності клієнтів, оскільки понад 10 млн громадян виїхали за кордон. За даними деяких банків, до 10 % їхніх клієнтів перебуває за кордоном. Тому сьогодні на перший план виходить зручність мобільних застосунків та доступність кол-центрів. Сьогодні банкам необхідно бути на зв’язку зі своїм клієнтом 24/7, незалежно від того, де він перебуває – в Україні, за кордоном чи на окупованій території.

Нині банк – це наполовину фінустанова, а наполовину – ІТ-компанія, особливо в банках, які займаються діджиталізацією. На думку фахівців банківського сектору, клієнти користуються мобільним застосунком, лише якщо він зручний, а якщо він не досить комфортний для них, вони ідуть у відділення, але для 10 млн громадян України, які виїхали за кордон, такого вибору немає. За даними банку ПУМБ,

його 180 відділень мають приблизно 1 млн відвідувань клієнтів на місяць, а кількість входжень у мобільний застосунок – приблизно 25 млн разів. 90 % коштів надходить через мобільний застосунок, 60 % рахунків відкриваються клієнтами теж у застосунку. Вебверсією інтернет-банкінгу в ПУМБ користується лише 5 % цифрових клієнтів, а 95 % – мобільним застосунком».

Щодо подальших викликів, які постають перед вітчизняними банками, то на думку самих банкірів вони є такими: перший виклик – це зниження доходів щодо витрат. Другий – зростання частки непрацюючих кредитів. Третій – залежність деяких банків від вже недешевого рефінансування НБУ. Четвертий – масова міграція людей за кордон, яка негативно впливає на економічну активність і обсяг операцій в Україні та унеможливлює фізичне відвідування відділення, коли це буває необхідно. І п’ятий виклик – це втрата частини персоналу або через міграцію, або через мобілізацію. Ще одним викликом є законодавчі ініціативи, щоб вирішити проблеми позичальників за рахунок банків. Актуалізуються ризики ліквідності, кредитний та процентний ризики. Чинниками зростання цих ризиків, безумовно, є підвищення облікової ставки НБУ до 25 %, яке в цілому призвело до зростання вартості пасивів, і девальвація гривні. Навіть окремі чутки можуть дестабілізувати роботу банків. Дискусії щодо введення податків на імпорт чи на купівлю валюти одразу провокують переведення клієнтами залишків на гривневих рахунках на рахунки у іноземній валюті.

Одним із основних ризиків банків залишається кредитний ризик. Банки, які мають великі корпоративні чи роздрібні портфелі, напевне, матимуть надзвичайно велику кількість реструктуризацій за цими кредитами. Це змушує такі банки працювати над формуванням резервів на вже реалізовані чи потенційні кредитні ризики. Ключовою проблемою у діяльності вітчизняних банків у нинішніх умовах є зниження платоспроможності споживачів банківських послуг. Відбувається зростання безробіття і падіння доходів населення. За опитуваннями рік тому 12 % українців не могли собі дозволити купувати їжу та одяг, нині 40 % респондентів зазначають, що ситуація погіршилася настільки, що вони мають складності з купівлею їжі та одягу. У багатьох банків обсяги видачі кредитів перебувають десь на рівні 30 % від довоєнного кредитування. Зокрема, за даними банку ПУМБ, якщо до війни його обсяги кредитування на роздрібному ринку становили приблизно 5 млрд грн на місяць, то зараз трохи більше 1,5 млрд грн після майже нуля в перші місяці війни.

Пандемія COVID-19, зовнішня агресія та ряд інших деструктивних причин призвели до формування турбулентного середовища діяльності фінансових установ, зокрема банків в Україні. Зі свого боку це продукує коктейль ризиків у банківській діяльності й ускладнює управління ними, зокрема їх вимірювання.

У міжнародній практиці вимірювання ринкових ризиків банку здійснюється в основному з використанням показника value at risk (VaR)[2]. VaR – це виражена в грошових одиницях оцінка величини, яку не перевищать можливі впродовж певного періоду втрати з заданою ймовірністю. Іншими словами, величина VaR характеризує найбільші можливі втрати, обумовлені коливаннями ринкових факторів, які розраховуються:

– на певний період у майбутньому (часовий горизонт);

– із заданою ймовірністю його неперевищення (рівень довіри);

– у разі певного припущення про характер поведінки ринку (метод розрахунку).

Довірчий інтервал та часовий горизонт є ключовими параметрами, без яких неможливо розрахувати та інтерпретувати показник VaR.

Довірчий інтервал обирається залежно від схильності до ризику, зазначеної в регламентуючих документах наглядових органів. Базельський комітет з банківського нагляду рекомендує рівень у 99 %, на який мають орієнтуватись національні регулятори банківської діяльності.

Часовий горизонт для розрахунку VaR обирається, виходячи з мінімальних термінів, упродовж яких можна реалізувати на ринку певний інструмент (закрити позицію). Наприклад, одноденний VaR, тижневий VaR, місячний VaR тощо.

Існують дві основні групи підходів до оцінки VaR. Перша група базується на так званому «локальному оцінюванні», тобто на лінійній або більш складній апроксимації функції вартості фінансового інструмента, найважливішим прикладом якого є параметричний дельта-нормальний метод. Друга група використовує «повне оцінювання», яке передбачає повний перерахунок вартості фінансового інструмента без апроксимуючих припущень. До цієї групи відносять метод історичного моделювання та метод Монте-Карло. Під час використання будь-якого з цих підходів модель розрахунку VaR необхідно верифікувати на предмет адекватності. Необхідно також розуміти переваги та недоліки кожного з методів розрахунку VaR (табл. 3.13).

Таблиця 3.13 – Порівняльна характеристика методів розрахунку показника VaR

№ з/п	Критерії	Дельта-нормальний метод	Метод історичного моделювання	Метод Монте-Карло
1.	Оцінювання	Локальне	Повне	Повне
2.	Застосовність до нелінійних інструментів	Ні	Так	Так
3.	Врахування історичного розподілу	Як оцінка нормального розподілу	Точно те, що було	Повне
4.	Врахування прогнозованої волатильності	Можливе	Ні	Так
5.	Припущення про нормальний розподіл	Так	Ні	Ні
6.	Оцінка надзвичайних подій	Погана	Погана	Можлива
7.	Модельний ризик (неадекватність)	Може бути значним	Прийнятний	Високий
8.	Обсяг необхідної вибірки даних	Середній	Досить великий	Малий
9.	Складність обчислення	Невисока	Висока	Досить висока
10.	Наочність (ясність)	Середня	Велика	Мала

Перевагами показника VaR є те, що він може використовуватись для агрегування ризиків, забезпечує можливість вимірювання капіталу під ризиком та контролювати ризики. Разом із тим він має і ряд недоліків, зокрема: відсутність інформації про найгірший можливий збиток за межами значення VaR, під час розподілів з різною товщиною «хвостів» може виходити однакове значення VaR, для одного і того ж портфеля довірчі рівні його значення можуть суттєво відрізнятись, відсутність субадитивності, що означає можливість перевищення значення ризику портфеля суми індивідуальних ризиків його складових елементів. Ще одним суттєвим недоліком показника VaR є те, що він не забезпечує адекватної оцінки ризиків у кризові періоди, які характеризуються підвищеною фінансовою турбулентністю.

Турбулентний підхід до пізнання стану фінансового ринку розглядається як алгоритм вивчення його як системи, що функціонує у непередбачуваних, хаотичних і мінливих умовах, які загрожують її стійкості та призводять до виникнення високого рівня ентропії в її межах і ускладнює процес передбачення та прогнозування подальшої поведінки такої системи.

Одним із показників ризику, які відповідають умовам когерентності, є показник conditional VaR (CvaR) або ж expected shortfall (ES). Цей показник забезпечує можливість оцінити можливі втрати, у разі перевищення значення VaR. Необхідність використання цього показника обумовлюється ефектом «товстих хвостів», тобто відсутністю нормального розподілу, а також тим, що він може використовуватись для вимірювання ризиків у періоди криз.

Якщо показник VaR дає відповідь на запитання: «З якою ймовірністю втрати банку не перевищать 1 млн грн?», то показник CVaR: «Якщо втрати банку перевищать 1 млн грн, то якими вони можуть бути?» CVaR визначається як середньозважене значення величини VaR та очікуваних втрат, що перевищують VaR. Величина CVaR не може бути нижчою ніж величина VaR. CVaR може забезпечувати визначення величини значних втрат, які можуть виникати саме в періоди фінансової турбулентності і з досить низькою ймовірністю. Оцінка ризиків на основі показника VaR у такій ситуації буде заниженою і не відображатиме потенційну величину втрат банку. Разом з тим потрібно зауважити, що, як і будь-який показник ризику, CVaR має власні недоліки: для отримання адекватної оцінки необхідна велика кількість спостережень, більш чутливий до помилок, його надійність суттєво залежить від точності хвоста використовуваної моделі.

Важливо регулярно проводити бектестування та стрес-тестування оцінок ринкових ризиків банків, визначених на основі показників VaR та CVaR. Це забезпечує перевірку їх адекватності за тих чи інших умов. Доцільним також є застосування цих показників як доповнення один до одного.

Оскільки за прогнозами багатьох фахівців та експертів деглобалізаційні процеси будуть довготривалими і лише посилюватимуться, вітчизняним банкам доцільно зосередитись на коригуванні стратегій свого розвитку з урахуванням впливу деглобалізаційних ризиків. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на ідентифікацію таких ризиків, їх оцінювання та управління ними.

Поділяючи думку про посилення деглобалізаційних процесів, важливим аспектом залишається вплив таких процесів на боргову політику, зокрема крізь призму реструктуризації боргових навантажень, що зумовлює хід подальшого викладу матеріалу цієї монографії.

3.3. Принципи та підходи до оптимізації процесів реструктуризації боргових навантажень на національну економіку

Перш ніж розпочати розгляд задекларованого аспекту проблематики боргових навантажень, варто звернутися до існуючого бачення, а саме того, що в загальному підході вважали, що, мабуть, найкраща стратегія – це стратегія Полонія з шекспірівського «Гамлета», яку підтримував Бенджамін Франклін, коли він сказав: «Не будь ні позичальником, ні кредитором». Щодо реструктуризації внутрішнього боргу, то вважається, що вона схожа на операцію: ви робите це, лише якщо необхідно, і уникаєте цього, якщо це може принести більше шкоди, ніж користі.

Загалом зі зростанням боргової вразливості та зростанням обсягів суверенного внутрішнього боргу в країнах з економікою, яка розвивається, питання про те, коли та яким чином реструктуризувати такий борг, сьогодні гостріші, ніж будь-коли. Не випадково проблеми реструктуризації боргових навантажень досліджували велике коло вчених, серед яких: М. Антонов[458], С. Бугіль, М. Пазак[459], Т. Вахненко[460], І. Дернова[461], А. Єріна[462], В. Лісовенко, Л. Бенч, О. Бец[463],

[458] Антонов М. С. Дослідження впливу державного боргу на показники економічного розвитку України. *Вісник Української академії банківської справи*. 2015. № 1 (38). С. 50–54.

[459] Бугіль С. Я., Пазак М. Р. Державний борг України: аналіз та напрямки оптимізації боргової політики держави. *Вісник Львівського торговельноекономічного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 51. С. 86–91. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2016_51_17

[460] Вахненко Т. П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи. *Фінанси України*. 2009. № 6. С. 14–28.

[461] Дернова І. А. Державний борг та динаміка курсу національної валюти: статистична оцінка. *Ефективна економіка*. 2011. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_2_11

[462] Єріна А. М., Єрін Д. Л. Статистичні індикатори платоспроможності країни. *Наукові записки*. Т. 22. К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. С. 330–334.

[463] Лісовенко В. В., Бенч Л. Я., Бец О. І. Державний борг: концептуальні засади та макроекономічні аспекти. *Фінанси України*. 2014. № 12. С. 7–31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2014_12_3

І. Лютий[464], В. Сіденко, В. Юрчишин, К. Маркевич[465], К. Самсонова[466], В. Терещенко[467], І. Федорович[468] та багато інших дослідників.

Реструктуризація внутрішнього боргу є інструментом, який можуть використовувати суверени, які стикаються з фіскальними та економічними труднощами.

За останні два десятиліття у країнах з ринковою економікою, що розвивається, частка державного внутрішнього боргу – скорочено «внутрішній борг» – зросла з 31 до 46 % від загального державного боргу. Отже, реструктуризація внутрішнього боргу, ймовірно, відіграє певну роль у вирішенні майбутніх боргових криз. Новий документ МВФ спирається на останні 40 років реструктуризації суверенного боргу, щоб запропонувати деяке розуміння ключових міркувань щодо реструктуризації внутрішнього боргу, яка відновлює прийнятність боргу, мінімізуючи спричинені зриви[469].

На сьогодні значна частина наукової роботи Фонду щодо проблем суверенного боргу зосереджена на наслідках реструктуризації державного зовнішнього боргу шляхом зміни умов боргу, таких як сума боргу або період погашення через переговори з різними групами зовнішніх кредиторів. Але, як з'ясовано в документі, реструктуризація боргу, випущена згідно з національним законодавством, відрізняється.

З одного боку, реструктуризацію внутрішнього боргу може бути легше здійснити. Органи влади можуть, наприклад, просто вирішити змінити умови боргових контрактів шляхом зміни національного

---

[464] Лютий І. О. Зражевська Н. В., Рожко О. Д. Державний кредит та боргова політика України : монографія. К. : Центр учбової літератури, 2008. 352 с.

[465] Сіденко В., Юрчишин В., Маркевич К. Борги: час брати і час віддавати. Глобальні тенденції та виклики для України: аналітична доповідь. Київ : Заповіт, 2015. 74 с.

[466] Самсонова К. В. Бюджетний дефіцит в Україні та проблеми його фінансування. URL : http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_10_3/stat_10_3/76.pdf (дата звернення: 05.09.2022).

[467] Терещенко В. Л. Проблема управління державним боргом України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. URL : http://globalnational.in.ua/archive/10-2016/180.pdf

[468] Федорович І. М. Моделювання динаміки державного боргу та факторів впливу на неї. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 16, № 1. С. 257–267.

[469] Sovereign Domestic Debt Restructuring: Handle With Care. URL : https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2021/12/01/blog-sovereign-domestic-debt-restructuring

законодавства. Це може уникнути деяких дорогих наслідків, пов'язаних із реструктуризацією зовнішнього боргу, таких як втрата доступу до ринків зовнішнього боргу. З іншого – внутрішній борг часто належить переважно внутрішнім кредиторам, які зазнають збитків. Через цей канал проблема суверенного боргу може легко поширитися на національні банки, пенсійні фонди, домашні господарства та інші сектори вітчизняної економіки. Це може посилити економічні проблеми, через які реструктуризація боргу була необхідною в передусім.

Зовнішній державний борг – це запозичення, зроблені на зовнішніх ринках від іноземних кредиторів або урядів інших країн.

Рішення реструктурувати чи ні внутрішній борг завжди є прерогативою суверена і передбачає відповідальність за обмеження шкоди та допомогу в пом'якшенні наслідків реструктуризації для внутрішньої економіки. Наприклад, щоб уникнути загрози життєздатності внутрішньої фінансової системи, від уряду можуть вимагати рекапіталізацію деяких банків або поповнення пенсійних накопичень. Подібно забезпечення подальшого ефективного функціонування центрального банку може вимагати фіскальної підтримки.

Розрахунок чистої вигоди визначатиме, чи повинен внутрішній борг бути частиною реструктуризації разом із зовнішнім боргом чи окремо. Щоб залучити широку участь кредиторів у реструктуризації та зменшити ймовірність дорогих судових розглядів, процес реструктуризації має сприйматися як справедливий і прозорий.

Обсяг претензій для включення до будь-якої реструктуризації внутрішнього боргу – периметр – загалом залежатиме від суми списання боргу, необхідної для відновлення прийнятності боргу, і чистої вигоди, яку можна отримати від кожного типу вимог. У принципі, можна було б включити всі внутрішні боргові зобов'язання уряду. Деякі кредитори можуть спробувати використати свій політичний вплив, щоб захистити себе від розподілу тягаря, тим самим перекладаючи тягар коригування на інших кредиторів. Але широке розповсюдження та використання добровільних механізмів може сприяти активізації участі в реструктуризації за рахунок зниження розміру допомоги, яку вимагають від кожної групи кредиторів.

Стратегія, яка залучає кредиторів конструктивно та прозоро, яка спирається на ринкові стимули та яка являє собою обмін боргів як частину послідовного макроекономічного плану, здебільшого працює найкраще. Важливо переконливо пояснити, як реструктуризація вписується у ширшу стратегію усунення причин, що призвели до

стресу із суверенним боргом, щоб забезпечити політичну підтримку, необхідну для успішної операції, яка відновить стійкість боргу.

Реструктуризація внутрішнього боргу повинна бути розроблена так, щоб передбачити, мінімізувати та керувати його впливом на національну фінансову систему.

Органи влади повинні вжити заходів, які зменшать втрати для банків, небанківських інституційних інвесторів і домогосподарств, а також мінімізують вторинні ефекти. Наприклад, вплив на банки можна обмежити продовженням строків погашення та/або зниженням процентної ставки замість зменшення номінальної суми непогашених вимог. Збитки потрібно визнавати на ранніх стадіях і, можливо, потребуватиме їх поєднання зі стратегією відновлення резервів капіталу банків.

Загальносистемна екстрена підтримка, яка дозволяє установам конвертувати неліквідні активи в готівку, може знадобитися для забезпечення функціонування банківської системи та зміцнення довіри. У деяких випадках, можливо, доведеться розглянути тимчасові заходи для уповільнення спричиненого панікою зняття депозитів і відпливу капіталу.

Влада повинна ретельно оцінити потенційно несприятливі наслідки одностороннього внесення змін до національного законодавства. Включення та використання положень про колективні дії у внутрішніх боргових контрактах могло б підвищити правову визначеність і передбачуваність, запропонувавши потенційно кращий механізм реструктуризації порівняно з модернізацією такого механізму законом.

Реструктуризація внутрішнього боргу є інструментом, який можуть використовувати суверени, які стикаються з фіскальними та економічними труднощами. Щоб досягти успіху, він має бути добре розроблений, щоб не завдавати більше шкоди, ніж користі. Щоб гарантувати, що це зроблено правильно з першого разу, реструктуризація державного внутрішнього боргу має бути частиною ширшого пакету політичних заходів, які ефективно вирішують основні проблеми та вразливість боргу.

Криза COVID-19 змусила країни з економікою, що розвивається, перевищити вже рекордно високий рівень державного боргу, щоб пом’якшити економічні наслідки кризи для сімей та їхньої внутрішньої економіки. Середній загальний борговий тягар серед країн із низьким і середнім рівнем доходу зріс приблизно на 9 процентних пунктів валового внутрішнього продукту (ВВП) упродовж першого року пандемії порівняно із середньорічним зростанням на 1,9 процентного пункту впродовж попереднього десятиліття (рис. 3.4).

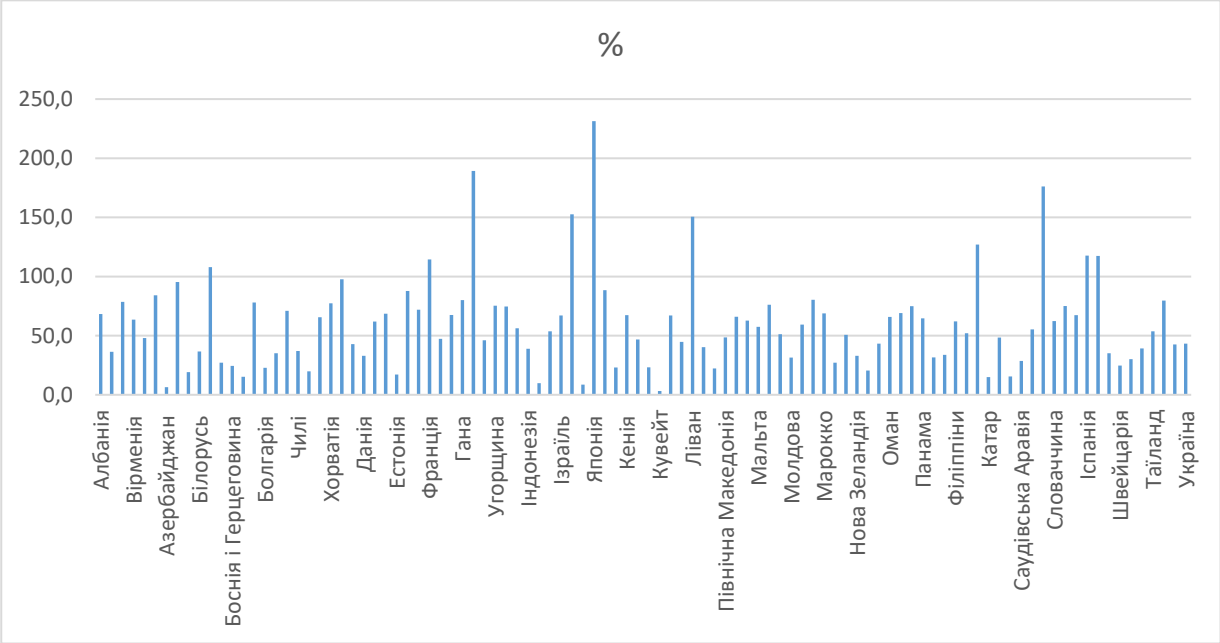

Рисунок 3.4 – Державний борг: % від ВВП за країнами[470]

Згідно з даними Міжнародного валютного фонду (МВФ) 2020 року пандемія COVID-19 спричинила глобальне зростання запозичень, що призвело до збільшення державного боргу приблизно на 14 процентних пунктів до приблизно 102 % світового валового внутрішнього продукту. Різке зростання цін на сировинні товари після вторгнення росії в Україну та підвищення процентних ставок на тлі високої інфляції загрожували подальшим зростанням державного боргу та витрат на його обслуговування 2022 року, особливо для країн, що розвиваються[471].

Економісти давно знають, що вищий рівень державного боргу корелює з уповільненням довгострокового економічного зростання. Проте кореляція не є причинно-наслідковим зв'язком, і часто саме повільні темпи зростання спричиняють збільшення державного боргу, оскільки недоотримання податків і збільшення витрат на систему соціального захисту збільшують дефіцит бюджету[472].

Після глобальної фінансової кризи 2008 року прихильники жорсткої економії посилалися на дослідження, згідно з якими зростання державного боргу понад 90 % ВВП стало переломним моментом, який

[470] Ukraine Government Debt: % of GDP. URL : https://www.ceicdata.com/en/indicator/ukraine/government-debt--of-nominal-gdp

[471] International Monetary Fund, IMFBlog. Dangerous Global Debt Burden Requires Decisive Cooperation.

[472]International Monetary Fund. "No Magic Threshold. URL : https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/06/ pescatori.htm

серйозно підриває перспективи економіки. Пізніше було доведено, що дослідження мало недоліки, а його висновки були оскаржені[473].

Водночас як більший борг може уповільнити зростання, а повільніше зростання може спричинити зростання державного боргу, рівень боргу, при якому він перетворюється на проблему, залежить від особливостей країни, включаючи джерела фінансування боргу та каталізатори економічного зростання.

Суверенний борг Японії досяг 257 % ВВП 2021 року, а співвідношення боргу до ВВП упродовж тривалого часу було найвищим у світі на тлі постійної дефляції. Це мало значення, доки центральний банк країни викуповував половину непогашених державних боргових зобов'язань у рамках своєї програми кількісного пом'якшення, принаймні до розпродажу державних облігацій, пов'язаного зі знеціненням ієни в середині 2022 року. Довгострокове зниження прибутковості японських державних облігацій на тлі купівлі центральним банком і дефляції спричинило збитки для спекулянтів, які зробили ставку на падіння цін на облігації в результаті зростання рівня боргу, що дало торгівлі прізвисько «виробник вдови»[474].

Японія та Сполучені Штати Америки випускають увесь свій борг у валюті, яку вони контролюють, що робить дефолт державного боргу особливо малоймовірним. Крім економічної потужності та інституційної потужності найбільшої та третьої за величиною економік світу, Федеральна резервна система та центральний банк Японії мають необмежену кількість доларів США та японських єн відповідно, які вони можуть витратити на купівлю облігацій, випущених їхніми урядами.

Натомість уряди країн-членів Європейського Союзу беруть позики у валюті, яка контролюється Європейським центральним банком (ЄЦБ). У результаті рішення про підтримку цін на державні облігації Італії приймаються у Франкфурті, а не в Римі. Деякі економісти вказують на таку домовленість як на основну причину європейської кризи суверенного боргу[475].

---

[473] London School of Economics. Public Debt, GDP Growth, and Austerity: Why Reinhart and Rogoff Are Wrong. URL : https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/public-debt-gdp-growth-and-austerity-why-reinhart-and-rogoff-are-wrong/

[474] Scientific Research. The Sustainability of Japan's Government Debt: A Review. URL : https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=79094

[475] Journal of Financial Regulation. "The Quest for a European Safe Asset – A Comparative Legal Analysis of Sovereign Bond-Backed Securities, E-Bonds, Purple Bonds, and Coronabonds. URL : https://academic.oup.com/jfr/article-abstract/6/2/233/5892195

Країни, що розвиваються, часто змушені випускати облігації у валюті (переважно в доларах США), якою вони не керують, щоб залучити іноземних покупців. Це підвищує ризик дефолту, оскільки позичальник не може виконати свої зобов'язання, просто випустивши додаткову валюту, і його єврооблігації оцінюються відповідно.

Удосконалена загальна система розгляду боргів може розчистити шлях через дедалі складніший ландшафт кредиторів. Країни з низьким рівнем доходу сьогодні стикаються з меншою кількістю боргових проблем, ніж 25 років тому, зокрема завдяки ініціативі щодо бідних країн із великою заборгованістю, яка скоротила некерований боргový тягар у країнах Африки на південь від Сахари та інших регіонах. Але хоча показники заборгованості нижчі, ніж у середині 1990-х років, за останнє десятиліття борг зростає і зміна складу кредиторів ускладнить реструктуризацію.

Удосконалення Спільної системи регулювання боргів Групи двадцяти, від якої тепер можуть скористатися 73 країни, які мали право на ініціативу призупинення обслуговування боргу G20 (DSSI) у 2020–2021 роках, може розчистити шлях через цю зростаючу складність кредиторів.

Наразі лише декілька країн подали запити на використання спільної системи, яка була запущена в листопаді 2020 року, підкреслюючи необхідність змін для зміцнення довіри та заохочення участі в ключовий момент для країн із великими боргами та низькими доходами.

Через низькі відсоткові ставки, високі потреби в інвестиціях, обмежений прогрес у залученні додаткових внутрішніх надходжень і розтягнуті системи управління державними фінансами показники заборгованості країн DSSI зросли, частково повернувши назад спад, який спостерігався на початку 2000-х років.

Тепер економічні потрясіння від COVID-19 і війни в Україні додають боргових проблем, з якими стикаються країни з низьким рівнем доходу, навіть коли центральні банки починають підвищувати процентні ставки.

Близько 60 % країн DSSI мають високий ризик боргової скрути або вже перебувають у борговій скруті – коли країна розпочала або збирається розпочати реструктуризацію боргу або коли країна накопичує заборгованість. Серед 41 країни DSSI з високим ризиком боргової скрути, Чад, Ефіопія, Сомалі (відповідно до HIPC) і Замбія вже

подали запити на лікування заборгованості. Приблизно 20 інших демонструють значні порушення застосовних порогових значень високого ризику, половина з яких також мають низькі резерви, зростаючі валові потреби у фінансуванні або поєднання обох 2022 року.

З внутрішньої сторони існуватимуть складні компроміси між необхідністю реструктуризації державного боргу перед вітчизняними банками, у деяких випадках, і впливом такої реструктуризації на стабільність фінансового сектору та здатність вітчизняних банків фінансувати зростання.

Борг у місцевій валюті для середньої країни DSSI подвоївся з 7 % валового внутрішнього продукту 2010 року до 15 % 2021 року. Для тих країн DSSI, які мають доступ до ринку, частка зросла більш ніж утричі з 8 до 28 % 2021 року.

Багато з цих країн DSSI також зазнали посилення зв'язків суверенних банків із збільшенням обсягів внутрішнього суверенного боргу в національних банках. В останні десятиліття країни DSSI позичали переважно у держав-офіційних кредиторів Паризького клубу та приватних банків, а також багатосторонніх установ. Сьогодні Китай і приватні власники облігацій відіграють набагато більшу кредитну роль зовнішнього боргу країн DSSI перед кредиторами Паризького клубу (впала з 28 % 2006 року до 11 % 2020 року). За той період частка заборгованості перед Китаєм зросла з 2 до 18 %, а частка єврооблігацій, проданих приватним кредиторам – з 3 до 11 %.

Однак ситуація суттєво відрізняється у різних країнах. Середні показники приховують різноманіття складу боргу, від часток двосторонніх, багатосторонніх і приватних кредиторів до складу самих офіційних двосторонніх кредиторів. Нині Китай є найбільшим офіційним двостороннім кредитором у більш ніж половини країн DSSI, включно з урахуванням усіх 22 кредиторів Паризького клубу як єдиного пулу. Отже, Китай відіграватиме ключову роль у реструктуризації боргу більшості країн DSSI, яка залучатиме офіційних двосторонніх кредиторів. Хоча різноманітність складу кредиторів вимагає більшої уваги до особливостей країни, відповідні механізми координації будуть ключовими в усіх випадках.

Оскільки витрати та ризики дефолтів державних боргів такі високі, вони зазвичай є останнім заходом для країн-боржників. Наприклад, дефолт Росії за зовнішнім боргом у червні 2022 року став

результатом економічних санкцій, запроваджених через її вторгнення в Україну, які серед інших заходів заборонили громадянам США приймати російські купонні платежі, здійснені в доларах США[476, 477].

Війни, такі як російська, і банківські кризи, такі як ліванська, є одними з основних причин дефолтів державних боргів, поряд із державною корупцією. Глобальні макроекономічні умови та спровокована Росією війна в Україні додають ще один рівень складності до профілю високої заборгованості та, ймовірно, вплинуть на здатність країн обслуговувати борг.

Інфляційний тиск у розвинених економіках спонукатиме центральні банки підвищувати процентні ставки найближчим часом. Підвищення світових процентних ставок ускладнить рефінансування боргів, деномінованих в іноземній валюті, для країн, що розвиваються.

Водночас війна росії в Україні порушує ланцюги поставок і ринки товарів. Міжамериканський банк розвитку нещодавно розробив кілька сценаріїв, що моделюють величину фіскального впливу на регіон Латинської Америки та Карибського басейну. Високі ціни на енергоносії та основні продукти харчування вплинуть на фінансовий стан країн-імпортерів сировини. Це також може вплинути на країни-експортери сировини, оскільки їм потрібно буде надати допомогу вразливим верствам населення у вигляді субсидій на паливо, щоб забезпечити полегшення вищих цін на енергоносії[478].

Державний борг в Україні в середньому становив 352 831 940,06 тисяч гривень з 1999 по 2022 рр., досягнувши найвищого рівня в 1 255 746 261,91 тисяч гривень у липні 2022 року та рекордно низького рівня в 14 428 105,68 тисяч гривень у грудні 1999 року. Надамо інформацію щодо валового завнішнього боргу України, починаючи з 2006 року (щорічно). Наведемо динаміку валового зовнішнього боргу України з 2006 по 2022 рр. (млн дол. США) на рис. 3.5.

---

[476] Bloomberg. Russia Slips Into Historic Default as Sanctions Muddy Next Steps. URL : https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-26/russia-defaults-on-foreign-debt-for-first-time-since-1918

[477] PBS News Hour. U.S. to End Russia's Ability to Pay Off International Debt. URL : https://www.pbs.org/newshour/world/u-s-to-end-russias-ability-to-pay-international-debt

[478] The Next Wave Is Not a Covid-19 Wave: Debt Sustainability in Developing Countries. URL : https://www.csis.org/analysis/next-wave-not-covid-19-wave-debt-sustainability-developing-countries

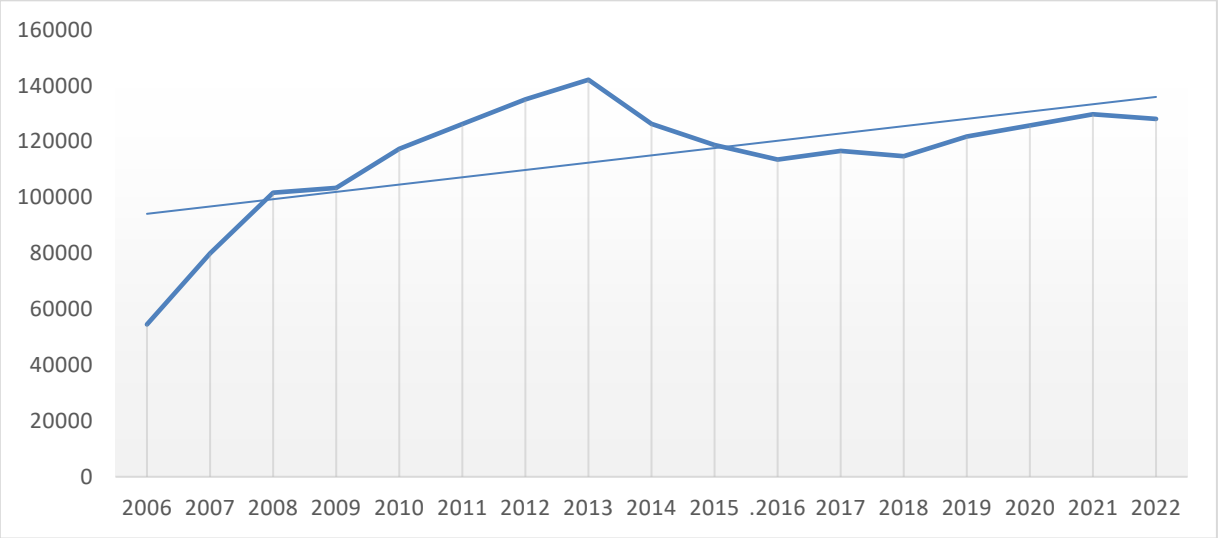

Рисунок 3.5 – Валовий зовнішній борг України з 2006 по 2022 рр. (млн дол. США)

Певну цікавість мають також результати порівняльного аналізу зовнішнього боргу та ВВП України. Тож представимо динаміку валового зовнішнього боргу і ВВП України з 2006 по 2022 рр. (млн дол. США) у табл. 3.14.

Таблиця 3.14 – Динаміка валового зовнішнього боргу і ВВП України з 2006 по 2022 рр. (млн дол. США)

Валовий зовнішній борг (ВЗБ)		Валовий внутрішній продукт (ВВП)		Відношення ВЗБ / ВВП
Роки	Показник	Роки	Показник	
2006	54 512	2006	107 753	50.6 %
2007	79 955	2007	142 719	56.0 %
2008	101 659	2008	179 992	56.5 %
2009	103 396	2009	117 228	88.2 %
2010	117 343	2010	136 419	86.0 %
2011	126 236	2011	163 160	77.4 %
2012	135 065	2012	175 781	76.8 %
2013	142 079	2013	183 310	77.5 %
2014	126 308	2014	131 805	95.8 %
2015	118 729	2015	90 615	131.0 %
2016	113 518	2016	93 270	121.7 %
2017	116 578	2017	112 154	103.9 %
2018	114 710	2018	130 832	87.7 %
2019	121 739	2019	153 781	79.2 %
2020	125 690	2020	155 582	80.8 %
2021	129 711	2021	200 090	64.8 %
2022	128 045	2022		

У результаті війни економічні санкції, застосовані до росії, призвели до неминучого дефолту її економіки, що ще більше породжує питання про те, чи зможе вона бути фактично ізольованою від світового ринку та чи зможе платити іноземним інвесторам. Крім того, G20 може зіткнутися з екзистенційною кризою, що перешкоджає ефективним багатостороннім рішенням у короткостроковій і, можливо, у довгостроковій перспективі.

Україна намагається керувати наслідками, що спричинює високий рівень зовнішнього боргу. Так була розроблена Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2021–2024 роки – розроблений Міністерством фінансів України для оцінки поточного стану та динаміки державного боргу України та визначення цілей, завдань і заходів у середньостроковій перспективі з метою оптимізації структури державного боргу з точки зору співвідношення вартості обслуговування та ризиків у процесі збереження прийнятного рівня боргового навантаження[479].

Закордонні кредитори України підтримали її прохання про дворічне заморожування виплат за міжнародними облігаціями на суму майже 20 мільярдів доларів, як показали нормативні документи, крок, який дозволить спустошеній війною країні уникнути сумбурного боргового дефолту[480].

Україна завершила реструктуризацію боргу на 15 мільярдів доларів наприкінці 2015 року після економічної кризи, пов’язаної з військовим конфліктом, спровокованим росією на її промисловому сході.

Маючи щомісячний бюджетний дефіцит у 5 мільярдів доларів, Україна значно залежить від зовнішнього фінансування від західних союзників і багатосторонніх кредиторів, включаючи Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Світовий банк. За даними Міністерства фінансів, наразі вона отримала 12,7 мільярда доларів у вигляді позик і грантів.

Державний борг рідко є питанням національного виживання, але він став таким для спустошеної війною України.

---

[479] Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2021–2024 роки : постанова від 9 грудня 2021 року № 1291. Київ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2021-%D0%BF#Text

[480] Ukraine's creditors agree 2-year freeze on $20 billion overseas debt. URL : https://www.reuters.com/ markets/europe/ukraines-creditors-agree-two-year-payment-freeze-almost-20-billion-international-2022-08-10/

Найбільшими зовнішніми кредиторами України є: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Японське агентство міжнародного співробітництва та Кредитна програма для реконструкції (KfW).

Крім того, зовнішній борг включає запозичення від розміщення облігацій зовнішньої державної позики (ОЗДП) на зовнішніх ринках. ОЗДП – це документи, які свідчать про те, що держава зобов'язана повернути іноземному кредитору певну суму відсотків під визначений відсоток протягом певного часу.

Внутрішній державний борг формується у результаті отримання кредитів та інших боргових зобов'язань на внутрішньому ринку. Облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) розміщуються на внутрішньому ринку. Це ті самі єврооблігації (ОЗДП) тільки для внутрішнього ринку.

Право здійснення державних запозичень від імені держави належить міністру фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України (далі – КМУ). КМУ визначає основні умови державних запозичень, зокрема основні умови кредитних договорів та основні умови випуску та порядок розміщення державних цінних паперів.

Державні запозичення здійснюються з метою покриття дефіциту державного бюджету та рефінансування державного боргу (це ситуація перевищення видатків бюджету над доходами), фінансування окремих цільових програм або погашення поточної заборгованості. Останнє ще називають рефінансуванням боргу.

Рефінансування боргу здійснюється, коли держава не має достатньо власних бюджетних коштів для погашення боргу. Якщо не буде проведено рефінансування, інші видатки, такі як субсидії чи будівництво доріг, доведеться скоротити. Тому Мінфін щороку перезапозичує необхідну суму і намагається зробити це якомога дешевше (тобто під найменший відсоток).

Покрити дефіцит бюджету можна було б і з іншого джерела – за рахунок надходжень від приватизації державних підприємств. Але якщо план приватизації не буде виконано (а він не виконується з 2011 року, після масштабного продажу «Укртелекому»), необхідну суму доведеться брати в борг.

Було б мудро розпізнати принаймні чотири потенційні труднощі та скласти плани їх подолання.

По-перше, аналіз стійкості боргу (DSA) зазвичай є необхідною умовою для переговорів про полегшення боргів, незалежно від того, чи платежі просто перенесено на майбутнє, чи реструктуризовано, щоб включити зменшення чистої теперішньої вартості. DSA є складним завданням навіть для економік мирного часу, оскільки вони вимагають (серед іншого) прогнозу траєкторії зростання на наступне десятиліття або довше. Для країни, яка зазнала навмисного руйнівного вторгнення, де неясно, скільки продуктивних можливостей залишиться після закінчення бойових дій, надійний DSA просто неможливий. Будь-яка угода щодо реструктуризації, укладена в найближчій перспективі, ґрунтуватиметься на піщаному фундаменті, а це означає, що суттєві переговори щодо боргу із зовнішніми кредиторами мають почекати, доки не закінчиться війна, або принаймні доки не стане зрозуміліше щодо економічних перспектив України.

Але ця невизначеність не означає, що Україні потрібно відкладати взаємодію з кредиторами. Звернувшись зараз, уряд може створити офіційну основу для майбутніх переговорів і мінімізувати ризик того, що обмежені офіційні ресурси підуть на обслуговування довоєнних зовнішніх боргів.

По-друге, всебічна та остаточна реструктуризація зазвичай відбуватиметься під егідою програми підтримки МВФ. Остання програма stand-by МВФ для України була скасована на прохання країни в березні, і важко зрозуміти, як МВФ міг би погодитися на нову в умовах поточного конфлікту. На щастя, керівництво МВФ уже зустрічається з українськими лідерами, щоб обговорити післявоєнну відбудову. Тут також Україні та міжнародному співтовариству знадобиться час, щоб оцінити перспективи країни, узгодити надійну політику та скоординувати дії багатьох залучених двосторонніх, регіональних, багатосторонніх і приватних кредиторів.

По-третє, іноземні кредитори можуть не погодитися зменшити свої претензії або відстрочити виплату, навіть якщо їхні авуари коштують копійки за долар. Власники облігацій здебільшого ведуть наполегливі та тривалі переговори, щоб мінімізувати збитки, але затяжні переговори затримають відновлення, завдаючи шкоди як Україні, так і її кредиторам.

По-четверте, навіть якщо значна більшість власників облігацій хочуть надати допомогу, деякі з них все одно можуть спробувати отримати перевагу, вимагаючи відшкодування повної вартості боргу та вимагаючи від суду арешту активів України або блокування інших її міжнародних операцій. 15-річна боротьба Аргентини з непоборними кредиторами після дефолту 2001 року наглядно ілюструє цю проблему.

Більш того, навіть офіційні кредитори не вище агресивної тактики утримання. Росія все ще намагається стягнути 3 мільярди доларів, які уряд України позичив 2013 року за колишнього президента В. Януковича, незважаючи на широко узгоджену реструктуризацію боргу після вторгнення росії на Донбас 2014 року та анексії Криму. І навіть незважаючи на те, що українські облігації торгуються з значним дисконтом, перспектива надзвичайної міжнародної підтримки може зробити їх більш привабливими для тих, хто не припиняє торгувати.

Офіційні двосторонні кредитори можуть негайно почати вирішувати ці проблеми, оголосивши про відстрочку платежу та підготувавши ґрунт для полегшення боргів у рамках комплексної реструктуризації після війни. Європейський Союз, наприклад, може в односторонньому порядку змінити умови щодо 5 мільярдів євро (5,3 мільярда доларів), які Україна винна йому за програмою макрофінансової допомоги ЄС.

Тоді офіційне списання боргу могло б допомогти Україні в її переговорах з приватними кредиторами. Навіть якщо списання боргів замінить деякі офіційні пожертвування, офіційні кредитори очікують, що Україна шукатиме порівнянних умов від приватних кредиторів, що відповідає давно встановленим міжнародним нормам реструктуризації боргу.

У цьому випадку відстрочка погашення посеред руйнівної війни допомогла б зберегти більшу частину майбутньої здатності України обслуговувати свої борги та отримати додаткову офіційну підтримку. Це відповідало б найкращим колективним інтересам інвесторів і, звичайно, було б краще, ніж альтернатива: жорсткий дефолт.

Контрактні положення щодо єврооблігацій України дозволяють кредиторам, які володіють 10 % або більше випуску облігацій, скликати збори, а тим, хто тримає 75 % або більше, відстрочити погашення.

Залежно від дизайну відстрочки може також бути доступним агреговане голосування, що ще більше зменшить вплив потенційних відмов. Крім того, тимчасове відстрочення виплати боргу під час гуманітарної кризи відрізняється від списання боргів і, безумовно, сприяло б досягненню цілей ESG (екологічні, соціальні й управлінські), які підтримують так багато інвесторів.

Оскільки українські єврооблігації випускаються згідно з англійським законодавством, і борг України регулюється законодавством Нью-Йорка, Велика Британія та Сполучені Штати також можуть діяти від імені країни. Наприклад, вони могли б забезпечити суттєвий захист від будь-яких кредиторів, у яких може виникнути спокуса не брати участь у відстрочці платежу, оскільки вони сподіваються захопити міжнародні активи України. Уряди США та Великої Британії вжили заходів, щоб захистити активи Іраку від примусового стягнення кредиторів 2003 року, і хоча вони виконували резолюцію 1483 року Ради Безпеки ООН, для цього їм не потрібне було схвалення ООН. Такі заходи навряд чи призведуть до ринкових штрафів для суверенного боржника.

У випадку з Україною президент США Джо Байден міг би видати виконавчий наказ, який захищає українське майно від кредиторів у судах США, як це зробив президент Джордж Буш щодо Іраку 2003 року. Подібно парламент Великобританії міг би обмежити судове стягнення боргу, щоб уникнути субсидування інших кредиторів. Парламент уклав це в законі 2010 року, який забороняв приватним кредиторам стягувати пропорційно більше, ніж офіційні кредитори з приблизно 40 країн, які беруть участь в ініціативі МВФ і Світового банку щодо бідних країн із великою заборгованістю. Підриваючи життєздатність стратегії утримання, такі заходи покращили б перспективи ширшої участі кредиторів. Також можемо навести декілька методів зменшення державного боргу, які виявилися найбільш успішними впродовж історії (таб. 3.15).

Таблиця 3.15 – Методи зменшення державного боргу, які виявилися найбільш успішними протягом історії

Метод	Сутність
1	2
Фіскальна та монетарна політика	Замість того, щоб підвищувати податки, уряди часто випускають боргові зобов'язання у формі облігацій, щоб залучити гроші. У часи фінансової негаразди уряди можуть викуповувати самі облігації, які були випущені, що було політикою під назвою «Кількісне пом'якшення» в США після фінансової кризи 2007–2008 років[481]. Одного лише підвищення податків рідко буває достатньо, щоб стимулювати економіку та погасити борги. В історії є приклади, коли скорочення витрат і підвищення податків разом допомагали знизити дефіцит. Порятунок і повернення боргів також можуть допомогти уряду вирішити боргову проблему, але ці підходи також мають помітні недоліки
Видача боргу з облігаціями	Візьмемо, наприклад, випуск державних боргових зобов'язань. Уряди часто випускають облігації, щоб позичити гроші. Це дозволяє їм уникати підвищення податків і забезпечує гроші для оплати витрат, а також стимулює економіку через державні витрати, теоретично створюючи додаткові податкові надходження від процвітаючих підприємств і платників податків. Видача боргових зобов'язань здається логічним підходом, але майте на увазі, що уряд повинен сплачувати відсотки своїм кредиторам, і в певний момент позичені гроші повинні бути повернені. Історично склалося так, що випуск боргових зобов'язань забезпечив економічний поштовх для різних країн, але саме по собі покращення економічного зростання не було особливо ефективним у безпосередньому скороченні довгострокового державного боргу. Коли економіка відчуває біль, наприклад у періоди високого безробіття, уряди також можуть спробувати стимулювати економіку, купуючи ті самі облігації, які вони випустили. Наприклад, Федеральна резервна система США кілька разів впроваджувала кількісне пом'якшення, починаючи з листопада 2008 року, що передбачало купівлю великих обсягів державних облігацій та інших фінансових цінних паперів для стимулювання економічного зростання та допомоги у відновленні після фінансової кризи 2007–2008 років[482]. Багато фінансових експертів віддають перевагу тактиці кількісного послаблення в короткостроковій перспективі. Однак у більш довгостроковій перспективі купівля власного боргу не виявилася більш ефективною, ніж позичання шляху до процвітання шляхом випуску облігацій[483]

[481] Federal Reserve Board. Speech: Monetary Policy since the Onset of the Crisis. URL : https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20120831a.htm

[482] Nstitute for Government. Program Review: The Government of Canada's Experience Eliminating the Deficit 1994–99: A Canadian Case Study. URL : https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/Canada% 27s_deficit.pdf

[483] Federal Reserve Bank of St. Louis. Does Quantitative Easing Work as Advertised? URL : https://www.stlouisfed.org/on-the-economy/2017/november/does-quantitative-easing-work-advertised

Продовження таблиці 3.15

1	2
Маніпулювання процентною ставкою	Підтримання процентних ставок на низькому рівні є ще одним способом, яким уряди прагнуть стимулювати економіку, отримати податкові надходження та, зрештою, зменшити державний борг. Нижчі процентні ставки полегшують позичання грошей фізичним особам і підприємствам. Зі свого боку ці позичальники витрачають ці гроші на товари та послуги, що створює робочі місця та податкові надходження. Низькі відсоткові ставки були політикою Сполучених Штатів, Європейського Союзу, Сполученого Королівства та інших країн під час економічної кризи з певним успіхом. Потрібно зазначити, що процентні ставки, які впродовж тривалого періоду зберігаються на рівні або близько до нуля, не виявилися панацеєю для боргових урядів
Запровадження скорочення видатків	У 1990-х роках Канада мала майже двозначний бюджетний дефіцит. Шляхом глибоких скорочень бюджету (на 20 % або більше впродовж чотирьох років) нація скоротила свій бюджетний дефіцит до нуля протягом трьох років і скоротила свій державний борг на одну третину впродовж п’яти років. Усе це Канада зробила без підвищення податків[484]. Теоретично інші країни могли б наслідувати цей приклад. Насправді бенефіціари витрат, які підживлюють платники податків, часто не погоджуються на запропоновані скорочення. Політиків часто знімають з посади, коли їхні виборці незадоволені політикою, тому їм часто бракує політичної волі для необхідних скорочень. Десятиліття політичних суперечок щодо соціального забезпечення в Сполучених Штатах є яскравим прикладом цього, коли політики уникають дій, які могли б викликати гнів виборців. У екстремальних випадках, таких як Греція 2011 року, протестувальники виходили на вулиці, коли тодішній урядовий кран був закритий[485]

[484] Institute for Government. Program Review: The Government of Canada's Experience Eliminating the Deficit 1994–99: A Canadian Case Study. URL : https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/Canada%2 7s_deficit.pdf

[485] Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). Government at a Glance 2011, Country Note: Greece. URL : https://www.oecd.org/greece/48214177.pdf

Продовження таблиці 3.15

1	2
Підвищення податків	Уряди часто підвищують податки, щоб покрити витрати. Податки можуть включати федеральний податок, податок штату та в деяких випадках місцевий податок на прибуток і податок на бізнес. Інші приклади включають альтернативний мінімальний податок, податки на гріх (на алкоголь і тютюнові вироби), корпоративний податок, податок на майно, Закон про федеральні страхові внески (FICA) і податки на майно[486]. Хоча підвищення податків є звичайною практикою, більшість країн стикаються з великими та зростаючими боргами. Цілком імовірно, що вищий рівень боргу здебільшого пов'язаний з нездатністю скоротити витрати. Коли грошові потоки збільшуються, а витрати продовжують зростати, збільшення доходів мало впливає на загальний рівень боргу
Зменшення боргових успіхів	1994 року Швеція була на межі фінансового краху. Однак наприкінці 1990-х років країна мала збалансований бюджет завдяки поєднанню скорочення витрат і підвищення податків. Борг США був виплачений у 1947, 1948 та 1951 роках за правління Гаррі Трумена. Президент Дуайт Д. Ейзенхауер зумів скоротити державний борг у 1956 і 1957 роках. Скорочення витрат і підвищення податків відіграли свою роль в обох зусиллях. Підхід, спрямований на підтримку бізнесу та торгівлі, є ще одним способом, яким країни можуть зменшити свій борговий тягар. Наприклад, Саудівська Аравія зменшила свій борговий тягар з 80 % ВВП 2003 року до лише 10,2 % 2010 року завдяки продажу нафти[487]
Порятунок державного боргу	Змусити багаті країни пробачити ваші державні борги або передати вам готівку – це стратегія, яку використовували не один раз. Багато країн Африки отримали вигоду від прощення боргів. На жаль, навіть ця стратегія має свої недоліки. Наприклад, наприкінці 1980-х років борговий тягар Гани було значно зменшено завдяки прощенню боргів. 2011 року країна знову опинилася у боргах. Греція, якій 2010–2011 роках було надано мільярди доларів фінансової допомоги, була не набагато кращою після початкових раундів грошових вливань. Порятунок США датується аж 1792 роком. Дефолт за державним боргом, який може включати банкрутство та/або реструктуризацію виплат кредиторам, є звичайною та часто успішною стратегією скорочення боргу. Північна Корея, Росія та Аргентина використовували цю стратегію. Недоліком є те, що країнам стає важче та дорожче позичати в майбутньому після дефолту. Суперечка з кожним методом

[486] Social Security Administration (SSA). "What is FICA? URL : https://www.ssa.gov/thirdparty/materials/pdfs/educators/What-is-FICA-Infographic-EN-05-10297.pdf

[487] Mohamed A. Ramady. The Saudi Arabian Economy: Policies, Achievements, and Challenges. URL : https://books.google.nl/books?id=gNE0sFFsNRoC&pg= PA66&lpg= PA66&dq=saudi+arabia+gdp+2003+80%25&source=bl&ots=VKRFtBNDKN&sig=ACfU3U1bLolF9nvwH9R6B-TeU6J6CN8Nbg&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=saudi%20arabia%20gdp%202003%2080%25&f=false

Цитуючи Марка Твена: «Є три види брехні: брехня, проклята брехня і статистика», можна припустити, ніде це так правильно не звучить, як тоді, коли йдеться про державний борг і фіскальну політику.

Скорочення боргу та урядова політика неймовірно поляризують політичні теми. Критики будь-якої позиції розглядають майже всі претензії щодо скорочення бюджету та боргу, сперечаючись про недостовірні дані, неправильні методології, димовий та дзеркальний облік і незліченну кількість інших питань. Наприклад, у той час, як одні автори стверджують, що борг США ніколи не зменшувався з 1961 року, інші – що з того часу він скоротився у кілька разів. Подібні суперечливі аргументи та дані на їх підтримку можна знайти майже для кожного аспекту будь-якої дискусії про скорочення федерального боргу. Рекордного рівня держборг США досяг у 2020 році – 28,1 трильйона доларів[488].

Хоча існують різноманітні методи, які країни застосовували в різний час і з різним ступенем успіху, не існує чарівної формули для зменшення боргу, яка б однаково добре працювала для кожної країни в будь-якому випадку. Подібно до того, як скорочення витрат і підвищення податків продемонстрували успіх, дефолт спрацював для багатьох країн (принаймні, якщо мірилом успіху є скорочення боргу, а не хороші стосунки з глобальною банківською спільнотою).

Існує також велика кількість експертних порад щодо того, як вийти за межі Загальної рамки у вирішенні питань стійкості боргу та процесів реструктуризації. Пропозиції Світового банку, G30, Friedrich-Ebert-Stiftung та Інституту досягнення консенсусу, а також Бреттон-Вудського комітету рекомендують покращити процедурну та офіційну прозорість сектору, посилити стимули для участі приватного сектору, зберегти інвестиції в розвиток за рахунок додаткового фінансування та посилити кризу механізму готовності в багатосторонніх банках розвитку.

Загалом потрібні спільні зусилля усіх секторів для покращення боргової підтримки для СНД шляхом прямого вирішення проблеми. Уряди країн-боржників повинні керувати цим процесом, працюючи над пом’якшенням ризиків суверенного боргу за допомогою проактивних політичних підходів. Немає сумніву, що домовитися про кращу

[488] U.S. Department of the Treasury: Fiscal Data. «Debt to the Penny». URL : https://fiscaldata.treasury.gov/ datasets/debt-to-the-penny/debt-to-the-penny

систему управління боргом буде важко. Однак важливо пам'ятати, що прибрати боргову кризу завжди набагато важче, ніж заходи, вжиті для її запобігання.

Щоб план замороження зовнішнього боргу був успішним, так званий запит на згоду вимагає підтримки інвесторів, які володіють двома третинами 13 єврооблігацій із терміном погашення з 2022 по 2033 рр., і щонайменше 50 % власників кожної ноти.

Уряд запустив окрему пропозицію щодо своїх непогашених гарантій на ВВП на суму 2,6 мільярда доларів, похідного цінного паперу, який ініціює виплати, пов'язані з його економічним зростанням. Наприкінці липня українська державна енергетична компанія «Нафтогаз» стала першою українською державною установою, яка оголосила дефолт з початку російського вторгнення. Облігації Нафтогазу не гарантовані сувереном.

У рамках ряду законопроєктів щодо України Комітет з фінансових послуг Палати представників США прийняв Закон про всеохоплююче списання боргів України, згідно з яким Міністерство фінансів США зобов'язується вимагати від міжнародних фінансових організацій «негайно призупинити всі виплати з обслуговування боргу установам України».

Списання боргу часто є найшвидшим і найпрямішим способом надання фінансової підтримки країні. Але шлях до звільнення від платежів МФО не завжди є простим. Міжнародним фінансовим організаціям та їхнім акціонерам потрібно буде проявити креативність, щоб український уряд не мав заборгованості перед міжнародними фінансовими організаціями, що перешкодить його здатності отримати більше фінансування та підтримувати роботу уряду. Враховуючи невизначеність ситуації на місці та результат війни, міжнародне співтовариство не повинно відволікатися на пропозиції щодо повного списання чи реструктуризації українських МФО. Такі міркування варто залишити на час після війни, якщо переможе уряд Зеленського. Натомість пріоритетом має бути забезпечення швидкого відновлення грошових потоків у міру настання терміну виплати.

Таблиця 3.16 – Щорічне обслуговування зовнішнього боргу України (млн дол. США)[489]

Категорія	2022 рік	Відсоток
МВФ	2356	38 %
Єврооблігації	2564	40 %
Інші позики (усього)	1428	22 %
Світовий банк	595	9 %
Інший	339	5 %
Паризький клуб	494	8 %
Усього	6348	100 %

Немає прямого механізму, за допомогою якого МФО могли б призупиняти обслуговування боргу країні-члену. G20 звільняє міжнародні фінансові організації від нещодавньої Ініціативи призупинення обслуговування боргу (DSSI), яку вона запровадила для найбідніших країн світу під час пандемії COVID-19. Для Міжнародної асоціації розвитку (IDA) Світового банку обґрунтування полягало у тому, щоб максимізувати нове фінансування та підтримувати позитивне чисте фінансування країн, які постраждали від пандемії. Призупинення боргу негативно вплинуло б на повернення коштів МАР і зменшило б здатність МАР розширити свою програму. З боку МВФ Фонд розширив свій фінансований траст донорами зі стримування наслідків катастрофи та надання допомоги (CCRT) і надав гранти своїм позичальникам з низькими доходами, які мають високий ризик боргової скрути покриття заборгованості перед МВФ. Зрештою, це була краща угода для країн ніж DSSI, оскільки CCRT забезпечувала списання грошових потоків, а не відстрочення.

Світовий банк пропонує три широкі варіанти для України:

1) забезпечити масштабну, необумовлену операцію з підтримки бюджету, яку Україна могла б використати для рефінансування свого боргу перед Банком. Фінансування мало б перевищувати існуючу програму кредитування Світового банку в Україні, включаючи пакет підтримки в розмірі 3 мільярдів доларів [JG1] впродовж наступних місяців, про який Банк уже оголосив. Але цей підхід, ймовірно, вимагатиме певного фінансового інжинірингу у вигляді виключної

[489] Making IFI Debt Relief for Ukraine Work. URL : https://www.cgdev.org/blog/making-ifi-debt-relief-ukraine-work

підтримки акціонерів. Нещодавно схвалений МБРР пакет бюджетної підтримки на суму 350 мільйонів доларів потребував 139 мільйонів доларів гарантій від Нідерландів і Швеції, щоб бути життєздатним;

2) запустити структуру типу CCRT у Світовому банку, яка могла б використовуватися для обслуговування боргу України. Це вимагатиме залучення грантів від донорів (традиційно від урядів, але це може включати фонди). Весняні зустрічі можуть бути гарним моментом для початку збору обіцянок. Банку доведеться швидко спроєктувати цю заставу і забезпечити фінансування;

3) запровадити механізм типу DSSI та надати однорічний мораторій на нейтральне обслуговування боргу щодо чистої приведеної вартості (NPV) [JG2]. Ймовірно, це було б найбільш простим і доцільним рішенням. Це не вимагатиме залучення великої суми грантів чи створення нового об'єкта. Але це також буде неперевіреною територією для МБРР, і зацікавленим сторонам доведеться переконати агентства кредитного рейтингу не тлумачити такий крок, як технічний дефолт. Щоб вирішити цю проблему, деякі акціонери можуть взяти на себе зобов'язання надати гарантії повернення призупинених платежів.

Варіанти у МВФ загалом такі ж, як і у Світового банку, з додаванням можливого варіанта спеціальних прав запозичення (SDR). Погашення кредиту України в МВФ упродовж 2022 року становитиме понад $2 млрд. Ось ще декілька пропозицій:

– підтримувати чисті потоки на позитивному рівні, надаючи нове кредитування понад узгоджену програму. Найбільш перевіреним варіантом є надання нових позик, які б також слугували для покриття виплат. 9 березня МВФ виділив 1,4 мільярда доларів у рамках свого Інструменту швидкого фінансування (RFI) як швидкий захід, щоб допомогти Україні задовольнити її негайні потреби у видатках. Але на горизонті має бути більше фінансування;

– МВФ міг створити траст, який працював би як CCRT і використовував перероблені СПЗ та донорські кошти для покриття зобов'язань України за боргом, що настає. Витрати на відсотки за СПЗ можуть покриватися або країнами, що вносять СПЗ, або МВФ, або обома способами. Це могло б бути дієвим варіантом, але МВФ довелося б блискавично рухатися, щоб розробити інструмент, отримати його схвалення Радою та зібрати необхідну суму внесків;

– запровадити призупинення виплат або відкласти виплати України до кінця програми. Це була б нова територія для МВФ і ризикувала б створити прецедент для інших країн, які опинилися у складній ситуації. МВФ повинен буде визначити конкретні критерії для розширення такої підтримки, особливо коли подібне полегшення грошових потоків може бути досягнуто шляхом нових позик.

Міжнародні фінансові організації не були першими у вирішенні боргових питань під час COVID. Зайняття ранньої та принципової позиції щодо цієї кризи могло б спонукати інших наслідувати цей приклад, зокрема приватний сектор. Цьогорічні зустрічі Світового банку / МВФ надають міжнародним фінансовим організаціям унікальний момент для оголошення комплексних планів полегшення платежів. Вони повинні прагнути зробити це разом із кредиторами Паризького клубу. І разом вони повинні тиснути на інших, включаючи приватний сектор і кредиторів, які не входять до Паризького клубу, щоб вони виконали свою частину.

Скільки Україна планує виплатити в конкретному році, визначається Державним бюджетом України: у додатку 3 бюджету визначено обсяг видатків на обслуговування державного боргу, а в додатку 2 – фінансування на його погашення. Статтями 5 та 6 Закону України «Про державний бюджет» визначено обсяг державного боргу на плановий рік та граничний розмір державних гарантій.

На сайті Міжнародного валютного фонду на сторінці Україна та МВФ можна подивитися, які кредити МВФ надав Україні та скільки український уряд повернув фонду.

Існує багато прецедентів для такого кроку в умовах національної кризи та навіть для подолання викликів вторгнення. Так звані «ювілеї», під час яких прощаються борги, сягають стародавньої Месопотамії, а пропаганда їх відновлення нещодавно здобула прихильність у певних політичних колах, особливо серед тих, хто зацікавлений у спробі скоротити розрив між країнами, що розвиваються, і розвиненими. Хоча ці аргументи поки що не змогли змінити міжнародну макроекономічну ортодоксію чи політиків, Україна може звернутись до досвіду іншої зруйнованої війною країни як недавнього прецеденту.

Актуальним стало запровадження механізмів координації та довіри між кредиторами та боржниками. Удосконалення Спільної структури G20 може зіграти важливу роль, забезпечивши широку участь кредиторів із більш справедливим розподілом тягаря.

Наразі досвід показує, що все ще потрібна більша ясність щодо кроків реструктуризації, раннє залучення офіційних кредиторів до боржника та приватних кредиторів, призупинення виплат з обслуговування боргу під час переговорів та визначення механізму порівнянності лікування.

Посилення управління боргом і прозорості боргу також мають бути пріоритетами. Це допоможе країнам керувати борговими ризиками, зменшить потребу в реструктуризації боргу та сприятиме більш ефективному і тривалому вирішенню проблем, якщо борг стане неприйнятним.

В інтересах країн-боржників, а також їхніх кредиторів, щоб реструктуризація боргу, де це необхідно, здійснювалася швидко, плавно та ефективно. Це також сприятиме глобальній стабільності та процвітанню[490].

Знаковий документ 2020 року дослідника суверенного боргу Саймона Хінрічсена містив вичерпну розповідь про те, як очолюване США вторгнення в Ірак відбулося щодо державних боргів Іраку.

Коли адміністрація Буша почала вторгнення, Багдад був урядом з найбільшим боргом у світі. Хоча виправдання вторгнення було, як і вторгнення В. Путіна в Україну, побудоване на купі брехні – як нещодавно, здавалося, зізнався екс-президент Джордж Буш у фрейдистській помилці протягом століть – той факт, що його адміністрація вважала Саддама Хусейна нелегітимним, змусив міжнародних кредиторів прийняти значні скорочення. Можливо, немає жодних аргументів вважати більшу частину боргу України «одіозним» – маючи на увазі давню, але поки що безуспішну низку правових аргументів, спрямованих на звільнення націй від позик, взятих на користь автократів, а не на користь населення, але історія Хінріксена показує, як можна чинити тиск на державних і приватних кредиторів, щоб вони пробачили свої позики нестабільним країнам.

Списання боргу Іраку та скорочення, звичайно, не гарантували стабільності для країни після вторгнення США. Але вони сприяли поверненню міжнародних інвестицій, давно заморожених режимом Саддама та санкціями США. Також не варто сподіватися, що списання

[490] Restructuring Debt Of Poorer Nations Requires More Efficient Coordination. URL : https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/04/07/restructuring-debt-of-poorer-nations-requires-more-efficient-coordination

значної частини або всього боргу України стане «чарівною кулею» для вивільнення фінансування для боротьби з Кремлем або для реструктуризації української економіки. Проте, якщо є надія на те, що Україну можна буде відновити швидко, не кажучи вже про те, що вона зможе «відновитися краще», як останнім часом заявляють західні голоси, списання боргів має стати першочерговим на порядку денному та для стратегії оптимізації процесів реструктуризації боргових навантажень на національну економіку України .

Наступним важливим аспектом відновлення України, вирішення якого значною мірою залежить від процесів деглобалізації, є соціальна безпека держави, а тому зупинимося на них детальніше.

3.4. Сутність та особливості соціальної безпеки України в умовах деглобалізації

Різноманітні суспільні катаклізми XX ст. та останніх десятиліть, зокрема такі, як дві світові війни, велика кількість локальних військових конфліктів, гібридні війни, стрімке зростання кількості та згубних можливостей озброєння, безвідповідальне використання соціально-політичних технологій, поширення пандемії COVID-19, призвели до виникнення поняття «соціальна безпека», що пов’язано із соціалізацією усіх сфер людського життя та підпорядкування їх соціальним цілям.

Глобалізація, що проявилася в розширенні зв’язків між країнами в економічній, технологічній, демографічній і культурній сферах, довгий період була ключовим трендом, визначаючи розвиток цілих галузей, країн і регіонів. Але світ змінився і в продовження розвитку 60 років глобалізації, включаючи період гіперглобалізації з 1990 по 2008 роки, також прийшли процеси деглобалізації. Процес деглобалізації посилився після світової фінансової кризи 2008–2009 років, проте фінансова криза була лише однією з серії глобальних криз. Період деглобалізації пов’язують з такими подіями, як торговельні війни, Brexit, локдауни через COVID-19, розриви виробничих і логістичних ланцюжків через широкомасштабну війну в Україні, структурна зміна ринків і цін через санкції проти росії, глобальна енергетична криза та падіння прямих іноземних інвестицій. Війна росії проти України призвела до уповільнення світової економіки та підштовхнула кризові

явища в усьому світі. Проте, незважаючи на наявність багатьох тенденцій до процесів деглобалізації, вони ще не забезпечили належної компенсації недоліків і викликів глобалізації, що проявляються у різних сферах суспільного життя, зокрема соціальній.

У контексті широкого дослідження питань економічної безпеки в Україні вирішення її соціальних аспектів дотепер не стали самостійним і повноцінним об'єктом пізнання. Вони розглядаються здебільшого фрагментарно, що актуалізує цю проблематику, особливо в умовах війни.

Водночас ключовою особливістю розвитку сучасного суспільства є соціалізація усіх сфер людського життя та підпорядкування їх соціальним цілям. Відповідно до статті 25 Загальної декларації прав людини «кожна людина має право на такі життєво необхідні речі, як їжа, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування»[491]. Загальна декларація прав людини, міжнародні пакти про цивільні та політичні, економічні, соціально-культурні права встановлюють права громадян на здійснення своїх життєвих інтересів, таких як: право на життя, недоторканність особистості, соціальний захист, свободу думки та переконань, освіту та захист соціального стану. Встановлення прав, свобод та обов'язків громадян є необхідною умовою ефективного функціонування суспільства. Воно підпорядковано культурно-матеріальним та духовним нормам суспільства.

Оскільки суспільство – це рушійна сила розвитку країни в цілому і відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю[492], саме тому соціальній безпеці належить особлива увага. Адже саме соціальна стабільність відіграє ключову роль у всій системі національної безпеки.

Україна прагне реалізувати конституційні положення, які визначають її як соціальну та правову державу. Відповідно до статті 46 Конституції України «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника… у старості… це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним

[491] Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_015

[492] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

страхування…»[493]. Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві. Згідно з Конституцією України держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (частина четверта статті 13), що є основою для реалізації соціальних прав громадян, зокрема на соціальний захист та достатній життєвий рівень.

Поняття «соціальна безпека» виникло у XX ст. невипадково. Громадські катаклізми останніх ста років не лише поставили під сумнів можливість збереження створеної тисячолітньої спадщини, а й створили загрозу подальшому цивілізованому розвитку. Дві світові війни, велика кількість локальних військових конфліктів, стрімке зростання кількості та згубних можливостей озброєння, безвідповідальне використання соціально-політичних технологій (так званих сценаріїв «кольорових революцій») радикальним чином вплинули на загальний вектор подальшого розвитку людства. Сьогодні, на жаль, кількість факторів, які негативно впливають на міжнародну ситуацію, не скорочується.

У демократичному суспільстві інтереси соціальної безпеки людини та держави в цілому повинні співвідноситися та бути гармонійно збалансованими. У правовому полі України немає офіційного визначення категорії «соціальна безпека», а сам термін «соціальна безпека» порівняно недавно увійшов у науковий та політичний обіг. У США 1935 року було прийнято закон про соціальне страхування, більш відомий як «Акт про соціальну безпеку», а його теоретичні основи були підготовлені економістом та правознавцем Дж. Коммонсом. Він вважав, що за рахунок удосконалення законодавчої та виконавчої діяльності державних органів можна нейтралізувати більшу частину конфліктів для людей, що дозволить досягти соціальної безпеки. Взагалі, Джон Роджерс Коммонс (1862–1945) у теорії інституційної економіки заснував соціально-правовий напрям. 1983 року поняття «соціальна безпека» використав у своїй книзі «Люди, держави та страх: Проблема національної безпеки у міжнародних відносинах» американський політолог Б. Бузан[494]. В європейській та американській

[493] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

[494] Buzan B. People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations. 1983. 46 p.

літературі здебільшого використовується формулювання Б. Бузана, який під соціальною безпекою розуміє «здатність суспільства зберігати свою сутність у змінних умовах за можливих або явних загроз»[495].

Своє конкретне вираження термін соціальна безпека вперше знайшов у міжнародному документі – Всесвітній соціальній декларації, прийнятій Всесвітньою конференцією із соціального розвитку 1995 року. У ній було сформульовано мінімальні завдання забезпечення соціальної безпеки в інтересах соціального розвитку та добробуту людей, що гарантували соціальну стабільність та безпеку у світі[496].

Потрібно зазначити, що поняття «соціальна безпека» порівняно швидко було сприйнято зарубіжною наукою, яка передбачає обережне ставлення до суспільних трансформацій і здебільшого прагне не допустити посилення соціальної напруженості у своїх країнах.

У науковій літературі соціальну безпеку у більшості випадків розглядають як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи та суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз. Так, на думку П. Шевчука, соціальна безпека людини – це певний стан життєдіяльності, убезпечений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог[497].

Ю. Харазішвілі та О. Грішнова під соціальною безпекою розуміють «стан соціальної сфери, за якого забезпечуються висока якість життя населення (матеріальний рівень і соціальні складові), захищеність основних життєво важливих відновлювальних процесів (незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз), можливість здобуття якісної освіти та відсутність загроз здоров'ю та життю людини»[498].

Е. Лібанова, розкриваючи сутності соціальної безпеки, також дотримується думки, що стан захищеності або безпека людини, особи – це результат реалізації політики соціального захисту. Соціальну

---

[495] Buzan B., Waever O., Wilde J. de. Security: A New Framework for Analysis. Boulder, London, Lynne Rienner Publishers, 1998. 23 p.

[496] The Report on the World Summit for Social Development. Copenhagen, March 6–12, 1995. URL : https://digitallibrary.un.org/record/198966

[497] Шевчук П. І. Соціальна політика. Львів : Світ, 2003. 400 с.

[498] Харазішвілі Ю. М., Грішнова О. А. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози. *Економіка України*. 2018. № 11–12. С. 157–171.

безпеку вона визначає як одну із складових національної безпеки, трактуючи її як стан захищеності від загроз соціальним інтересам[499]. За словами Є. Крихтіна, соціальна безпека формується в системі правових та соціальних гарантій, які дозволяють людині найефективніше функціонувати в межах певної суспільно-політичної формації[500].

Учений О. Коваль дослідив семантику та сутність терміна «соціальна безпека». За його дослідженням, більшість дослідників соціальної безпеки розглядають людину як бенефіціара, тобто об'єкт захисту від загроз, та предметом їх дослідження є нейтралізація загроз для соціуму. Натомість інша частина дослідників розглядає сутність соціальної безпеки не як загрози для соціуму, а навпаки, як загрози з боку соціуму для національної безпеки. Зі свого боку обидва трактування соціальної безпеки тісно пов'язані одне з одним, водночас загрози для однієї породжують загрози для іншої, утворюючи замкнене коло[501].

Виділяють три групи соціальних показників, пов'язаних із різноманітними сферами життєдіяльності соціуму:

1) показники, пов'язані з економічною сферою: рівень ВНП, рівень безробіття;

2) показники, пов'язані із соціальною сферою: рівень життя населення, частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму, рівень захворюваності населення, природний приріст (зменшення) населення, рівень злочинності;

3) показники, пов'язані з екологічною сферою: рівень уловлювання забруднюючих речовин, рівень екологічної свідомості населення.

Наразі не існує загальноприйнятої універсальної методики оцінки стану соціальної безпеки. Міжнародне право соціальну безпеку розглядає через призму безпеки особистості. Організацією Об'єднаних Націй вироблена Концепція безпеки людини, яка включає в себе вісім категорій, ключовими серед яких є свобода від страху і свобода від нужди і бідності. Крім того, можна виділити ще одну категорію – індекс розвитку людського потенціалу – інтегральний показник, розроблений 1990 року і який використовується ООН з 1993 року. Індекс

[499] Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист : підручник із соціальної політики. К. : Основа, 2004. 491 с.

[500] Крихтін Є. І. Соціальна політика і економічна безпека. Донецьк : Каштан, 2003. 336 с.

[501] Koval O. Semantics and essence of the term «social security». *Strategic priorities.* 2. 58–65. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2016_2_8

розвитку людського потенціалу щорічно розраховується для того, щоб порівнювати країни за такими показниками, як рівень життя, грамотність, освіченість і довголіття населення. Стан соціальної безпеки в суспільстві знаходиться у прямій залежності від рівня життя населення.

Отже, соціальна безпека людини є комплексною проблемою, що зачіпає різні цінності особистого буття, а рівень соціального забезпечення є показником економічного та соціального становища країни[502].

Соціальна безпека людини пов'язана з дотриманням найважливіших соціальних стандартів: подолання бідності, зростання людського потенціалу (тривалості життя та рівня освіти), підвищення купівельної спроможності населення, якості трудового життя, захищеності сім'ї, материнства та дитинства; послуг охорони здоров'я; екологічні стандарти тощо.

Соціальна безпека передбачає захист життя, здоров'я, благополуччя, створює передумови для формування та розвитку особистості. Вона визначається станом економіки, характером демографічних процесів, екологічних факторів антропогенного характеру, станом соціально-побутової сфери, ступенем соціальної напруженості, характером соціальної політики та поведінки населення. Соціальна безпека тісно повязана із соціальною політикою: чим реалістичніша соціальна політика держави, тим вищий рівень соціальної безпеки кожного члена суспільства, кожної сім'ї. Соціальна політика – це інструмент забезпечення соціальної безпеки суспільства як стратегічної мети держави. Отже, соціальна безпека є комплексною проблемою, що зачіпає різні цінності особистого буття, а рівень соціального забезпечення є показником економічного та соціального становища населення країни.

Основні структурні елементи соціальної безпеки держави наведено на рис. 3.6.

Зазначений перелік структурних елементів соціальної безпеки, поданих на рис. 3.6, засвідчує про полісистемність поняття соціальної безпеки та свідчить про збалансованість існування людини в політичній, економічній, психологічній, культурній, інформаційній, демографічній, екологічній та інших сферах суспільного життя.

---

[502] Formation of Ukrainian state policy for ensuring human social security under the war / Varnalii Z., Cheberyako O., Bazhenova O., Miedviedkova N., Plieshakova N. *Business and Management :* 12th International Scientific Conference. 2022, pp. 937–945.

Рисунок 3.6 – Структурні елементи соціальної безпеки держави[503]

У процесі забезпечення соціальної безпеки мають узгоджуватися та реалізуватися соціальні інтереси, що базуються (повинні базуватися) на фундаментальних цінностях, прагненнях та потребах людей. Гарантування соціальної безпеки на усіх рівнях можна характеризувати як можливість реалізації системи соціальних інтересів.

Водночас соціальну безпеку необхідно розглядати в контексті її багаторівневої системи. Враховуючи те, що соціальна безпека є однією з основних складових економічної безпеки, її необхідно розглядати під кутом зору економічного рівня, а саме: нано-, мікро-, мезо-, макро- та мегарівня. Тому пропонуємо таку багаторівневу систему соціальної безпеки: соціальна безпека людини (нанорівень); соціальна безпека суб'єкта господарювання (мікрорівень); соціальна безпека регіону (мезорівень); соціальна безпека держави (макрорівень); глобальна соціальна безпека (мегарівень) (рис. 3.7).

[503] Варналій З. С., Білик Р. Р., Хмелевський М. О. Соціальна безпека України: сутність, проблеми та шляхи забезпечення. *Економічний вісник університету* : зб. наук. праць учених та аспірантів. Переяслав, 2020. Випуск 45. С. 105–114.

Рівень безпеки	Зміст (сутність) безпеки	Функціональні складники безпеки
Соціальна безпека людини (нанорівень)	Ступінь (рівень) захищеності життєво важливих соціально-економічних інтересів людини (особи), її прав, свобод та цінностей від внутрішніх та зовнішніх, реальних та потенційних загроз	– безпека життєдіяльності; – безпека реалізації загальносоціальних цінностей; – безпека гідного рівня життя; – безпека соціального середовища; – психологічна та психічна безпека; – самозахист; – самозбереження; – саморозвиток тощо
Соціальна безпека суб'єкта господарювання (мікрорівень)	Рівень захисту соціально-економічних інтересів суб'єкта господарювання та запобігання внутрішнім і зовнішнім, реальним і потенційним загрозам	– безпека трудового потенціалу; – підвищення соціальної відповідальності; – розвиток соціальної інфраструктури; – наближення рівня оплати праці до європейських стандартів; – залучення працівників до управлінських функцій тощо
Соціальна безпека регіону (мезорівень)	Ступінь захищеності соціально-економічних інтересів регіону від негативних внутрішніх та зовнішніх, реальних та потенційних загроз	– безпека збалансованого соціального розвитку регіону; – безпека соціальної сфери регіону; – безпека ринку праці населення регіону; – міграційна безпека в регіоні тощо
Соціальна безпека держави (макрорівень)	Захищеність соціально-економічних інтересів людини і громадянина, суспільства й держави від ендогенних та екзогенних, реальних та потенційних загроз, за якої забезпечується сталий розвиток країни	– безпека соціальної та гуманітарної сфери; – безпека трудоресурсного потенціалу; – безпека ринку праці країни; – соціальне партнерство; – соціальна солідарність усіх верств населення; – система соціального захисту людей, їх прав і свобод тощо.
Глобальна соціальна безпека (мегарівень)	Система міждержавних та субрегіональних, міжнаціональних та наднаціональних механізмів глобалізаційного регулювання механізмів захисту світу від негативних загроз	– безпека життя людей на планеті; – безпека навколишнього середовища; – міграційна безпека; – подолання бідності та голоду; – захист прав та свобод людини; – розв'язання мирним шляхом міжнародних, міждержавних конфліктів тощо

Рисунок 3.7 – Багаторівнева система соціальної безпеки[504]

[504] Варналій З. С. Соціальна безпека людини як об'єкт дослідження економічної безпекології. *Економічний вісник університету :* збірник наук. праць учених та аспірантів. Переяслав, 2022. Випуск 52. С. 90–97. (0,8 д.а.). DOI: https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-90-97

Розглядати рівні соціальної безпеки, як і інших складових, важливо розпочинати з нанорівня – з людини. У Стратегії національної безпеки України, ухваленої 14 вересня 2020 року і яка має назву «Безпека людини – безпека країни», визначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні»[505]. Тут важко також не погодитися з Ю. Харазішвілі та О. Грішновою про те, що людина з її нагальними потребами, інтересами, цінностями є основною рушійною силою, метою і критерієм усього економічного розвитку, успіху економічних і соціальних реформ[506].

Соціальна безпека людини (нанорівень), на нашу думку, це ступінь (рівень) захищеності життєво важливих соціально-економічних інтересів людини (особи), її прав, свобод та цінностей від внутрішніх та зовнішніх, реальних та потенційних загроз. Функціональними складниками цього рівня соціальної безпеки є: безпека життєдіяльності людини; безпека реалізації загальносоціальних цінностей; безпека гідного рівня життя; безпека соціального середовища; психологічна та психічна безпека; самозахист; самозбереження; саморозвиток тощо.

Соціальна безпека держави (макрорівень) визначає захищеність соціально-економічних інтересів людини та громадянина, суспільства й держави від ендогенних та екзогенних, реальних та потенційних загроз, за якої забезпечується сталий розвиток країни. У цьому контексті функціональними складниками макрорівня соціальної безпеки є: безпека соціальної та гуманітарної сфери; безпека кадрового потенціалу; безпека ринку праці країни; соціальне партнерство; соціальна солідарність усіх верств населення; система соціального захисту людей, їх прав і свобод тощо.

Систему міждержавних та субрегіональних, міжнаціональних і наднаціональних механізмів глобалізаційного регулювання механізмів захисту світу від негативних загроз відображає глобальна соціальна безпека (мегарівень). Функціональними складниками глобальної

---

[505] Варналій З. С., Білик Р. Р., Хмелевський М. О. Соціальна безпека України: сутність, проблеми та шляхи забезпечення. *Економічний вісник університету* : зб. наук. праць учених та аспірантів. Переяслав, 2020. Випуск 45. С. 105–114.

[506] Kharazishvili Y., Kwilinski A., Grishnova O., & Dzwigol, H. (2020). Social Safety of Society for Developing Countries to Meet Sustainable Development Standards: Indicators, Level, Strategic Benchmarks (with Calculations Based on the Case Study of Ukraine). Sustainability. 12(21). 8953. URL : https://www.mdpi.com/2071-1050/12/21/8953

соціальної безпеки, безпеки мегарівня мають бути: безпека життя людей на планеті; безпека навколишнього середовища; міграційна безпека; подолання бідності та голоду; захист прав і свобод людини; вирішення мирним шляхом міжнародних, міждержавних конфліктів тощо.

Соціальна безпека є об'єктивним результатом процесів соціалізації, що характеризується станом суспільного виробництва, соціально-гуманітарної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, екологічної безпеки, зовнішньої безпеки, культури тощо.

Серед найбільш небезпечних соціальних загроз для України на сучасному етапі визначають: загрозу посягань із боку окремих груп та осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України; намагання маніпулювати свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

В умовах загострення глобалізаційних викликів, сучасної соціально-економічної кризи, загроз, пов'язаних з війною, вирішення соціальних проблем стає ще більш важливим та актуальним. Особливу загрозу в Україні несе війна, яка істотно позначилася на стані національної безпеки України, зокрема соціальної безпеки людини. Її негативні наслідки мають як прямий, так і опосередкований характер, що є реальною соціальною загрозою. Вплив війни на соціальну безпеку людини потребує обґрунтування нових більш ефективних механізмів та інструментів її зміцнення.

Аналіз та оцінка стану соціальної безпеки мають бути систематичними, комплексними, оцінюючи: стан добробуту та рівня життя; стабільність соціальних взаємин та організаційної структури; рівень культури суспільства; наявність умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів; процеси десоціалізації суспільства тощо.

Оцінюючи вплив багатофакторних глобальних, національних, регіональних проблем на забезпечення соціальної безпеки, вітчизняні науковці визначають соціальну безпеку як процес захищеності відповідних об'єктів від цих загроз. За основу береться такий підхід, що загрозами є системні чинники, що зумовлюють ці внутрішні та зовнішні загрози й призводять до неефективності реалізації соціальної політики держави.

Соціальну безпеку необхідно розглядати також як результат цілеспрямованої взаємодії усіх соціальних суб'єктів, які мають нести соціальну відповідальність на своєму рівні.

Соціальна відповідальність держави в сучасній економіці передбачає не просто систему соціального забезпечення і соціальних гарантій, вона, як суб'єкт економічних відносин, реалізує свої власні інтереси, пов'язані із гарантуванням суспільних і меріторних благ, а також через систему своїх інструментів забезпечує координацію дій економічних суб'єктів, певною мірою фіксує їх завдання, права та обов'язки, реалізуючи інтереси суспільства в цілому.

Соціальна безпека є об'єктивним результатом процесів соціалізації, що характеризується станом суспільного виробництва, соціально-гуманітарної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, екологічної безпеки, зовнішньої безпеки, культури тощо. Широкий перелік структурних елементів соціальної безпеки засвідчує про полісистемність поняття соціальної безпеки та свідчить про збалансованість існування людини в політичній, економічній, психологічній, культурній, інформаційній, демографічній, екологічній та інших сферах суспільного життя.

Безпека є базовою потребою людини. Основним недоліком чинної системи національної безпеки є певне ігнорування соціальної безпеки. Відсутність у чинній Стратегії національної безпеки, окремо визначеної підсистеми соціальної безпеки, не дає додаткових зобов'язань, які попереджають низький рівень життя громадян, високий рівень бідності, посилення загроз життю та здоров'ю населення, невиправдано високу соціальну нерівність суспільства, нерівний доступ до якісних освітніх та медичних послуг[507].

В умовах війни, що продовжується, загрози досягають найбільшої концентрації, а через масові вбивства, нелюдські безчинства, мародерства, зруйновані міста, села, історичні пам'ятки, скалічені російськими окупантами долі тисяч людей національна безпека загострюється. Адже війна росії проти України – це війна свободи проти рабства, безпеки проти постійної загрози, розвитку проти занепаду, минулого проти майбутнього. У решті-решт – це війна за нову архітектуру Європи, світу та безпекових організацій[508].

---

[507] Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова та ін. / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості. К.; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 47 с.

[508] Соціальна безпека України в умовах війни та повоєнний час: особливості та шляхи зміцнення / Чеберяко О., Варналій З., Колесник В., Мєдвєдкова Н. *Business and Law*. 2022. № 2. P. 67–76.

Це наймасштабніша війна після Другої світової, яка довела недієздатність і неефективність більшості міжнародних організацій, основна мета яких – не допускати та зупиняти війни. Повномасштабна російська війна проти України перевернула уявлення про європейську безпеку та похитнула заснований на правилах міжнародний глобальний порядок. Безпекові інституції виявилися нездатними і неготовими протистояти новим загрозам та викликам. Це здатне свідчити й про актуальність вирішення важливих питань із використанням також інструментарію деглобалізації, про що йшлося вище.

ООН перетворилася на скалічену копію Ліги Націй і в неї залишилось тільки два шляхи: або реформуватись, або самоліквідуватись шляхом створення іншої структури, як це зробила Ліга Націй (перша міжнародна організація 1919–1946 рр., створена для вирішення територіальних конфліктів у світі після Першої світової війни). Ліга Націй свого часу показала повну недієздатність, своїми діями та бездіяльністю спровокувала Другу світову війну, Голокост та поляризацію світу. Її недієздатність була обумовлена тими механізмами, які були закладені під час її створення:

- засновники Ліги Націй, помилково вважали, що війни спричиняються не через бажання країн поширити свій вплив та змінити свої кордони за рахунок держав-сусідів, а через значну кількість зброї у світі. Основні зусилля вона спрямувала не на ліквідацію передумов невдоволення держав-членів, а на зменшення зброї у світі;
- другою базовою помилкою була впевненість держав-переможців у тому, що будь-яких порушників міжнародного спокою можна примусити дотримуватись Статуту економічними та політичними важелями. З цією метою була створена Міжнародна комісія блокади, яка, на жаль, не змогла завадити жодному з тогочасних військових конфліктів. Більше того, за її мовчазної згоди Німеччина та Радянський Союз розпочали Світову війну.

1945 року країни-переможці знову вирішили створити систему механізмів та принципів, які б унеможливили повторення війни і для цього 24 жовтня 1945 року на конференції у Сан-Франциско 51 країна ратифікувала договір про створення ООН, із Радою безпеки, як основного важеля підтримки миру та світового порядку. Україна однією з перших підписала Статут й увійшла до групи країн-засновниць. Саме тоді знову був закладений механізм, який унеможливлював своєчасну реакцію світу на порушення норм Статуту та право держави на виконання

власної суверенної волі на своїй території, а саме так зване «право вето». Росія, як постійний член Ради безпеки ООН, є агресором, який порушує засади глобальної безпеки, територіальну цілісність інших держав, загрожує решті світу ядерними ударами.

Через свою неготовність і слабкість недієздатність виявили й гуманітарні організації. Так, Червоний Хрест не зміг забезпечити ефективний моніторинг становища полонених українців у росії, цинічно називає війну «конфліктом», задекларував намір створити так звані «центри для українських біженців» у Ростові-на-Дону, легалізуючи депортацію українців.

Порядок ухвалення рішень у ЄС виявився повільним та неефективним практично у кожній сфері – від запровадження санкцій проти росії до надання адекватної і вчасної військової та економічної допомоги Україні та забезпечення енергетичної безпеки ЄС.

Напад на Україну виявив також те, що російська інформаційна війна не менш небезпечна, ніж конвенційна.

Масштаб проблем, які виявила війна, загалом простягається далеко за межі України та потребує узгодженої та консолідованої відповіді світового співтовариства. Цілком очевидно, що для убезпечення світової спільноти від майбутніх війн, необхідно архітектуру безпеки реформувати так, щоб «великі» країни не могли вторгатися до «малих» країн, щоб ядерні країни не шантажували решту світу, а покарання за воєнні злочини було невідворотним, незалежно від того, чи злочинці походять із «малих» чи «великих» країн. ЄС має переглянути своє місце та роль у новому глобальному середовищі.

1994 року Україна віддала свою ядерну зброю (на той час третій за розміром ядерний арсенал у світі) в обмін на гарантії від США, Британії та росії безпеки і територіальної цілісності України. Перебудова глобальної безпекової архітектури для забезпечення тривалого миру (а це можливо лише, якщо потенційний агресор буде швидко переможений та значно покараний) не є легким завданням, воно потребує стратегічного мислення, посилення горизонтальних зв’язків та відповідальності. Основою нової світової організації, альтернативною ООН і здатною не допускати війн, радше ніж боротися з їхніми наслідками може стати альянс країн, які працюватимуть над відбудовою України. Сміливість українців, які борються за свою свободу та демократію у надзвичайно важких умовах, має надихнути світ бути мужнім та взятися за вирішення цих глобальних проблем.

Новим викликом для національної (соціальної) безпеки стала широкомаштабна війна росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року. Так, із збільшенням масштабів та тривалості загарбницьких військових дій виникає все більша низка загроз, пов'язаних із дотриманням необхідної соціальної безпеки, суспільство зазнає великих втрат у вигляді людських жертв, матеріальних збитків, руйнування довкілля та загрози екологічної катастрофи. Соціальна безпека не може відповідати принципам соціальної солідарності, відповідальності та партнерства, протистояти зовнішнім і внутрішнім наявним і потенційним загрозам та забезпечувати соціальний захист та умови покращення якості життя. Основною передумовою дотримання соціальної безпеки людини наразі є зміцнення могутності Збройних сил України. Україна продовжує дотримуватися курсу на євроантлантичну інтеграцію та членство в НАТО, прагне стати в перспективі елементом нової архітектури європейської безпеки, де її життєво важливі інтереси забезпечуватимуться колективно за безпосередньої участі самої України. Не набувши членства у Північноантлантичному альянсі – системі колективної безпеки, Україна й надалі не матиме дієвих важелів впливу на прийняття рішень з урахуванням її національних інтересів.

Новий етап широкомасштабної збройної російсько-української війни проти суверенітету і територіальної цілісності України свідчить, що історія циклічна, і світ приречений зіштовхуватися не лише із масштабними загрозами природного характеру, а й загрозами, які несуть країни, що свідомо обирають шлях деградації та знищення. Росія воює всю свою історію і завжди підступно та підло, тому питання забезпечення соціальної безпеки, як складової національної безпеки держави, є основним пріоритетом України в умовах війни та повоєнний час. Дефіцит безпеки найбільше відчувається в умовах війни, і небезпека під час війни досягає найбільшої концентрації через масові вбивства, нелюдські безчинства, мародерства, зруйновані міста, села, історичні пам'ятки та національні символи, скалічені долі тисяч людей російськими окупантами. Це війна свободи проти рабства, безпеки проти постійної загрози, розвитку проти занепаду, минулого проти майбутнього, це війна за нову архітектуру Європи і світу.

Росія упродовж останніх трьох десятиліть за режиму путінізму (російського фашизму, який базується на концепції створення та поширення «руского міру», під час якого «кордони росії ніде не закінчуються») постійно стверджує, що вона «миротворець» з наративом

порятунку тих, кого ця країна начебто приходить захищати і світ цього практично не помічає. Лише героїзм ЗСУ та територіальної оборони дали зрозуміти світу, що це не локальний конфлікт, а вже цілком глобальна війна, якій передували такі війни росії:

- 1992–1993 – росія окупувала Придністров'я і перетворила на сіру зону (за 20 місяців війни загинуло від 364 до 913 російських військових та їхніх найманців);
- 1992–1993 – росія спровокувала Абхазьку війну, яка закінчилася відторгненням Абхазії від Грузії (вбито 2 220 військових);
- 1994–1996 – Перша російсько-чеченська війна, російські війська були відбиті партизанською війною (за 20 місяців війни загинуло офіційно близько 5 000 російських солдатів і 14 000 за даними Союзу комітету солдатських матерів росії);
- 1999–2009 – Друга російсько-чеченська війна, росії вдалося повністю взяти під контроль територію республіки та забезпечити її лояльність центральній владі (за 10 років загинуло офіційно від 7 300 солдатів та найманців і не менше 14 000 за даними Союзу комітетів солдатських матерів Росії);
- 2008 – російсько-грузинська війна, південна Осетія стала невизнаною республікою під контролем росії (за 6 днів війни загинуло 170 російських військових та їхніх найманців);
- 2015–2022 – вторгнення росії в Сирію, яке закінчилося диктатурою Асада (за 6 років війни загинуло від 321 до 444 російських військових та найманців);
- 2014–2022 – російсько-українська війна, яка триває донині і має закінчитися Перемогою України і збереженням системи базисних цінностей людини і суспільства (станом на 30 серпня втрати особового складу росії близько 47 550 осіб)[509].

Події останніх років засвідчили серйозну кризу системи не лише соціальної, але і міжнародної безпеки через зовнішнє втручання росії у внутрішні справи незалежних держав, спроби дестабілізації їхніх політичних систем та пряме силове захоплення чужих територій. Як свого часу свою повну недієздатність показала Ліга Націй, яка бездіяльністю спровокувала Другу світову війну, так і сьогодні ООН є, на жаль, її копією. Існування ООН втрачає будь-який сенс, доки росія

[509] Війни Росії за останні 30 років та їх наслідки. *Ukraïner*. 2022. 2 березня. URL : https://ukrainer.net/ viyny-rosii

має можливість блокувати там рішення. Гібридна війна росії, яка розпочалася 2014 року, передбачала різнопланову та довгострокову дестабілізацію соціально-економічної і політичної ситуації в Україні, системи національної безпеки[510]. На жаль, майже всі міжнародні гарантії безпеки для України (зокрема, в межах Будапештського меморандуму) виявилися недієздатними в умовах, коли агресором виступив один із гарантів. Соціальний вимір окупації частини Донбасу та анексії Криму сформував низку нових соціальних проблем: захисту прав людини та протидії расовій дискримінації щодо населення окупованої АР Крим, внутрішньо переміщені особи (близько 1,5 млн), організація їх проживання, зайнятості, призначення (відновлення) їм соціальних виплат, пенсій, адміністративне визнання документів, питання «політичних в'язнів» та зниклих безвісті осіб і їх сімей, порядок вступу до закладів вищої освіти абітурієнтів із тимчасово окупованих територій, забезпечення учасників АТО та інші. 19 грудня 2016 року Генеральна Асамблея ООН схвалила Резолюцію 71/205 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)»[511], в якій засудила тимчасову окупацію росією території України – Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, підтвердила невизнання її анексії. Війна на Сході України та анексія Криму негативно вплинули на соціальну безпеку людини і це вимагає адаптації соціальної політики держави та вдосконалення механізму її реалізації з урахуванням соціально-економічного стану регіонів України.

В Україні сфера соціального захисту ніколи не була на першому місці. Соціальний захист є системою соціальних відносин, заходів і правових гарантій, які захищають будь-якого члена суспільства від економічної, соціальної та фізичної деградації внаслідок раптового і різкого погіршення умов його добробуту, загрози здоров'ю та життю, неможливості реалізувати свій трудовий і громадянський потенціал.

Концепція сучасного соціального захисту населення в Україні формувалася під впливом різних соціально-економічних і політичних чинників і сьогодні домінує, безумовно, пасивна її форма. Держава

---

[510] Чеберяко О., Варналій З. Фінансові передумови та оцінка оборони в умовах російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 4 (12). С. 143–149.

[511] Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна) : Резолюція 71/205 Генеральної Асамблеї ООН від 19 грудня 2016 року. URL : https://ips.ligazakon.net/document/MU16077

вирішує соціальні проблеми суспільства шляхом надання допомоги, соціальних виплат, компенсацій, пільг, податкових відрахувань, соціальної допомоги нужденним, намагаючись компенсувати населенню низькі заробітки, пенсії нижче прожиткового мінімуму[512]. Але перманентний дефіцит фінансових ресурсів не дає державі можливості досягнути суттєвих зрушень у нарощенні обсягів бюджетних видатків на соціальні цілі і вирішення найважливіших соціальних проблем, покращення соціальних умов життя людей. Тобто суттєво активізуються проблеми формування належного фінансового базису, фінансового простору.

Активна концепція в сучасному соціальному захисті населення України також присутня, але на тлі наявних соціальних проблем – бідність, зменшення і старіння населення, безробіття, війна, вона неефективна.

Основними джерелами фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні є кошти державного і місцевих бюджетів, а також страхових фондів, а видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення є пріоритетом бюджетної політики України, навіть в умовах пандемії COVID-19. Фінансування соціального захисту відповідно до стст. 87, 89–91 Бюджетного кодексу України за рахунок державного та місцевих бюджетів здійснюється: у випадку непрацездатності; пенсіонерів; ветеранів війни та праці; дітей, молоді, жінок, сім'ї; безробітних; учасників АТО та інших категорій населення. Так українська система соціального захисту базувалася на виплаті грошової допомоги (багатодітним, малозабезпеченим сім'ям, соціальних стипендій тощо) та наданні соціальних послуг.

Проблема низького рівня життя українців набула офіційного визнання 2001 року, коли з метою зменшення масштабів бідності та усунення її найгостріших проявів, забезпечення дотримання вимог Конституції України щодо права кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї Указом Президента України було затверджено «Стратегію подолання бідності». З початку війни вже третина українців втратила роботу, від 60 до 80 % людей можуть опинитися за межею бідності. За прогнозами Світового банку, рівень бідності нижче межі 5,5 доларів США на день зросте приблизно з 2 до 20 % населення 2022 року.

[512] Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навч. посіб. Чернігів : ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. 692 с.

Загалом видатки бюджету на соціальний захист населення здійснюються у формі кошторисного фінансування та бюджетного субсидіювання соціальних послуг, соціальних виплат та пільг, кредитування будівництва чи придбання житла тощо. Тому про те, наскільки достатнім є рівень фінансування однієї з основних функцій держави – соціального захисту, а також щодо її пріоритетності на певному етапі соціально-економічного розвитку країни, можна судити з аналізу обсягів, структури державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у їх загальній сумі та у ВВП (таб. 3.17).

Таблиця 3.17 – Видатки бюджетів на соціальний захист та соціальнез абезпечення та їх частка у ВВП

Видатки	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Державний бюджет, млрд грн	106,3	144,5	163,9	218,6	322,7	339,3
Місцевий бюджет, млрд грн	152,0	141,3	145,5	103,2	24,0	28,1
Зведений бюджет, млрд грн	258,3	285,8	309,4	321,8	346,7	367,4
Частка видатків зведеного бюджету у ВВП, %	10,8	9,6	8,7	8,1	8,3	6,7

Джерело: складено та розраховано автором за даними Міністерства фінансів України. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/

2016–2021 роках відбувалося зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що пов’язано зі збільшенням видатків бюджету на пенсійні виплати та соціальні допомоги. Але з огляду на необхідність здійснення політики оптимального податкового навантаження на суб’єктів господарювання, COVID-19 та війну і обмежені у зв’язку з цим фінансові можливості державі виділених коштів не вистачає, щоб вирішити нагальні проблеми соціального захисту. Динаміка частки видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у ВВП має загальну тенденцію до зменшення. Найвищого рівня (10,8 %) частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у ВВП досягла 2016 року Зростання щорічного обсягу бюджетного фінансування цієї сфери не супроводжується підвищенням ефективності її функціонування через відсутність єдиної

бюджетної стратегії. Отже, в Україні діє переважно централізована система соціального захисту населення, про що свідчить співвідношення у зведеному бюджеті країни видатків державного і місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення. Незважаючи на те, що в європейських країнах існують різні рівні централізації системи соціального захисту, дослідники вважають, що централізована система є менш ефективною, ніж децентралізована.

Взагалі фінансування соціального захисту населення в Україні супроводжується рядом глибинних проблем та недоліків, що пов'язано із зростанням кількості різноманітних соціальних допомог та пільг на фоні появи нових форм соціальних ризиків та посилення маргіналізації:

– високий рівень участі держави у фінансуванні соціального захисту та слабка участь неурядових організацій;

– наявність широкого спектра соціальних зобов'язань держави, що супроводжується відсутністю реально гарантованого обсягу фінансового забезпечення, постійне хронічне недофінансування соціальних програм і заходів, неврахування реальних макроекономічних показників та обсягу джерел надходжень до дохідної частини бюджетів під час планування соціальних видатків наступних періодів;

– відсутність єдиної концепції соціальної політики, яка б визначала вектори реалізації кожного з напрямів соціального захисту громадян на середньо і довгострокову перспективу;

– параметри соціальних стандартів є доволі низькими і їх незначне щорічне зростання не супроводжується покращенням добробуту громадян, а навпаки, знижує рівень їх купівельної спроможності через зростання індексу споживчих цін більш швидкими темпами;

– неефективність вітчизняної системи соціальних пільг, які надаються за категоріальним принципом і не враховуються доходи і матеріальний добробут пільговика та його родини, а також відсутність єдиного законодавства, що регулювало б сферу надання та отримання пільг;

– низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою і низька адресність у разі надання соціальної підтримки;

– невідповідність між розмірами пільг та реальними можливостями їх забезпечення;

– недостатність фінансових ресурсів для фінансування соціального захисту населення та хронічний дефіцит Пенсійного фонду;

– залишкове фінансування медичного забезпечення тощо.

Зазначені проблеми у сфері соціального захисту населення призводять до того, що соціальні потреби найбільш незахищених категорій громадян задовольняються не повним обсягом.

Негативні тенденції забезпечення соціальної безпеки в Україні зумовлені двома групами чинників: перші – з відсутністю дієвих структурних реформ та інституціональних змін в економіці та недоліками державної політики забезпечення соціальної безпеки людини; другі – з війною росії проти України, яка призвела до посилення політико-економічної нестабільності, зростання витрат бюджету на обслуговування армії, матеріальних та людських втрат, інфляційних процесів та макроекономічних кризових явищ, загострення проблем у фінансовій системі держави тощо. Корупція, тінізація економіки, надмірний вплив політичних циклів збільшують рівень соціальної напруги і знижують показники соціальної безпеки, зменшують доходи населення та гальмують соціально-економічний розвиток держави загалом, знижуючи якість життя в країні.

Сучасний стан соціальної безпеки до війни залишався критичним, незважаючи на певне реформування соціальної політики в контексті сталого соціально-економічного розвитку України, а також підвищення соціальних стандартів життя. Ця війна є масштабним шоком для нашої економіки. Так, зокрема, в Україні відбувається втрата державним бюджетом значної частини традиційних надходжень у вигляді податків, акцизних зборів та митних платежів, значні матеріальні збитки; закрито майже 40 % бізнесів; у період воєнного стану економіка України втрачає 50–60 % «невиробленого» валового внутрішнього продукту; понад 30 % сільгоспкультур не були посіяні тощо. За попередніми оцінками станом на 22 серпня 2022 року, прямі втрати економіки України через війну становлять 113,5 млрд дол. США; непрямі втрати (загальний вплив бойових дій на економічну ситуацію в країні, зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, зростання безробіття, блокуванням торгівлі, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо) сягають 129,7 млрд дол. США. Внаслідок бойових дій зруйновано та/або пошкоджено 131,3 тисячі житлових будинків на 47,8 млрд дол. США; збитки інфраструктури становлять 35,1 млрд дол. США: пошкоджено або зруйновано 311 мостів та мостових переправ, 24,8 тис. км комунальних доріг та доріг державного і місцевого значення. Збитки, завдані підприємствам та промисловості, сягають 9,5 млрд дол. США, сфері освіти – до

3,9 млрд дол. США; транспорту – 3 млрд дол. США. Внаслідок війни українці вже втратили понад 188 тисяч легкових авто, загальна сума збитків від яких становить 1,7 млрд дол. США. Загалом з початку війни зруйновано або захоплено щонайменше 15,3 тис. багатоповерхівок, 115,9 тис. приватних будинків, 388 підприємств, 43,7 тис. одиниць сільськогосподарської техніки, 1991 магазин, 798 дитсадків, 934 медзаклади, 715 культурних споруд, 593 аптеки, 119 об'єктів соціальної сфери, 17 ЦНАПів[513]. Місце проживання вимушено залишили, за різними оцінками, від 11 до 13 млн осіб, із них понад 6 мільйонів виїхали за межі країни (близько 5 млн до країн ЄС), що є ризиком втрати соціального капіталу, істотної зміни професійного та демографічного складу постраждалих територій. Варто зазначити, що кожного дня цифри зростають і саме тому Україна буде домагатися стягнення з агресора компенсаційних виплат як за судовими рішеннями, так і за рахунок передачі нашій державі заморожених активів росії.

Вразливість стала категорією, актуальною для всіх, оскільки війна торкнулася кожного. Якщо в мирні часи був адресний характер надання соціальної допомоги і ця процедура потребувала певного часу, то з настанням воєнного стану все спростили. Під час війни режим надання соціальних послуг змінився на кризовий, скоротився інтервал між тим, як було виявлено потребу, до моменту, коли приймається рішення установами, які надають ці послуги. Крім того, неймовірну роботу роблять волонтери, а евакуація, надання гуманітарної допомоги, ліків та продуктових наборів забезпечуються гуманітарними організаціями.

Війна завдала та продовжує завдавати непоправної шкоди соціальній безпеці України. Її результатом стало:

- зростання навантаження на систему соціального захисту через постійне збільшення кількості громадян, які потребують отримання соціальних, реабілітаційних послуг та виплат при одночасному зменшенні надходжень до державного, місцевого бюджетів та фондів загальнообов'язкового пенсійного та соціального страхування;
- нестача фінансових та адміністративних ресурсів органів місцевого самоврядування;

[513] Загальна сума прямих збитків інфраструктури зросла до $113.5 млрд, мінімальні потреби у відновленні зруйнованих активів наближаються до $200 млрд. *Економічна правда*. 2022. 22 серпня. URL : https://www.epravda.com.ua/publications/2021/04/6/685311/

- ускладнення верифікації інформації щодо фактичної кількості як дорослих, так і дітей, які потребують соціального захисту та підтримки;
- руйнування об'єктів соціальної інфраструктури, втрата доступу до особистих справ бенефіціарів соціальної підтримки;
- спеціалісти сфери соціальної підтримки населення також стають вимушеними переселенцями, що впливає на обслуговування населення;
- складнощі у забезпеченні гідних умов проживання та належних послуг в евакуації;
- міграційні рухи громадян, зміна активної лінії ведення бойових дій та зміна переліку тимчасово окупованих територій, що ускладнює здійснення соціальних, страхових та пенсійних виплат громадянам;
- емоційний розпач громадян від нерозуміння своїх соціальних прав та зобов'язань під час війни;
- недостатнє покриття громад мережею закладів, які надають соціальні, реабілітаційні послуги під час війни, особливо на територіях масового перебування переселенців;
- унеможливлення отримання громадянами України, які проживають у зоні активних бойових дій чи біля неї, на тимчасово непідконтрольних територіях України, належних їм виплат та соціальних послуг;
- поглиблення вразливості маломобільних груп населення від початку війни.

Зазначені чинники є наслідками успадкованої з радянських часів екстенсивної соціальної політики: чим більше пільг, дотацій і соціальних переваг надано громадянам, тим кращим вважався прояв турботи держави про своїх громадян без врахування фінансової спроможності держави.

Презентований 4 липня 2022 року у Лугано план відновлення України («План Маршалла»), який оцінюється у 750 мільярдів доларів, складається з 15 національних програм у різних секторах економіки та суспільного життя. Майже всі програми пов'язані з соціальними питаннями, а програми 10–15 (модернізація регіонів та житлового будівництва, сучасна соціальна інфраструктура, освіта, охорона здоров'я, культура та спорт, соціальна підтримка та міграційна політика), що становлять понад 300 мільярдів доларів – безпосередньо з проблемами забезпечення соціальної безпеки України[514].

[514] Вінокуров Я. План Маршалла з полів Лугано: як відбудовуватимуть Україну за 750 мільярдів доларів. *Економічна правда*. 2022, 5 липня. URL : https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/5/688861/

Визначений Президентом України курс на «перезавантаження країни» у післявоєнний час надає шанс переглянути складові застарілої і вразливої до масштабної кризи соціальної системи.

У квітні 2022 року при Президентові України створили новий дорадчий орган – Національну раду з відновлення України від наслідків війни, яка працює з 23 сферами суспільного життя і серед напрямів є й соціальний захист.

Для України назріла потреба впровадження у практику соціального управління не соціальних мінімумів, а якісної системи європейських соціальних стандартів з позиції нормальної життєдіяльності людини. Країні варто орієнтуватися на нову модель соціальної безпеки усіх європейських країн, яка вже функціонує, а її основоположним принципом функціонування є «нероздільність соціального та економічного прогресу».

Для країн, які намагаються інтегруватися в ЄС, орієнтирами їх державної соціальної політики є міжнародні соціальні норми. У зв'язку із цим, сучасна соціальна політика держави має визначатися, по-перше, ратифікацією міжнародних конвенцій і хартій, які встановлюють у країні базові соціальні обов'язки держави щодо здійснення соціальних заходів; по-друге, Конституцією, яка проголошує права громадян та обов'язки держави щодо забезпечення та підтримки певних умов життєдіяльності своїх громадян, сприяння досягненню рівних можливостей у всіх регіонах країни; по-третє, чинним національним законодавством, яке є зведенням соціальних цілей держави і визначає шляхи їх досягнення.

Одним з інструментів втілення в життя соціального захисту має стати цифрова «Єдина інформаційна система соціальної сфери» (далі – ЄІССС), яка впроваджується Міністерством соціальної політики України. ЄІССС повинна забезпечити доступність / іклюзивність, прозорість, простоту отримання соціальних послуг та виплат бенефіціарами, зокрема внутрішньо переміщеними особами, особами та сім'ями у складних життєвих обставинах, людьми з інвалідністю, військовослужбовцями, ветеранами, пенсіонерами, незалежно від місця реєстрації на всій території України. Ключовим обмеженням для користування такою системою є недостатня цифрова грамотність у бенефіціарів соціальної системи, неповне покриття інтернетом території України та економічна недоступність технічних засобів для користування цією системою.

Соціальна безпека не здатна швидко пристосовуватися до глобальних змін, що призводить до зростання соціального напруження. Взагалі глобалізація – внутрішньо суперечливий процес: з одного боку, вона відкриває нові можливості (змінюються напрями розвитку соціальних політик держав), з іншого – загострює існуючі або породжує нові проблеми (соціальна нерівність, ліквідації бідності, підвищення рівня людської безпеки, покращення соціальних перспектив тощо). Тому необхідний новий прогресивний сценарій для зміцнення соціальної безпеки України та забезпечення її ефективного функціонування в умовах глобалізації, яка здійснює суттєвий вплив на соціальну політику країн з високим рівнем внутрішньої нестабільності та зовнішньої вразливості в умовах затяжної фінансової кризи, Covid-19 та широкомасштабної війни. Необхідне точне та коректне державне регулювання та управління з метою підтримки стійкості й недопущення настання хаосу в існуючій господарській системі та розробка інтегрованої (комплексної) стратегії забезпечення соціальної безпеки в повоєнний період, з урахуванням особливостей, пов'язаних зі спеціальним правовим статусом окремих бенефіціарів (ветеранів, внутрішньо переміщених осіб тощо), реалізація якої буде забезпечена завдяки міжвідомчій та міждисциплінарній координації.

В Україні відсутній комплексний механізм управління соціальною безпекою, не визначена і не розроблена нормативно-правова база державної політики щодо забезпечення соціальної безпеки. Тому потрібно визначити нові підходи та розробити шляхи забезпечення соціальної безпеки в Україні, а пріоритетність державної політики має бути сконцентрована на розробці й ефективному впровадженні державної програми соціального забезпечення, підтримці на державному рівні житлового будівництва, покращенні медичного обслуговування, дійовій допомозі молодим сім'ям тощо.

Невирішеним питанням на сьогодні залишається пошук шляхів зміцнення соціальної безпеки. Тому у повоєнний період нагальним питанням стане пошук і залучення ресурсів для відновлення економіки, інфраструктури, промисловості. Основними джерелами таких ресурсів очевидно стануть здебільшого довгострокові кредити, гранти від західних держав, а також фінансова допомога через фонди міжнародних організацій, зокрема ООН, але на цільові програми, пов'язані з гуманітарною допомогою, розмінуванням та відновленням населених пунктів.

Поряд з цим значну роль у вирішенні таких питань повинні відіграти й територіальні громади, зміцнюючи фінансовий простір свого функціонування, що стане предметом подальшого дослідження.

3.5. Зростання ролі територіальних громад у формуванні фінансового простору як прояв деглобалізаційних процесів в Україні

Зміцнення інституту місцевого самоврядування та посилення його впливу на соціальні, економічні та політичні процеси в суспільстві є в сучасних умовах загальносвітовою тенденцією в державному будівництві.

Відомий німецький учений Ш. Бланкарт, визначаючи аргументи на користь децентралізації, наголошував: «Структура демократичної держави має сприяти максимальній реалізації преференцій і пріоритетів громадян, які проживають на її території. З огляду на це доцільно дослідити, за яких умов колективні рішення відповідають преференціям громадян: коли вони приймаються на рівні величезної унітарної держави чи в численних невеличких адміністративно-територіальних одиницях»[515].

Американський вчений Е. Тоффлер, визначаючи основні риси майбутнього розвитку цивілізації, наголошував, що зростаюча диференціація суспільства призведе до послаблення ролі національних держав і зростання ролі регіонів і навіть окремих міст. «Інтереси культурної, екологічної, релігійної та економічної співпраці окремих регіонів відіграватимуть у процесі налагодження міжрегіональних зав'язків значнішу роль, ніж географічна близькість. Країни з ринками, що розвиваються, відмовляться від спроб скопіювати приклад промислово розвинених країн і вироблять свої, радикально нові стратегії розвитку, засновані на їх культурних і релігійних традиціях»[516].

У сучасних демократичних правових державах місцеве самоврядування є складовою системи органів влади в країні, а їхня компетенція (обсяг власних і делегованих повноважень) законодавчо визначається центральною владою. Водночас делегованими вважаться повноваження органів виконавчої влади, що надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад[517].

---

[515] Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії. Вступ до фінансової науки / пер. з нім. С. І. Терещенко та О. О. Терещенка ; передмова та наук. редагування В. М. Федосова. К. : Либідь, 2000. 654, [594] с.

[516] Тоффлер Е. Третя Хвиля / з англ. пер. А. Євса. К. : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

[517] Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/page5

У бюджетній практиці часто виникає ситуація, коли значні масштаби вищого адміністративного рівня (наприклад, області або району) нівелюють економічну ефективність делегування державних владних повноважень порівняно з територіальними громадами. У країнах з федеративним устроєм за таких обставин використовують інструмент горизонтального фінансового вирівнювання, який в Україні законодавчо заборонено застосовувати в бюджетному процесі.

Тому пріоритетними питаннями, які необхідно вирішувати для врегулювання відносин між рівнями бюджетної системи країни, є визначення переліку завдань (обсягу функцій), які має вирішувати центральна влада та які покладаються на органи місцевого самоврядування, а також законодавче закріплення дохідних джерел, необхідних для формування власних бюджетних ресурсів для їх виконання.

Реформа децентралізації, яка розпочалася в Україні 2014 року, передбачає передачу владних повноважень та фінансових ресурсів від державної влади якнайближче до людей – органам місцевого самоврядування. Оскільки найближчою до людей владою є органи місцевого самоврядування: сільські, селищні міські ради та їхні виконавчі комітети, то саме вони повинні мати широкі повноваження і достатньо коштів, щоб бути спроможними вирішувати усі місцеві питання і нести за це відповідальність.

Реформу децентралізації неможливо реалізувати без запровадження фінансової (бюджетної) децентралізації. Тому бюджетна децентралізація – це одна із ключових реформ для створення спроможних територіальних громад та сталого регіонального розвитку в Україні.

Виділяють декілька організаційно-технологічних форм реалізації бюджетної децентралізації:

1. Самофінансування, тобто відшкодування затрат на надання суспільних благ та послуг за рахунок фінансування власними коштами місцевих бюджетів.

2. Спільне фінансування з центрального та місцевих бюджетів надання суспільних благ та послуг шляхом розподілу між ними доходів і податків.

3. Збільшення власних доходів місцевих бюджетів шляхом розширення бази оподаткування за рахунок нарощування обсягів виробництва та кількості об’єктів власності (переважно за рахунок оподаткування нерухомого майна і споживання).

4. Надання міжбюджетних трансфертів і грантів з центрального бюджету на місцевий рівень[518].

За цих обставин бюджетна децентралізація спричиняє зміни в адміністративно-територіальному устрої країни, тобто породжує адміністративну децентралізацію, яка спрямована на перенесення центрів ухвалення рішень на місцеві органи влади, здатних самостійно відповідати за соціально-економічний та інфраструктурний розвиток територій.

Система адміністративно-територіального устрою дісталася Україні у спадок від колишнього СРСР і характеризується високим ступенем централізації влади по вертикалі, тому представницькі органи на місцях (відповідні місцеві ради) не змогли забезпечити реалізацію ефективної соціально-економічної політики в інтересах людини і забезпечення захисту нагальних потреб територіальних громад. Низька ефективність діяльності органів місцевого самоврядування в Україні значною мірою обумовлена недостатнім рівнем бюджетного фінансування та відсутністю дієвого механізму перерозподілу фінансових ресурсів на рівень територіальних громад, який би не породжував споживацькі настрої на місцях.

Відповідно до Конституції України (ст. 133) систему адміністративно-територіального устрою України становлять: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села[519]. Водночас якщо кількість областей (24 одиниці), районів, міст та районів у містах – це відносно стала величина, яка залишається незмінної тривалий термін, то кількість селищ і сіл щорічно зменшується в Україні через процеси урбанізації та демографічну кризу. Крім того, поза Конституцією існує такий тип населеного пункту, як селище міського типу (смт). Населення смт вважаться міським. Також де-факто адміністративно-територіальними одиницями є території територіальних громад, хоча законодавчо не мають такого статусу[520]. Тому чітко вказати, скільки саме адміністративно-територіальних одиниць існує у конкретний період, – проблематично.

Враховуючи, що адміністративно-територіальний поділ та державний устрій України визначають вертикальну структуру побудови

[518] Intergovernmental Fiscal Relations. URL : http://www1.worldbank.org/publicsector/decentralization/fiscal.htm)

[519] Конституція України № 254к/96 ВР, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA% 2F96-%E2%F0

[520] Смт та території територіальних громад враховуються при подачі звітності адміністративно-територіального устрою областей України та АР Крим.

бюджетної системи держави за рівнями влади, то зміна кількості адміністративно-територіальних одиниць автоматично буде призводити до зміни кількості місцевих бюджетів.

У цьому контексті доцільно дослідити динаміку змін стосовно акумулювання та витрачання бюджетних коштів на місцевому рівні та їх частку у структурі Зведеного бюджету України за рівнями управління (табл. 3.18).

Таблиця 3.18 – Динаміка основних показників бюджетної системи України 2012–2021 рр., % ВВП

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Зведений бюджет										
Доходи	31,6	30,4	29,1	32,9	32,8	34,0	33,2	32,5	32,8	30,5
Видатки	34,9	34,8	33,4	34,3	35,0	35,4	35,1	34,5	38,0	33,8
Дефіцит*	-3,6	-4,4	-4,6	-1,4	-2,2	-1,4	-1,9	-2,1	-5,3	-3,4
Державний бюджет										
Доходи	24,5	23,3	22,8	27,0	25,8	26,5	26,1	25,1	25,7	23,8
Видатки	28,0	27,7	27,7	29,1	28,7	28,1	27,7	27,0	30,7	27,3
Дефіцит*	-3,8	-4,4	-4,9	-2,1	-2,9	-1,6	-1,6	-2,0	-5,2	-3,7
Місцеві бюджети										
Доходи	16,0	15,2	14,8	14,9	15,4	16,8	15,8	14,1	11,2	10,2
Видатки	15,8	15,1	14,4	14,2	14,7	16,6	13,7	14,2	11,4	10,5
у т.ч. міжбюджетні трансферти	6,2	6,2	0,1	0,2	8,2	9,1	8,6	6,6	3,8	3,8
Баланс	0,2	0,1	0,4	0,7	0,7	0,2	2,1	0,1	0,2	0,3
Структура доходів бюджету за рівнями управління										
Державний бюджет	77,4	76,2	77,8	82,0	79,2	78,3	78,9	77,4	78,2	78,0
Місцеві бюджети	22,6	23,8	22,2	18,0	20,8	21,7	21,1	22,6	21,8	22,0
Структура видатків бюджету за рівнями управління										
Державний бюджет	80,3	79,8	82,8	84,9	81,3	79,3	79,7	78,3	80,7	80,8
Місцеві бюджети	19,7	20,2	17,8	15,1	18,7	20,7	20,3	21,7	19,3	19,2
Державний борг	36,6	40,2	70,3	79,4	81,0	71,8	60,9	50,3	60,8	48,9
Витрати на обслуговування державного боргу	1,8	2,3	3,2	4,4	4,1	3,7	3,3	3,0	3,0	3,1
Темпи приросту ВВП	0,3	0	-6,6	-9,9	2,3	2,5	3,3	3,2	-4,0	3,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України (http://treasury.gov.ua), Національного банку України (http://www.bank.gov.ua).

Масштаби централізації бюджетних ресурсів характеризуються часткою видатків місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у структурі видатків зведеного бюджету – нині вона перебуває на рівні 20–23 %. Тобто на фінансування власних повноважень органів місцевого самоврядування припадає лише п'ята частина видатків зведеного бюджету.

Така тенденція зберігається упродовж усіх років незалежності України. Реформи, що перманентно тривають у бюджетній сфері держави, не вирішують основної проблеми – надання реальної самостійності місцевим бюджетам. Сучасна бюджетна система України характеризується високим ступенем централізації бюджетних ресурсів.

Наміри уряду щодо децентралізації державних фінансів не знайшли своєї реалізації на практиці як у новій редакції Бюджетного кодексу України 2010 року, де планувалося, зокрема, запровадити у бюджетному процесі певні елементи бюджетного федералізму, так і у процесі ухвалення Бюджетного кодексу України 2002 року.

Водночас саме органи місцевого самоврядування (територіальні громади) мають виконувати функції щодо надання суспільних благ і послуг населенню з метою наближення їх до споживачів. За розрахунками фахівців, у загальному фонді місцевих бюджетів переважають закріплені доходи над власними (65 і 35 %, відповідно), що унеможливлює практичну реалізацію принципу бюджетної децентралізації.

На виконання делегованих повноважень і здійснення бюджетного вирівнювання держава надає органам місцевого самоврядування у вигляді міжбюджетних трансфертів кошти, обсяг яких перевищує суму власних надходжень місцевих бюджетів. Що свідчить про існування значного резерву для розширення дохідних джерел власних надходжень місцевих бюджетів і закріплення їх на постійній основі за відповідними бюджетами.

Кожна адміністративно-територіальна одиниця має бюджет, за рахунок коштів якого фінансується надання суспільних послуг населенню цієї громади. Оскільки бюджетний період в України становить 1 календарний рік (з 1 січня по 31 грудня відповідного року), то й бюджет територіальних одиниць первинного рівня також затверджується терміном на 1 рік. Тому у разі зникнення з мапи України, наприклад, села або селища, бюджетні асигнування будуть продовжуватися виділятися відповідному місцевому бюджету згідно з бюджетним розписом до

кінця бюджетного року або за рахунок внесення змін до бюджетного розпису дохідні і витратні повноваження будуть передані до бюджету вищого рівня, тобто виникатимуть міжбюджетні фінансові потоки.

В Україні форми руху міжбюджетних фінансових потоків поділяються на:

1) міжбюджетні трансферти;

2) взаєморозрахунки – між бюджетами різних рівнів бюджетної системи;

3) об'єднання коштів бюджетів – для виконання спільних проєктів і програм.

Водночас рух міжбюджетних фінансових потоків у країнах з унітарним устроєм може здійснюватися тільки по вертикалі – між бюджетами різних рівнів бюджетної системи. У країнах з федеративним устроєм рух фінансових потоків відбувається як по вертикалі, так і по горизонталі (між бюджетами одного рівня бюджетної системи), що дозволяє одночасно усувати і вертикальні, і горизонтальні фіскальні дисбаланси.

Оскільки Україна – це унітарна держава, то встановлено два основні види бюджетів – центральний та місцеві, а для країн з федеративним державним устроєм три: центральний, федеральні та місцеві. В Україні центральним є Державний бюджет України, решта – це місцеві бюджети. Наявність такого розподілу породжує виникнення фінансових потоків між рівнями бюджетної системи і необхідність постійного удосконалення законодавчої регламентації процесу визначення обсягів міжбюджетних потоків і напрямів їх витрачання.

Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Зі свого боку бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (зокрема, районів у містах).

Віднесення до місцевих бюджетів різних за розміром територій, кількістю населення, обсягом власних та делегованих владних повноважень адміністративно-територіальних одиниць породжувало проблеми у їхньому бюджетному фінансуванні через існування значних обсягів зустрічних міжбюджетних фінансових потоків, подвійне підпорядкування бюджетних установ, недостатність бюджетних ресурсів для надання якісних суспільних благ та послуг, що належать до компетенції органів місцевого самоврядування тощо. Найбільше такі труднощі та неузгодженість відчувалися на рівні бюджетів місцевого самоврядування.

Оскільки значна кількість населення України є мешканцями територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, то вони не могли отримати сучасні медичні послуги й освіту, доступні та якісні адміністративні, комунальні, соціальні послуги тощо. Це породжувало несправедливість у розподілі суспільних благ та послуг, порушувало конституційні права громадян та гальмувало запровадження світових стандартів суспільних відносин у цій сфері, що визначені положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування.

Відповідно до норм Конституції України жителі будь-якої територіальної громади повинні отримувати однаковий по країні рівень гарантованих державою суспільних послуг незалежно від того, який обсяг виробленої продукції і наданих послуг, отриманого прибутку суб'єктами господарювання, рівень середньомісячної заробітної плати і безробіття, розмір сплачених податкових платежів до бюджету тощо забезпечила адміністративно-територіальна одиниця. Вказаний підхід є виправданим і цілком логічним в унітарній державі, проте в довгостроковій перспективі він породжує напругу в міжбюджетних відносинах, формує споживчі настрої в суспільстві, зокрема на місцевому рівні, і посилює диспропорції в соціально-економічному розвитку регіонів (територіальних громад)[521]. Забезпечити однаковий рівень соціальних стандартів по всій території України можливо лише за рахунок фінансової допомоги (міжбюджетних трансфертів), яку регіони отримують з державного бюджету, обсяг якої значно перевищує можливості останнього. У цьому полягає одна з основних проблем міжбюджетних відносин. Вона ускладняється множинністю фінансових потоків, які йдуть в обох напрямах, а саме: дотації, субвенції, взаємні розрахунки, інвестиційні та кредитні програми тощо[522].

Між бюджетами різних рівнів завжди виникають відносини щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України

[521] Фінансові інструменти регіонального розвитку в Україні в умовах децентралізації : монографія / М. Д. Бедринець, М. О. Кужелєв, Т. А. Коляда та ін. ; за заг. ред. канд. екон. наук, доцента М. Д. Бедринець. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 318 с.

[522] Коляда Т. А. Оцінка впливу децентралізації влади на розвиток територіальних громад України. *Просторове планування: містопланування, архітектура, політичні та соціокультурні засади :* зб. наук. пр. Вип. ІІ. У 2-х ч. Київ-Тернопіль : КНУБА «Бескиди», 2020. Частина 1. С. 55.

та законами України. Суб'єктами таких міжбюджетних відносин є держава, Автономна Республіка Крим та територіальні громади (ст. 81 Бюджетного кодексу України)[523].

Територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр (ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»)[524].

Реформа децентралізації мала на меті усунути законодавчі перепони та неузгодженості щодо забезпечення фінансової спроможності місцевих органів влади для надання якісних суспільних послуг мешканцям територіальних громад. Так було внесено зміни до Бюджетного кодексу України щодо визначення бюджетів місцевого самоврядування – це бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад, а також бюджети районів у містах (у разі утворення районних у місті рад).

Ці зміни стосуються лише територіальних одиниць первинного рівня у системі адміністративно-територіального устрою України.

Усі суб'єкти місцевого самоврядування мають бути рівноправними у фінансових відносинах із центром, хоча форми таких взаємовідносин можуть відрізнятися. Крім того, необхідно розмежувати сфери діяльності та відповідальності між центром та регіонами, сфери фінансування видатків за рахунок бюджетів різних рівні. Також бюджет кожного рівня повинен мати незалежні джерела фінансування, а місцеві органи влади мати право самостійно приймати рішення щодо напрямів використання цих коштів.

З метою скорочення обсягів фінансової допомоги (дотації вирівнювання) з державного бюджету, надання реальної самостійності органам місцевого самоврядування у вирішенні питань власної компетенції та забезпечення сталості бюджетного устрою в Україні 2014 року розпочався процес об'єднання територіальних громад за рахунок внесення відповідних змін до Податкового та Бюджетного кодексів України, який продемонстрував уже 2015 року перші позитивні зміни у розвитку територіальних громад через зростання обсягів їхніх власних фінансових ресурсів.

---

[523] Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?user=a&find=1&typ=21

[524] Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/page5

Відповідно до статті 3 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст. Об'єднана територіальна громада, адміністративним центром якої визначено місто, є міською територіальною громадою, центром якої визначено селище, – селищною, центром якої визначено село, – сільською[525].

12 червня 2020 року уряд затвердив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня. Відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів України сформовано 1 470 територіальних громад, які покриватимуть усю територію країни.

Фактично з 1 січня 2021 року в Україні запроваджено новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня, що значно розширює спектр питань, які може вирішувати місцева влада відповідних громад.

Отже, нову систему адміністративно-територіального устрою України становлять: Автономна Республіка Крим, 24 області, 2 міста зі спеціальним статусом – м. Київ і м. Севастополь, 126 районів та 101 район у містах, до складу яких входять 1 470 територіальних громад базового рівня.

Для оцінки реального стану бюджетної децентралізації в Україні та визначення її впливу на рівень фінансової незалежності територіальних громад доцільно розрахувати відповідні показники та дослідити їх у динаміці[526].

Проведені аналітичні розрахунки дозволити визначити динаміку та тренд розвитку територіальних громад щодо фінансової незалежності місцевих бюджетів від обсягів та видів трансфертів з Державного бюджету України. Зокрема, було розраховано:

– *коефіцієнт фінансової залежності*, який визначається як частка субвенцій з Державного бюджету України у доходах місцевих бюджетів;

– *коефіцієнт бюджетної децентралізації* як частку видатків місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) до ВВП;

---

[525] Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text

[526] Xin D., Koliada T., Muzychenko G. Assessment of the impact of budget decentralization on sustainable development of territorial communities in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies.* 2021. Vol. 7, No 4. P. 8–17.

– *коефіцієнт децентралізації видатків* як частку місцевих бюджетів у видатках Зведеного бюджету;

– *модифікований коефіцієнт децентралізації видатків* як частку місцевих бюджетів у видатках Зведеного бюджету (без видатків на оборону)[527]. Результати розрахунків наведено у табл. 3.19.

Таблиця 3.19 – Динаміка показників фінансової незалежності територіальних громад у процесі запровадження бюджетної децентралізації в Україні за 2014–2020 рр.

Назва показника	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Коефіцієнт фінансової залежності, %	43,6	40,9	46,6	45,7	48,8	53,8	66,0	64,5
Коефіцієнт бюджетної децентралізації, %	14,4	14,1	14,7	16,6	16,0	14,2	11,2	12,6
Коефіцієнт децентралізації доходів, %	22,2	18,5	27,7	22,6	22,3	23,3	22,6	23,2
Модифікований коефіцієнт децентралізації видатків, %	45,4	43,5	44,9	50,0	48,6	44,5	32,4	33,7

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України.

Щодо коефіцієнта бюджетної децентралізації, то він є одним із важливіших показників, якій показує відношення обсягу видатків місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) до ВВП. Значення цього показника відображають частину фінансових ресурсів, що розподілена між органами місцевого самоврядування. Відповідно до нормативних показників, якщо показник нижче 10 %, то рівень децентралізації є низьким; 15–10 % – середнім; 15 % – високим. Тобто 2014–2016 та 2019–2021 рр. – рівень бюджетної децентралізації був середній; 2017–2018 рр. – високий.

Як свідчать наведені дані, спостерігається значна волатильність модифікованого коефіцієнта бюджетної децентралізації за видатками упродовж 2014–2021 років. 2017 року від досяг свого найбільшого значення (50,0 %), а потім знов почалося його падіння, що свідчить про скорочення обсягів видатків місцевих бюджетів на власні потреби та переважання бюджетного фінансування делегованих функцій держави.

[527] Розвиток бюджетної децентралізації в Україні : наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук І. О. Луніної ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». 2016. 70 с. URL : http://ief.org.ua/docs/sr/292.pdf

Наведені розрахунки свідчать, що 2020 року питома вага видатків місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у ВВП була найменшою за останні 7 років через пандемію COVID-19. Водночас в умовах триваючого в Україні процесу бюджетної децентралізації намітився тренд на збільшення фінансової незалежності місцевих бюджетів. Як бачимо, порівняно з 2014 роком майже на 23 % збільшився коефіцієнт фінансової незалежності, що свідчить про успішність реалізації реформи децентралізації в Україні, хоча й відбувається коливання окремих показників бюджетної децентралізації через влив макроекономічних та інституціональних чинників.

Отже, надання більшої самостійності місцевим органам влади під час ухвалення рішень щодо формування і витрачання бюджетних коштів сприятиме мінімізації зустрічних фінансових потоків між рівнями бюджетної системи, зміцненню державного устрою та територіальної цілісності країни, підвищенню рівня життя населення, забезпеченню рівного доступу громадян до гарантованих державою суспільних благ і послуг на всій території країни, створенню умов для стійкого економічного розвитку як окремих територій, так і країни загалом за рахунок формування конкурентного середовища та передачі відповідальності на місцевий рівень.

В умовах підвищення самостійності територіальних громад виникає необхідність визначення їх фінансового потенціалу, який безпосередньо формує фінансовий простір. Нині в економічній літературі широко використовується поняття «фінансовий потенціал» як сукупність фінансових можливостей розвитку держави, регіонів, фірм, домогосподарств. Відповідно, поняття «фінансовий потенціал» відображає сукупність грошових ресурсів і відносин з приводу їх відтворення, які можуть бути використані для вирішення конкретних завдань.

Тобто фінансовий потенціал територіальної громади можна розглядати як сукупність ресурсів, які перебувають у її розпорядженні. До них відносять фінансові, кредитні, інвестиційні, матеріальні ресурси, які забезпечують ефективність життєдіяльності територіальної громади.

В умовах сучасної України основним джерелом формування фінансових ресурсів нових інститутів влади на місцевому рівні є доходи місцевих бюджетів. Із-за негативного впливу пандемії COVID-19 на економіку України 2020 року сталося скорочення доходів місцевих бюджетів на 15,9 %, порівняно з 2019 роком, в основному за рахунок

скорочення обсягів трансфертів з державного бюджету. Додатковим викликом для сталого розвитку територіальних громад та держави загалом стала військова агресія з боку рф, що розпочалася 24 лютого 2022 року.

Матеріальною і фінансовою основою нових інститутів влади на місцевому рівні (органів місцевого самоврядування) є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад. У сучасних умовах основним джерелом формування фінансових ресурсів територіальної громади є доходи місцевих бюджетів.

Відповідно до статті 9 Бюджетного кодексу України доходи місцевих бюджетів класифікуються за такими групами:

1) податкові надходження;

2) неподаткові надходження;

3) доходи від операцій з капіталом;

4) трансферти.

Податкові надходження встановлені Податковим кодексом України, де визначено перелік загальнодержавних та місцевих податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Неподатковими надходженнями визнаються:

1) доходи від власності та підприємницької діяльності;

2) надходження від штрафів та фінансових санкцій;

3) інші неподаткові надходження;

4) власні надходження бюджетних установ.

Доходи від операцій з капіталом включають надходження від продажу основних засобів, державних запасів товарів, землі і нематеріальних активів.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Незважаючи на задекларовані у Бюджетному кодексі України (ст. 7) принципи, на яких ґрунтується бюджетна система держави, зокрема, самостійності бюджетів, субсидіарності під час розподілу видатків між рівнями бюджетної системи, справедливості і неупередженості у розподілі суспільних благ між територіальними громадами, а також триваючу реформу децентралізації, понад три чверті доходів зведеного бюджету зосереджено в Державному бюджеті України (табл. 3.20).

Таблиця 3.20 – Структура доходів Зведеного бюджету України за рівнями бюджетної системи за 2014-2021 роки, %

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Доходи								
Державний бюджет	77,8	82,0	79,2	78,3	78,9	77,4	78,2	78,0
Місцеві бюджети без урахування трансфертів	22,2	18,0	20,8	21,7	21,1	22,6	21,8	22,0
Місцеві бюджети	50,8	45,2	46,8	49,4	47,5	43,5	34,3	34,2
Державний бюджет без урахування трансфертів	49,2	54,8	53,2	50,6	52,5	56,5	65,7	65,8

Джерело: розраховано авторами за даними Державної казначейської служби України (http://treasury.gov.ua).

Така тенденція зберігається упродовж усіх років незалежності України. Реформи, що перманентно тривають у бюджетній сфері держави, не вирішують основної проблеми – надання реальної фінансової самостійності інститутам влади на місцевому рівні. Сучасна бюджетна система України характеризується високим ступенем централізації бюджетних ресурсів.

Масштаби централізації бюджетних ресурсів характеризуються часткою видатків місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у структурі видатків зведеного бюджету – вона перебуває на рівні 20–23 %. Тобто на фінансування власних повноважень органів місцевого самоврядування припадає лише п’ята частина видатків зведеного бюджету. За цих обставин саме органи місцевого самоврядування (територіальні громади) мають виконувати функції щодо надання суспільних благ та послуг населенню з метою наближення їх до споживачів.

За економічною природою доходи місцевих бюджетів поділяють на власні, закріплені, регульовані, міжбюджетні трансферти.

Власні доходи місцевих бюджетів – це доходи, які формуються внаслідок дій і рішень, прийнятих місцевими органами самоврядування.

Власними можна вважати лише такі доходи місцевих бюджетів, які одночасно задовольняють *такі вимоги*:

– вони є територіально локалізованими;

– безпосередньо залежними від діяльності органів місцевої влади, які повністю їх контролюють і використовують на свій розсуд.

Закріплені доходи місцевих бюджетів – це доходи, які на довготривалій основі *передаються* до місцевих бюджетів повним обсягом або у визначеній, єдиній для усіх бюджетів частині.

За своєю сутністю це *загальнодержавні податки, збори або доходи*, які традиційно формують дохідну частину місцевих бюджетів (податок з доходів фізичних осіб, плата за ліцензії та торгові патенти тощо).

Регульовані доходи – це також одна з форм доходів, що *передаються* центральною владою місцевим органам влади або з бюджетів територій вищого адміністративного рівня до бюджетів територій нижчого адміністративного рівня.

Порядок передачі та розміри регульованих доходів в Україні *щороку встановлюються* у законі про Державний бюджет.

Порядок регулювання доходів місцевих бюджетів визначається також рішеннями органів влади вищого територіального рівня щодо органів влади нижчого територіального рівня.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Стаття 96 Бюджетного кодексу України визначає такі *види міжбюджетних трансфертів*:

1) базову дотацію (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);

2) субвенції;

3) реверсну дотацію (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);

4) додаткові дотації[528].

З 2015 року дотація вирівнювання з державного бюджету замінена на базову дотацію, а додаткова дотація з державного бюджету на вирівнювання фінансової забезпеченості – на стабілізаційну дотацію.

До основних видів міжбюджетних трансфертів, що надаються з державного бюджету на місцевий рівень, можна віднести:

1) освітню та медичну субвенції (кошти направляються на заробітну плату та нарахування на неї педагогічному, медичному персоналу);

[528] Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?user=a&find=1&typ=21

2) кошти на проєкт «Нова українська школа», що мають цільове призначення на облаштування та придбання дидактичних матеріалів для школярів;

3) трансферти на соціально-економічний розвиток та інфраструктуру;

4) базову дотацію (механізм вирівнювання відбувається у разі менше нормованого значення 0,9 індексу податкоспроможності громади);

5) виділення коштів на проєкти, що пов'язані з розбудовою та капітальним ремонтом закладів громад через Державний фонд регіонального розвитку[529].

У ситуаціях, коли територіальні громади достатньо податкоспроможні (індекс податкоспроможності має значення більше за норматив 1,1 по Україні загалом), то тоді відбувається процес реверсної дотації, тобто місцеві бюджети наповнюють державний шляхом відшкодування половини суми від перевищення.

На виконання делегованих повноважень і здійснення бюджетного вирівнювання держава надає органам місцевого самоврядування у вигляді міжбюджетних трансфертів кошти, обсяг яких до 2019 року перевищував суму власних надходжень місцевих бюджетів (табл. 3.21). Це свідчить про існування значного резерву для розширення дохідних джерел власних надходжень місцевих бюджетів і закріплення їх на постійній основі за відповідними бюджетами.

Таблиця 3.21 – Структура дохідних джерел
місцевих бюджетів України за 2014–2021 рр., %

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Власні доходи загалом, зокрема	43,6	40,9	46,6	45,7	46,8	53,6	65,8	63,4
податкові надходження	37,7	33,4	40,1	40,0	41,3	48,3	60,5	60,9
неподаткові надходження	5,3	6,8	6,0	5,2	5,0	4,7	4,5	2,0
доходи від операцій з капіталом	0,5	0,6	0,4	0,4	0,4	0,5	0,7	0,4
цільові фонди	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Офіційні трансферти	56,4	59,1	53,4	54,3	53,2	46,4	34,2	36,6
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано авторами за даними Державної казначейської служби України (http://treasury.gov.ua).

[529] Коляда Т. А. Формування доходів бюджетів нових інститутів влади на місцевому рівні в умовах децентралізації. ІІ Міжнародний податковий конгрес [Електронне видання] : збірник матеріалів, м. Ірпінь, 26 листопада 2021 р. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. С. 597.

Починаючи з 2016 року, накреслилася тенденція до зростання обсягів власних доходів місцевих бюджетів, особливо це помітно з 2019 року. Це свідчить про посилення фінансової самостійності інститутів влади на місцевому рівня, а також про можливість більш повним обсягом задовольнити різноманітні потреби, які виникають на рівні територіальних громад.

Податкові надходження є основним джерелом формування доходів місцевих бюджетів, зокрема й власних – їхня частка впродовж 2016–2018 років перебувала у діапазоні 45–47 % у структурі доходів місцевих бюджетів. Починаючи з 2019 року відбулося суттєве зростання їхньої питомої ваги до рівня 65,8 % 2020 року, що є наслідком реалізації реформи децентралізації у частині розширення переліку дохідних джерел, що закріплені за місцевими бюджетами.

Відповідно до внесених змін до Бюджетного та Податкового кодексів України можна виділити такі основні види податків і зборів, що формують дохідну частину місцевих бюджетів:

1. Податок на доходи фізичних осіб. Так, на території міст обласного значення, районів, бюджетів об'єднаних територіальних громад розмежування цього податку відбувається таким чином: до Державного бюджету – 25 %; до обласних бюджетів – 15 %; до бюджетів міст обласного значення, районів, об'єднаних громад – 60 %.

2. Рентна плата (100 % до місцевих бюджетів).

3. Податок на прибуток підприємств приватного сектору економіки (10 % – до обласних бюджетів).

4. Екологічний податок (до обласних бюджетів – 30 %, до бюджетів міст обласного значення та районів – 25 %).

5. Акцизний податок (ставка 5 %) з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти). Зарахування коштів до місцевих бюджетів здійснюється за місцем розміщення об'єктів, у яких провадиться діяльність, що підлягає оподаткуванню.

6. Збори за спеціальне використання природних ресурсів.

7. Місцеві податки і збори.

Неподаткові надходження займають друге місце за значущістю у структурі власних доходів місцевих бюджетів. Їхня частка залишилася практично незмінною упродовж 2014–2020 років. Незначне зменшення частки неподаткових надходжень 2019 та 2020 років до 4,5 % у структурі доходів місцевих бюджетів, порівняно з 6,8 % 2016 року

свідчить як про скорочення попиту на адміністративні послуги, що надаються інститутами влади на місцевому рівні через пандемію COVID-19, так і зменшення пасивних доходів місцевих бюджетів від оренди та дивідендів комунальної власності через рецесію в економіці. Однак 2021 року відбулося суттєве скорочення питомої ваги недоданкових надходжень у структурі доходів місцевих бюджетів.

Питома вага доходів від операцій з капіталом у структурі доходів місцевих бюджетів упродовж 2014–2021 років була сталою величиною й коливалася у діапазоні 0,4–0,7 %. Така тенденція свідчить про вичерпність цього джерела доходів, оскільки надходження мобілізуються до бюджетів переважно від відчуження майна, яке перебуває у комунальній власності, а також від продажу землі й нематеріальних активів. Зрозуміло, що доходи від продажу комунальної власності та землі можуть бути отримані лише одноразово. Однак в умовах знаття мораторію на продаж сільськогосподарських земель і передачі права власності на землю територіальним громадам у довгостроковій перспективі таке джерело доходів місцевих бюджетів, як доходи від операцій з капіталом, можуть відігравати важливу роль у формуванні власних ресурсів інститутів влади на місцевому рівні.

Що стосується цільових фондів, то вони втратили фінансовий потенціал як джерела формування доходів місцевих бюджетів, особливо після прийняття Податкового кодексу України та внесення змін у перелік податків і зборів. Так, запровадження екологічного податку та віднесення його до загальнодержавних податків призвело до скасування таких надходжень до цільових фондів, як збір за забруднення навколишнього природного середовища, що справляється з фізичних та юридичних осіб. Залишилися лише цільові фонди, утворені Верховною Радою Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування, частка котрих у структурі доходів місцевих бюджетів упродовж 2015–2021 років на рівні 0,1 % свідчить про їх низький бюджетоутворюючий потенціал.

Оскільки понад 90 % у структурі власних доходів місцевих бюджетів складають податкові надходження, то саме від зміни цього показника залежатиме обсяг власних фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, необхідних для фінансування власних повноважень, що впливатиме на масштаб та якість надання суспільних благ і послуг на місцевому рівні. Тому тенденції й чинники впливу на мобілізацію податкових надходжень як джерела доходів місцевих бюджетів потребують деталізації та додаткового дослідження (табл. 3.22).

Таблиця 3.22 – Структура податкових надходжень місцевих бюджетів України за 2015–2021 рр., %

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Податкові надходження, зокрема	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Податок та збір на доходи фізичних осіб	55,9	53,8	55,1	59,4	61,2	62,3	62,7
Податок на прибуток підприємств	4,4	4,0	3,2	2,9	3,8	3,4	3,4
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	2,2	1,7	1,2	2,1	2,0	1,6	1,1
Внутрішні податки на товари та послуги	7,8	7,9	6,5	5,9	5,1	5,5	5,4
Місцеві податки	27,5	28,8	26,2	26,4	27,2	26,5	26,9
Інші податки та збори	2,2	3,8	7,8	3,3	0,7	0,7	0,5

Джерело: розраховано авторами за даними Державної казначейської служби України (http://treasury.gov.ua).

Найбільшу частку в структурі податкових надходжень місцевих бюджетів має закріплений податок – податок на доходи фізичних осіб, який забезпечує більше половини усіх податкових надходжень. Незважаючи на зміну пропорції розподілу цього податку 2015 року (раніше 100 % надходжень від цього податку зараховувалося до місцевих бюджетів [(крім бюджету м. Київ)], а нині лише 60 %), питома вага податку на доходи фізичних осіб разом з військовим збором забезпечує від 55 % до 62 % податкових надходжень місцевих бюджетів упродовж 2015–2021 років з чітко вираженим трендом щодо зростання.

Згідно з Податковим кодексом України (ст. 10) до складу місцевих податків та зборів належать:

два податки:

1) податок на майно;

2) єдиний податок;

два місцевих збори:

1) збір за місця для паркування транспортних засобів;

2) туристичний збір.

Водночас *податок на майно* складається з (ст. 265):

1) податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

2) транспортного податку;

3) плати за землю[530].

Незважаючи на новації Податкового кодексу України, лише чотири податки (закріплений податок – податок на доходи фізичних осіб та місцеві податки – плата за землю, єдиний податок та акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів[531]) забезпечують понад 90 % податкових надходжень місцевих бюджетів, що свідчить про недостатній фіскальний потенціал решти податкових платежів, збільшити який тільки за рахунок покращення їхнього податкового адміністрування неможливо, оскільки за своїм призначенням вони виконують швидше регулюючу функцію ніж фіскальну.

2015 року відбулися істотні зміни у підходах до надання дотацій і субвенцій місцевим бюджетам та методиці їх розрахунку, що знайшло свій прояв у зміні структури офіційних трансфертів. Так, суттєво зменшилася, порівняно з 2014 роком, частка дотації вирівнювання з державного бюджету (з 46,3 до 3,0 %) та додаткової дотації з державного бюджету на вирівнювання фінансової забезпеченості (з 3,0 до 1,2 %), які сьогодні мають назву базової та стабілізаційної дотації, відповідно. Та, навпаки, відбулося зростання майже вдвічі (на 43 %) частки субвенції на здійснення державних програм соціального захисту з 49,3 до 92,3 %.

Основна причина переорієнтації видів надання трансфертів з державного бюджету до місцевих – з дотації на субвенцію – полягає у цільовому призначенні цих коштів та необхідності їх повернення у разі невиконання відповідних зобов'язань. Так, дотація надається для фінансування поточних витрат органів місцевого самоврядування у разі недостатності коштів місцевих бюджетів на виконання власних повноважень. Щодо субвенції, то вона надається під конкретний проєкт та передбачає обов'язкове цільове використання коштів. За будь-яких порушень кошти підлягають поверненню до вищого бюджету (табл. 3.23). Отже, можна свідчити про посилення відповідальності органів місцевої влади за цільове використання коштів, наданих з державного бюджету, у вигляді офіційних трансфертів.

---

[530] Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755- 17

[531] Бюджетним кодексом України встановлено, що до доходів загального фонду місцевих бюджетів належить акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів.

Таблиця 3.23 – Структура міжбюджетних трансфертів з Державного бюджету України за 2015–2021 рр., %

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Міжбюджетні трансферти, зокрема	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,1
Субвенція на соціальний захист	36,3	48,1	45,7	48,9	32,3	23,7	43,7
Медична субвенція	26,5	22,7	20,6	21,6	22,9	9,1	20,8
Освітня субвенція	25,3	22,7	18,9	21,2	28,7	50,7	20,0
Базова дотація	3,0	2,4	2,1	2,9	4,2	8,3	4,7
Інші трансферти (зокрема субвенції на соціально-економічний розвиток, формування інфраструктури ОТГ, на підготовку робітничих кадрів)	8,9	4,1	12,7	10,5	11,9	8,2	10,8

Джерело: розраховано авторами за даними Державної казначейської служби України (http://treasury.gov.ua).

Порівняно з 2019 роком загальні доходи місцевих бюджетів зменшилися 15,9 %. Зменшення відбулося за рахунок трансфертів з державного бюджету. 2020 року до місцевих бюджетів надійшло на 38,5 % трансфертів менше ніж 2019 року. Зокрема, це пов’язано з тим, що 2020 року з місцевих бюджетів не здійснювалися окремі видатки, пов’язані з реалізацією державних програм соціального захисту, а саме:

– субвенція на виплату допомог сім’ям з дітьми та малозабезпеченим сім’ям;

– на надання пільг та субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг та енергоносіїв;

– на надання пільг та житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу.

Виконання дохідної частини місцевих бюджетів за 2020 рік корелюється із загальними тенденціями в економіці України у період пандемії COVID-19, продовження реформ у сфері адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування. 2021 року вдалося стабілізувати ситуацію з обсягами медичної субвенції, що вплинуло на структуру міжбюджетних трансфертів.

Проєктуючи ідеї Э. Ліндаля, наведені в праці «Справедливість оподаткування» (1919), на рівень місцевих бюджетів та інтерпретуючи в ролі індивіда територіальні громади, можна припустити, що в

сучасних умовах міжбюджетні відносини повинні будуватися на принципі справедливості оподаткування, який передбачає, що внесок кожного регіону (територіальної громади) у фінансування суспільного блага (формування дохідної частини центрального бюджету чи ВВП) має точно відповідати граничній вигоді суспільного блага для конкретного регіону[532]. Рівновага в такій моделі «добровільного обміну» досягатиметься шляхом переговорів між центром і регіонами щодо суми (переліку) податкових платежів, які залишатимуться у місцевих бюджетах, і тієї, яка перераховуватиметься до бюджету вищого рівня. Водночас треба зафіксувати розмір частки суспільного блага, що її отримає регіон (територіальна громада) від центру (оборона, судова влада, пенсійне забезпечення тощо).

Реалізація такого підходу на практиці в чистому вигляді маловірогідна у зв'язку зі значною диференціацією податкового потенціалу регіонів (територіальних громад), але потреба в наданні більшої фінансової (бюджетною) самостійності регіонам давно назріла, про що вказує активізація відцентрових процесів у європейських країнах (зокрема, Великобританії, Італії, Іспанії) на тлі погіршення економічної ситуації у світі, які тривалий час мали латентний характер[533].

Отже, надання більшої самостійності місцевим органам влади в ухваленні рішень щодо формування й витрачання бюджетних коштів сприятиме мінімізації зустрічних фінансових потоків між рівнями бюджетної системи, зміцненню державного устрою та територіальної цілісності країни, підвищенню рівня життя населення, забезпеченню рівного доступу громадян до гарантованих державою суспільних благ і послуг на всій території України, створенню умов для стійкого економічного розвитку окремих територій і країни загалом за рахунок формування конкурентного середовища та передання відповідальності на місцевий рівень.

Важливу роль у становленні фінансової самостійності територіальних громад відіграє порядок здійснення видатків місцевих бюджетів та їх склад. Бюджетне законодавство України регламентує порядок здійснення видатків місцевих бюджетів та основні напрями їх використання.

---

[532] Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Сучасні економічні теорії : підручник / за ред. А. А. Чухна. К. : Знання, 2007. С. 495.

[533] Тарангул Л. Л., Коляда Т. А. Особливості формування міжбюджетних фінансових потоків в умовах запровадження бюджетної децентралізації в Україні. *Фінанси України*. 2015. № 3. С. 43.

Місцеві органи влади самостійно витрачають бюджетні кошти і визначають напрями використання коштів місцевих бюджетів. Видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, установлені рішеннями про місцевий бюджет, на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією відповідних програм. Перелік програм залежить від рівня місцевого бюджету.

Видатки місцевих бюджетів базуються на тих самих законодавчих актах, що і доходи місцевих бюджетів. Так, ст. 64 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає поділ видатків місцевих бюджетів на дві частини – видатки, пов'язані з виконанням власних повноважень органами місцевого самоврядування, і видатки, пов'язані з виконанням делегованих законом повноважень органів виконавчої влади[534].

Ст. 67 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено фінансування витрат, пов'язаних зі здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади, та виконання рішень органів державної влади. Повноваження органів виконавчої влади, надані законом, фінансує держава повним обсягом для їх здійснення органами місцевого самоврядування. Кошти для цього передбачаються щорічно в Законі України «Про Державний бюджет України».

Особливої уваги потребує проблема розподілу видатків місцевих бюджетів та визначення пріоритетів у напрямах використання коштів упродовж останніх років. Майже 70 % у структурі видатків місцевих бюджетів 2020 року становили видатки на охорону здоров'я, освіту та соціальний захист і соціальне забезпечення, духовний і фізичний розвиток (табл. 3.24). Частка зазначених видатків зменшилася приблизно на 10,0 %, порівняно з 2012 роком, що свідчить про розвантаження місцевих бюджетів від фінансування делегованих державою функцій, однак потребує додаткового дослідження питання надання якісних суспільних послуг та наближення їх до споживачів.

[534] Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/page5

Таблиця 3.24 – Структура видатків місцевих бюджетів України за функціональною класифікацією видатків та кредитування бюджету 2012–2021 рр., %

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Загальнодержавні функції	4,8	5,3	4,9	5,2	4,6	4,8	4,7	6,2	8,5	5,0
Оборона	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Громадський порядок, безпека та судова влада	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,4	0,2
Економічна діяльність	5,8	4,3	4,1	6,8	10,0	11,2	11,3	14,5	19,7	15,7
Охорона навколишнього природного середовища	0,5	0,5	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,6	0,5	
Житлово-комунальне господарство	8,8	3,5	7,8	5,6	5,1	5,5	5,5	6,1	6,7	5,3
Охорона здоров’я	21,2	22,1	20,6	21,3	18,1	17,3	17,3	15,9	10,6	15,7
Духовний та фізичний розвиток	3,7	3,9	4,0	3,4	3,3	3,3	3,3	3,8	4,6	3,5
Освіта	32,0	33,9	31,7	30,0	27,1	27,4	27,5	33,0	41,7	28,5
Соціальний захист та соціальне забезпечення	22,5	25,7	25,5	25,9	30,2	28,5	28,5	18,2	5,0	25,5
Міжбюджетні трансферти	0,6	0,7	0,9	1,1	1,1	1,2	1,3	1,5	2,2	0,6
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України (http://treasury.gov.ua).

В умовах кризових явищ в економіці, що зараз притаманно Україні, у разі застосування рестрикції соціальних видатків, наростаючих процесів інфляції та продовження множинності курсоутворення національної валюти (гривні) відбуватиметься зростання податкового навантаження, реальне зниження пенсій та заробітних плат, насамперед у державному секторі та на муніципальному рівні, які необхідно буде компенсувати за рахунок міжнародної допомоги та врахувати під час остаточного затвердження цілей та обсягів нового «плану Маршалла» для України. Доцільним було б опрацювання варіанта введення виплати

безумовного базового доходу для найбільш постраждалих верств українського населення, що не виїхали за кордон, а залишилися на території України під час та на період декілька років відновлення після війни.

У більшості країн світу для планування показників бюджету на середньострокову перспективу використовується економічна класифікація видатків, що дозволяє уряду дотримуватися визначених пропорцій у їхньому розподілі на капітальні та поточні, не допускаючи загрозливого зростання останніх.

Тому, досліджуючи структуру видатків місцевих бюджетів України, основну увагу доцільно приділяти їх інвестиційній складовій, тобто яка частка видатків йде на розвиток, а яка – на поточне споживання (табл. 3.25).

Таблиця 3.25 – Структура видатків місцевих бюджетів України за економічною класифікацією за 2014–2021 роки

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Поточні видатки	93,8	88,5	85,0	85,0	84,0	82,4	79,4	79,5
Капітальні видатки	6,2	11,5	15,0	15,0	16,0	17,6	20,6	20,5
Усього видатків	100,0	100,0	100,0	100,0,	100,0,	100,0,	100,0,	100,0,

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України (http://treasury.gov.ua).

В умовах військового стану перед Урядом України та органами місцевого самоврядування постає завдання щодо пошуку альтернативних джерел залучення фінансових ресурсів задля розбудови територіальних громад без збільшення боргового навантаження та продажу національного багатства країни.

Політична криза 2014 року та постковідна рецесія економіки в Україні продемонстрували, що ресурси держави, зокрема й органів місцевого самоврядування, небезмежні та не можуть зростати до нескінченності. Тому вважаємо за необхідне на етапі післявоєнної відбудови залучати до фінансування пріоритетних регіональних програм приватні інвестиції або взагалі делегувати частину державних функцій приватному сектору економіки на засадах державно-приватного партнерства шляхом запровадження механізму спільного фінансування інвестиційних проєктів за рахунок бюджетних коштів, коштів міжнародних донорів та фінансових ресурсів фізичних і юридичних осіб[535].

[535] Коляда Т. А. Формування бюджетної стратегії України: теорія, методологія, практика : монографія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2016. 396 с.

Водночас необхідно чітко визначити критерії оцінки якості надання суспільних благ і послуг інститутами державного та місцевого рівнів влади. Це може бути два основних параметри – конкретність функцій, що на них покладається, та їх обсяг[536]. Оскільки на сьогодні в країні існує багато структур, що дублюють окремі функції як на державному, так і регіональному рівні, що також негативно впливає на ефективність їх виконання та на обсяги фінансування з бюджетів усіх рівнів. Тобто фактично відбувається втрата бюджетних коштів через нераціональне їх використання.

Україна до війни пройшла пік падіння обсягів капітальних видатків і починаючи з 2015 року відбувається їхнє поступове зростання, що є позитивним сигналом для інвесторів. У постковідному та післявоєнному світі перед урядами більшості країн постануть завдання щодо підвищення якості бюджетних інвестицій, їх спрямування на підвищення продуктивності праці, прискорення переходу до цифрових технологій, цілей сталого розвитку, запобігання змінам клімату та майбутнім пандеміям. Усі ці виклики і завдання формують необхідність збільшення обсягу та підвищення якості державних і місцевих бюджетних інвестицій в Україні.

Запровадження у бюджетному процесі України принципів фінансової децентралізації передбачає надання більшої самостійності органам місцевого самоврядування щодо пошуку додаткових джерел надходжень до місцевих бюджетів, зокрема за рахунок нових механізмів залучення кредитних та інвестиційних ресурсів, для реалізації проєктів сталого розвитку, які є пріоритетними для відповідної територіальної громади.

Новий «план Маршалла», який сьогодні розглядається як дорожня карта для післявоєнної розбудови України, має поєднувати банківські та небанківські фінансові установ як локального, так і глобального рівня для залучення фінансових ресурсів. Тому акценти у формуванні фінансової спроможності територіальних громад у повоєнний період змістилися з бюджетно-податкових інструментів на групу інвестиційних та кредитних, зокрема й грантової допомоги.

Динаміка показників капітальних інвестицій у розрізі регіонів України свідчить про їх нерівномірність. Оскільки кожний регіон (область) характеризується нерівномірним соціально-економічним

[536] Волошин О. Государство только начинается. *Эксперт.* 2006. № 41. С. 67.

розвитком: рівень виробництва, рівень забезпечення соціального розвитку, безробіття, інвестиційний клімат та інше. Ці чинники безпосередньо впливають на формування структури доходів та видатків бюджетів органів місцевого самоврядування.

Збройна агресія з боку рф 2022 року звела нанівець здобутки органів місцевого самоврядування у попередні роки щодо збільшення обсягів капітальних видатків на забезпечення сталого розвитку територіальних громад. Тому в сучасних умовах необхідно шукати альтернативні джерела надходжень для здійснення відповідних видатків місцевих бюджетів, оскільки кардинально змінилися їхні обсяги та напрями витрачання.

У цьому контексті доцільно скористатися досвідом Уряду України, який, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» щодо створення фонду ліквідації наслідків збройної агресії», створив фонд ліквідації наслідків збройної агресії у складі спеціального фонду Державного бюджету України. Джерелами формування такого фонду визначено кошти, отримані у зв'язку з виконанням Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів»[537].

Враховуючи, що питома вага капітальних видатків завжди була вищою у місцевих бюджетів порівняно з державним бюджетом, а також усвідомлюючи, що насамперед потребують відбудови житлові та громадські будівлі, об'єкти критичної інфраструктури, що належать до сфери житлово-комунального господарства, то доцільно створити відповідні фонди й у складі спеціальних фондів місцевих бюджетів. Фінансування таких фондів на місцевому рівня буде відбуватися за рахунок трансфертів із фонду ліквідації наслідків збройної агресії Державного бюджету України, обсяг яких буде залежати від ступеня та обсягів руйнувань на територіях громад.

З огляду на вищезгадані структурні проблеми та суттєві регіональні ризики для зміцнення фінансової спроможності територіальних громад доцільно звернути увагу на групу кредитних та інвестиційних інструментів, включаючи іноземні інвестиції. З точки зору

[537] Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів : Закон України від 3 березня 2022 року № 2116-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2116-20#Text

фінансування капітальних видатків бюджетів органів місцевого самоврядування варто зазначити про практику використання кредитних ресурсів провідними країнами світу. Так, у Німеччині та США активно користуються банківськими кредитами для досягнення необхідного рівня розвитку регіону, створення виробничої та соціальної інфраструктури тощо. Для України використання кредитних ресурсів на місцевому рівні явище досить нове, проте його використання спроможне забезпечити покриття прогалин, які виникають у процесі поточного фінансування бюджетів. Однак в умовах глобального зростання державного боргу в усіх країнах світу найбільш привабливими, з позиції залучення ресурсів для здійснення капітальних видатків, виглядають інвестиційні інструменти.

В умовах змін темпів глобалізації, коли ринкова економіка виходить за межі окремих держав та міждержавних угрупувань, наріжним каменем для аналізу ролі локальних банків, регіональних банків розвитку та глобальних інвестиційних фондів у післявоєнній відбудові набуває проблема складної нелінійної взаємозалежності держави та економіки. У рамках підходів економічного детермінізму асоціюють цей процес із демонтажем державних інституцій загалом, навіть із самоліквідацією держави як такої. Натомість А. С. Гальчинський наголошував, що ця проблема «пов'язана з глибокою системною реконструкцією функцій держави, що відбуваються у зв'язку із суперечливим процесом становлення постіндустріального, глобального за своєю суттю суспільства»[538].

Серед нових властивостей, яких набуває держава в умовах післявоєнного розвитку територіальних громад, які постраждали від агресії, вважаємо, що необхідно виділити таку – держава як інститут, що сприяє локально сфокусованому вирішенню глобальних проблем, які неможливо вирішити без участі держави у розширеному розумінні (центральна та місцева влада), за сприяння міжнародних фінансових організацій і наддержавних інституцій, а також із залученням інститутів громадянського суспільства.

[538] Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій. К. : АДЕФ-Україна, 2010. 572, [471] с.

Більше того, А. А. Чухно вважав, що «активне сприяння вирішенню складних глобальних проблем суспільства є найважливішою функцією держави в умовах розвитку постіндустріальної економіки»[539].

Щодо законодавчого забезпечення, то оцінюючи потенційні ризики щодо залучення інвестицій, зокрема й іноземних, для післявоєнної розбудови територіальних громад України, необхідно зазначити: 13 лютого 2021 року набрав чинності Закон України від 17.02.2022 № 1116 «Про державну підтримку інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями в Україні» (Закон про інвестиційні няні)[540], метою якого є залучення значних інвестицій в економіку України. Відповідно до Закону та відповідних змін, внесених до Податкового та Митного кодексів України (набуття чинності з 28 березня 2021 року), пакет спеціальних інвестиційних стимулів буде доступний для інвестиційних проєктів, що відповідають певним вимогам.

Однак, незважаючи на наявність відповідної законодавчої бази, існує три ключові проблеми, що загрожують інвестиційному клімату країни, не враховуючи наслідки військової агресії з боку рф.

Перша – імідж. Є три категорії інвесторів. Перша, це ті, що успішно працюють в Україні, але не розповсюджують про це інформацію. Друга – які намагалися розпочати бізнес в Україні, але їм не вдалося. До речі, досить часто це буває не через державу, а через неправильно обраних контрагентів. І третя – які не знають про Україну та думають, що через війну тут розруха та бізнес вести не можливо. Тому інститутам влади як на місцевому, так і на державному рівні необхідно активно працювати з двома останніми категоріями інвесторів.

Друга – дозвільна, судова та правоохоронна системи України. Звичайно, вони працюють краще, ніж 2010-х чи 2020-х роках, але ще не на рівні ключових країн ЄС.

Третя – трудові ресурси. Коли іноземні компанії заходять в країну, звертається увага на доступність та наявність кваліфікованої робочої сили.

---

[539] Чухно А. А., Леоненко П. М., Юхименко П. І. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / за ред. акад. НАН України А. А. Чухна. К. : Знання, 2010. 687, [609] с.

[540] Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні : Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text

Щодо механізму фінансування відновлення територіальних громад після війни, то досі точаться дискусії про доцільність формування ряду бюджетних та створення спеціалізованих позабюджетних фондів відновлення або створення Українського банку відбудови та розвитку.

Необхідне синергетичне поєднання глобальних та локальних підходів фінансування відновлення територіальних громад. Крім випуску власних муніципальних облігацій у національній валюті – гривні, обсяг яких буде обмеженим у зв'язку із дефіцитністю місцевих бюджетів у післявоєнні роки, громадам необхідно почати застосовувати механізми нових фінансових інструментів міжнародного ринку – соціальних, кліматичних, зелених облігацій, імпакт-бондів та гібридних фінансових інструментів[541].

Вважаємо, що активізація процесу залучення інвестицій в економіку України має відбуватися вже зараз, не чекаючи завершення війни, шляхом усунення або мінімізації наявних та потенційних ризиків, визначення пріоритетних напрямів / об'єктів вкладення інвестицій, створення привабливих умов для здійснення релокації, структурної модернізації та полегшення ведення бізнесу.

Основним фінансовим інститутом у сфері фінансово-кредитної підтримки післявоєнної відбудови територіальних громад Україні повинен стати новостворений після закінчення війни Український банк відбудови та розвитку (УБВР). Така спеціалізована фінансова інституція має бути утворена Верховною Радою України шляхом ухвалення відповідного Закону України як нова спеціалізована державна банківська установа, яка функціонуватиме транспарентно та антикорупційно на засадах та принципах, визначених у ЄС для Національних банків підтримки та розвитку[542].

---

[541] Коляда Т. А., Прозоров Ю. В. Локалізація глобальних механізмів залучення кредитних та інвестиційних ресурсів для зміцнення фінансової спроможності територіальних громад України. *Проблеми економіки.* 2022. № 3. С. 149–155. URL : https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2022-3_0-pages-149_155.pdf

[542] Whittle M., Malan J., Bianchini D. New Financial Instruments and the Role of National Promotional Banks. Study for the Policy Department on Budgetary Affairs, European Parliament. Brussels: European Parliament, 2016. URL : https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/572687/IPOL_STU(2016)572687_EN.pdf (дата звернення: 21.10.2022).

Таке синергетичне поєднання глобального та локального підходів особливо важливо для найшвидшого відновлення кредитування після війни малого та середнього бізнесу, що розташований у територіальних громадах – у доповнення до існуючої уже системи компенсації відсоткових ставок «5–7–9» через колишній Німецько-український фонд, засновниками якого свого часу були НБУ та БР Німеччини KfW – із найвищим кредитним рейтингом.

Перш ніж розробляти план Маршалла для післявоєнного відновлення України і шукати механізми його реалізації, необхідно чітко визначитися на державному рівні, яку економіку – попиту чи пропозиції – уряд намагається побудувати в країні, оскільки від цього залежатиме вибір напрямів та обсягів витрачання фінансових ресурсів, зокрема й бюджетних.

Економіка попиту передбачає значні державні дотації (зокрема, соціальні трансферти) з бюджету для підтримки сукупного попиту в країні. Для того щоб відбувся мультиплікаційний ефект від витрачання бюджетних коштів, необхідно обмежити обсяг імпорту в країну і тим самим припинити відтік валюти із країни. Зробити це буде проблематично в умовах вступу України у ВТО. Крім того, для виходу економіки із кризи необхідно спрямовувати бюджетні кошти на інвестиції, а не на споживання.

Поділяємо думку вітчизняних вчених, зокрема В. М. Гейця та А. І. Крисоватого, що в Україні необхідно розбудовувати економіку пропозиції за рахунок запровадження імпортозаміщення технологій та збільшення обсягів вітчизняних товарів і послуг. Така модель економіки передбачає зростання обсягів державних інвестиції на інноваційні та інфраструктурні проєкти, що призведе до збільшення державного боргу, водночас ефект буде відчутним лише у середньо та довгостроковій перспективі[543].

З неможливістю постійно стимулювати попит в умовах глобальної економічної рецесії зіткнулися уряди всіх провідних країн світу. Через обмеження державних інвестицій, падіння рівня життя населення, скорочення обсягів приватних інвестицій і недоступність кредитних ресурсів усе частіше лунають пропозиції про повернення виробництва у метрополії, як одного із варіантів антикризового маневру держав, з метою скорочення рівня безробіття та створення нових робочих місць.

[543] Коляда Т. А. Формування бюджетної стратегії України: теорія, методологія, практика : монографія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2016. 396, [66] с.

Фактично сьогодні у світі розглядається питання про перехід до нової моделі побудови економічних відносин – економіки пропозиції, яка передбачає модернізацію як базису – виробництва, так і її надбудови – характеру суспільних відносин. І саме бюджетна політика формує та відображає тип економічної моделі держави.

Вважаємо, що для забезпечення післявоєнного відновлення економіки України треба приймати нестандартні рішення з метою залучення інвестицій у країну. Зокрема, експерти пропонують створювати промислові платформи або індустріальні полігони поблизу АЕС із гарантією від держави щодо забезпечення доступного тарифу на електроенергію для інвесторів упродовж 10–15 років. Це дозволить конкурентною перевагою України – доступну електроенергію, а також розвинену інфраструктуру та високу якість робочої сили, побудувати формат ніаршорінгу (переміщення виробництв (промисловий аутсорсинг) у країну, що знаходиться поряд із основним ринком збуту), так званих промислових платформ, де будуть виробляти продукцію з високим рівнем додаткової вартості, що забезпечить додаткові надходження до бюджету.

В умовах глобалізації та відкритості більшості економік країн світу, коли кризи мають всеохоплюючий характер і серед чинників, що їх спричиняють, починають домінувати інституціональні, треба свідчити про визначальну роль держави у подоланні кризових явищ, про необхідність втручання у ринкові механізми та запровадження ручного керування ситуацією. Водночас варто наголосити, що сучасний соціально-економічний устрій України, який сформувався, зокрема в результаті інституціональної трансформації економіки, характеризується посиленням ролі держави як виробника суспільних благ, як це притаманно для більшості європейських країн[544].

У наукових колах поширеною є думка, що саме публічні видатки сприяють досягненню цілей економічного зростання. Економічне обґрунтування державного втручання в економіку в умовах неефективного функціонування ринкового механізму, а також процес розподілу ресурсів частково базуються на такому припущенні.

[544] Коляда Т. А., Музиченко Г. В. Соціально-економічні передумови побудови ефективної моделі держави для сучасної України. *Науковий вісник* / Одеський державний економічний університет. Одеса, 2007. № 1 (38). С. 20–26, 25.

Однак у міру того, як публічний сектор починає брати на себе функції, які приватний сектор міг би виконувати більш продуктивно, а також враховуючи, що спосіб фінансування видатків може мати негативні наслідки як для бюджету, так і для економіки загалом, то зв'язок між сукупними публічними витратами та економічним зростанням стає все менш виразним. Доказом цього можуть бути дані з ряду розвинених країн, які не вказують на існування послідовної кореляції між сукупними публічними видатками й економічним зростанням.

Така тенденція дозволяє зробити припущення, що сталий розвиток територіальних громад та України загалом залежить не від обсягів публічних витрат, а від їхньої структури, оскільки деякі види цих витрат більш орієнтовані на стимулювання зростання. До таких, зокрема, належать витрати на:

– розвиток інфраструктури, який сприятиме залученню приватних інвестицій;

– освіту, що забезпечить підвищення рівня кваліфікації трудових ресурсів;

– охорону здоров'я, що сприятиме зростанню продуктивності праці;

– заходи, спрямовані на забезпечення безперебійного функціонування державної та муніципальної інфраструктури;

– забезпечення функціонування адміністративної та правової системи, що створюють умови для злагодженої роботи складного економічного механізму[545].

Поділяємо думку В. Сиденка, що «найбільш важливою характеристикою перспективної національної моделі розвитку в умовах глобалізації буде не підпорядкування національної економіки глобальним економічним процесам, а активне використання переваг глобальної економіки для оптимізації умов ендогенного (внутрішньо обумовленого) національного економічного розвитку»[546].

---

[545] Музиченко Г. В., Коляда Т. А. Зростання ролі держави в регулюванні темпів соціально-економічного розвитку як індикатор інтеграції України в європейський простір. *Politicus.* 2022. Спецвипуск. С. 72–78. DOI: https://doi.org/10.24195/2414- 9616.2022-spec.11. http://politicus.od.ua/spec_2022/11.pdf

[546] Сиденко В. Р. Глобалізація та економічний розвиток. Том 1. К. : Фенікс, 2008. 376, [299] с.

В умовах децентралізації влади в Україні прогнозуємо зростання ролі територіальних громад як нових інститутів влади на місцевому рівні, що спроможні акумулювати та розподіляти необхідні фінансові ресурси задля ефективного розвитку національної економки, зокрема під час післявоєнної розбудови країни. Це може спричинити нерівномірність відновлення регіонів, однак дозволить сформувати регіони / територіальні громади, що стануть драйверами відновлення економіки та залучення фінансових ресурсів для розвитку інфраструктури. Важливо усвідомити, що процеси деглобалізації відбуваються не лише на міжнародному рівні, а також і на національному, отже, безпосередньо впливають на формування фінансового простору.

РОЗДІЛ IV
ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ В АСПЕКТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ І ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

4.1. Потенціал діджиталізації в системі засобів стратегічної трансформації розвитку суб'єктів економіки

Вибір оптимальних шляхів забезпечення збалансованого розвитку України, що перебуває в ряду найактуальніших завдань, сьогодні не підпадає під жодну існуючу модель його вирішення за ряду причин. Насамперед це ряд викликів, пов'язаних як із пандемією коронавірусу, що розгорнулася ще в попередні роки, так і з сьогочасною військовою агресією, які потребують більш поглибленого аналізу й моніторингу сукупності економічних, соціальних, демографічних, політичних процесів, які відбуваються в Україні. Це також виклики, пов'язані із глобалізацією як однією з ключових тенденцій сучасного розвитку світу. Її складники безперервно змінюються відповідно до тенденцій розвитку і поведінки основних світових і національних суб'єктів ринку, проте сьогодні вона набула ряду нових характеристик і проявів, які неможливо ігнорувати в пошуках шляхів відновлення й подальшого соціально-економічного розвитку.

Зокрема, в попередніх розділах монографії наголошено про актуалізацію проблеми співвідношення наднаціонального і національного рівнів забезпечення стабільного економічного зростання як такої, що має виняткове значення для життєзабезпечення держав у поточному і майбутньому вимірах. Тобто окреслилася особлива потреба збалансування процесів глобалізації та деглобалізації. Очевидно, що подібну постановку питання варто оцінити як відповідь на ряд викликів, що сформувалися у внутрішньому і зовнішньому середовищах. Реалізація завдань, окреслених кожною окремою державою, ускладнена без формування ефективної системи тандему загальноглобалізаційних і національних інтересів. Подібне розуміння, що зазначалося вище, фактично не спростовувалося у світі. Проте в Україні під впливом та внаслідок боротьби, починаючи з пандемії коронавірусу, а в основному з військовою агресією, набуло особливої актуалізації.

Саме цим обумовлюється потреба звернутися до чинників, які особливо чутливо реагують на розгортання нових тенденцій та в новій якості здійснюють вплив на забезпечення позитивної динаміки соціально-економічних відносин.

У контексті пошуку шляхів розвитку та збалансування глобалізаційних і деглобалізаційних процесів визначальною роллю характеризується сфера цифрової інформації. З появою новітніх технологій та переходом до електронного формату надання багатьох видів послуг безпосередньо пов'язані процеси глобалізації. Основним вектором сучасних глобалізаційних процесів є оптимізація інформаційно-аналітичної діяльності, поширення цифровізації у сфері управлінської, політичної та економічної діяльності, трансформації електронних сервісів і послуг тощо.

Водночас зі сферою цифрової інформації тісно пов'язані також і процеси, що відбуваються у внутрішньому соціально-економічному середовищі, зокрема процеси деглобалізації, про що наголошувалося вище. Саме перехід до діджиталізованої форми ведення справ, взаємодій між економічними суб'єктами дозволяє віднайти інші підходи та рішення, щоб вийти з існуючих рамкових обмежень, відкриває нові можливості для компаній, заохочує розвиток нових видів діяльності, що, без сумніву, в підсумку призведе до розвитку економіки в цілому та пом'якшення багатьох залежностей від глобалізованого світу. Дійсно, класична діяльність компаній наразі втрачає свою популярність, оскільки використання мережі «Інтернет» для залучення та взаємодії з економічними суб'єктами, клієнтами дозволяє покращити ринкову позицію і перейти у менш насичену нішу. Мобільність та орієнтованість на зручність споживача, індивідуальний підхід і багатоаспектність послуг стають пріоритетним завданням будь-якої сфери. Усе більшого поширення набувають мобільні додатки, спеціалізовані програми, електронні і персональні кабінети. Основною метою компаній тепер є доступність для широкого використання послуг і операцій цілодобово з будь-якого куточка світу за умови наявності всього лише мережі «Інтернет».

Отже, в цілому діджиталізація сприймається як позитивне та своєчасне явище. Для держави – це можливість прискорення та мобільність розвитку усіх сфер суспільства в цілому і економіки зокрема, але більш спрощеним шляхом. Для громадян та населення – це економія часу, сервіс, зручність і доступність, також перспективні професії і нові робочі місця, а для бізнесу – це вдосконалення роботи,

оптимізація ресурсів, зменшення витрат тощо[547]. Водночас більш глибоке та ширше розуміння процесів діджиталізації диктує необхідність більше уваги зосередити на її дефініційному підґрунті, адже саме це дасть чітке розуміння стратегічних орієнтирів та змоги використання потенціалу такого явища для забезпечення подальшого розвитку компаній.

Ключовими для розкриття цієї проблематики є поняття «цифрування» (діджитизація – в перекладі те ж саме, що і «цифрування»), «цифровізація», «цифрова трансформація» а також «діджититалізація».

Цифрування – це простий перехід від аналогової інформації до цифрового формату. Сканування чи фотографування паперового документа і збереження його у відповідному форматі .jpg або .pdf саме і є процесом цифрування і носить суто технічні характеристики перетворення у цифровий код.

Отже, щодо зміни фізичного формату документа, то тут використовуються цифрові рішення для обрання нового, як правило, більш зручного способу ведення бізнесу й отримання нового потенціалу для зростання)[548]. Цифрування – це перетворення формату і спосіб виконання технічної операції, який передує цифровізації.

Щодо цифровізації, то вона веде до полегшення доступу, скорочення часу обробки, спрощення операцій та функціонування суспільства на основі цифрових даних, документів, структур та процесів. Її можна визначити як процес впровадження цифрових технологій для вдосконалення життєдіяльності людини, суспільства і держави[549].

Діджитизація – неологізм, який увійшов в українську мову лише кілька років тому є транслітерацією англійського «digitalization» та означає зміни в усіх сферах суспільного життя, пов'язані з використанням цифрових технологій. Слово являє собою спрощену форму більш точного терміна «цифрова трансформація» та є проявом глобальної цифрової революції [550].

---

[547] Andrushkiv I., Nadiyevets′ L. (2018). M. Didzhytalizatsiya v bankivs′komu sektori: svitovyy ta vitchyznyanyy dosvid. [Digitization in the banking sector: global and domestic experience]. *Problemy ekonomiky*. № 4. 195–200.

[548] URL : https://innovecs.com/blog/developing-a-digital-transformation-strategy/

[549] Куйбіда В. С., Карпенко О. В., Наместнік В. В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2018. № 1. С. 5–10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2018_1_3

[550] «Діджиталізація» – слово 2019 року в Україні за версією онлайн-словника «Мислово». 2019. URL : https://itc.ua/news/didzhitalizacziya-slovo-2019-roku-v-ukrayini-za-versiyeyu-onlajn-slovnika-mislovo/

За законодавством України, цифровізація – насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливлює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір [551].

Отже, процес цифрування призводить до автоматизації процесів і є його невід'ємною частиною.

Якщо звертатися до визначення, даного Брукінгським інститутом США, то «…цифровізація значно змінює світ праці. Сьогодні неможливо досягти професійного чи індивідуального успіху без набуття цифрових навичок». І тут розуміється ІТ-модернізація, до якої відносять нові цифрові моделі, запуск онлайн-сервісів, нові цифрові інструменти. Усі подібні якісні зміни розглядаються як цифрова трансформація – загальний результат організаційних змін у результаті використання цифрових рішень для автоматизації, цифрування операцій та забезпечення їх плавності і скорочення часу. Водночас цифрові трансформації – це спричинені використанням цифрових технологій зміни в природі людини, її мисленні, життєдіяльності та управлінні[552].

Визначення досліджуваного терміна чітко розкрито в нормативному забезпеченні цього процесу, де зазначається, що «цифрова трансформація – діяльність, яка має на меті використання цифрових технологій для вирішення традиційних проблем інноваційними способами»[553]. Така характеристика цифрової трансформації є зрозумілою, але не повністю визначає сфери охоплення та притаманні ознаки цифрової трансформації у конкретніших випадках. Оскільки поняття описано досить широко, то можливі припущення про потребу в коментарях щодо його тлумачення відповідно до самого процесу трансформації, мети, сфери застосування та інших ознак. Тобто це поняття потребує більш деталізованої характеристики з огляду на конкретні ознаки.

---

[551] Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2018 р. № 67-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text

[552] Там само.

[553] Andrushkiv I., Nadiyevets′ L. (2018). M. Didzhytalizatsiya v bankivs′komu sektori: svitovyy ta vitchyznyanyy dosvid. [Digitization in the banking sector: global and domestic experience]. *Problemy ekonomiky*. № 4. 195–200.

[553] URL : https://innovecs.com/blog/developing-a-digital-transformation-strategy/

Очевидно, що цифрова трансформація сьогодні розглядається як наступний рівень впровадження цифрових технологій у процес кадрового забезпечення та управління. Такий процес переростає від застосування його лише у сфері модернізації бізнесу до більш стратегічних напрямів використання. Саме тому виникає гостра потреба вивчати це явище не як правову норму чи позицію і не як бізнес-стратегію, а з урахуванням приналежності цифрової трансформації до організаційних та управлінських процесів.

Терміни діджитизація, диджиталізація означають процеси, що відбуваються всередині системи управління на різних рівнях та які за допомогою цифрових технологій призводять до суттєвих змін.

Щодо діджиталізації, існує також ряд підходів. Незважаючи на ґрунтовні позиції різних авторів щодо поняття «діджиталізації», звертає увагу такий факт, що наявна категоріальна база різна за наповненням, бо вказує не лише на різні технічні характеристики, а й визначає різні явища. В цілому діджиталізація вбачається як переведення інформації в цифрову форму і отримання будь-яких послуг в електронному вигляді.

Означений термін набув інтенсивної популярності в Україні починаючи з 2018 року і походить від англійського слова «digitalization». Саме так американські науковці називають зміни у всіх сферах суспільного життя, пов'язані з використанням цифрових технологій.

2019 року термін «діджиталізація» поряд із терміном «цифровізація» був найбільш запитуваним у пошуковому сервісі Гугл. Суттєва кількість наукових матеріалів присвячена вивченню саме цього терміна, що вказує на значну увагу провідних фахівців до діджиталізації у ракурсі її імплементації в українські реалії. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених досліджуваній тематиці, варто розглянути лише деякі з них, які найбільш чітко охарактеризують діджиталізацію у розрізі цього матеріалу.

В. Скуотто, Ф. Серравалле, А. Мюррей і М. Віассоне визначають поняття «…діджиталізація як процес упровадження цифрових технологій для зміни бізнес-моделі з метою отримання вигоди від використання нових передових технологій, що обробляють гігантський цифровий потік інформації в рамках динамічної цифрової мережі. Це процес широкомасштабних змін у відносинах між акторами (урядом,

бізнесом, соціумом у представництві його індивідуумів), що відбуваються в усіх сферах суспільної діяльності під впливом інтеграції цифрових технологій, діджиталізованих даних і мережі «Інтернет». У результаті цих відносин формується цілісна цифрова екосистема…». Тобто автори вказують на процес діджиталізації як досить цілісне, всеохоплююче і самостійне явище.

Г. Соколова характеризує діджиталізацію як створення цифрової (заснованої на байтах та бітах – мінімально адресованих одиницях інформації) версії аналогових речей на паперових документах, відео- та фотозображеннях, звуках[554].

О. Гусєва і С. Легомінова описують це поняття так: «Діджиталізація – це глибинна трансформація, проникнення цифрових технологій щодо оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, підвищення продуктивності та покращення комунікаційної взаємодії зі споживачами»[555]. Відтак перелічені автори віддають перевагу вираженню дефініції «діджиталізація» через трансформаційні характеристики традиційних способів передачі інформації у новітні.

С. Король зі свого боку зазначає: «Діджиталізація – це формування цифрової економіки в Україні, що має стати рушійною силою для збільшення ВВП і покращення рівня життя населення. Використовуючи цифрові технології, кожний сектор економіки може розвиватися швидше, якісніше й ефективніше. Це обумовлює широкий інтерес науковців до концепції цифрової економіки та діджиталізації»[556].

Узагальнюючи, зазначимо, що діджиталізацію не варто сприймати у вигляді документів та їх форми, а як можливості людини, суспільства і держави. Найпростіший і загальний варіант визначення діджиталізації буде «держава в телефоні», яка характеризує впровадження цифрових технологій в усі сфери людської діяльності.

У ході розвитку цифрових технологій практично вже всі сервіси у діяльності кожної компанії виражені як онлайн-послуги та все глибше діджиталізуються. Такі процеси передбачають не тільки встановлення

---

[554] Sokolova H. B. Some aspects of the development of the digital economy in Ukraine. *Economic Bulletin of Donbass.* 2018. No. 1(51). P. 92–96.

[555] Гусєва О., Легомінова С. Діджиталізація – як інструмент удосконалення бізнес-процесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес.* 2018. № 1(28). С. 33–39.

[556] Король С., Польовик Є. Діджиталізація економіки як фактор професійного розвитку. *Modern Economics.* 2019. № 18. С. 67–73. URL : http://217.77.213.157:8080/jspui/bitstream/123456789/6619/1/korol.pd

програмного забезпечення, а й охоплюють своєчасні реакції на тенденції у означеній сфері та відповідні зміни в управлінні ними. Діджиталізація змінює життя людей, які використовують численні пристрої, пов'язані між собою, здатні збирати, аналізувати та обмінюватися даними[557].

Концепція цифрового зв'язку реалізується через певну цифрову інфраструктуру, що дозволяє урізноманітнити функціональні вдосконалення пристроїв та послуг. Це може призвести до значного покращення якості життя. Кінцевий користувач може використовувати речі, які роблять його або її безпечнішим, здоровішим та активнішим.

Цифрова інфраструктура приводиться в дію за допомогою хмарних обчислень як парадигми, що забезпечує доступ до мережі на запит, що є моделлю управління, зберігання та обробки даних в Інтернеті. Основними характеристиками цифрової інфраструктури хмарних обчислень є: використання послуг без впливу часу (за особистою необхідністю); можливість без перешкод мати доступ до мережі, щоб скористатися послугою.

Щодо установ, організацій і компаній, то орієнтири на цифрову трансформацію, викликані отриманням доходів, це насамперед, переформатування бізнесу на індивідуальний підхід до надання послуг клієнтам та споживачам, а також створення позитивного іміджу сучасної компанії. Цифровізація суттєво трансформує усі традиційні функції управління організацією, а тому саме потенціал діджиталізації і варто розглядати як стратегічний орієнтир подальшого зростання компанії.

Зважаючи на те, що процес діджиталізації є дуже складним, не дивно, що багато компаній стикаються із труднощами у процесі реалізації цифрової трансформації. З кожним роком все більше компаній автоматизують HR-функції і тим самим спрощують та роблять більш ефективною роботу в цілому. Дослідження свідчать про наявність значного розриву між тими компаніями, що активно впроваджують зміни, впевнено використовують нові ресурси та технології для удосконалення HR-процесів та такими, що займають позицію вичікування[558].

---

[557] Developing a digital transformation strategy: how to succeed in producing more value and revenue. URL : https://innovecs.com/blog/developing-a-digital-transformation-strategy/ – Заголовок сторінки.

[558] Майбутнє HR. Що відрізняє пасивного спостерігача від активного учасника? URL : https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ru/pdf/2019/04/ru-ru-future-of-hr-2019.pdf

Усе вищезазначене вказує на зростання ролі та значення менеджерів організацій та установ, відповідальних за діджиталізаційні процеси, а також на необхідність актуалізації відповідного інформаційного і практичного підґрунтя, яке б створило допоміжну базу для впровадження діджиталізації.

Діджиталізація за сутністю свого розвитку вже втрачає окреслення як «технології», а виступає як люди і трансформація. Повною мірою можна свідчити про революційні зміни в інституційній та культурній структурі організацій та установ.

До вищезазначеного варто також відмітити, що наразі зростає потреба у кваліфікованих спеціалістах сфери, які є одночасно і фахівцями у професійних діджиталізаційних трендах. Розвиток діджиталізації створює запит на фахівців в означених технологіях. Тобто йдеться про суміщення професійних навиків та умінь із діджиталізаційними не на рівні користувача, а на більш високому ступеню – як «створювача» та «надавача» сервісу.

Управління компанії має постійно вдосконалювати кваліфікаційні характеристики та методи роботи, швидко адаптовувати колектив до змін, а також впроваджувати нові методи управління, програми та засоби, що дозволяють ефективніше використовувати час та робочі ресурси.

Компанія вбачатиме потребу у здійсненні кваліфікованого керування такими процесами, що зі свого боку породжує потребу в менеджменті діджиталізації. Тепер перед установою чи організацією постає ряд об’єктивних завдань, які визначені вимогами часу, і для підтримки відповідного конкурентного рівня та забезпечення якісної роботи варто їх окреслити. До них можна віднести такі:

– повна цифровізація компанії та усіх сфер її діяльності;

– формуванні діджиталізаційної стратегії та виокремлення цілей;

– постійний моніторинг зовнішнього ринку і відслідковування передових тенденцій;

– аналіз та оцінка доцільності впровадження діджиталізації;

– створення баз цифрової інформації та інфраструктури даних;

– технічна підтримка та сервісне обслуговування;

– убезпечення ризиків, кіберзахист та уникнення витоку персональної інформації;

– формування діджиталізаційного мислення колективу.

Саме тому дослідження діджиталізації як процесу, що націлений на людину, та необхідність створення управлінської системи у організації чи установі є стратегічними напрямами подальшої роботи з удосконалення.

Наразі цікавим є результат спеціального опитування, яке виконала міжнародна консалтингова компанія Deloitte про те, чи люди залишаються активом в умовах цифрової трансформації. Результати його заявляють, що цифрові проблеми – це не просто програми або платформи, які працюють технічно у компанії, а необхідність постійного керування процесом впровадження, моніторинг, пошук прогалин у розробці та постійні ітерації покращень. Отже, нічого не буде зроблено результативно без пулу талановитих, інноваційних та відданих своїй справі фахівців[559].

Також цікаві відмінності в тому, як організації в Європі підходять до майбутньої цифрової трансформації. Наприклад, у Великій Британії половина компаній планують збільшити інвестиції у розвиток навичок та перенавчання працівників, а у Франції такі плани мають лише 36 % організацій. Щоправда, інвестиції власними силами не є вирішенням проблеми. Але якщо керівники не підкріплюватимуть заявлене ними розуміння проблеми інвестиціями для її ефективного вирішення, може здатися, що вони суперечать самі собі[560].

Тому 52 % керівників німецьких організацій вважають, що є сенс збільшити «постпандемічний» бюджет на навчання персоналу, тим більше, що будівельний сектор у країні відчуває гостру нестачу кваліфікованих кадрів.

Відмінності у підходах до майбутньої цифрової трансформації в Європі свідчать, що по всьому континенту може спостерігатися зростаюча нерівність у цифровій зрілості і, як наслідок, рівні продуктивності праці також відрізнятимуться[561]. Пасивність багатьох компаній веде до вагомих втрат конкурентоспроможності, оскільки вони не тільки лишаються можливості інвестувати у власний людський капітал, але й ризикують втратити доступ до робочої сили з унікальними можливостями.

---

[559] Sokolova H. B. Some aspects of the development of the digital economy in Ukraine. *Economic Bulletin of Donbass.* 2018. No. 1(51). P. 92–96.
[560] Там само.
[561] Там само.

Використання переваг і потенціалу від впровадження можливостей діджиталізації та цифровізації кадрового управління є безперечним, особливо це важливо для компаній на стадії зростання і розширення, великих та міжнародних компаній, з високою значимістю інвестиційної привабливості, значною кількістю відкритих вакансій, або ж таких, що надають особливої уваги якісному підбору та адаптації працівників[562].

Аналізуючи дані опитування, проведеного Міжнародним центром передового досвіду у сфері управління персоналом та змінами, також можна дійти висновку з приводу використання діджиталізаційної стратегії розвитку компаній.

У Великій Британії лише 39 % керівників вважають, що їх компанії успішно працюють в умовах цифрового суспільства, 37 % – відчувають впевненість у своїй здатності реорганізувати власні кадрові ресурси й адаптуватися до нових реалій через застосування аналітики та штучного інтелекту, а 27 % – визнають наявність труднощів під час переходу в цифрове середовище, оскільки не розглядають це як чинник створення цінності, ігнорують можливості аналітики та в цілому бояться використання штучного інтелекту і навіть не розробляють планів цифровізації[563]. Незважаючи на всі ризики, компанії змушені посилювати використання інтернет-технологій з метою отримання більш високих результатів діяльності.

Щодо компаній, які тільки починають використовувати цифрові технології в своїй роботі, хвилювання насамперед у них викликає знеособленість, а вже потім складність і дорожнечу. Водночас компанії, які вже встигли оцінити зручність діджитал-інструментів, головними перевагами вбачають точність і доступність даних. Саме так вважають 42 % респондентів. Щодо можливостей зв’язати між собою різні бізнес-процеси – 39 % і керувати віддаленими співробітниками – 35 % опитаних компаній, а також синхронізувати роботу HR-відділу з іншими бізнес-підрозділами – 28 %.

Аналізуючи дані згадуваного опитування, варто зазначити, що 85 % керівників підтвердили, що для більшої частини робочої сили буде потрібна перепідготовка для набуття діджиталізаційних умінь,

[562] Як полегшити життя HR-ам: цифрова трансформація пошуку персоналу. URL : https://prohr.rabota.ua/ yakpolegshiti-zhittya-hram-tsifrova-transformatsiya-poshuku-personalu/

[563] Майбутнє HR. Що відрізняє пасивного спостерігача від активного учасника? URL : https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ru/pdf/2019/04/ru-ru-future-of-hr-2019.pdf

знань і навичок; третині – потрібно адаптуватися до цифрових змін; майже усім – слід постійно поновлювати і поглиблювати їх.

Тобто зростаюча потреба у придбанні нових діджиталізаційних знань лише посилює серйозну проблему нестачі робочої сили на глобальному рівні. Перевагою тут є те, що керівники установ усвідомлюють, яка перешкода на шляху до цифрової трансформації існує в організації і визначають її як брак знань та відсутність навчання діджиталізації, саме тому чітко знають, які мають відбутися зміни для подолання цієї проблеми.

Ще однією проблемою є така, як різке зростання попиту на перетворення послуг у діджитал-сервіси і це потребує значної кількості ресурсів, зокремафінансових. Очевидним є той факт, що організаціям буде досить складно різко збільшити інвестиції в діджиталізацію. Але ще більш вагомою перешкодою буде відсутність у працівників відповідних навичок для їх ефективного використання і формування у них миттєвого цифрового мислення. Адже період перекваліфікації та відповідного навчання є тривалим у часі, не може охопити весь персонал і колектив та і не всі здатні до сприйняття цифрових вимог часу.

Організації, які інвестують у сучасні рішення, якщо і здатні фінансувати їх, то можуть зіткнутися з тим, що впровадженню таких технологій перешкоджатиме саме кадрова неготовність. Тому не дивно, що шість із десяти опитуваних керівників вважають, що одним із трьох основних факторів, які відкривають можливості для їх розвитку, є допомога співробітникам у освоєнні нових навичок та способів роботи. Кожен із них вказує на необхідність просувати та підтримувати організаційну культуру, в якій працівники готові до інновацій, адаптації та розвитку.

У розрізі сказаного варто також виокремити підхід до розуміння поняття діджиталізації як до процесу трансформації, що вимагає переосмислення наявних знань і адаптації їх до нового середовища, та у зв'язку з цим створювати нові посади, пов'язані з новими сферами знань: великі об'єми даних, соціальні мережі, електронна комерція, робототехніка, штучний інтелект тощо[564]. Подібне тлумачення найбільш

[564] Жигалкевич Ж. М., Залуцький Р. О. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнес-структур. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8380 (дата звернення: 10.01.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.97

змістовно розкриває процес діджиталізації компанії через кадрові якісні зміни і відображає її як персоніфікований підхід до кожного задіяного працівника в означеному процесі. Вагома роль у цьому процесі відводиться професійному розвитку менеджерів, яким необхідно навчитися адаптувати виклики сучасності до сприйняття їх колективом. Значимості тут також набуває те, що менеджер у процесі цифрової трансформації виступатиме більше у ролі лідера ніж посадової чи керівної особи. Саме лідерський підхід має сприяти комфортному переходу із зон емоційного та психологічного комфорту до «цифрового мислення» і допомагати працівникам досягти позитивного ставлення до швидкоплинних діджиталізаційних вимог.

На сьогодні існує ряд підходів, які допоможуть керівникам адаптувати персонал до переходу у статус діджитал-компанії. Вироблені позиції можна впроваджувати у практику лише системно, чітко розуміючи необхідність індивідуального підходу, адже зрозумілою є відсутність однакової готовності до діджиталізації.

Успішна діджиталізація компанії буде досягнута лише за умови залучення й охоплення усіх працівників, у яких важливо сформувати відчуття невідкладності діджиталізації і розуміння того, що неможливість адаптації до цифрового світу може стати причиною занепаду компанії.

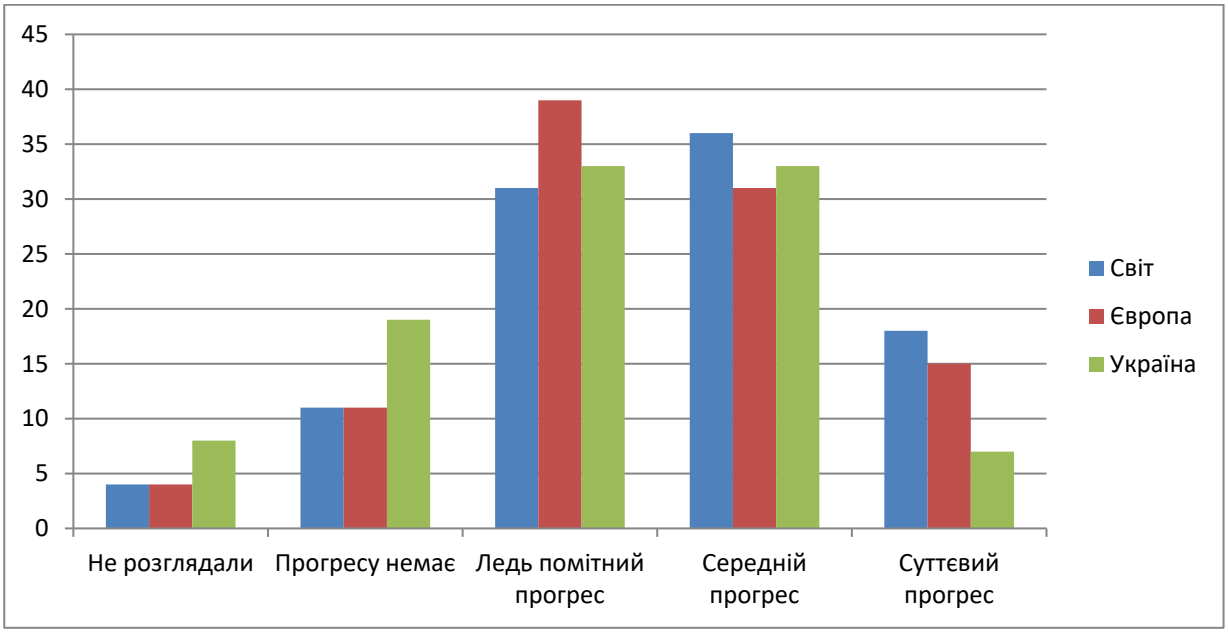

Рисунок 4.1 – Якого прогресу досягла ваша компанія у створенні програми підвищення кваліфікації, яка розробляє поєднання м'яких, технічних і цифрових навичок (у %)

Компанії мають максимально прорахувати і знати все про ризики, які можуть виникнути, та бути готовими позитивно їх сприймати. Зазначене дозволить швидше виявляти можливості для бізнесу не лише стосовно традиційних конкурентів, а й нових гравців на ринках. Тому постає проблема розвивати діджитал-оптимізм[565].

Отже, як видно із рисунка, певний процес є і він досить помітний, хоча і не достатній. Очевидно, що компанії здійснюють плавний перехід до діджиталізаційних форм роботи, оскільки вбачають саме у них потенціал й стратегічні орієнтири подальшого розвитку.

Варто наголосити також на ще одній вагомій складовій, а саме на мотивації працівників до збереження згуртованості, обміну ідеями та спроможності сміливо вирішувати проблеми, пов'язані з освоєнням діджиталізаційних напрямів подальшого розвитку компанії, підтримання здорового конкурентного духу і уникнення суперництва та пов'язаних із ним негативних факторів.

Інновації, інноваційне мислення і підхід мають вирішальне значення як з точки зору прийняття рішень, так і здатності команд вчитися та швидко адаптуватися в умовах великої невизначеності. Діджиталізація повинна сприйматися як оновлення бізнесу, вимога часу, конкурентна перевага та виходити за межі її технічних компонентів. Впровадження такої стратегії не є цифровізацією, якщо воно не супроводжується справді цифровим мисленням в управлінні ключовими процесами, клієнтами та командами. Менеджери повинні застосовувати різні види управління та активно слухати всі зацікавлені сторони. Зокрема, важливо в означеному процесі мати зворотній зв'язок від клієнтів, щоб компанії могли отримувати інформацію щодо зміни їх уподобань і вчасно реагувати на ці зміни.

Якщо повернутися до діджиталізації як до стратегії розвитку компанії, то варто зосередити увагу і на циклічності означеного процесу. Розглядаючи її як послідовність етапів, можна виокремити потенційно прийнятні і найбільш дієві інструменти, що нижче буде розкрито детальніше.

---

[565] Жигалкевич Ж. М., Залуцький Р. О. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнес-структур. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8380 (дата звернення: 10.01.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.97.

Перший етап – Digital Reality (цифрова реальність), де існуюча стратегія компанії визначається разом із аналізом фінансових показників, пов'язаними і зацікавленими сторонами й оглядом вимог клієнтів. Це забезпечує розуміння цифрової реальності[566].

Другий етап – Digital Ambition (цифрові амбіції). З огляду на попередній етап цифрової реальності визначають основні цілі щодо трансформації, що стосуються часу, фінансів, простору й якості. Цифрова амбіція постулює, які саме цілі варто переслідувати для покращення усіх показників[567].

Третій етап – Digital Potential (цифровий потенціал), у рамках якого імплементується передовий уже наявний досвід у сфері діяльності компанії, що сприяє розвитку цифрової трансформації. Це дозволяє виявити початкові та фундаментальні позиції щодо діджитал-потенціалу[568].

Четвертий етап – Digital Fit (цифрова адаптація), за якої відбувається аналіз, оцінка і порівняння існуючої ситуації із діджитал-потенційною і виявлення[569].

П'ятий етап – Digital Implementation (цифрова реалізація), включає у себе доопрацювання й упровадження розробленої цифрової стратегії. Триває уточнення та корегування шляхів цифрової реалізації. На цьому етапі також враховується розроблення цифрового досвіду клієнта і цифрової мережі створення вартості, що описують інтеграцію з партнерами. Також на цьому етапі визначаються ресурси і можливості [570].

Володіючи інформацією про циклічність діджиталізації та означивши напрями руху, можна розробити дорожню карту цифрової трансформації, яка і визначатиме рух уперед із покроковими інструкціями.

Дорожня карта являє собою точний план досягнення поставлених цілей, мети, стратегії, у якій відображається зміна архітектури компанії під впливом цифрової трансформації. Це покроковий план організаційного розвитку, який є дорожньою картою трансформації.

---

[566] Лісова Р. М. Вплив діджиталізації на бізнес-моделі: етапи та інструменти цифрової трансформації *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2019. Випуск 24, частина 2. С. 114–118.
[567] Там само.
[568] Там само.
[569] Там само.
[570] Там само.

Саме у дорожній карті будуть зіставлені глобальні цілі з тактичними та стратегічними інструментами, кадровими ресурсами, впроваджені зміни для зміцнення зв'язків між власниками компанії та співробітниками або між компанією та клієнтами[571].

У дорожній карті відображено зміну інфраструктури компанії; перепідготовку працівників; міжорганізаційну зміну комунікації; перехід до більш гнучкого процесу роботи.

Відомо, що успішна ефективність бізнесу залежить від успішної стратегії цифрової трансформації. Як приклад, можна навести той факт, що деякі відомі бренди запускали зміни без негайного очікування збільшення прибутку. Вони зробили все можливе, щоб інвестувати в цифрову трансформацію, дотримуватися дорожньої карти та досягти більш високих рівнів доходів і більш високих курсів акцій. Наприклад, Microsoft витратила 5 років, щоб отримати зростання цін на 258 %, а Nike і надалі впроваджує зміни упродовж 2 останніх років, що призвело до підвищення ціни на 69 % лише за 2022 рік.

Кожна компанія залежно від мети, яка поставлена перед нею, обирає шлях модернізації у діджитал-орієнтовану. Але у своєму класичному вигляді найбільш ефективним шляхом буде поєднання усіх чотирьох напрямів, до яких належать:

- діджитал-переорієнтація бізнес-процесів;
- діджитал-переорієнтація бізнес-моделі;
- діджитал-переорієнтація предметної галузі;
- діджитал-переорієнтація організаційної культури.

Розумно переформатовувати усі напрями комплексно, тому що кожна проблема сприяє здійсненню трансформації, перетворюючи її на командну діяльність, що стимулює інноваційну культуру, підтримує цифрові ініціативи та трансформує весь бізнес.

Перші три напрями пов'язані з важливими стратегіями зростання, а культурна трансформація не пов'язана зі зростанням безпосередньо, є потужним мотивуючим фактором, який сприяє змінам. Очевидно, що забезпечує перші три напрями саме команда, яка не боїться змін.

---

[571] Developing a digital transformation strategy: how to succeed in producing more value and revenue. URL : https://innovecs.com/blog/developing-a-digital-transformation-strategy/ – Заголовок сторінки.

Варто також звернути увагу на такому напрямі, який стосується архітектурних змін, бо у ході діджиталізації компанії архітектура переходить від такої, що призначена для роботи тільки на фізичних серверах до архітектури мікросервісів. Така модифікація дозволяє більш широко використовувати цифрові можливості, мати більші потужності, запускати роботу через найсучасніші програми, створювати і накопичувати надвеликі бази даних, отримувати якнайшвидше інформацію, необхідну для роботи, та інше подібне.

Підбиваючи підсумок, можна зазначати про те, що зміна методології, цифрова трансформація, зміни в середовищі, архітектурі та концептуальному підході привели до нових тенденцій розробки програмного забезпечення і вплинули на формування цифрової інфраструктури.

Показники рівня цифровізації економіки України демонструють категоричну нерівномірність залежно від конкретної галузі. У таких сферах, як фінансові послуги, надання послуг зв'язку, логістика, українські компанії демонструють досить високу результативність. Разом з тим у ряді інших галузей інтенсивність використання цифрових технологій (і так само все, що з ними пов'язано – автоматизація, роботизація) є надто низькою. Така ситуація є причиною істотного відставання у продуктивності праці в галузі.

Таблиця 4.1 – Частка деяких цифрових сервісів
в Україні та ЄС[572], %

№ з/п	Цифровий сервіс	Україна	ЄС
1.	Електронна торгівля у роздрібній торгівлі	4	7
2.	Організації, які застосовують CRM-системи	10	33
3.	Онлайн-шопінг	23	55
4.	Онлайн-послуги	29	48

Отже, аналізуючи дані таблиці 4.1, очевидною є потреба у сприянні цифровізації сервісів в Україні.

[572] Данніков О. В., Січкаренко К. О. Концептуальні засади цифровізації економіки України. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип.17. URL : http://market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pdf

Взаємозв'язок інноваційного розвитку підприємства і цифровізації. У сучасних умовах прискорення інноваційного розвитку ґрунтується на впровадженні саме цифрових технологій, що сприяють формуванню нових моделей бізнесу. Взаємозв'язок інноваційного розвитку підприємства та цифровізації.

Про діджитал-сервіси зазначати дещо важко, оскільки ця структура розвивається надзвичайно швидко. Їх множина та змінність у часі важко відслідковані. Проте деякі із сервісів уже можна вивчати як сталі, а саме:

1. Блокчейн – це розподілена база даних, що зберігає впорядкований ланцюжок записів (так званих блоків), що постійно довшає. Кожен блок містить часову позначку, хеш попереднього блоку та дані транзакцій, подані як хеш-дерево[573].

2. Шерінг – це механізм надання фінансових ресурсів чи інформації у тимчасове користування. Для банківської сфери актуальним та доцільним буде більшою мірою інформаційний шерінг, тобто шерінг документів.

В Україні офіційно використовується мобільний додаток «Дія», мета якого представити клієнту усі можливі його документи в електронному вигляді. Електронні документи мають таку саму юридичну силу і легітимність, як і паперові носії. Шерінг цифрового паспорту (за допомогою «Дії») дає змогу користувачам банківських послуг підтвердити свою особистість у банку та надати документи в електронному форматі. Завдяки цій технології з'являється можливість відкрити банківський рахунок, навіть не відвідуючи відділення банку. Через «Дію» автоматично генеруються коди доступу (QR-код та штрих-код), які зчитуються у банку. Це робить процес надання банківських послуг швидшим, ефективнішим, простішим не лише для клієнтів, а й безпосередньо для банків[574].

3. Open-банкінг – це система, сутність якої полягає в тому, що банки відкривають свої інтерфейси програмування додатків (API). Отже, інші компанії отримують доступ до фінансової інформації, що полегшує

[573] Kuz′o A., Belova I. (2019). Problemy i perspektyvy rozvytku systemy «blokcheyn» v Ukrayini. *Vektory rozvytku nauky i biznesu v hlobal'nomu seredovyshchi: trendy ta perspektyvy*. URL : https://cutt.ly/ZSysz4f

[574] NBU ta Mintsyfry spil′no pratsyuyut′ nad tsyfrovizatsiyeyu bankivs′koyi systemy Ukrayiny. URL : https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-ta-mintsifri-spilno-pratsyuyut-nad-tsifrovizatsiyeyu-bankivskoyi-sistemiukrayini

співпрацю зі споживачем та сприяє розробці нових додатків та послуг, а самим банкам лише посилює професійні зв'язки та співпрацю[575].

4. Краудфандинг – це спосіб залучення коштів для зростання і розвитку проєкту, ініціативи, підприємства або програми за рахунок внесків від великої кількості сторонніх осіб, які можуть бути не пов'язані ані із самим проєктом, ані з професійним бізнес-інвестуванням[576].

5. «Банкінг у хмарах» – це технологія, яка пришвидшить та полегшить імплементацію усіх інших новацій. Застосування «хмарних технологій» при веденні банківського бізнесу передбачає користування хмарними сховищами. Хмарне сховище – це модель хмарних обчислень, яка передбачає зберігання даних в інтернеті за допомогою постачальника хмарних обчислювальних ресурсів, який надає сховище даних як сервіс і забезпечує управління ним. Хмарне сховище надається на вимогу в необхідному обсязі, оплачується за фактом використання і позбавляє від необхідності купувати власну інфраструктуру для зберігання даних і керувати нею. Це забезпечує гнучкість, глобальну масштабованість і надійність. Дані доступні в будь-який час і в будь-якому місці.

Таблиця 4.2 – Взаємозв'язок інноваційного розвитку компанії та цифровізації[577]

№ з/п	Напрям	Взаємозв'язок
1.	Механізми блокчейн	Ґрунтується на інноваційних способах прискорення передачі інформації і замикання її у певні типи внутрішніх протоколів інформаційних систем
2.	Цифровий банкінг	Нові методи передачі і звітування оплат, використання мобільних додатків зі спеціалізованим цифровим кодуванням
3.	Інтернет речей	Підключення та комп'ютеризація різних систем і їх повна автоматизація за рахунок використання інтернету
4.	Цифровізація бізнесу та виробничих процесів	Інноваційні розробки у сфері інформатизації
5.	Підходи в роботі з Big Data	Розробка інноваційних аналітичних інструментів різної спрямованості, автоматизація механізмів планування і прогнозування різних економічних показників

[575] Omel′chuk N. Shcho take vidkrytyy bankinh i yak vin vplyne na rozvytok fintekhu v Ukrayini/. URL : hhttps://cutt. ly/ePOVZdt [in Ukrainian].
[576] Kraudfandynh: shcho tse take i yak vin pratsyuye v Ukrayini. *Quick placement test [measurement instrument]*. URL : https://buduysvoe.com/publications/kraudfandyng-shcho-ce-take-i-yak-vin-pracyuye-v-ukrayini
[577] Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/ article/2020_digitalization.pdf

За оцінками, в Україні рівень витрат підприємств на розробку нових технологій і продуктів та стан інвестування в інновації є абсолютно незадовільним, порівняно зі світовими лідерами, та катастрофічним, якщо оцінити його з позиції перспектив розвитку країни.

За даними Держстатистики України, на виконання досліджень і розробок підприємства 2019 року витратили 10 954 млн грн ($400–450 млн). Тоді як, згідно з доповіддю «Global Innovation-100», сукупний обсяг витрат 1 000 найбільших компаній світу на НДДКР 2019 року досяг $702 млрд. Витрати на НДДКР лідера рейтингу Amazon становили $16,1 млрд, Volkswagen – $12,5 млрд.

Держстатистики вказує, що існує прямий зв'язок між розміром компанії та його рівнем інноваційності, оскільки для впровадження інновацій необхідно мати певну кількість персоналу, задіяного у виконанні наукових досліджень і розробок, що призводять до впровадження інновацій. Найвища частка як технологічно активних, так і технологічно неактивних установ серед великих підприємств була, відповідно, 31,4 і 28,1 %. Найважливішими партнерами інноваційних підприємств зі співробітництва залишаються переважно постачальники обладнання, матеріалів, компонентів або програмного забезпечення (26,1 %), а також споживачі (13,7 %). Частка підприємств, які співпрацювали з науковими організаціями (консультантами, комерційними лабораторіями, університетами та іншими ЗВО й науково-дослідними інститутами) становить в Україні лише 8,4 %.

За даними Держстатистики, за результатами 2020 року інноваційною діяльністю у промисловості займалося лише 16,4 % підприємств. У розвинених країнах частка інноваційно-активних підприємств є у 4–5 разів вищою і становить 50–60 % загальної кількості підприємств. Частка іноваційно-активних підприємств у середньому в ЄС становить 51 %. Найвищий рівень у Бельгії – 68 %, Португалії – 67 %, Фінляндії – 65 %, Німеччині – 64 %, Люксембурзі – 64 %. Найнижчий у Румунії – 10 % та Польщі – 22 %. В Україні лише 3,9 % підприємств витрачали кошти на науково-дослідні розробки (внутрішні та зовнішні). Частка інноваційної продукції, загальним обсягом реалізованої, вже багато років перебуває на рівні 6–7 %. Наукоємність ВВП в Україні скоротилася за період 1990–2020 рр. практично у 3 рази і становить менше 1 %[578].

[578] 2017 Global Innovation 1000. *Will Stronger Borders Weaken Innovation*? PwC, October 2017. URL : https://www. pwc.com/gx/en/news-room/docs/global-innovation-1000-factpack.pdf

У практичному аспекті пошуку шляхів розвитку глобалізаційних і деглобалізаційних процесів, а також їх збалансування найбільш важливими функціями виступають моніторинг ситуацій і запитів, експертно-аналітичне забезпечення, збирання та первинне опрацювання інформації, створення системи автоматизованої підтримки аналітичних досліджень, надання електронних послуг, оптимізація та підтримка бізнес-ситуацій, формування оперативних довідок і звітів, доступність до відкритих даних та інші. Адже, незважаючи на ряд позитивних сторін від діджиталізації, існує ряд серйозних загроз, які не варто обходити увагою, а навпаки – актуалізувати пошук їх подолання або ж мінімізації.

Коли бізнес стає цифровим, все більше і більше інформації зберігається у хмарі, оскільки в центрі уваги перебувають питання доступу та безпеки. Тому актуалізується той факт, що діджиталізація має ряд загроз і небезпек, а саме: несанкціонованого доступу до інформації, «зливу» персональних даних, зміни для подальшого негативного або корупційного ефекту чи просто знищення.

Звісно, застосування усіх технологічних новацій усучасному світі лише сприяє інтенсифікації розвитку окремої сфери і світу в цілому, але варто зважити і на ряд проблем, які стають на перешкоді розвитку. Для їх детального розгляду згрупуємо ці проблеми за окремими ознаками.

Зовнішні фактори

Дефіцит цифрових рішень, що враховують специфіку бізнесу компанії.

Відсутність стандартів щодо застосування цифрових технологій.

Проблеми міжвідомчої взаємодії.

Недостатність правового регулювання відносин, що формуються у цифрову економіку.

Ідентифікація визначення правового статусу стейкхолдерів.

Відсутність спеціальних заходів державної підтримки використання цифрових технологій компаніями.

Безпека і конфіденційність даних, захист від кіберзлочинності.

Наявність неструктурованих, суперечливих даних.

Технологічна й операційна інклюзія. Тут свідчимо про діджитал-грамотність, бо швидкість розвитку цієї сфери передбачає вміння користуватися мінімальним набором онлайн-сервісів як банків, так й інших установ і їх платіжних систем (наприклад, оплата періодичних

платежів, створення платежу фірмі, установі, організації, користування інтернет-картами). Отже, варто розвивати операційну грамотність користувачів під час користування діджитал-сервісами.

Людський фактор

Дефіцит фахівців, які відповідають вимогам цифрової епохи.

Дефіцит кваліфікації у персоналу, який впроваджує та обслуговує цифрові технології.

Технологічна некомпетентність користувачів.

Різний рівень цифрових знань між різними поколіннями.

Небажання співробітників змінювати звичні форми роботи.

Низька цифрова культура.

Розробляючи певний діджитал-сервіс (через мобільні додатки), варто враховувати фінансову можливість придбати необхідні гаджети для дистанційного управління своїми ресурсами та потребами, оскільки за статистикою користування діджитал-сервісів орієнтоване більше на середній клас – на тих, хто задовольнив перші потреби життєзабезпечення.

Ресурсні обмеження.

Відсутність власних коштів.

Відсутність інвестиційних ресурсів.

Висока вартість проєктів із застосування цифрових технологій.

Високі витрати на експлуатацію систем, що використовують цифрові технології.

Низький інноваційний потенціал організації.

Недолік можливостей для кооперування з іншими підприємствами та науковими організаціями.

Важливо більш детально зупинитися на кібербезпеці.

Безпека і захист інформації та персональних даних стає ще однією вагомою проблемою банківської установи. Основне завдання – передувати, уникати й боротися із кіберзлочинами, а саме утримувати досить великі масиви даних, які повинні зберігатися з гарантуванням конфіденційності та безпеки їх потрапляння в «інші руки».

Захист баз даних – одне зі складних завдань, бо кожна з них потребує індивідуального підходу до організації захисту та безпеки і включає велику кількість технологій та інструментів.

Найбільш ефективними заходами є:

– шифрування файлів та резервних копій баз даних;

– своєчасне оновлення програмного забезпечення;

– здійснення контролю безпеки доступу до бази даних;

– аудит та моніторинг активності бази даних.

Наведені заходи є найбільш популярними і дозволяють уникнути хакерських атак на банківські сервери. Для банку – це його імідж, для клієнта – це і конфіденційність інформації та особистих даних, і запобігання втрати персональної інформації, і достатній рівень довіри до нових технологій.

Діджитал-сервіси банку також відмінні за своєю системою шифрування даних, що дозволило створити систему безконтактних платежів. Цей процес носить назву токенізація і банки отримують не самі персональні дані, а їх цифровий формат у вигляді токена. Отже, конфіденційна інформація не потрапляє до чужих рук.

Токенізація є стандартною процедурою. Але її ефективність зростає в рази під час створення резервних копій даних, які захищають від хакерських атак і від технічних збоїв обладнання та програмним забезпеченням. Також варто зазначити, що така інформація має міститися на серверах, не зв'язаних зі «світом», а саме не взаємодіяти безпосередньо через інтернет, не міститися в «хмарах» і на зовнішніх хостингах.

Потрібно ще зупинити увагу на такому аспекті, як безпечний доступ до даних. Тут варто використовувати автоматизоване керування, яке полягає у наданні дозволу за допомогою груп та розмежування ролей, а не прямого доступу. Його переваги у такому:

– надання тимчасового паролю, який генеруватиметься під час кожного входу до бази даних;

– відстеження дій, виконаних конкретним користувачем;

– підбір для використання надійних паролей (містить одночасно символи, цифри, літери, зокрема великі).

Отже, кібербезпека є сучасною і вагомою проблемою, оскільки захист персональної інформації та фінансових даних є очевидним. Запобігання витоку інформації потребує системного вивчення та комплексного підходу і виконання таких завдань має бути покладене на фахівців відповідного рівня.

Зазначене є не лише запитом сучасного цифрового суспільства, а і перспективою в сфері фінансових технологій для реалізації стратегій подальшого розвитку діджитал-сетрісів банківської сфери.

Пріоритетним напрямом глобалізації й інтенсивної трансформації в сучасних умовах є розвиток електронного урядування як нової форми державного управління. Основне завдання держави на цій

стадії – це розвиток її національного сегменту в подальшій оптимізації відповідної нормативно-правової бази в мережі «Інтернет».

Усі ці заходи необхідні для мінімізації ризиків, пов'язаних із втратою конфіденційної інформації баз даних і захисту інформаційної системи. Використання новітніх технологій та підходів носить глобальний характер і захист від сучасних загроз потребує все більшого наукового пізнання. Розглянемо це питання у розрізі окремих складових.

ІТ-сфера в Україні та високотехнологічний експорт.

Згідно із заявою Президента України 2018 року частка ІТ-індустрії в українській економіці становила 4 % ВВП. За даними Світового банку, внесок ІТ у ВВП України з 2011 року збільшився з 0,6 до 3,3 % (з $1,1 млрд до $2,7 млрд). Україна за рівнем розвитку ІТ у рази відстає від країн Східної Європи і СНД. За даними IDC (International Data Corporation), рівень витрат ІТ на душу населення становить $5 346. У сусідніх країнах цей показник є набагато вищим: $90 – у Білорусі, $108 – у Казахстані, $278 – у Польщі, $522 – у Чехії. Згідно з аналізом компанії PwC47 вітчизняний ІТ-ринок збільшився у 2,5 раза.

Упродовж 2011–2015 рр. він зріс на 150 % і передбачається, що до 2020 року сягне $5,7 млрд. Найбільш слабким місцем у цифровізації економіки України є відсутність великих ІТ-компаній українського походження. Майже всі великі українські компанії цієї галузі діють на внутрішньому ринку країни.

Інвестиції в ІТ

Хоча частка ІТ-індустрії в Україні зростає, незважаючи на обмеженість інвестиційних ресурсів у країні (за даними Voxukraine, впродовж 2013–2016 рр. ІТ-компанії інвестували майже $264 млн в основні фонди та нематеріальні активи). Проте ця частка є менше 0,5 % загального обсягу капітальних інвестицій в економіку. Експерти Voxukraine оцінюють, що середня сума інвестицій на одного працюючого в ІТ-індустрії є майже в 2,5 раза меншою, ніж у переробній промисловості. Порівняно низькі інвестиційні потреби усувають бар'єри для появи нових компаній. Так, складність отримання кредиту та високі відсоткові ставки, які є типовими бар'єрами для стартапів в інших галузях, мають менший вплив на ІТ-індустрію.

Вважається, що підприємці можуть почати бізнес в ІТ з досить низьких початкових вкладень. Іноді, щоб розпочати свій дрібний бізнес у сфері ІТ, буває досить мати комп'ютер і місце в коворкінг з доступом до інтернету. ІТ-послуги. За оцінками IDC55, за останні 10 років рівень надання ІТ-послуг постійно знижується, насамперед через

складність розробки ефективних інформаційних систем. Водночас потреба бізнесу в ІТ з кожним роком досить сильно зростає.

У компаній, з одного боку, не вистачає компетенції, щоб забезпечити необхідний рівень надання ІТ-послуг для бізнесу, а з іншого – вони стиснуті рамками скромного ІТ-бюджету. Починаючи з 2011 року, галузь ІТ-послуг в Україні зростала швидкими темпами – на 27 % 2012 року і 30 % – 2013 року, проте вже 2015 року показник становив лише 7 %.

Таблиця 4.3 – Інвестиції на одного працюючого у виробництві та ІТ-індустрії, на $1 на рік[579]

Країна	Переробна промисловість	ІТ-галузь
Болгарія	4,0	1,7
Чехія	6,9	2,4
Естонія	7,0	1,8
Латвія	6,4	0,9
Литва	4,5	1,9
Угорщина	9,0	2,7
Польща	5,7	2,0
Румунія	6,9	2,0
Словенія	8,2	2,3
Словаччина	7,8	2,0
Середнє значення	6,6	2,0
Україна	1,8	0,7

За отриманими від Державної фіскальної служби України даними, сума сплачених ІТ-компаніями податків у 2014–2017 рр. щорічно зростала на 27 % і досягла 4,1 млрд грн станом на 2017 рік, експорт ІТ-послуг становив 19,48 %. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти ~ 141 ~ Посилаючись на дані НБУ, надходження від експорту ІТ-послуг 2018 року оцінюють у $3,204 млрд, приріст становив 29 % порівняно з 2017 роком. За даними IT Ukraine, 2019 року показник ІТ-експорту України – $3,6 млрд.

Відповідно до динаміки платіжного балансу України експорт лише комп'ютерних послуг за 6 місяців 2019 року зріс на 31,4 %, до $1,64 млрд, порівняно з аналогічним періодом 2018 року. Додатково

[579] Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/ article/2020_digitalization.pdf

українські ІТ-компанії надають своїм іноземним клієнтам і низку консалтингових послуг, які у системі підрахунку НБУ підпадають під категорію «Інші послуги». Тому, на думку експертів, загальні обсяги експортної виручки української ІТ-індустрії можуть бути значно більшими.

На інформаційні технології припадає близько 16 % експорту всіх послуг з України (загальний показник становив $15,23 млрд). Отже, інформаційні технології вийшли на друге-третє місце у структурі українського експорту послуг. В ІТ-сегменті комп'ютерні послуги зайняли 79,2 % експорту, або $1,92 млрд, інформаційні послуги – 16,3 %, або $395,5 млн. Іншу частину ринку зайняли телекомунікаційні послуги, продаж яких за кордоном досяг $110,6 млн.

Прогнозуючи подальший розвиток цифровізації, варто зазначити, що ООН її визнає як одну з чотирьох головних небезпек, що загрожують людству[580], – «Чотири вершники», що визначають виклики прогресу XXI ст. і майбутнього людства.

Таблиця 4.4 – Причини та небезпеки сучасного світу[581]

Руйнівні конфлікти, що призводять до повсякденних страждань	Терористичні атаки завдають непоправної шкоди. Зростає ядерна загроза. Війни та переслідування змушують людей залишати свої домівки більше, ніж будь-коли після Другої світової війни. Реальним залишається ризик Великого перелому
Екзистенціальна кліматична криза	Підвищення температури продовжує бити рекорди. Близько мільйона видів рослин і тварин у найближчій перспективі – під загрозою зникнення
Глобальна недовіра суспільства	Дедалі більше людей переконані, що глобалізація не працює для них. Зі зростанням нерівності довіра до політичних структур падає. Жінки вимагають рівності і свободи від насильства та дискримінації. Наростає неприязнь щодо біженців і мігрантів
«Темний» бік цифрового світу	Технологічні досягнення рухаються швидше, ніж здатність людства реагувати на них або навіть розуміти їх. Незважаючи на величезні переваги, нові технології використовуються для вчинення злочинів, розпалювання ненависті, фальсифікації інформації, утисків і експлуатації людей і втручання у приватне життя

[580] UN chief outlines solutions to defeat 'four horsemen' threatening our global future. UN News, 22 January 2020. URL : https://news.un.org/en/story/2020/01/1055791
[581] Там само.

З точки зору експертів Групи Світового банку, незважаючи на наявність великої кількості успішних прикладів, вплив нових технологій на продуктивність у світовому масштабі, розширення можливостей для бідних верств населення і середнього класу, а також на поширення принципів підзвітності управління досі не виправдало очікувань[582]. Зокрема, Світовий банк звертає увагу на те, що цифрові технології поширюються, а цифрових дивідендів – немає.

По-перше, майже 60 % населення світу досі позбавлені доступу до інтернету і не можуть відігравати будь-яку значущу роль у цифровій економіці. По-друге, деякі передбачувані вигоди цифрових технологій зводяться нанівець виникаючими ризиками.

Розкриємо деякі основні виклики та загрози, пов'язані з цифровізацією. Щодо макроекономічних загроз цифровізації: повільне зростання продуктивності загрожуватиме прогресу з підвищення глобального рівня життя, життєздатності систем соціального захисту та здатності економічної політики реагувати на майбутні шоки. Водночас, з точки зору експертів Світового банку, песимізм щодо глобальних перспектив відчувається не через розвиток цифрових технологій, а всупереч йому. Так, у світі спостерігається тенденція зниження глобальної продуктивності, збільшення глобальної нерівності та криза глобального управління. Серед основних причин спаду називають:

• невідповідність і недостатність навичок. Зниження рівня освіти значно уповільнило зростання сукупної продуктивності праці в останні десятиліття – приблизно на 0,3 в.п. порівняно зі зростанням продуктивності на початку століття;

• зниження обсягів витрат на науку та інновації, особливо бізнес-сектору; стримування (зниження) інвестицій в нематеріальні активи;

• демографічні фактори, такі як старіння населення. Навички працівників, як правило, збільшуються до певного віку, а потім починають знижуватися із супутнім ефектом на інновації та продуктивність. Аналіз взаємозв'язку між віковою структурою робочої сили та сукупною факторною продуктивністю (СПФ) свідчить про те, що швидке старіння впродовж 2000-х років, можливо, призвело до зниження загального зростання сукупної СФП у розвинених економіках більш ніж на 0,2 в.п. на рік у середньому порівняно з 1990-ми роками;

[582] Доклад о мировом развитии 2016. *Цифровые дивиденды.* Обзор. Всемирный банк. URL : https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/210671RuSum.pdf

• жорсткі умови та обмежений доступ до кредитування підприємств, зокрема інноваційних;

• зниження кількості зареєстрованих нових патентів (зокрема тріадних, у дослідженні ОЕСР). Зростання патентної активності та інтернаціоналізація патентної діяльності стимулює зростання обсягів виробництва високотехнологічної продукції та валової доданої вартості, насамперед високотехнологічного сектору[583].

У контексті посилення напруженості між державами за технологічне домінування зазначають, що одним із яскравих прикладів є торговельна війна між США і Китаєм, що розпочалася 2018 р. і яка приховує загострення суперництва двох наддержав за світове технологічне домінування, коли Китай став активно конкурувати на світових ринках з американськими ІТ-корпораціями.

«Торговельна війна», по суті, є технологічною війною та інструментом стримування (неринковими засобами). Переможець технологічної гонки отримає вирішальну перевагу в комерційній, геополітичній і військовій сферах. Торговельна війна показала, на фундаменті яких технологій наддержави планують забезпечити собі світове домінування – це штучний інтелект, системи комунікації та спостереження, автономний транспорт. Згідно з дослідженням AXA Investment Managers торговельна війна США, яка здійснюється переважно через поширення санкційних тарифів (станом на початок 2020 року оцінювалася більш ніж у $250 млрд), спрямована переважно на високотехнологічні виробничі елементи. Так, дослідження показують, що сьогодні у Китаї у 4 рази більше мобільних користувачів, ніж у США.

На внутрішньому ринку це відкриває досить великі можливості для китайського бізнесу: від електронної комерції та обміну повідомленнями до ігор і цифрових платежів. Незважаючи на те, що США значно поступається Китаю за кількістю споживачів, ВВП на душу одного американця у 7 разів вище, ніж у Китаї.

Загострення торговельно-економічних відносин між Китаєм і США змусило уряд США запроваджувати політику ІТ-протекціонізму щодо китайських виробників комп'ютерного обладнання, програмного забезпечення та інформаційно-цифрових сервісів. Ця політика вже діє, як свідчать резонансні скандали навколо китайського ІТ-гіганта Huawei і китайської ІТ-компанії ByteDance з її додатком TikTok.

[583] World Intellectual Property Indicators: Filings for Patents, Trademarks, Industrial Designs Reach New Records on Strength in China. World Intellectual Property Organization, 3 December 2018. URL : https://www.wipo.int/pressroom/en/articles/ 2018/article_0012.html

США мають наміри повністю очистити інформаційно-цифровий простір від будь-якого впливу Китаю.

Ініціатива Державного департаменту оформлена як державна програма «Чиста мережа» (Clean Network)[584]. Програма містить шість напрямів:

1. «Чистий шлях» (Clean Path). Це план із забезпечення безпеки даних, переданих мережами 5G на дипломатичні об'єкти США за кордоном і всередині країни. Держдеп наполягає, що у проєкті 5G (п'яте покоління мобільного зв'язку) неприпустимою є участь китайської корпорації Huawei.

2. «Чисті оператори» (Clean Carrier). Китайські оператори стільникового зв'язку становлять загрозу для національної безпеки США, не повинні мати підключення до телекомунікаційних мереж США і бути присутніми на американському ринку комунікаційних послуг.

3. «Чисті магазини» (Clean Store). Ненадійні програми не можуть продаватися в магазинах мобільних додатків у США. До особливо ненадійних і небезпечних віднесені додатки з КНР.

4. «Чисті додатки» (Clean Apps). Ненадійні виробники смартфонів з КНР не мають права попередньо встановлювати або іншим чином робити доступними для завантаження критично важливі програми через свої магазини. Американським та іноземним компаніям слід видалити свої додатки з магазину Huawei.

5. «Чисті хмари» (Clean Cloud). Зберігання та обробка особистої інформації громадян США та інтелектуальної власності підприємств, включно з дослідженнями вакцини проти COVID-19, не повинні перебувати у «хмарних» системах, доступних іноземним противникам США через такі компанії, як Alibaba, Baidu та Tencent.

6. «Чистий кабель» (Clean Cable). Усі підводні кабелі, що з'єднують США зі світовим Інтернетом, не повинні використовуватися для збору розвідувальної інформації Китаєм. США готові співпрацювати з іншими державами, щоб гарантувати блокування доступу Китаю до підводних кабелів у всьому світі[585].

---

[584] The Clean Network US Department od State. URL : https://www.state.gov/the-clean-network

[585] США против Huawei. Торговая война с Китаем превратится в войну технологий. – Военное обозрение, 14 августа 2019 г. URL : https://topwar.ru/161216-ssha-protiv-huawei-torgovaja-vojna-s-kitaem-prevratitsjav-vojnu-tehnologij.html; Ценцура К. Маразм крепчал и танки наши быстры. Как конфликт между США и Китаем губит IT-индустрию. – НВ, 11 января 2020 г., URL : https://nv.ua/techno/it-industry/ssha-voyuyut-s-kitaem-chtobudet-s-it-industriey-posle-skandala-s-huawei-50063649.html

Одним із аспектів досліджуваних процесів є висновок про те, що штучний інтелект не приносить прибутку. Згідно з прогнозним дослідженням 2019 року компанії Forrester[586] штучний інтелект було переоцінено і через рік прийде розчарування. Зокрема, було спрогнозовано повернення 10 % компаній до автоматизованих процесів, що здійснюватимуться за допомогою людського фактору, і ця тенденція значною мірою обумовлена обмеженнями ШІ[587].

Автоматизація безумовно прискорює більшість процесів і часто дозволяє виключити типові людські помилки, коли виникає необхідність аналізувати великі масиви даних або співставляти об'єкти. Проте автоматизація корисна для бізнесу лише в тому випадку, якщо допомагає наблизити бізнес до клієнта. Замінюючи людину штучним інтелектом на етапі довідкової служби або цілодобового чату, бізнесмени ризикують втратити клієнтів. Справа в тому, що більшість людей надають перевагу людському контакту.

Отже, в більшості випадків люди не повинні повністю виключатися з циклу роботи ШІ. Автоматизацію можна використовувати для аналізу ринку та прискорення процесів підтримки клієнтів, але безпосередній контакт повинен здійснюватися людьми. У збалансованих відносинах між ШІ і людьми автоматизація має застосовуватися тільки як перша лінія відповіді. Якщо підприємство залишить клієнтам можливість у будь-який момент звернутися до досвідченого представника, то збереже ефективну рівновагу між необхідною автоматизацією і збереженням контакту з людьми.

Хоча більшість компаній впевнені у значній ролі ШІ в майбутньому, тим не менш майже половина побоюються побачити ШІ-технології у конкурентів. Щодо того, що, за даними опитування Массачусетського технологічного інституту (MIT) і консалтингової групи Boston Consulting Group (BCG), не більше 40 % підприємств, які вже впровадили ШІ у свій бізнес, змогли отримати реальний прибуток. Згідно з опитуванням, проведеним Массачусетським технологічним інститутом, близько 70 % респондентів зізналися, що нові технології жодним чином не вплинули на їх бізнес. Дослідники дійшли

---

[586] Predictions 2020: Artificial Intelligence. – Forrester Researc, 30 October 2019. URL : https://www.forrester.com/ report/Predictions+2020+Artificial+Intelligence/-/E-RES157592

[587] Влияние технологий искусственного интеллекта на экономику и бизнес. *TAdviser*. 11 ноября 2019 г. URL : https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Влияние_технологий_искусственного_интеллекта_на_экономику_и_бизнес

висновку, що успішне використання ШІ без адекватної інтеграції в корпоративну стратегію неможливе[588].

Повертаючись до надто важливого чинника, що впливає на ефективність розвитку цифровізації, звернемо увагу на цифрову грамотність населення в Україні. Сьогодні громадяни мають доступ до програм з цифрової грамотності в зручному для них форматі, вони можуть користуватися цифровими гаджетами та інтернетом у партнерській мережі хабів. Цифрова грамотність є обов'язковою для державних службовців і лікарів. Важливо й те, що визначення цифрової компетентності для громадян, ІТ-спеціалістів, підприємців приведено до Європейських стандартів. Водночас існує ряд перешкод, що не сприяють зростанню цифрової грамотності населення внаслідок недостатніх можливостей людей для безпечного використання інтернету шляхом покращення цифрових навичок, створення системи превенції та реагування. Серед основних такі.

По-перше, низька готовність реагувати на кібератаки та низька цифрова безпека. Управління кібербезпекою в Україні на державному рівні складно назвати ефективним. З 2014 року відсутність цілісного пласту законодавчого забезпечення штучно доповнюється указами. У більшості випадків політичні рішення ухвалюються, не маючи відповідного технічного та юридичного обґрунтування, лише з політичною доцільністю. Відтак рівень їх виконання є низьким, крім того, шляхи його виконання суперечать і Конституції, і законодавству як України, так і ЄС.

По-друге, термінологічна невизначеність. На законодавчому рівні досі зміст частини термінів щодо складників цифрової економіки не визначений, а на доктринальному рівні існують розбіжності щодо їх змісту. Також не уніфіковані окремі поняття, зокрема подібні за змістом (наприклад, електронний кабінет, персональний кабінет, особистий кабінет), а визначення пов'язаних із цифровою економікою понять закріплено в значній кількості актів законодавства різної юридичної сили, зокрема підзаконних.

По-третє, низький рівень автоматизації та цифровізації державних послуг через слабку мотивацію урядових установ (немає повного розуміння потенційної вигоди від тотальної цифровізації).

На можливостях цифрових послуг у контексті збалансування глобалізаційних і деглобалізаційних процесів зупинимося далі.

[588] Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/ article/2020_digitalization.pdf

4.2. Цифрові послуги та електронна взаємодія в умовах пошуку балансу глобалізаційних і деглобалізаційних процесів

Сучасний етап розвитку українського суспільства в умовах пошуку балансу глобалізаційних і деглобалізаційних процесів характеризується визначною роллю уніфікації сфери інформації. Основним вектором сучасних глобалізаційних процесів є утвердження принципів загальної стандартизації та уніфікації електронних послуг для суспільного життя, яке супроводжується оптимізацією інформаційно-аналітичної діяльності, поширенням інформації у сфері управлінської, політичної та економічної діяльності, трансформації електронних сервісів і послуг тощо.

На сьогодні достатньо проблематично оцінити хоча б приблизні обсяги інформації, яку отримують державні, наукові та інші організації, відомства. В епоху глобальної інформатизації освоєння комп'ютера стає головним інструментом для виконання професійних обов'язків будь-якої сфери діяльності.

Широке застосування інформаційних технологій в усіх галузях життєдіяльності людини створює важливі передумови для великих економічних і соціальних перетворень, веде до формування передового суспільства. Розвиток інформаційного суспільства є одним із пріоритетів України у досягненні європейських стандартів якості послуг, відкритості й прозорості діяльності органів державної влади.

«Діджиталізація» в системі стосунків між людьми, організаціями і державою набула особливої актуальності у розв'язку проблем підвищення якості послуг у сфері захисту прав громадян, державного управління, публічності та відкритості систематизації сучасних процедур, інструментів та технологій у контексті реалізації державної інформаційної політики.

Діджиталізація – це переведення інформації в цифрову форму, або, іншими словами, отримання будь-яких послуг в електронному варіанті. Термін діджиталізація набув популярності лише декілька років тому. Він є транслітерацією англійського слова digitalization, що означає зміни у всіх сферах суспільного життя, пов'язаних із використанням цифрових технологій. 2019 року термін з великим відривом очолив список найвідвідуваніших слів Словника сучасної української мови та сленгу «Мислово»[589].

[589] Слово року 2019 – Мислово. URL : http://myslovo.com/ (дата звернення: 14.08.2022).

Цифровізація увійшла в усі сфери нашого життя, призводячи до зміни усталених відносин між державою, бізнесом та громадянами. Переосмислення, удосконалення, спрощення процесів надання послуг, їх реінжиніринг разом з їх оцифруванням повністю змінюють сутність послуг, допомагають зробити їх логічнішими, зручнішими, зрозумілішими та прозорішими.

Цифрові рішення суттєво пришвидшили буденне життя, зробили його зручним та комфортним. Після першого року пандемії обсяг залучених коштів у фінтех-галузь у світі збільшився на 96 %. Світ кардинально змінився, вражаюче швидко. Глобальна цифровізація принесла людству крос-бордерні платежі, почала розвиватися система open banking, яка дозволяє обмінюватися фінансовою інформацією та послугами в електронному вигляді з дозволу клієнтів. Із цифровою глобалізацією завдання урядів усіх зацікавлених країн та провідних технологічних компаній ставлять перед світом ключове завдання – зробити цифрові послуги максимально надійними та безпечними, щоб уникнути ризиків і кіберзагроз[590].

Сучасна електронна взаємодія у процесі стратегічного управління держави має передбачати здійснення регулярного моніторингу громадської думки щодо відповідності стратегічних та оперативних завдань соціального й економічного розвитку України і особливо повномасштабного вирішення соціальних і гуманітарних проблем, зокрема для удосконалення системи освіти, охорони здоров’я, розвитку науки, культури, мистецтва.

У Концепції розвитку електронного урядування в Україні на період до 2020 року зазначається, що повсякденне життя громадян стає дедалі більш «цифровим», що передбачає високий рівень очікувань від діяльності органів влади, зокрема розвитку сучасних електронних форм взаємодії, прозорості та відкритості діяльності, залучення громадян до прийняття управлінських рішень[591].

---

[590] Носов В. Ключове завдання – зробити цифрові послуги максимально надійними та безпечними. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3509657-volodimir-nosov-klucove-zavdanna-zrobiti-cifrovi-poslugi-maksimalno-nadijnimi-ta-bezpecnimi.html (дата звернення: 29.08.2022).

[591] Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження КМУ від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124 (дата звернення: 12.08.2022).

Електронне урядування забезпечило нові форми комунікації між громадянами, бізнесом та владою, безперешкодний доступ до публічної інформації, сприяло участі громадян у процесах управління містом, покращенню якості надання послуг населенню. Наразі вже перспективною і цікавою програмою реалізації цифрових продуктів держави стала програма «Цифрова стратегія міста на 2021–2023 роки», яка передбачена була для розвитку ряду українських міст, де предбачаються організаційні та структурні зрушення, сталий розвиток великого міста за рахунок впровадження, модернізації та підтримки інноваційних інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності міста.

В умовах пошуку балансу глобалізаційних і деглобалізаційних процесів України цифрова трансформація відкриває нові можливості для бізнесу, заохочує розвиток нових технологій, сприяє відкритому та демократичному суспільству, забезпечує розвиток стійкої економіки, допомагає боротися зі зміною клімату.

У практичному аспекті пошуку балансу глобалізаційних та деглобалізаційних процесів найбільш важливими функціями виступають моніторинг ситуацій та запитів, експертно-аналітичне забезпечення, збирання та первинне опрацювання інформації, створення системи автоматизованої підтримки аналітичних досліджень, надання електронних послуг, оптимізація та підтримка бізнес-ситуацій, формування оперативних довідок і звітів, доступність до відкритих даних та інші.

Пріоритетним напрямом глобалізації й інтенсивної трансформації в сучасних умовах є розвиток електронного урядування, як нової форми державного управління. Основне завдання держави на цій стадії – розвиток її національного сегменту у подальшій оптимізації відповідної нормативно-правової бази в мережі «Інтернет».

На сьогодні реалізація державної політики в формуванні в Україні нормативно-правової бази з питань забезпечення розвитку цифровізації здійснюється на основі низки документів. Загальну частину становлять: Конституція України, закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про електронний цифровий підпис», «Про Національну програму інформатизації», «Про державну статистику», «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про звернення громадян», Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні», Постанова КМУ «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд» та ін.

Спеціальну частину становлять (в аспекті змістового наповнення): закони України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про адміністративні послуги»; постанови КМУ «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади», «Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг», «Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності», «Про затвердження Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади», «Про затвердження Положення про реєстр адміністративних послуг», в аспекті інформаційної безпеки: закони України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про державну таємницю», «Про захист персональних даних»; «Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання, використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави» тощо.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 № 25/2015[592], Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Постановою Верховної Ради України від 11.12.2014 № 26-VIII[593], розвиток електронного урядування, зокрема запровадження електронних послуг, визначено одним із основних пріоритетів реформування системи державного управління. Також у рамках реалізації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україна має забезпечити комплексний розвиток електронних послуг відповідно до європейських вимог.

Національна програма інформатизації включає в себе Концепцію Національної програми інформатизації, сукупність державних, регіональних та галузевих програм інформатизації, програми та проєкти інформатизації органів місцевого самоврядування. Цими документами

[592] Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. *Офіційний вісник України.* 2015. № 2. Ст. 154.
[593] Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Верховної Ради України від 11.12.2014 № 26-VIII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 102. Ст. 3005.

встановлено основну мету національної програми інформатизації, а саме створення необхідних умов для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій, забезпечення інформаційної держави[594].

Наразі Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» потребує актуалізації та внесена такими народними депутатами України, як: О. А. Недава, А. В. Бабак, О. В. Співаковський, О. В. Кірш у проєкт для затвердження «Стратегії сталого розвитку України до 2030 року», а Кабінетові Міністрів України у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом преедбачено розробити та затвердити Національний план дій із впровадження «Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року».

Державна політика повинна сприяти розробці та впровадженню новітніх інформаційних технологій, конкуренції, створенню сприятливих умов та економічній підтримці розвитку об'єктів національного інформаційного простору України, захисту прав суб'єктів усіх форм власності на ці об'єкти.

В умовах глобалізації економіки надання своєчасної, повної та достовірної інформації в сфері взаємозв'язку відповідних ресурсів, витрат і результатів вкрай необхідне для прийняття оперативних та стратегічних управлінських рішень. Водночас у рамках стратегічного планування процес розробки управлінських рішень передбачає оцінку та діагностику альтернативних варіантів, для виявлення яких у ресурсному забезпеченні діяльності установи / організації необхідна інформація про можливі наслідки реалізації відповідних напрямів.

З розвитком інформаційного суспільства збільшуються потоки інформації, швидкість її обробки й розповсюдження, і у зв'язку з цим виникає потреба в захисті інтересів суб'єктів органів державної виконавчої влади, які використовують інформацію у своїй діяльності. Розповсюдження електронних засобів фіксації, передачі й обробки інформації породжує безліч питань інформаційно-аналітичного забезпечення, що стосуються дотримання і інтересів суб'єктів системи державного публічного управління та адміністрування.

---

[594] Харченко В. В. Підходи до трактувань інформаційного забезпечення. *Науковий вісник Нац. університету біоресурсів і природокористування України.* 2011. Вип. 168, ч. 3. С. 145–148.

Органи державного управління координують інформаційно-аналітичну діяльність, створюють інформаційні ресурси загального користування, забезпечують інформаційну безпеку, здійснюють інформаційний обмін. Інформаційні потреби центрального і регіонального / місцевого рівня, як правило, перебувають на різних площинах, тому важливим завданням регіонального управління є оптимізація інформаційних зв'язків, зусиль і витрат на забезпечення збирання, оброблення і представлення інформації на центральний рівень державного управління.

Багатофакторність і врахування цих обставин вимагають відповідного рівня структуризації інформації, створення міжвідомчої інформаційної мережі та створення державної інформаційно-комунікативної інфраструктури.

Сьогоденне інформаційне суспільство не тільки зберігає проблеми, характерні для попередніх етапів розвитку людської цивілізації, але й породжує нові. Одна з таких нових проблем отримала назву «інформаційно-цифровий розрив», тобто розрив у рівні можливостей доступу до знань та інформації (різними регіонами, різними типами поселень, різними соціальними групами). Бурхливий розвиток інформаційних технологій призводить до розширення і поглиблення інформаційного розриву у можливості доступу до інформації і знань, робить цей розрив гранично критичним. Існування інформаційного розриву всередині країни призводить до збільшення соціальної маргіналізації (соціальне падіння)[595].

Взаємозв'язок сфер регулювання, стійкість управління і, як наслідок, стійкість розвитку всієї держави передбачають насамперед формування та реалізацію якісної державної регіональної інформаційної політики. Вирішення цього завдання вимагає глибокого і всебічного аналізу всього обсягу інформації про стан процесів і явищ, що відбуваються на території регіону, тому органи інформаційно-аналітичного забезпечення на регіональному рівні мають бути також представлені та включені безпосередньо в контур управління.

Здійснюючи свою діяльність при регіональних органах влади, органи інформаційно-аналітичного забезпечення повинні здійснювати аналіз інформаційних процесів суб'єктів регіонального інформаційного

[595] Грицяк Н. В., Литвинова Л. В. Державне управління в умовах розвитку інформаційного суспільства : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра держ. упр., професора Н. В. Грицяк. К. : Вид-во К.І.С., 2015. 108 с.

простору, особливостей їх взаємодії, виявлення проблемних зон при цій взаємодії. Для вирішення цих завдань необхідно проводити систематичний моніторинг і контроль стану інформаційної політики для розробки рекомендацій щодо вдосконалення інформаційної політики, підвищення якості її реалізації[596].

Для входження у світовий інформаційний простір Україні необхідно змінити систему зв'язків між владними структурами і суспільством, вирішити ряд проблем забезпечення ефективного розвитку національної інформаційної інфраструктури, створення інформаційно-аналітичних систем органів державної влади та місцевого самоврядування, прискорення процесів модернізації матеріально-технічної бази, надійного захисту інформаційних ресурсів.

Найкращим способом вирішення проблем здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державного управління в Україні є запровадження відповідного комплексу послуг, який передбачає подання, приймання та комп'ютерну обробку інформації в електронному вигляді, створення електронних реєстрів та використання аналітичних процесів для всебічного та оперативного аналізу.

Однією із основних проблем у реалізації права доступу громадян до інформації про діяльність державної влади є вплив історичних традицій закритості влади у середовищі державних службовців, додержання секретності, відсутність усвідомлення про необхідність налагодження конструктивного діалогу з громадськістю.

Пріоритетними напрямами розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення органів влади залишається питання е-урядування як нової форми державного управління. Е-урядування дасть змогу підвищити якість надання адміністративних послуг, деперсоніфікувати взаємовідносини громадян і забезпечить подолання інформаційної нерівності. Запровадження системи «ProZorro» як одного з компонентів реформи державного управління може оптимізувати впровадження електронного документообігу та створення «е-уряду».

Концепція е-урядування інкапсулює чотири основні аспекти: підвищення ефективності уряду, надання електронних послуг громадянам і бізнесу, забезпечення електронних інструментів для розвитку

[596] Стан та проблеми впровадження електронного урядування в центральних і місцевих органах виконавчої влади України. Інформаційно-аналітичні матеріали до «Дня електронного урядування – 2010». К., 2010. 75 с.

демократії, а також соціальної інтеграції та зменшення цифрового розриву. Затребуваним є вивчення правових та адміністративних процесів, що сприяють підтримці і спрощенню управління для уряду, міжвідомчих відносин, можливостей громадян та бізнесу щодо їх інформаційної мобільності та цифрового обміну інформацією[597].

Впровадження електронного урядування передбачає реалізацію послідовного, комплексного й індивідуалізованого підходу до надання державних послуг та інформації для населення та вимагає значних фінансових витрат і вирішення цілого комплексу взаємозалежних політичних, правових, адміністративних і технологічних проблем.

З метою забезпечення довіри громадян до держави е-урядування має супроводжуватися демократичністю, відкритістю та прозорістю, забезпечувати діалог держави з громадянами та громадськими інституціями. Зокрема, на сьогодні є значна потреба у впровадженні повноцінного урядового порталу із широким доступом[598].

Е-урядування є величезним поштовхом для забезпечення комунікації між органами публічної влади та громадянами, бізнесом, а також формування нової форми надання послуг – електронних послуг. Разом із тим результати впровадження електронної взаємодії в органах державної влади носять переважно внутрішньовідомчий характер, що не дозволяє суттєво поліпшити міжвідомчу взаємодію та підвищити якість державних послуг, що надаються громадянам.

Сучасні державні реєстри функціонують лише в форматі накопичення, зберігання й обробки інформації для ухвалення рішень уповноваженими особами, зокрема і в наданні публічних послуг, але відсутність ефективної електронної взаємодії між державними реєстрами становить важливу прогалину, яка призводить лише до відображення повторюваної інформації, що стосується даних про особу. Як наслідок, відсутність такої взаємодії не дозволяє будувати ефективних прозорих державних сервісів для населення та бізнесу[599].

---

[597] Державні послуги онлайн. Портал «Дія». Освіта. URL : https://osvitadiia.gov.ua/ (дата звернення: 12.08.2022).

[598] Сніцаренко П. М. Роль та місце інформаційного забезпечення в системі державного управління. *Державне управління: теорія та практика.* 2016. № 1. С. 63. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2016_1_6 (дата звернення: 12.08.2022).

[599] Комаров О. В. Електронна взаємодія державних інформаційних ресурсів як базова передумова розвитку електронних послуг. *Адміністративне та митне право.* 2021. № 2 (31). С. 26–29. URL : https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/2/5.pdf (дата звернення: 11.08.2022).

Недосконаліть нормативно-технічної бази, а також такі проблеми, як державні інформаційні ресурси, що не є адаптованими до міжнародних форматів, неякісна інформаційна взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування досить ускладнює запровадження системи електронного врядування для суспільства, держави та підприємців[600].

Неналежно виконується також і обов'язок органів влади розміщувати та оперативно оновлювати на власних сайтах у мережі «Інтернет» необхідну інформацію. Сайти часто не підтримуються централізовано, не об'єднуються в єдиний портал і передбачають лише односторонній зв'язок без надання громадянам та бізнесу державних послуг. Актуальною залишається проблема доступу громадян та організацій до мережі «Інтернет», особливо в сільській місцевості, невеликих містах та віддалених районах.

У розв'язку цієї проблеми, на нашу думку, суттєво зможе допомогти розвиток телекомунікацій в Україні, а саме поступове впровадження інноваційних технологій, зокрема мереж останнього покоління, розрахованих на чимдалі глибшу конвергенцію інформаційних, мультимедійних, комп'ютерних форматів та сервісів.

Державними органами проводиться робота з опрацювання документів переважно у паперовому вигляді, що значно ускладнює оперативне вжиття заходів для вирішення проблемних питань, своєчасне надання адміністративних послуг та інформації з питань діяльності державних органів.

Сучасні обсяги інформації не завжди дають змогу керівнику контролювати все особисто, звідси виникають і негативні моменти. У підтвердження цього без регулюючого впливу залишається багато, інколи найбільш істотні аспекти діяльності установи чи підприємства[601].

Очевидно, що для належного інформаційного забезпечення в органах державної влади передбачено спеціальні інформаційні служби, які повинні працювати для своєчасного, якісного забезпечення органів державної влади необхідною інформацією. Правильна організація

---

[600] Шуляк В. Система нормативно-правового забезпечення електронного врядування в Україні. *Вісник Національної академії державного управління*. 2015. № 3. С. 133–142.

[601] Харченко В. В. Підходи до трактувань інформаційного забезпечення. *Науковий вісник Нац. університету біоресурсів і природокористування України*. 2011. Вип. 168, ч. 3. С. 145–148.

діяльності цих служб дозволяє створити та підтримувати на належному рівні позитивний імідж установи.

Відповідно до Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів основним складником електронного урядування повинна стати система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів[602].

Для отримання сучасної інтегрованої системи електронної ідентифікації необхідне об'єднання всіх надавачів послуг електронної ідентифікації, що зі свого боку дозволяє реалізувати принцип «єдиного вікна», коли надавачі послуг, що потребують електронної ідентифікації (банки, Держказначейство, Держгеокадастр, Мінсоцполітики тощо), зможуть одержувати інформацію стосовно клієнтів за одним запитом, без використання кількох облікових записів у різних інформаційних системах.

Розвиток інформаційних технологій, перехід до електронного документообігу та поява у громадян можливості спілкуватися з державною владою в електронному вигляді створює для держави значну кількість викликів.

Згідно із Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документообіг (обіг електронних документів) – це сукупність процесів створення, опрацювання, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності і в разі необхідності – з підтвердженням факту одержання таких документів[603].

У межах системи сучасного електронного документообігу пропонується реалізація автоматизації процесів відповідно до виконуваних функцій, а саме: створення єдиного інформаційного простору; прискорення та прозорість проходження документів і надання послуг на всіх етапах його життєвого циклу; поліпшення контролю над усіма

---

[602] Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2012 року № 634-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2012-%D1%80#Text (дата звернення: 11.08.2022).

[603] Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15 (дата звернення: 24.08.2022).

інформаційними потоками й процесами в організації; запобігання втраті важливої інформації через недбалість персоналу; упорядкування документообігу в організації тощо.

Використання органами публічної влади системи електронного документообігу сприяє підвищенню оперативності й ефективності у вирішенні поставлених перед ними завдань за рахунок прискорення й оптимізації внутрішніх процесів документообігу та діловодства, посилення виконавської дисципліни і відповідного поточного контролю за нею, зміцнення інформаційно-аналітичної підтримки прийняття управлінських рішень, підвищення відкритості та прозорості діяльності цих органів.

Враховуючи різноманітність існуючих систем електронного документообігу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, передбачається створення інтегрованої системи електронного документообігу, метою якої є забезпечення руху документів, скорочення терміну підготовки та прийняття рішень шляхом автоматизації процесів колективного створення та використання документів в органах державної влади. Проте закон також встановив певні обмеження на застосування електронного документа як оригіналу. Зокрема, в електронній формі не може бути створено оригінал свідоцтва про право на спадщину; інший документ, який, згідно із законодавством, може бути створений лише в одному примірнику (доки не буде створено централізованого сховища оригіналів електронних документів)[604].

Онлайн-обслуговування є спрощеним способом «спілкування» громадськості з державою, особливо для осіб, які обізнані у сфері інформаційних технологій.

До електронних послуг, які постачаються через мережу «Інтернет», автоматизовано, за допомогою інформаційних технологій, зокрема шляхом встановлення спеціального застосунку або додатка на смартфонах, планшетах, телевізійних приймачах чи інших цифрових пристроях, належать:

а) постачання електронних примірників, надання доступу до зображень, текстів та інформації, підписка на електронні газети, журнали, книги, надання доступу та/або завантаження фотографій, графічних зображень, відеоматеріалів;

б) надання доступу до баз даних, користування пошуковими системами та службами каталогів у мережі «Інтернет»;

---

[604] Чирський Ю. Запровадження системи електронного документообігу в Україні. URL : https://minjust.gov. ua/m/str_7546 (дата звернення: 30.08.2022).

в) постачання електронних примірників та/або надання доступу до аудіовізуальних творів, відео- та аудіотворів на замовлення, ігор, включаючи постачання послуг з участі в таких іграх, постачання послуг з доступу до телевізійних програм (каналів) чи їх пакетів, крім доступу до телевізійних програм одночасно з їх транслюванням через телевізійну мережу;

г) надання доступу до інформаційних, комерційних, розважальних електронних ресурсів та інших подібних ресурсів, розміщених на платформах спільного доступу до інформації чи відеоматеріалів;

д) постачання послуг з дистанційного навчання в мережі «Інтернет», проведення та надання якого не потребує участі людини, зокрема шляхом надання доступу до віртуальних класів, освітніх ресурсів, у яких учні виконують завдання онлайн, а оцінки виставляються автоматично, без участі людини;

е) надання хмарної послуги в частині надання обчислювальних ресурсів, ресурсів зберігання або систем електронних комунікацій за допомогою технологій хмарних обчислень;

ж) постачання програмного забезпечення й оновлень до нього, зокремаелектронних примірників, надання доступу до них, а також дистанційне обслуговування програмного забезпечення й електронного обладнання;

и) надання рекламних послуг у мережі «Інтернет», мобільних додатках та на інших електронних ресурсах, надання рекламного простору, зокрема, шляхом розміщення банерних рекламних повідомлень на вебсайтах, вебсторінках чи вебпорталах[605].

Застосування мережевих технологій уможливлює підтримку постійного зв’язку владних структур із громадськістю та медіа. Варто зазначити, що провідна роль у використанні потенціалу мережевих соціальних комунікацій, у досягненні суспільно значущої ефективності цих комунікацій має належати, поряд із державним регулюванням, також демократичним елементам впливу й зусиллям самого громадянського суспільства, яке авторитетом визнаних його представників встановлюватиме високі моральні норми, духовно-ціннісні орієнтири, задаватиме високі стандарти гуманітарної культури.

[605] Електронні послуги – це послуги, які постачаються через мережу Інтернет, автоматизовано, за допомогою інформаційних технологій та переважно без втручання людини : Закон України № 1525. URL : https://vl.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/545632.html (дата звернення: 29.08.2022).

Однак дослідження інформації, що розміщується на вебсайтах державних органів стосовно можливості отримати електронну послугу, свідчить про те, що жоден суб'єкт публічної адміністрації на сьогодні неспроможній надати електронну послугу, результатом якої є оформлення адміністративного акта. Жоден вебсайт не відповідає вимогам реальної інтерактивності, тобто досі не забезпечено можливостей обміну даними з метою здійснення операцій у режимі онлайн. Наприклад, замовлення паспортів, продовження дії ліцензій і патентів тощо. Така організація сайтів полягає вже не так в інформуванні, як у безпосередньому обслуговуванні[606].

Однією із найчастіше створюваних інформаційних структур держустанов і місцевих органів влади інформаційних продуктів є вебсайти відповідних владних структур. Їх створення здійснюється з метою підвищення ефективності та прозорості діяльності цих органів шляхом впровадження та використання сучасних інформаційних технологій для надання інформаційних та інших послуг громадськості, забезпечення її впливу на процеси, що відбуваються у державі.

Електронні послуги є формою надання публічних послуг. Основною ознакою електронних публічних послуг є використання під час їх надання інформаційно-комунікаційних засобів.

До електронних послуг належать: усі електронні адміністративні послуги; онлайн оплата за комунальні послуги, інтернет, телефонію; інтернет-банкінг, інтернет-страхування; купівля через інтернет квитків на потяги, літаки, автобуси; купівля товарів в інтернет-магазинах; онлайн-запис у дитячий садок; електронна черга, наприклад, у ЦНАП як в онлайн-реалізації (через інтернет), так і в оффлайн (шляхом особистого приходу та фізичного отримання квитка через інформаційний термінал) тощо[607].

Запровадження послуг в електронному вигляді не лише забезпечує зручність і доступність послуг, але й допомагає мінімізувати корупційні ризики. Для доступу суб'єктів звернення до інформації про адміністративні послуги та отримання їх в електронній формі функціонує Єдиний державний портал адміністративних послуг my.gov.ua.

---

[606] Буличева Н. А. Електронне урядування у сфері надання адміністративних послуг органами державної влади [Електронний ресурс] / Н. А. Буличева, Ю. Г. Пивовар. URL : www.irbisnbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 23.08.2022).

[607] Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. К., 2017. Частина 10: Електронні послуги / Р. М. Матвійчук, С. П. Кандзюба. К. : ФОП Москаленко О. М., 2017. С. 20.

Тлумачення поняття «електронна послуга» законодавець надає у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 386-р «Про Схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства». Так, у цьому розпорядженні під електронною послугою розуміється послуга, надана громадянам та організаціям в електронному вигляді за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі – «е-послуга»)[608].

Статтею 17 Закону України «Про адміністративні послуги» визначено, що адміністративні послуги в електронній формі надаються через Єдиний державний портал адміністративних послуг (www.poslugy.gov.ua) (далі – Портал), зокрема через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування.

Серед нагальних завдань щодо подальшого розвитку системи електронної взаємодії органів виконавчої влади – визначення вимог до формату уніфікованого інформаційного об'єкта, що призначений для обміну електронними документами, визначення порядку передачі електронних документів до державного електронного архіву, державних архівних установ, архівних установ районних держадміністрацій, міських рад та порядку їх архівного зберігання[609].

Основними чинниками, які гальмують впровадження електронних послуг, є: відсутність єдиної системної державної політики у цій сфері, недосконала нормативно-правова база, недостатність фінансування розбудови електронних послуг в Україні, відсутність єдиних адміністративних та технічних стандартів надання електронних послуг публічною адміністрацією, відсутність єдиної інфраструктури міжвідомчої електронної взаємодії та належної системи інформаційної безпеки, несумісність одних інформаційних систем з іншими, складність доступу до них тощо. Вирішення цих завдань вимагає вжиття скоординованих наукових, правових, організаційно-технологічних заходів та погоджених дій у рамках єдиної державної політики розбудови електронних послуг в Україні[610].

---

[608] Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80 (дата звернення: 22.09.2022).

[609] Деякі питання документування управлінської діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 55-2018-%D0%BF (дата звернення: 02.08.2022).

[610] Тищенкова І. О. Електронні послуги у діяльності публічної адміністрації України : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 4 с.

Загалом нині в Україні існує близько 100 різних електронних сервісів, проте частина з них може використовуватися лише юридичними особами, а інша частина працює в тестовому режимі та потребує вдосконалення.

2016 року була створена програма «U-LEAD», що тривала до кінця 2019 року та передбачала розширення прав та перспектив на місцях та їх майбутній розвиток. На базі програми «U-LEAD з Європою» створений проєкт EGOV4UKRAINE, завдяки якому поліпшується система надання адміністративних послуг і управління стає прозорішим. Проєкт надасть змогу покращити надання адміністративних послуг в Україні через запровадження системи електронної взаємодії, інформаційних систем і адміністративних послуг. На базі Програми «U-LEAD з Європою» створений проєкт EGOV4UKRAINE, завдяки якому поліпшується система надання адміністративних послуг і управління стає прозорішим. Проєкт надасть змогу покращити надання адміністративних послуг в Україні через запровадження системи електронної взаємодії, інформаційних систем та адміністративних послуг[611].

Наразі програма перебуває у перехідному періоді. Оскільки перша фаза закінчилася у грудні 2019 року, то вже з січня по червень 2020 року тривав завершальний період, під час якого підбивалися підсумки. У липні 2020 року стартувала друга фаза програми, яка продовжувалася до грудня 2023 року.

Ефективне впровадження електронних послуг неможливе без налагодження електронної взаємодії реєстрів державних установ та відомств. Для реалізації такої взаємодії створена Система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта». Наприкінці 2018 року система здобула експертний висновок Держспецзв'язку про технічний захист інформації, її введено в дослідну експлуатацію.

Наприкінці 2018 року громадяни України отримали доступ до сервісу мобільної ідентифікації. З технологією MobileID просто з мобільного телефону можна підписувати електронні документи та заяви. Всі електронні послуги, які наразі впроваджуються, за замовчуванням містять можливість входу за допомогою MobileID.

---

[611] Пропозиції Програми з Європою щодо державної політики із загальних питань створення та діяльності центрів надання адміністративних послуг від 20.11.2019. URL : https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/U-LEAD-_polisi-zapyska_zagalni-pytannya-TSNAP_-20.11.2019.pdf (дата звернення: 22.08.2022).

За реалізації форсованого сценарію Україна до 2030 р. стане європейським лідером у галузі інновацій та нових технологій, перетвориться на інтелектуальний хаб, де буде створено найпривабливіші в регіоні умови для розвитку потенціалу людей. Реалізація форсованого сценарію означатиме досягнення 100 % покриття території України 4G-5G; 99 % усіх автомобільних і залізничних магістралей та покриття 95 % сільської місцевості технологіями мобільного інтернету, а 99,9 % громадян матимуть цифрову ідентифікацію (citizen-card, Mobile ID) та технічні можливості користуватися довірчими послугами.

2018 року було прийнято наказ ДАЕУ, згідно з яким впроваджується електронний документ нового формату, сумісний з європейським форматом. Це дає змогу розпочати процес переходу документообігу в держустановах на європейський стандарт ETSI EN 319 162 ASiC (Associated Signature Containers) Baseline Profile. Отже, електронний документ нового формату може містити як безпосередньо текст документів, так і електронні підписи всіх відомств й установ, що брали участь у його створенні.

21 липня 2021 року на черговому засіданні Кабінету Міністрів України було ухвалено розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування державного управління України», яким схвалено Стратегію реформування державного управління України на 2022–2025 роки та затверджено план заходів з її реалізації. Нова Стратегія є продовженням попереднього етапу впровадження реформи державного управління та базується на результатах оцінки стану державного управління України, проведеної експертами Програми підтримки вдосконалення врядування та менеджменту (SIGMA). Основна мета Стратегії полягає у побудові в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечує захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду.

До сучасної системи державного становлення наразі ставляться вимоги, які повинні стати запорукою формування довіри громадян до держави. У напрямі надання послуг у центрі уваги реформ стають пріоритетними заходи з покращення якості обслуговування громадян і бізнесу.

В умовах становлення економіки в період післявоєнного стану стає гострою проблемою надання своєчасної, повної та достовірної інформації в сфері взаємозв’язку витрат, оцінки та діагностики альтернативних варіантів виявлення ресурсного забезпечення діяльності

сектору з розвитку економічного стану держави. Так, дослідження та оцінка взаємозв'язків між окремими показниками розвитку діяльності підприємств та організацій різних секторів здійснюється за даними статистичного обліку, в результаті чого отримується інформація щодо кількісних характеристик масових явищ і процесів в економіці.

Інформаційно-аналітичний підхід у системах становлення економічної безпеки держави та бізнесу наразі потребує глибокого дослідження, а також вимагає залучення новітніх інформаційних технологій роботи та сукупності інтелектуальних і технологічних засобів, які забезпечують виконання поставлених завдань.

На сьогодні існує широкий спектр електронної взаємодії, який застосовують в економіці та фінансах. Однак далеко не всі методи забезпечують високоякісні запити в конкретних випадках до застосування інтересів держави та людини.

Ефективне впровадження електронних послуг неможливе без налагодження електронної взаємодії реєстрів державних установ та відомств. Використання сучасних досягнень сучасних програмних продуктів у галузі прогнозування, ситуаційного моделювання та експертних оцінок, що базується на інформаційному забезпеченні управління, дозволить значно підвищити результативність та ефективність управлінського процесу в умовах реалізації планів відновлення економічного відновлення в державі.

Водночас необхідним є постійне проведення моніторингу економічного стану відновлення суб'єктів господарювання для забезпечення систематизації необхідної управлінцям інформації.

На нашу думку, ефективним засобом реалізації інформаційних технологій у втілення реформ у повоєнний час може стати процес покращення надання кола якісних та швидких адміністративних послуг для громадян та суб'єктів господарювання.

В електронний формат сучасний уряд наразі переводить ті послуги, на які є найбільший запит від суспільства та бізнесу («Пошкоджене майно», «єПідтримка», «Пільгове розмитнення» тощо) та ті, що мають суттєвий антикорупційний ефект.

Модернізація існуючих комунікацій і підключення нових опцій у системи електронної взаємодії державних інформаційних ресурсів не лише зможе забезпечити зручність та доступність послуг, але й допомагає мінімізувати корупційні ризики в реалізації відносин держава-людина.

Іформаційна безпека та захист інформаціїї поки в Україні на низькому рівні. Вагомою проблемою є недосконаліть нормативно-правової бази. Насамперед треба вдосконалити законодавство, щоб це було не тільки прописано, а ще й втілено в життя. Близько 53 % населення не мають навіть базового рівня цифрових навичок, а більше 15 % населення громадян похилого віку не володіють навіть і на початковому рівні, з цього випливає, що не всі громадяни вміють користуватися електронними ресурсами, а і не мають матеріально технічного забезпечення. Через цю проблематичну ситуацію було створено спеціальний тест, щоб перевірити рівень цифрової грамотності.

Електронні довірчі послуги та електронні ідентифікації – досить важливий інструмент для цифрового ринка України. Завдяки цьому, спираючись на досвід європейських країн у цій сфері, у нас з'являється можливість робити міжнародні транзакції за допомогою власного гаджету.

У вересні 2019 року Міністерство цифрової трансформації України разом з Fedoriv та Spiilka design büro презентували бренд цифрової держави. Додаток і сайт мали об'єднати в єдиному електронному вікні усі послуги, які надає держава громадянам і бізнесу. «Дія» є чудовим прикладом того, що дизайн – це насамперед користь та зручність, а не лише красиві картинки. Цікаво також і те, що «Цифрова держава» є результатом колаборації.

«Держава у смартфоні» запрацює повністю через 3–5 років. Міністр цифрової трансформації України М. Федоров в інтерв'ю «Радіо Свобода» повідомив, що всі державні послуги можна буде отримати за допомогою смартфону через 3–5 років.

У планах українського уряду постають усе нові і нові цифрові проєкти: проєкт для новонароджених еМалятко (комплекс включатиме в себе: державну реєстрацію народження дитини, реєстрацію місця проживання, призначення допомоги під час народження дитини, отримання посвідчень батьків багатодітної сім'ї та дитини з багатодітної сім'ї, реєстрацію новонародженого в електронній системі охорони здоров'я, визначення походження народженої дитини тощо); запровадження мобільного застосунку «Дія» для можливості отримання публічних послуг, подання звернень, скарг, а також петицій громадян; запровадження електронного посвідчення водія та свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу через додаток «Дія», який стають все доступнішим з наповненням другорядних корисних функцій; підписання декларацій пацієнтів з лікарями первинної медичної допомоги та багато інших.

Наразі створено спеціальний тест, завдяки якому кожен охочий українець може перевірити рівень своєї цифрової грамотності. Такий тест можна пройти на платформі osvita.diia.gov.ua. На плаформі також доступні так звані «освітні серіали», наприклад: базова цифрова грамотність, цифрові навички для вчителів, освітній серіал для батьків «Безпека дітей в інтернеті». 23 березня 2020 року відбулася презентація освітнього серіалу «Карантин: онлайн-сервіси для вчителів», що був зумовлений поширенням пандемії коронавірусу і який полягає у комунікації вчителів і учнів під час карантину[612].

Сьогодні Україна вимушена пристосовуватися до нових умов життя. Через розповсюдження коронавірусу COVID-19 для школярів введено карантин. Доки для дітей різного віку – це можливість побути вдома, для вчителів та батьків – необхідність якнайшвидше вирішити проблему з організацією занять.

Користувачі мобільного застосунку «Дія» зможуть отримувати push-повідомлення, що інформуватимуть їх про ситуацію, спричинену пандемією коронавірусу. Систематизовані повідомлення дозволять користувачам «Дія» бути в курсі останніх нововведень щодо режиму карантину, а також покликані оперативно надавати українцям релевантну, актуальну та достовірну інформацію від держави.

Наразі органи місцевого самоврядування також досить ефективно використовують сервіси онлайн-спілкування з мешканцями територіальних громад, зокрема через канали Viber, Telegram тощо. Наприклад, дізнатися оперативну інформацію про роботу медичних закладів, прочитати поради від місцевих лікарів, а також головні події та новини про епідеміологічну ситуацію в можна у багатьох інформаційних телеграм-каналах.

Також є багато чат-ботів, які спрощують отримання інформації з відкритих джерел. Наприклад, Lvivcityhelper bot у Telegram та Facebook вміщує окремий розділ про коронавірус та дає відповіді на найпопулярніші запитання мешканців, пов'язані з ним. Багато сучасних чат-ботів дозволяють миттєво отримати важливу інформацію, таку як: що таке COVID-19, його симптоми та профілактичні заходи боротьби з ним; останні дії влади у боротьбі з поширенням COVID-19; вичерпну інформацію, що робити та куди звернутися, якщо відчули симптоми COVID-19 тощо.

[612] Державні послуги онлайн / Портал «Дія». Освіта. URL : https://osvitadiia.gov.ua/ (дата звернення: 12.08.2022).

Метою сервісу «Дія» постало завдання перетворення України на справжню цифрову державу шляхом створення єдиного порталу, де можна отримати всі послуги онлайн швидко та зручно, і мобільного додатка, в якому усі потрібні документи в одному місці. Реалізація проєкту створила цифрову державу, у центрі якої людина, прозору і зрозумілу державу для людей[613].

Інформаційною та фактологічною базою сучасного суспільства стали «діджиталізовані» життєдіяльностні процеси буденного життя, що відбувається в онлайн-режимі. Пересічному українцю сьогодні не потрібно стояти в черзі, щоб оплатити комунальні послуги, адже ці процесі можна зробити онлайн через мобільні додатки «Privat 24», «Oschad 24/7», або ж замовити квиток на потяг чи літак за допомогою мережі «Інтернет», купити товари в кредит через інтернет, отримати довідку на пошту, стати в електронну чергу та інше.

6 лютого 2020 р. Міністерство цифрової трансформації України презентувало свій проєкт «Держава в смартфоні», який має на меті оцифрувати державні послуги та документи для українців. Участь у презентації взяли Президент України, Прем'єр-міністр та міністр внутрішніх справ. Куратором цього проєкту був міністр цифрової трансформації. Цифровий продукт «Держава в смартфоні», який є зручним і швидким сервісом, допомагає пересічним громадянам заощадити час і побороти корупцію.

З урахуванням необхідних потреб сучасного рівня розвитку світової торгівлі та необхідності відповідно до цього процедури митного контролю Державна митна служба України повинна активізувати систему автоматизації процедури митного контролю та митного оформлення, запросити сучасні системи зв'язку та електронні комунікації. Результатом цього має стати ефективна система «електронної митниці». «Електронна митниця» – це нова інформаційна технологія як комплексна система, яка існує у митних органах країни та поєднує інформаційно-комунікативні технології та сукупність механізмів їх застосування і дає можливість підвищити якість митного регулювання та вдосконалити митне адміністрування з метою забезпечення митної безпеки держави шляхом технологічного забезпечення безперервного двостороннього надходження електронної інформації від органів державної влади, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, митних

[613] Що таке «Дія»? URL : https://onlinebank.dp.ua/publications/741-diya-derzhava-v-smartfoni-derzhava-shcho-dopomagae-a-ne-zavazhae/ (дата звернення: 23.08.2022).

адміністрацій інших держав до митного управління країни, її накопичення та переробки[614].

Одним із пріоритетів Мінцифри на сьогодні є розвиток мережі ЦНАП та спрощення процесу надання адмінпослуг. Звісно, сучасні технології є необхідною складовою для досягнення цієї мети. Усе це неможливо без цифровізації процесів. Крім цифровізації державних послуг, важливим фактором є рівень обізнаності громадян про нові можливості та вміння користуватися сучасними сервісами. Сприяння переходу більшої частини населення до використання електронних послуг є важливим кроком у процесі розвитку системи надання адміністративних послуг та її цифрової трансформації. Перевагою автоматичних електронних адміністративних послуг є можливість їх отримання в режимі 24/7, тобто в будь-яку пору доби кожен з днів тижня[615].

Сьогодні на тлі посилення геополітичної напруженості питання про способи управління за допомогою цифрових технологій є предметом широкого обговорення як на національному, так і на міжнародному рівнях. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй попередив про можливість «великого розколу» між світовими державами, кожна з яких має власну мережу і стратегію щодо застосування штучного інтелекту, а також домінуючу валюту, торгові та фінансові правила і суперечливі геополітичні та військові погляди.

Сучасний бізнес на сьогодні потребує застосування інноваційних цифрових технологій, що дозволить не тільки змінити певний бізнес-процес, а повністю реструктурувати галузь, створивши продукт, якого не було до цього. Цифрова трансформація дає ці можливості.

Споживачі прагнуть максимально спростити свій цифровий досвід, починаючи від онлайн-замовлень до автоматизації великої мережевої структури, саме тому кожна країна або бізнес, які рухаються в напрямі майбутнього, інвестують у свою цифрову трансформацію. Більше того, організації повинні створювати і поставляти нові цікаві рішення швидше, ніж будь-коли раніше.

---

[614] Іщенко Ю. С. Інформаційна політика митних органів та роль юридичних підрозділів у її забезпеченні. URL : https://works.doklad.ru/view/jYIuVQ7dV0.Y/all.html (дата звернення: 03.09.2022).

[615] Роль ЦНАП (центрів ДІЯ) у використанні е-послуг : навчальний посібник для працівників ЦНАП (Центрів Дія), покликаний залучати громадян використовувати електронні послуги 2021. URL : https//decentralization.gov.ua/uploads/library/file/703/E-skills-Manual.pdf (дата звернення: 20.08.2022).

Сьогодні цифрові технології можуть використовуватися як для захисту і здійснення прав людини, так і для їх порушення, наприклад шляхом відстеження наших переміщень, покупок, розмов і поведінки. Уряд і підприємства мають у своєму розпорядженні всі інструменти для пошуку, аналізу та використання даних у фінансових та інших цілях.

На глобальному рівні цифровізація клієнтоорієнтованих послуг та розвиток мобільних технологій, що залучають громадян до створення нових рішень, не залишаючи нікого без уваги, відповідає одразу кільком цілям сталого розвитку. Розвиток цифрових послуг, зокрема таких, які можна отримати через мобільний телефон, сприяють поліпшенню якості державного управління та зниженню рівня корупції.

Електронними послугами, що надаються органами влади на загальнонаціональному рівні, найбільш активно користуються молоді люди; зі зростанням віку загалом скорочується відсоток тих, хто отримував послуги в електронному форматі. Значний відсоток громадян хотіли б мати кращі або додаткові електронні сервіси у тих сферах, з якими стикаються частіше: комунальні послуги (передача показників лічильників, оплата послуг онлайн, документальна взаємодія); оформлення й отримання пенсій (оформлення пенсії, довідки з Пенсійного фонду, інформація про розмір і підвищення пенсії, про відрахування в Пенсійний фонд тощо); медичні послуги (запис до лікаря, медичні консультації онлайн, онлайн-подача документів для отримання безкоштовних ліків, доступ до даних власної медичної картки, електронний лікарняний листок тощо). Інші сфери, де населенню хотілося б мати більше електронних послуг або кращої якості, – це подання документів для оформлення субсидії; отримання паспорта (для виїзду за кордон або паспорта громадянина України); купівля, продаж, переоформлення автомобіля, отримання номерних знаків; ведення малого бізнесу, приватного підприємництва (від відкриття до припинення діяльності); отримання соціальної допомоги; сплата податків і оформлення відповідних довідок; оформлення необхідних документів у земельних питаннях онлайн; середня та дошкільна освіта.

Тобто загалом варто зазначити, що населення зацікавлене в отриманні державних послуг в електронному вигляді у різних сферах, насамперед у тих ситуаціях, з якими воно має справу найчастіше (медицина, комунальні платежі, оформлення й отримання субсидій чи соціальних виплат тощо).

Наразі досить поширені послуги електронного цифрового підпису Державного підприємства «Інформаційний центр» Міністерства

юстиції України, який здійснює функції Центрального засвідчувального органу[616].

Сьогодні відбувається об'єктивний процес проникнення інформаційних технологій в усі сфери життєдіяльності людства, засоби інформатизації дедалі інтенсивніше входять у навчальний процес вищого навчального закладу. Процеси інформатизації суспільства та освіти взаємопов'язані та взаємозумовлені. Підготовка фахівців, які володіють сучасними комп'ютерно-орієнтованими технологіями, вимагає підвищення загального рівня інформатизації суспільства в цілому.

У сучасних умовах цифрової трансформації бізнесу змінився підхід з боку підприємств до роботи зі споживачами внаслідок зміни поведінки останніх. Швидке зростання різноманітних видів цифрових інструментів та інтенсивність їх використання призвело до зростання дратівливості та відторгнення як реакції споживачів на збільшення цифрових контактів від підприємств без їх згоди. Як наслідок, неефективність таких дій, що змушує змінювати підхід до ведення бізнесу та маркетингу в роботі підприємств торгівлі[617].

Сучасні підприємства перебувають на різних стадіях інтеграції ІТ-технологій у свою діяльність. Водночас як одні вже мають усвідомлену систему розвитку бізнесу, інтегровану з можливостями ІТ-сектору, інші перебувають лише на стадії впровадження основ. Ті, хто успішно користується цифровими технологіями в своїй діяльності, більш конкурентоспроможні, ніж ті, хто відстає у своїй «цифровий зрілості».

Серед напрямів інвестицій в ІТ-технології в компаніях на 2020–2021 рр. частіше за інших відзначають кібербезпеку, мультихмарне середовище, технології флеш-зберігання й інтернет-речей. Існують усі передумови стверджувати, що світовий попит на послуги з розробки програмного забезпечення лише зростатиме насамперед за рахунок впливу «цифрових» трендів і стратегій «цифровізації» корпорацій, великого та середнього бізнесу.

Безумовно, процес інформатизації має багато переваг, але й появу ряду стратегічних проблем. Збільшується загроза несанкціонованого

---

[616] Державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України. URL : http://ca.informjust. ua/ (дата звернення: 23.08.2022).

[617] Янковець Т. М. Цифрові технології омніканального маркетингуторговельних підприємств. *Підприємництво, торгівля, маркетинг: стратегії, технології та інновації»* [Електронне видання] : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 27 травня 2020 р. / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С. 160–163.

вторгнення в роботу комп'ютерних, інформаційних і телекомунікаційних систем. Будь-яка інформація, що обробляється та зберігається в інформаційних системах, чогось варта за умови її достовірності та гарантованості, а тому інформація має бути надійно захищеною. Адже від ступеня її захисту залежить благополуччя, життя людей і національна безпека країни в цілому. Тому кібернетична безпека має забезпечуватись на всіх рівнях і потребує швидкого застосування.

Проте в умовах глобалізаційних процесів поступово з'являється все більше факторів, умов і явищ, які є або можуть бути джерелами загроз інформаційній безпеці держави, спільноті або особистості[618].

Однією з причин появи фальшивих новин, які з'являються у медіа, стають «фейки», які є досить винахідливими та вражають усі інформаційні потоки на своєму шляху. Отже, часто ігноруючи перевірку контенту, мас-медіа підхоплюють ті новини, які треба було б обійти[619].

Сучасний цифровий контент створює віртуальну реальність, у контенту зростає інтенсивними кроками збільшення кількості неправдивої інформації у глобальній мережі, тому пересічному користувачу потрібна допомога у вигляді багатьох цифрових інструментів для перевірки різних типів контенту. У такому випадку врятувати власний контент чи перевірити чужий буде зовсім просто, потрібно лише бути обізнаним і вміти правильно використовувати ці інструменти.

У багатьох наукових виданнях запропоновані шляхи виходу з таких ситуацій та наведені ряд програм і сервісів, які здатні вплинути на розпізнавання різноманітних фальшивок. Сучасні інтернет-журнали пропонують відбірку корисних цифрових інструментів для перевірки зображень, відео- та пошуку інформації через глобальну мережу «Інтернет».

Найбільш корисними та популярними є безкоштовні сервіси Findexif.com та Jeffrey's Exif Viewer, на них можна завантажити світлину або ж додати посилання. Інструментарій цього сервісу визначає EXIFдані (інформаційні відомості: коли було зроблено фото, яким пристроєм, параметри зображення, для деяких фото можна визначити навіть місце зйомки).

---

[618] Дзьобань О., Соснін О. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних з активізацією міжнародної діяльності в інформаційно-комунікаційній сфері. *Вісник Львівського університету.* 2015. № 37. С. 35–41.

[619] 13 онлайн-інструментів для перевірки контенту. *Media Sapiens.* 2014. URL : https://ms.detector.media/how-to/post/1707/2014-02-05-13-onlayn-instrumentiv-dlya-perevirky-kontentu/ (дата звернення: 14.08.2022).

Ще однією корисною функцією популярного з сервісів є Google Search by Image та TinEye здійснюють обернений пошук зображень, сюди можна завантажувати фотографію, щоб віднайти її оригінальне та поглянути, де вона ще була публікована.

Цікавим виявитись може і додаток WebMii. Особливістю такого додатку є пошук посилання з іменем людини, яка дає рейтинг «webвидимості», за допомогою нього можна встановити фейкові акаунти. Корисним користувачу інтернету буде також інструмент Geofeedia. Цей сервіс є «куратором соціальних мереж», який поєднує результати не за ключовими словами чи хештегами, а за місцем розташування, яке задане вами. Сервіс обробляє повідомлення з Twitter, Flickr, Youtube, Instagram та Picasa, надіслані з використанням GPS, і потім показує їх у вигляді колажу.

Мережа «Інтернет» сьогодні перебуває у справжньому інформаційному бумі, і, як будь-яка інша подія у житті планети, цей бум має як позитивні, так і негативні наслідки. Сьогодні вже тисячі газет, журналів, теле-, радіоорганізацій поширюють інформацію не тільки на аркушах паперу або в радіоефірі, але й у мережі «Інтернет», за допомогою якого медіапростір розширюється.

Всесвітня інформаційна мережа стала місцем розгортання інформаційних війн, що призводить до моральних, матеріальних, фінансових та людських втрат. Сьогодні вже немає різниці між реальними бойовими діями та інформаційними війнами, тому що наслідки цих подій однакові.

Дезінформація досить легко поширюється в інтернеті. Більшість людей для пошуку інформації використовують лише кілька соціальних мереж і новинних сайтів, більшість користувачів отримують новини тільки від декількох платформ, а зростаюча складність алгоритмів спирається на масиви особистих даних[620].

Для вирішення різноманітних питань, які виникають у правоохоронних органів, урядами багатьох країн створені для них різноманітні системи контролю інформації. Найвідоміші з них – це американська глобальна система інформаційного контролю «ECHELON».

На сьогодні у світовій практиці для надання публічних послуг використовують переважно такі канали або їх комбінації: особистий

[620] Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 97–98.

прийом громадян; телефонний (голосовий) сервіс та call-центри; вебпортал; електронна пошта; SMS та інші сервіси обміну повідомленнями; мобільний портал (мобільний сайт); мобільний додаток; соціальні мережі; державні кіоски; посередники на основі державно-приватного партнерства.

Україні постало питання щодо можливості контролю на законодавчому рівні за достовірністю інформації, яка розміщена у мережі «Інтернет» на сайтах (сторінках), що є власністю фізичних або юридичних осіб.

Сучасне доведення телекомунікаційних послуг через телекомунікації до споживача здійснюється на договірній основі, саме тому такий обов'язок пропонується встановити на провайдера для з'ясовування повноти інформації щодо сторони за договором та перевіряти достовірність цієї інформації. Не варто забувати і про існування програм для приховування інформації про комп'ютер або користувача в мережі за допомогою віддаленого сервера. Необхідно зазначити, що використання анонімайзера не тільки не забезпечує конфіденційність переданих даних між користувачем і цільовим вебсервером, але і є додатковою ланкою можливості витоку персональної інформації.

Вебпортал, мобільний канал і соціальні мережі будуть у найближчому майбутньому основними драйверами, які дозволяють охопити більш широку базу користувачів і подолати цифровий розрив[621].

У сучасних популярних браузерах (Google Chrome, Mozilla Firefox, Opera, EDGE, Safari) використовується режим інкогніто. Режим інкогніто змушує вебоглядач «забувати» мережеві дії користувача: ніколи не зберігати історію відвіданих сайтів, не запам'ятовувати введені дані, не відображати імена завантажених файлів.

На нашу думку, корисним у перевірці інформації може стати використання криптографічних методів для передавання конфіденційної інформації каналами зв'язку (наприклад, в електронній пошті), під час встановлення справжності повідомлень, що передаються, а також для зберігання інформації (документів, баз даних) у зашифрованому вигляді на зовнішніх носіях. Криптографія дає можливість перетворити інформацію таким чином, що її прочитання (відновлення) можливе лише у разі знання ключа.

---

[621] Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. К., 2017. Частина 10: Електронні послуги / Р.М. Матвійчук, С.П. Кандзюба. К. : ФОП Москаленко О. М., 2017. 26 с.

Достовірність інформації, що поширюється в мережі «Інтернет», має контролюватися Службою безпеки України. Але варто враховувати і те, що до завдань зазначеного органу не належить забезпечення контролю за достовірністю інформації, зокрема тієї, що поширюється в мережі «Інтернет». Вирішення питання можливе тільки за умови внесення змін до законів, що мають стосуватися відповідальності «за неперевірку достовірності інформації».

Перспективами подальших досліджень у галузі перевірки недостовірної інформації в мережі «Інтернет» є формування сектору інтелектуальної власності, впровадження цифрового підпису повідомлень, що зі свого боку дозволить здійснити встановлення справжності повідомлень, що передаються, а також для зберігання інформації (документів, баз даних) у зашифрованому вигляді на зовнішніх носіях.

Інформатизація органів державного управління, що має сприяти прозорості та відкритості влади, підвищенню ефективності виконання посадових обов'язків чиновників, якісному наданню населенню країни різноманітних інформаційних послуг, демократизації виборчого процесу, інтеграції зі світовим інформаційним простором. Одним із найважливіших чинників, який повинен забезпечити дієздатність, гнучкість і динамізм державної служби, є впровадження адекватного програмного забезпечення, що має змінити характер роботи державного службовця, посиливши аналітичну складову у процесі прийняття рішень.

Отже, державна політика у сфері використання інформаційних технологій направлена на реалізацію стратегічних пріоритетів у використанні інформаційних технологій у державному управлінні та формування єдиного механізму міжвідомчої координації реалізації державних програм і проєктів створення державних інформаційних систем і ресурсів відповідно до цілей соціально-економічного розвитку. А також має на меті централізоване створення загальних державних інформаційних ресурсів, що містять повну, несуперечливу, достовірну, актуальну інформацію, необхідну для виконання основних функцій державного управління, забезпечення доступності відповідних даних на міжвідомчому рівні, що дасть змогу побудувати єдину систему управління процесом використання інформаційних технологій у діяльності органів державної влади.

Одним із сучасних трендів соціального розвитку є впровадження і експлуатація Smart-технологій, що сприяє формуванню розумного суспільства. Smart-технології якісно змінюють характер не тільки

технологічних процесів, але й характер соціальних процесів. Тому можна говорити про становлення Smart-суспільства як особливого типу суспільної організації, керівною парадигмою якого є докорінне перетворення моделі суспільства.

У Smart-суспільстві технології, що раніше ґрунтувалися на інформації та знаннях, трансформуються в технології, що базуються на взаємодії та обміні досвідом, – Smart-технології. Вони перетворюють важку працю на «розумну» і вносять інноваційні зміни в стратегії управління. Для вирішення цієї проблеми в Українській державі потрібне негайне розроблення державної стратегії розвитку Smart-технологій для галузей промисловості, побудови екологічно небезпечних підприємств переробки твердих побутових відходів, функціонування держбюджетних установ, бізнес-структур, сфери освітніх послуг[622].

Перехід від інформаційного суспільства до суспільства знань відбувається завдяки впровадженню новітніх інформаційних технологій. Інформаційно-технологічна революція сучасного суспільства – це шлях до формування абсолютно нового соціального простору, що передбачає конструювання нових управлінських стратегій, реалізованих у відповідь на процеси, що відбуваються у зовнішньому середовищі. Відтак можна вважати цей етап соціальної динаміки прогресом.

Україні потрібен комплексний підхід для переходу до Smart-суспільства. Важливим елементом комплексної концепції Smart-суспільства в Україні має стати Smart-робота, що відкриває будь-якій людині можливість співпрацювати одночасно з різними роботодавцями, працювати у зручному для себе режимі за індивідуальним графіком, зокрема і віддалено, отримуючи розмір доходу, необхідний для підтримки високої якості життя.

На сьогодні покращення роботи державних органів у сфері реалізації державної інформаційної політики зводиться до удосконалення організації мобільного забезпечення на основі інформаційних технологій, спрямованих на підвищення якості рішень та оптимізацію державного управління в цілому.

Сучасні мобільні додатки передбачають у собі реалізацію ефективного застосування засобів сучасних інформаційно-комунікаційних

[622] Драчук Ю. З., Сав'юк Л. О., Снітко Є. О. SMART-технології як пріоритетний напрямок сфери освітніх послуг в умовах глобалізації світової економіки. *Держава та регіони : Економіка та підприємництво.* 2019. № 3 (108). С. 61–66. URL : http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2019/3_2019/14.pdf (дата звернення: 01.09.2022).

технологій для розв'язання завдань різноманітної професійної діяльності, зберігання, передачі та обробки корисної та необхідної інформації тощо.

Декілька років тому міг би видаватися неможливим той факт, що вся нормативно-правова база пересічного громадянина буде міститися у звичайному мобільному пристрої, а за можливістю отримання звичайного СМС-повідомлення можна було б отримувати на мобільні пристрої інформацію судових з судових процесів, інформацію зі стану формування готовності різноманітних документів, дозволів, ліцензій тощо. Проте більшість фахівців взагалі не користуються спеціальними мобільними додатками, пояснюючи це невеликою кількістю програм, більш зручніших у користуванні.

Сучасна діяльність держслужбовця диктує все нові й нові потреби, а вибагливість користувачів правових послуг, як, власне, і самих юристів, стрімко зростає. Тому для спеціалістів цієї професії виникає необхідність у створенні такого програмного забезпечення для мобільних пристроїв, яке б надавало доступ до всіх єдиних державних реєстрів одночасно як у режимі онлайн, так і поза зоною доступу до інтернету. Це значно пришвидшило б доступ до інформації, наявної в таких реєстрах, а отже, дало б змогу надавати більш якісні послуги.

Попередній аналіз процесів цифровізації дозволяє зробити узагальнений висновок про те, що, незважаючи на наявні труднощі й проблеми економіки України, деякі перспективи і переваги у сфері цифровізації все ж є (програмні продукти з кібербезпеки, роботизація, проникнення Інтернету в домогосподарства і галузі). Найбільш просунутими в галузі застосування цифрових технологій наразі є сфера послуг, зв'язок, розробка програмного забезпечення, телекомунікації, торгівля, фінансовий сектор економіки, медіабізнес, транспорт, електронна комерція, автомобільна промисловість, енергетика, держуправління, сектор ЖКГ, будівництво, медицина. Основними проблемами і перешкодами лишаються: не досить розвинена інфраструктура; низька технологічна освіченість; застарілість техніки; відсутність стандартизації як цілих цифрових систем тощо[623].

Отже, для підвищення рівня електронних державних послуг в Україні необхідно вдосконалити основоположні засади їх створення, виключно із застосуванням електронної взаємодії з необхідними державними реєстрами та намагатися максимально автоматизувати

[623] Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Видавництво «Заповіт», 2020. С. 168. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (дата звернення: 31.08.2022).

процес прийняття рішень, це створює ситуацію, в якій для отримання необхідної адміністративної послуги громадяни або представники юридичних осіб змушені багаторазово відвідувати велику кількість державних структур для отримання певної довідки.

Обґрунтування проблем запровадження електронного врядування в Україні дало змогу зрозуміти, що, дійсно, Україну ще чекає довгий шлях до запровадження досконалої системи електронного врядування, бо насамперед треба вирішити нагальні проблеми у цьому напрямі. Нормативно-правова база сьогодні не є досконалою, державні інформаційні ресурси не адаптовані до міжнародних форматів, інформаційна взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування не є якісною. Тобто такі проблеми ускладнюють запровадження системи електронного врядування для суспільства, держави та підприємців.

Очевидно, що глобалізація продовжить еволюціонувати як в ідейному, так і в прикладному відношенні. Формування все нових зв'язків між людьми і країнами в сучасних умовах не може бути зупинено повністю. Однак реалії сьогодення вимагають перегляду і змін самих форм глобалізації. Закриття кордонів, вимушена масова ізоляція, тотальний перехід на дистанційні форми праці та навчання призвели до появи нової форми глобалізації – цифрової[624].

Перспективними напрямами для подальшого розвитку е-комінікацій в Україні є вдосконалення інституційного середовища для ефективного управління розвитком електронного урядування на основі нормативно-правового регулювання та ефективних механізмів громадського контролю.

В умовах глобалізаційних і деглобалізаційних процесів цифрова глобалізація – це глобалізація в умовах цифровізації всіх сфер світового господарства, яка відкриває нові величезні можливості і повністю змінює те, як функціонує сучасний світ, проявляється у всіх сферах життя: політиці, державному управлінні, економіці, культурі, соціальній сфері[625].

Втілення реформ у механізми інформаційно-аналітичної підтримки державного управління покращить якість надання адміністративних послуг для громадян і суб'єктів господарювання відповідно до

[624] Силкіна С. Нова глобалізація. *Глобальні трансформації у сфері культури: виклики сьогодення* : матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 29–30 жовтня 2021 р. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 36–37.

[625] Головенчик Г. Цифровая глобализация как новый этап в развитии глобального мира. URL : https://www.nbrb.by/bv/articles/10837.pdf

європейських вимог, підвищить ефективність роботи органів державної влади й органів місцевого самоврядування, зменшить ризик корупції під час надання адміністративних послуг та покращить інвестиційну привабливість, діловий клімат і конкурентоспроможність держави.

Пріоритетним завданням розвитку інформаційного суспільства може стати надання послуг шляхом використання електронної урядової системи, яка забезпечить комунікаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних комп'ютерних технологій. Також подальших розвідок потребують питання впровадження хмарних технологій у діяльність органів влади, установ та організацій, що надасть можливість спростити управління документами у хмарі, забезпечить більшу ефективність та прозорість їх діяльності.

Підбиваючи підсумки цієї проблематики, зазначимо, що в умовах пошуку балансу глобалізаційних та деглобалізаційних процесів України цифрова трансформація нашої держави відкриває нові можливості для пошуку балансу цифрової трансформації економіки, основним вектором якого повинно стати: уніфікація електронних послуг для суспільного життя розроблених за хмаро-орієнтованими технологіями; захист національних економічних інтересів; індивідуальний підхід до кожного постраждалого внаслідок воєнних дій та правове регулювання суспільного життя для забезпечення ефективності механізмів у сфері управлінської, політичної та економічної діяльності, трансформації електронних сервісів та послуг; реалізація проєктів цифрової трансформації та інтеграція їх у національні проєкти розвитку; забезпечення інформаційної безпеки економічних систем, цифрової трасформації малого та середнього бізнесу європейським цінностям глобального економічного простору та реалізація трансформацій соціокультурного простору, національно-культурної ідентичності, релігій та релігійної культури, мистецтва, моралі, освіти, цінностей та смислів; включення сучасних маркерів, QR-кодів для запровадження цифрового контенту для збирання та первинного опрацювання інформації; створення сучасних інтелектуальних систем з автоматизованої підтримки формування оперативних довідок і звітів; створення нового попиту на нові цифрові товари та цифрові послуги; удосконалення тематичних проєктів з військової підтримки: розвиток галузей робототехніки, проєктування інноваційних дронів, засобів звязку на основі штучного інтелекту; доступність до відкритих даних та багато інших.

Водночас, розглядаючи тотальну цифровізацію, важливо мати на увазі, що такий ефект може мати і зворотню силу: цифрова трансформація в Україні здатна призвезти до втрати роботи громадянами в окремих галузях та секторах. З іншого боку, саме цифровізація і створить нові напрями, які уже через декілька років одночасно з цифровізацією всіх сфер життя призведуть до того, що громадяни України та бізнес будуть усе більше потерпати від зростання кіберзлочинності. Тому держава має докласти всіх зусиль, щоб суспільство знало про існуючі ризики, а також змогла надати консультаційну і технологічну підтримку в упровадженні та використанні захищених інформаційно-комунікаційних систем, інфраструктур, платформ тощо.

У такому контексті заслуговує на увагу розробка національної моделі цифрової трансформації економічної діяльності окремих суб'єктів економіки, що передбачається у наступній частині монографії.

4.3. Національна модель цифрової трансформації економічної діяльності корпорацій і домогосподарств на ринках фінансових послуг

Цифрова економіка, як визначальна тенденція сучасності, зачіпає всі сфери економічної діяльності та буття людей. Проте як тренд розвитку світової економічної системи, вона по-різному впливає на окремі сфери. Міністр цифрової трансформації М. Федоров зазначав, що «цифровізація є важливою для економіки України, адже дозволить збільшити кількість нових робочих місць та досягти мінімум 4 % додаткового зростання ВВП на рік. Відкриття нових сегментів та галузей прискорить розвиток промисловості та бізнесу. Для українців цифровізація означає повний доступ до цифрової інфраструктури та якісних державних і соціальних послуг»[626].

За визначенням Українського інституту майбутнього, «цифровізація (з англ. digitalization) – це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від

[626] Федоров М. Цифровізація економіки дозволить досягти мінімум 4 % додаткового зростання ВВП на рік / Міністерство та Комітет цифрової трансформації України, прес-офіс міністерства. 2021. 2 лютого. URL : https://thedigital.gov.ua/news/mihajlo-fedorov-cifrovizaciya-ekonomiki-dozvolit-dosyagti-minimum-4-dodatkovogo-zrostannya-vvp-na-rik

предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо. Це перехід біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів). Перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн)»[627]. Цифровізація на ринку фінансових послуг означатиме впровадження цифрових технологій у фінансову та страхову діяльність: від взаємодії між учасниками фінансового ринку до фінансового бізнесу, перехід фінансової та страхової діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн).

Цифровими технологіями на ринках фінансових послуг є: роботизація та кіберсистеми; штучний інтелект; великі дані; бездокументарні технології, хмарні та туманні обчислення; біометричні, квантові технології; технології ідентифікації; блокчейн тощо (перелік постійно поповнюється). Ключові технології цифрових трансформацій наведено на рис. 4.2.

Рисунок 4.2 – Ключові технології цифрових трансформацій[628]

[627] Україна 2030. Е-країна з розвинутою цифровою економікою. URL : https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html?fbclid=IwAR3-PesXJJWmFs5XPXHF1yHQ99JBYi9A9IAgcm5KSIvc_pjUWo5rW8L_eKE#6-2-1

[628] Там само.

Цифровізація надає свої переваги для усіх секторів економіки, зокрема і ринків фінансових послуг. Так, її потенціал підтверджується у доповідях ОЕСР[629]. Технології, сучасні інтелектуальні програми та фінансові інновації в цифровій економіці можуть суттєво підвищити якість фінансових послуг, що надаються, і допомогти вирішити проблеми фінансового сервісу для усіх корпорацій і домогосподарств.

Цифрові трансформації на ринках фінансових послуг означають інтеграцію цифрових технологій у фінансову та страхову діяльність. Ця інтеграція приводить до ключових змін щодо поведінки учасників цих ринків, забезпечення цінності для фінансових установ, їх працівників і клієнтів, а також партнерів, досягнення економічних і соціальних цілей більш швидко та якісно.

Український інститут майбутнього дає визначення цифровим інфраструктурам – комплексу технологій, продуктів та процесів, що забезпечують обчислювальні, телекомунікаційні та мережеві можливості електронної взаємодії, обміну даними, сигналами тощо. Вони є основою цифрової економіки у сфері ринків фінансових послуг і поділяються на опорні (тверді) та сервісні (м'які)[630].

«Опорна (тверда) інфраструктура включає такі її різновиди, як:

– фіксована інфраструктура широкосмугового доступу до інтернету: магістральні, дистрибуційні та локальні мережі, точки обміну трафіком тощо;

– мобільна інфраструктура зв'язку та широкосмугового доступу (3G, 4G, 5G);

– радіоінфраструктура (LoRaWan тощо) для проєктів Інтернету речей (сенсори, датчики тощо);

– радіоінфраструктура (насамперед Wi-Fi на регіональних рівнях);

– інфраструктура супутникового зв'язку;

– обчислювальна інфраструктура (зокрема, хмарну інфраструктуру);

– інфраструктура кібербезпеки.

Сервісна (м'яка) інфраструктура включає такі види інфраструктури:

– інфраструктура ідентифікації та довіри (citizen ID, Bank ID, mobile ID);

– інфраструктура відкритих даних;

---

[629] The Organisation for Economic Co-operation and Development. URL : https://www.oecd.org/

[630] Український інститут майбутнього. URL : https://strategy.uifuture.org/

– інфраструктура державних послуг (e-government);

– інфраструктура інтероперабельності (API, стандарти європейської ISA);

– інфраструктура е-комерції та е-бізнесу (e-contract, e-invoicing, e-logistics);

– транзакційно-процесингова інфраструктура (онлайн-платежі, інструменти cashless, сервіси fintech);

– інфраструктура життєзабезпечення (цифрові медичні, освітянські, транспортні, логістичні та інші системи, системи громадської безпеки);

– геоінформаційна інфраструктура (прив'язки цифрових даних до просторових об'єктів);

– промислові цифрові інфраструктури (Індустрія 4.0)[631].

Переваги цифровізації на рівні ринків фінансових послуг для корпорацій і домогосподарств полягають у такому:

1) економічний і соціальний ефекти від цифрових технологій для фінансового та інших секторів економіки;

2) підвищення якості життя усіх верств населення, насамперед за рахунок задоволення наявних і потенційних потреб;

3) зростання продуктивності фінансової та страхової діяльності на рівні окремих учасників ринків фінансових послуг;

4) виникнення нових форм і моделей фінансового та страхового бізнесу, що дозволить підвищити конкурентоспроможність фінансової та страхової діяльності;

5) підвищення прозорості фінансових операцій і забезпечення можливості їх моніторингу;

6) забезпечення просування фінансових послуг до світових масштабів.

Цифровізація суттєво впливає на зайнятість на ринках фінансових послуг, зокрема створює нові можливості для нових робочих місць. З іншого боку, необхідно зауважити, що вплив цифровізації на створення нових робочих місць є вельми суперечливим.

---

631 Україна 2030. Е-країна з розвинутою цифровою економікою. URL : https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html?fbclid=IwAR3-PesXJJWmFs5XPXHF1yHQ99JBYi9A9IAgcm5KSIvc_pjUWo5rW8L_eKE#6-2-1

Стрімкий розвиток цифровізації – це джерело не лише новітніх можливостей, але і серйозних проблем для всіх учасників ринків фінансових послуг. Так, у доповіді ОЕСР наголошується, що «цифрові технології можуть мати деструктивний характер, що в майбутньому негативно позначиться на продуктивності, зайнятості і добробуті ... ці технології також можуть витіснити з ринку праці працівників і посилити диспропорції в рівні їх доступності та використання, що призведе до формування нового цифрового розриву і зростання нерівності»[632].

Важливою є систематизація основних напрямів розвитку цифрових трансформацій в економіці України, зокрема і на ринках фінансових послуг, з урахуванням перешкод і переваг її впровадження (рис. 4.3).

За дослідженнями Н. Ткачук, «електронні послуги в Україні запроваджено на різних порталах органів влади різних рівнів, з різними інтерфейсами, стандартами та засобами е-ідентифікації, що є вкрай незручним для громадян. Крім того, не було проведено належного реінжинірингу послуг при їх автоматизації та не забезпечено достатньої зручності. Відсутній єдиний підхід до реінжинірингу й запровадження е-послуг, а також не всі послуги є доступними через смартфон»[633].

Цифровізацію на ринках фінансових послуг необхідно розглядати як інструмент, а не самоціль. Так, у «Цифровій адженді України»[634] та Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України[635] було сформульовано основні принципи цифровізації. Їх дотримання на ринках фінансових послуг є визначальним для формування і реалізації переваг, що дають цифрові технології, та користування такими перевагами.

---

[632] Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти / Центр Разумкова. URL : https://razumkov. org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf

[633] Ткачук Н. Діджиталізація фінансово-економічної сфери в Україні: стан та перспективи розвитку. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2022. № 3. С. 21–22. (С. 18–28).

[634] Цифрова адженда України. Концептуальні засади. URL : https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf

[635] Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text

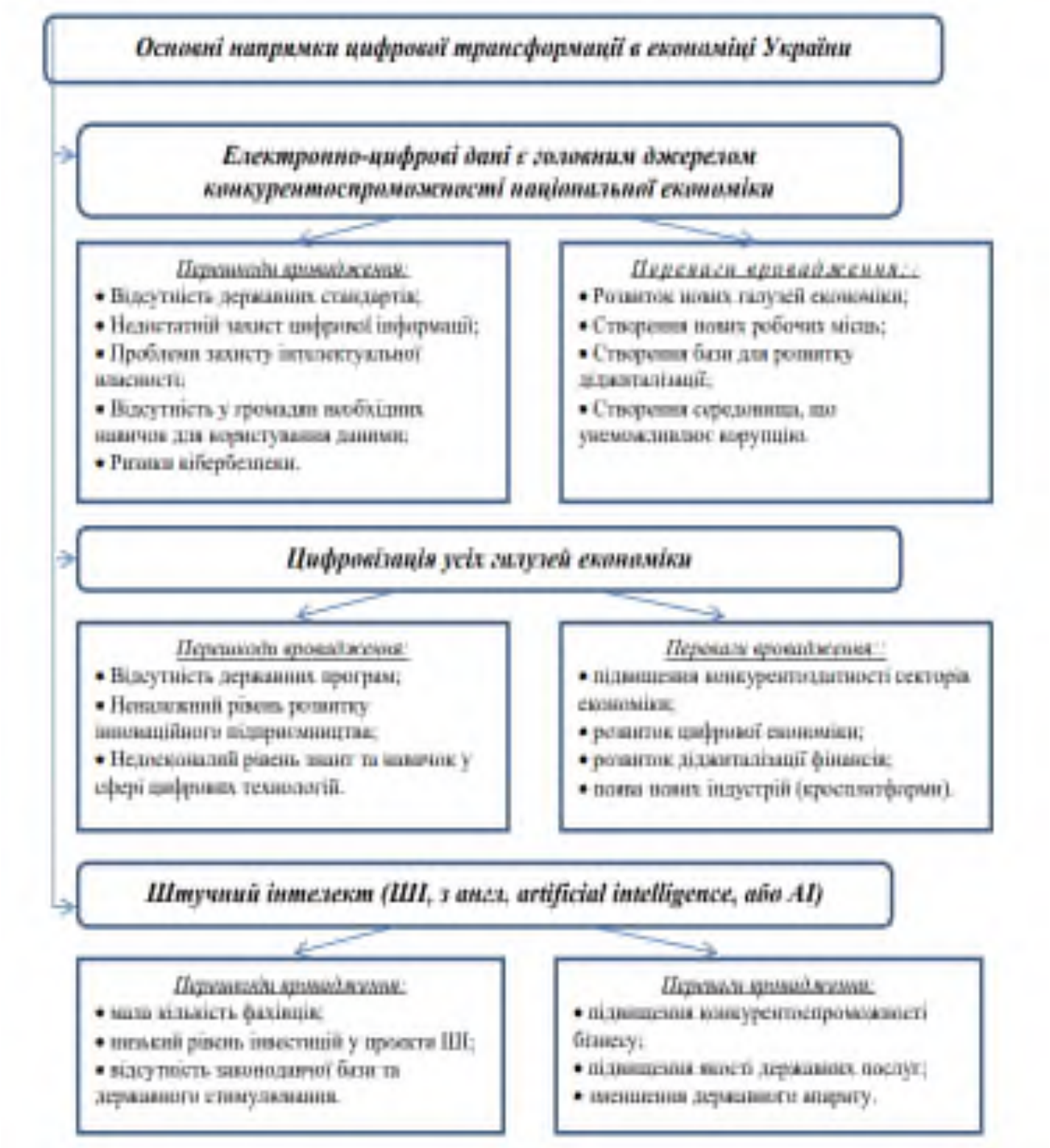

Рисунок 4.3 – Узагальнена схема основних напрямків цифрової трансформації в економіці України[636]

[636] Ткачук Н. Діджиталізація фінансово-економічної сфери в Україні: стан та перспективи розвитку. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2022. № 3. С. 22 (С. 18–28).

Отже, цифровізація повинна:

1) забезпечувати кожному учаснику ринків фінансових послуг рівний доступ до фінансових послуг та інформації, що надаються на базі інформаційно-комунікативних і цифрових технологій;

2) спрямовуватись на створення переваг у фінансовій та страховій діяльності. Це передбачає підвищення якості фінансових послуг, створення нових робочих місць, сприяння подоланню бідності, гарантування фінансової безпеки тощо;

3) бути інструментом економічного розвитку шляхом підвищення ефективності, продуктивності і конкурентоздатності фінансової та страхової діяльності завдяки використанню цифрових технологій. Це передбачає досягнення цифрової трансформації на ринках фінансових послуг, набуття ним нових конкурентних якостей і властивостей;

4) сприяти розвитку інформаційного суспільства та ЗМІ у сфері фінансової та страхової діяльності. Український контент сприятиме соціально-економічному розвитку країни;

5) орієнтуватись на інтеграцію з міжнародним, європейським і регіональним співробітництвом з метою інтеграції України до ЄС, виходу на світовий і європейські ринки фінансових послуг;

6) бути стандартизованою, адже це є найголовнішим чинником успішної реалізації цифровізації;

7) супроводжуватися підвищенням довіри до фінансових установ та економічної безпеки у цілому. «Інформаційна безпека, кібербезпека, захист персональних даних, недоторканність особистого життя та прав користувачів цифрових технологій, зміцнення та захист довіри у кіберпросторі є, зокрема, передумовами одночасного цифрового розвитку та відповідного запобігання супутнім ризикам, їх усунення та управління ними»[637];

8) бути об’єктом комплексного управління у сфері ринку фінансових послуг. Органи-регулятори мають взяти на себе роль лідерів та експериментаторів, регуляторів і захисників, популяризаторів цифрових трансформацій на ринку фінансових послуг в Україні.

Основні принципи цифровізації економіки, які визначають її авангардний характер, наведено у табл. 4.5.

[637] Україна 2030. Е-країна з розвинутою цифровою економікою. URL : https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html?fbclid=IwAR3-PesXJJWmFs5XPXHF1yHQ99JBYi9A9IAgcm5KSIvc_pjUWo5rW8L_eKE#6-2-1

Таблиця 4.5 – Основні принципи цифровізації ринків фінансових послуг України

Принципи	Зміст
1	2
Доступність	Забезпечення кожному учаснику рівних можливостей доступу до фінансових послуг, інформації та знань, що пропонуються на основі інформаційно-комунікаційних технологій. Реалізація цього принципу можлива за наявності консолідації зусиль органів-регуляторів, бізнесу, громадськості. Усунення бар'єрів – основний фактор розширення доступу до глобального фінансового інформаційного середовища
Націленість	Спрямування на створення переваг (вигід) у наданні різноманітних фінансових послуг
Точки зростання	Економічне зростання завдяки приросту ефективності та збільшенню продуктивності фінансової та страхової діяльності від використання цифрових технологій. Такий приріст є можливим лише тоді, коли ідеї, дії, ініціативи і програми, що стосуються цифровізації, будуть повністю інтегровані в національні стратегії і програми розвитку фінансового сектору. Ключова мета цього принципу – досягнення цифрової трансформації видів економічної діяльності, їх нової якості й властивостей
Незалежність	Сприяння розвитку інформаційного суспільства, креативного середовища та креативних ринків фінансових послуг. За побудови відкритого інформаційного суспільства визначальна роль відводиться створенню, поширенню та збереженню змістовної частини, тобто контенту на різних мовах і форматах із належним визнанням прав авторів. Створення контенту, насамперед українського, має сприяти соціальному, культурному та економічному розвитку, формуванню інформаційного суспільства
Відкритість та співробітництво	Орієнтація на міжнародне, європейське та регіональне співробітництво з метою інтеграції України до ЄС, входження України в європейські і світові ринки фінансових послуг, співробітництво та взаємодія на національних ринках. Саме цифровізація має допомогти Україні інтегруватися з європейськими та глобальними системами через інформаційно-комунікаційні технології

Продовження таблиці 4.5

1	2
Стандартизація	Посилення конкуренції, зниження витрат і вартості фінансових продуктів, що гарантує підтримку якості, збільшення ВВП країни. Розроблення і використання відкритих, функціонально сумісних недискримінаційних стандартів є базовим елементом розвитку та поширення цифрових технологій. Системи електронної комерції, біржових і фінансових ринків мають дотримуватися міжнародних та європейських стандартів
Довіра та зниження ризиків	Зміцнення довіри, кібербезпека, захист конфіденційності персональної інформації, недоторканість особистого життя та прав користувачів ІКТ є передумовою одночасного розвитку та безпеки цифровізації. Необхідність формування, розвитку і впровадження національної культури кібербезпеки є ключовими на шляху боротьби України з кіберзлочинністю
Сфокусованість і комплексність	Провідна роль державного управління і політикуму у розробленні, просуванні, впровадженні національних цифрових стратегій на ринках фінансових послуг. Державне регулювання та нагляд мають зосередитися на знятті бар'єрів на шляху до цифровізації країни, корегуванні вад ринкових механізмів, підтриманні добросовісної конкуренції, залученні інвестицій, розвитку цифрових ринків фінансових послуг з метою досягнення національних пріоритетів

Джерело: складено автором.

Цифрова епоха змінює підходи до ведення фінансового та страхового бізнесу, а також вимоги до інформаційних технологій у сфері ринку фінансових послуг: системі управління маркетингом, фінансовим сервісом і продажами; телефонії і мессенджерам; системі документообігу та управління персоналом; облікових систем і безлічі інших корпоративних додатків[638].

Цифрові технології, продукти та послуги, що нині вважаються інноваційними трендами розвитку ринків фінансових послуг, представлено у табл. 4.6 і табл. 4.7. Найважливішу роль при цьому відіграє FinTech.

[638] Краус Н. М., Голобородько О. П., Краус К. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка.* 2018. № 1. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6047

Таблиця 4.6 – Основні цифрові технології на ринках фінансових послуг[639]

Вид продукту / послуги	Загальна характеристика
FinTech	Технологічні проєкти в сфері фінансових сервісів, що вважаються одним із найперспективніших напрямків для стартапів, незважаючи на складності державного регулювання, з якими доводиться зіштовхуватись, працюючи за цим напрямом. Існує два основних види продуктів на базі FinTech. Перший, досить давно представлений на ринку, забезпечує софт і послуги фінансових сервісів, тобто використовує модель B2B. Другий активно розвивається останнім часом, орієнтований на кінцевого споживача, тобто охоплює ринок B2C, і прагне виконати вкрай амбітне завдання – скласти конкуренцію традиційним постачальникам фінансових послуг у боротьбі за масового клієнта
LegalTech	Цифрові технології в юридичній сфері фінансового бізнесу, що спеціалізується на інформаційно-технологічному обслуговуванні професійної юридичної діяльності, а з кінця 2000-х років – і на наданні споживачам юридичних послуг з використанням інформаційних технологій. В останньому випадку може мати місце online-посередництво між замовником та юридичною фірмою або надання інструментів для юридичного самообслуговування, що виключають необхідність звернення до професійних юристів. Крім того, можна говорити про рух legal tech, метою якого є перегляд традиційних поглядів на вирішення юридичних питань шляхом впровадження сучасних інформаційних технологій у сфері правових послуг на ринках фінансових послуг
InsurTech	InsurTech (сфера новітніх страхових технологій) відведено велике місце на фінансово-технологічноій арені. InsurTech – це впровадження інноваційних рішень, покликаних максимізувати ефективність використання нових технологій на страховому ринку. InsurTech – це з'єднання і взаємопроникнення традиційного поняття страхування з новітніми технологіями за аналогією з поняттям FinTech. InsurTech дає можливість змінити «правила гри» для страховиків, дозволяючи впроваджувати інновації, підвищувати актуальність пропозицій і зростати. InsurTech отримує фінансування поряд з інвестиціями в FinTech-сектор. Великі можливості InsurTech приховуються не в тому, щоб надати існуючим страховим продуктам цифрову форму, а в тому, щоб докорінно змінити продукт або процес укладення договору на його надання з метою на порядок поліпшити якість обслуговування клієнта

[639] Краус Н. М., Голобородько О. П., Краус К. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка.* 2018. № 1. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z= 6047

Таблиця 4.7 – Цифрові продукти та послуги як інноваційні тренди сучасного ринках фінансових послуг[640]

Вид продукту / послуги	Загальна характеристика
1	2
BlockChain	У перекладі з англ. blockchain або block chain – вибудуваний за певними правилами безперервний послідовний ланцюжок блоків, що містять інформацію. Але краще давати визначення виходячи з призначення технології блокчейн. Блокчейн був спроєктований у рамках вирішення цілком конкретного завдання, а саме – як побудувати децентралізовану (без єдиного центру управління) фінансову систему, коректність роботи якої могла б перевірити будь-яка людина. На основі цього можна визначити блокчейн як спосіб зберігання і узгодження бази даних, копія якої є у кожного учасника
Digital marketing	Це використання різних способів просування продукту в широкі маси з використанням цифрових каналів. Digital Marketing – це сукупність інструментів просування, при яких задіяні цифрові канали. Він не тотожний інтернет-маркетингу, оскільки включає в себе такі канали, як телебачення, радіо і навіть зовнішня реклама. Інтернет-маркетинг еволюціонував в цифровий (digital) маркетинг, в якому використовуються комплексні методи on-line-стратегії, розробки сайтів та мобільних додатків, креативу і копірайтингу, контекстної реклами і SMM, а також інших інтерактивних продуктів. Найбільш популярні форми цифрових каналів: пошукове просування; контекстна і тизерна реклама; медійна і банерна; просування в соціальних медіа і блогах; створення мобільних додатків для смартфонів, планшетів та інших носіїв; вірусна реклама
CRM&BPM	CRM – система для продажу: готові процеси для управління всіма типами угод. Bpm'online CRM об'єднує можливості системи управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM) та системи управління бізнес-процесами (BPM). Це перше прикладне рішення, розроблене на платформі bpm'online

[640] Краус Н. М., Голобородько О. П., Краус К. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка.* 2018. № 1. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z= 6047

Продовження таблиці 4.7

1	2
Grid технології	Grid обчислення – це географічно розподілена інфраструктура, яка об'єднує множину різних типів, доступ до яких користувач може отримати з будь-якої точки, незалежно від місця їх розміщення. Grid надає колективний розподілений режим доступу до ресурсів і до зв'язаних з ними послугами в рамках глобально-розподілених організацій (підприємства, які спільно використовують глобальні ресурси, бази даних, спеціалізоване програмне забезпечення).
Digita-l страхування	Digital стратегія в страхуванні – це не лише інтернет-продажі, а трансформації всього бізнесу в напрямі роботи з електронним полісом. Digital-страхування дозволяє страховим компаніям знизити витрати, підвищити швидкість обслуговування клієнтів. Споживачі мають можливість отримати своєчасні оновлення щодо змін у страховій політиці компанії. Діджиталізація забезпечує стандартизацію і покращує якість відповідей і послуг, що надаються. Значною перевагою Digital-страхування є присутність соціальних мереж, що сприяє поліпшенню якості обслуговування та налагодженню тісного зв'язку між страховою компанією та клієнтом. За умови придбання поліса через страхового посередника є ризик невнесення останнім страхової премії та, як наслідок, договір страхування не вступає в силу. Швидкість обробки даних та врегулювання претензій – ще одна перевага Digital-страхування. Адаптація до цифрового формату має позитивне значення як для страховика, так і для клієнта. Адже всі етапи страхування, починаючи від подання заяви і закінчуючи врегулюванням претензій, проходять значно швидше. Застосування хмарних платформ зменшує ймовірність допущення помилок, а сам процес стає відкритим й дає можливість прослідкувати стан врегулювання претензій

О. Колодізєв і О. Лозинська сформували тримірну структуру ринків фінансових послуг за цифровізації економічних процесів і розвитку FinTech (рис. 4.4).

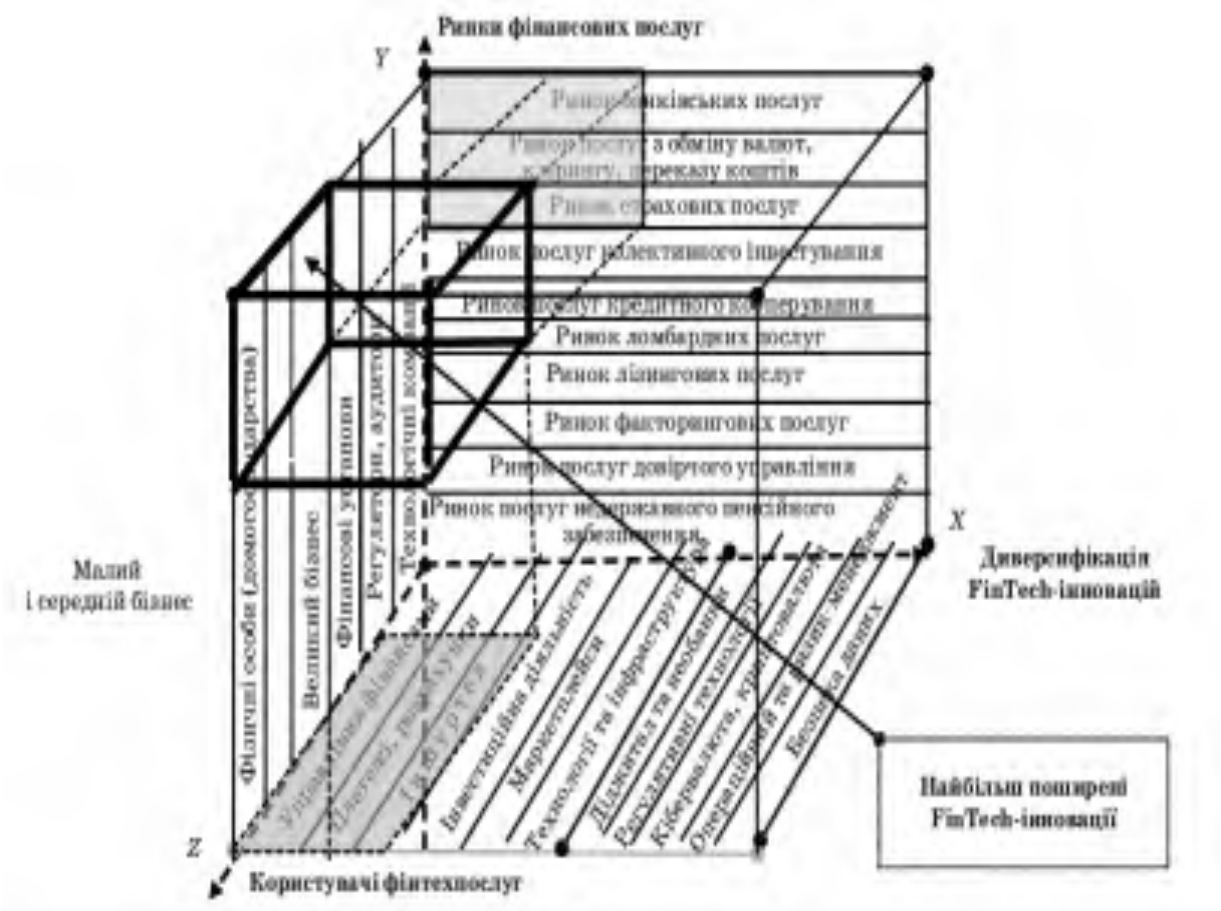

Рисунок 4.4 – Тримірна модель ринків фінансових послуг в умовах діджиталізації[641]

Перевагами такої моделі, на думку авторів, є:

1) визначення горизонтального (декілька фінансових послуг для кожного сегменту їх споживачів) та вертикального ринку (одна фінансова послуга для багатьох сегментів ринку) для кожної фінансової послуги;

2) позиціонування цифровізації на ринку фінансових послуг, що разом із сегментуванням користувачів фінансових послуг дасть можливість розробити ефективні маркетингові стратегії для фінансових корпорацій – професійних учасників ринку фінансових послуг»[642].

Останніми роками українські ринки фінансових послуг досягнули суттєвого прогресу у реалізації реформ та закладанні підвалин для надійнішого майбутнього. Покращення показників фінансової та страхової діяльності сприятимуть розвитку економіки держави. Заходи

[641] Колодізєв О., Лозинська О. Особливості визначення та структуризації ринку фінансових послуг в умовах діджиталізації економіки. *Банківська справа*. 2022. № 2. С. 54 (С. 41–57).
[642] Там само.

щодо підвищення міцності та продуктивності в фінансовій та страховій справі також можуть підвищити прозорість і розширити доступ до капіталу для корпорацій та домогосподарств. Цифрові технології радикально видозмінили усі фінансові відносини в українському суспільстві.

На кінець 2021 року кількість учасників небанківського фінансового ринку зменшилася до 1 893 з 1 910. Кількість банків становила 71 (рис. 4.5).

Рисунок 4.5 – Кількість учасників ринків фінансових послуг у 2020–2021 рр.[643]

За даними НБУ[644], упродовж грудня 2021 року було зареєстровано 23 нових гравців небанківського сегменту ринку фінансових послуг – 11 фінансових компаній, 1 ломбард, 1 лізингову компанію, 4 страхових брокерів та 6 колекторських компаній. Водночас з реєстрів виключено 40 учасників ринку: 15 фінансових компаній, 1 страховик, 9 ломбардів, 4 кредитні спілки та 4 лізингові компанії залишили ринок добровільно, а 7 фінансових компаній було виключено примусово.

Станом на кінець 2021 року на небанківському ринку працювало 142 non-life-страховики (було 143) та 13 life-страховиків (кількість не змінилася), 261 ломбард (було 269), 278 кредитних спілок (було 282), 137 лізингових компаній (було 140), 935 фінансових компаній (було 946), 65 страхових брокерів (було 61) та 62 колекторські компанії (було 56).

---

[643] Колодізєв О., Лозинська О. Особливості визначення та структуризації ринку фінансових послуг в умовах діджиталізації економіки. *Банківська справа*. 2022. № 2. С. 54 (С. 41–57).

[644] Офіційний сайт Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/

Крім того, на ринку визнано 25 банківських груп та 23 небанківські фінансові групи. Так, у грудні визнано небанківську фінансову групу «PrimoCollect (Прімоколект)» та припинено визнання небанківської фінансової групи «ІНЕКО»[645].

На платіжному ринку функціонує 36 національних платіжних систем та 15 міжнародних платіжних систем.

Усі фінансові корпорації на ринках фінансових послуг підпадають під державне регулювання, під яким варто розуміти комплекс заходів із регулювання та нагляду за діяльністю його учасників з метою забезпечення стабільності функціонування цього ринку та найповніше врахування інтересів споживачів фінансових послуг.

Водночас варто зважати на те, що «нові фінансові інструменти, наприклад, віртуальні активи, ставлять під загрозу існування традиційної фундаментальної фінансової моделі. Хоча цифрові фінансові технології спрощують і прискорюють багато бізнес-процесів, вони вимагають від користувачів фінансової та цифрової обізнаності. Необхідно покращити державний нагляд і забезпечити інтереси суспільства в отриманні надійних інструментів оплати та зберігання цінностей»[646].

Цифрові фінансові послуги, онлайн-платформи та цифрові канали комунікації з клієнтурою фінансових установ вимагають нових підходів до оцінювання цифровізації фінансових установ, визначення рівня конкурентоспроможності, сильних і слабких сторін фінансових корпорацій.

Поширення цифровізації є шляхом до економічної прозорості та збільшення податкових надходжень. Упровадження і розвиток інноваційних фінансових продуктів має бути відображено у стратегії кожної фінансової установи. Цифровізація має стати головною рушійною силою розвитку ринку фінансових послуг та підвищити рівень довіри споживачів, зробивши цей ринок більш прозорим.

За даними Citi Group[647], цифровізація допомагає заощаджувати до половини операційних витрат за рахунок впровадження технологій, що зменшать кількість робочих місць та офісів та робочих місць.

---

[645] Офіційний сайт Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/

[646] Реверчук С. К., Творидло Л. І. Особливості розвитку та державного регулювання ринку банківських послуг України в умовах цифровізації. *Економічний простір*. 2022. № 179. С. 13 (С. 12–18).

[647] Citi Group. URL : https://www.citigroup.com/citi/about/countries-and-jurisdictions/ukraine.html

Дослідження Accenture показує, що найбільш просунуті у плані цифровізації банки збільшують рентабельність капіталу в середньому на 0,9 %. Банки, які не використовують автоматизацію бізнес-процесів, знизили цей показник у серед-ньому на 1,1 %[648]. На думку вчених, цей розрив буде збільшуватися зі зростанням можливостей цифровізації у технологічному сенсі.

Як відомо, нині в Україні найінноваційнішими банківськими установами є: «ПриватБанк», «АльфаБанк», «Райффайзен банк Аваль» та «ОТП Банк». Ці установи більше 10 років відрізняються серед інших учасників ринку фінансових послуг за наданням інноваційних фінансових продуктів. Найбільш вдалими прикладами впровадження цифровізації на ринку фінансових послуг України є Приватбанк (система Приват24) і Універсал Банк (система Монобанк).

В Україні процес цифровізації ринку фінансових послуг відбувається за патронату НБУ, що знаходить прояв у відповідних нормативно-правових актах і законодавчій ініціативі (наприклад, за підготовки законодавства й імплементації правил PSD2, а також реалізації концепції відкритого банківського обслуговування на ринку фінансових послуг). Найприбутковіші банки України 2021 року зображено на рис. 4.6.

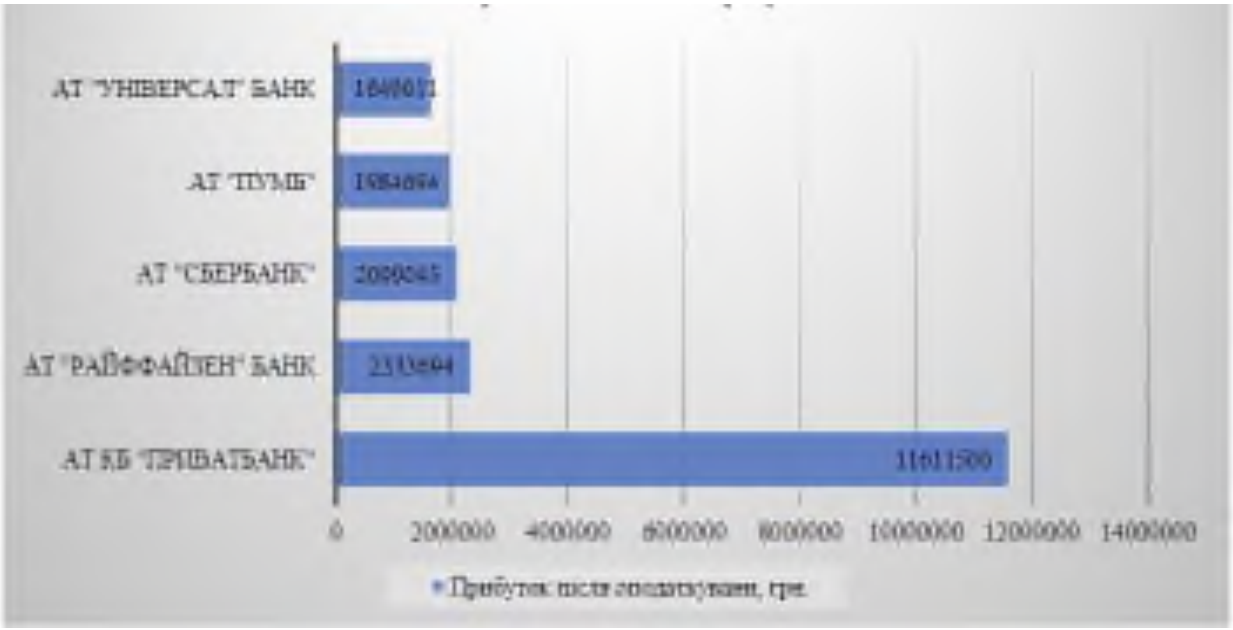

Рисунок 4.6 – Найприбутковіші банки в Україні 2021 року[649]

[648] Khanboubi, F., Boulmakoul, A. (2019). Digital transformation in the banking sector: Surveys exploration and analytics. Int. J. Inf. Syst. Chang. Manag., 11, 93–127.

[649] Реверчук С. К., Творидло Л. І. Особливості розвитку та державного регулювання ринку банківських послуг України в умовах цифровізації. *Економічний простір.* 2022. № 179. С. 14 (С. 12–18).

На думку О. Степаненко, для досягнення поставлених цілей розвитку цифровізації ринку фінансових послуг необхідно виконати такі завдання:

– «розвиток єдиного цифрового простору ринку фінансових послуг;

– інтеграція єдиного цифрового простору ринку фінансових послуг з інформаційними системами бізнес-організацій, органів державного управління;

– використання фінансовими установами централізованої архітектури автоматизованих фінансових систем;

– створення умов для використання фінансовими установами аутсорсингу в сфері інформаційних технологій;

– широке впровадження клієнтоорієнтованих технологій і рішень, таких як контакт-центри та системи підтримки взаємовідносин з клієнтами»[650].

Аналізуючи підходи Ж. Довгань, варто зазначити, що відкрите обслуговування клієнтів має важливе значення для розвитку вітчизняної фінансової системи. Які еталон або зразок варто взяти до уваги приклад open-банкінгу країн ЄС. Передусім банки мають зосередитися на своїх сильних сторонах, зокрема іміджі надійного партнера, якому можна довіряти для того, щоб вижити у конкурентній боротьбі на ринку фінансових послуг [651].

Дійсно, роль банків на ринках фінансових послуг в умовах цифровізації є найбільшою. Так, МоноБанк є найяскравішим прикладом віртуальної фінансової установи, яка не є банком традиційного формату. Поширення необанків як новітньої форми фінансової та страхової діяльності пов’язане із прискореним розвитком інтернет-технологій та появою нового покоління клієнтів, що економлять свій час і віддають перевагу управлінню власними фінансовими ресурсами дистанційно. Власне, сам МоноБанк функціонує на мобільних пристроях,

---

[650] Степаненко О. П. Перспективні напрями цифрової трансформації в контексті розбудови цифрової економіки. *Моделювання та інформаційні системи в економіці* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; редкол. : В. К. Галіцин (голов. ред.) та ін. Київ : КНЕУ, 2017. № 93. С. 120 (С. 120–131).

[651] Довгань Ж. М. Розвиток банківських екосистем: ризики і перспективи. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5–6. С. 158–164. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2019_5-6_23

а його мобільні додатки роблять максимально зручним управління коштами. Ця діяльність провадиться за ліцензією Universal Bank як частини Групи TAS. 2021 року проєкт одержав номінацію PaySpace Magazine Awards як «Кращий український FinTech-стартап», а 2018 року – FinAwards як переможець у номінації Neobank of the Year.

Для ринків фінансових послуг України основними проблемами є досі недосконала нормативно-правова база, потреба у великих інвестиціях й інші аспекти, що гальмують упровадження та зменшують прибутковість фінансових установ, які повністю засновані на цифрових технологіях.

Без розумної трансформації цифровізації інвестиційний сегмент ринку приречено на провал унаслідок зростаючої складності оборудок і шахрайських схем, а також і зростаючої конкуренції на ринках фінансових технологій. Без відповідного програмного забезпечення для виявлення проявів шахрайства фінансові установи не можуть точно знати, чи шукають вони перспективні стартапи. Вони здійснюють інвестування у власні спеціалізовані системи кіберзахисту та виявлення шахрайства. Ці системи включають елементи машинного навчання та штучного інтелекту, а точність їх результатів повною мірою залежить від якості програмної реалізації і обчислювальних модулів[652].

На ринках фінансових послуг України, який уже мав найбільшу частку цифрових користувачів у Європі, з початком пандемії COVID-19 зафіксовано зростання на 24 % користувачів, які уперше використовували цифрові технології. Кількість таких дистанційних цифрових платежів підвищилась на близько 52 %, коли було введено заходи фізичного дистанціювання[653].

Уже до пандемії COVID-19 було зрозуміло, що перехід до надання фінансових послуг через відділення та філії до онлайн-торгівлі розвивається досить стрімко, а пандемія лише прискорила цей тренд. Деякі з новітностей, що вже були доступні клієнтам фінансових корпорацій, зокрема безконтактні форми фінансової та страхової діяльності і

---

[652] Кузьменко О. В., Овчаренко В. О. Тенденції розвитку сучасних банківських технологій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2019. Вип. 24, ч. 2. С. 98–103.

[653] Гудіма Т. Економіко-правові особливості реалізації грошово-кредитної політики в кризовий період (на прикладі пандемії COVID-19). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 70–75. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.11

платежі, стали привабливішими за соціальне дистанціювання, що стало нормою. У цьому самому контексті на європейських ринках фінансових послуг від початку пандемії кількість користувачів цифрових послуг зросла на 22 %.

За оцінками порталу «Мінфін»[654], нині найстійкішими учасниками ринку фінансових послуг є банки, зокрема Райффайзен Банк Аваль (4,72), Укрсиббанк (4,37), Креді Агріколь Банк (4,31) і ОТП Банк (4,15). Лідерами народного рейтингу є Monobank (рейтинг – 29,3), Альфа-банк (20,6), Абанк (20,3) (рис. 4.7).

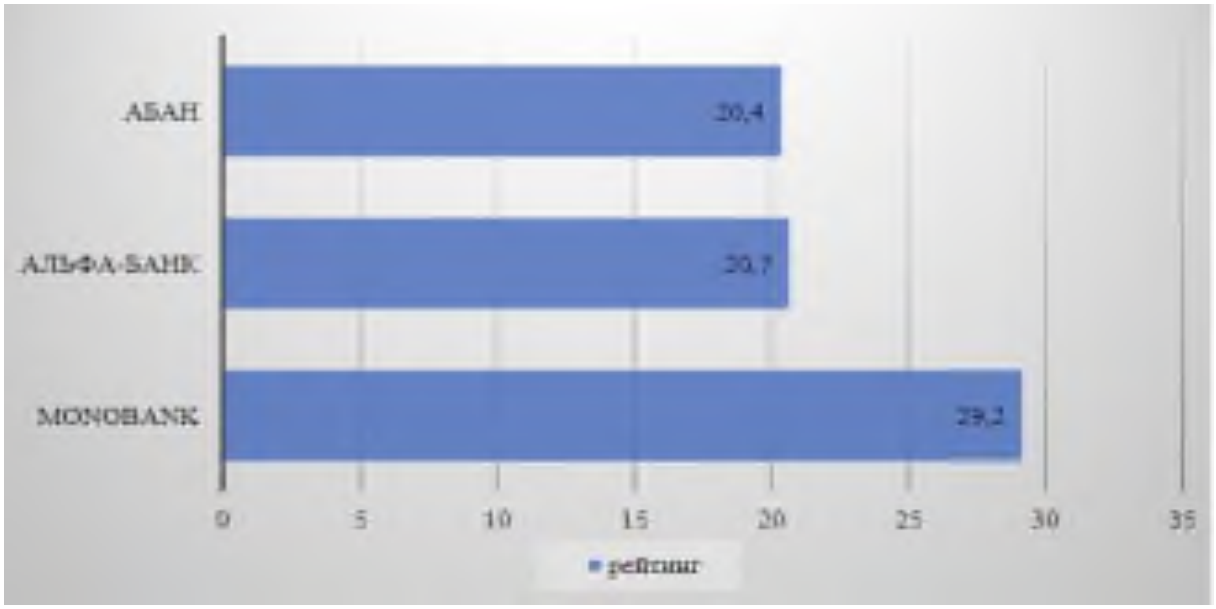

Рисунок 4.7 – Лідери народного рейтингу фінансових корпорацій України 2021 р.[655]

Законодавство у сфері ринків фінансових послуг має адекватно виражати внутрішню природу цього ринку як системи, створювати юридичні умови для підтримки його стійкості та водночас налагоджувати різні механізми гнучкого реагування на ендогенні та екзогенні шоки та дисбаланси. Ключовими факторами, що сприяють вирішенню цього важливого завдання, є: «поступова гармонізація національного законодавства, особливо з законодавством європейських країн, розвиток правового регулювання фінансових відносин

[654] Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/coun

[655] Реверчук С. К., Творидло Л. І. Особливості розвитку та державного регулювання ринку банківських послуг України в умовах цифровізації. *Економічний простір*. 2022. № 179. С. 12–18.

усередині країни, коли здійснюється імперативне регулювання центральним банком або іншим державним органом»[656].

Потрібно розглянути деякі новації Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії»[657], який було спрямовано на модернізацію та подальший розвиток вітчизняного ринку фінансових послуг, зокрема і платіжних. Положення цього нормативного документа сприяють розвитку фінансових технологій у фінансовому секторі, встановлюють правила надання фінансових послуг в Україні та вимоги до постачальників цих послуг, підвищують безпеку та ефективність їх надання, збільшують кількість постачальників фінансових послуг та впорядковують їх діяльність. Законопроєкт базується на чинних вимогах з урахуванням нормативних актів ЄС, зокрема директиви про платіжні послуги (PSD2) та директиви про електронні гроші (EMD).

Можливості для нових учасників та клієнтів вийти на ринки фінансових послуг сприятимуть формуванню конкурентного середовища. Вони зможуть отримувати новий асортимент послуг за нижчою ціною та кращої якості. Планується, що буде запущено відкриту систему ринків фінансових послуг із об'єднанням різноманітних постачальників фінансових послуг і технологічних платформ в одну платіжну екосистему.

За аналітичними даними UAFIN TECH 2021, «фінансово-технічна сфера в Україні активно розвивається: 40 % наявних ролей можуть бути замінені штучним інтелектом; щорічно створюється 500+ нових стартапів; 55,2 % операцій із платіжними картками – безготівкові; 53,6 % підприємств фінансуються власним коштом; 72 % фінансових компаній базуються у Києві; 52 % компаній працюють на міжнародному ринку; кількість компаній у сфері платіжних послуг та грошових переказів зросла на 14 %»[658].

---

656 Беззуб Р. Ю. Проблеми розвитку необанків в Україні. *Розвиток банківських послуг та інновацій в цифровій економіці* : матеріали наук.-практ. інтерн.-конф. студ. аспір. і молод. вчених, м. Київ, 14 квітня 2019 року. К., 2019. С. 57–59.

657 Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text

658 Держбанк у лідерах: які банки були найбільш прибутковими за половину 2021 року. *Економічна правда*. 2021. URL : https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/08/6/676635

За умов цифровізації та поширення FinTech особливого значення набувають криптовалюти. Розглянемо більш детально сучасні тенденції розвитку криптографічних технологій, що базуються на децентралізованих базах даних і можливостях їх впровадження у сферу фінансових послуг як на рівні державних фінансових регуляторів, так і приватних рішень.

Відносно нові криптовалютні ринки фінансових послуг є предметом спеціальних досліджень у сучасних умовах фінансових технологій у фінансових послугах. Криптовалюти приводять до нових викликів для ринків фінансових послуг України, оскільки НБУ як мегарегулятор, так і інші органи-регулятори не можуть контролювати їх емісійні операції та обіг. Деякі економісти та правовики асоціюють криптовалюти із відмиванням брудних грошей, а інші – із новітніми трансформаціями у реалізації комерційних фінансових операцій. Як вважають С. Реверчук і О. Творило, «регуляторні реакції на криптовалюту в Україні двоякі: по-перше, обережність; по-друге, необхідно підходити до цього на основі її функції чи використання»[659].

Поняття електронних грошей в Україні визначено Постановою Правління НБУ «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей» від 04.11.2010 № 481[660].

Криптовалютою є незалежна від центрального банку цифрова валюта, в якій задля регулювання використовуються методи шифрування грошових одиниць і перевірка переказу коштів. У сучасних умовах цифрової трансформації економіки і за впровадження клієнтоорієнтовного підходу фінансові корпорації мають вивчати та розробляти всі потенційно можливі варіації диверсифікації їх діяльності, що має супроводжуватися відповідними нормативно-правовими актами.

За даними американської аналітичної компанії Chainalysis, «у 2021 році Україна посідала четверту позицію у рейтингу глобального індексу сприйняття криптоактивів. За оцінками Міністерства цифрових

[659] Реверчук С. К., Творидло Л. І. Особливості розвитку та державного регулювання ринку банківських послуг України в умовах цифровізації. *Економічний простір*. 2022. № 179. С. 12–18.

[660] Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей : Постанова Правління НБУ від 04.11.2010 № 481. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10#Text

трансформацій, орієнтовний щоденний обіг криптовалюти в Україні становить приблизно 1 млрд грн, а 2020 року ми увійшли до топ-10 країн із найбільшим заробітком на Bitcoin»[661].

За аналітичними даними глобальної сервісної IT-компанії Triple-A, у світі Україна посідає перше місце за рейтингом з найбільшою питомою вагою власників криптовалюти (табл. 4.8). Наразі за кількістю власників криптовалют Україна посідає 9-те місце – 5,57 млн осіб, а найбільша кількість власників криптовалюти – в Індії (100,68 млн осіб) та США (27,47 млн)[662].

Таблиця 4.8 – Питома вага власників криптовалюти у населенні країн

Країни	Частка, %
Україна	12,6
Російська Федерація	11,8
Венесуела	10,2
Сінгапур	9,0
Кенія	8,6
США, Індія, В'єтнам	>5,0
39 країн світу (зокрема Великобританія, Республіка Білорусь, Канада, Німеччина, Польща)	2,0–5,0
73 країни світу (зокрема Франція, Швейцарія, Японія, Нова Зеландія)	1,0–2,0

2021 року в Україні працювало близько 20 криптобанкоматів. Українці можуть обмінювати грошові кошти на криптовалюту на спеціалізованих криптобіржах, платіжних сервісах і онлайн-обмінниках за допомогою банківської картки або без неї.

У рейтинг найкращих криптобірж від порталу CoinMarketCap потрапили лише дві українські біржі – Kuna и BTC Trade UA. Першу біржу було засновано 2016 року українським бізнесменом М. Чобаняном.

---

[661] Дмитренко Н. А. Розвиток криптовалюти в Україні: Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні : матеріали II Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів, м. Львів, 25 січня 2022 р. : тези доповідей. Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2022. С. 273 (С. 272–274). URL : http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Naukovo_Doslidna_Chastyna/Docs/ 2022_Zbirnik_konferenciji_2022.pdf#page=272

[662] Унинець-Ходаківська В. П. Цифрова трансформація ринку фінансових послуг в контексті розвитку FINTECH-індустрії. *Наукові перспективи*. 2022. № 10 (28). С. 208–218.

Вона пропонує більше 30 торгових пар. 2020 року Kuna запустила торги токенізованими паливними талонами A95X і DieselX, а також бета-версію криптогривні (перша емісія становила 1 млн токенів UAX). Другу біржу – BTC Trade UA – було створено 2014 року у Дніпрі програмістом Б. Чайкою. Вона пропонує 23 валютні пари, зокрема українську криптовалюту Karbowanec (KRB)[663].

Цифрові тренди (тенденції) на ринках фінансових послуг – це напрями розвитку цифрових технологій (рис. 4.8). Аналіз таких трендів дає змогу прогнозувати розвиток конкурентного ринку у майбутньому.

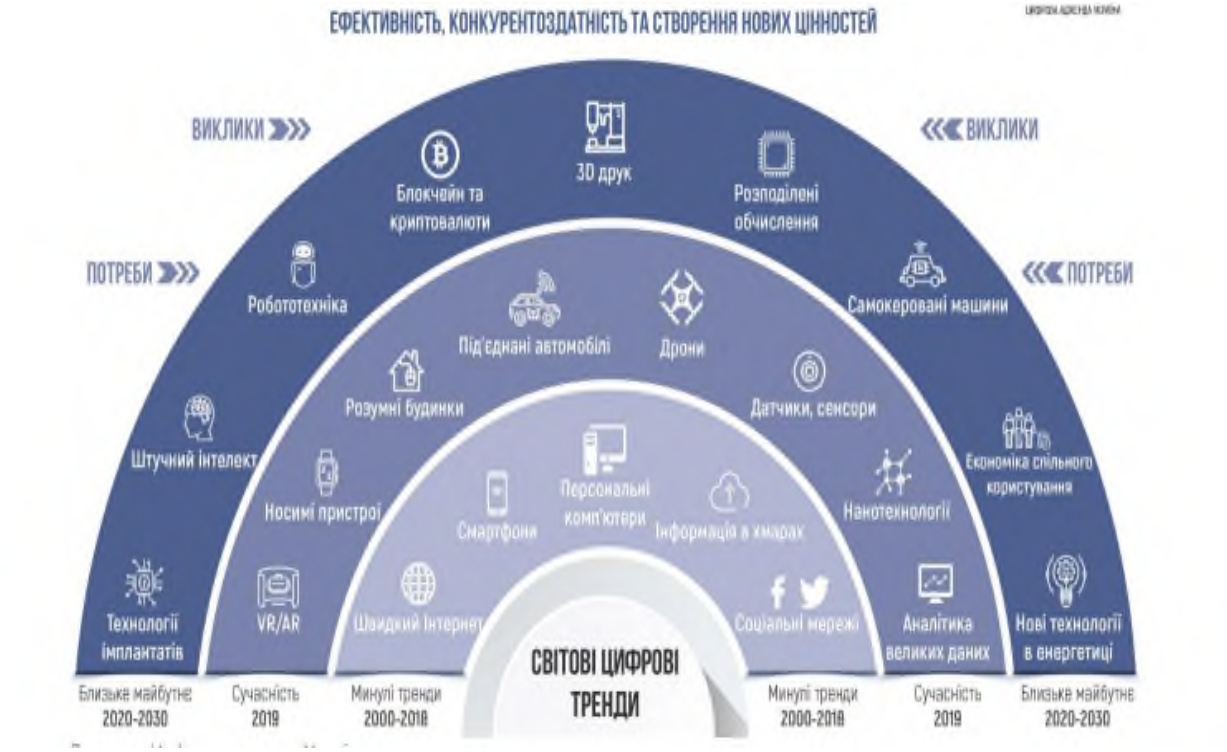

Рисунок 4.8 – В основі цифрових трансформацій – цифрові тренди[664]

Як зазначалось вище, значну роль у цифровій трансформації ринків фінансових послуг відіграє ФінТех. Він являє собою відносно нову сферу світової економіки і фінансового ринку, а в економічній літературі набув поширення у 1990-тих рр. разом із мережею «Інтернет». Значного розвитку він набув після світової кризи 2008 року, що примусило країни до швидкої адаптації до вимог нового світу.

[663] Як працює український ринок криптовалют і що за неї можна придбати. URL : https://juscutum.com/tpost/4jj8r6ij71-yak-pratsyu-ukranskii-rinok-kriptovalyut

[664] Цифрова адженда України. Концептуальні засади. URL : https://ucci.org.ua/uploads files/58e78ee3c3922.pdf

Згодом пандемія COVID-19 привела до збільшення користувачів мобільних смартфонів, а також зростання електронної комерції, що, власне, спричинило швидку цифровізацію у світі і в Україні зокрема (табл. 4.9).

Таблиця 4.9 – Вплив світової пандемії COVID-19 на зростання ФінТех[665]

У світі	В Європі	В Україні
Обсяг цифрових платежів 2019 року становив 4,1 трлн дол. США, 2020 року прогнозується у 4,8 трлн дол. США, 2023 року – 6,7 трлн дол. США	Ринок цифрових платежів сягне рекордного обсягу у 802 млрд дол. США 2020 року та становитиме 9,9 %-ве зростання порівняно з попереднім роком. За прогнозами до 2023 року, ринок сягне позначки 1 трлн дол. США. Обсяг цифрових платежів 2019 року становив 4.1 трлн дол. США, 2020 року прогнозується у 4,8 трлн дол. США, 2023 року – 6,7 трлн дол. США	Загальна кількість безготівкових операцій та операцій з отримання готівки з використанням платіжних українських карток у І кв. 2020 року становила 1385,3 млн шт., а їх сума – 920,5 млрд грн. Порівняно з аналогічним періодом 2019 року кількість операцій зросла на 24,5 %, а сума – на 15,6 %
Чатботи допоможуть заощадити банкам 7,3 млрд дол. США до 2023 року	За 2016–2019 роки кількість онлайн-платежів в Європі зросла на 30 %. За прогнозами аналітиків, 2020 року за допомогою електронної комерції буде здійснено до 90 % трансакцій, а користувачів онлайн-сервісів буде близько 705 млн осіб	За І кв. 2020 року переважали безготівкові операції – 1183,2 млн шт. (85,4 % усіх операцій), а сума – 503 млрд грн 54,6 %, за період попереднього року показник становив 49,7 %
Загальні активи компаній, що займаються цифровим управлінням капіталом у галузі ритейлу, за прогнозами, досягнуть 600 млрд дол. США до 2022 року	Спровоковане пандемією COVID-19 дистанціювання та самоізоляція призвели до зростання на 72 % щотижня використання в Європі застосунків ФінТех	За даними АТ «ПриватБанк», за перші 4 тижні карантину в Україні кількість щоденних операцій зі зняття готівки з карт у касах банку знизилася в 4,5 раза (з 137 до 31 тис. операцій на день). Також українці вдвічі рідше стали знімати готівку в банкоматах ПриватБанку – кількість таких операцій знизилася, якщо порівнювати з початком березня, з 2,7 млн до 1,3 млн операцій на добу

[665] Безпалий Р. В. Фінтех-інновації: передумови становлення та сучасні тенденції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 2. С. 44–49.

«Український ринок фінтеху 2019 року абсолютно трансформував традиційні банки та перевів низку сервісів у мобільні додатки. За прогнозами, до кінця 2020 року очікувалось стрімке зростання і розвиток таких напрямів, як відкритий банкінг, необанкінг, діджиталсервіси та спрощення аутентифікації користувачів»[666]. 2020 р. у сфері ФінТех зросла кількість стартапів, що були спрямовані на спрощення надання фінансових послуг для клієнтів різних секторів економіки[667] (табл. 4.10).

Таблиця 4.10 – Основні продукти ФінТех
на ринках фінансових послуг 2020 р.[668]

Продукти	Опис
1	2
Todobank	Мобільний банк, послуги якого доступні клієнтам дистанційно. Завдяки функціональним додатком є можливість здійснювати швидкі перекази і платежі, змінювати ліміти на розрахунки, контролювати фінанси і навіть замовляти й отримувати платіжні картки. Зараз банк працює за ліцензією українського АТ «Мегабанк»
MOSST	Сучасний інструмент на ринку грошових переказів, що дозволяє здійснювати грошові перекази, використавши тільки номер мобільного телефону або електронну пошту, платити за товар у касах торгових точок за допомогою штрих-коду, створеного в мобільному додатку, а також використовувати торговий еквайринг і прийом платежів за картами Visa й MasterCard
PayLastic	Додаток, що приймає платежі за картами, використовуючи месенджери та розрахований для малого бізнесу, який не може дозволити собі встановити POS-термінал. Він розрахований для бізнесу, що бажає збільшити продажі товарів і послуг, використовуючи безконтактні розрахунки через чат-ботів
Finik.Pro	Розробка програмного забезпечення для банківських і небанківських ФінТех-рішень, послугами якого сьогодні користуються державні банки «Укргазбанк» і «Альфа-Банк». Платформа допомагає дистанційно відкривати IBAN рахунки, безпечно проходити багаторівневу систему перевірки, підключати та відключати додаткові послуги в режимі онлайн

[666] Безпалий Р. В. Фінтех-інновації: передумови становлення та сучасні тенденції. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 2. С. 44–49.

[667] Офіційний сайт International Wealth. Лучшие украинские финтехстартапы 2020 года. URL : https://internationalwealth.info/all-aboutfintec/luchshieukrainskie fintehstartapy2020goda/

[668] Безпалий Р. В. Фінтех-інновації: передумови становлення та сучасні тенденції. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 2. С. 44–49; Офіційний сайт International Wealth. Лучшие украинские финтехстартапы 2020 года. URL : https://internationalwealth.info/all-aboutfintec/luchshieukrainskiefintehstartapy2020goda/

Продовження таблиці 4.10

1	2
Mo.cash	Стартап для швидких кредитних рішень. Форма кредитування працює як звичайний P2P переказ, а перевірка потенційних позичальників проводиться за допомогою спеціальної власної та міжнародної системи оцінки ризиків
Panzly	Платформа, де можна придбати онлайн-страховий поліс на випадок відміни або затримки авіарейсу на 2+ години. Стартап вже підписав договір про співпрацю з європейською страховою компанією, яка обслуговує 18 країн
ReporTax	Спеціальний бот-бухгалтер, за допомогою якого можна платити податки, заповнювати та подавати звітність для єдиного соціального внеску та єдиного податку в податкові органи, а також отримувати нагадування про чергові податкові платежі

Нині близько половини українських стартапів здійснює свою діяльність і на європейському та міжнародному рівнях із пропозицією ефективних рішень для складних технологічних проєктів у сфері фінансової та страхової діяльності. Зважаючи на те, що європейські і міжнародні фінансові корпорації постійно впроваджують фінансові інновації і залучають стартапи для розв'язання своїх завдань через свої програми акселерації й інкубації, у ФінТех з України є чудова можливість заявити про власні унікальні розробки.

Значними факторами впливу на ринок ФінТех є ініціативи державних органів. Так, НБУ було запущено ряд проєктів та прийнято такі нормативно-правові акти:

• «розроблено Концепцію розвитку інноваційних наглядових (СупТех) та регуляторних (РегТех) технологій;

• підписано Меморандум про сприяння конкурентному платіжному ринку;

• презентовано проєкт концепції побудови в Україні системи миттєвих платежів.

• взято участь у розробці Закону України «Про платіжні послуги», що дає можливість регулятору випускати цифрову валюту, розширювати продуктову лінійку поточним гравцям, сприяє появі дев'яти нових категорій надавачів платіжних послуг, зміні процесу переказу коштів для небанківських фінансових корпорацій, появі відкритого банкінгу, прозорості інформації для клієнтів»[669].

[669] Каталог фінтех-компаній України 2021. URL : https://fintechinsider.com.ua/yak-ukrayinskyj-finteh-rozvyvavsya-v-2021-roczi-doslidzhennya-uafic/

Міністерство цифрової трансформації України впродовж року працювало над низкою ініціатив, що стосуються ФінТех:

1. Розроблено підходи щодо е-резиденства.
2. Запропоновано спільно з Blockchain4Ukraine ухвалення Закону України «Про віртуальні активи».
3. Ухвалення Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні».
4. Презентовано дорожню карту розвитку ринку віртуальних активів.
5. Реалізовано проєкт «Інтернет-субвенцій» з підключення сіл до оптичного інтернету.
6. Підтримано створення Фонду фондів.
7. Ухвалено план розвитку 5G.

НКЦПФР було дозволено торгувати акціями 12 компаній США на ринку цінних паперів України, що дало змогу розширити перелік цінних паперів іноземних компаній до 85 найменувань.

Значними подіями для ФінТех на ринку фінансових послуг України також стали:

1) створення Open Banking API HUB в Україні;

2) представлення стенду українських компаній на найбільшій IT-конференції світу Web Summit (компанії відібрані Українським фондом стартапів та Ukrainian Hub);

3) вихід з пілотів у робочий режим трьох нових необанків.

4) випуск NFT українськими митцями;

5) стипендії у криптовалюті та проєкт зарплати в цифровій гривні.

42 % ФінТехів зазначили, що ведуть активну взаємодію із банками, а своїми основними конкурентами було названо IT-компанії.

Левова частка M&A угод відбулась на ринку банківських послуг. У процесі оформлення перебуває Альпарі банк із Укрпоштою, а один із провідних українських банків ПУМБ розпочав процес купівлі «Ідея банк». Наразі уперше з 2016 року банк з України було куплено іноземною компанією – було укладено угоду між «БТА Банк» і казахським банківським холдингом Kaspi.kz.

2020–2021 роках лідером у сфері діяльності стартапів є технологічна інфраструктура, де основним продуктом є створення IT-рішень для фінансових корпорацій, зокрема банків. Надавачі таких виду послуг становлять 22 % опитаних компаній. 2020 року їх частка становила 2 %. У цілому 23 % компаній відносять себе до сфери Technology

and Infrastructure. Частково таку популярність серед бізнесу саме цієї галузі можна пояснити другим роком пандемії, яка змушує переходити бізнеси в онлайн і створює попит на продуктові компанії, які могли б забезпечити легкість ведення підприємницької діяльності у цифровому просторі. Друге місце також залишається незмінним – платіжні сервіси та перекази, що становлять 19 %. Люди все частіше користуються безготівковими платежами, 9 з 10 операцій є безготівковими.

Покупки в інтернеті становили близько 25 % від усіх безготівкових операцій. Тож очікується, що ця сфера буде залишатись у топі й надалі. Компанії, що займаються споживчим кредитуванням, займають 14 % ринку, водночас 2020 року – лише 7 %. Швидкість онлайн-кредитів, можливість оформлення позики 24/7 та нижчі, ніж у банків вимоги до скорингу, роблять швидкі кредити популярними серед населення. Попит штовхає пропозицію і посилює конкуренцію серед компаній-представників сегменту. Найменш розвиненими нішами залишаються краудфандинг та сервіси з порівняння фінансових послуг. Свої позиції погіршили сфери кредитування бізнесу та блокчейн, а покращили – сфери права та страхування.

Рисунок 4.9 – Розподіл ФінТеху за сферами діяльності 2020–2021 роки[670]

[670] Каталог ФінТех-компаній України 2021. URL : https://fintechinsider.com.ua/yak-ukrayinskyj-finteh-rozvyvavsya-v-2021-roczi-doslidzhennya-uafic/

Рисунок 4.10 – Плани залучення інвестицій ФінТех-компаніями і джерела їх фінансування 2021 року[671]

За аналітичними даними Української асоціації ФінТех та інноваційних компаній та Українського Фонду Стартапів, засновники ФінТех-компаній здебільшого фінансують їх створення за рахунок власних коштів (65 % респондентів). Кошти від приватних інвесторів залучило 18 %, а янгольські інвестиції як джерело інвестицій вказало лише 2 %. У попередні ж роки частка янгельських інвестицій становила 6–9 %.

[671] Каталог фінтех-компаній України 2021. URL : https://fintechinsider.com.ua/yak-ukrayinskyj-finteh-rozvyvavsya-v-2021-roczi-doslidzhennya-uafic/

Венчурне фінансування також зменшило свою частку з 5 до 3 %. Це можна пов'язати з тим, що інвестори зосередились на угодах на пізніх стадіях залучення інвестицій у рамках існучих інвестиційних портфелів із середньо- та низькоризикових активів. За кошти донорських грантів і акселераційних програм було створено близько 9 % компаній.

Суттєво знизилась сума коштів від друзів і родини – з 3 до 1 %. Наразі 35 % ФінТех-компаній не планує залучати додаткові інвестиційні ресурси. «Ті компанії, що мають на меті докапіталізувати свій бізнес, будуть робити це за допомогою залучення приватних інвесторів (31%) та венчурних компаній (27 %). Вкласти особисті гроші у розвиток компанії збираються 18 % опитаних. Порівнянні з попереднім роком позиції змінили ангельські інвестиції. Якщо 2020 року на них розраховували 15 % ФінТехів, то в цьому році – 5 %. Банк як джерело додаткових інвестицій розглядають 3 % компаній. Розмір запланованих додаткових інвестицій становить від 10 тис. дол. США до 12 млн дол. США.

Серед українських ФінТех-компаній найбільш розповсюдженими є технології API, на яких побудовано більшість пропозицій на ринку фінансових послуг. Це логічно, оскільки 22 % ФінТехів працює у секторі Technology and Infrastructure (рис. 4.11).

Рисунок 4.11 – Головні технології серед фінтех-компаній України 2021 року[672]

[672] Каталог ФінТех-компаній України 2021. URL : https://fintechinsider.com.ua/yak-ukrayinskyj-finteh-rozvyvavsya-v-2021-roczi-doslidzhennya-uafic/

Чат-боти стали базовою технологією платіжних сервісів та фінансових продуктів на ринку фінансових послуг. Респонденти із сектору ФінТех зазначають, що застосовують штучний інтелект для створення фінансових продуктів із онлайн-кредитування, страхування і пенсійного забезпечення, порівняння фінансових активів. Найменша кількість відповідей спостерігається в оптичному розпізнаванні символів, NFT та DeFi (3 % компаній). Більшість респондентів схиляються до того, що популярність на українському ФінТех-ринку буде набирати блокчейн, а деякі зазначили, що попит буде саме на криптовалюту.

Нагадаємо, що за даними Triple A Україна займає перше місце за кількістю володіння криптовалютою. Власниками є близько 12 % від загальної чисельності населення країни. А за даними американської аналітичної компанії Chainalysis, Україна перебуває на 4-тій позиції в рейтингу глобального індексу сприйняття криптоактивів 2021 року. Тож прогноз може справдитись, і у сфері блокчейну будуть з'являтись усе більше ФінТех-проєктів.

Прогнозується зростання кількості продуктів, побудованих на штучному інтелекті (ШІ).

Які перспективи ФінТех на українських ринках фінансових послуг? В останньому дослідженні UVCA та Kreston Ukraine Ukraine venture capital and private equity markets 2020 FinTech було визнано однією з найперспективніших індустрій, що стоїть поруч з GameDev, HealthTech і BioTech. Цей тренд підтверджує та Українська асоціація ФінТех й інноваційних компаній, а також Український Фонд Стартапів (рис. 4.12).

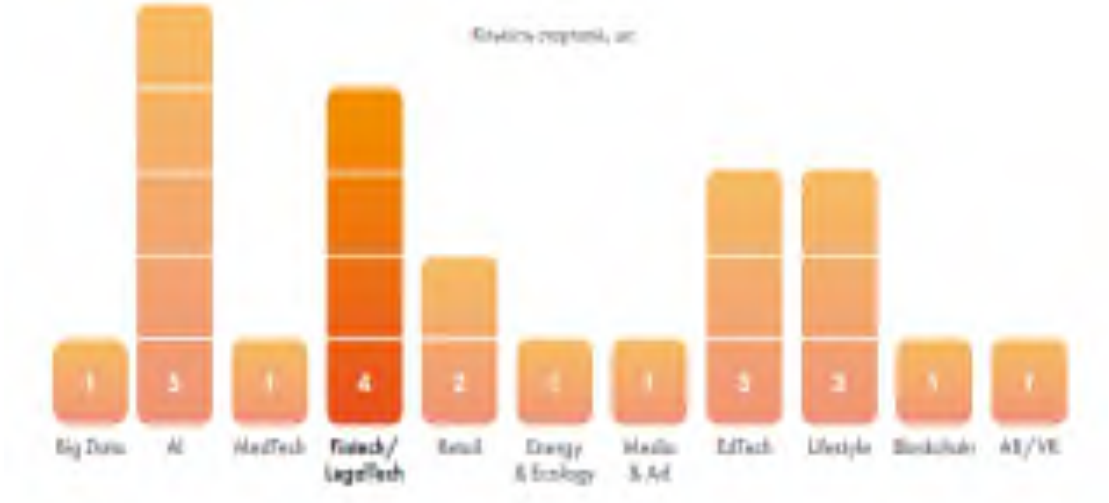

Рисунок 4.12 – Найперспективніші сфери стартапів в Україні[673]

[673] Каталог ФінТех-компаній України 2021. URL : https://fintechinsider.com.ua/yak-ukrayinskyj-finteh-rozvyvavsya-v-2021-roczi-doslidzhennya-uafic/

На рис. 4.12 наведено сфери переможців (за сферами діяльності), які залучили найбільші інвестиції 2021 року. Мінімальним чеком є сума у 100 тисяч євро, а максимальним – близько 5 млн дол. США. ФінТех посідає друге місце після штучного інтелекту із мінімальним відривом. Це доводить тезу про актуальність цього напряму не тільки в Україні, а й в усьому світі. Цифровізація поглиблюється кожним днем і фінансові ринки не є виключенням: від бізнес-процесів і до буденності пересічної людини ФінТех вже змінив наше життя і продовжуватиме це робити, але з новою силою.

Основною мотивацією органів-регуляторів на ринках фінансових послуг у цільовому сценарії розвитку є спроможність цифрових технологій суттєво збільшувати продуктивність й ефективність фінансової та страхової діяльності. Сфери, що їх використовують, за даними Світового банку, BCG, Accenture, зростають у 2–5 разів швидше за середні показники. Фінансові сервіси, які модернізуються з допомогою цифрових технологій, стають ефективнішими і створюють новітні цінності та якості, що часто приводять до повної трансформації попередньої системи ринку фінансових послуг. Результати цільового сценарію у цілому приведуть до зростання економіки, доходів домогосподарств, капіталізації фінансового бізнесу, податкових надходжень до бюджетів різних рівнів. «Цільовий сценарій формує фокус на національний ринок, а ключові ініціативи – формування у споживачів (бізнес, держава, громадяни) мотивацій, попиту та потреб у цифрових технологіях»[674].

Місія розвитку цифрової економіки на ринках фінансових послуг і для фінансових корпорацій, і для домогосподарств в Україні:

1. Реалізувати технологічний стрибок на ринках фінансових послуг через перехід від використання до створення цифрових ресурсів (даних і електронних транзакцій).

2. Суттєво підвищити конкурентоспроможність ринків у глобальному середовищі.

3. Забезпечити можливості 10-кратного збільшення обсягу ринків за подальші 10 років.

4. Створити нові можливості для фінансового бізнесу їх клієнтів, зокрема через: 1) створення українцями власного бізнесу з використанням свого інтелекту та знань з використанням цифрових інфраструктур і цифрових платформ; 2) розвиток і масштабування фінансового бізнесу.

[674] Український інститут майбутнього. URL : https://strategy.uifuture.org/

Цілі цифровізації:

1. Відкрити двері до високотехнологічних ініціатив, стати полігоном реалізації проєктів цифрових трансформацій у сфері ринків фінансових послуг.

2. Закласти основу для трансформації ринків в конкурентоспроможний та ефективний (технологізація, цифровізація фінансової та страхової діяльності).

3. Залучати фінансові інвестиції та стимулювати економічне зростання у 10–12 % на рік.

4. Створити нові можливості для реалізації людського капіталу, розвитку інноваційних, креативних та цифрових індустрій.

5. Розвинути та захопити світове лідерство щодо експорту цифрових фінансових послуг[675].

Отже, основними стратегічними технологіями для ринків фінансових послуг України є:

1. Цифрові робочі місця (переваги: гнучкість у виконанні роботи, мобільність, зниження витрат на офісні приміщення та відрядження).

2. Багатоканальне інформування клієнтів (соціальні мережі і комунікації задля активного залучення населення до споживання фінансових послуг; підтримка персоналізації тощо).

3. Відкриті дані (інструменти оцінки і контролю роботи органів-регуляторів і фінансових корпорацій).

4. Електронна ідентифікація громадян через e-ID.

5. Повсюдна аналітика (динамічні процеси у збиранні та аналізі даних для стратегічної діяльності, розроблення програм, ініціатив тощо).

6. «Розумні» машини і засоби (новітні нейронні мережі, віртуальні «розумні» помічники, віртуальні секретарі, які ефективно взаємодіють з іншими машинами й особами).

7. Цифрові державні платформи, зокрема системи класу ERP, CRM тощо.

8. Блокчейн із підтримкою е-голосування, електронного урядування. Він забезпечує досить високі показники захисту інформації і надає можливості створення повністю децентралізованої системи ринку фінансових послуг. Висока стійкість системи ринків фінансових послуг до атак уможливлює використання її у таких сенситивних сферах, як електронні фінанси, держзакупівлі, а також електронні бюджети тощо.

---

[675] Український інститут майбутнього. URL : https://strategy.uifuture.org/

Незважаючи на існуючі масштабні наукові розвідки, у майбутньому важливо провести дослідження, що спрямовані на розроблення інструментів і механізмів роботи на ринках фінансових послуг віртуальних цифрових коворкінгів, цифрових хабів, хабів-асоціацій і хакатонів. Доцільною також є розробка win-win фреймворку та систему взаємодії, власне, з розробниками фінансових інновацій і технологій, адже фінансовий світ стає більш глобальним, швидким, мобільним і цифровим.

4.4. Взаємодія банківського та боргового сегментів в умовах повоєнної трансформації фінансового простору

Воєнний і поствоєнний періоди характеризуються необхідністю пошуку шляхів забезпечення ефективної взаємодії всіх сегментів фінансового простору, що ускладнюються масштабністю понесених втрат, зокрема ресурсних і фінансових. У цьому руслі актуалізується дослідження всіх можливих аспектів забезпечення ефективної взаємодії боргового та банківського сегментів, що дозволить скеровувати обмежені фінансові потоки в оптимальні русла. Вивчення ключових аспектів функціонування банківського та боргового сегментів, включаючи аналіз основних показників, а також адаптаційні заходи державної політики, що спрямовані на забезпечення стабільності зазначених сегментів, дозволить виявити наявні проблеми розподілу інвестиційних ресурсів та запропонувати згладжувальні заходи. Ефективність взаємодії банківського та боргового сегментів оцінюватиметься з позиції балансу інвестиційної активності банківських установ на ринку державних боргових цінних паперів та ймовірності виникнення «ефекту витіснення».

Проблеми, що виникали у борговому сегменті України, носять перманентний характер. Водночас розмір державного боргу постійно змінюється як в абсолютному вимірі, так і щодо важливих макроекономічних показників. У період воєнного стану, коли форс-мажорне фінансування видатків виходить за межі фіскальних можливостей України, лише посилить існуючі проблеми, вирішення яких перебуває у площині повоєнної трансформації фінансового простору. За цих обставин зазначимо, що проблематика надмірного боргового навантаження, що проходить межею боргової безпеки України, носить накопичувальний характер і зародилась далеко до початку військових дій на території України.

Водночас зазначимо, що борговий сегмент економіки не існує ізольовано, а тісно пов'язаний з усіма іншими елементами, зокрема кредитним та інвестиційним. Науковцями всесторонньо досліджується питання взаємозв'язку, що існує між макроекономічними показниками та показниками, що характеризують стан державного боргу, який існує в рамках боргового сегмента держави. Так, взаємозв'язок між державним боргом та економікою досить складний і неоднозначний. Саме тому не існує єдиного бачення щодо впливу державних боргів на економіку. Діаметрально-протилежними є бачення, що описують ідеї абсолютного ринкового лібералізму, які наполягають на однозначно негативному впливі державних боргів на стан національних економік; та думки, які вважають державний борг невід'ємним інструментом державного регулювання економіки, який повинен бути об'єктивно притаманний будь-якій економіці.

Вважається, що першими, хто висловлював думки щодо економічної сутності державного боргу, були меркантилісти. Притаманні меркантилістам погляди на абсолютну форму багатства, яка існувала у грошах, логічно підводять їх до позитивних трактувань державного боргу, який виникає через приплив тих самих грошей в економіку. Вони вважали позитивним та природним те, що держава фінансувала власні функції за рахунок позик і не одобрювали будь-які втручання у цей процес[676]. Противагою поглядам меркантилістів стали погляди фізіократів, які сфокусувались на вивченні сфери виробництва, а отже, саме виробництво вважали джерелом багатства. Саме фізіократи звернули увагу на те, що державні позики є причиною відтягування фінансових ресурсів від сфери виробництва.

Представники класичної школи політичної економії вважали, що державний борг може бути виключно фінансовим інструментом, а не регулюючим. Неможливо накопичити капітал і наростити національне багатство, якщо постійно фінансувати державні видатки за рахунок позик[677]. Причини зниження економічної ефективності та ірраціональної економічної поведінки криються у збільшенні державного

[676] Історія економічних вчень : навч. посіб. / за ред. В. В. Кириленка. Тернопіль : Економічна думка, 2007. 233 с.
[677] Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй. К. : Наш формат, 2018. 735 с.

боргу, збільшення якого, зі свого боку, заважає об'єктивно оцінити стан економіки країни[678].

Проте в історичній ретроспективі, все частіше почали виникати запитання, які стосувались цілей державних запозичень та макроекономічних наслідків. Державний борг розглядався як елемент державного регулювання економіки. У кінці XIX століття німецький економіст А. Вагнер описав основні принципи, які лежать в основі кредитного фінансування державних видатків, серед яких розрізняв постійні – які варто фінансувати за рахунок фіскальних джерел, та непередбачувані, фінансування яких варто здійснювати за рахунок запозичених коштів. Водночас А. Вагнер виокремив певні критерії, які відносять видатки до постійних чи надзвичайних, а саме періодичність, плановість, рентабельність.

Також А. Вагнер досліджував питання зростання державних видатків на фоні темпів виробництва та національного доходу, які, на його думку, збільшуються нерівномірно. Прискорена індустріалізація супроводжується прискореним зростанням частки суспільно-державних видатків у ВВП щодо промислового виробництва. Це так званий закон Вагнера. Критиці піддавалась ця ідея ще багато десятиліть потому, але все ж не заперечувалось, що в окремі періоди в окремих державах дія цього закону мала місце.

2010 року шведські економісти Д. Дюревал та М. Хенрексон, досліджуючи теорію А. Вагнера, виявили, що дійсно існує асиметрія – державні видатки збільшуються швидше в періоди стагнації і набагато повільніше у періоди економічного підйому[679]. Цей факт успішно узгоджується з теорією бізнес-циклів і реалізацією антициклічної державної політики.

Класики політичної економіки, серед яких А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Мілль, вважали, що в короткостроковому періоді державні запозичення позитивно впливають на економіку, адже це приплив капіталу. Попри це, в подальшій перспективі державний борг призводить до банкрутства країни, відпливу капіталів та посилення фіскального тиску.

---

[678] Ricardo D. On The Principles of Political Economy, and Taxation. Illustrated David Ricardo. URL : https://ionum.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/smp2200000097309_fragment.pdf

[679] Durevall D., Henrekson M. The Futile Quest for a Grand Explanation of Long-Run Government Expenditure. Research Institute of Industrial Economics. *IFN Working Paper*. 2010. № 818. P. 1–46. URL : http://www.core.ac.uk/download/pdf/6554250.pdf

Кейнсіанці розглядали державний борг як інструмент впливу на економіку, адже вважали, що він може стимулювати економіку до розвитку. Фінансування капітальних витрат призводить до зростання інвестиційної діяльності, а поточних – до зростання національного сукупного споживання[680]. Кейнсіанці вважали, що державний борг може слугувати засобом заміщення податкових надходжень, коли виникає така необхідність. Послідовники кейнсіанської теорії також стверджували, що планування та державні запозичення стимулюють розвиток економіки.

М. Фрідман та його однодумці (монетаристи) заперечували позитивний вплив державного боргу як інструменту стабілізації економіки як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Неокласики, зокрема Ф. Модільяні, який продовжив вчення Дж. Бюкенена, звертає увагу на накопичувальний ефект боргу, який має більш відчутний вплив у майбутньому, а не поточному періоді. У кінцевому підсумку приватні капітали зменшуються і зростає його вартість, що проявляється збільшенням процентних ставок. Проте уже в цей період науковці звертають увагу на те, що у випадку спрямування державних видатків в інвестиційне русло, це зменшить негативні прояви державного боргу та приведе до збільшення реальних доходів[681].

Сучасні теорії державного боргу та його впливу на економіку мають дещо інші аспекти:

– першоджерело виникнення державного боргу – дефіцит бюджету і саме тому є первинним макроіндикатором;

– актуалізація питання розподілу боргового тягаря державних запозичень.

Нова віха дослідження проблематики державного боргу розпочалась у 90-х роках XX ст. Тоді було доведено, що відплив капіталу пов’язаний з короткостроковими запозиченнями, а також, що фінансова система перебуває під впливом довгострокових зобов’язань у системі боргового портфеля. Дж. Тобін зазначив, що потрібно обирати оптимальні форми боргових зобов’язань для зменшення боргових витрат, тобто необхідно користуватись таким інструментом, як боргový менеджмент[682].

---

[680] Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. 1999. 352 с.

[681] Modigliani, F. (1961). Long-Run Implications of Alternative Fiscal Policies and the Burden of the National Debt. *Economic Journal*, no. 71, pp. 730–755.

[682] Tobin J. An Essay on Principles of Debt Management. Fiscal and Debt Management Policies: A Series of Research Studies Prepared for the Commission on Money and Credit. *Englewood Cliffs*. N. J. 1968. P. 143–218.

Еволюція економічної думки демонструє неоднозначність поглядів на природу державного боргу, зокрема в частині впливу на ключові макроекономічні показники. Так, спостерігаємо трансформацію поглядів у напрямі визначення визначальної ролі управління й актуалізації ефективності менеджменту у сфері державних фінансів, який і визначає силу впливу боргів на стан національної економіки. Аналізуючи ефективність використання кредитних ресурсів, важливими є не лише розміри державної заборгованості, а також джерела фінансування, процентні ставки. Дефіцит бюджету країни зменшує потенціал зростання виробництва, адже підвищення потреб державного фінансування призводить до переливання коштів із приватного сектору в державний[683].

У сучасних ринкових умовах прийняття бюджетів із дефіцитом не є критичним і негативним явищем, адже існують ринкові джерела його фінансування та за умови якісної системи управління – може успішно функціонувати і сприяти розвитку економіки. Якщо раніше вважалось, що бюджетний дефіцит стримує розвиток економіки, то сьогодні можна вважати, що такий бюджет сприяє її розвитку, адже стимулює пошук та винайдення нових інструментів покриття дефіциту. У цьому руслі актуальними залишаються питання ефективного використання ринкових джерел фінансування дефіциту бюджету та проблематики їх освоєння в бюджетному процесі України[684].

Структура фінансування дефіциту бюджету в розрізі окремих ознак (термін, ставка, сегмент ринку) залежить від державної боргової політики та її пріоритетів. У цьому руслі надважливою ознакою, що характеризує фінансування і формує державний борг, є ринковий сегмент, на якому відбулось залучення коштів – зовнішній чи внутрішній. З позиції впливу на боргову безпеку країни внутрішній державний борг, порівняно із зовнішнім, несе менші загрози. Саме тому пріоритетність запозичень на внутрішніх ринках є панівним принципом державної боргової політики багатьох держав світу.

---

683 The impact of high and growing government debt on economic growth. *European Central Bank*. URL : https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/ scpwps/ ecbwp1237.pdf

684 Вергелюк Ю. Ю. Використання ринкових джерел фінансування дефіциту державного бюджету в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2022. № 24(52). С. 84–89. Березень.

Відповідно до спостереження за ринками державних запозичень різних країн відображається стійкий тренд переважання внутрішніх інвесторів на ринку державного боргу перед зовнішніми у розвинених країнах. І, навпаки, у країн, що розвиваються, та країн із низьким рівнем розвитку переважають зовнішні інвестори на ринку державного боргу. Водночас науковці зазначають, що більші ризики для держав-позичальників несуть зовнішні інвестори на ринку державного боргу. «Активна політика державних запозичень на зовнішньому ринку обумовлює посилення загроз для стабільності державних фінансів та платіжного балансу України, оскільки комерційні кредитори надають позики нашій державі під доволі високу процентну ставку. Зовнішній державний борг України генерує чималі ризики для фінансової стійкості держави, а подальше залучення у значних обсягах позик від зовнішніх кредиторів в умовах несуттєвих темпів економічного зростання посилює загрози і ризики для макрофінансової стабільності»[685].

Структура державного та гарантованого боргу України у 2014–2022 рр. ілюструє переважання зовнішньої заборгованості (рис. 4.13).

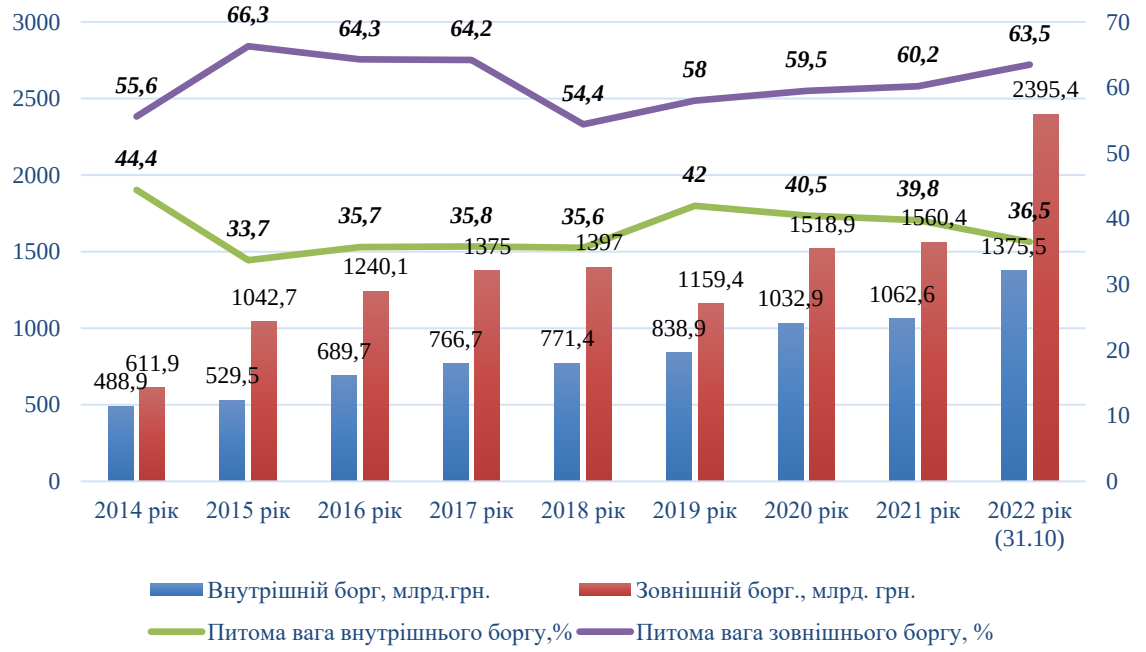

Рисунок 4.13 – Співвідношення внутрішньої та зовнішньої заборгованості у структурі Державного та гарантованого державою боргу України у 2014–2022 роках

Джерело: побудовано за даними[686].

[685] Мелих О. Ю. Державний кредит і сучасний стан державного боргу України. *Ефективна економіка.* 2019. № 12. С. 7. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2019/85.pdf

[686] Статистика МФУ. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/borgova-politika

Попри це, зважаючи на значний обсяг сумарної заборгованості України, включаючи державні гарантії, в абсолютному вимірі внутрішні запозичення є суттєвими.

Концептуальні засади управління державним боргом України також спрямовані на зменшення частки зовнішнього боргу. Проте весь період характеризується переважанням зовнішніх запозичень, а з 2019 року показник питомої ваги зовнішнього боргу ілюструє висхідну динаміку. За цих обставин залучення фінансування на зовнішньому ринку відбувається як за рахунок продажу облігацій зовнішньої державної позики, так і за рахунок отримання прямих кредитів від міжнародних фінансових організацій та урядів іноземних держав. А позики на внутрішньому ринку відбуваються за рахунок продажу боргових цінних паперів, здебільшого облігацій внутрішньої державної позики.

Борг, що формується за рахунок продажу державних боргових інструментів, прийнято вважати сек'юритизованим. Дані діаграми ілюструють динаміку сек'юритизованого боргу України, в розрізі продажу облігацій на внутрішньому та зовнішньому ринках (рис. 4.14). Такі запозичення формують сек'юритизований державний борг, який легко піддається механізмам ринкового регулювання. Запозичення на внутрішньому ринку володіють рядом переваг порівняно із зовнішніми позиками держави, які несуть додаткове валютне навантаженні та загрожують борговій безпеці. Дані діаграми ілюструють постійне зростання продажу ОВДП, що, порівняно із ОЗДП, є переважаючим. Проте з огляду на таку структуру можна припустити існування ефекту витіснення на кредитному ринку в середині країни. Саме цей ефект у випадку банкоцентричної фінансової системи проявляється майже завжди, супроводжуючи взаємодію банківського та боргового сегментів.

В умовах обмеженого фінансування проявом негативного впливу державного боргу на економіку є концентрація попиту на інвестиційні ресурси у межах державного боргового сегменту, що спричиняє так званий ефект витіснення інших суб'єктів економіки із ринку ресурсів. У сучасному світі є приклади високорозвинених економік із великим рівнем державного боргу, що свідчить про варіативність ефекту витіснення. Так, обмеженість грошової маси в межах певної економічної системи є об'єктивним явищем. У межах перерозподілу кредитної пропозиції відбувається спрямування грошових потоків на певних умовах з кредитного сегмента у борговий чи інвестиційний. Нівелювання негативного впливу ефекту витіснення можливо здійснювати за допомогою економічної політики, зокрема монетарної та боргової. Це актуалізує дослідження і вимагає всебічного вивчення.

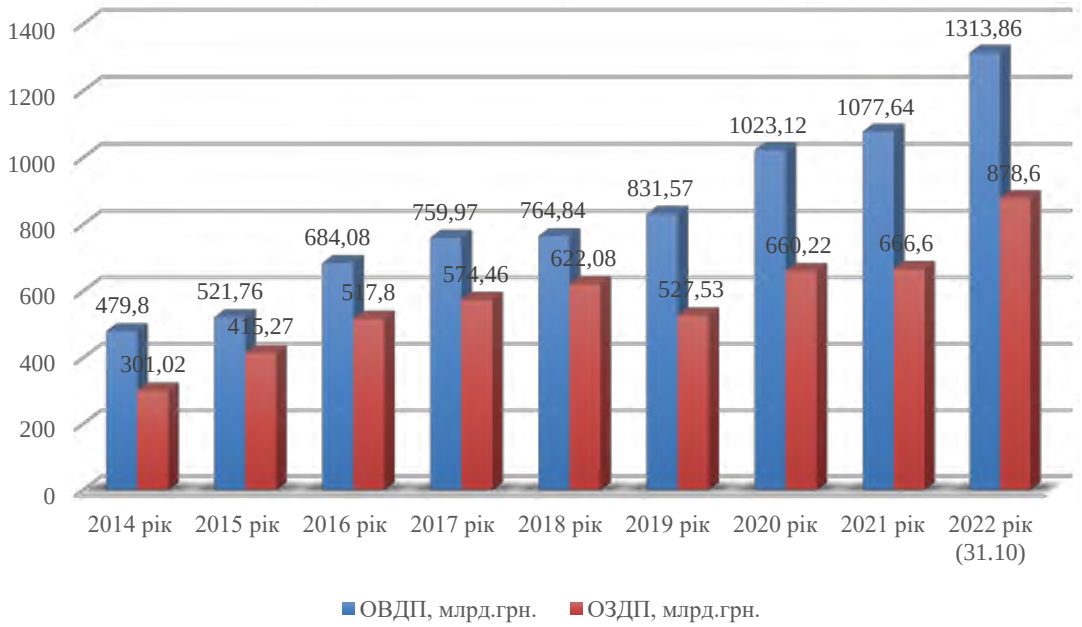

Рисунок 4.14 – Державний та гарантований державою борг України, що сформований за рахунок продажу державних облігацій у 2014–2022 роках, млрд грн

Джерело: побудовано за даними[687].

У розрізі часового фактора прояву ефекту витіснення варто розрізняти два види цього ефекту.

У поточному періоді проявляється інвестиційне витіснення – обмеження доступу ринкових суб'єктів до кредитних ресурсів через їх підвищену концентрацію в державному борговому сегменті.

У довгостроковому періоді неминучим є фіскальне витіснення – вимушене збільшення податкового навантаження на суб'єктів економіки, що пов'язано із необхідністю погашення накопичених боргів. Зі свого боку це призводить до зниження інвестиційної пропозиції.

Серед негативних проявів ефекту витіснення – зростання відсоткових ставок, яке стримує інвестиції в реальну економіку. Стимулююча фіскальна політика, до якої вдаються у кризові періоди, призводить до підвищення відсоткових ставок і зменшення інвестицій. Згладжування ситуації відбувається шляхом збільшення державних витрат на грошовому ринку, що стимулює попит на гроші і, як наслідок, доступ до кредитних ресурсів приватного сектору економіки падає.

[687] Статистика МФУ. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/borgova-politika

Таке трактування дещо ідеалізоване, адже в сучасних умовах усе відбувається не так послідовно. В умовах України це зумовлено декількома причинами[688]:

– критичними розмірами державного боргу та платежів з його обслуговування;

– значною часткою кредитів міжнародних фінансових установ у структурі залучення на ринку державного боргу;

– потребою у збільшенні частки резидентів у структурі суб'єктів фінансування державного боргу;

– дефіцитом фінансових ресурсів для погашення поточних платежів за існуючими боргами.

Тобто, з одного боку, необхідно розширювати запозичення на внутрішньому ринку та підтримувати інвестиційну привабливість державних боргових інструментів, які для суб'єктів економіки виступають інвестиційним активом поруч з альтернативними пропозиціями, включаючи банківські. З іншого – така політика призводить до ефекту витіснення. Зазначені причини зводяться до зростання необхідності фінансування державного боргу України та збільшення інвестиційної привабливості державних боргових інструментів[689]. Суб'єктами такого витіснення у цьому контексті є позичальники, адже обмежені кредитні ресурси спрямовуються на кредитування потреб держави через купівлю ОВДП, а не на кредитування корпоративних й інших суб'єктів економіки.

Структура в розрізі часток елементів загальних активів банківської системи України у 2016–2022 рр. зображена на рисунку 4.15. Частка ОВДП у портфелях українських банків зросла з 18 % 2016 року до 21,6 % 2022 року. Водночас спостерігаємо постійне зменшення частки кредитів нефінансових корпорацій. Якщо 2016 року їх частка становила 48,8 %, то поступово зменшилась і досягла мінімального

---

[688] Вергелюк Ю. Ю., Ганцяк М. О. Варіативність «ефекту витіснення» на ринку Державного боргу України. Gesellschaftsrechtliche transformationen von wirtschaftlichen systemen in den zeiten der neoindustrialisierung: collective monograph ; herausgegeben vom Pasichnyk Yu. Nuremberg, Germany Verlag SWG imex GimbH, 2020. P. 46–54.

[689] Корнєєв В. В. Управління кредитними та інвестиційними потоками капіталу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2004. 36 с.

показника – 31,8 % 2022 року. Кредити, що надані банками України фізичним особам, не зменшились, а, навпаки, зросли. 2022 року їх частка становила 16,4 %. Зважаючи, що синхронно змінювались показники: зростала частка ОВДП і зменшувалась частка кредитів суб'єктів господарювання, можна припустити, що процеси взаємозалежні. Для підтвердження чи заперечення цього факту варто проаналізувати абсолютні розміри активів та інвестицій банків у ОВДП.

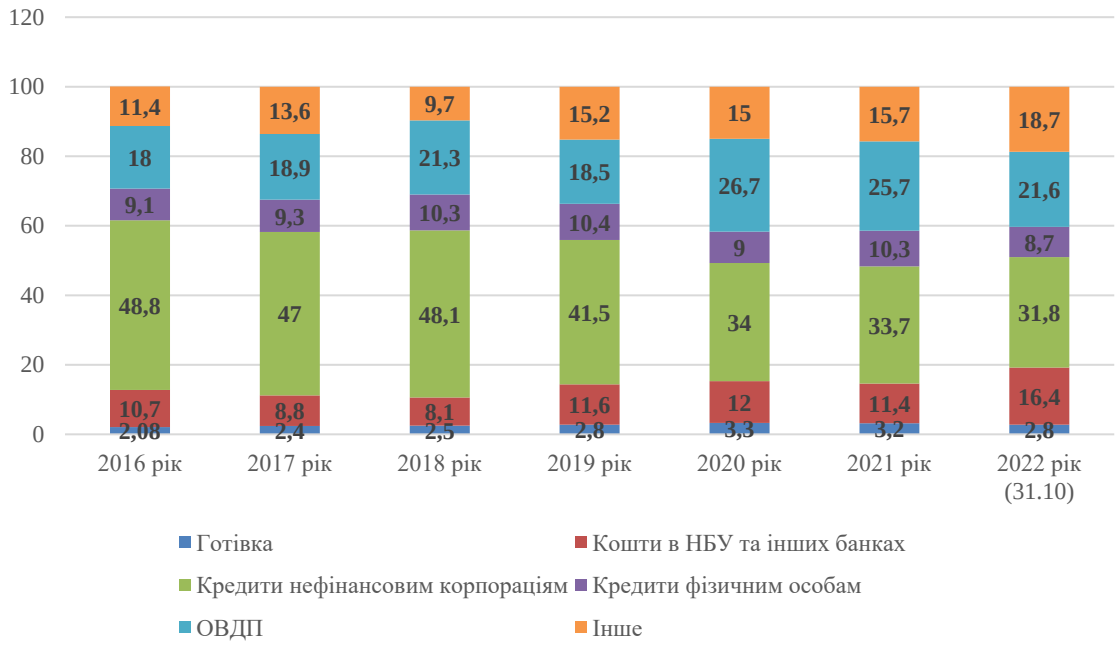

Рисунок 4.15 – Питома частка елементів загальних активів банківської системи України у 2016–2022 роках, %

Джерело: розраховано за[690].

Дані діаграми (рис. 4.16) демонструють динаміку розміру загальних активів банківської системи України та активів банків, що зосереджені в облігаціях внутрішньої державної позики. Активи банківської системи України зростають в аналізованому періоді.

[690] Наглядова статистика НБУ. URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist

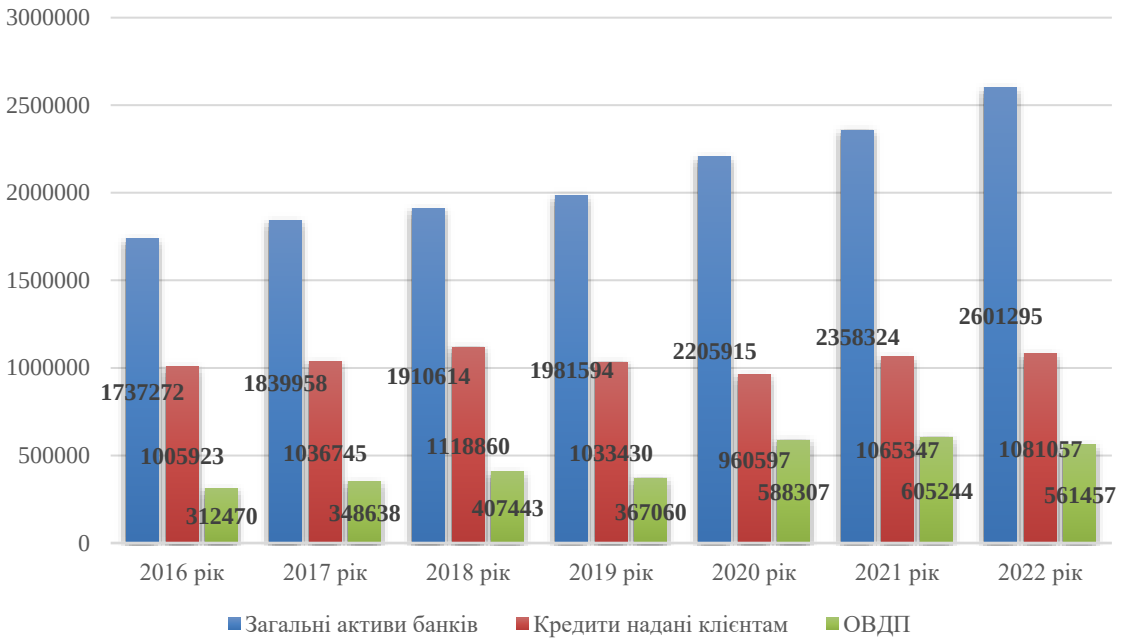

Рисунок 4.16 – Динаміка загальних активів банків, наданих кредитів та ОВДП, що перебувають у портфелях банків України у 2016–2022 роках, млн грн

Джерело: побудовано за[691].

За цих обставин кредитний портфель українських банків з 2018 року зменшився на 37 803 млн грн. Натомість портфель ОВДП, що перебуває у власності банків, збільшується, хоча й в окремі роки (2019 та 2022 роках) відмічалось зменшення в абсолютному вимірі. Водночас варто враховувати, що впродовж усього періоду банки були інвесторами на ринку державних боргових інструментів і мали диверсифіковані набори за терміном погашення.

Так, обрахунки (табл. 4.11) підтверджують переважання темпів нарощення частки ОВДП у портфелі банків України порівняно з темпами нарощення кредитування клієнтів. Так, в аналізованому періоді середній темп нарощення кредитів у портфелі – 101,23 %, натомість ОВДП у 122,78 %. Не зупиняючись на питаннях важливості посилення банків як інститутів стимулювання розвитку економіки, варто зауважити, що активність вітчизняного банківського капіталу для фінансування економіки невисока, у зв'язку з чим його вплив на розвиток реального сектору економіки є низьким[692].

---

[691] Наглядова статистика НБУ. URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist

[692] Рудевська В., Вовчак О. Банківське кредитування інноваційної діяльності підприємств в Україні. *Банки та банківські системи*. 2016. Том 11, випуск 4. С. 97–101.

Таблиця 4.11 – Темпи приросту наданих кредитів та ОВДП у портфелях українських банків у 2016–2022 роках

Показники / роки	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Середнє значення за період
Темп зміни кредитів, наданих клієнтам, %	99,96	103,06	107,92	92,36	92,95	110,90	101,47	101,23
Темп зміни ОВДП у портфелях, %	184,97	111,57	116,88	90,09	160,28	102,88	92,77	122,78

Джерело: розраховано автором.

Основна причина зниження кредитної активності банків у секторі реальної економіки пов'язана не лише з вибором вигідніших альтернатив на інвестиційному ринку, зокрема й інвестування у державні боргові інструменти, а й той факт, що для дотримання розумних меж кредитних ризиків у сучасній конфігурації суб'єктів реального сектору стає дедалі важче. Платоспроможний попит на банківські кредитні ресурси падає. Проте кредитні послуги як і облігації володіють рядом характеристик та опцій, які можна змінювати, тим самим стимулювати той чи інший вид діяльності.

Існують й інші кількісні індикатори, що відображають ризики ефекту витіснення на ринку. Так, по суті, відсутній норматив, який забороняє банківським установам інвестувати у державні боргові цінні папери. Попри те, голова НБУ не одноразово підкреслював, що світова практика демонструє необхідність дотримання межі вкладів банків певної країни у ОВДП[693]. Ця межа становить 35 % від сумарної депозитної бази, що сформована в певній країні. У таблиці 4.12 відображено обрахунки, що описують зазначений показник в Україні у 2016–2022роки.

Так, значення показника демонструє його перманентне перевищення над допустимим нормативом. Лише 2 періоди відзначаються тим, що показник відношення ОВДП до сумарних депозитів банків був нижче порогового значення, це 2019 рік – коли показник майже досяг максимально-допустимого значення, і 2022 рік, де дані включають лише 10 місяців. Отже, ситуація підтверджує те, що, враховуючи наявний

[693] Шевченко К. Пропонуємо скасувати податок на доходи з депозитів. *Економічна правда*. 2020. 28 грудня. URL : https://www.epravda.com.ua/publications/2020/12/28/669582/

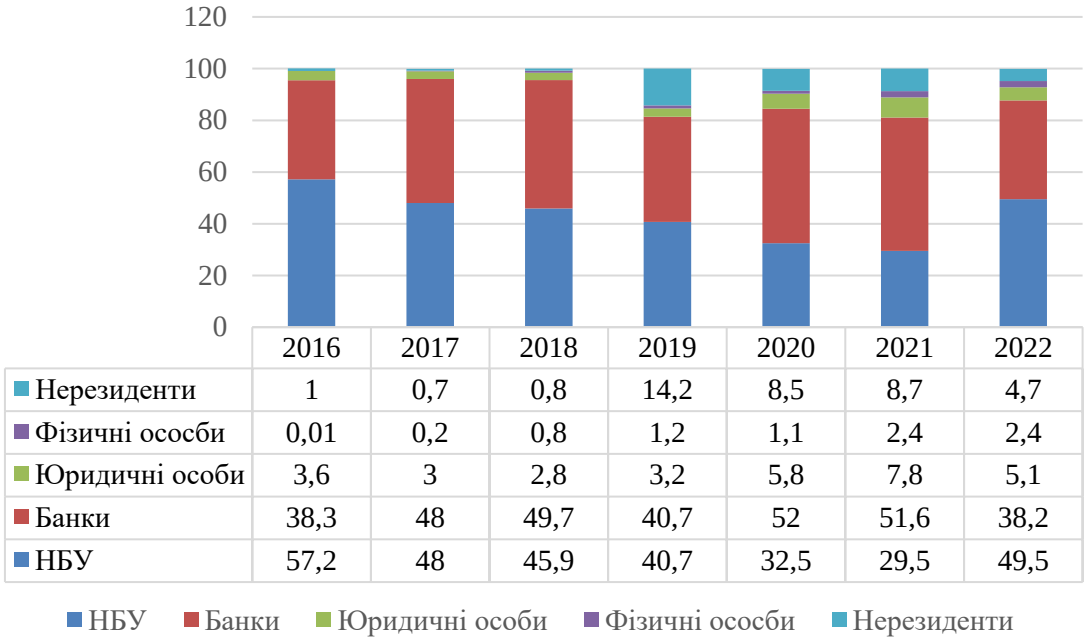
кредитно-інвестиційний потенціал банківської системи, створюється ефект конкуренції за ці ресурси між суб'єктами національної економіки та державними органами.

Таблиця 4.12 – Показники динаміки ОВДП та депозитів українських банків у 2016–2022 роки

Показники / роки	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Депозити резедентів, млрд грн	793 475	898 844	932 967	1 071 666	1 348 130	1 503 909	1 765 397
ОВДП у портфелях, млрд грн	312 470	348 638	407 443	367 060	588 307	605 244	561 457
Показник співвідношення ОВДП / депозити, %	39,4	38,9	43,7	34,3	43,6	40,2	31,8

Джерело: розраховано за[694].

Структура власності ОВДП підтверджує домінантність банків, що відображено на діаграмі (рис. 4.17).

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Нерезиденти	1	0,7	0,8	14,2	8,5	8,7	4,7
Фізичні особи	0,01	0,2	0,8	1,2	1,1	2,4	2,4
Юридичні особи	3,6	3	2,8	3,2	5,8	7,8	5,1
Банки	38,3	48	49,7	40,7	52	51,6	38,2
НБУ	57,2	48	45,9	40,7	32,5	29,5	49,5

Рисунок 4.17 – Структура власності ОВДП у 2016–2022 рр. в Україні, %

Джерело: побудовано автором за[695].

[694] Грошово-кредитна статистикаНБУ.URL:https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial

[695] ОВДП, які перебувають в обігу за номінально-амортизаційною вартістю. НБУ. URL : https://bank.gov.ua/ua/markets/t-bills

Очевидним є те, що в аналізованому періоді найбільшими інвесторами на ринку державних боргових цінних паперів були банки України. Частка ОВДП, що перебувала у власності банків, коливається від 38 до 52 %. Це досить суттєві інвестиції і лише аналогічний показник у НБУ. Інші учасники ринку не є активними інвесторами на державному борговому ринку. Дещо збільшилася присутність фізичних осіб, потенціал цього сегмента досі вважається невичерпаним. Проте в цілому частка фізичних осіб у власності ОВДП є несуттєвою. Вихід нерезидентів з ринку ОВДП відобразився на частці їх у власності: з 2019 року показник зменшується.

Доцільно розглянути причини зростаючого попиту на ОВДП серед банків України. До таких причин можна віднести.

1. Відсутність платоспроможного попиту на банківські кредитні послуги серед суб'єктів економіки. Водночас в окремі періоди, коли спостерігалось зниження облікової ставки (що розглядається нижче), активність кредитування економіки не збільшувалась. Отже, можна припустити, що саме низька номінальна кредитоспроможність позичальників є причиною низької кредитної активності. Присутність тіньового бізнесу лише підсилює проблему. Так, через податковий тиск бізнес применшує реальну прибутковість, що не дозволяє об'єктивно оцінити фінансовий стан, тим самим позбавляє себе можливості залучати кредитні ресурси на вигідних умовах.

До того ж стійкі платоспроможні компанії, які б могли отримувати фінансування всередині країни, мають доступ і до зовнішнього ринку капіталу, де ставки нижчі, а послуги диверсифікованіші.

2. Присутність надлишкової ліквідності у банків, що змушує їх обирати серед інвестиційних альтернатив найбільш прийнятну. Це підтверджується структурою активів, яка аналізувалась вище. Так, кошти банків, що перебувають на депозитах НБУ та інших банків – нерентабельний актив. Але частка таких активів збільшується і 2022 року становила 16,4 % (рис. 4.15).

3. Ще однією причиною зацікавленості банків державними облігаціями, як інструментами інвестування є високий рівень відсоткових ставок на фоні набагато нижчих ставок за кредитами рефінансування. Водночас банки мають можливість використовувати ОВДП як заставу за кредитами рефінансування для підтримки власної ліквідності та операціями прямого РЕПО. Тим самим НБУ стимулює купувати державні облігації, адже на фоні зниження облікової ставки банки можуть, отримавши рефінансування НБУ, купувати державні облігації.

4. Порівняно з ризиками кредитування ОВДП мають нижчу ризиковість навіть із урахуванням вимог до кредитоспроможності позичальників. Для прикладу, окремі періоди в аналізованому діапазоні характеризуються послабленням вимог до кредитоспроможності позичальників. Так, наприклад, можна взяти кредит, навіть коли співвідношення EBITDA до боргу – 7, а це вже ризиковий показник. EBITDA – показник, який є індикатором платоспроможності компанії. Він показує прибуток до вирахування податків, амортизації та відсотків за кредитами[696]. Водночас ризик-менеджмент створює додаткове фінансове навантаження, адже побудова ефективної системи збільшує операційні витрати банків, що в кінцевому підсумку впливає на вартість кредитної послуги. Альтернативним інвестиційним інструментом, що є простим та зрозумілим для банків з позиції визначення вартості вкладу та дохідності, є ОВДП. До того ж ставки за ОВДП є «вихідною точкою» для вирахування премії за ризик. Проте запас зниження відсоткових ставок не безмежний і, ймовірно, у певний момент можливість знижувати ставки буде вичерпана.

Тут можна свідчити про можливості регулювання за посилення ефекту витіснення. Тобто якщо навіть питання зростання ризиків кредитування вдасться вирішити та мінімізувати, запуск процесу кредитування за рахунок диверсифікації ставок може стати неможливим через причини, що пояснені вище.

5. Пошук банками України найменш ризикових бізнес-стратегій. З огляду на спад економічної активності, що відбувалось через корона кризу, банківські установи, через надмірні втрати в цей період, обирають м'які інвестиційні стратегії. Незважаючи на зниження дохідності за ОВДП, яке почалося наприкінці 2019 року (рис. 4.18) банківські установи не змінили свою інвестиційну поведінку на ринку у сторону орієнтації на збільшення кредитного портфеля. Звісно, показник є досить усереднений, враховує номінальну дохідність ОВДП, що випущені в різних валютах – гривнях, доларах, євро. Проте він демонструє загальноринкову тенденцію. Так, найвищим рівень середньої номінальної дохідності за ОВДП, що перебувають в обігу, був 2019 року. У наступні періоди рівень дохідності почав падати, що знайшло своє

[696] Граждан О. Забагато держави: що таке фіскальне витіснення і чому це суттєва проблема для економіки. URL : https://ucap.io/zabagato-derzhavy-shho-take-fiskalne-vytisnennya-i-chomu-cze-suttyeva-problema-dlya-ekonomiky/

відображення в попиті на державні боргові інструменти України на внутрішньому ринку. Проте, незважаючи на таку ситуацію, частка банків у власності ОВДП зростала.

До того ж варто зазначити, що на тлі стійкої низхідної динаміки ставок банки України, які орієнтовані на консервативні стратегії, намагались зафіксувати дохідність шляхом купівлі ОВДП на термін від 3-х років. Це також стимулювало до вкладення у державні боргові інструменти.

6. Використання інструментів, які стимулюють купівлю банками України ОВДП. З 30 квітня 2020 року НБУ проводить регулярні тендери з короткострокового та середньострокового рефінансування. Водночас на момент початку таких тендерів облікова ставка була 6 %, а дохідність ОВДП – вищою. Практики зазначають, що спостерігається чіткий взаємозв'язок між темпами нарощення банками України портфеля ОВДП та зменшенням облікової ставки НБУ. За цих обставин, надаючи рефінансування банкам, НБУ не обмежує цільове використання залучених банками коштів. З огляду на те, що заставою під кредити рефінансування можуть бути ті самі ОВДП.

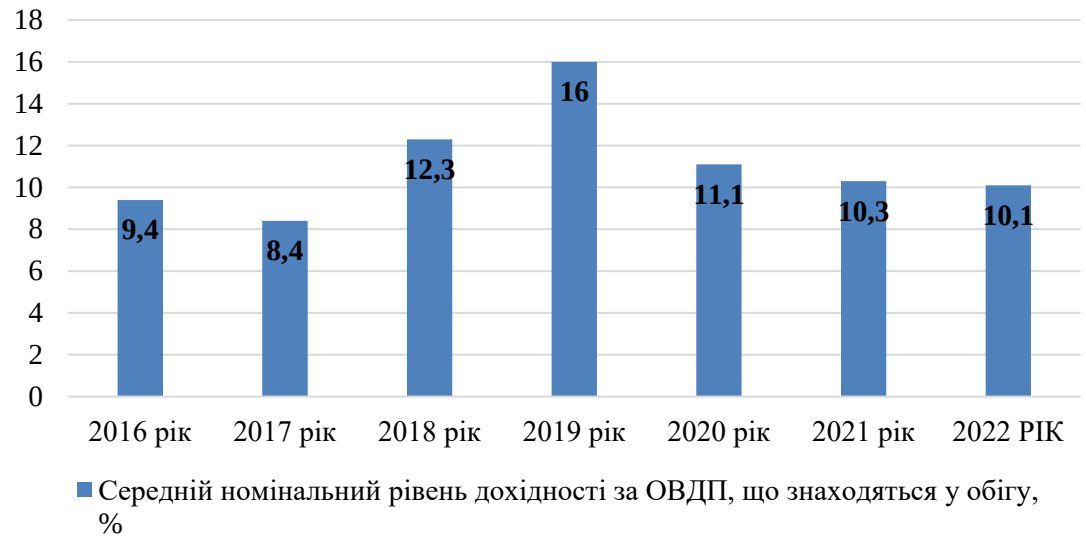

Рисунок 4.18 – Динаміка показника середньої номінальної дохідності за ОВДП, що перебувають в обігу у 2016–2022 роках

Джерело: розраховано та побудовано автором за[697].

[697] Статистика ОВДП, які перебувають в обігу / Міністерство фінансів України : вебсайт. URL : https://mof.gov.ua/uk/ovdp-shho-perebuvajut-v-obigu

Ключовим у цьому випадку балансуючим та регулюючим інструментом виступає відсоткова ставка. Динаміка ставок на ринку капіталів України відображена на діаграмі (рис. 4.19). Ціноутворення на ринку капіталу не відбувається ізольовано, адже до уваги беруться діючі ставки, що визначають вартість кредитних послуг, ціну залучення депозитів, інфляцію, облікову ставку.

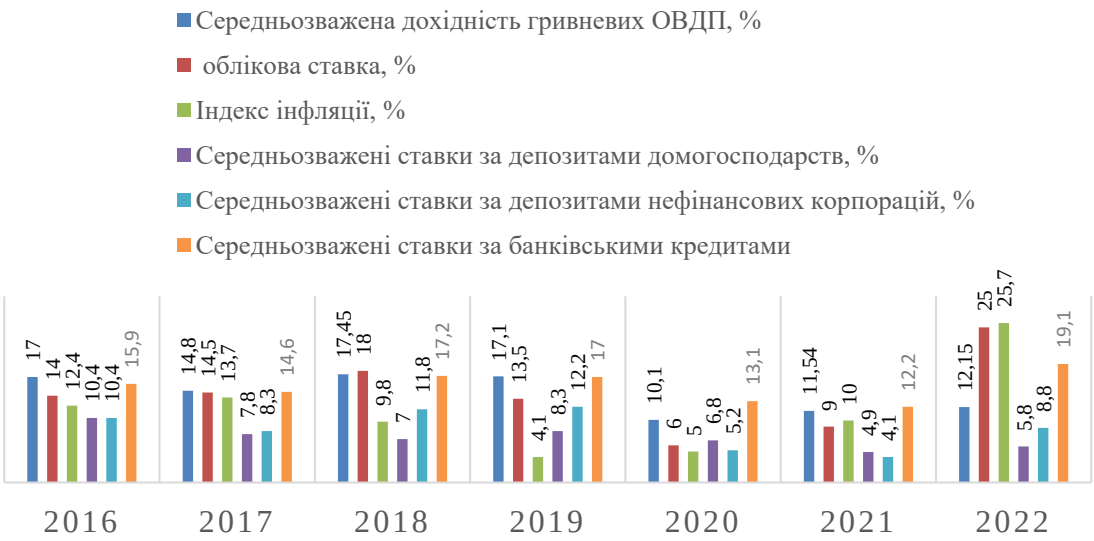

Рисунок 4.19 – Динаміка ставок на ринку капіталів України у 2016–2022 роках, %

Джерело: побудовано за[698].

Середньозважена дохідність ОВДП, що випущені у гривні за роками ілюструє варіативну динаміку. Найвищими середні ставки за державними облігаціями були 2018 року, найнижчими – 2020 року. Звісно, що різні випуски, які здійснювались у межах певного року, різняться за ставками, а в дослідженні розглядається усереднений показник. До того ж дохідність державних облігацій відрізняється залежно від терміну, хоча й відсутня чітка кореляція термін / дохідність.

Практика ціноутворення на ринку капіталів завжди використовує як «базова» ставка для визначення умов залучення фінансування на ринку капіталу дохідність державних боргових цінних паперів. Тут можна виокремити два напрями ціноутворення:

використання як «еталону» дохідності найменш ризикового фінансового інструменту;

використання як «еталону» найбільш схожого за інвестиційними характеристиками фінансового інструменту.

[698] Статистика фінансового сектору. НБУ. URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms

Але в будь-якому випадку державні боргові фінансові інструменти так чи інакше задають тренд на кредитному ринку й індукують попит та є ключовим орієнтиром для суб'єктів фінансового ринку.

Варто погодитися з Т. Богдан, яка, досліджуючи обґрунтованість ставок за державними борговими інструментами, зазначає, що на рівень ставок впливає як базова ціна грошей у національній економіці, так і різноманітні фактори ризику (валютні, інфляційні ризики, ризики платоспроможності держави), які визначають рівень ризикових премій у складі позичкового відсотка. Водночас допускається, що пропозиція та ціна позичкового капіталу для держави залежать також від обсягу внутрішніх заощаджень, приросту грошової маси, залучення іноземного капіталу. Причинами необ'єктивних ставок за ОВДП, які не відповідають закономірностям і тенденціям розвитку фінансово-кредитної системи України, є монопольна змова інвесторів, адміністративний тиск емітента, розміщення конкуруючих фінансових інструментів тощо[699].

Розглядаючи конфігурацію ставок на ринку капіталу в аналізованому періоді, зазначається так зване «відсоткове сприяння» попиту на ОВДП порівняно з іншими інструментами. Для прикладу, середньозважені ставки за ОВДП у гривні впродовж усього періоду були вищими ніж ставки за депозитами. Це означає, що суб'єктам фінансового ринку, що володіють тимчасово вільними фінансовими ресурсами, з огляду на можливість отримання прибутку інвестиційно більш привабливими стають ОВДП. Така ситуація притаманна як для ставок за депозитами фізичним особам, так і зі ставками юридичним особам. До того ж зменшення притоку депозитів у банківську систему може спричинити зниження кредитної активності.

Якщо аналізувати співвідношення облікової ставки та середньозваженої ставки за ОВДП, варто зауважити, що в аналізованому періоді, крім 2018 та 2022 років, спостерігається перевищення останніх. Це означає, що фактично банки мають можливість залучати кредити рефінансування, а отримані ресурси успішно розміщувати в ОВДП.

[699] Богдан Т. Визначальні фактори впливу на рівень відсоткових ставок за ОВДП та економетричні моделі відсоткових ставок. *Вісник НБУ.* 2012. Листопад. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vnbu_2012_11_5

Водночас ситуація зі ставками за банківськими кредитами лише сприяє цьому. Адже ставки за кредитами банків або нижчі, або ж трохи перевищують ставки ОВДП. З огляду на розглянуті вище фактори очевидно, що ОВДП залишаються більш привабливим інструментом інвестування порівняно з кредитами.

У цілому попит на гривневі ОВДП зростає порівняно з іншими простими інвестиційними інструментами (такими як банківський депозит) через ряд загальних причин:

– низька ризиковість та висока надійність операцій із ОВДП;

– порівняно вищий рівень дохідності за ОВДП;

– приваблива система оподаткування доходу, отриманого від інвестування.

Фактично дохід, отриманий від операцій з державними борговими цінними паперами, не оподатковується податком з доходів фізичних осіб, а з 2020 року і військовим збором;

– ліквідність, що визначається можливістю продати ОВДП на вторинному ринку.

У контексті дослідження ефективності взаємодії боргового та банківського сегментів доцільно звернути уваги не лише на збільшення частки банків серед власників ОВДП. Будучи власниками інвестиційних ресурсів, домогосподарства та нефінансові корпорації також обирають ОВДП як інвестиційні інструменти. З одного боку, це оцінюється позитивно. Проте основним акцентом є те, що ОВДП має ряд переваг для інвесторів. З огляду на те, що ставки за ОВДП є вищими, а можливості їх державної підтримки на конкурентному рівні досить широкі, можна стверджувати, що ринок альтернативних приватних інструментів може зазнати негативного впливу. Для прикладу, банківські депозити – це інвестиційні ресурси, що спрямовуються на розвиток національної економіки, а ОВДП – це позика державі на покриття бюджетного дефіциту (у сучасних умовах насамперед пасивного). Тобто стосовно формування інвестиційного капіталу для розвитку економіки держава мала б стимулювати вкладення заощаджень населення саме в банківські депозити, адже відсутність кредитних ресурсів загострить проблеми реального сектору економіки[700].

[700] Матвійчук Н. М., Теслюк С. А., Боричевська І. Г. Банківські депозити та ОВДП як альтернативні об'єкти вкладення коштів. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. URL : https://economyandsociety.in.ua/index. php/journal/article/view/294/282

В. І. Рудевська та Б. О. Слуцький у своєму дослідженні зазначають, що уряд, реагуючи на жорстку монетарну політику Національного банку України, підвищував дохідність випущених облігацій внутрішньої державної позики, все більше мотивуючи банки до інвестування вільних коштів у цей інструмент, ризики за яким суттєво менші, порівняно з ризиком кредитування суб'єктів господарювання, оскільки облігації внутрішньої державної позики – це був практично безризиковим інструментом, погашення якого гарантує держава як суверен[701]. Проте, якщо звернути увагу на дані діаграми (рис. 4.19), не завжди спостерігається синхронність змін облікової ставки, рівня інфляції та середньозваженої ставки за ОВДП у гривні. Це підтверджує, що політика ціноутворення на ринку державного боргу залишається досить регульованим процесом, який інколи порушує ринкові закони.

Усе більше практиків та науковців звертають увагу на те, що таке стимулювання з боку регуляторів у державному борговому сегменті спричиняє ефект витіснення. Так, змість того, щоб стимулювати кредитування національних виробників та підвищувати ділову активність і економічне зростання, держава, через участь державних банків у викупі ОВДП, фінансує споживчі видатки державного бюджету за рахунок коштів вкладників.

Отже, у контексті дослідження питання взаємодії боргового та банківського сегментів, ефективність якої перебуває у площині гармонізації боргової та монетарної політики держави, для формування такої системи перерозподілу фінансових ресурсів в економіці, яка б забезпечила її зростання. У цьому руслі постає питання кількісного виміру присутності державних боргових цінних паперів на національній інвестиційній платформі.

Тому звернемо увагу на кількісні орієнтири присутності боргових інструментів на ринку капіталу. Адже дотримання нормативів концентрації фінансових інструментів одного емітента на ринку, зокрема держави, спонукає до витіснення інших. Заслуговує на увагу погляд О. В. Собкевич, яка пропонує використовувати показники

[701] Рудевська В. І., Слуцький Б. О. Банківське кредитування реального сектору економіки як альтернатива інвестуванню в державні цінні папери в умовах невизначеності. *Інфраструктура ринку.* 2022. № 65. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2022/65_2022/30.pdf

відношення дохідності ОВДП до темпів зростання ВВП та частки ОВДП у сумі державного боргу та відзначає порогові значення[702]. Науковиця визначає нормативи кожного з показників: перший показник (менше рівне 1), а другий показник більше 70 %.

Частка державного боргу, що сформований за рахунок продажу ОВДП, у структурі не перевищує задане значення і коливається в діапазоні 35–41 %. Проте з огляду на пропозицію цінних паперів на ринку (що розглядається нижче) загроза перевантаження ринку цінних паперів облігаціями внутрішньої державної позики створює передумови для виникнення ефекту витіснення на ринку державного боргу.

Щодо показника співвідношення середньозваженої ставки за ОВДП стосовно темпів зростання ВВП, який аналізувався у період 2016–2021 рр., демонструє варіативну динаміку. Як зазначалось вище, межа цього показника – 1. Це означає, що вартість залучення фінансових ресурсів на внутрішньому ринку не повинна зростати та бути більшою за темп нарощення ВВП у країні.

Рисунок 4.20 – Кількісні показники, що характеризують частку державного боргового сегмента на ринку

Джерело: побудовано автором.

[702] Собкевич О. В. Розвиток фондового ринку України як чинник підвищення рівня економічної безпеки держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави». К., 2008. 20 с.

Так, динаміка показника демонструє перевищення допустимої норми у 2019 та 2020 роках. Ці періоди зазначаються тим, що ставки за облігаціями внутрішньої позики є більшими, ніж темпи зростання ВВП. Зокрема, можна припустити, що причинами таких трендів 2019 року стало деяке збільшення рівня відсоткових ставок за державними облігаціями, що здійснювалося з метою залучення на ринок нерезидентів та підвищення інвестиційної привабливості державних боргових цінних паперів. Тоді завдяки залученню нерезидентів до купівлі гривневих ОВДП Україна отримала 4 млрд дол. Безумовно, для української економіки це стало позитивним явищем, адже спричинило укріплення національної валюти на 19 % наприкінці 2019 року. Проте різке зміцнення національної валюти негативно відбилося на експортерах, адже причиною цього стало не зростання економіки в цілому, а надходження коштів з-за кордону від продажу боргових інструментів.

Легко припустити, яких значень набуде зазначений показник за 2022 рік, що зазначається форс-мажорними обставинами, які критично навантажують систему державних фінансів та економіку в цілому. Так, за підсумками трьох кварталів 2022 року, прогнозується зменшення ВВП більше ніж на 30 %. У таких умовах можливості запозичень звужуються і перебувають за межами науково обґрунтованих норм державних запозичень.

Процеси ціноутворення у державному борговому сегменті завжди варто оцінювати в межах глобального ринку. Це пов’язано з тим, що чим вищий відсоток, тим вища ймовірність дефолту країни-емітента таких цінних паперів. Дохідність державних облігацій та облікова ставка взаємопов’язані. Покращення макроекономічної ситуації у країні супроводжується зниженням облікової ставки, що зі свого боку збільшує попит на державні облігації. Водночас зростання попиту на державні облігації слугує приводом до зменшення дохідності за ними. Проте на практиці, враховуючи необхідність залучити фінансові ресурси для фінансування обслуговування державного боргу, держава використовує агресивну боргову політику, безпідставно змінює дохідність за борговими інструментами, що спостерігається в Україні в аналізованому періоді.

Дані діаграми (рис. 4.19) ілюструють тенденції у зміні облікової ставки Національного банку України та дохідність ОВДП. Вибірка середньозваженої дохідності здійснювалась шляхом моніторингу

помісячних траншів розміщень ОВДП. Тісна кореляція між розміром облікової ставки та середньозваженої дохідності за ОВДП не завжди спостерігалась. Підґрунтям зниження облікової ставки є реальні покращення економічної ситуації, яке провокує зростання попиту на боргові цінні папери держави та зниженню дохідності за ними. Особливо показовим є випуск ОВДП на початку 2020 року. У січні, коли облікова ставка НБУ перебувала на рівні 18 %, гривневі ОВДП були реалізовані серед нерезидентів за середньозваженою ставкою 10,2 % (у гривні) та 3,38 % (у доларах). На початку лютого 2019 року облікова ставка знизилась, чому повинно було передувати покращення ключових макроекономічних індикаторів. Водночас попит на випущені державні облігації знизився, як наслідок – їх розмістили за вищими ставками, ніж у попередньому місяці (залежно від строку обігу). Це свідчить про те, що інвестори – нерезиденти насамперед беруть до уваги реальну макроекономічну ситуацію, а не орієнтуються на монетарну політику центрального банку.

Досліджуючи взаємодію кредитного та державного боргового сегментів економіки України, варто також звернути увагу на концентрацію державних боргових цінних паперів на ринку. Так, шляхом вирахування частки боргових цінних паперів, що випущені органами державного управління у сукупній емісії боргових інструментів резидентів, вдалось виявити, що їх частка на ринку є переважною та ілюструє зростаючу динаміку. Фактично ринок боргових інструментів на 95 % заповнюють цінні папери держави (рис. 4.21). Мізерна частка припадає на боргові інструменти інших суб'єктів – НБУ, інших депозитних корпорацій, фінансових та нефінансових корпорацій. Отже, розглядаючи борговий сектор ринку цінних паперів можна зробити висновок, що він є малодиверсифікованим з концентрацією боргових інструментів держави. Можливості інвестування, зокремабанківських установ, звужуються ринковою пропозицією. Ринок боргових інструментів представлений державними інструментами, що фактично свідчить про відсутність конкуренції за позиковий капітал за повної відсутності боргових інвестиційних альтернатив. Така насиченість ринку цінних паперів державними борговими інструментами підсилює витіснення на ринку.

Рисунок 4.21 – Державні боргові інструменти
на ринку цінних паперів України у 2016–2022 роках, %

Джерело: обраховано за[703].

Отже, координація взаємодії банківського і боргового сегментів полягає в гармонійній узгодженості фіскальної та монетарної політики. Як свідчать численні дослідження, включаючи поточне, окремі прорахунки в економічній політиці стають причиною перманентних загроз і дисбалансів. С. М. Швець, спираючись на кількісні виміри та обрахунки, визначив, що з 2006 по 2020 роки Україна нарощувала реальний ВВП, вкладаючись у середньому щорічно лише на 0,3 %, що фактично означає, що економіка не розвивається, а ключові причини криються у прорахунках реалізації економічної політики та викликають порушення фундаментальних економічних законів[704]. Збільшення частки ОВДП у портфелях банків негативно відображається на пропозиції грошей та звуженні інвестиційного потенціалу реального сектору економіки. Має місце ефект витіснення, який виникає через транзитний канал фінансування державного боргу на внутрішньому ринку. Виникнення таких дисбалансів визначають темпи зміни ВВП, що підтверджують розрахунки. Саме тому в умовах нарощення дефіциту державного бюджету, враховуючи негативні макроекономічні наслідки через виникнення ефекту витіснення, варто обмежити внутрішні запозичення. Адже

[703] Статистика фінансового сектору. НБУ. URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms

[704] Швець С. Внутрішні дисбаланси та економічне зростання в Україні у площині фіскально-монетарної проблематики. *Світ фінансів*. 2021. № 4(69). URL : http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1474/1480

можливості таких запозичень вичерпуються тоді, коли призводять до фіскального витіснення та спаду економіки. Один із варіантів пом'якшення негативних макроекономічних ефектів є спрямування коштів, отриманих на внутрішньому ринку державних запозичень на ефективні інвестиційні проєкти з високою капітальною віддачею.

Отже, проведене дослідження доводить неефективність взаємодії банківського та боргового сегментів економіки України в довоєнний та воєнний періоди. Водночас можливості повоєнної трансформації фінансового простору обмежуються перманентним накопиченням державної заборгованості та дефіцитним інвестиційним ринком. Існування ефекту витіснення, що має місце у процесі взаємодії банківського та боргового сегментів України, підтверджує аналіз кількісних показників і відносних індикаторів. Лише зважена та гнучка економічна політика, яка повинна фокусуватись на гармонізації боргової та монетарної складових та спрямовуватись на формування такої системи перерозподілу фінансових ресурсів в економіці, яка б забезпечила її зростання – єдина опція у процесі повоєнної трансформації фінансового простору України.

Вагома роль у формуванні та наступних трансформаціях фінансового простору у світі завжди належала страховій діяльності. В умовах цифровізації остання набула нових особливостей, що відкривають нові можливості розвитку. Їх характеристика для України має визначальне значення, а тому стане предметом подальшого дослідження.

4.5. Особливості та перспективи цифровізації страхової діяльності

Страховий ринок України є набагато меншим порівняно із ринками розвинених країн, що пояснюється слабкою позицією економіки, неналежним попитом на надання страхових послуг і недовірою суспільства до страхових компаній. Світові розвинені страхові компанії є найбільш активними гравцями на страховому ринку, оскільки набагато раніше запровадили цифрові технології у власній діяльності та пропонують клієнтам послуги онлайн страхування. Цифрове перетворення у страхуванні фокусується на автоматизації і створенні

більш розумніших та інноваційних технологій реалізації страхових продуктів. Саме штучний інтелект демонструє значні ринкові перспективи. Українським страховикам варто переймати зарубіжний досвід та активно реалізувати це у власній діяльності. На сьогодні люди розглядають найбільшу цінність цифровізації у її здатності приносити ефективність й економію коштів існуючим процесам у страховій галузі, і ні в якому разі не вбачають у цьому руйнівну силу в розробці й розповсюдженні страхових продуктів. Логічною відправною точкою для страховиків, які прагнуть скористатися перевагами цифровізації, є ефективність, що пов'язана з управлінням даними й адмініструванням. Можливість страхових компаній упорядкувати такі внутрішні процеси є надзвичайно привабливою. Проте існує коло особливостей, властивих цифровізації, що можуть суперечити або бути неоднозначними згідно із чинними законами про страхування. У багатьох випадках такі закони були написані десятиліття тому, до появи більшості сучасних страхових технологій.

Теоретичні та практичні аспекти формування і розвитку цифровізації страхової діяльності в Україні досліджували у своїх працях як вітчизняні, так й зарубіжні вчені, зокрема: В. Д. Базилевич, С. А. Волосович, О. В. Гладчук, О. Р. Гудзь, І. М. Михайловська, Н. Г. Нагайчук, Р. В. Пікус, Н. М. Третяк, О. П. Ткаленко, О. О. Фоміна та інші. Однак, віддаючи належне науковим розробкам вітчизняних і зарубіжних учених, варто зауважити, що не всі питання, які пов'язані з розробкою практичних рекомендацій й обґрунтуванням науково-методичних засад щодо розвитку цифровізації страхової діяльності, потребують подальшого дослідження.

Цифровізація (у перекладі з англ. digitalization) – це запровадження цифрових технологій у всі сфери життя суспільства. Тобто це перехід діяльності із реального світу у світ віртуальний (онлайн). Більш детальне пізнання цифровізації передбачає насамперед розгляд основних термінів, які пов'язані із цим процесом, основними серед яких є: цифрові технології, їх споживачі, цифрова економіка, цифрова трансформація, цифрове суспільство, цифрові тренди та власне цифровізація (табл. 4.13).

Таблиця 4.13 – Основні терміни, які пов'язані з цифровізацією

№ з/п	Термін	Значення
1.	Цифрові технології	Інтернет речей, роботизація, кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, хмарні та туманні обчислення, безпілотні й мобільні технології, технології ідентифікації, блокчейн
2.	Споживачі цифрових технологій	Держава, бізнес та громадяни
3.	Цифрова економіка	Тип економіки, де головними факторами виробництва є цифрові дані: числові, текстові, використання яких дає можливість істотно збільшити ефективність, продуктивність, цінність послуг та товарів, а також побудувати цифрове суспільство
4.	Цифрове суспільство	Суспільство, що інтенсивно й продуктивно використовує цифрові технології для власних потреб, а також для досягнення й реалізації спільних економічних, суспільних та громадських цілей
5.	Цифрові тренди	– дані, що стають основним джерелом конкурентоспроможності; – розвиток сфери інтернету речей; – цифрові трансформації як окремих бізнесів, так і цілих секторів; – економіка спільного користування та віртуалізація фізичних інфраструктурних IT-систем; – штучний інтелект та цифрові платформи
6.	Цифрова трансформація або цифровізація	Перетворення наявних аналогових продуктів, процесів й бізнес-моделей організації, в основі якої лежить ефективне використання цифрових технологій

Джерело: [705].

Перехід від аналогових технологій до інноваційних цифрових в Україні розпочався не так давно, проте вже декілька років українці почали все частіше використовувати цифрові пристрої. Спочатку цифровізація розглядалася як рушійна сила для бізнесу, зокрема для оптимізації бізнес-процесів та поліпшення взаємодії із клієнтами. Трансформація була оцінена, відзначаючи переваги використання цифрових технологій, а саме:

– економія часу;

– новий рівень обслуговування;

[705] Волосович С. А., Фоміна О. О. Технологічні інновації на страховому ринку. *Вісник КНТЕУ.* 2018. № 5. С. 124–137. URL : http://visnik.knute.edu.ua/files/2018/05/11.pdf

– заохочення за придбання продуктів онлайн у вигляді знижок та бонусів;

– оптимізація та покращення комунікацій.

У Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України сформульовано ключові принципи цифровізації, схематично вони подані на рис. 4.22.

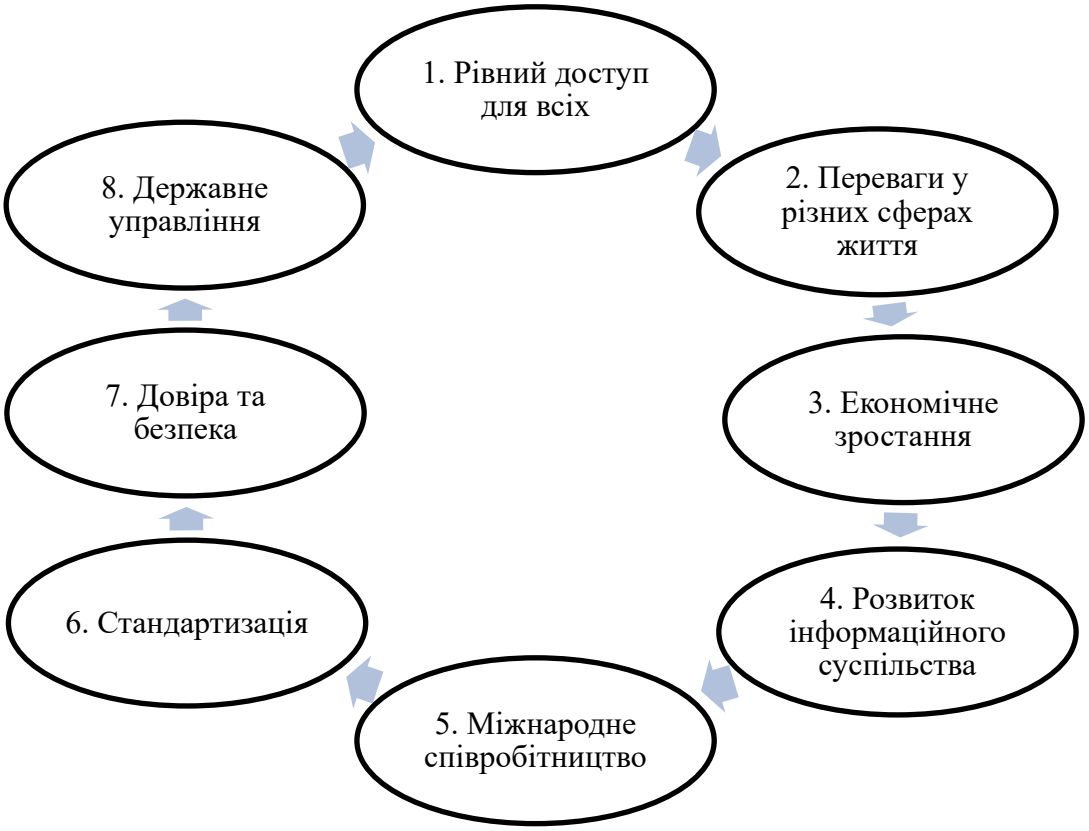

Рисунок 4.22 – Принципи цифровізації

Джерело: [706].

Дотримання принципів є визначальним для створення та реалізації переваг, які надають цифрові технології, та користування цими перевагами. Першим принципом є принцип рівного доступу до послуг, тобто цифровізація повинна забезпечувати кожному громадянинові рівний доступ до послуг, інформації й знань, які надаються на основі інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. Другим – є те, що цифровізація має бути спрямована на створення переваг у різних сферах повсякденного життя. Цей принцип передбачає підвищення якості надання послуг із охорони здоров'я й одержання освіти, створення нових робочих місць, розвитку підприємництва, транспорту, сільського господарства, захисту

[706] Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 167-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#n13

навколишнього природного середовища, запобігання катастрофам, сприяння подоланню бідності та гарантування громадської безпеки. Наступним принципом є економічне зростання шляхом підвищення ефективності, продуктивності й конкурентоспроможності за допомогою використання цифрових технологій. Цей принцип передбачає досягнення цифрової трансформації галузей економіки, сфер діяльності, набуття ними нових конкурентних якостей і властивостей.

Цифровізація має сприяти розвитку інформаційного суспільства й засобів масової інформації. Створення контенту, відповідно до національних чи регіональних потреб, сприяє соціальному, культурному й економічному розвитку та зміцненню інформаційного суспільства й демократії загалом. П'ятим принципом є те, що цифровізація має орієнтуватися на міжнародне, європейське й регіональне співробітництво для інтеграції України до Європейського Союзу, а також виходу на європейський та світовий ринок. Стандартизація є основою цифровізації, одним з головних чинників її успішної реалізації. Побудова тільки на національних стандартах цифрових систем, платформ й інфраструктур, що мають бути використані громадянами, бізнесом і державою для участі, конкуренції та успіху в глобальній економіці та на відкритих ринках, неприпустима. Цифровізація має супроводжуватися підвищенням рівня довіри та безпеки. Так інформаційна безпека, кібербезпека, захист персональних даних, недоторканність особистого життя й прав користувачів цифрових технологій, зміцнення і захист довіри в кіберпросторі є передумовами одночасного цифрового розвитку й відповідного запобігання супутнім ризикам, їхнього усунення і управління. І останнім принципом є принцип державного управління, тобто головними завданнями держави на шляху до цифровізації країни є корегування вад ринкових механізмів, подолання інституційних й законодавчих бар'єрів, започаткування проєктів цифрових трансформацій національного рівня і залучення відповідних інвестицій, а також стимулювання розвитку цифрових інфраструктур.

Тобто цифровізацію варто розглядати як інструмент, а не як самоціль. За системного державного підходу цифрові технології стимулюватимуть створення робочих місць, збільшення продуктивності, темпів економічного зростання та якості життя громадян.

Страхування є одним з найстаріших фінансових ринків у світі. Тож не дивно, що цій індустрії був притаманний повільний розвиток, який завантажений ручною роботою й трудомісткими процесами. Проте останнім часом усе починає рухатись до змін. Нова конкуренція з боку провідних компаній і новітніх технологій змушують страхові

компанії переглянути власну стратегію. Їм потрібні інноваційні рішення, щоб вони могли справлятися із конкуренцією, зберігати любов й довіру клієнтів і збільшувати цінність їхнього життя.

За всю свою історію страхова діяльність зазнала декількох фундаментальних технологічних інновацій. Усього варто виділити основні чотири етапи розвитку страхової діяльності в Україні, характеристика яких подана в табл. 4.14. По-перше, це запровадження актуарних розрахунків, що стало основою сучасної страхової справи. По-друге, це використання праці страхових агентів, яке стало основою масового страхування. По-третє, це застосування комп'ютерів й інформаційних технологій, що спростило реалізацію багатьох бізнес-процесів у страхуванні. Серйозною допомогою для розширення страхового ринку на сьогодні є використання потенціалу інформаційно-комп'ютерних технологій та інформаційних мереж. Варто зазначити, що в цьому напрямі важливим є цифрова трансформація, тобто цифровізація, яка передбачає впровадження сучасних технологій у бізнес-проєктах різних суб'єктів господарювання. Цей підхід полягає у такому:

– використання сучасного обладнання та програмного забезпечення;

– фундаментальні зміни щодо управління;

– підвищення ефективності корпоративної культури й зовнішніх комунікацій.

Таблиця 4.14 – Етапи розвитку цифровізації

Етап	Період	Характеристика
Перший	1990–2000 роки	Формування необхідної інфраструктури для забезпечення доступу до інформації через інтернет, сайти переважно призначалися лише для читання інформації, а не її розміщення чи просування. Запровадження актуарних розрахунків
Другий	2000–2010 роки	Користувачі особисто стали активними учасниками створення й накопичення даних
Третій	2010–2020 роки	Ера соціальних мереж та месенджерів – додатків для обміну миттєвими повідомленнями
Четвертий	З 2021 року	Побудова так званого нейронету, тобто мережі, де комунікації між людьми, тваринами й речами здійснюватимуться на принципах нейрокомунікації, використання штучного інтелекту та інтернету людей, речей, даних, процесів

Джерело: [707].

[707] Гладчук О. М. Стан та перспективи розвитку співпраці банків і страхових компаній у процесі ринкових перетворень. *Фіскальна та монетарна політика економічного розвитку України* / Чернівец. нац. ун-т імені Ю. Федьковича, 2020. С. 167–188.

В епоху цифровізації на зміну традиційним офісним компаніям приходять так звані компанії-платформи, формуються підходи до побудови бізнес-процесів. Так, мобільні технології, соціальні мережі, хмарні сервіси, інтегровані пристрої, великі дані й різні аналітичні інструменти впливають на потенціал людського капіталу. Будь-які компанії використовують цифрові інновації з метою кардинального перегляду функціонування та власних конкурентних переваг, підвищення продуктивності праці, користі для клієнта, а також збільшення прибутку. Саме страхові компанії зацікавлені у базових інноваціях цифрової економіки. Завдяки стрімкому розвитку цифрових технологій в останнє десятиліття споживачі опинилися у більш вигідному становищі, тому що навчилися користуватись значними обсягами інформації, самостійно знаходити потрібні дані тощо. Перенесення частини організаційних моментів страхової діяльності в інтернет-простір надає потенційним і реальним клієнтам страхової компанії нові можливості, зокрема:

1) залишаючись вдома, скласти загальне уявлення про страховий ринок, страховика і його послуги;

2) самостійно розрахувати тарифи, використовуючи страховий калькулятор;

3) одержувати онлайн-консультації з різних питань страхування;

4) оцінювати ризик стосовно потенційного об'єкта страхування;

5) надати заявку на укладання страхового договору, а також укласти договір та сплатити страховий внесок;

6) оповістити страховика про настання страхового випадку.

Процеси цифровізації поступово впроваджуються на національному страховому ринку. З кожним роком збільшується кількість страхових продуктів, які продаються онлайн, розвиваються сервіси віддаленого врегулювання збитків та впроваджуються мобільні додатки. На сьогодні деякі страховики пропонують до 7 страхових продуктів, що можна придбати чи замовити онлайн, це традиційно досить класичні продукти, які не потребують додаткового андерайтингу із боку страхових компаній. Страхові компанії одними із перших на фінансовому ринку отримали право укладати електронні страхові договори у сфері обов'язкового страхування автоцивільної відповідальності власників транспортних засобів. Рівень діджиталізації страхової діяльності можна відслідкувати й за інформаційним наповненням її офіційного

вебсайту. Діджиталізація допомагає швидко і в доступній формі отримати інформацію про будь-яку фінансову установу, тому одним з позитивних моментів її запровадження стає формування відкритого в інформаційному сенсі страхового ринку.

Під цифровізацією варто розуміти не тільки процес оцифрування інформації та поширення її через сучасні канали телекомунікації, але й процес впровадження нових телекомунікаційних технологій з метою поліпшення обслуговування клієнтів страхової компанії. Оскільки кінцевою метою цифровізації є саме покращення у сфері обслуговування певної категорії споживачів тих або інших послуг. На страховому ринку використовуються сучасні діджитал-технології, детальну характеристику яких наведено в табл. 4.15.

Таблиця 4.15 – Сучасні діджитал-технології страхового ринку

№ з/п	Технологія	Характеристика
1	2	3
1.	Вебсайт	Сукупність вебсторінок, які є доступними в мережі «Інтернет», які об’єднані за змістом та навігацією під єдиним доменним ім’ям. На них розміщуються елементи діджитал-технології: страховий калькулятор, оплата онлайн, магазин страхових послуг та посилання на мобільні додатки
2.	Соціальна мережа	Інтернет-програма, що допомагає окремим особам спілкуватися й встановлювати зв’язки між собою, використовуючи набір інструментів
3.	Чат-бот	Комп’ютерна програма, що розроблена на основі нейромереж і веде розмову за допомогою слухових чи текстових методів
4.	Вебфорум	Додаток для організації спілкування відвідувачів вебсайту, форум пропонує набір розділів для обговорення, робота якого полягає у створенні користувачами тем у розділах та подальшому обговоренні всередині цих тем
5.	Відеотелефонія	Технологія, яка надає можливість прийому й передачі аудіо- та відеосигналів користувачам у різних місцях для спілкування між ними у режимі реального часу
6.	Відеохостинг	Сервіс, який надає послуги із розміщення відеоматеріалів на певну тематику

Продовження таблиці 4.15

1	2	3
7.	Хмарні технології	Послуги, які включають надання дискового простору для розміщення інформації на сервері і можливість зберігання своїх даних, ділитися із ними в разі потреби
8.	Телематика	Технічний пристрій, основним завданням якого є формування інформації про стиль поведінки водія за кермом. Інформація в онлайн-режимі передається страховій компанії, а результатом може бути пропозиція індивідуального страхового тарифу
9.	Автоматизовані системи перевірки достовірності страхових полісів	Комп'ютерні програми із широкою базою даних, що надають змогу перевірити достовірність страхового договору й термін його дії

Джерело: [708].

Наприклад, у Європі вебсайти є одним із основних джерел продажів діджитал продуктів. Користувачів приваблює можливість порівняти продукти різних компаній, проаналізувати їх плюси та мінуси і зробити оптимальний вибір на одному майданчику. Страхові компанії співпрацюють з маркетплейсами: по суті, вони не докладають особливих зусиль для просування свого продукту, а займаються ключовою діяльністю, тобто розробляють нові продукти та модернізують старі. Страхові компанії повинні бути релевантними, коли йдеться про інтерфейси – будь-то через бізнес для бізнесу чи бізнес, що орієнтований на споживача. Страховики мають розуміти, що недостатньо тільки продавати вигідні страхові плани. Вони також мають надавати можливість клієнтам проводити надійні онлайн-транзакції. Також клієнт повинен мати можливість розпочати розмову із менеджером, придбати товар по телефону та обрати певні функції та умови свого страхового полісу невиходячи з дому.

На сьогодні, переважна більшість страхових компанії в Україні працює без чіткої стратегії розвитку й бізнес-моделі. Особливості ціноутворення призводять до формування концентрованої структури страхового портфеля, недиверсифікованості продуктів і ризиків страхування. У результаті демпінг страховиків ще більше поглиблює

[708] Полчанов А. Ю. Особливості розвитку страхування в умовах поширення інтернету. *Вісник ЖДТУ.* 2019. № 1 (71). С. 256–260.

проблеми на ринку. Саме через недоліки чинного законодавства й, зокрема, регуляторної політики на страховому ринку послуги використовуються для зниження бази оподаткування. Тобто діяльність деяких страхових компаній України спрямована на виведення капіталу, легалізацію доходів, одержаних незаконним шляхом, оптимізацію податків, зокрема шляхом конвертації безготівкових коштів у готівку. Діяльність компаній, що надають послуги зі страхування життя, на сьогодні спрямована на залучення клієнтів за короткостроковими договорами страхування. Нестача продуктів для залучення саме довгострокових ресурсів не дає можливості бізнесу розвиватись і ставати стійкішим.

2019 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг», тобто так званий закон про «спліт», згідно з яким з 1 липня 2020 року Національний банк України (далі – НБУ) стає регулятором і наглядовим органом на страховому ринку[709], головною метою якого має бути формування стійкого, платоспроможного, конкурентного ринку страхування в Україні з належним захистом прав споживачів страхових послуг. З метою досягнення цієї мети НБУ запровадив нову модель регулювання страхового ринку, що враховує положення директив Європейського Союзу, світові практики регулювання й нагляду за ринком страхування, перестрахування, а також особливості вітчизняного ринку страхування.

Після 1 липня 2020 року стратегічною ціллю Національного банку України у сфері страхування був розвиток і підтримка платоспроможного, фінансово стійкого, конкурентного й стабільного страхового ринку, що забезпечуватиме належний захист прав споживачів й надаватиме страхові послуги та продукти, які відповідають потребам населення та економіки. З метою зміни моделі регулювання й нагляду за страховим ринком НБУ враховує основні вимоги законодавства Європейського Союзу, які Україна просто зобов’язана виконувати відповідно до Угоди про асоціацію із ЄС, а особливо на даний момент, а також принципи Міжнародної асоціації органів страхового нагляду (IAIS). Основним завданням для НБУ 2020 року стало вжиття

[709] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.09.2019 № 79-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show

заходів для набуття членства в Міжнародній асоціації органів страхового нагляду, членами якої є 150 держав, для підвищення ефективності виконання власних функцій як регулятора страхового ринку.

Регулювання і нагляд за діяльністю страхових компаній, так само, як і нагляд за банківською діяльністю, здійснюється за ризикорієнтованим підходом. В основі реалізації ризикорієнтованого підходу закладені такі принципи:

1) пропорційності – регуляторні вимоги й інтенсивність нагляду визначаються на підставі розміру, значущості, складності бізнес-моделі та профілю ризиків страховика;

2) перспективного погляду – аналіз діяльності здійснюється з огляду на розуміння бізнес-плану, перспективи діяльності та потенційні ризики страхової компанії;

3) раннього виявлення та вчасного реагування – оцінка потенційних ризиків та їхнього виявлення на ранній стадії для своєчасної подальшої комунікації або вжиття відповідних заходів;

4) професійного судження – оцінка ґрунтується на вмотивованих й обґрунтованих висновках, які засновані на знаннях й досвіді, а також на комплексному і всебічному аналізі інформації;

5) правової визначеності – полягає у встановленні чітких й зрозумілих для дотримання вимог через систему законодавчих і нормативно-правових актів, включно із графіками приведення діяльності страховиків відповідно до нових вимог.

Національний банк України розробив підзаконні нормативно-правові акти для мінімальних вимог щодо розвитку справедливої практики ведення бізнесу, а також наглядові інструменти і дії в разі незастосування належної практики. Так, враховуючи важливу роль страхування для економічного зростання країни, а також визначену Законом України «Про Національний банк України» функцію сприяння стійкості економічного зростання та підтримки економічної політики Кабінету Міністрів України, НБУ докладає максимум зусиль для подальшого розвитку страхової діяльності за умови, що це не перешкоджатиме досягненню першочергових цілей і не ставитиме під загрозу фінансову стабільність держави. Національний банк України заохочує страхові компанії долучатися до популяризації страхування та підвищення обізнаності громадськості про переваги страхування шляхом просвітництва й інформування населення про переваги страхування порівняно із компенсаційними виплатами з державного бюджету в разі настання страхового випадку.

Для повної реалізації нової моделі регулювання й нагляду Національний банк України працює над розробленням проєктів законів та інших нормативно-правових актів, що ґрунтуються на основних вимогах законодавства ЄС до страхових компаній і перестраховиків, і враховують особливості страхового ринку України. Уже на етапі набуття функцій регулятора НБУ зосередився на розробленні пропозицій до проєкту Закону України «Про фінансові послуги та діяльність з надання фінансових послуг», проєкту нової редакції Закону України «Про страхування», проєкту нового Закону України «Про страхову дистрибуцію», внесення змін до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». Також Національний банк України працює над розробкою змін щодо нормативно-правових актів, які регулюють обов'язкові види страхування.

Страхування здійснюватиметься переважно у добровільній формі. Тобто планується значне скорочення видів обов'язкового страхування, що на сьогодні є неактуальними. Одна із проблем сфери обов'язкового страхування полягає в тому, що за певними видами обов'язкового страхування взагалі немає укладених договорів страхування і страхових виплат. У перспективі буде скасовано також державне регулювання ціноутворення щодо обов'язкових видів страхування, а саме щодо страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Для захисту інтересів страхувальників і застрахованих осіб Національний банк України планує вдосконалити регулювання діяльності страхових посередників шляхом запровадження процедури авторизації страхових та перестрахових брокерів, страхових агентів і фінансових консультантів. Буде вимагатися, щоб страхові посередники підтримували належний рівень професійних знань і компетентності, бездоганну ділову репутацію та дотримувалися стандартів ринкової поведінки.

Також в умовах цифоровізації світового ринку Національний банк України планує впровадити процедуру оцінки бізнес-плану компаній під час видачі ліцензії, зокрема реалістичності й можливості його виконання, який має відображати спроможність ліцензіата дотримуватися вимог щодо платоспроможності та ліквідності під час здійснення діяльності, а саме відображати природу ризиків або договірних зобов'язань, що компанія збирається брати на страхування. Надалі страхові компанії мають повідомляти регулятору про значні зміни

власних бізнес-планів. З'являються нові вимоги щодо прозорості структури власності страхових й перестрахових компаній, аналогічні відповідним вимогам до банківських установ. А страховики мають розкривати інформацію щодо всіх власників істотної участі, зокрема осіб, що мають можливість здійснення значного чи вирішального впливу на управління або діяльність страхової компанії незалежно від формального володіння, остаточних головних учасників страхової компанії та характер взаємозв'язків між ними.

Український страховий ринок лише освоює такий інноваційний напрям, як цифровізація, для якого потрібне детальне, поглиблене вивчення та проведення аналізу. Успішний розвиток страхових компаній вимагає швидкого розвитку. Саме запровадження цифрових технологій у сферу страхового бізнесу у сучасних умовах господарювання є розумним та необхідним економічним явищем. Для оцінювання цифоровізації страховиків варто насамперед розглянути такі маркетингові стратегії, як: розширення місткості ринку, яка актуальна для вітчизняних страховиків, стратегія захисту позицій, підвищення ринкової частки за існуючої місткості ринку. Порівняння маркетингових стратегій страховиків варто проводити за такими критеріями, які співвідносяться з новими елементами таких стратегій в умовах діджиталізації й посилення ролі бренду[710]:

– повнота місії страхових компаній;

– оприлюднення маркетингової стратегії на сайті страховика як документа, в якому описане стратегічне бачення його розвитку з точки зору маркетингу;

– перелік брендових маркетингових заходів, що спрямовані на збільшення рівня впізнаваності бренду та довіри страхувальників;

– запровадження нових страхових продуктів чи планування запуску нових страхових продуктів та їх просування на ринку;

– наявність активностей щодо корпоративної соціальної відповідальності;

– багато маркетингових каналів, що використовує страховик;

– використання діджитал маркетингових каналів з метою просування страхових продуктів.

[710] Цифрова трансформація страхової галузі. Чи достатньо швидко діють страховики. URL : https://forinsurer.com/news/22/08/10/41610

Щодо першого критерію, то в усіх страхових компаніях України сформульовані місії присутні. Проте ключовим фактором у правильній розробці маркетингової стратегії є чітка й зрозуміла всім стейкхолдерам місія компанії, що має відповідати на три основні запитання: що ми робимо, як саме ми робимо та навіщо ми це робимо? На сьогодні кожна з представлених на сайтах місій не цілком відповідає необхідним критеріям, щоб бути чіткою та зрозумілою для стейкхолдерів страхових компаній. Особливо у страховиків виникає проблема з відповіддю саме на запитання «яким саме?», яка є необхідною, зважаючи на те, що споживачі товарів і послуг бажають бачити не тільки констатацію бажань і цілей компанії, але й конкретні шляхи їх досягнення.

Станом на 01.09.2022 у Державному реєстрі фінансових установ (далі – ДРФУ) обліковувалося 140 страхових компаній, із яких 13 – компанії зі страхування життя (табл. 4.16).

Таблиця 4.16 – Кількість страхових компаній уподовж 2017–01.09.2022

Страхові компанії	Роки					
	2017	2018	2019	2020	2021	І півріччя 2022
Загальна кількість	294	281	233	210	155	140
зокрема СК non-Life	261	251	210	190	142	127
зокрема СК Life	33	30	23	20	13	13

Джерело: [711].

Усі страхові компанії в ДРФУ є ліцензіатами. У січні-лютому 2022 року із ДРФУ були виключені 10 страхових компаній-неліцензіатів, що були зареєстровані у зоні проведення бойових дій і АР Крим, а також 1 страхова компанія – після анулювання йому ліцензій як захід впливу. З початку військової агресії страховий ринок України зменшився на 5 учасників сегмента non-life: зокрема, 3 страховики – після анулювання ліцензій також як захід впливу, 1 страховик – після анулювання ліцензій за заявою та 1 страховик, що був у січні 2022 року включений до ДРФУ, однак так і не одержав жодної ліцензії на здійснення страхової діяльності. Станом на І півріччя 2022 року в 3 страхових компаніях тимчасово зупинено ліцензії на здійснення

711 Офіційний сайт Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/

страхової діяльності та 1 страховику було анульовано ліцензії. Основними причинами скорочення кількості страхових компаній Україні було встановлення жорстких вимог з боку регулятора та недобросовісна поведінка самих страховиків, втрата їх платоспроможності, фінансової стійкості від непербачуваних як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, відсутність ефективної бізнес-стратегії та ризик-менеджменту.

У табл. 4.17 подано кількість страхових компаній України, які мають свої офіційні сайти.

Таблиця 4.17 – Вітчизняні страхові компанії, які мають офіційні сайти

Показник	Кількість страхових компаній	Кількість страхових компаній, які мають офіційні вебсайти	Частка страхових компаній, які мають офіційні вебсайти, %	Частка страхових компаній, які не мають офіційних вебсайтів, %
Загальна кількість страхових компаній, з них:	140	118	84	16
Страхові компанії «non-life»	127	108	85	15
Страхові Компанії «life»	13	10	77	23

Джерело: [712].

Упродовж 2022 року із 140 страхових компаній в Україні 118 мають офіційні сайти, тобто 84 % має, а 16 % не має. Це є непоганим показником, тому що більшість страховиків роблять інформацію відкритою для своїх потенційних клієнтів і тим самим їх заохочують.

Сучасні страхові компанії України використовують у своїй діяльності такі елементи цифровізації, як страховий калькулятор, онлайн-магазин як з одним страховим продуктом, так і з двома і більше, онлайн-оплата, онлайн-кабінет і зв'язок із соціальними мережами, месенджерами та відеоплатформами (табл. 4.18).

[712] Офіційний сайт Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/

Таблиця 4.18 – Страхові компаній України, які використовують елементи цифровізації на офіційних вебсайтах, %

№ з/п	Елементи діджитал-технології	Страхові компанії «non-life»	Страхові компанії «life»
1.	Страховий калькулятор	23	–
2.	Онлайн-магазин, зокрема:	19	3
–	із одним страховим продуктом	6	–
–	із двома і більше страховими продуктами	13	–
3.	Онлайн-оплата	10	–
4.	Онлайн-кабінет	9	3
5.	Зв’язок із соціальними мережами, месенджерами й відеоплатформами	29	3

Джерело: [713].

Із 140 діючих страховиків онлайн-калькулятор використовує всього 23, що є найбільш популярним серед усього переліку. Онлайн-магазини є в 19 страховиків ризикового страхування та 3 страхування життя. Онлайн-оплата присутня в 10 страхових компаніях, а онлайн-кабінет – в 9. Це є досить малим показником, страховикам варто вдосконалювати свою діяльність, робити її інноваційною, цифровізованою, тому що сучасне суспільство надає перевагу саме таким. Основними діджитал маркетинговими каналами у страховій діяльності є:

1) Direct – це пряме залучення користувачів, коли користувачі самі вводять назву сайту в пошуковий рядок та потрапляють одразу на нього;

2) Email чи пошта – це комерційні розсилки листів на електронні адреси користувачів, що дали згоду на одержання рекламних чи інших матеріалів (переважно застосовується для повернення поточних користувачів, але не як основний канал залучення нових клієнтів);

3) Referrals – це реферальні посилання різніх сайтів, новинних порталів тощо із згадкою про сайт, який аналізується;

[713] Череп О. Г. Особливості розвитку вітчизняного страхового ринку як складової фінансового ринку. Напрями активізації страхової діяльності в умовах становлення цифрової економіки. URL : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/03/en2021-6-t2-39.pdf

4) Social – це залучення користувачів через соціальні мережі, зокрема платне закуповування PPC (price per click, ціна за клік) реклами на платформах Facebook, Instagram та рекламні інтеграції, які робляться із інфлуенсерами;

5) Organic search – це органічний пошук, коли користувачі самі шукають бренд страхової компанії чи застосовують актуальні ключові слова: «автоцивілка онлайн», «страхування життя», а через релевантість запитів до сайту обраного страховика пошукові системи показують його в топі видачі;

6) Paid search – це платний пошук, що включає у себе закуповування платної реклами за ключовими словами.

7) Display Ads – це показ рекламних банерів на різних сайтах.

Порівняємо вітчизняні страхові компанії із зарубіжними провідними страховиками щодо цифровізації їх діяльності, зокрема в сегменті брендових маркетингових заходів та каналів комунікації з потенційними клієнтами (табл. 4.19). Так, лише дві страхові компанії, а саме Уніка та MAPFRE, мають сформульовану маркетингову стратегію на власному сайті, відповідно у вигляді досягнень у рамках річного звіту, у вигляді виконаних цілей й у вигляді загального плану маркетингових заходів. Щодо Allianz Group, то вона має частково сформульовану маркетингову опубліковану стратегії у вигляді планів запуску страхових продуктів, водночас як вітчизняна ARX Страхування взагалі не має чи з певних причин не публікує власну маркетингову стратегію.

З аналізу брендових маркетингових заходів каналів комунікації можна сказати, що вітчизняні та зарубіжні страхові компанії володіють приблизно одним й тим же набором інструментів щодо просування власного бренду. У деяких моментах до прикладу ведення власного TikTok акаунту українська компанія ARX навіть випереджає закордонні, такі як Allianz Group й MAPFRE. Щодо комунікації про просування нових страхових продуктів на ринку, то такі страхові компанії, як ARX Страхування, Allianz Group та MAPFRE не надають на власних сайтах інформацію про нові страхові продукти, що планують запускати у майбутньому. Водночас страхові компанії Уніка та AXA Insurance активно комунікують про продукти, які запустили та над якими працюють зараз.

Таблиця 4.19 – Брендові маркетингові заходи та канали комунікації страхових компаній

№ з/п	Страховик	Основні брендові маркетингові заходи	Брендові канали комунікації
Вітчизняні страхові компанії			
1.	Уніка	Інформаційна підтримка бізнесу й персоналу, маркетинговий супровід процесу продажів – розробка рекламних й інформаційних матеріалів, які необхідні для запровадження й популяризації як нових, так й уже наявних онлайн продуктів і цифрових сервісів	Наявність соціальних мереж, Instagram, Facebook, Uniqa блог, чат-боти у Viber, Telegram
2.	ARX Страхування	Реклама на радіо, борди на вїздах в аеропорти, банери під час підключення до WiFi, ведення соціальних мереж, сіті-лайти та відеоборди	Facebook, Instagram, YouTube та TikTo
Зарубіжні страхові компанії			
1.	Allianz Group	Ведення соціальних мереж та закупка брендових запитів в усіх пошукових мережах	Google, Duckduckgo, Bing. Facebook, Instagram та власний блог
2.	AXA Insurance	Соціальні мережі, інфлуенс маркетинг з метою збільшення впізнаваності бренду, зовнішні заходи для потенційних страхувальників, спонсорська підтримка різноманітних заходів, спортивних змагань та запуск челенджів у соціальних мережах	Facebook, Instagram, власний блог, TikTok, а також Youtube та зовнішні статті
3.	MAPFRE	Брендова реклама в Інтернеті, зовнішня вулична реклама та інфлуенсери	Facebook, Instagram та власний блог

Джерело: [714].

До прикладу, Уніка швидко зреагувала на ситуацію на ринку під час пандемії та однією із перших почала пропонувати нові страхові продукти із більшим покриттям, зокрема від ускладнень коронавірусної інфекції, та запропонувала розширення лінійки програм

[714] FinTeh в Україні. URL : https://fintechua.org/news/uafic_openapi. ULR : statist/ data-supervision

накопичувального страхування життя, зокрема «Легкий старт: майбутнє» та «Легкий старт: діти», що активно рекламувала на своєму сайті. AXA Insurance «розповідає» про нові продукти у сфері екології й збереження довкілля. Пакет AXA France Libre Voiture є інноваційною моделлю, за якою клієнтам пропонується використовувати невеликий міський транспортний засіб із низьким рівнем викидів упродовж тижня і великий сімейний автомобіль у вихідні чи у відпустці, тим самим знижуючи загальні викиди, тоді як AXA Spain пропонує електричні скутери преміум-класу шляхом угоди із виробником електричних скутерів. Отже, за допомогою продуктів, що AXA Insurance пропонує й рекламує на власному сайті, вона підтверджує споживачам свої дійсні наміри щодо захисту довкілля й підтримки екологічних ініціатив. Тобто лише дві страхові компанії активно показують власні нові страхові продукти на сайтах і демонструють їх переваги. Хоча це і не є обов'язковою умовою створення якісної маркетингової стратегії, проте все ж бажаною, тому що доводить відповідність намірів страхової її реальним діям. Отже, все-таки доцільним є відображення страховиками на своїх сайтах інформації щодо нових страхових продуктів, тому що це є одним з етапів цифоровізації, а сучасний світ без цього ніяк.

Щодо корпоративної соціальної відповідальності, то це також є одним із основних елементів, які формують бренд страхової компанії, що приваблює страхувальників. З проаналізованих страхових компаній лише одна – ARX страхування – не має інформації про власну корпоративну соціальну відповідальність. Тоді як на офіційному сайті Уніка згадується про проведення заходів соціального маркетингу, які не мають за ціль збільшення фінансових показників компанії, а спрямовані на створення інших нематеріальних суспільних цінностей. Прикладом цих заходів є підтримка програми центру раннього розвитку для дітей із синдромом Дауна, яким Уніка довела серйозність власних намірів і відповідність місії реальним діям. Іншим кейсом корпоративної соціальної відповідальності є діяльність зарубіжної страхової компанії Allianz Group, що чітко констатує власні глобальні цілі, зокрема екологічність, стійкість, соціальність та суспільність, вказує конкретні кроки, які здійснює для досягнення цих цілей, тобто капітальні інвестиції у джерела відновлюваної енергії, менше споживання паперу

у середині компанії, перехід на діджитал paperless, а також інклюзія й підтримка різноманіття. Зі свого боку AXA Insurance чітко наголошує на глобальних цілях власного бізнесу й виокремлює три основні напрями свого розвитку: по-перше, це кліматичні зміни – зменшення вуглецевого сліду, по-друге, збільшення покриття страхуванням різних ризиків здоров'я, по-третє, відповідальне використання даних для збільшення IT-безпеки і кращого управління ризиком. Стразова компанія MAPFRE приділяє особливу увагу забезпеченню стійкості в усіх сферах: забезпечення різноманіття, політика недискримінації та екологічна стійкість. Страховик постійно комунікує про свої цінності й конкретні кроки для досягнення власних цілей у щомісячних та щоквартальних звітах. Отже, варто зазначити, що корпоративна соціальна відповідальність має зіставлятися з реальними діями страховиків і підкріплюватися результатами їх діяльності, наприклад специфічними страховими продуктами, що підтримують окремі ініціативи, такі як «AXA Insurance та екологія». Корпоративна соціальна відповідальність завжди працює на підвищення ефективності страхових компаній у довгостроковій перспективі.

Щодо наступних двох визначених критеріїв, то результати проведеного аналізу маркетингових стратегій як вітчизняних, так і зарубіжних страхових компаній за основними маркетинговими каналами, які використовуються ними для просування власного бренду та страхових продуктів, подані у табл. 4.20, яка була сформована на основі даних на офіційних сайтах страховиків. Відповідно до даних таблиці, незважаючи на схожі риси у формуванні маркетингових стратегій компаній, спостерігаються суттєві відмінності у їхній реалізації, у визначенні найбільш ефективних маркетингових заходів щодо просування як власного бренду, так і страхових продуктів, які пропонуються страхувальникам, а також відмінності в підходах до висвітлення окремих аспектів власної маркетингової стратегії у публічному просторі, до прикладу інформації про нові страхові продукти, які планують запускатися чи про корпоративну соціальну відповідальність.

Таблиця 4.20 – Порівняння маркетингових стратегій страховиків з позиції основних та діджитал-маркетингових каналів

№ з/п	Страхова компанія	Основні маркетингові канали	Використання діджитал-маркетингових каналів
Вітчизняні страхові компанії			
1.	Уніка	Соціальні мережі, блог, заходи для стейкхолдерів	Так – брендова реклама у пошуку
2.	ARX Страхування	Гібридна онлайн-модель продажів: залучення якісного продуктового трафіку на сторінку та робота сейлз менеджерів	Так – банери при підключенні Wi-Fi в терміналі, пошукова реклама в Google. Розсилка у Viber, Facebook, кооперація з блогерами
Зарубіжні страхові компанії			
1.	Allianz Group	Соціальні мережі, блог, мобільний додаток, статті в електронних та традиційних виданнях	Так – брендова реклама в пошуку, закупка ключових слів конкурентів, релевантних ключових слів за темою різних видів страхування
2.	AXA Insurance	Соціальні мережі, мобільний додаток, блог, статті, інфлуенц маркетинг, Display реклама, пошукова реклама та платна реклама у соціальних мережах	Так – брендова реклама, закупка трафіку із різноманітних каналів, нативна реклама, афіліат маркетинг, інфлуенс маркетинг
3.	MAPFRE	Соціальні мережі та блог	Так – брендова та перформанс закупка, нативна реклама і реклама у блогерів

Джерело: [715].

Для більш глибокого аналізу цифровізації страхової діяльності варто розглянути джерела трафіку та потенційних споживачів страхових продуктів, а також наявність мобільних додатків і кількість користувачів у них, що зі свого боку дозволить перевірити виконання страховиками заявлених маркетингових стратегій і використання ними діджитал-маркетингових каналів. У табл. 4.21 подані дані щодо присутності страховиків у діджитал-просторі через обсяги їх маркетингової діяльності в мережі «Інтернет».

[715] FinTeh в Україні. URL : https://fintechua.org/news/uafic_openapi. ULR: statist/ data-supervision

Таблиця 4.21 – Присутність страхових компаній у процесах цифровізації

Характеристика	Страхові компанії				
	Уніка	ARX Страхування	Allianz Group	AXA Insurance	MAPFRE
Обсяг щомісячних відвідувань сайта, шт	102 146	59 858	788 406	1 332 455	412 922
% користувачів з ноутбуку, %	61	36	66	52,72	53,58
Середній час на сайті, с	394	155	284	243	200
Наявні застосунки у Appstore	MyUniqa	MyARX, Casco SMART, Smart drive Allianz SE Events	Allianz Investor relations, well together	–	MAPFRE Salud, Autoservicio MAPFRE, MAPFRE Fin
Наявні застосунки у Google Play	My Uniqa, Uniqa Life	MyARX, Smart drive	Allianz My Health, Allianz Investor, Allianz Health and Care	AXA Pocket, MyAXA Fidelity	MAPFRE, Autoatendimento, MAPFRE Afin
Наявність рекламної видачі в пошуковій мережі Google	Так	Так	Так	Так	Так
Сайти, які посилаються на сайт страховика	1) privat24; 2) privatbank.ua; 3) wiki.andersenlab.com; 4) minfin.com.ua; 5) forinsurer.com.mtsbu.ua	1) privatbank.ua; 2) forinsurer.com; 3) pay.vodafone.ua; 4) m.srt.ua (продаж автомобілів; 5) minfin.com.ua	1) Webex.com; 2) Eu.degreed.com; 3) indeed.com (пошук роботи); 4) Dynatrace.com	1) Merchant.itsme.be; 2) peerlift.org (освітній портал); 3) Broadcom.com	1) Mapfre.com; 2) indeed.com; 3) Bumeran.com.pe; 4) Worldinsurancecompanies.com; 5) Pe.talent.com

Джерело:[716].

[716] FinTeh в Україні. URL : https://fintechua.org/news/uafic_openapi ; statist/data-supervision

Наприклад, зарубіжні страховики мають набагато більші обсяги трафіку на власних сайтах, що логічно із огляду на більші обсяги їх діяльності. Відсоток користувачів, які відвідують сайт із ноутбука або персонального комп'ютера, приблизно однаковий у всіх страховиків, крім ARX. Це пояснюється тим, що мобільного трафіку на діджитал-маркетингових платформах набагато більше, ніж десктопного. В усіх аналізованих страховиків наявні застосунки як в Appstore, так і в Google Play. Як в українських, так і в зарубіжних страхових компаніях застосунки поділені на life й non-life страхування. Також усі страховики мають рекламну видачу у пошукових мережах за брендовими запитами й великі сайти-реферали, із яких залучається трафік. Проте обсяг трафіку в українських і зарубіжних страхових компаніях із цих сайтів суттєво відрізняється, так само зарубіжні страхові залучають із подібних сайтів-рефералів більше трафіку й релевантних користувачів.

Зарубіжні страховки набагато більше уваги приділяють саме реферальним каналам залучення споживачів, а страховики України більше всього залучають користувачів напряму чи з органіки, яка також може посилюватися за допомогою SEO-оптимізації. Лише Уніка та Allianz мають значну частку трафіку, яка залучається із соціальних мереж, тоді як платну рекламу у пошукових системах використовує лише ARX. Щодо Email маркетингового каналу, то цей канал займає незначну частку в усіх страхових компаніях. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що страхові компанії України вже прямують до активного й широкого застосування цифровізації маркетингових каналів з метою залучення нових потенційних страхувальників і збереження вже наявних. Однак обсяги трафіку є ще невеликими, однак страховики намагаються тестувати різні маркетингові канали, досліджувати їх ефективність для залучення споживачів різних страхових продуктів.

На сьогодні страхові компанії поступово долучаються до активного використання маркетингових каналів як традиційних, так й інноваційних діджитал, з метою просування власного бренду та страхових продуктів потенційним страхувальникам. Проте лише деякі страхові компанії системно підходять до розробки маркетингової стратегії й наважуються на активне використання діджитал (цифровізації) маркетингових каналів. Переважно вітчизняні страхові компанії обмежуються придбанням реклами на брендові пошукові запити у пошукових

мережах. Тобто більшість вітчизняних страхових компаній займаються маркетингом за залишковим принципом, не розробляючи стратегічні плани розвитку і напрями комунікації з потенційними чи поточними страхувальниками, не працюючи активно із пізнаваністю бренду й донесенням інформації про власні страхові продукти суспільству. Аналіз маркетингових каналів українських і зарубіжних страхових компаній дав можливість обґрунтувати ряд заходів, які спрямовані на подальше вдосконалення маркетингових стратегій та їх виведення на новий рівень, а саме:

1) розширення каналів комунікації з потенційним споживачем страхових послуг, а також активне використання соціальних мереж для просування страхових продуктів і бренду страховика;

2) проведення ґрунтовніших маркетингових досліджень з метою визначення ядра своєї цільової аудиторії та портрету споживача страхових послуг;

3) посилення персоніфікації комунікації із потенційними й поточними страхувальниками, тому що це є глобальним трендом у маркетингу і створенні якісних товарів та послуг на ринку;

4) збільшення бюджетів на маркетинг, а особливо на діджитал-маркетингові канали для того, щоб мати можливість швидше протестувати канали залучення користувачів і віднайти найефективніші канали для конкретної ситуації на ринку, конкретного страхового продукту, цільової аудиторії та страхової компанії, тому що у разі недостатнього фінансування та залишкового підходу до маркетингових стратегій виділені кошти навіть під час правильного, проте недостатньо масштабного використання можуть не показати бажаного ефекту;

5) чітке формулювання цінностей компанії та власних цілей на ринку, принципів корпоративної соціальної відповідальності, щоб якісно виділяли страховика серед конкурентів;

6) більш системний підхід щодо створення маркетингової стратегії, яка б узгоджувалася з глобальними фінансовими та соціальними цілями страхової компанії.

Саме за умов дотримання вказаних вище рекомендацій і загалом приділення більшої уваги маркетингу та комунікації зі споживачами вітчизняні страхові компанії матимуть можливість підвищити пізнаваність бренду, залучити релевантних і зацікавлених споживачів та у довгостроковій перспективі підвищити показники ефективності діяльності і посилити власну позицію на ринку.

Формування і розвиток ефективної страхової діяльності потребує процесів цифровізації, а саме розробки ефективної політики для забезпечення страхової діяльності іноземних страхувальників, перестраховиків та створення розвиненої платоспроможної системи страхування. Сьогодення важко уявити без інформаційних технологій або інтернету. Особливо нині усе більше людей надають перевагу онлайн-покупкам. З метою поширення страхового бізнесу страхові компанії широко використовують інтернет-технології, укладаючи договори і здійснюючи продаж страхових полісів. Інтернет використовується для надання інформації страховими брокерами, на вебсайтах яких відображається інформація від найбільших страхових компаній.

Для пришвидшення процесів цифровізації страхової діяльності Національний банк України як орган-регулятор страхової діяльності на фінансовому ринку подав пропозиції про оновлення Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів». Метою оновлень є запровадження якісно нової моделі регулювання ринку обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів (ОСЦПВ) згідно з європейськими стандартами з урахуванням інтересів страхувальників і потерпілих осіб. Це зі свого боку дасть змогу підвищити довіру до такого виду страхування і сприятиме подальшому розвитку ринку ОСЦПВ. Для цього, по-перше, пропонують встановити нові стандарти якості страхового покриття. Зокрема, посилюється рівень захисту потерпілих у ДТП шляхом поступового (впродовж семи років) підвищення максимальних розмірів страхової виплати до розмірів, установлених у країнах Європейського Союзу. Якщо пошкоджено транспортний засіб, страхова виплата розраховуватиметься без вирахування зносу вартості його складових частин і деталей. Це забезпечить повне покриття витрат на ремонт транспортного засобу та приведення його до стану, який був до ДТП. По-друге, планується розширити і поглибити цифровізацію процесів укладання й обслуговування договорів ОСЦПВ. Так, передбачено відмову від укладання договорів ОСЦПВ у паперовій формі та перехід на електронний формат через єдину централізовану базу даних договорів із автоцивілки. По-третє, пропонується підвищити рівень обслуговування клієнтів і спростити механізм урегулювання страхових випадків. Пропонується скасувати обмеження максимального розміру страхової виплати у разі оформлення документів про ДТП через європротокол.

По-четверте, планується удосконалити й осучаснити підходи до побудови системи управління Моторного (транспортного) страхового бюро України (МТСБУ) та державного нагляду за його діяльністю. Зокрема, передбачається впровадити класичну дворівневу систему корпоративного управління МТСБУ, встановити прозорий розподіл функцій і повноважень між загальними зборами членів, Радою та Правлінням МТСБУ.

Для забезпечення прозорості діяльності МТСБУ й удосконалення державного нагляду за його діяльністю передбачається впровадити періодичне звітування про використання коштів фондів МТСБУ перед Національним банком України як регулятором ринку страхування, проведення обов'язкового щорічного зовнішнього аудиту, оприлюднення звітів про використання коштів фондів МТСБУ та щорічної фінансової звітності разом із аудиторським звітом на сайті МТСБУ. Усі вищевказані пропозиції планується запровадити після введення у дію з 1 січня 2024 року нового Закону України «Про страхування» та матиме перехідний період на узгодження учасниками ринку автотранспортного страхування своєї діяльності з його положеннями.

Водночас цифровізація страхової діяльності супроводжується значною кількістю проблем і нормативно-правового, і економічного, і кадрового характеру, і організаційно-методологічного. Аналізуючи сучасний стан страхового ринку України, насамперед варто звертати увагу на вивчення стримуючих чинників, що локалізують розвиток його цифровізації та розробку рекомендацій щодо подальшого її розвитку. Саме для того, щоб залишатися на страховому ринку і продовжувати функціонувати, а особливо для того, щоб нарощувати частку ринку, залучати нових користувачів й одержувати прибутки, страховики мають і вимушені поспішати за усіма сучасними трендами, зокрема такими, як більша персоналізація, відхід від уніфікації товарів і послуг, пряма та прозора комунікація із потенційним споживачем, розробка чіткої та зрозумілої усім стейкхолдерам стратегії розвитку компанії, її місії та цінностей, а також цифровізації усіх процесів.

Основними ризиками впровадження процесів цифровізації на страховому ринку України є недосконалість чинного законодавства, який формувався ще в часи, коли про цифровізацію і думки не було, особливо не змінювався і не адаптувався під вимоги цифровізаційного розвитку. Узагальнення ризиків подано в табл. 4.22. Також ризиком

є наявність високих витрат на початку запровадження цифровізації. Зазвичай на початку страховику варто інвестувати значну кількість грошей, ризикуючи їх втратити. Не всі страхові компанії України готові на такі ризики, адже це може призвести до їх неплатоспроможності та фінансової стійкості. Наступним ризиком є загроза індивідуальності, тобто одна страхова компанія вкладе значну кількість грошей у розробку новітніх інноваційних технологій, а інша – просто її скопіює, зекономивши велику частину грошей. Проблемами також є обмеження та труднощі із масштабом застосування цифрових технологій у зв'язку із необхідністю нести витрати на переобладнання, IT-підтримка страхової діяльності й перепідготовка працівників, безпека, включаючи доступ до персональних даних, конкуренція цифрових каналів із іншими каналами послуг страховиків і необхідність реструктуризації внутрішніх бізнес-процесів.

Таблиця 4.22 – Ризики цифровізації страхової діяльності в Україні

№ з/п	Ризик	Сутність
1.	Збільшення конкуренції	Відсутність кордонів й вихід на світовий віртуальний ринок значно збільшує кількість як споживачів, так і конкурентів. Аналогічно із традиційним бізнесом варто конкурувати щодо запропонованих цін й асортименту товарів, часом невиправдано занижуючи перші для залучення більшого кола споживачів
2.	Високі витрати на початку	Великих вкладень потребує перше входження в інтернет-бізнес. Проте воно має свої особливості в умовах України, супроводжується великими різними ризиками з високим рівнем невизначеності та тривалим періодом повернення інвестиційного капіталу
3.	Загроза індивідуальності	Цифрова природа інформації й інформаційних продуктів, що легко копіювати
4.	Застарілість чинного законодавства	Відсутність оновлення законів здійснення страхової діяльності під потреби цифровізаційного розвитку

Джерело:[717].

[717] Гудзь О. Р. Розвиток страхування: нові інструменти та методи управління ризиками в цифровій економіці. *Економіка. Менеджмент. Бізнес.* 2019. № 3 (29). С. 4–12.

У сучасній економічній літературі виділяють ряд напрямів діджиталізації страхування:

1. Транспортне страхування, що характеризується багатовіковою історією розвитку та бере початок з морського страхування – того виду страхування, що обслуговує судна, вантажі, фрахт та передбачає відповідальність судновласників перед третіми особами.

2. Процес страхування фрахту – це вид страхування стягнутої плати за перевезений вантаж.

3. Автотранспортне страхування – у США страховики, які займаються автострахуванням, за останні 5 років втратили в середньому 4,2 млрд дол. прибутку на рік, а витрати та збитки постійно перевищують премії. Тобто варто очікувати подальшого щорічного зменшення прибуток від 0,5 до 1 %, якщо страхові компанії не почнуть використовувати цифрові технології для підвищення ефективності й результативності.

4. Відповідальність морських і річкових перевізників за завдання шкоди третім особам, екологічному середовищу під час зіткнення суден і забруднення вод нафтою.

Збільшення прибутку у страховій діяльності є також можливим при захопленні ідеї та її просуванні, а не запровадженні нового продукту або послуги. Цифрове середовище дає можливість користувачам залучитися до спільної цифрової мережі страхових послуг. Впровадження сучасних підходів маркетингу й реклами вибудовує серед населення тенденцію, за допомогою якої активно використовуються цифрові пристрої, зокрема: «страховка в смартфоні» стає доступною, дешевою і простою. Зацікавленість щодо надання якісних страхових продуктів збільшує рівень довіри клієнтів до діяльності страховиків та зміцнює конкурентні позиції на ринку.

Перевагами діджиталізації для потенційних клієнтів є те, що процедура купівлі страхового продукту стає максимально спрощеною. Тобто під час оформлення договорів немає потреби у зверненні до офісу страхової компанії. Необхідно тільки заповнити онлайн-форму та здійснити страховий внесок. У цьому випадку договір страхування неможливо сфальсифікувати. Страхова має економію коштів на комісії агента, що передається клієнтам у вигляді нижчих страхових нарахувань. Якщо виникає необхідність повідомлення про страховий випадок – достатньо звернутися на сайт компанії чи через мобільний додаток заповнити затверджену форму. У процесі продажів будуть видалені страхові посередники, що сприятиме зменшенню ймовірності шахрайства. Узагальнення переваг цифровізації страхової діяльності в Україні подано в табл. 4.23.

Таблиця 4.23 – Переваги цифровізації страхової діяльності в Україні

№ з/п	Перевага	Сутність
1.	Оформлення страхового поліса на сайті	– онлайн-калькуляція вартості страхового поліса; – замовлення й оплата страхового поліса на сайті; – відстеження статусу страхового поліса
2.	Управління операціями й доступ до статистики взаємодії	– перегляд в особистому кабінеті користувача статистики договорів та платежів; – доступ до звітів щодо страхових виплат; – подача заяви про настання страхового випадку; – моніторинг статусу врегулювання збитків; – пролонгація договорів страхування у режимі онлайн; – внесення змін до договору страхування; – розірвання договорів страхування
3.	Організація ефективного зворотного зв'язку із клієнтами	– інтерактивний вебчат зі страховим консультантом; – заявка на зворотний дзвінок; – розсилка sms та e-mail-повідомлень зареєстрованим користувачам; – реєстрація скарг клієнтів
4.	Підтримка різних інформаційних блоків	– публікація переліку продуктів і послуг страхової компанії; – новини, опитування, голосування; – відеоматеріали й інтерактивний контент; – зручний механізм пошуку відділень страхової компанії
5.	Швидкість і беззатратність отримання інформації будь-якого типу в будь-який час доби	Одержання величезного обсягу інформації про компанії, їх продукцію, конкурентів, партнерів, що дає змогу прийняти рішення щодо подальшої діяльності
6.	Зниження рівня впливу на споживача	Споживач не піддається впливу близьких, родичів й друзів, так само як і роботодавців. Зберігається конфіденційність покупки та одержання інформації
7.	Оригінальність просування товарів і послуг, бренду	Реклама та рекламні компанії практично не мають ні територіальних, ні часових меж. Великого значення набувають партнерські програми й обмін посиланнями. Кожен контакт і вся аудиторія в інтернеті максимально прозорі, а дані відстежуються незалежними лічильниками й доступні для контролю

Джерело: [718].

[718] Нагайчук Н. Г., Третяк Н. М., Ткаленко О. П. Страхування в системі управління кібер-ризиками підприємства в умовах цифрової економіки. *Фінансовий простір.* 2019. № 1 (33).

Цифровізація у страхуванні відкриває нові можливості перед учасниками страхового ринку. Й основне це те, що воно дає можливість страховим компаніям зменшити витрати. Одним із шляхів такого зниження є запровадження онлайн-страхування. Отже, виникає можливість у скороченні витрат за рахунок виключення із ланцюга продажів страхових посередників, скорочення комісійних винагород та витрат на оренду приміщень. Ще однією значною перевагою діджитал-страхування є зниження ймовірності шахрайства та підвищення безпеки страхових операцій. Бо за умови придбання поліса через страхового посередника є ризик невнесення останнім страхових премій. А результатом таких дій є те, що договір страхування не набирає чинності.

Процеси діджиталізації значно впливають на функціонування страхових компаній, що є основними суб'єктами страхового ринку. Діджиталізація зацікавлює потенційних страховиків запроваджувати базові інновації. Діджиталізація формує нові вимоги щодо клієнтів, що зацікавлені у простоті використання, цілодобовому доступі, чіткій і зрозумілій інформації про страховий продукт або послугу, інновації індивідуальних послуг, які надаються цифровими технологіями. У короткостроковій перспективі реалізація вказаних заходів надасть можливість вітчизняним страховим компаніям підвищити рентабельність, конкурентоспроможність та економічну безпеку. Водночас реалізація цифрових технологій знизить витрати під час просування страхового продукту, зокрема, автоматизацію процесів можуть зменшити витрати, що пов'язані із обробкою претензій, більше ніж на 30 %. Довгострокові конкурентні переваги можна забезпечити за рахунок запровадження інноваційного страхового продукту й послуги захисту. Саме проблема кібербезпеки призводить до збільшення попиту серед компаній та домогосподарств для страхових продуктів, що можуть захистити від можливої втрати особистих чи комерційних даних і подальших негативних наслідків.

Отже, на сьогодні глобальною тенденцією у світі є процеси цифровізації усіх сфер життєдіяльності суспільства. Страхова діяльність також активно впроваджує сучасні цифрові рішення у свою діяльність, що є одним з факторів стрімкого зростання страхового ринку України. Кількість страхових продуктів щороку зростає та продається онлайн, розробляються послуги дистанційного врегулювання збитків, запроваджуються мобільні додатки та оновлюються сайти (містять усю детальну інформацію). Страхові компанії України, незважаючи на перешкоди, які виникають у процесі впровадження цифровізації,

все активніше цікавляться базовими інноваціями цифрової економіки. Це призводить до реорганізації та модифікації бізнес-процесів для інтеграції у них ІТ-інфраструктури, що матиме позитивний вплив на швидкість бізнес-операцій, створення нових інформаційних каналів, спрощення процедур запровадження та розробки нового продукту. Для багатьох страхових компаній запровадження цифровізаційних процесів та створення власного інтернет-каналу є необхідною умовою успішного функціонування на ринку та досягнення максимальної ефективності в задоволенні потреб потенційних споживачів.

У підсумку це сприятиме зміцненню фінансового простору України та здатне бути посиленим завдяки ефективному державно-приватному партнерству, про що буде йтися в подальшому.

4.6. Державно-приватне партнерство як управлінська технологія узгодження глобалізаційних і деглобалізаційних процесів

В умовах економічної кризи приватний сектор набуває статусу рівноправного партнера держави для досягнення стратегічних завдань із соціально-економічного розвитку країни. Планування антикризових дій і відновлення національної економіки можливе під час налагодженн співробітництва між державою, приватним сектором та інститутами громадянського суспільства, що можливо лише за умови формування відносин державно-приватного партнерства (далі – ДПП). Причому поширення принципів ДПП пов'язане не лише з прагненням держави залучити фінансові ресурси приватного сектору до виконання суспільно значущих завдань соціально-економічного розвитку, а і з необхідністю використання складних організаційних, управлінських та виробничих технологій.

У сучасній науково-господарській літературі поняття «економічне партнерство держави і міжнародного бізнесу» означає «інституційний та організаційний альянс між державою і приватними закордонними компаніями, банками, міжнародними фінансовими організаціями та іншими інститутами з метою реалізації суспільно значущих проєктів»[719].

[719] Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016–2020. К. : Ваіте, 2016. 280 с. ISBN 978-966-2310-74-0

На думку провідних фахівців економіки, явище взаємодії міжнародного приватного бізнесу з державами різних країн є результатом, з одного боку, зміни співвідношення дистрибуції національного доходу в перевазі від підприємницького і зменшення труднощів на шляху для міжнародного – з іншого.

Сучасне партнерство держави і міжнародного приватного бізнесу відрізняється розширенням географічних меж. Перед цим вони використовувалися тільки в ринково-розвинених державах і в незначних розмірах. Через проведення економічних реформ і лібералізацію світової економіки партнерство держави і міжнародного приватного бізнесу сьогодні є необхідним елементом господарювання в різних країнах світу, більше того є управлінською технологією модернізації будь-якої економіки.

Під час формування партнерських відносин між державою та суб'єктом міжнародного приватного бізнесу держава, залежно від пріоритетних напрямів розвитку, має право враховувати ряд елементів, які певним чином впливають на умови партнерства.

У табл. 4.24 зазначені можливі параметри, що враховуються державою під час встановлення партнерства уряду і міжнародного приватного бізнесу.

Таблиця 4.24 – Основні параметри, які враховуються державою при встановлені партнерства

№	Параметри	Питання, які розглядаються під час встановлення партнерства уряду і зарубіжного бізнесу
1	2	3
1.	Забезпечення зайнятості населення	– рівень безробіття у країні; – кількість нових робочих місць та соціальні гарантії для працівників
2.	Національна безпека	– пріоритетні галузі економіки; – галузі економіки, в які надходять зарубіжні інвестиції; – умови й інфраструктура для стимулювання національного бізнесу; – ефективність антидемпінгових мір у національній економіці; – вплив проєктів міжнародного бізнесу на розвиток країни; – сектори економіки, в які інвестиції не допустимі
3.	Захист прав споживачів	– якість товарів, вироблених для національного ринку; – загальний рівень цін; – рівень купівельної спроможності населення; – рівень зарплат і купівельної спроможності

Продовження таблиці 4.24

1	2	3
4.	Зовнішньо-економічна політика	– форми зовнішньоекономічних зв'язків, які дозволені у країні; – стан зовнішньої торгівлі країни; – географія міжнародної торгівлі держави; – методи внутрішньоекономічної політики, які використовуються у країні
5.	Фіскальна політика	– діюча система оподаткування в державі та пільги для інвесторів; – джерела поповнення бюджету; – митні ставки
6.	Природно-ресурсний потенціал	– наявні природні ресурси держави та їх види; – тривалість використання та вичерпність природного потенціалу
7.	Пріоритетні галузі розвитку	– галузі, які потребують інвестування; – завдання соціально-економічного розвитку держави; – дефіцитні галузі економіки; – товари (сировина), необхідні для місцевих виробників
8.	Вид діяльності	– спеціалізація корпорації, яка входить на ринок держави; – досвід реалізації інвестиційних проєктів та галузі, в яких вони здійснювалися; – вплив випуску продукції зарубіжної ТНК на внутрішній товарообіг
9.	Відповідальність економічних суб'єктів	– вплив різних проєктів взаємодії на навколишнє середовище; – екологічна безпека; – соціальна безпека працівників; – вплив проєктів на життя місцевого населенн
10.	Політична стабільність	– конфліктні ситуації в державі; – політична обстановка в сусідніх державах; – форма державного устрою; – ставлення жителів держави до органів влади
11.	Країни інвестори	– країни, з яких надходять інвестиції; – існуючі торгово-економічні відносини з країнами-інвесторами; – історичні перешкоди для інвестування; – культурні та релігійні цінності інвесторів
12.	Інші порівняльні переваги	– порівняльні переваги країни

Джерело: складено автором.

Крім вищеназваних параметрів, у процесі встановлення партнерства держави і міжнародного приватного бізнесу, залежно від країни, зміст параметрів може змінюватися. У багатьох випадках країни не до кінця оцінюють найважливіші параметри під час укладання контрактів з іноземними партнерами.

Міжнародний бізнес, коли йдеться про підготовку й організацію до виробничої діяльності або інвестиційної співпраці, здебільшого використовує елементи, відображені в табл. 4.25. Однак, якщо є зацікавленість в інших видах діяльності, то до виходу на зовнішній ринок проводяться глибокі дослідження іноземних ринків. Водночас під дослідженням ринку розуміють послідовні дії щодо збору інформації про ринок і державу. Сукупність факторів, що використовуються для оцінки нових ринкових можливостей, подані в табл. 4.25.

Таблиця 4.25 – Основні параметри, на які фокусуються інвестором під час встановлення партнерства з державою

№ з/п	Параметри	Питання, які розглядаються під час встановлення партнерства уряду і зарубіжного бізнесу
1.	Товарний ринок	– розміри товарного ринку; – основні відмінності цього товарного ринку від того, на якому уже функціонує бізнес (рівень цін, профіль покупця); – структурні характеристики товарного ринку
2.	Аналіз діяльності конкурентів	– характеристики конкуруючих фірм; – ефективність діяльності конкурентів у плані збільшення обсягу продаж і розміру прибутків
3.	Потенційні цільові ринки	– характеристика основних сегментів товарного ринку; – на якому сегменті ринку компанії доцільно здійснювати збут своєї продукції
4.	Релевантні тенденції	– перспективи діяльності компанії на цьому ринку в майбутньому; – характер конкурсної боротьби; – зміни ефективності роботи конкуруючої компанії
5.	Фактори успіху	– ключові фактори успіху в цьому середовищі; – слабкі місця, які можуть призвести до поглинання

Джерело: складено автором.

Для поглиблення дослідження зіткнення інтересів уряду і в рамках дослідження проведемо порівняльний аналіз параметрів щорічного індексу Doing Business та головних державних параметрів під час їх взаємодії з міжнародним бізнесом, а також параметрів, на яких міжнародний приватний бізнес фіксується під час дослідження ринку.

Таблиця 4.26 – Параметри індекса Doing Business[720]

№	Назва
1.	Реєстрація підприємств
2.	Отримання дозволу на будівництво
3.	Підключення до електромереж
4.	Винайм робочої сили
5.	Реєстрація власності
6.	Кредитування
7.	Захист інвесторів
8.	Оподаткування
9.	Міжнародна торгівля
10.	Забезпечення виконання контрактів
11.	Відновлення платоспроможності

Зважаючи, що параметри дослідження ринку безпосередньо не завжди впливають на партнерські відносини, оскільки за результатами такого дослідження інвестор формулює стратегію проникнення на міжнародні ринки або просто може його використовувати як базу для встановлення цін при ЗЕД, тому позначимо їх як додаткові параметри партнерства.

Комбінуємо елементи трьох попередніх таблиць (табл. 4.24, 4.25 та 4.26) для визначення класифікаційних груп параметрів партнерства уряду і міжнародного приватного бізнесу. Класифікація параметрів впливу на механізм взаємодії міжнародного приватного бізнесу і національної економіки буде виглядати так (табл. 4.27).

[720] URL : https://archive.doingbusiness.org/en/doingbusiness

Таблиця 4.27 – Класифікація параметрів впливу на механізм взаємодії міжнародного приватного бізнесу і національної економіки

№	Параметри впливу	Вид параметра
1.	Фіскальна політика	необоротний
2.	Структура та організаційна форма управління бізнесом	необоротний
3.	Реєстрація власності	необоротний
4.	Реєстрація підприємств	оборотний
5.	Пріоритетні напрями розвитку	оборотний
6.	Природно-ресурсне забезпечення	необоротний
7.	Отримання кредитів	оборотний
8.	Захист місцевих інвесторів від іноземних конкурентів	оборотний
9.	Зовнішньоекономічна політика держави	оборотний
10.	Захист іноземних інвесторів	оборотний
11.	Міжнародна торговельна ситуація у країні	оборотний
12.	Національна безпека	спірний
13.	Оподаткування	оборотний
14.	Забезпечення зайнятості населення	спірний
15.	Забезпечення виконання контрактів	оборотний
16.	Відповідальність економічних суб’єктів	спірний
17.	Політична стабільність	необоротний
18.	Вид господарської діяльності фірми	необоротний
19.	Захист прав споживачів	оборотний
20.	Реєстрація підприємств	оборотний

Джерело: складено автором.

У процесі порівняльного аналізу виокремлено три види параметрів, які впливають на процес взаємодії міжнародного приватного бізнесу та держави: 1) спірні; 2) оборотні; 3) необоротні.

Спірними параметрами є елементи під час встановлення партнерських відносин, навколо яких не збігаються інтереси суб’єктів взаємодії. Вони екстремально їх оцінюють, оскільки для одного суб’єкта вони виступають головними, а для другого – неважливими.

Оборотні параметри можуть бути кваліфікованими як гнучкі елементи, а саме в періоді здійснення взаємодії міжнародного приватного бізнесу і національної економіки можуть приймати будь-які значення залежно від специфіки діяльності фірми, пріоритетних напрямів розвитку країн, кон’юнктур світової економіки, а також соціально-політичної та економічної обстановки у країні.

Необоротні параметри – це параметри, на яких ґрунтуються інтереси всіх суб'єктів взаємодії.

У зв'язку із цим можна стверджувати, що не існує жодної країни, навіть організації, яка здатна розробити стратегію, що сприяє розвитку іншої держави, оскільки країни не бувають партнерами, вони завжди будуть конкурентами. Країни можуть співпрацювати між собою у разі виникнення взаємних інтересів. У цьому випадку перед кожною країною стоїть самостійне завдання: оцінити ефективність того чи іншого параметра перед початком взаємодії та перед встановленням партнерських відносин з міжнародним бізнесом. Адже певний суб'єкт взаємодії не може володіти інформацією та ідентифікувати пріоритети країни краще, ніж інший суб'єкт такої взаємодії.

Оперування параметрами кожної класифікаційної групи дозволяє державним органам влади формувати оптимальні умови залучення міжнародного приватного бізнесу в національну економіку щодо реалізації національних інтересів та ефективного застосування транснаціонального капіталу.

Використавши оцінки провідних рейтингових агентств, виконано аналітичне дослідження умов функціонування іноземного капіталу в економіці України, за такої умови домінуючим є рейтинг Всесвітнього банку Індексу легкості ведення бізнесу.

Математичне обґрунтування домінування саме Індексу легкості ведення бізнесу, отримане в результаті розрахунку коефіцієнта рангової кореляції Спірмена. Його обчислюють для оцінки ступеня взаємозв'язку ознак, зокрема, коли виникає необхідність порівняти об'єкти, які володіють значною кількістю якісних і кількісних характеристик, між собою.

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена обчислюється за формулою:

$$r = 1 - 6 \cdot \frac{\sum_{i=0}^{n} d_i^2}{n^3 - n}, \quad (1)$$

тут n – об'єм вибірки, d_i – різниця рангів.

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена задовольняє нерівність $|r| \leq 1$. Чим ближче коефіцієнт r до одиниці, тим тісніше зв'язок між досліджуваними ознаками А та В, чим ближче до нуля, тим залежність менше.

Нехай вибірка об'єму n містить незалежні об'єкти, які володіють двома ознаками А та В. У нашому випадку це є порядковий номер країни у двох рейтингах. Для того щоб при рівні значущості α перевірити гіпотезу про рівність коефіцієнта рангової кореляції Спірмена нулю, розраховують спостережне значення критерію Стьюдента за формулою:

$$t_{\text{сп}} = t_{\text{кр}}(\alpha; n-2) \cdot \sqrt{(1-r^2)/(n-2)}, \qquad (2)$$

тут n – об'єм вибірки; α – рівень значущості; r – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена; $t_{\text{кр}}(\alpha; n-2)$ – критична точка двосторонньої критичної області розподілу Стьюдента.

Якщо розраховане значення коефіцієнта рангової кореляції Спірмена задовольняє нерівність $|r| < t_{\text{сп}}$, не має підстав відхиляти гіпотезу.

Отже, ранговий кореляційний зв'язок між якісними ознаками незначний. У випадку $|r| \geq t_{\text{сп}}$ основну гіпотезу відхиляють.

Між досліджуваними ознаками існує значний ранговий кореляційний зв'язок[721].

У результаті розрахунку коефіцієнта рангової кореляції Спірмена для статистичних даних за 2019, 2020 та 2021 роки (табл. 4.28) встановлено, що між такими рейтингами, як Індекс глобальної конкурентоспроможності (R1), Індекс легкості ведення бізнесу (R2) та Індекс економічної свободи (R3), існує тісний зв'язок. Це свідчить про узгодженість методик формування вказаних рейтингів.

Таблиця 4.28 – Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена

Рік	r_{12}	r_{13}	r_{23}
2019	0,8192053	0,688339	0,800652
2020	0,852536	0,773752	0,840194
2021	0,846319	0,767204	0,821272

Джерело: складено автором самостійно.

За формулою (2) розрахуємо спостережне значення критерію Стьюдента (табл. 4.29).

[721] Задорожня Т. М., Мамонова Г. В. Опорний конспект лекцій з теорії ймовірностей, математичної статистики, теорії випадкових процесів. Ірпінь : НУДПС України, 2011. 230 с.

Таблиця 4.29 – Спостережне значення критерію Стьюдента

Рік	n	t_{12}	t_{13}	t_{23}
2019	147	0,0941321	0,119062	0,098339
2020	144	0,086706	0,10509	0,08996
2021	140	0,08966	0,107961	0,096032

Джерело: складено автором самостійно.

Розраховані значення коефіцієнта рангової кореляції Спірмена значно перевищує спостережні значення критерію Стьюдента, що дозволяє зробити висновок про наявність тісного взаємозв'язку між рейтингами.

Отже, Індекс легкості ведення бізнесу найкраще пов'язаний з двома іншими, тому він і використовується під час формування груп чинників, що впливають на механізм взаємодії міжнародного приватного бізнесу і національної економіки.

Результат дослідження дозволяє з'ясувати, що в сучасному світі процес партнерства міжнародного приватного бізнесу і держави залишається комплексним завданням. Як свідчить практика, що не завжди можливо з'ясувати всі необхідні параметри, які виникають під час реалізації партнерських відносин.

Перед приймаючими державами стоїть важливе завдання – найбільш ефективно використовувати можливість залучення міжнародного приватного бізнесу. Це означає необхідність створити умови для їх ефективного функціонування й одночасно отримати найбільші переваги (підвищення конкуренції на місцевих ринках, рівня зайнятості, обсягу надходжень, підвищення технічного рівня виробництва) й уникнути появи негативних наслідків, до яких може призвести діяльність міжнародного приватного бізнесу. Водночас важливо враховувати, що переваги, які зумовлюють іноземні фірми, не вичерпуються кількісними показниками.

Дослідження нормативно-правових механізмів регулювання розвитку державно-приватного партнерства в Україні та формування механізму залучення приватної ініціативи й приватного капіталу в різні сфери є не лише актуальним питанням сучасності, але й у період післявоєнної розбудови фінансово-економічного простору нашої держави.

Попри наявну чисельність досліджень у цьому напрямі, розробка дорожньої карти системи заходів інституційного характеру, адаптованих до сучасних реалій і спрямованих на підвищення ефективності

залучення приватних партнерів до реалізації спільних проєктів, має стратегічний характер та особливу актуальність у післявоєнний період як управлінська технологія.

Відновлення зруйнованої інфраструктури, людських домівок і підприємств є неабияким викликом у відбудові України. Українцям необхідне житло, дітям потрібно ходити до школи та дитячого садка, а бізнесу – відновлювати потужності, щоб економіка ставала міцнішою.

Від початку великої війни в Україні зруйновано або захоплено щонайменше 23,8 тис км доріг, 6,3 тис км залізничних колій, 41 залізничний міст, 643 лікувальні заклади, 1 123 заклади освіти, 621 дитсадок, 192 культурні та 115 релігійних споруд, 178 складів, 99 адмінбудівель, 28 нафтобаз і 19 торгових центрів[722].

Відновлення цих об'єктів – пріоритет для України щонайменше на наступні десять років, а ДПП є одним із найзручніших способів реалізації цього плану.

Основна перевага такого варіанта – розподіл можливостей, які Україна буде використовувати на допомогу з міжнародних фондів та роботу з приватними інвесторами. Це дасть можливість пришвидшити весь процес, адже бізнеси будуть зацікавлені у швидкій реалізації проєктів та отриманні коштів.

Проблематиці розвитку ДПП присвячена значна кількість робіт, в яких досліджуються різні аспекти, пов'язані з формуванням та розвитком системи співпраці державного та приватного секторів. Так, В. Дергачова та К. Кузнєцова, розглядаючи державно-приватне партнерство як взаємодію державного та приватного секторів, зупиняються на можливостях ДПП реалізуватися як інструмент залучення інвестиційних ресурсів[723].

О. Малін, досліджуючи процеси розвитку державно-приватного партнерства як системи організаційно-економічних відносин, робить висновок, що партнерство, незважаючи на зміну його форм, об'єкта та економічної основи, залишається вигідним з економічної точки зору[724].

---

[722] URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/19/689341

[723] Дергачова В. В., Кузнєцова К. О. Державно-приватне партнерство як інституціональний інструмент інвестування економіки країни. *Бізнес Інформ.* 2018. № 1. С. 111–116.

[724] Малін О. Л. Становлення державно-приватного партнерства як системи організаційно-економічних відносин. *Ефективна економіка*. 2019. № 8. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8588 (дата звернення: 16.02.2023).

Ключовими напрямами стають дослідження місця та ролі ДПП як дієвого інструменту розвитку різних галузей економіки.

Так, А. Мельник та С. Підгаєць підкреслюють актуальність державно-приватного партнерства в системі інституціонального забезпечення модернізації національного економічного розвитку[725].

О. Фоменко у дисертаційному дослідженні[726] обґрунтовує основні напрями й алгоритм упровадження інституціонального механізму ДПП як системного елементу у державній регіональній політиці в умовах децентралізації повноважень.

Я. Ізмайлов та І. Єгорова[727], аналізуючи досвід реалізації ДПП у світі, встановили, що кожна країна використовує свої форми державно-приватного партнерства й інструментарій, який сприяє розвитку партнерських відносин за рахунок скоординованої діяльності органів публічної влади та приватних власників.

С. Петрик[728], досліджуючи прояви державного управління в реалізації проєктів державно-приватного партнерства, ідентифікує види державної політики, визначає суб'єкти державного управління та їх функції. Отже, у дослідженнях акцентовано увагу на важливості формування органами державної влади національних моделей ДПП та політики розвитку зазначеного партнерства як управлінської технології узгодження глобалізаційних і деглобалізаційних процесів.

Вітчизняними науковцями[729] зазначається, що державно-приватне партнерство в Україні має давню історію. Так, показовим вважається досвід концесії у ході будівництва централізованого водогону в м. Київ підприємцем-інженером А. Є. Струве (1870–1914 роки, коли міська влада викупила водоканал).

---

[725] Мельник А. Ф., Підгаєць С. В. Державно-приватне партнерство в системі інститутів національної економіки: механізми розвитку : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 279 с.

[726] Фоменко О. П. Інституціональний механізм публічно-приватного партнерства в Україні в контексті децентралізації влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.02. Івано-Франківськ : Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, 2018. 20 с.

[727] Ізмайлов Я. О., Єгорова І. Г. Аналіз державно-приватного партнерства в Україні та світі. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 60–67.

[728] Петрик С. М. Форми реалізації проєктів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 2(92). Р. 88–94.

[729] Сабецька Т. І., Григорів С. Ф. Зародження, становлення та розвиток публічно-приватного партнерства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 518–524.

1866 року князь Кочубей отримав концесію на будівництво заводу для виготовлення залізничних рейок. Проте через відсутність необхідного капіталу князь змушений був продати концесію англійському бізнесмену Д. Юзу, яким було створено «Новоросійське товариство з виробництва кам'яного вугілля, заліза та рейок», збудовано завод і місто Юзівку (Донецьк). На умовах концесії здійснювалося у 1870-х роках будівництво залізниці Дебальцево-Луганськ.

У радянський період, насамперед у період НЕПу, існували переважно загальнодержавні концесії, які мали сприяти подоланню економічної кризи, нарощуванню виробництва у різних галузях економіки країни, залученню твердої валюти, додатковому насиченню внутрішнього ринку тощо.

Концесії у період відбудови після громадянської війни стали позитивним фактором і дали державі значний дохід у формі дольових відрахувань від обороту концесійних підприємств, сплати концесійних платежів, податків, орендної плати, зборів та ін.

З набуттям незалежності в Україні постало питання зміни структури економіки, скорочення її енерговитратності, розвитку інфраструктури тощо, що вимагало значних інвестицій. В умовах, коли переважна більшість підприємств перебувала в державній власності, особливу увагу було звернуто на проведення приватизації та залучення іноземних інвестицій. Концепція роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду передбачала конвертованість приватизаційних цінних паперів, надання іноземним інвесторам права придбання об'єктів приватизації виключно за вільно конвертовану валюту.

На сьогодні в Україні вже сформоване нормативно-правове підґрунтя для реалізації ДПП. Умови співпраці держави та бізнесу прописані в ухваленому 12 років тому Законі України «Про державно-приватне партнерство»[730]. Норми цього Закону визначають механізм здійснення ДПП, а саме: «державно-приватне партнерство – це співробітництво між державою «Україна», територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору».

[730] Про державно-приватне партнерство : Закон України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17

Закон України «Про державно-приватне партнерство» регулює договірні відносини держави і приватного сектору у формі концесії, спільної діяльності та інших договорів.

Варто зазначити, що, відповідно до статті 1 Закону України «Про співробітництво територіальних громад»[731], дві або більше територіальних громад можуть об'єднуватися на договірних засадах для реалізації спільних проєктів, що передбачають координацію їх діяльності та акумулювання ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню.

З огляду на частину 1 ст. 1 Закону України «Про державно-приватне партнерство» декілька територіальних громад, які об'єдналися для досягнення певних цілей, можуть виступати на стороні державного партнера в договорі, що укладається в рамках ДПП. Це може дозволити ОТГ реалізувати проєкти, спрямовані на розвиток територіальної громади, які не могли бути реалізовані такими громадами без участі приватного партнера.

Проєкти, які на сьогодні розпочаті декількома територіальними громадами у формі договорів про реалізацію спільного проєкту, можуть бути завершені за участю приватного партнера після проведення процедури відбору приватного партнера або ОТГ може ініціювати впровадження проєкту на умовах ДПП.

Іншим законом, який визначає правові, фінансові та організаційні засади реалізації проєктів, що здійснюються на умовах концесії, з метою модернізації інфраструктури та підвищення якості суспільно значущих послуг, є Закон України «Про концесії»[732]. Цей нормативно-правовий акт визначає поняття концесії як «надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння) за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань зі створення (будівництва) та/або управління (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику.

[731] Про співробітництво територіальних громад : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 1508-18

[732] Про концесію : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20

Зважаючи на важливість ДПП для економіки України, ухвалено ряд підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють здійснення ДПП:

– постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2011 № 384 «Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства» (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 № 294 «Про внесення змін до Порядку проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства»); (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 20.05.2020 № 401 «Про внесення змін до Порядку проведення конкурсу з визначення приватного партнера для здійснення державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної, комунальної власності та об'єктів, які належать Автономній Республіці Крим»);

– постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2020 № 541 «Про затвердження Порядку заміни приватного партнера (концесіонера) за договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства (концесійним договором)»;

– постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 № 621 «Про затвердження Порядку повернення концесієдавцю об'єкта концесії після припинення дії концесійного договору»;

– постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2020 № 706 «Про затвердження Методики розрахунку концесійних платежів»;

– постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 950 «Про затвердження Порядку залучення радників для підготовки проєкту, що здійснюється на умовах концесії»;

– постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 № 909 «Про порядок проведення концесійного конкурсу та конкурентного діалогу в електронній торговій системі»;

– постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 № 232 «Про затвердження Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними»;

– наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 26.05.2020 № 986 «Про затвердження Порядку подання державними партнерами (концесієдавцями) щорічного звіту про виконання договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі концесійного договору», зареєстрований у Міністерстві юстиції України від 06.07.2020 № 628/34911;

– наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 22.12.2020 № 2721 «Про затвердження Порядку конкурсного відбору незалежних експертів», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 15.02.2021 № 191/35813;

– наказ Міністерства економіки України від 14.12.2021 № 1067 «Про затвердження Методики аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 31.01.2022 № 109/37445;

– наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 07.06.2016 № 944 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними».

Кабінетом Міністрів України була також схвалена Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 рр.[733], метою якої передбачалося визначення єдиного підходу до розроблення механізму ефективної взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, приватним сектором та інститутами громадянського суспільства на засадах державно-приватного партнерства для забезпечення успішної реалізації проєктів, спрямованих на поліпшення показників національної економіки, якості життя населення і стану навколишнього природного середовища.

Забезпечення ефективності та прозорості функціонування механізмів державно-приватного партнерства передбачено також Національною економічною стратегією на період до 2030 року[734].

Підсумовуючи, можна зробити висновок про те, що нормативно-правова база сформована, ухвалення Законів України «Про державно-приватне партнерство», «Про концесії» та відповідних підзаконних актів свідчить про прагнення до широкого впровадження державно-приватного партнерства.

Гармонізація та приведення чинного законодавства у відповідність до acquis ЄС у сфері державних закупівель насамперед стосується Директиви 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року.

---

[733] Концепція розвитку державно-приватного партнерства на 2013–2018 рр., схвалена розпорядженням КМУ від 14.08.2013 № 739-р.

[734] Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179 (дата звернення: 13.09.2021).

У разі кваліфікації проєкту як концесія основним критерієм повинен бути перехід до концесіонера підприємницького ризику економічного характеру, як про це зазначається в Директиві ЄС 2014/23/EU.

Зокрема, відповідно до положень ст. 5 Директиви ЄС 2014/23/EU надання концесії на роботи або послуги передбачає передачу концесіонеру операційного ризику у використанні цих робіт або послуг, що охоплюють ризик попиту або ризик пропозиції, або обидва ризики.

Прийнято вважати, що концесіонер бере на себе операційний ризик, коли за нормальних умов експлуатації не гарантується відшкодування зроблених інвестицій або витрат, що виникли під час виконання робіт чи надання послуг, які є предметом концесії. Частина ризику, яка передається концесіонеру, включає схильність до змін на ринку так, що будь-які потенційні оцінені збитки, понесені концесіонером, не є суто номінальними або незначними.

Більш детально про вищевказаний критерій зазначається в п. 18–20 декларативної частини Директиви ЄС 2014/23/EU.

Зокрема, зазначається, що головна особливість концесії полягає в тому, що такий механізм завжди передбачає передачу концесіонеру підприємницького ризику економічного характеру, враховуючи можливість того, що він не компенсує зроблені інвестиції та витрати у ході використання робіт або послуг, наданих за звичайних умов експлуатації, навіть якщо частина ризику залишається в державного замовника або в організації-замовника. Застосування спеціальних норм, що регулюють надання концесій, не було б виправданим, якби державний замовник або організація-замовник звільнили суб'єкта підприємницької діяльності від будь-яких можливих втрат, гарантуючи мінімальний дохід, рівний або вищий за зроблені інвестиції і витрати, які суб'єкт підприємницької діяльності повинен понести в рамках виконання договору.

Водночас необхідно зазначити, що певні домовленості, які оплачуються виключно державним замовником, повинні кваліфікуватися як концесії, де компенсація інвестицій і витрат, понесених суб'єктом підприємницької діяльності для виконання роботи або надання послуги, залежить від фактичного попиту на них або від забезпечення надання послуги, або від коштів.

Якщо врегулювання за конкретними секторами усуває ризик, передбачаючи гарантії концесіонеру щодо беззбитковості стосовно інвестицій та витрат, понесених для виконання договору, такий договір не варто розглядати як концесійний. Той факт, що ризик обмежується із

самого початку, не повинен виключати кваліфікацію договору як концесійного. Це може бути, наприклад, у секторах з урегульованими тарифами або коли підприємницький ризик обмежується договірними домовленостями, які передбачають часткову компенсацію, включаючи компенсацію у разі дострокового припинення дії концесії з причин, пов'язаних із державним замовником чи організацією-замовником або за форс-мажорних обставин.

Підприємницький ризик повинен витікати з факторів, які є непідконтрольними сторонам. Ризики, що пов'язані з неналежним управлінням, порушенням договору суб'єктом підприємницької діяльності або із форс-мажором, не є вирішальними для класифікації концесії, оскільки такі ризики притаманні будь-якому договору, незалежно від того, чи це договір про державні закупівлі чи договір концесії.

Будь-який підприємницький ризик як ризик незахищеності перед змінами ринку, які можуть складатися або з ризику попиту, або з ризику постачання, або і з ризику попиту, і з ризику постачання. Ризик попиту варто розуміти як ризик щодо фактичного попиту на роботи та послуги, які є предметом договору.

Ризик постачання потрібно розуміти як ризик щодо робіт або послуг, які є предметом договору, особливо ризик того, що надання послуг не відповідатиме вимогам. З метою оцінки підприємницького ризику поточна вартість нетто усіх інвестицій, витрат і доходів концесіонера повинні бути взяті до уваги послідовно та рівнозначно.

Пілотні проєкти ДПП в Україні реалізовуються за підтримки міжнародних організацій, а саме:

– Міжнародного центру ДПП Європейської економічної комісії ООН;

– Європейського консультаційного центру ДПП;

– Національної ради з питань ДПП США;

– Ресурсного центру щодо ДПП у секторі інфраструктури;

– Європейського банку реконструкції і розвитку;

– Міжнародної асоціації фінансування проєктів;

– Організації промислового розвитку ООН;

– Європейського форум ДПП, створеного на базі Європейського інституту державного управління;

– Міжнародної фінансової корпорації;

– Національної рада з питань ДПП США;

– Міжнародної фінансової корпорації (IFC).

Основним органом виконавчої влади у системі, що забезпечує формування та реалізує, зокрема, державну політику економічного, соціального розвитку і торгівлі, державну промислову політику, державну інвестиційну політику, державну політику у сфері управління об'єктами державної власності, розвитку підприємництва та ДПП, є Мінекономрозвитку.

На виконання покладеного на Мінекономрозвитку завдань із забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері ДДП Мінекономрозвитку[735]:

– проводить моніторинг ефективності діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері ДПП;

– організовує перевірки виконання договорів, укладених у рамках ДПП;

– проводить моніторинг, узагальнення та оприлюднення в установлему порядку результатів здійснення ДПП, зокрема оцінку та моніторинг загального рівня ризиків державного партнера в договорах, укладених у рамках ДПП;

– проводить моніторинг дотримання вимог законодавства у сфері ДПП, зокрема під час проведення конкурсів з визначення приватного партнера;

– бере участь в організації навчання і підвищення кваліфікації фахівців у сфері ДПП;

– веде облік договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства.

Розглянемо, якими можуть бути сфери застосування державно-приватного партнерства[736]:

– пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування, крім таких, що здійснюються на умовах угод про розподіл продукції;

– виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу;

– будівництво та/або експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури;

---

[735] П. 4 Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459.

[736] Про державно-приватне партнерство : Закон України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17

– машинобудування;

– збір, очищення та розподілення води;

– охорона здоров'я;

– туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт;

– забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем;

– поводження з відходами, крім збирання та перевезення;

– виробництво, розподілення та постачання електричної енергії;

– управління нерухомістю;

– надання соціальних послуг, управління соціальною установою, закладом;

– виробництво та впровадження енергозберігаючих технологій, будівництво та капітальний ремонт житлових будинків, повністю чи частково зруйнованих унаслідок бойових дій на території проведення антитерористичної операції;

– встановлення модульних будинків та будівництво тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб;

– надання освітніх послуг та послуг у сфері охорони здоров'я;

– управління пам'ятками архітектури та культурної спадщини.

Вищенаведений перелік сфер діяльності не є вичерпним, оскільки за рішенням державного партнера ДПП може застосовуватися в інших сферах діяльності, крім видів господарської діяльності, які, відповідно до закону, дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам та організаціям.

Тренди і темпи розвитку ДПП в Україні за ознаками кількості, обсягу інвестування, структури угод, економічної діяльності та географічної локації дещо відрізняються від світових. По-перше, історія розвитку ДПП розпочалася значно пізніше, ніж у світі. По-друге, перші 20 років Україна ще не мала ані бізнес-сектору, спроможного генерувати приватних партнерів, ані відповідного законодавства, ані регуляторного механізму, ані політики державно-приватного партнерства. Саме тому впродовж перших 20 років відбувався процес становлення як бізнес-сектору, так і ДПП. За цей період (1990–2012 рр.) було загалом розпочато лише 58 проєктів ДПП, з яких 2 проєкти припинено. За наступні 5 років кількість ДПП зросла, за даними Світового банку, у 1992–2017 рр. було 74 реалізованих проєкти у сферах: енергетика (46), зв'язок (14), транспорт (2).

За даними центральних та місцевих органів виконавчої влади, в Україні станом на 01.01.2023 на умовах ДПП укладено 193 договори, з яких реалізується 18 договорів (9 – концесійних договорів, 5 – договорів про спільну діяльність, 4 – інші договори), 162 договори не реалізується (116 – не виконується, 46 – розірвані / закінчився термін дії), 13 призупинені у зв'язку зі збройною агресією російської федерації (рис. 4.23).

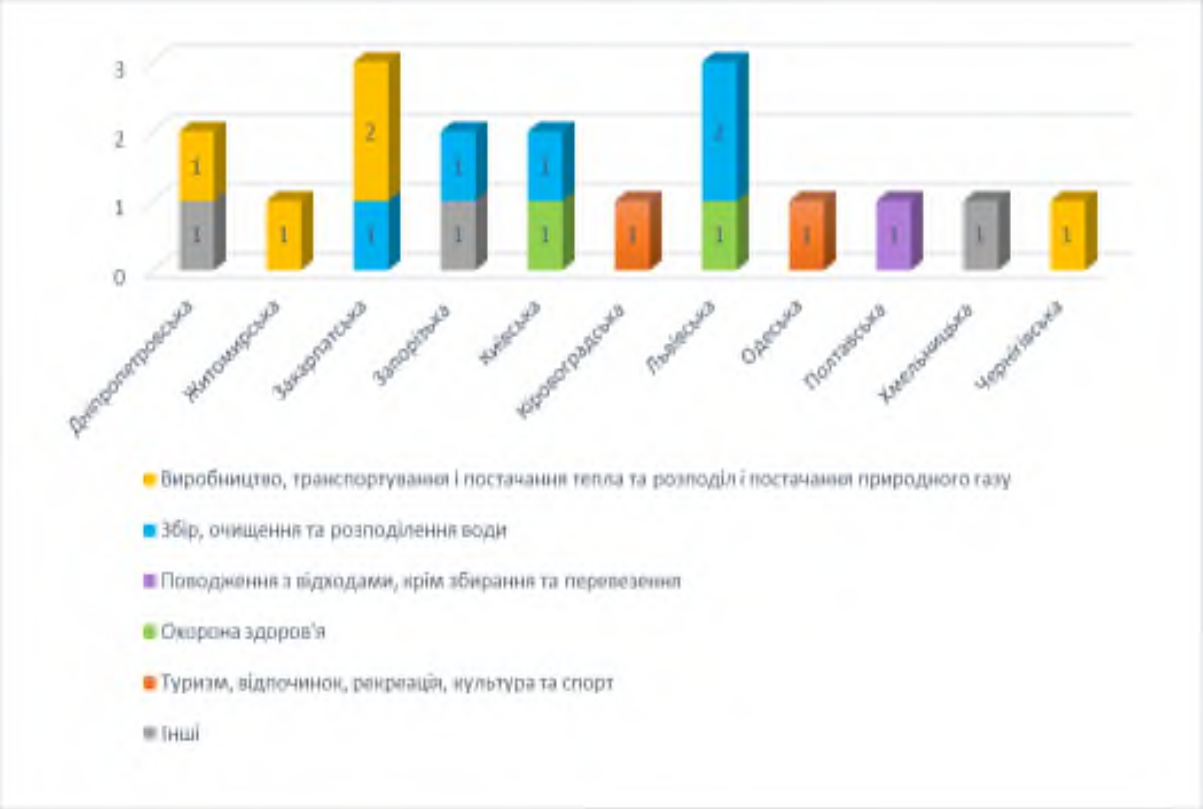

Рисунок 4.23 – Договори, укладені на умовах ДПП, які реалізуються станом на 01.01.2023[737]

Географічна локація проєктів (угод) ДПП в Україні демонструє, що у кожному регіоні є особливості та рівні передумови для розвитку ДПП. Зокрема, у Харківській області актуальні проєкти ДПП з будівництва дошкільних установ, в Одеській і Миколаївській – морські порти.

Варто зазначити, що статистичні дані з динаміки кількості проєктів ДПП Україні, оприлюднені Світовим банком, та дані вітчизняної статистики щодо «договорів на засадах ДПП» не збігаються внаслідок

[737] Довідка щодо стану здійснення державно-приватного партнерства Департаменту залучення інвестицій Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL : https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini

«фрагментованості системи реєстрації проєктів в Україні»[738], що значно ускладнює аналіз та визначення реальної кількості підписаних договорів ДПП та договорів концесій. Використовуючи інший методологічний підхід до обліку партнерства держави і бізнесу (кількість укладених угод ДПП), вітчизняні дані перебільшують світові у рази, що видно з порівняння офіційних даних (рис. 4.24).

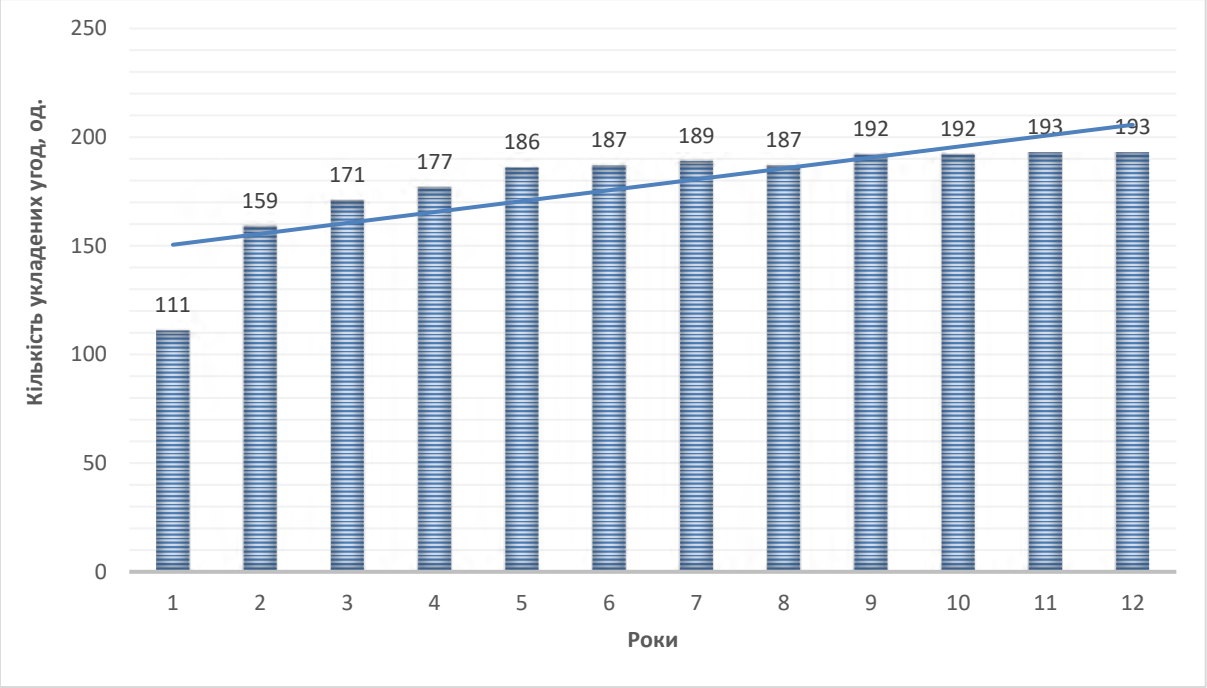

Рисунок 4.24 – Динаміка угод ДПП в Україні, 2012–2023 рр.[739]

Прикладами невдалих проєктів ДПП є проєкт концесії на будівництво й експлуатацію автомобільної дороги загального користування державного значення «Львів – Краковець». Його було укладено 23.12.1999 з концерном «Трансмагістраль», проте не було розпочато за недостатністю державного фінансування, відсутності власних ресурсів у концесіонера та недоступності кредитів. 2015 року оголошено повторний концесійний конкурс, проте заявки обох претендентів (українського консорціуму «Концесійні транспортні магістралі» та французької Bouygues) було відхилено, оскільки вони не мали змоги забезпечити фінансування робіт із будівництва об'єкта концесії ні за рахунок власних, ні за рахунок залучених коштів. Наразі втретє

[738] Круглов В. В. Державне регулювання розвитку державно-приватного партнерства в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2018. № 5. С. 53–56.

[739] Складено автором на основі даних. URL : https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini

Міністерство інфраструктури України розробило проєкт концесійної дороги М-10 «Львів – Краковець» за підтримки Світового банку, яка планується платною та є частиною другого етапу проєкту GO Highway (транснаціональний транспортний коридор), який передбачає автобан від Краковця до Одеси.

Основі причини невдачі цього проєкту ДПП такі:

– попереднє обстеження та оцінювання об'єкта концесії роблять, як правило, іноземні компанії з високим рівнем міжнародної репутації, які обираються грантодавцем (ЕБРР, МБРР). Однак їх методологія оцінювання та попереднього проєктування об'єкта концесії є гармонічною для економіко-правової системи розвинених країн, але абсолютно не враховує специфіку перехідної економіки з її недосконалою правовою системою. Наприклад, в економічні розрахунки закладається прогнозне економічно обґрунтоване користування дорогою, яка виступає об'єктом концесії. Цей приклад дозволяє виділити принципово новий негативний наслідок концесії – антисоціальний економічний ефект, антисоціальність якого обумовлює те, що середній рівень доходів населення не дозволяє йому користуватися новими дорогами та прогнозна вартість проїзду по них стає неприйнятною для суспільства;

– по-друге, одним із показників оцінювання придатності об'єкта інфраструктури стати об'єктом концесії є ступінь його потенційно можливого завантаження. Але всі об'єкти, які пропонує українська держава для концесії, мають погане значення за цим показником. Це призводить до значної тривалості окупності інвестицій приватного партнера: можливий термін окупності перевищує традиційні 25–30 років, інколи сягаючи 50 років. Така тривалість окупності фактично унеможливлює концесію внаслідок економічної недоцільності з боку приватного партнера інвестора.

Національний інститут стратегічних досліджень в аналітичній записці 2013 року[740], що спирається не лише на види економічної діяльності, а й соціально-економічні проблеми, визначив як пріоритетні напрями використання механізму ДПП в Україні:

– побудову нових та реконструкцію старих автомобільних доріг на умовах концесії, оскільки понад 90 % вітчизняних доріг потребують ремонту, а для розвитку економіки потрібно збудувати ще понад

[740] Особливості застосування державно-приватного партнерства як механізму реалізації нової регіональної політики: Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень / вебсайт. 2013. URL : http://www.niss.gov.ua/articles/1239 (дата звернення: 10.03.2020).

4,5 тис. км нових доріг вартістю понад 200 млрд грн, що первищує можливості державного бюджету;

– розвиток та модернізацію об'єктів сфери житлового-комунального господарства (зокрема, впровадження нових енергоощадних та очисних технологій, підвищення енергоефективності будівель, поліпшення якості питної води);

– геологічну розвідку родовищ та видобуток корисних копалин (сланцевого або шельфового природного газу), що дозволить знизити залежність національної економіки від імпорту енергоносіїв;

– реалізацію спільних проєктів у гуманітарній сфері (освіта, наука, екологічний туризм, рекреація, охорона пам'яток культурної та природної спадщини, будівництво зон відпочинку);

– оновлення матеріально-технічної бази начальних закладів початкової, середньої та вищої освіти;

– ремонт і реставрація об'єктів культурної та історичної спадщини;

– розбудову природних заповідників, ландшафтних природних парків, комбіновану з туристичним бізнесом приватних інвесторів;

– популяризацію та реалізацію проєктів, пов'язаних із дотриманням здорового способу життя, проведенням масштабних спортивних заходів, формуванням екологічної свідомості (зокрема, формування у населення культури ресурсозбереження та раціонального поводження з відходами (сортування, недопущення та ліквідації стихійних звалищ).

Варто зазначити, що в Україні, економіка якої є більш сировинною, проєкти ДПП фокусуються більш на видобутку, обробці та транспортуванні сировини. Винятком є енергосервісні контракти (ЕСКО-контракти), які стосуються сфери експлуатація ЖКХ у частині використання енергетичних ресурсів. Але це наслідок не послідовного розвитку законодавчо-регуляторної бази ДПП, а прямого перенесення міжнародного закону про екоконтракти до правового поля України (по суті, методом «обкладинки»).

Варто зазначити й про помітну роль громадських ініціатив у сфері державно-приватного партнерства в Україні. Частині громадських інституцій делеговані державні функції, а інші сприяють розвитку ДПП у межах повноважень, визначених їх установчими документами: Український центр сприяння розвитку публічно-приватного партнерства – непідприємницька організація, заснована віцепрезидентом

Національної Академії наук України, академіком В. Геєцем 2010 року; Експертний центр з питань ДПП та інфраструктури, створений 2014 р. програмою USAID та Американською торговою палатою; ГО «Платформа розвитку публічно-приватного партнерства» – діє з 2014 року як об'єднання експертів у сфері державно-приватного партнерства, що прагне розвивати та вдосконалювати ме ханізми ППП в Україні; ГО «Фонд розвитку публічно-приватного партнерства у охороні здоров'я в Україні»; Центр муніципального менеджменту (Хабітат) та ін.

Середовище розвитку ДПП оцінено достатньо високо – Україна посіла 49 місце серед 71 країни світу з індексом Infrascope у 50 балів (зі 100 можливих). Оцінки за певними напрямами відображені на рис. 4.25.

Рисунок 4.25 – Результати оцінки сприятливості середовища для розвитку ДПП в Україні та світі 2020 року

На Міжнародній конференції з питань відновлення України, яка відбулася у Швейцарському місті Лугано, було представлено план повоєнної відбудови, який передбачає, що 250 млрд доларів з потрібних 750 млрд доларів нададуть приватні інвестори[741].

Для виконання цього плану український уряд затвердив перелік пріоритетних інвестиційних проєктів на 2020–2023 роки, причому 40 % з них є масштабними проєктами в транспортному секторі та інфраструктурі.

[741] URL : https://forbes.ua/inside/operatsiya-lugano-cherez-tizhden-uryad-prezentue-ukrainskiy-plan-marshalla-u-shveytsarii-khto-i-yak-pishe-programu-vidbudovi-29062022-6807

Тому для залучення бізнесу Україні потрібно забезпечити прозорі та зрозумілі механізми на основі державно-приватного партнерства.

Крім того, досить важливо для пришвидшення процедур, що пов'язані з реалізацією договорів державно-приватного партнерства, створення нового механізму прийняття управлінських рішень, зокрема створення нових публічних реєстрів із використанням технології блокчейн, «модернізація» вже існуючих публічних реєстрів.

Розглядаючи проблему розвитку інформаційної інфраструктури державно-приватного партнерства, варто у цьому контексті виокремити досвід Польщі, де ще 26.01.2011 з ініціативи тоді ще Міністерства регіонального розвитку (сьогодні – Міністерства інвестицій та розвитку України) утворено Платформу державно-приватного партнерства, яка «є відповіддю на державні та ринкові очікування, а її завданням є заповнити прогалину у сфері допомоги урядовій адміністрації у приготуванні та впровадженні проєктів державно-приватного партнерства, будучи форумом обміну інформацією, досвідом і найкращими практиками між органами державної влади та залученими приватними суб'єктами (або тими, що мають намір залучатись) під час реалізації конкретних проєктів» (Platforma współpracy). Місією платформи є «зміцнення потенціалу державних інституцій щодо забезпечення високої якості, економічно ефективних державних послуг, інфраструктури, а також покращення ефективності самоврядування під час реалізації інфраструктурних проєктів завдяки державно-приватному партнерству» (Platforma współpracy). Ця Платформа дає можливість усім зацікавленим суб'єктам отримати інформацію щодо:

– актуальних новин державно-приватного партнерства в Республіці Польща;

– баз даних актуальних проєктів державно-приватного партнерства у різних галузях;

– учасників Платформи;

– окремих видів проєктів державно-приватного партнерства, що користуються особливою підтримкою (наприклад, дороги, енергетична ефективність, охорона здоров'я тощо);

– нормативно-правової бази державно-приватного партнерства в Польщі;

– розвитку державно-приватного партнерства в Польщі;

– тренінгів та семінарів за проблемою державно-приватного партнерства;

– зв'язку державно-приватного партнерства з фондами ЄС;

– довідника державного партнера (тематичні публікації, правові роз'яснення, взірці документів, е-консультант) тощо.

У межах ЄС дієвим інструментом інформаційної інфраструктури державно-приватного партнерства є, зокрема, розроблений Європейським центром знань державно-приватного партнерства Інструментарій оцінювання стану підготовки проєкту державно-приватного партнерства (Tools to assess). Цей інструментарій адресований насамперед державним партнерам і має на меті допомогти їм системно підходити до управління цими проєктами, а також полегшити оцінку власної готовності вступати у договірні відносини із приватним партнером. Принцип інструментарію передбачає отримання й аналізування відповідей на вказані в опитувальнику запитання, за результатами чого генерується результат, що вказує на проблемні ділянки в готовності до реалізації проєкту державно-приватного партнерства. Цей інструментарій сформовано так, щоб можна його було практично застосувати для різних видів партнерства, наприклад з позиції їхньої величини, об'єктів, сектору застосування тощо.

Удосконалення інформаційної інфраструктури державно-приватного партнерства повинне мати на меті формування атмосфери довіри між приватним та державним суб'єктами під час укладення і виконання контактів щодо реалізації проєктів, а також усвідомлення реальних переваг кожного з цих суб'єктів від участі в проєктах державно-приватного партнерства.

В умовах сьогодення варто констатувати те, що взаємодія органів державної влади та приватного бізнесу розглядається найчастіше крізь призму проблем, суперечностей і конфліктів. Водночас з позиції державно-приватного партнерства таку взаємодію варто кардинально переосмислити: щоб досягти результату, державний і приватний партнери повинні співпрацювати, спільно розв'язувати завдання, а також нести спільну відповідальність за проєкт. Отже, це свідчить про необхідність зміни фундаментального бачення взаємодії сторін у межах державно-приватного партнерства: йдеться про партнерську площину, а не про рівень взаємодії «керівник – підлеглий».

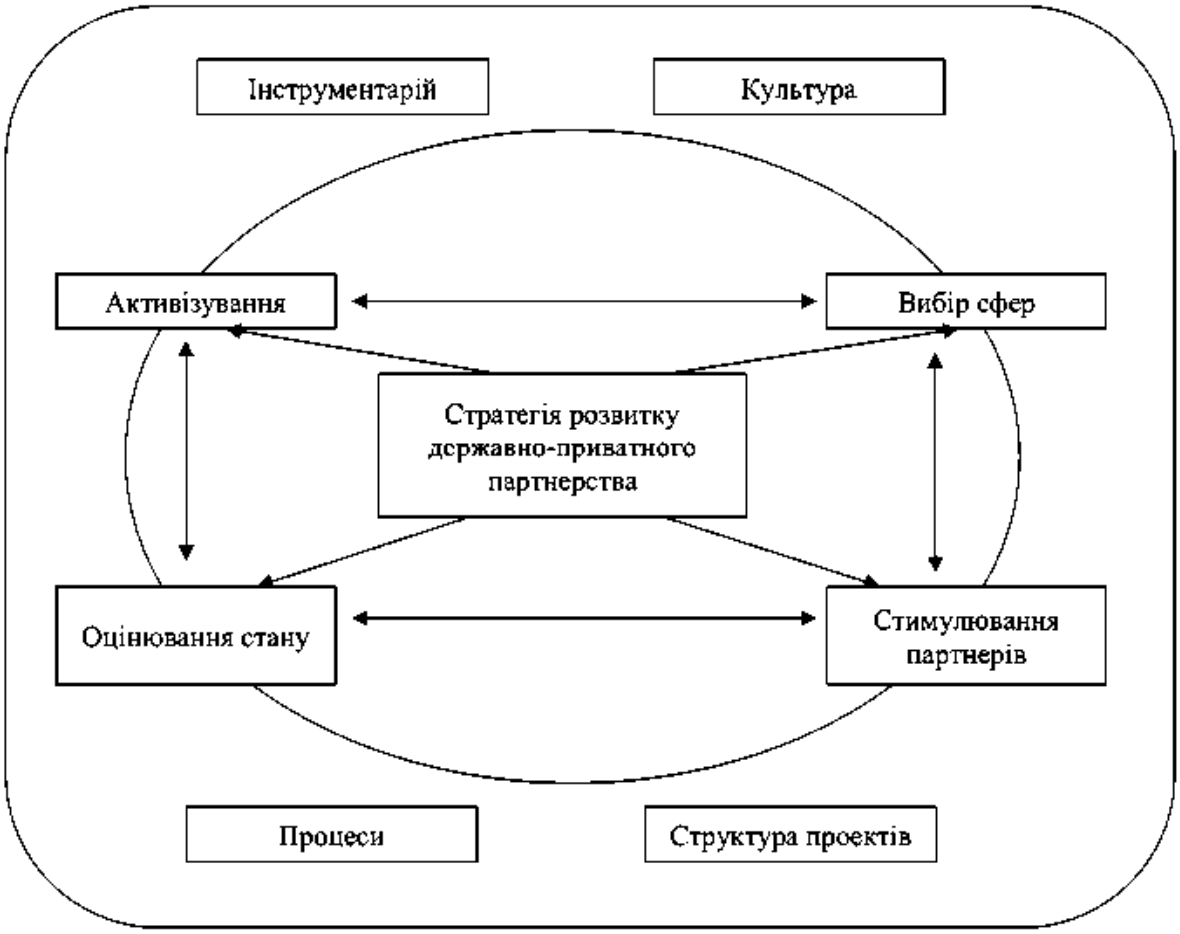

Рисунок 4.26 – Узагальнена модель впливу стратегії на розвиток державно- приватного партнерства[742]

Ефективність ДПП як управлінської технології узгодження глобалізаційних і деглобалізаційних процесів та моделі співробітництва підтверджена тисячами успішно реалізованих проєктів у розвинених країнах та країнах, що розвиваються. Активізування державно-приватного партнерства на будь-якому з рівнів (загальнодержавному, регіональному чи муніципальному) повинне здійснюватися насамперед з урахуванням стратегії розвитку державного партнера і пріоритетів у його діяльності (рис. 4.26). Це надалі визначатиме структуру проєктів такого партнерства, відповідні процеси, інструментарій та культуру.

[742] Комарницька Г. О. Сутність державно-приватного партнерства та його активізування в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності. *Проблеми економіки*. 2019. № 1. С. 46–51 (Міжнародна представленість та індексація журналу: Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, РІНЦ, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, CiteFactor, Academic Journals Database).

Україна поступово впроваджує пілотні проєкти за підтримки міжнародних організацій та представників бізнесу, маючи значною мірою для цього економічний потенціал. В умовах становлення законодавчої та інституційної бази успішна підготовка та реалізація пілотних проєктів ДПП у різних секторах економіки України, зокрема інфраструктурі, енергетиці, комунальному господарстві, відкриває нові можливості для потенційних інвесторів, банків і консультантів на одному з найбільших ринків Центральної та Східної Європи.

Україна є країною зі стрімким розвитком транспортної інфраструктури та вигідними умовами для інвестицій. Міністерство інфраструктури за підтримки Європейського Союзу, Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку, Світового банку, Міжнародної фінансової корпорації та інших міжнародних партнерів працює над оновленням національної транспортної системи шляхом залучення інвестицій, впровадження проєктів державно-приватного партнерства та залучення інвестицій приватного сектору.

Залучення приватного капіталу до інфраструктури є надзвичайно важливим та актуальним питанням для України. Про готовність України прийняти ідею ДПП свідчить створення нормативно-правової бази, яка на сьогодні ще потребує вдосконалення, проте вже дозволяє реалізовувати інфраструктурні проєкти ДПП. Водночас для досягнення реального успіху та поширення практики партнерства держави та бізнесу необхідне проведення значних структурних змін у процесах взаємодії держави, місцевих органів влади та населення на основі розробки регіональних стратегій, комунікаційної політики та їх інституційного підкріплення.

Отже, Україна має продовжити проведення глибоких реформ у цій сфері, адже публічно-приватне партнерство позиціонується як соціальна інновація, інституційне та організаційне поєднання ресурсів держави і бізнесу, їх рівноправні відносини, спрямовані на вирішення гострих суспільних проблем, а також слугувати антикризовим інструментом у забезпеченні сталого економічного розвитку регіонів і значною мірою означатиме певне узгодження глобалізаційних і деглобалізаційних процесів.

4.7. Трансформація податкової політики в контексті післявоєнного відновлення економічної активності суб'єктів господарювання в Україні

Російська військова агресія та воєнні дії на значній території України спричинили й продовжують призводити до значних втрат об'єктів критичної інфраструктури, людських ресурсів, виробничих потужностей, руйнування ланцюгів створення доданої вартості, втрати економічного потенціалу багатьма регіонами країни та падіння національної економіки загалом. Безумовно, наразі нагальними завданнями економічної політики держави, й, зокрема, податкової, виступають забезпечення фінансування військових потреб повним обсягом і збереження макрофінансової стабільності. Однак уже сьогодні необхідно працювати над розробкою сценаріїв державної політики поліпшення бізнес-клімату, відновлення ділової активності суб'єктів господарювання, залучення чималих обсягів інвестиційних ресурсів і загалом післявоєнної відбудови економіки України, враховуючи за цих обставин стандарти і правила ЄС.

Здійснення окресленої державної політики має базуватися на затвердженому стратегічному плані післявоєнних відбудови та розвитку економіки країни й включати цілісний комплекс взаємопов'язаних і взаємоузгоджених видів політик, які реалізуватимуться за певними напрямами з використанням набору методів, інструмент і важелів. Зазначимо, що наразі серед урядовців, політиків, економістів і науковців відсутнє єдине бачення стратегічного плану відновлення економіки України та механізмів його реалізації. У першій половині 2022 року владою було презентовано План відновлення України, виконання якого, за поточними оцінками, потребуватиме 750 млрд дол. і відбуватиметься впродовж 10 років у три етапи.

Перший етап – стійкість. На цьому етапі, який триватиме до кінця 2022 року, впроваджуватимуться заходи з відновлення найбільш важливих об'єктів критичної інфраструктури. Насамперед ідеться про ремонти мереж, котелень, житла, підтримку бізнесу, першочергово малого та середнього.

Другий етап – відновлення. На цьому етапі, що охоплює період 2023–2025 роки, передбачено виконання більшості проєктів, зазначених у Плані, будівництво житла, відбудова об'єктів соціальної сфери.

Третій етап – модернізація. У період 2026–2032 рр. визначено здійснення заходів щодо вступу України до ЄС.

Амбітною метою цього Плану є входження України за 10 років у топ-25 країн світу за такими індексами, як: індекс економічної складності (за виробництвом складних технологічних товарів), індекс людського капіталу[743].

Зауважимо, що заради досягнення цих перспективних цілей та повноцінного післявоєнного відновлення України важливо, щоб відповідні заходи були сконцентровані не стільки на самій відбудові того, що було зруйновано війною, а скільки на інвестиціях у ті напрями та сфери, які сприяють якісній трансформації економіки. Упродовж останніх місяців під час розробки Плану відновлення громадянське суспільство України та багатьох інших країн закликало уряди, фінансові установи, банки розвитку та інші агенції, що надають допомогу, об'єднати зусилля для Зеленого відновлення України. Крім того, акцентувалася увага на необхідності розробки українською владою Плану відновлення у партнерстві з громадянським суспільством, його узгодження з принципами «Партнерства «Відкритий Уряд» з урахуванням кліматичних факторів і необхідності збереження природного капіталу. Активні представники громадянського суспільства наголошували на тому, що Україні, як країні-кандидату в члени ЄС, потрібно відповідати цілям Європейського Союзу у сфері охорони природи, реагування на зміну клімату, технологічних інновацій, а також повною мірою виконувати міжнародні зобов'язання щодо належного управління та підзвітності[744]. Тобто, крім економічних, у Плані післявоєнного відновлення України повинні бути враховані й інші важливі аспекти суспільного життя, насамперед екологічні.

Власну Концепцію стратегії повоєнного відновлення та розвитку України в травні 2022 року було представлено Національним інститутом стратегічних досліджень. В останній окреслено місію Стратегії, загальні цілі, яких обов'язково має досягати Стратегія та секторальні цілі, а також послідовність проведення відбудови та організаційні механізми[745].

---

[743] Богуславець М. План відновлення України: розпочати відбудову хочуть вже у 2022 році. 26.07.2022. URL : https://lb.ua/blog/martyna_boguslavets/524339_plan_vidnovlennya_ukraini_rozpochati.html

[744] Заява WWF про післявоєнну сталу відбудову України. URL : https://wwf.ua/?6984391/postwar-reconstruction-Ukraine

[745] Концепція стратегії повоєнного відновлення та розвитку України / Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. 19 травня. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf

Наразі триває обговорення в експертних колах й пошук найбільш оптимального плану для України на зразок плану Маршалла, схваленого в цілях післявоєнної відбудови Європи. Водночас вивчається доволі широкий досвід перебудови інших країн після бойових дій. Зазначимо, що лише після завершення Другої світової війни у світі відбулося більше 30 великих війн і 250 військових конфліктів, в яких були задіяні не менш ніж 60 країн. Однак тільки невеликій частині з них (насамперед Німеччині, Франції, Японії, Південній Кореї та Ізраїлю) вдалося продемонструвати «економічне диво» післявоєнного відновлення[746]. Дослідники позитивного досвіду відбудови цих країн акцентують увагу на декількох висновках, важливих для України в контексті забезпечення найкращого результату в процесі післявоєнного відновлення національної економіки, а саме:

– для створення економічного дива потрібні послідовність, амбітність та інтеграція країни зі світовими лідерами;

– жорстка виконавча воля дій заради відновлення та економічних реформ;

– готовність влади країни до збалансованих компромісів для фінансування відновлення;

– лібералізація, антимонополізація економіки, державне стимулювання підвищення продуктивності та економічного зростання на системній основі, точкові податкові стимули, державна підтримка експорту;

– пріоритетом державної політики має бути індустріалізація, формування високотехнологічної економіки[747].

Тобто результат від реалізації плану післявоєнного відновлення нашої країни значною мірою залежатиме від правильності обрання стратегічних векторів і пріоритетів подальшого розвитку, від політичної волі, послідовності впровадження рішень і заходів, від інституційного механізму та середовища їх втілення. Однак незалежно від того, який остаточний план для України буде схвалено та впроваджуватиметься, важливе формування відповідного фінансового простору, здатного сприяти вирішенню поставлених завдань. Очевидно, що під

[746] Железняк Я. 5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. 2022. 13 квітня. URL : https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html

[747] Опанасюк В. Українське повоєнне диво: від плану до втілення. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2022. № 3. С. 220–223.

час виконання цього завдання податкова політика держави відіграватиме одну з ключових ролей у його реалізації. Водночас варто акцентувати увагу на таких двох важливих моментах:

1) здійснення податкової політики, спрямованої на виконання податками не лише фіскальної функції, але і стимулюючої ролі, вбачається можливим лише за умови надходження в Україну значних обсягів фінансування від міжнародних партнерів – міжнародних організацій, установ і окремих країн. Зазначимо, що з початку повномасштабної війни в Україні за рахунок податків, зборів та інших доходів фінансувалось тільки близько половини видатків державного бюджету[748]. У найближчій перспективі навряд чи вдасться покривати колосальні видатки бюджету України виключно за рахунок податкових надходжень, без міжнародної фінансової допомоги, навіть за умови, що надходження податків до бюджету зростатимуть. Водночас слушним є бачення Б. Данилишина про те, що переважна частина міжнародної допомоги повинна бути безповоротною (грантовою) та забезпечувати боргову стійкість майбутньої економіки, не пригнічуючи необхідного економічного зростання[749];

2) застосування методів, інструментів податкової політики в контексті активізації ділової активності суб'єктів господарювання в Україні матиме обмежений характер. Останнє зумовлено необхідністю забезпечення достатнього обсягу податкових надходжень до бюджету в умовах високого рівня видатків, зростання бюджетного дефіциту та державного боргу країни. Враховуючи падіння ВВП країни 2022 р. на 29,2 %, а також невтішні прогнози щодо динаміки ВВП 2023 р., зокрема, в Законі про державний бюджет на 2023 рік зазначено про очікуване зростання реального ВВП на 3,2 %, водночас, за оцінками Національного банку України, зростання реального ВВП 2023 р. становитиме лише 0,3 %, а міжнародне рейтингове агентство Moody's прогнозує скорочення реального ВВП на 2 %[750], важливого значення набувають питання стабілізації державних фінансів у такий спосіб,

[748] Якщо податкові платежі знизяться, це гальмуватиме післявоєнну відбудову України / МВФ. 2023. 1 травня. URL : https://finbalance.com.ua/news/mvf-znizhennya-podatkovikh-nadkhodzhen-halmuvatime-pislyavonnu-vidbudovu-ukrani

[749] Данилишин Б. Як має розвиватися Україна. *Дзеркало тижня.* 2022. 20 квітня. URL : https://zn.ua/ukr/macrolevel/postvojenna-ekonomika-peremozhtsja.html

[750] Український ВВП за підсумком 2022 року впав на 29,2 % / Мінекономіки. URL : https://www.unian.ua/economics/finance/vvp-ukrajini-za-pidsumkom-2022-roku-vpav-na-29-2-minekonomiki-12178173.html

щоб не тільки не спровокувати подальший спад економіки, але й сприяти її відновленню. За таких умов доволі ризикованим і недостатньо виваженим є політика різкого підвищення податків для бізнесу. На наше переконання, у реаліях сьогодення варто ретельно вивчити можливості трансформації діючої податкової системи та підходів до організації процесу сплати податків у такий спосіб, щоб це не перешкоджало діяльності суб'єктів господарювання та стимулювало підприємницьку активність, розширення бази оподаткування, не вдаючись водночас до підвищення рівня податкового навантаження на бізнес.

Зазначимо, що ряд важливих кроків у сфері податкової політики в контексті підтримки бізнесу було зроблено ще в перші місяці повномасштабної війни. Зокрема, Законом України від 24.03.2022 № 2142-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період воєнного стану» було впроваджено ряд податкових стимулів для бізнесу, спрощено податкові та митні правила. Найбільш значущі серед введених новацій такі:

– підприємствам з обігом до 10 млрд грн надано право перейти на спрощену систему оподаткування й сплачувати єдиний податок. Одночасно було знято всі інші обмеження щодо чисельності працівників та видів діяльності, за винятком підакцизних товарів і грального бізнесу. Підприємці сплачуватимуть лише 2 % від обороту замість ПДВ і податку на прибуток;

– фізичним особам – підприємцям (ФОПам) I і II групи надано право добровільної сплати єдиного податку. Якщо під час дії в країні режиму воєнного часу зазначені суб'єкти не отримуватимуть доходу, то можуть взагалі не сплачувати єдиний соціальний внесок (ЄСВ);

– ФОПам II–III груп надано дозвіл не сплачувати ЄСВ за мобілізованих працівників;

– власників землі звільнено від сплати податку за землю на територіях, де ведуться бої, на період з 24 лютого 2022 року до кінця року;

– знижено ставку ПДВ на пальне з 20 до 7 %, зокрема й на його імпорт, скасовано акцизи на нафтопродукти;

– скасовано штрафи за порушення закону про РРО до завершення воєнного стану[751];

[751] Зануда А. Бізнес під час війни: яку підтримку запропонувала влада і як виживає бізнес. *BBC News Україна.* 2022. 16 березня. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/features-60757453

– не здійснюватиметься нарахування та звільнено від сплати загального мінімального податкового зобов'язання за 2022–2023 рр.;

– передбачено, що під час оподаткування податком на доходи фізичних осіб з власної вирощеної сільськогосподарської продукції нараховувати та сплачувати податок буде не фізична особа, а податковий агент;

– надано можливість враховувати документально підтверджені витрати у вигляді вартості майна, включаючи грошові кошти, що добровільно перераховані (передані, надані), зокрема ЗСУ, Службі безпеки України, Національній гвардії України та іншим утвореним відповідно до законів України військовим формуванням, а також на користь центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, сил цивільного захисту та/або закладам охорони здоров'я державної, комунальної власності, та/або структурним підрозділам з питань охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, та/або грошові кошти, перераховані на спеціальні рахунки, відкриті НБУ для збору коштів у складі витрат від провадження певного виду незалежної професійної діяльності, а також у складі витрат фізичної особи-підприємця від провадження господарської діяльності, за винятком осіб, які обрали спрощену систему оподаткування, за результатами податкових (звітних) періодів за 2022 рік[752].

У подальшому, базуючись на поточних змінах потреб і пріоритетів військових і бізнес-структур, у систему оподаткування було впроваджено додаткові стимулюючі зміни, а саме:

1) встановлено диференційовані ставки рентної плати за видобування природного газу. Водночас розмір відсоткової ставки ренти збільшується за зростання ціни реалізації газу;

2) знижено з 20 до 7 % ставку ПДВ на внутрішні перевезення авіатранспортом у термін до 31.12.2024, а також для операцій із ввезення та постачання на митну територію України бензинів, скрапленого газу та важких дистилятів, на які встановлено ставку акцизного податку 0 % та нафти або нафтопродуктів на період дії режиму воєнного стану;

[752] Сакун О. С., Щур Р. І., Мацьків В. В. Фінансові аспекти підтримки бізнес-сектору України в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону.* 2022. Вип. 18(1). С. 50–60.

3) звільнено від оподатковування ПДВ:

– товари, знищені (втрачені) внаслідок дії обставин непереборної сили у період дії воєнного стану, товари, передані в державну чи комунальну власність, зокрема на користь добровольчих формувань територіальних громад, а також надані на користь інших осіб для потреб забезпечення оборони України у період дії воєнного стану;

– операції передачі (надання) товарів, зокрема пального, на потреби Збройних сил України для забезпечення оборони України у період дії воєнного стану;

– ввезення товарів на митну територію України у митному режимі імпорту суб'єктами господарювання, які зареєстровані платниками єдиного податку I-ї, II-ї та III-ї груп, крім платників, які залишилися платниками ПДВ;

– ввезення фізичними особами на митну територію України автомобілів легкових, кузовів до них, причепів та напівпричепів, мотоциклів, транспортних засобів, призначених для перевезення 10 осіб і більше, транспортних засобів для перевезення вантажів у митному режимі імпорту;

– товари, що імпортуються підприємствами для вільного обігу (виняток: тютюнові вироби, алкогольні напої). Такі товари також звільнені від сплати мита.

Перераховані вище звільнення від ПДВ застосовуються лише за умови, що товари не походять з країни-агресора.

У цілях підвищення зайнятості внутрішньо переміщених осіб державою введено щомісячну компенсацію в сумі 6 500 грн за кожного працевлаштованого вимушеного переселенця в період дії режиму воєнного стану та впродовж 30 днів після його закінчення. Водночас роботодавець зобов'язаний: сплачувати ЄСВ за працевлаштовану особу; подати податкову звітність за IV квартал 2021 року або річну звітність за 2021 рік; звернутись до центру зайнятості з відповідною заявою не раніше, ніж через 5 днів після того, як було працевлаштовано переселенця[753].

Окреслені вище зміни системи оподаткування, спрямовані на зниження податкового навантаження й полегшення процедури сплати податків, крім поточної підтримки бізнесу та стимулів для його активізації,

[753] Сакун О. С., Щур Р. І., Мацьків В. В. Фінансові аспекти підтримки бізнес-сектору України в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. Вип. 18(1). С. 50–60.

відчутний позитивний результат яких одержимо через певний часовий лаг, містять у собі ризики скорочення надходжень податків до бюджету, насамперед ПДВ, в короткостроковому періоді та, відповідно, погіршення фінансової стійкості країни. Беручи до уваги зазначені аспекти таких заходів, вимоги ключових міжнародних партнерів України, а також той факт, що дефіцит державного бюджету України перевищує 35 млрд доларів, з 1 липня 2023 р. заплановано впровадження змін до податкового законодавства, спрямованих на посилення фіскальної функції податків. А саме: буде підвищено ставку ПДВ на паливо з 7 до 20 %; скасовано для бізнесу право сплачувати єдиний податок у розмірі 2 % з обороту; повернено штрафи за порушення податкового законодавства та право на проведення податкових перевірок[754]. Окреслені новації не матимуть позитивного впливу на бізнес-клімат у країні та здатні призвести до подальшого зростання цін. Крім того, часті зміни вітчизняного податкового законодавства, відсутність стабільності та прогнозованості й надалі провокуватимуть негативні очікування в суб'єктів господарювання. Тому, на наше переконання, в цілях забезпечення зростання податкових надходжень до бюджету в майбутньому варто шукати більш оптимальні, узгоджені із запитами бізнесу, рішення та шляхи, компромісні способи вирішення наявних проблем у сфері державних фінансів.

Наразі стратегічно важливо податкову політику фіскального характеру доповнити податковими інструментами, що володіють стимулюючим потенціалом та які будуть спрямовані на активізацію діяльності господарюючих суб'єктів, запобігаючи тим самим скороченню ВВП та надходженню податків до бюджету в довгостроковій перспективі. З цього приводу вітчизняні урядовці зазначають, що для України потрібно знайти такий варіант податкової реформи, після проведення якої податкова система країни не буде програвати податковим системам європейських країн і Україна зможе вигравати глобальну конкуренцію за інвестиції, а мотивація до корупції буде усунута[755]. У цьому контексті важливим постає завдання удосконалення процедури адміністрування податків, системи взаємодії платників податків з органами Державної податкової служби України, модернізації податкових інституцій.

---

[754] Слуцький Б. Податковий шок: як революційна реформа зможе врятувати економіку України. 2023. 6 квітня. URL : https://www.unian.ua/economics/finance/podatkoviy-shok-yak-revolyuciyna-reforma-zmozhe-vryatuvati-ekonomiku-ukrajini-12206775.html

[755] Там само.

Податкова політика післявоєнної відбудови економіки України як цілісна система повинна включати заходи, що реалізовуватимуться в контексті досягнення як тактичних, так і стратегічних довгострокових цілей відновлення країни. Щодо тактичних цілей податкової політики мається на увазі створення умов для діяльності діючих суб'єктів господарювання, належної сплати податків, недопущення відпливу капіталу з країни. Щодо стратегічних довгострокових цілей, йдеться про впровадження методів та інструментів, які сприятимуть проведенню технологічної модернізації підприємств, зростанню випуску інноваційної, високотехнологічної продукції, розвитку імпортозаміщення, стимулюватимуть приплив інвестицій в економіку країни тощо. Зауважимо, що наявні фіскальні обмеження у реалізації стимулюючої податкової політики роблять ще більш жорсткими вимоги до вибору пріоритетів її здійснення й інструментів, найбільш оптимальних та ефективних для такого впливу.

У працях багатьох науковців одним із критеріїв визнання доцільності стимулювання діяльності певних суб'єктів підприємництва виступає важливість їх функціонування з позицій досягнення пріоритетних цілей здійснюваної політики. Стимулююча податкова політика повинна розглядатися як спосіб досягнення органами державної влади поставлених цілей соціально-економічного розвитку країни. У досліджуваному нами випадку – післявоєнної відбудови економіки України та забезпечення її конкурентоспроможності на зовнішньому ринку, а також вагомих кількісних і якісних змін у діяльності суб'єктів господарювання. Фіскальний ефект окресленої стимулюючої податкової політики полягає у забезпеченні майбутньої віддачі від таких заходів у вигляді збільшення податкових надходжень і зменшення залежності бюджету від кредитних ресурсів, скорочення бюджетного дефіциту. Щодо критеріїв вибору вектора стимулюючого впливу податкової політики, зазначимо, що проведені дослідження свідчать про зміни у XXI ст. підходів до вибору суб'єктів, що потребують державної підтримки – від селективного до горизонтального. Останній передбачає впровадження заходів інституційного характеру, підтримку окремих сфер, видів господарської діяльності кожного суб'єкта підприємництва, насамперед інвестиційно-інноваційної. В умовах сьогодення у багатьох країнах світу ключовий акцент робиться на реалізації державою заходів, які безпосередньо впливають саме на умови діяльності

господарюючих суб'єктів і забезпечують формування сприятливого інституційного середовища для ефективного функціонування та розвитку бізнесу. Зокрема, йдеться про вкладення бюджетних коштів у розвиток економічної інфраструктури, завдяки чому скорочуються витрати підприємств на створення та обслуговування таких об'єктів і системи комунікацій. Важливу роль відіграє і державне фінансування освіти, оскільки підприємства отримують висококваліфікованих працівників, а також науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, впровадження результатів яких створюватиме можливості для підвищення технічного рівня виробництва та забезпечення його відповідності світовим стандартам[756].

Актуальними для українських реалій є пропозиції науковців стосовно того, що пріоритетними цілями державної підтримки бізнесу мають бути: модернізація виробництва, перехід на інноваційну модель розвитку економіки, зростання конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішньому ринку. Досягнути зазначеного пропонується за рахунок забезпечення розвитку державно-приватного партнерства як способу залучення інвестицій; створення малих інноваційних підприємств; формування фондів підтримки середніх і малих інноваційних підприємств; забезпечення розвитку інноваційної інфраструктури; упровадження енергозберігаючих і енергоефективних технологій; формування системи фінансової підтримки інноваційної діяльності, механізму заохочення комерційних банків до надання кредитів інноваційних та інвестиційних проєктів[757]. Тобто стимули податкової політики повинні бути взаємоузгоджені та доповнюватися заходами у сфері бюджетної, кредитної, монетарної та інших видів економічної політики держави.

У процесі післявоєнної відбудови перед державою постануть як нові проблеми, так і ті, які були характерні для національної економіки до початку повномасштабної війни, а саме: необхідність проведення

[756] Підприємництво в епоху глобальних трансформацій: виклики та перспективи розвитку : монографія / Пашко П. В., Лазебник Л. Л., Кіндзерський Ю. В. та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, професора П. В. Пашка та д-ра екон. наук, професора Л. Л. Лазебник ; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 476 с. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 133).

[757] Сіра І. В. Державна підтримка підприємницької діяльності в умовах фінансово-економічної кризи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : 08.00.03 / І. В. Сіра; Київ : ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». К., 2013. 22, [14] с.

структурної та технологічної модернізації виробництва, підвищення енергоефективності, активізації розвитку високотехнологічних видів діяльності тощо. А це зі свого боку вимагатиме пошуку джерел фінансових ресурсів для фінансування інновацій, зокрема способів залучення в країну зовнішніх інвестиційних ресурсів, розбудови потрібного інфраструктурного забезпечення для ведення господарської діяльності. Відносно суб'єктів господарювання сфери промисловості, то одним із основним пріоритетів повинно стати стимулювання впровадження в Україні Індустрії 4.0, оскільки сьогодні країна страшенно відстає від світових трендів, хоча й володіє значним потенціалом для її розвитку. Для прикладу, результати проведеного аналізу динаміки ключових індикаторів, що розкривають процеси розвитку Індустрії 4.0 в Україні впродовж 2018–2020 рр., свідчать про те, що найгіршими показниками нашої країни, порівняно із показниками досліджуваних 137 країн, є макроекономічне та інституційне середовище, розвиток фінансів. Найбільші прогалини Україна має у таких сферах, як: корупція, інфляція, політична та економічна нестабільності, а з 2022 року – ще й військова, сфера доступу до фінансування, регулювання податкової системи тощо[758].

За рахунок широкого впровадження технологій 4.0 видається можливим зупинити деіндустріалізацію нашої країни, надати поштовх переробній промисловості, виробництвам із високою доданою вартістю[759]. Однак для цього потрібні належні зміни на рівні законодавства, а однією з основних проблем постає потреба у значних обсягах інвестиційних ресурсів[760].

Тобто існує нагальна потреба в розробці виваженої концепції податкової політики держави, пріоритети якої будуть узгодженими зі стратегічними пріоритетами як відновлення національної економіки в

---

[758] Завербний А. С., Сало К. Р. Проблеми та перспективи розвитку Індустрії 4.0 в Україні за умов євроінтегрування. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2022. № 2 (8). С. 374–382. URL : https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29557/220972 maket-378-386.pdf

[759] Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Видання друге. Львів : Кальварія, 2017. С. 83–84.

[760] Поради підприємцям-початківцям: як фінтехстартапи допомагають в бізнесі. *Економічні новини.* 2018. 12 серпня. URL : https://www.segodnya.ua/ua/economics/business/sovety-nachinayushchim-predprinimatelyam-kak-fintehstartapy-pomogayut-v-biznese-1158434.html

цілому та окремих видів економічної діяльності зокрема, так і реформування бюджетно-податкової системи країни. На наше переконання, післявоєнна відбудова національної економіки повинна базуватися на цілеспрямованій політиці держави, побудованій на засадах державно-приватного партнерства з бізнесом, та включати комплекс стимулюючих механізмів і засобів прямої та опосередкованої дії, зокрема й податкових. Розробка програми відповідної державної політики, вибір стратегічних пріоритетів і напрямів відбудови національної економіки виступає одним із першочергових завдань. Водночас неабияку роль відіграватимуть механізми податкової та бюджетної політик, оскільки лише відновлення зруйнованих об'єктів інфраструктури потребуватиме колосальних обсягів фінансових ресурсів. Враховуючи обмеженість у державі таких ресурсів, варто критично підійти до вибору стратегічних пріоритетів податкової політики, втілення яких забезпечить досягнення цілей відновлення економіки України прискореними темпами.

Не викликає сумніву бачення багатьох вітчизняних дослідників, зокрема Т. Богдан, що фундаментальною передумовою для здійснення післявоєнної відбудови економіки є отримання Україною надійних гарантій безпеки з неможливістю відновлення воєнних дій на нашій території. Лише на міцному безпековому фундаменті можуть мати місце розвиток і стійке економічне зростання[761]. В. Новіков у цьому контексті зазначає, що мілітаризація України до такого стану, щоб російська армія не лише не могла безкарно руйнувати українські населені пункти, а й щоб боялася навіть вдарити ракетою по нашій землі або перетнути кордон України, виступає головною метою для держави на найближче майбутнє[762]. Без суттєвого збільшення видатків на військові цілі та оборону цього досягти складно. Серед пріоритетних напрямів оборонних витрат варто зазначити розробку та виробництво новітніх ракетних систем (протитанкових, протиповітряних, протикорабельних, балістичних середньої дальності, залпового вогню тощо),

[761] Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. Як фінансувалося післявоєнне відновлення у Боснії і Герцеговині і який досвід відбудови можна застосувати в Україні? *Економічна правда*. 2022. 25 квітня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/

[762] Новіков В. Логіка побудови нової України. Чому після перемоги у війні Україні потрібно зміцнювати оборонну галузь та де взяти на це кошти? *Економічна правда*. 2022. 10 серпня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/10/ 690224/

спроможних наносити російському агресору втрати, які є значно більшими за обсяги витрат на їх створення. Зі свого боку це потребує значних капіталовкладень у відродження ракетобудування та радіоелектронної промисловості, у виробництво конструкційних матеріалів і двигунів, а також фінансування досліджень і розробок відповідної техніки та технологій, підготовку інженерів відповідних спеціалізацій. Водночас потрібно розвивати засоби радіоелектронної розвідки та боротьби, безпілотну авіацію, далекобійну ствольну артилерію тощо. Оскільки швидкими темпами це неможливо зробити, базуючись лише на власних дослідженнях і розробках, тому на початкових етапах оборонні технології доведеться імпортувати[763].

Поділяємо міркування Б. Данилишина, що вимоги воєнного часу обумовлюють та обмежують вибір пріоритетів державної політики, насамперед промислової. Розвиток вітчизняного військово-промислового комплексу та товарів подвійного призначення повинен бути першорядним пріоритетом промислової політики у найближчій перспективі. Акцент потрібно зробити на сферу ракетної техніки і переносних комплексів, безпілотної авіації, виробництва боєприпасів[764]. А для національної економіки післявоєнного часу стратегічно важливим є відновлення таких галузей промисловості, як нафтопереробка; видобуток газу та нафти; металургійна і залізорудна промисловість; машинобудування (найбільше в частині обладнання для транспортного машинобудування, енергетики та виробництва озброєнь)[765].

Тобто одним із перших стратегічних пріоритетів податково-бюджетної політики має стати розвиток сфери військової промисловості. Серед інших, не менш важливих пріоритетів, варто зазначити про технічну модернізацію та розвиток на інноваційних засадах інших галузей промисловості (атомна енергетика; літієве, алюмінієве, титанове і новітні нафтохімічні виробництва; важке енергомашинобудування; чорну металургію; фармацевтику та виробництво медичної

[763] Новіков В. Логіка побудови нової України. Чому після перемоги у війні Україні потрібно зміцнювати оборонну галузь та де взяти на це кошти? *Економічна правда*. 2022. 10 серпня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/10/690224/

[764] Данилишин Б. Якими мають бути стратегічні напрями відбудови національної економіки. Як не повторити помилок інших країн в процесі післявоєнної відбудови України? *Економічна правда*. 2022. 1 вересня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/1/691022/

[765] Данилишин Б. Як має розвиватися Україна. *Дзеркало тижня*. 2022. 20 квітня. URL : https://zn.ua/ukr/macrolevel/postvojenna-ekonomika-peremozhtsja.html

техніки; виробництво синтетичних рідких палив); відбудову і модернізацію інфраструктури; створення робочих місць, зокрема шляхом активізації малого та середнього бізнесу, що сприятиме поверненню в Україну наших біженців і, відповідно, слугуватиме нарощуванню трудового потенціалу та розширенню споживчого ринку; розвиток аграрного сектору економіки тощо. С. Шульц акцентує увагу на тому, що післявоєнний економічний розвиток України потребуватиме максимізації не лише масштабів залучення ресурсного потенціалу країни, а також і зростання ресурсної продуктивності економіки. Адже до початку військових дій в Україні спостерігалась стагнація продуктивності економіки. Проявом останньої було падіння щорічних темпів зростання продуктивності праці, капіталу та в цілому використання усіх економічних ресурсів країни. Лише за умови зростання ресурсної продуктивності економіки та достатньої партнерської допомоги країн світу, на переконання С. Шульц, повоєнне відновлення України буде можливим[766].

Серед ключових пріоритетів податкової політики варто виокремити й ті, які пов'язані зі створенням державою належного інституційного середовища для розвитку бізнесу. На цьому також наголошують представники українського бізнесу. Зокрема, створеною провідними українськими асоціаціями та бізнес-спільнотами. Коаліцію бізнес-спільнот за модернізацію України зі спільною економічною візією України було підписано Меморандум, в якому викладено ключові принципи та заходи післявоєнної економічної політики держави. Серед останніх слушними є пропозиції щодо створення стимулюючого податкового і митного законодавства, інноваційної, ліберальної та прозорої податкової системи, сприяння вільній конкуренції у внутрішній торгівлі, максимальна лібералізація умов для розвитку підприємництва, сприяння цифровізації економіки та розвитку віртуальних активів тощо[767].

---

[766] Шульц С. Л. Детермінанти продуктивної спроможності економіки регіонів України: досвід ідентифікації та сучасний вимір. *Імперативи та безпекові пріоритети збереження і розвитку продуктивної спроможності регіонів України в умовах війни :* збірник тез доповідей дискусійної платформи / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. Л. Шульц, д-ра екон. наук, проф. А. І. Мокія. Львів, 2022. 87, [5–9] с.

[767] Длігач А. Повоєнна економічна політика потребуватиме повної зміни підходів. URL : https://gmk.center/ua/opinion/povoienna-ekonomichna-politika-potrebuvatime-povnoi-zmini-pidhodiv/

Вітчизняні науковці, зокрема К. Швабій, М. Кармаліта, П. Селезень, у своїй науковій праці зазначають, що однією з першочергових проблем в Україні у сфері податкової політики держави є відсутність сформованої традиції, інституціонального механізму формування та здійснення податкової політики[768].

Тобто можна стверджувати як про необхідність кардинальної перебудови інституційних механізмів розробки податкової політики, так і про ті вектори, що стосуються налагодження інституційного середовища її практичної реалізації. Власне, розробку нової концепції податкової політики варто здійснювати, базуючись на базових принципах оподаткування, наукових теоретичних напрацюваннях у сфері податків і з урахуванням сучасних економічних реалій та запитів бізнесу. Розробка податкової політики є процесом пошуку компромісного, взаємовигідного для держави та бізнесу способу вирішення наявних проблем суспільного життя. Як зазначає К. Швабій, податкова політика держави – це мистецтво компромісу між взаємовиключними вимогами, якими по одній шкалі є «економічна ефективність – соціальна справедливість», а по іншій – «ефективність адміністрування – зручність та простота сплати податків». Серед величезної «множини станів податкового компромісу» потрібно обрати такий варіант, за якого «всі економічні агенти – суб'єкти податкових правовідносин, діяли б у напрямі досягнення взаємовигідної рівноваги»[769].

Реалізація розробленої податкової політики передбачатиме проведення податкової реформи. Основною метою останньої є формування дієвої моделі податкової системи із прозорими правилами та механізмами стягнення податків, яка б сприяла ефективному розвитку бізнесу. Безумовно, досягнення зазначеної цілі потребує пошуку відповідних найбільш оптимальних шляхів реалізації, що є досить складним завданням. Навіть розвинені країни світу сьогодні стикаються з недоліками у справлянні окремих податків і визнають потребу у вжитті заходів з їх удосконалення. Зокрема, експерти зазначають про те, що діюча в європейських країнах класична модель оподаткування прибутку наразі є морально застарілою. Заходи щодо її поліпшення насамперед спрямовані на те, щоб унеможливити розмивання податкової бази

[768] Податкова політика держави. Ще один великий компроміс / за заг. ред. К. І. Швабія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2018, 61 [31] с.

[769] Швабій К. І. Нові реалії податкової політики України. *Економічна правда*. 2022. 20 жовтня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/20/692850/

та ухилення від сплати податку[770]. Незважаючи на певні зрушення у цій сфері, завдяки налагодженню міжнародного податкового співробітництва шляхом впровадження є G-20/OECD з питань ерозії бази та переміщення прибутку (BEPS), все ж вразливості залишаються. Потребують вирішення питання щодо розподілу податкових прав між окремими країнами[771].

Габріель Цукман, виступаючи з доповіддю на четвертій податковій конференції Світового банку, взагалі зауважив про те, що прийшов час змінити податкові системи XX сторіччя, запроваджені після завершення Другої світової війни спочатку в Європі, а згодом й у більшості інших країнах світу, та які наразі є застарілими, на податкові системи, що відповідатимуть потребам XXI століття. Адже глобалізаційні процеси, якісні та кількісні демографічні зрушення, цифрові технології сформували кардинально нову соціально-економічну ситуацію, порівняно з тією, яка існувала у другій половині минулого сторіччя[772]. Відповідно, податкові системи країн світу повинні враховувати нові реалії та глобальні виклики. Під час розробки концепції нової податкової політики і реформування податкової системи України потрібно враховувати як умови та запити військового часу, так і окреслені глобальні виклики та тенденції розвитку світової економіки та системи оподаткування.

Наразі в українських урядових і експертних колах активно обговорюються різні ідеї реформування податкової системи. Серед найбільш кардинальних – це пропозиції вітчизняних урядовців щодо скорочення ставок основних податків – податку на прибуток, ПДВ і податку на доходи фізичних осіб до рівня 10 %, та ставки 0 % для єдиного соціального внеску до Пенсійного фонду. Завдяки суттєвому скороченню податкового навантаження очікується зменшення стимулів до корупційних дій, створення сприятливих умов для розвитку бізнесу та залучення інвестицій в країну. Як аргументи, на користь доцільності таких заходів наводяться приклади окремих країн, в яких у цілях відновлення економік після військових конфліктів уряди

[770] Таптунова І. Трансформація податку на прибуток підприємств у податок на виведений капітал. Київ, 2016. 44 с.

[771] Corporate Taxation in The Global Economy: IMF policy paper. Press Release №19/69. March 10, 2019. 86 p. URL : https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2019/03/08/Corporate-Taxation-in-the-Global-Economy-46650

[772] Швабій К. Чому військові сплачують 18 % податку, а підприємці 2 %. *Економічна правда*. 2022. 21 листопада. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/21/694078/

вдались до скорочення податків. Зокрема, йдеться про зниження ставки корпоративного податку з 15 до 12,5 % в Ірландії, ставки податку на прибуток з 13 до 10 % на Кіпрі, податкових ставок до рівня 10 % у Болгарії. Передбачається, що завдяки суттєвому зниженню податків у суб'єктів господарювання зменшаться стимули до оптимізації податкового навантаження й уникнення оподаткування та водночас вдасться розширити базу оподаткування за рахунок зменшення обсягів тіньових операцій і господарської діяльності[773].

Сумнівність високої ефективності втілення ідеї суттєвого скорочення ставок податків як засобу досягнення цілей розширення бази оподаткування підтверджується практикою минулих податкових реформ в Україні. Зокрема, йдеться про реформу 2016 року щодо зниження ЄСВ для роботодавців до рівня 22 % для усіх категорій платників (виняток: спеціальні ставки нарахування ЄСВ для інвалідів (8,41, 5,3 і 5,5 %), що проводилась у цілях стимулювання до детінізації зарплат і легалізації зайнятості в Україні. Проте, опираючись на результати проведеного дослідження можна стверджувати, що поставленої цілі реформи ЄСВ в Україні 2016 року не було досягнуто. Незначне скорочення нелегальної зайнятості та виплат зарплат у «конвертах» не є зіставним із негативними наслідками, які ця реформа мала для доходів Пенсійного фонду України. Низька ефективність цієї реформи пояснюється не врахуванням того, що податкове навантаження на працю, хоч і є основним серед усіх факторів детінізації заробітних плат, однак не менш важливими при цьому є дія низки інших. Це і податкові фактори, пов'язані з особливостями побудови податкової системи країни та підходами до адміністрування податків і зборів, так і неподаткові чинники, які стосуються якості вітчизняного законодавства та регуляторної політики, рівня корупції, стану ринку праці та ін. Тому за умов наявності у роботодавців можливості приховувати реальні масштаби діяльності, кількість працівників і розмір їх оплати праці неможливо вирішувати проблему неформальної зайнятості та тінізації заробітних плат лише за рахунок зниження ставки ЄСВ[774].

---

[773] Обух В., Колода Я. Як Україна реформуватиме податкову систему після війни. УКРІНФОРМ. 2023. 27 березня. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3688038-ak-ukraina-reformuvatime-podatkovu-sistemu-pisla-vijni.html

[774] Мельничук Г., Райнова Л., Кощук, Т. Аналіз результативності реформи ЄСВ у 2016 році в Україні. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice.* 2021. Вип. 4(35). С. 137–143. URL : https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.221852

Сприйняття концепції податкової реформи «10-10-10» урядовцями, експертами, науковцями, міжнародними партнерами та представниками бізнесу різняться. Зокрема, міжнародні організації, які надають фінансову допомогу Україні, насамперед МВФ, доволі негативно ставляться до окресленого варіанта проведення податкових реформ, керуючись міркуваннями про те, що це призведе до скорочення податкових надходжень до бюджету.

Вітчизняні науковці акцентують увагу на важливості розробки якісного, комплексного пакета реформи. Зокрема, К. Швабій наголошує на тому, що для концепту «10-10-10» характерною є певна фрагментарність. Адже в реформі не йдеться про те, як реформуватимуться інші види податків і зборів, які наявні у вітчизняній податковій системі, чи будуть змінені підходи до їх адміністрування тощо. Науковець зазначає про той факт, що підходи до адміністрування податків змінюються у випадку зміни моделі (елементів) податку, а не простої зміни ставок. Тому, наприклад, зменшивши лише ставку ПДВ до 10 %, реєстр податкових накладних як і система електронного адміністрування ПДВ нікуди не зникнуть. З часом комплаєнс платників ПДВ, ймовірно, підвищиться, однак складна, економічно неефективна система адміністрування цього податку нікуди не дінеться[775].

Представники бізнесу, зокрема Спільнота Європейської Бізнес Асоціації також зазначають про те, що податкову реформу не можна обмежувати лише податковими ставками. Безумовно, потрібно знижувати навантаження на фонд оплати праці, так як діючий рівень податкового навантаження робить прозорий бізнес абсолютно неконкурентоспроможним, якщо порівнювати з тіньовим. Однак реформування потребує повністю вся система адміністрування податків, необхідно усунути законодавчі суперечності та недосконалості, прописати зрозумілий обсяг повноважень та функцій Державної податкової служби України тощо. Надзвичайно актуальними нині є питання верховенства права й ефективної боротьби з корупцією, щоб у результаті зміни розподілу податків уся податкова система запрацювала по-іншому – прозоро, чітко та чесно[776].

---

[775] Швабій К. Крапка в реформі «10-10-10». *Економічна правда*. 2022. 3 жовтня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/3/692160/

[776] Якою має бути податкова реформа: деталі від бізнесу. *ДЕБЕТ-КРЕДИТ.* 2023. 18 січня. URL : https://news.dtkt.ua/taxation/common/81181-iakoiu-maje-buti-span-classsnippetpodatkovaspan-span-classsnippetreformaspan-detali-vid-biznesu

К. Швабій зазначає, що сам ключовий меседж про те, що проведення запропонованої реформи як антикорупційного заходу дозволить, нарешті, остаточно, чи як там ще подолати корупцію в Україні, виглядає доволі сумнівним[777]. На переконання науковця, просте арифметичне зменшення ставок податків не можна ототожнювати із формуванням умов для прозорої, «по-білому», роботи бізнесу. Це лише один, водночас навіть не найголовніший, фактор у досягненні цієї мети[778].

Автори окресленої вище податкової реформи також пропонують з часом замінити податок на прибуток на податок на виведений капітал. Зазначимо, що ця ідея не є новою й активно обговорювалась у вітчизняних експертних колах 2015–2020 рр. Поштовхом до розробки пропозицій щодо кардинальної зміни моделі оподаткування прибутку підприємств в Україні стала тенденція до втрати податком на прибуток його фіскального значення, що проявлялось у скороченні обсягу цього податку у ВВП і в податкових надходженнях до бюджету. Загалом цьому податку притаманні й ряд інших недоліків, обумовлених специфікою податкової системи України, зокрема правовими проблемами та рівнем корупції. Ці недоліки дослідники систематизували у такі групи: недоліки визначення об'єкта оподаткування; недоліки, пов'язані з адмініструванням податку та фіскальним тиском на його платників; вкрай невисока фіскальна ефективність цього податку як результат поєднання зазначених вище проблем[779].

Тому більшість експертів погоджуються з тим, що діючий в Україні механізм податку на прибуток підприємств потребує удосконалення. Однак, на наше переконання, в умовах сьогодення стану економіки та державних фінансів не варто ухвалювати такі кардинальні податкові рішення, як введення податку на виведений капітал. Оскільки застосування останнього в окремих країнах, зокрема в Естонії, Македонії, Латвії, Молдові та Грузії не призвело виключно до значних позитивних результатів. Серед позитивних ефектів, досягнених у кожній з країн, варто зазначити певне спрощення механізму обчислення оподатковуваного прибутку та сплати податку, а також його

[777] Швабій К. Зниження податків – стежка до пекла. *Економічна правда*. 2023. 1 березня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/1/697548/

[778] Швабій К. Крапка в реформі «10-10-10». *Економічна правда*. 2022. 3 жовтня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/3/692160/

[779] Таптунова І. Л. Трансформація податку на прибуток підприємств у податок на виведений капітал. Київ, 2016. 44, [8] с.

адміністрування, що позитивно вплинуло на позиції цих країн у міжнародних рейтингах легкості ведення бізнесу та сплати податків. Однак запровадження податку на виведений капітал не сприяло більш стрімкому зростанню ВВП цих країн, порівняно із країнами-сусідами, в яких цей податок був відсутній[780]. Щодо впливу цього податку на обсяги інвестицій в країни та інвестиційну активність підприємств, то одержані результати мали нестабільний характер.

Негативними наслідками від застосування податку на розподілений прибуток у кожній із досліджуваних країн стали скорочення находжень податку до бюджету у короткостроковому періоді (у перші 2–3 роки) та погіршення стану державних фінансів. Зокрема, за оцінками експертів, впровадження податку на розподілений прибуток призвело до дворічних втрат надходжень в Естонії в обсязі 1,02 % від ВВП, у Македонії – 1,18 % ВВП, в Грузії – 2,08 % ВВП[781]. Водночас більш відчутний негативний ефект від фіскальних дисбалансів отримано у Молдові та Македонії, які впроваджували цей податок у період загальної макроекономічної невизначеності[782].

Запровадження в Україні податку на виведений капітал також тягне за собою суттєві ризики втрат надходжень до бюджету, особливо в перші роки, на чому не лише наголошують фактично всі науковці та західні експерти у своїх висновках[783], а й підтверджують дослідники результатами кількісних оцінок. Зокрема, в довоєнний період втрати бюджету в рік впровадження податку на виведений капітал оцінювались у суму від 25–46 млрд грн[784], або ж в діапазоні від 11 до 40 %

---

[780] Sheremeta V. Exit Capital Tax as Alternative of Corporate Income Tax. *Innovative Solutions in Modern Science.* 2017. № 7 (16). С. 1–13.

[781] Черкашин В. Налог на выведенный капитал: 7 страшилок МВФ и где он перегибает. URL : https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/nalog-na-vyvedennyy-kapital-7-strashilok-mvf-i-gde-on-peregibaet

[782] Sheremeta V. Exit Capital Tax as Alternative of Corporate Income Tax. *Innovative Solutions in Modern Science.* 2017. № 7 (16). С. 1–13.

[783] Податок на прибуток підприємств чи податок на виведений капітал: аналіз та рекомендації. Серія аналітичних досліджень [PS/01/2017] / Заха Д., Оттен Т., Бетлій О., Джуччі Р. Берлін-Київ, 2017. 21 с. Березень. URL : https://www.beratergruppe-ukraine.de/wordpress/wp-content/uploads/2017/04/PS_01_2017_ukr. pdf

[784] Касперович В. Напрями посилення координації фіскальної політики із монетарною в Україні / Національний інститут стратегічних досліджень. 2019. 4 с. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/tezy-kasperovych.pdf

річних надходжень до бюджету[785], що могло призвести до зростання дефіциту держбюджету практично майже вдвічі. Тобто введення податку на виведений капітал буде серйозною загрозою для фіскальної стабільності в Україні. Ситуація ще більше ускладнюється, якщо врахувати, що в теперішніх умовах надзвичайно обмеженими є можливості вибору джерел компенсації майбутніх втрат доходів бюджету України, а також значно погіршився стан державних фінансів внаслідок війни, зокрема стрімко зросла загальна сума державного та гарантованого державою боргу до рівня 78,5 % ВВП на кінець 2022 року, а платежі з погашення державного боргу за 2022 рік становили 448,6 млрд дол.[786].

Навіть ті незначні позитивні впливи на інвестиційний клімат, рівень інвестиційної активності підприємств і зростання ВВП у країнах, які застосовували податок на виведений капітал, не дають підстав стверджувати про його доцільність впровадження в Україні нині, враховуючи економічні реалії та виклики воєнного часу, високий рівень державного боргу і дефіциту державного бюджету, яких не було у жодній країні на момент введення податку. За окреслених умов будь-які необдумані рішення у податковій сфері можуть лише поглибити фіскальні ризики та призвести до зниження стійкості державних фінансів[787].

Тому у процесі формування податкової політики післявоєнної відбудови національної економіки потрібно насамперед виходити з того, що наслідки податкових реформ не повинні призвести до суттєвого скорочення податкових надходжень у короткостроковому періоді. На цьому аспекті наголошують і міжнародні фінансові партнери України. Зокрема, на переконання постійного представника МВФ в Україні В. Степаняна, міжнародна спільнота готова допомогти фінансовими ресурсами на відновлення та реконструкцію України, водночас Україна зобов'язана продовжувати виконувати свою частину

[785] Мельничук Г. С. До питання запровадження в Україні податку на виведений капітал. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування.* 2020. № 6. С. 98–107. URL : https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=Sj-M_ZkAAAAJ&citation_for_view=Sj-M_ZkAAAAJ:ns9cj8rnVeAC

[786] Луніна І. О., Білоусова О. С., Фролова Н. Б. Конкурентоспроможність податкової системи в контексті розширення фіскального простору України. *Економіка України*. 2020. № 10 (707). С. 34–53.

[787] Держборг України за рік зріс до 78,5 % ВВП – Мінфін. УКРІНФОРМ. 20.04.2023. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3698436-derzborg-ukraini-za-rik-zris-do-785-vvp-minfin.html

домовленостей та посилювати мобілізацію доходів із внутрішніх джерел для фінансування інфраструктурних і соціальних потреб. У зв'язку з цим заходи, які скорочують податкові надходження або знищують існуючу податкову базу, обмежують спроможність України досягати цілей перебудови та розвитку, що в підсумку негативно впливає на довгострокове зростання економіки. Одним із засобів сприяння економічному зростанню України є ефективна та справедлива податкова політика, що за рахунок забезпечення рівних умов для бізнесу дозволяє підвищувати конкурентоспроможність.

У новій чотирирічній програмі розширеного фінансування EFF на 15,6 млрд дол. виділеного для України МВФ, зазначено про потребу у розробці 2023 року Національної стратегії доходів (НСД) на 2024–2030 роки. Остання має стати всеосяжною «дорожньою картою», в яку включено як чіткі цілі щодо забезпечення надходжень, так і інші цілі політики, які охоплюють адміністративні та політичні реформи. У практичному плані це зможе допомогти узгодити мобілізацію доходів із середньостроковими потребами у видатках та урядовими пріоритетами розвитку. Планується, що НСД передбачатиме п'ять основних кроків. Серед них, зокрема, це заходи щодо зростання рівня надання податкових і митних послуг, перегляд спрощеної системи оподаткування в цілях вирішення проблеми ерозії податків на працю, узгодження законодавства про акцизні збори та ПДВ із законодавством Євросоюзу. Також у НСД буде передбачено кроки щодо посилення антикорупційних заходів і процедур управління з метою усунення ризиків недоброчесності, податкові реформи для післявоєнної перебудови та інвестицій. Наразі ця Стратегія перебуває на стадії розробки, і вже до кінця травня 2023 року Міністерством фінансів України повинен бути сформований план заходів, зокрема для вирішення основних проблем, виявлених у процесі проведеного опитування платників податків[788].

Безумовно, що сьогодні досить важливим є вирішення проблем з корупцією, покращення процедур адміністрування податків, урахування думки платників податків під час формування стратегічного плану реформування системи оподаткування. Крім того, на наше

[788] Якщо податкові платежі знизяться, це гальмуватиме післявоєнну відбудову України / МВФ. 2023. 1 травня. URL : https://finbalance.com.ua/news/mvf-znizhennya-podatkovikh-nadkhodzhen-halmuvatime-pislyavonnu-vidbudovu-ukrani

переконання, в НСД мають бути чітко прописані механізми реалізації стимулюючої податкової політики, визначено перелік податкових методів, важелів та інструментів, комплексне застосування яких забезпечить досягнення визначених державою пріоритетів післявоєнної відбудови економіки, її модернізації та цифровізації. Останнє повинно базуватись на наукових напрацюваннях щодо переваг застосування окремих податкових інструментів, їх дієвості на практиці в певних реаліях і наявних обмежень щодо їх впровадження в Україні. Зауважимо, що важливим є критичне попереднє вивчення можливості застосування окремих інструментів з позицій їх взаємоузгодженості із міжнародними зобов'язаннями України, зокрема в рамках СОТ, ЄС та МВФ. У цьому контексті доречними є рекомендації дослідників щодо того, що застосування певних податкових інструментів насамперед має сприяти загальному покращенню конкурентного середовища, правил гри для всіх суб'єктів господарювання. В умовах нестачі бюджетних ресурсів потрібно виважено підходити до впровадження нових, адресних податкових інструментів підтримки суб'єктів бізнесу[789]. Безумовно, досвід проведення податкових реформ в інших країнах стане в нагоді, однак цілковите його копіювання у складних вітчизняних реаліях навряд чи принесе бажаний результат.

На нашу думку, податкова політика післявоєнного відновлення економіки України має базуватись на активному використанні інструментів горизонтального, опосередкованого характеру дії, спрямованих на створення сприятливого інституційного середовища для діяльності суб'єктів господарювання та збільшення їх інноваційної активності. Досвід багатьох західних країн свідчить про те, що зростання підприємницької активності є результатом створення урядами сприятливого соціально-економічного клімату, що було забезпечено, зокрема, й за рахунок реалізації таких заходів як:

– розбудова сильної інфраструктури підтримки підприємництва (бізнес-інкубаторів, інноваційних банків, консультативних центрів з питань реклами, управління, маркетингу, курсів підготовки підприємців тощо);

[789] Кравчук В., Ангел Є. Яка промислова політика потрібна Україні для переходу до Індустрії 4.0? *Дзеркало тижня*. Випуск 13. 6–12 квітня. URL : https://dt.ua/macrolevel/yaka-promislova-politika-potribna-ukrayini-dlya-perehodu-do-industriyi-4-0-307765_.html/

– спрощення процедур регулювання підприємницької діяльності (скорочення форм звітності, полегшення правил реєстрації);

– застосування пільгового оподаткування як стимулу до відкриття нових малих підприємств і сприяння притоку в цю сферу діяльності інвестицій;

– наявність системи захисту промислової та інтелектуальної власності, зокрема й продукції та методів ділової активності[790].

Враховуючи активні процеси цифровізації різних сфер життя українського суспільства, цінним для нашої країни буде позитивний зарубіжний досвід щодо частини впровадження цифрових сервісів у податковій сфері. Зокрема, зазначимо про показовий досвід Естонії в частині змін у податковій системі, покликаних забезпечити зниження адміністративного тиску на платників податку за рахунок забезпечення високої простоти податкового адміністрування, скорочення часу платників на сплату податків, уникнення випадків подвійного оподаткування окремих видів доходів. Варто наголосити на запровадженні в Естонії широкого кола переваг для платників податків, зокрема таких як: електронна резидентність («e-residensy»), спрощені правила інкорпорування бізнесу, цифрові юридичні сервіси та рішення й багато іншого[791]. Програма електронної резидентності відкрила можливості для створення в Естонії цифрового представництва фізичної особи-нерезидента, що дозволяє їй використовувати всі онлайн-сервіси країни, включаючи дистанційну реєстрацію суб'єкта господарювання, електронний підпис документів і договорів, сплату платежів, подання електронної звітності, цифровий банкінг, одержання ліцензій, діяльність на ринках товарів і послуг ЄС як повноправного агента. Водночас це не передбачає і не вимагає фізичної присутності особи (власників, засновників) на митній території Естонії. Саме завдяки впровадженню цієї програми 2014 року нерезиденти отримали можливість сплачувати податок на виведений капітал шляхом набуття легального статусу платника податків – «електронного резидента» Естонії. У разі розподілу прибутку такого цифрового представництва законодавством передбачено обов'язок утримання 20 % податку із

[790] Яремчук І. Л. Проблеми теорії і практики підприємництва в Україні. *Економічний аналіз*. 2014. Том 15, № 3. С. 256–262.

[791] Синютка Н. Г., Червінська О. С., Гоменюк В. В. Електронна резидентність та пряме оподаткування: аспекти фінансової безпеки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 12. С. 363–369. URL : https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-12_0-pages-363_369.pdf

винагороди директора та 33 % соціальних внесків із цієї ж податкової бази[792]. Крім того, у випадку виплати дивідендів чи роялті застосовуватиметься знижена ставка 7 % із такого виду доходів резидента чи нерезидента із подальшою можливістю застосування чинних Угод про уникнення подвійного оподаткування в країні резидентності особи[793]. Сплата податку на розподілений прибуток «е-резидентами» Естонії є економічно вигідною для резидентів інших країн, особливо ЄС, в яких ставки прямого оподаткування є прогресивними як для фізичних, так і юридичних осіб, та значно вищими. У зв'язку з цим за 5 років дії проєкту «Е-резидентність» станом на кінець 2019 року в Естонії було зареєстровано 64 862 цифрові представництва з понад 165 країн світу, понад 10 тис. з яких провадять бізнес[794].

Тобто в Естонії було створено умови для оптимізації податкових платежів для осіб-нерезидентів поза межами їх основної юрисдикції, не порушуючи при цьому правил і вимог BEPS. А привілеї віртуальної присутності е-резидентів на території ЄС, безперешкодний доступ до цифрових послуг і сервісів згідно з Директивою ЄС про Єдиний цифровий ринок (простір) стали перевагою запровадження електронної резидентності в Естонії. За умови набуття Україною повноправного членства в ЄС це також може стати перевагою для нашої країни, у разі пропонування схожого сервісу. Значною мірою саме за допомогою програми «e-residensy» Естонії вдалося збільшити кількість платників податків (за рахунок збільшення віртуальної кількості населення або юридичних осіб як платників податків) і розширити тим самим базу оподаткування[795], що забезпечило поступове зростання надходжень податків до бюджету.

---

[792] Синютка Н. Г., Червінська О. С., Гоменюк В. В. Електронна резидентність та пряме оподаткування: аспекти фінансової безпеки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 12. С. 363–369. URL : https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-12_0-pages-363_369.pdf

[793] Синютка Н. Г. Електронна резидентність та податок на виведений капітал як прояви деформацій фіскального простору. ECONOMICS: time realities. 2019. № 4 (44). С. 106–112. URL : https://economics.opu.ua/files/archive/2019/No4/106.pdf

[794] Синютка Н. Г., Червінська О. С., Гоменюк В. В. Електронна резидентність та пряме оподаткування: аспекти фінансової безпеки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 12. С. 363–369. URL : https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-12_0-pages-363_369.pdf

[795] Синютка Н. Г. Електронна резидентність та податок на виведений капітал як прояви деформацій фіскального простору. *ECONOMICS: time realities.* 2019. № 4 (44). С. 106–112.

З урахуванням зазначеного досвіду Естонії для створення в Україні сприятливих умов для розвитку бізнесу та залучення інвестицій варто працювати над введенням додаткових зручних цифрових сервісів для платників податків, які дозволять їм скоротити час на виконання податкових зобов'язань, мінімізувати корупційну складову при взаємодії з органами державної податкової служби.

Враховуючи необхідність трансформації структури економіки України від сировинно-добувної та низько технологічної у напрямі розвитку наукомістких, високотехнологічних секторів, вважаємо доцільним впровадження точкових податкових стимулів до інвестування у високоокупні наукомісткі сфери діяльності, апробація яких у зарубіжних країнах показала їх високу ефективність. Зокрема, йдеться про такі дозволені правилами ЄС податкові інструменти сприяння як податкова знижка на НДДКР, інвестиційна податкова знижка та податкові пільги для енергозбереження. Зазначені податкові інструменти варто застосовувати для стимулювання здійснення суб'єктами господарювання певних видів інвестиційно-інноваційної діяльності, а саме: виконання наукових досліджень та розробок; купівля обладнання для проведення науково-дослідних робіт; виробниче проєктування; трансферт технологій (купівля ліцензій, послуг технологічного характеру, прав на об'єкти інтелектуальної власності); налагодження співробітництва із дослідними організаціями; спеціальне навчання працівників; придбання програмного забезпечення; створення нових інноваційних підприємств[796].

Варті уваги та ретельного вивчення пропозиції вітчизняних науковців щодо запровадження в Україні для суб'єктів інноваційної діяльності таких податкових інструментів, як: податкові та митні пільги прямим іноземним інвесторам за умови розміщення ними на території країни високотехнологічних виробництв; надання інвесторам, які реалізують масштабні інноваційні проєкти, відстрочок у сплаті податків[797]. Інші дослідники пропонують запровадити податкові канікули терміном на п'ять років для молодих інноваційних підприємств, що здійснюють діяльність у таких пріоритетних сферах, як: робототехніка,

[796] Желюк Т. Л. Аналіз використання фіскального інструментарію в розвитку інноваційної економіки. *Економічний аналіз*. 2015. Том 22, № 1. С. 117–124.

[797] Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Л. В. Дейнеко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2018. 158, [88] с.

адитивне виробництво, біотехнології, нанотехнології, інтернет-речей; відновлювання джерела енергії; мобільні додатки, програмне забезпечення; автоматизовані системи управління; хмарні сервіси, інтернет-боти, масштабована обробка даних; будування літаків, дронів, супутників; розумні будівлі та будинки тощо[798].

Досвід країн, що успішно відновили свої економіки після війни, також свідчить про дієвість окремих податкових пільг. Зокрема, в Німеччині було впроваджено податкові пільги для збільшення експорту, активно фінансувалась наука та було створено сприятливі умови для надходження інвестицій[799].

Одним із ключових факторів успішної післявоєнної відбудови Ізраїлю стала державна підтримка науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт та їх подальше обов'язкове застосування у високотехнологічному та промисловому виробництві. У країні було створено сприятливі податкові умови для іноземних компаній, які здійснюють розробку та впровадження інноваційних технологій. Водночас виведення капіталу за кордон підлягало додатковому оподаткуванню податком за ставкою 21 %. Завдяки цьому вдалося створити інноваційну модель виробництва, якій притаманні можливості для ефективного застосування інформаційних технологій, використання усіх факторів виробництва та розкриття людського потенціалу[800].

Однак впровадження у вітчизняну практику стимулюючих податкових інструментів обов'язково повинно супроводжуватися реалізацією заходів, спрямованих на вирішення комплексу інших проблем, які більшою мірою, ніж податки, чинять негативний вплив на інвестиційно-інноваційну активність і розвиток бізнесу[801]. Серед них,

---

[798] УКРАЇНА 2030: Доктрина збалансованого розвитку. 2-ге вид. Львів : Кальварія, 2017. 164 с.

[799] Васильченко Г. Успішний досвід післявоєнного відновлення: на що варто орієнтуватися Україні? 2022. 1 червня. URL : https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-yak-vidbuduvati-ukrajinu-pislya-viyni-zahidna-nimechchina-ostanni-novini-50250055.html

[800] Танклевська Н. С., Карнаушенко А. С., Петренко В. С. Ізраїльський досвід післявоєнного відновлення економіки. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: «Економіка, менеджмент та право»*. 2022. Випуск 6. С. 20–28.

[801] Мельничук Г. С. До питання запровадження в Україні податку на виведений капітал. *Економічний вісник. Серія: «Фінанси, облік, оподаткування»*. 2020. № 6. С. 98–107. URL : https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=Sj-M_ZkAAAAJ&citation_for_view=Sj-M_ZkAAAAJ:ns9cj8rnVeAC

зокрема, обмеженість інвестиційної та фінансової свободи, високий рівнем корумпованості влади, низька ефективність судової системи, відсутність надійних гарантій прав власності[802], відсутність сильних і незалежних установ, слабкі нормативні акти[803].

Отже, забезпечення післявоєнної відбудови конкурентоспроможної на світовому ринку економіки України вимагає формування дієвої податкової політики, стратегічними пріоритетами якої є розвиток військово-промислового комплексу, виробництв з високою доданою вартістю та високотехнологічних галузей промисловості, техніко-технологічна модернізація на інноваційних засадах промисловості й аграрного сектору, формування умов і стимулів для активізації підприємницької діяльності, інвестиційно-інноваційної активності суб'єктів господарювання та нарощування людського капіталу. Досягнення окреслених пріоритетів податкової політики за допомогою системи відповідних заходів і механізмів варто здійснювати з урахуванням сучасних глобальних тенденцій й викликів, міжнародного поділу праці, укладених міжнародних угод та євроінтеграційних прагнень України. Забезпечення успішності реалізації податкової політики потребує застосування стратегічних підходів до її формування та здійснення у взаємоузгодженості із цілями та іншими напрямами державної економічної політики; постійного та системного моніторингу за процесом реалізації заходів, належного контролю за отриманими результатами тощо. Використання податкових інструментів стимулюючого впливу на суб'єктів господарювання насамперед повинно слугувати розбудові сприятливого інституційного середовища для діяльності та зростання їх ділової активності, розширення інвестиційних можливостей суб'єктів підприємництва й активізації їх інноваційної діяльності, навчання працівників новим цифровим навичкам, стимулювання господарюючих суб'єктів до цифровізації їх діяльності тощо[804]. Також

---

[802] Луніна І. О., Білоусова О. С., Фролова Н. Б. Конкурентоспроможність податкової системи в контексті розширення фіскального простору України. *Економіка України*. 2020. № 10 (707). С. 34–53.

[803] Ukraine: Technical Assistance Report-Distributed Profit Tax; Voluntary Disclosure of Assets; and BEPs Implementation. Author/Editor: International Monetary Fund. Fiscal Affairs Dept. Publication Date: November 25, 2019. 78p. URL : https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2019/11/22/Ukraine-Technical-Assistance-Report-Distributed-Profit-Tax-Voluntary-Disclosure-of-Assets-48834?cid=em-COM-123-39784

[804] Назукова Н. М. Податкове стимулювання інвестицій у контексті інноваційно-орієнтованого економічного зростання: європейський досвід та українські реалії. *Інвестиції: практика та досвід.* 2019. № 6. С. 14–21.

першочергово у країні потрібно провести ряд реформ, спрямованих на забезпечення простоти та прозорості адміністрування податків, скорочення адміністративного навантаження на платників податків, мінімізації адміністративного тиску на бізнес з боку податкових органів, подолання корупції тощо. Водночас під час того кризового стану, в якому нині перебуває економіка України, та в умовах високої турбулентності не варто проводити такі кардинальні податкові реформи, як введення податку на виведений капітал, або ж різке одночасне зниження ставок ключових бюджетоутворюючих податків, оскільки це ще більше дестабілізує економічну ситуацію та поточний стан державних фінансів, посилить невизначеність і подальші негативні очікування економічних агентів і зрештою може призвести до надто негативних соціально-економічних наслідків.

Формування та реалізація компромісної податкової політики з максимальним урахуванням різнопланових інтересів органів державної влади і бізнесу повинно забезпечити утворення податкової системи із стабільними правилами гри та прозорим стягненням податків, тим самим створивши передумови для збільшення податкових надходжень до бюджету, збалансування державних фінансів і стабільності фінансового простору країни, а на цій основі – стійкого соціально-економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Завербний А. С., Сало К. Р. Проблеми та перспективи розвитку Індустрії 4.0 в Україні за умов євроінтегрування. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку.* 2022. № 2 (8). С. 374–382. URL : https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29557/220972 maket-378-386.pdf

2. Адам Сміт. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй. К. : Наш формат, 2018. 735 с.

3. Адаменко І. П. Фінансова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Бізнес Інформ*. 2014. № 3. С. 341–342.

4. Адамик Б., Ткачук В. Платіжні системи: фундаментальні засади та перспективи трансформації. *Економічний аналіз.* 2019. Том 29, № 3.

5. Акімова О. В. Фінансова інклюзія та інші передумови розвитку фінансового моніторингу в Україні. *Молодий вчений: науковий журнал*. Херсон : ТОВ Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 12 (27). С. 198–204.

6. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. К. : Юрінком Інтер, 2012. 528 с.

7. Александрович О. О. Особливості організації та функціонування систем державного фінансового контролю: світовий досвід. *Теорія і практика державного управління*. 2014. Вип. 4 (47). URL : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-4/doc/5/04.pdf

8. Аналітична записка за результатами пілотного проєкту із впровадження платформи «Електронна гривня» та електронних грошей Національного банку України (е-гривні) / Національний банк України. 2019. URL : https://www.bank.gov.ua/ (дата звернення: 23.04.2022).

9. Андрусів Р. Р. Вплив акумуляції зовнішніх запозичень на економічне зростання у посттрансформаційних економіках: функціональні зв’язки та емпіричні оцінки. *Формування ринкових відносин в Україні.* 2011. № 11. С. 100–107.

10. Антонов М. С. Дослідження впливу державного боргу на показники економічного розвитку України. *Вісник Української академії банківської справи.* 2015. № 1 (38). С. 50–54.

11. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Х. : НікаНова, 2012. 318 с.

12. Баранова Д. А. Розвиток державного фінансового контролю в Україні як чинника інтеграції до ЄС та інструменту подолання кризових явищ в економіці. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 10. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=760

13. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 759 с.

14. Бариніна – Закірова М. В. Зовнішній фінансовий контроль у Литві. *Фінансовий контроль*. 2005. № 3(26). С. 61–66.

15. Беззуб Р. Ю. Проблеми розвитку необанків в Україні. *Розвиток банківських послуг та інновацій в цифровій економіці :* матеріали наук.-практ. інтернет-конф. студ. аспір. і молод. вчених. Київ, 14 квітня 2019 р. К., 2019. С. 57, 57–59.

16. Безпалий Р. В. Фінтех-інновації: передумови становлення та сучасні тенденції. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 2. С. 47, 44–49.

17. Бек У. Что такое глобализация? / пер. с нем. 2001. 304 с.

18. Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / пер. с англ. 2005. 288 с.

19. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / пер. з нім. С. І. Терещенко та О. О. Терещенка ; передмова та наук. редагування В. М. Федосова. К. : Либідь, 2000. 654, [594] с.

20. Блукаючи лабіринтами війни. URL : https://icu.ua/uk/research/macroeconomics

21. Богдан Т. Визначальні фактори впливу на рівень відсоткових ставок за ОВДП та економетричні моделі відсоткових ставок. *Вісник НБУ.* 2012. Листопад. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vnbu_2012_11_5

22. Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. Як фінансувалося післявоєнне відновлення у Боснії і Герцеговині і який досвід відбудови можна застосувати в Україні? *Економічна правда*. 2022. 25 квітня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/

23. Богдан Т. Війна і державні фінанси: скільки потрібно грошей на відновлення і де їх брати. *Економічна правда.* URL : https://www.epravda.com. ua/columns/2022/11/3/693382/ (дата звернення: 03.11.2022).

24. Богдан Т. П. Управління державним боргом і макрофінансові ризики в економіці України. *Фінанси України*. 2011. № 1. С. 13–22.

25. Богуславець М. План відновлення України: розпочати відбудову хочуть вже у 2022 році. 2022. 26 липня. URL : https://lb.ua/blog/martyna_boguslavets/524339_plan_vidnovlennya_ukraini_rozpochati.html

26. Брак відповідальності: стан грошової сфери в Україні у січні-вересні 2020 року. Аналітична доповідь. URL : http://surl.li/egkvj

27. Бугіль С. Я., Мосьондз О. А. Управління зовнішнім державним боргом в Україні та зарубіжних країнах. *Молодий вчений.* 2018. № 10 (2). С. 721–725.

28. Бугіль С. Я., Пазак М. Р. Державний борг України: аналіз та напрямки оптимізації боргової політики держави. *Вісник Львівського торговельноекономічного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 51. С. 86–91. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2016_51_17

29. Буличева Н. А. Електронне урядування у сфері надання адміністративних послуг органами державної влади. URL : www.irbisnbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 23.08.2022).

30. Бюджет 2023: реалистичность и риски. URL : https://ru.espreso.tv/byudzhet-2023-realistichnost-i-riski

31. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text

32. Варналій З. С. Соціальна безпека людини як об’єкт дослідження економічної безпекології. *Економічний вісник університету* : збірник наук. праць учених та аспірантів. Переяслав, 2022. Випуск 52. С. 90–97 (0,8 д.а.). DOI : https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-90-97

33. Варналій З. С., Білик Р. Р., Хмелевський М. О. Соціальна безпека України: сутність, проблеми та шляхи забезпечення. *Економічний вісник університету* : зб. наук. праць учених та аспірантів. Переяслав, 2020. Випуск 45. С. 105–114.

34. Васильчук І. П. Фінансове забезпечення талого розвитку корпорацій : монографія. К. : КНЕУ, 2015. 516 с.

35. Вахненко Т. П. Моделювання макроекономічних факторів зовнішніх запозичень та їх впливу на розвиток економіки України. *Економіка України.* 2007. № 7. С. 15–24.

36. Вахненко Т. П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи. *Фінанси України.* 2009. № 6. С. 14–28.

37. Вергелюк Ю. Ю. Використання ринкових джерел фінансування дефіциту державного бюджету в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2022. № 24(52). С. 84–89. Березень.

38. Вергелюк Ю. Ю., Ганцяк М. О. Варіативність «ефекту витіснення» на ринку Державного боргу України. Gesellschaftsrechtliche transformationen von wirtschaftlichen systemen in den zeiten der neoindustrialisierung : collective monograph ; herausgegeben vom Pasichnyk Yu. Nuremberg, Germany Verlag SWG imex GimbH, 2020. P. 46–54.

39. Виплати уряду за погашеннями ОВДП із початку повномасштабної війни на 54,1 млрд грн перевищують запозичення від продажу відповідних цінних паперів на аукціонах / Офіційний сайт Національного банку України. URL : http://surl.li/gfswr

40. Війни Росії за останні 30 років та їх наслідки. Ukraïner. 2022. 2 березня. URL : https://ukrainer.net/ viyny-rosii

41. Військові ОВДП / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/local_bonds_issued_during_the_war_time-572

42. Вінокуров Я. План Маршалла з полів Лугано: як відбудовуватимуть Україну за 750 мільярдів доларів. *Економічна правда.* 2022. 5 липня. URL : https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/5/688861/

43. Власюк О. С., Шемаєва Л. Г., Лондар Л. П. Боргова стійкість як стратегічний напрям підвищення рівня фінансової безпеки. К. : НІСД, 2016. 50 с.

44. Вовчак. О. Д., Шпаргало Г. Є., Андрейків Т. Я. Платіжні системи : навч. посібн. Київ : Знання, 2008. 341 с.

45. Волковський, Є. І., Бережна, К. Ю. Аналіз ефективності залучення Україною зовнішніх державних запозичень. 2020. URL : http://surl.li/egkwu

46. Носов В. Ключове завдання – зробити цифрові послуги максимально надійними та безпечними. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3509657-volodimir-nosov-klucove-zavdanna-zrobiti-cifrovi-poslugi-maksimalno-nadijnimi-ta-bezpecnimi.html (дата звернення: 29.08.2022).

47. Волосович С. А., Фоміна О. О. Технологічні інновації на страховому ринку. *Вісник КНТЕУ.* 2018. № 5. С. 124–137. URL : http://visnik.knute.edu.ua/files/2018/05/11.pdf

48. Васильченко Г. Успішний досвід післявоєнного відновлення: на що варто орієнтуватися Україні? 01.06.2022. URL : https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-yak-vidbuduvati-ukrajinu-pislya-viyni-zahidna-nimechchina-ostanni-novini-50250055.html

49. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс Лекцій. К. : АДЕФ-Україна, 2010. 572, [471] с.

50. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.

51. Гідденс Е. Нестримний світ, як глобалізація перетворює наше життя. К. : Альтерпрес, 2004. 100 с.

52. Гладчук О. М. Стан та перспективи розвитку співпраці банків і страхових компаній у процесі ринкових перетворень. Фіскальна та монетарна політика економічного розвитку України / Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2020. С. 167–188.

53. Глобальні ризики стагфляції та завдання для національної економіки / Національний інститут стратегічних досліджень. URL : https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/hlobalni-ryzyky-stahflyatsiyi-ta-zavdannya-dlya-natsionalnoyi-ekonomiky

54. Головенчик Г. Цифровая глобализация как новый этап в развитии глобального мира. URL : https://www.nbrb.by/bv/articles/10837.pdf

55. Гордієнко Л. А. Фінансова політика соціальної сфери : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2019. 394 с.

56. Гриценко А. А., Корнівська В. О. Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору: теоретичні підґрунтя та досвід ЄС. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, 28–29 травня 2012 року, Ірпінь / редколегія. відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. С. 617, [14] с.

57. Грошово-кредитна статистика НБУ. URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial

58. Грушевський М. На порозі нової України. Гадка і мрії. Київ : Друкарня акціонерного товариства «Петро Барський у Києві», 1919. 128 с.

59. Гудзь О. Р. Розвиток страхування: нові інструменти та методи управління ризиками в цифровій економіці. *Економіка. Менеджмент. Бізнес.* 2019. № 3 (29). С. 4–12.

60. Гудіма Т. Економіко-правові особливості реалізації грошово-кредитної політики в кризовий період (на прикладі пандемії COVID-19). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 75, С. 70–75. DOI : https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.11

61. Гулей А. І. Цифрова трансформація вітчизняного банківського середовища в умовах розвитку фінтех-екосистеми. *Український журнал прикладної економіки.* 2019. Т. 4, № 1. С. 6–15. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujae_2019_4_1_3 (дата звернення: 27.04.2022).

62. Гупаловська М. Б. Бюджетний контроль в умовах ринкової економіки України : дис. … канд. екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2012.

63. Гусєва О., Легомінова С. Діджиталізація як інструмент удосконалення бізнес-процесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес.* 2018. № 1(28). С. 33–39.

64. Данилишин Б. Як має розвиватися Україна. *Дзеркало тижня.* 2022. 20 квітня. URL : https://zn.ua/ukr/macrolevel/postvojenna-ekonomika-peremozhtsja. html

65. Данилишин Б. Якими мають бути стратегічні напрями відбудови національної економіки. Як не повторити помилок інших країн в процесі післявоєнної відбудови України? *Економічна правда*. 2022. 1 вересня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/ 09/1/691022/

66. Данніков О. В., Січкаренко К. О. Концептуальні засади цифровізації економіки України. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 17. URL : http://market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pdf

67. Дейнеко Є. В. Внутрішній контроль в умовах реформування системи державного фінансового контролю в Україні : дис. … канд. екон. наук : 08.00.08. Харків, 2014.

68. Дергачова В. В., Кузнєцова К. О. Державно-приватне партнерство як інституціональний інструмент інвестування економіки країни. *Бізнес Інформ.* 2018. № 1. С. 111–116.

69. Державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України. URL : http://ca.informjust.ua/ (дата звернення: 23.08.2022).

70. Грицяк Н. В., Литвинова Л. В. Державне управління в умовах розвитку інформаційного суспільства : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра держ. упр., професора Н. В. Грицяк. К. : Вид-во К.І.С., 2015. 108 с.

71. Державний аудит : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. Дисципліни / Дікань Л. В., Вороніна О. О., Голуб Ю. О., Синхогіна Н. В. ; за за. ред. екон. наук, проф. Л. В. Дікань. Харків : ХНЕУ, 2008. 164 с.

72. Державний борг та гарантований державою борг / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg (дата звернення: 26.10.2022).

73. Державний внутрішній фінансовий контроль: Україна та європейський досвід Київ / Європейський інститут державного управління та аудиту. 2012. 184 с.

74. Державний контроль в Швеції. *Контролінг.* 1994. № 1. С. 45–81.

75. Державні послуги онлайн. Портал «Дія». Освіта. URL : https://osvitadiia.gov.ua/ (дата звернення: 12.08.2022).

76. Держбанк у лідерах: які банки були найбільш прибутковими за половину 2021 року. *Економічна правда*. 2021. URL : https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/08/6/676635

77. Держборг України за рік зріс до 78,5 % ВВП – Мінфін / УКРІНФОРМ. 2023. 20 квітня. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/ 3698436-derzborg-ukraini-za-rik-zris-do-785-vvp-minfin.html

78. Дернова І. А. Державний борг та динаміка курсу національної валюти: статистична оцінка. *Ефективна економіка.* 2011. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_2_11

79. Дефіцит Державного бюджету України / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/

80. Деякі питання документування управлінської діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF (дата звернення: 02.08.2022).

81. Дзьобань О., Соснін О. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов’язаних з активізацією міжнародної діяльності в інформаційно-комунікаційній сфері. *Вісник Львівського університету.* 2015. № 37. С. 35–41.

82. Дзюблюк О. В. Глобалізація фінансової сфери економіки та її вплив на розвиток банківської системи. *Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки* : матеріали наук.-практ. конференції. Тези доп., 16–17 жовтня / відп. ред. С. І. Юрій. Тернопіль, 2008. 327 с.

83. Доклад о мировом развитии 2016. *Цифровые дивиденды.* Обзор. – Всемирный банк. URL : https://openknowledge.worldbank.org/ bitstream/handle/ 10986/23347/210671RuSum.pdf

84. Діденко Н. Г. Інтеграція та інтернаціоналізація світового простору в умовах фінансової цивілізації. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, м. Ірпінь, 28–29 травня 2012 року / редкол., відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617, [101–109] с.

85. Дікань Л. В. Контроль і ревізія : нав. посіб. Київ : Знання, 2007. 245 с.

86. Длігач А. Повоєнна економічна політика потребуватиме повної зміни підходів. URL : https://gmk.center/ua/opinion/povoienna-ekonomichna-politika-potrebuvatime-povnoi-zmini-pidhodiv/

87. Дмитренко Н. А. Розвиток криптовалюти в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні* : матеріали ІІ Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів, м. Львів, 25 січня 2022 р. : тези доповідей. Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2022. С. 273; 272–274. URL : http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Naukovo_Doslidna_Chastyna/Docs/2022_Zbirnik_konferenciji_2022.pdf#page=272

88. Довгань Ж. М. Розвиток банківських екосистем: ризики і перспективи. *Інноваційна економіка.* 2019. № 5–6. С. 158–164. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2019_5-6_23

89. Довідка щодо стану здійснення державно-приватного партнерства Департаменту залучення інвестицій Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL : https://www.me.gov.ua/Documents/ Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini

90. Долгий О. О. Суспільно-соціологічний та правовий аспекти корумпованості фіскальних та інших органів державної влади України. *Реформування податкової системи України відповідно до європейських стандартів :* зб. матер. науково-комунікативних заходів / Держ. фіск. служб. України, Нац. унів. ДПС України, Наук.-досл. центр з проблем оподатк. Ірпінь, 2014. 314 с.

91. Допомога відновлення та стійка відбудова Надання допомоги Україні у задоволенні невідкладних та середньострокових економічних потреб. URL : https://documents1.worldbank.org/curated/en/099547405052230400/pdf/IDU063b2f81900861047a70b5540e3e950f93a8c.pdf

92. Допомога на відновлення України має бути захищеною від корупції – активісти у Варшаві. URL : https://mind.ua/news/20245120-dopomoga-na-vidnovlennya-ukrayini-mae-buti-zahishchenoyu-vid-korupciyi-aktivisti-u-varshavi

93. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекномiка / пер. з англ. К. : Основи, 1996. С. 153–154; Манків Г. Макроекономіка / пер. з англ. К. : Основи, 2000. С. 313.

94. Драчук Ю. З., Сав'юк Л. О., Снітко Є. О. SMART-технології як пріоритетний напрямок сфери освітніх послуг в умовах глобалізації світової економіки. *Держава та регіони: Економіка та підприємництво*. 2019. №3 (108). С. 61–66. URL : http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2019/3_2019/14.pdf (дата звернення: 01.09.2022).

95. Дудинець Л. А., Верней О. Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. Вип. 2 (130). С. 8–13. URL : http://ird.gov.ua/sep/sep20182(130)/sep20182(130)_008_DudynetsL,VerneiO.pdf

96. ДФС України. 2018. 61 с.

97. «Діджиталізація» – слово 2019 року в Україні за версією онлайн-словника «Мислово». 2019. URL : https://itc.ua/news/didzhitalizacziya-slovo-2019-roku-v-ukrayini-za-versiyeyu-onlajn-slovnika-mislovo/

98. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. К. : Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. 1008 с.

99. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / за заг. ред. С. В. Мочерного. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 848 с.

100. Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. К., 2017. Частина 10 : Електронні послуги / Р. М. Матвійчук, С. П. Кандзюба. К. : ФОП Москаленко О. М., 2017. 60 с.

101. Єпіфанов А. О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

102. Єріна А. М., Єрін Д. Л. Статистичні індикатори платоспроможності країни. *Наукові записки.* Т. 22. К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. С. 330–334.

103. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : КНТЕУ, 2001. 309 с.

104. Жалдак Г. П., Красовська М. Р. Процеси приватизації та розвиток економіки України. *Економіка та держава*. 2020. № 11. URL : http://www.economy.in.ua/pdf/11_2020/20.pdf

105. Железняк Я. 5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. 2022. 13 квітня. URL : https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_ pislya.html

106. Желюк Т. Л. Аналіз використання фіскального інструментарію в розвитку інноваційної економіки. *Економічний аналіз.* 2015. Том 22, № 1. С. 117–124.

107. Жигалкевич Ж. М., Залуцький Р. О. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнес-структур. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8380 (дата звернення: 10.01.2023). DOI : 10.32702/2307-2105-2020.11.97

108. З початку війни уряд залучив від продажу облігацій 186,3 млрд грн / Офіційний сайт НБУ. URL : https://suspilne.media/321816-z-pocatku-vijni-urad-zaluciv-vid-prodazu-obligacij-1863-mlrd-grn-nbu

109. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

110. Загальна сума прямих збитків інфраструктури зросла до $113.5 млрд, мінімальні потреби у відновленні зруйнованих активів наближаються до $200 млрд. *Економічна правда.* 2022. 22 серпня. URL : https://www.epravda.com.ua/publications/2021/04/6/685311/

111. Задорожня Т. М., Мамонова Г. В. Опорний конспект лекцій з теорії ймовірностей, математичної статистики, теорії випадкових процесів. Ірпінь : НУДПС України, 2011. 230 с.

112. Заїчко І. В. Бюджетна політика як інструмент інноваційно-інвестиційного розвитку держави. *Problems of practical application of innovations, methodology and experience* : матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції. 2021. С. 23–26.

113. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/page5

114. Про співробітництво територіальних громад : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18

115. Про державно-приватне партнерство : Закон України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17

116. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні : Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text

117. Про концесію : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20

118. Про платіжні системи і переказ грошей в Україні : Закон України від 05.04.01 № 2346-III.

119. Про добровільне об'єднання територіальних громад :_Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text

120. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів : Закон України від 3 березня 2022 р. № 2116-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text

121. Зануда А. Бізнес під час війни: яку підтримку запропонувала влада і як виживає бізнес / BBC News Україна. 2022. 16 березня. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/features-60757453

122. Запатріна І. Формування фінансової політики держави: євроінтеграційний вимір. *Вісник Київ. нац. торг.-ек. ун-ту.* 2012. № 2. С. 59–73.

123. Затонацька Т. Г., Ткаченко О. Є. Теоретична сутність та особливості формування фіскального простору. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка».* 2016. № 3 (31). С. 119–125.

124. Податок на прибуток підприємств чи податок на виведений капітал: аналіз та рекомендації. Серія аналітичних досліджень [PS/01/2017] / Заха Д., Оттен Т., Бетлій О., Джуччі Р. Берлін-Київ, 2017. 21 с. Березень. URL : https://www.beratergruppe-ukraine.de/wordpress/wp-content/uploads/2017/04/ PS_01_2017_ukr.pdf

125. Заява WWF про післявоєнну сталу відбудову України. URL : https://wwf.ua/?6984391/postwar-reconstruction-Ukraine

126. Звіт з оверсайту інфраструктури фінансового ринку 2022, НБУ.

127. Здобутки і проблеми євроінтеграційних зрушень в Україні на сучасному етапі : монографія кафедри економічної теорії / за заг. ред. В. Ф. Савченка, Л. М. Мекшун. Чернігів : ЧНТУ, 2018. С. 160–180. URL : http://surl.li/egjnh

128. Зовнішня торгівля у 2021 році (попередні дані) / Асоціація Укрліяпром. URL : https://ukroilprom.org.ua/news/zovnishnya-torgivlya-u2021-rotsi-poperedni-dani-281/

129. Іванова І. Стан та проблеми державного фінансового контролю на регіональному та місцевому рівні. URL : www.nauka.ua

130. Ізмайлов Я. О., Єгорова І. Г. Аналіз державно-приватного партнерства в Україні та світі. *Бізнес Інформ.* 2019. № 1. С. 60–67.

131. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016–2020. К. : Ваіте, 2016. 280 с. ISBN 978-966-2310-74-0.

132. Історія економічних вчень : навч. посіб. / за ред. В. В. Кириленка. Тернопіль : Економічна думка, 2007. 233 с.

133. Іщенко Ю. С. Інформаційна політика митних органів та роль юридичних підрозділів у її забезпеченні. URL : https://works.doklad.ru/view/jYIuVQ7dV0.Y/ all.html (дата звернення: 03.09.2022).

134. Калетнік Г. М., Заболотний Г. М., Козловський С. В. Інноваційні моделі управління стратегічним економічним потенціалом сучасних економічних систем. *Актуальні проблеми економіки.* 2011. № 4. С. 3–11.

135. Кальницька М. Теоретичні підходи до визначення соціальної сфери та особливості її функціонування в Україні. *Економіка та суспільство*. 2017. Випуск 10. С. 529–534.

136. Касперович В. Напрями посилення координації фіскальної політики із монетарною в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень.* 4 с. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/tezy-kasperovych.pdf

137. Каталог фінтех-компаній України 2021. URL : https://fintechinsider.com.ua/yak-ukrayinskyj-finteh-rozvyvavsya-v-2021-roczi-doslidzhennya-uafic/

138. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Гелиос АРВ, 1999. 352 с.

139. Шевчекно К. Пропонуємо скасувати податок на доходи з депозитів. *Економічна правда*. 2020. 28 грудень. URL : https://www.epravda.com.ua/ publications/2020/12/28/669582/

140. Коваленко Ю. М. Економіка фінансового сектору : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 320 с.

141. Ковтонюк К. В. Теоретичні аспекти визначення поняття «фінансовий простір». *Вчені записки Ун-т економіки та права «КРОК»*. 2010. Вип. 22. С. 33–43. URL : http://surl.li/gfsxl

142. Кознова А. Украина получила 1,3 млрд долларов США от МВФ. URL : https://biz.ligazakon.net/ru/news/214613_ukraina-poluchila-13-mlrd-doll

143. Козюк В. Монетарна політика в глобальних умовах. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. 192 с.

144. Колодізєв О., Лозинська О. Особливості визначення та структуризації ринку фінансових послуг в умовах діджиталізації економіки. *Банківська справа*. 2022. № 2. С. 54, 41–57.

145. Коляда О. І., Лапін В. В., Гапоненко Л. В. Конституційно-правові засади фінансової політики держави. *Фіскальна політика* : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки», 24 листопада 2017 р. Університет державної фіскальної служби України, Навчально-науковий інститут права. Вінниця : ТОВ «Ніланд-ЛТД», 2017. 588, [31–33].

146. Коляда Т. А. Формування бюджетної стратегії України: теорія, методологія, практика : монографія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2016. 396 с.

147. Коляда Т. А. Формування доходів бюджетів нових інститутів влади на місцевому рівні в умовах децентралізації. ІІ Міжнародний податковий конгрес [Електронне видання] : збірник матеріалів, м. Ірпінь, 26 листопада 2021 р. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. С. 597.

148. Коляда Т. А., Музиченко Г. В. Соціально-економічні передумови побудови ефективної моделі держави для сучасної України. *Науковий вісник* / Одеський державний економічний університет. 2007. № 1 (38). С. 20–26, 25.

149. Коляда Т. А., Прозоров Ю. В. Локалізація глобальних механізмів залучення кредитних та інвестиційних ресурсів для зміцнення фінансової спроможності територіальних громад України. *Проблеми економіки*. 2022. № 3. С. 149–155. URL : https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2022-3_0-pages-149_155.pdf

150. Комарницька Г. О. Сутність державно-приватного партнерства та його активізування в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності. *Проблеми економіки.* 2019. № 1. С. 46–51 (Міжнародна представленість та індексація журналу: Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, РІНЦ, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, CiteFactor , Academic Journals Database).

151. Комаров О. В. Електронна взаємодія державних інформаційних ресурсів як базова передумова розвитку електронних послуг. *Адміністративне та митне право.* 2021. № 2 (31). С. 26–29. URL : https://legalposition.umsf.in.ua/ archive/2021/2/5.pdf (дата звернення: 11.08.2022).

152. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

153. Концепція державного регулювання операцій з криптовалютами. URL : https://www.nssmc.gov.ua/wpcontent/uploads/conceptcrypto.pdf

154. Концепція розвитку державно-приватного партнерства на 2013–2018 рр., схвалена розпорядженням КМУ від 14.08.2013 №739-р.

155. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2018 № 67-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-р#Text

156. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#n13

157. Концепція стратегії повоєнного відновлення та розвитку України / Національний інститут стратегічних досліджень 19 травня 2022 р. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/ stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf

158. Корнєєв В. В. Управління кредитними та інвестиційними потоками капіталу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2004. 36 с.

159. Корнєєв В. В., Чеберяко О. В. Криптовалюти: ера і сфера фінансових інновацій. *ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2018. № 1 (196). С. 40–46. URL : http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/04/196_40-46.pdf

160. Король С., Польовик Є. Діджиталізація економіки як фактор професійного розвитку. *Modern Economics.* 2019. № 18. С. 67–73. URL : http://217.77.213.157:8080/jspui/bitstream/123456789/6619/1/korol.pd

161. Financial control in the system of budgetary security of the state and regions under decentralization conditions in Ukraine / Косова Т., Воронкова О., Ключка О., Костинець Ю. *Financial and credit activity problems of theory and practice.* 2021. № 1(36). С. 140–148.

162. Кравченко А. С. Функціонування та перспективи розвитку фінансового ринку України в умовах цифровізації суспільства: теорія, методологія та практика : монографія. Київ : ДУ НМЦ ВФПО, 2020. 344 с.

163. Кравчук В., Науменко Д., Глибовець А. Електронні гроші в Україні. Аналітичний звіт. К. : Альфа-ПІК, 2012. 64 с.

164. Кравчук В., Ангел Є. Яка промислова політика потрібна Україні для переходу до Індустрії 4.0? *Дзеркало тижня*. Випуск 13. 6–12 квітня. URL : https://dt.ua/macrolevel/yaka-promislova-politika-potribna-ukrayini-dlya-perehodu-do-industriyi-4-0-307765_.html/

165. Краус Н. М., Голобородько О. П., Краус К. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка.* 2018. № 1. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6047

166. Крихтін Є. І. Соціальна політика і економічна безпека. Донецьк : Каштан, 2003. 336 с.

167. Круглов В. В. Державне регулювання розвитку державно-приватного партнерства в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні.* 2018. № 5. С. 53–56.

168. Кузьменко О. В., Овчаренко В. О. Тенденції розвитку сучасних банківських технологій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2019. Вип. 24, ч. 2. С. 98–103.

169. Куйбіда В. С., Карпенко О. В., Наместнік В. В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2018. № 1. С. 5–10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2018_1_3

170. Кукель Г. С., Атаманчук З. А., Братчук У. П. Світовий досвід регулювання зовнішнього боргу в умовах фінансової й економічної нестабільності. *Modern Economics.* 2022. № 32(2022). С. 48–53. DOI : https://doi.org/10.31521/modecon.V32(2022)-06

171. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. *Фінансова консультація*. 2000. № 5. С. 34–38.

172. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Базові принципи та елементи антикорупційної політики в Україні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2014. № 23. С. 116–119. Грудень.

173. Лазебник Л. Л. Сутність та компоненти фінансової політики. *Фінанси України.* 2006. № 1. С. 66–73.

174. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист : підручник із соціальної політики. К. : Основа, 2004. 491 с.

175. Лімська декларація керівних принципів контролю: декларація IX Лімського (Перу) Конгресу вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI). URL : http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217

176. Лісова Р. М. Вплив діджиталізації на бізнес-моделі: етапи та інструменти цифрової трансформації *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2019. Вип. 24, ч 2. С. 114–118.

177. Лісовенко В. В., Бенч Л. Я., Бец О. І. Державний борг: концептуальні засади та макроекономічні аспекти. *Фінанси України.* 2014. № 12. С. 7–31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2014_12_3

178. Лук'янчук Р. В. Кращі практики правового забезпечення обігу криптовалют: сучасний досвід Австралії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* Вип. 53. URL : http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/juspradenc53/30.pdf

179. Луніна І. О., Білоусова О. С., Фролова Н. Б. Конкурентоспроможність податкової системи в контексті розширення фіскального простору України. *Економіка України*. 2020. № 10 (707). С. 34–53.

180. Лупенко А. Ю. Управління ризиками зовнішніх державних запозичень. *German International Journal of Modern Science.* 2021. № 4. С. 20–24. URL : https://cyberleninka.ru/article/n/upravlinnya-rizikami-zovnishnih-derzhavn

181. Лютий І. О., Софієнко О. П. Зовнішні державні запозичення як інструмент фінансової політики уряду. *Фінанси України.* 2019. № 5. С. 64–78. URL : http://surl.li/egktu

182. Лютий І. О., Зражевська Н. В., Рожко О. Д. Державний кредит та боргова політика України : монографія. К. : Центр учбової літератури, 2008. 352 с.

183. Лютік О. М., Лисак Д. С. Вплив кредитів міжнародних фінансових організацій на фінансову політику України. *Проблеми системного підходу в економіці.* 2018. Вип. 3(2). С. 65–69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2018_3(2)__13 (дата звернення: 21.11.2022).

184. Мазаракі А. А., Волосович С. В. Домінанти інституційної модернізації фінансової системи України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університ*у. 2016. № 1. С. 5–23. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2016_1_2

185. Майбутнє HR. Що відрізняє пасивного спостерігача від активного учасника? URL : https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ru/pdf/2019/04/ru-ru-future-of-hr-2019.pdf

186. Малишев В. Характерні аспекти організації державного фінансового контролю за кордоном. *Фінансовий контроль.* 2003. С. 126–136.

187. Малишко Є. Діджиталізація на фінансовому ринку: переваги та недоліки. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 39. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-34

188. Малін О. Л. Становлення державно-приватного партнерства як системи організаційно-економічних відносин. Ефективна економіка. 2019. № 8. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8588 (дата звернення : 16.02.2023).

189. Мамишев А. В. Шляхи європеїзації державного аудиту *Фінанси України*. 2004. № 8. С. 144–150.

190. Мамонова В. В. Система місцевого самоврядування *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. Т. 5 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. С. 342–344.

191. Мамута М. Роль цифровых финансовых услуг в решении задачи финансовой доступности. *Банкаўскі веснік.* 2015. № 7 (624).

192. Маршалл А. Принципи економічної науки : в 3-х т. Т. 3. 1993. С. 213.

193. Матвійчук Н. М., Теслюк С. А., Боричевська І. Г. Банківські депозити та ОВДП як альтернативні об’єкти вкладення коштів. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. URL : https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/ 294/282

194. Мацук З. А. Фінансові послуги на ринку цінних паперів України: теорія та практика : монографія. Київ : КНЕУ, 2018. 367 с.

195. МВФ: External debt statistics: guide for compilers and users. Washington, D. C: International Monetary Fund, 2003. 171 p.

196. МВФ: Якщо податкові платежі знизяться, це гальмуватиме післявоєнну відбудову України. 2023. 1 травня. URL : https://finbalance.com.ua/news/mvf-znizhennya-podatkovikh-nadkhodzhen-halmuvatime-pislyavonnu-vidbudovu-ukrani

197. Мелих О. Фінансова безпека держави: сутність, критерії оцінки та превентивні заходи зміцнення. *Економічний аналіз*. 2013. Вип. 12, ч. 2. С. 266–272.

198. Мелих О. Ю. Державний кредит і сучасний стан державного боргу України. *Ефективна економіка.* 2019. № 12. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2019/85.pdf

199. Мельник А. Ф., Підгаєць С. В. Державно-приватне партнерство в системі інститутів національної економіки: механізми розвитку : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 279 с.

200. Мельничук Г., Райнова Л., Кощук Т. Аналіз результативності реформи ЄСВ у 2016 році в Україні. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. № 4(35). С. 137–143. URL : https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.221852

201. Мельничук Г. С. До питання запровадження в Україні податку на виведений капітал. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування.* 2020. № 6. С. 98–107. URL : https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=Sj-M_ZkAAAAJ&citation_for_view=Sj-M_ZkAAAAJ: ns9cj8rnVeAC

202. Федоров М. Цифровізація економіки дозволить досягти мінімум 4 % додаткового зростання ВВП на рік / Міністерство та Комітет цифрової трансформації України ; пресофіс. 2021. 2 лютого. URL : https://thedigital.gov.ua/news/mihajlo-fedorov-cifrovizaciya-ekonomiki-dozvolit-dosyagti-minimum-4-dodatkovogo-zrostannya-vvp-na-rik

203. У вересні 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 156,1 млрд гривень / Єдиний вебпортал органів виконавчої влади в Україні ; Мінфін. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-u-veresni-2022-roku-do-zahalnoho-fondu-derzhavnoho-biudzhetu-nadiishlo-1561-mlrd-hryven

204. Модернізація податкової та митної політики в інституціональному забезпеченні розвитку економіки України : монографія / К. О. Ващенко, П. В. Пашко, С. В. Онишко та ін. ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. П. В. Пашка, д-ра екон. наук, проф. С. В. Онишко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 518 с.

205. Моніторинг допомоги міжнародних фінансових інститутів та окремих держав Україні, 11 вересня – 9 жовтня. URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/monitorynh-dopomohy-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ta-okremykh

206. Мороз І. Управління зовнішнім державним боргом України в умовах соціально-економічних та пандемічних шоків. *Світ фінансів.* 2021. № 1 (66). С. 48–63.

207. Музиченко Г. В., Коляда Т. А. Зростання ролі держави в регулюванні темпів соціально-економічного розвитку як індикатор інтеграції України в європейський простір. *Politicus. 2022. Спецвипуск.* С. 72–78. DOI : https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-spec.11. URL : http://politicus.od.ua/ spec_2022/11.pdf

208. Фергюсон Н. Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки / пер. з англ. К. Диса. 3-тє вид. К. : Наш формат, 2022. 144 с.

209. На відкритті торгів Нью-Йоркської фондової біржі Україна презентувала платформу залучення іноземних інвестицій ADVANTAGE UKRAINE. URL : https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2bf3d944-2c98-4b44-a222-d9d72aa41376&title=NaVidkrittiTorgivNiuiorkskoiFondovoiBirzhiUkrainaPrezentuvalaPlatformuZaluchenniaInozemnikhInvestitsiiAdvantageUkraine

210. Нагайчук Н. Г., Третяк Н. М., Ткаленко О. П. Страхування в системі управління кібер-ризиками підприємства в умовах цифрової економіки. *Фінансовий простір.* 2019. № 1 (33).

211. Наглядова статистика НБУ. URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic/ supervision-statist

212. Назукова Н. М. Податкове стимулювання інвестицій у контексті інноваційно-орієнтованого економічного зростання: європейський досвід та українські реалії. *Інвестиції: практика та досвід.* 2019. № 6. С. 14–21.

213. Науменкова С. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 6. С. 31–46.

214. Національна стратегія збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. *USAID.* URL : https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-1-The-View-from-Above-UKR.pdf

215. НБУ здійснив викуп військових ОВДП на 70 млрд грн та наголошує на необхідності активізації ринкових боргових залучень / Офіційний сайт Національного банку України. URL : http://surl.li/gfsxr

216. Ніколаєв Є. Об'єднуючий регіоналізму. URL : http.politiik.org.ua

217. Новий тлумачний словник української мови у 3-х т. Т. 3. К. : Видавництво «АКОНІТ», 2008. 862 с.

218. Новіков В. Логіка побудови нової України. Чому після перемоги у війні Україні потрібно зміцнювати оборонну галузь та де взяти на це кошти? *Економічна правда*. 2022. 10 серпня. URL : https://www.epravda.com.ua/ columns/2022/08/10/690224/

219. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. К. : Основи, 2000. С. 11, 137.

220. Нубанова Т. О. Здійснення державного фінансового контролю в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2012. Вип. 636. С. 99–104.

221. Обсяг вкладень громадян та представників бізнесу України у військові облігації становить майже 5 млрд грн – депозитарій НБУ / Офіційний сайт Національного банку України. URL : http://surl.li/gfsxc

222. Обух В., Колода Я. Як Україна реформуватиме податкову систему після війни. *УКРІНФОРМ*. 2023. 27 березня. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3688038-ak-ukraina-reformuvatime-podatkovu-sistemu-pisla-vijni.html

223. ОВДП, які знаходяться в обігу за номінально-амортизаційною вартістю / НБУ. URL : https://bank.gov.ua/ua/markets/t-bills

224. Савицький О. Нові технології для землеробства: більше прибутків чи збереження довкілля. URL : http://ecotown.com.ua/news/Novi-tekhnolohiyi-dlya-zemlerobstva-bilshe-prybutkiv-chy-zberezhennya-dovkillya/ (дата звернення: 12.03.2023).

225. Граждан О. Забагато держави: що таке фіскальне витіснення і чому це суттєва проблема для економіки. URL : https://ucap.io/zabagato-derzhavy-shho-take-fiskalne-vytisnennya-i-chomu-cze-suttyeva-problema-dlya-ekonomiky/

226. Онишко О. В. Сутність та зміст інституту господарсько-правової відповідальності в системі правової відповідальності. *Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал. Серія : Право*. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2019. Випуск І. 180, [66–72] с.

227. Онишко О. В. Узгодження розвитку системи державного фінансового контролю та інституту відповідальності як передумова їх правової оптимізації. *Розвиток державного фінансового контролю в контексті економічної безпеки країни :* зб. матер. І Міжнародного форуму. Держ. фіск. сл. України / Університет ДФС України. Ірпінь. С. 221–224.

228. Онишко С. В. Механізми реалізації державної політики інвестиційно-інновайційного розвитку. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України :* матеріали наук.-практ. конф., м. Ірпінь, 21–22 березня 2018. Ірпінь : Університет ДФС України, 2018. С. 68–70.

229. Онишко С. В. Розвиток фінансового ринку в умовах цифровізації. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку :* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інт.-конф., м. Острог, 22 жовт. 2021 р. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. С. 110–113.

230. Онишко С. В., Чуницька І. І. Стратегічна траєкторія розвитку фінансового ринку у форматі взаємодії складових його інфраструктурного потенціалу. *Бізнес Інформ.* 2018. № 7. С. 194–201. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_7_29 (дата звернення: 21.09.2022).

231. Опанасюк В. Українське повоєнне диво: від плану до втілення. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2022. № 3. С. 218–226.

232. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія. К. : КНЕУ, 2005. 240 с.

233. Орєхов М. О., Орєхова Т. В. Цифрові валюти у світовій фінансовій системі: переваги, недоліки, ризики, регулювання. *Економіка і організація управління.* 2020. № 4 (40). С. 27–42.

234. Особливості застосування державно-приватного партнерства як механізму реалізації нової регіональної політики: Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень / вебсайт. 2013. URL : http://www.niss.gov.ua/articles/1239 (дата звернення: 10.03.2020).

235. Отримати нову домівку за вигідними умовами від держави: запускаємо послугу єОселя в застосунку Дія. URL : http://surl.li/dpzjm

236. Лучшие украинские финтехстартапы 2020 года / Офіційний сайт International Wealth. URL : https://internationalwealth.info/all-aboutfintec/ luchshieukrainskiefintehstartapy2020goda/

237. Офіційний сайт МВФ. URL : https://www.imf.org/en/publications/areb

238. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/coun

239. Офіційний сайт Міністерства цифрової трансформації України. 2022. URL : https://thedigital.gov.ua/

240. Офіційний сайт Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/

241. Офіційний сайт Фонду державного майна України. Дохід від приватизації українських підприємств. URL : https://privatization.gov.ua/product$category/success_stories/

242. Павленко Т. В. Регулювання криптовалют: досвід Європейського Союзу. 2021. URL : http://www.market-infr.od.ua/ukr/52.pdf

243. Паєнтко Т. В. Методичні підходи до оцінки податкового потенціалу фінансового ринку. Становлення економіки України у після кризовий період: ризики та проблеми розвитку *:* монографія. Частина І / за заг. ред. О. О. Непочатенко. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. С. 236–242.

244. Панченко В. В. Вплив зовнішнього державного боргу на економічну систему різних країн. *Бізнес Інформ.* 2019. № 4. С. 314–319. URL : https://www.business-inform.net/article/?year=2019&abstract=2019_4_0_314_319

245. Панченко Ю. Світовий банк: Західної допомоги не вистачить на відновлення України. Потрібні приватні інвестиції. *Європейська правда.* 21 жовтня 2022. URL : https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/10/21/ 7149062/

246. Паршина О. А., Паршин Ю. І., Садченко Ю. В. Економічна безпека в умовах діджиталізації: сучасний стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 168–174.

247. Пепа Т. В. Концептуальні основи розбудови економічного простору України / за ред. Б. М. Данилишина. Київ ; Черкаси : Брама-Україна, 2007. 124 с.

248. Петрик С. М. Форми реалізації проєктів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров’я. *Економіка, управління та адміністрування.* 2020. № 2(92). С. 88–94.

249. Підприємництво в епоху глобальних трансформацій: виклики та перспективи розвитку : монографія / П. В. Пашко, Л. Л. Лазебник, Ю. В. Кіндзерський та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, професора П. В. Пашка та д-ра екон. наук, професора Л. Л. Лазебник / Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 476 с. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 133).

250. Піляєв І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України.* 2022. № 7. С. 3–20.

251. Піхоцький В. Ф. Удосконалення і розвиток Державного фінансового контролю та аудиту за надходженням коштів Державного бюджету України та їх використання. *Фінанси України*. 2007. № 3. С. 26–31.

252. Податкова політика держави. Ще один великий компроміс / за заг. ред. К. І. Швабія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019.

253. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

254. Податковий потенціал фінансових та нефінансових корпорацій України : монографія ; за наук. ред. д-ра екон. наук, професора С. В. Онишко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 277 с.

255. Полчанов А. Ю. Особливості розвитку страхування в умовах поширення Інтернету. *Вісник ЖДТУ.* 2019. № 1 (71). С. 256–260.

256. Поради підприємцям-початківцям: як фінтехстартапи допомагають в бізнесі сьогодні. *Економічні новини.* 2018. 12 серпня. URL : https://www.segodnya.ua/ua/economics/business/sovety-nachinayushchim-predprinimatelyam-kak-fintehstartapy-pomogayut-v-biznese-1158434.html

257. Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2021–2024 роки : постанова від 9 грудня 2021 р. № 1291. Київ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2021-%D0%BF#Text

258. Правдюк О. Л. Фінансова політика в аграрній сфері економіки: важелі та інструменти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. 20 с.

259. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.09.2019 № 79-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show

260. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей : Постанова Правління НБУ від 04.11.2010 № 481. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10#Text

261. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів : Закон України від 06.10.2022 № 2654-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-20#Text

262. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України. URL : https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 591-20#Text

263. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 трав. 2003 р 851-IV / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15 (дата звернення: 24.08.2022).

264. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179 (дата звернення: 13.09.2021).

265. Про місцеве самоврядування в Україні : проєкт нової редакції Закону України. URL : www.minregionbud.gov.ua

266. Про платіжні послуги : Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#n1249

267. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Верховної Ради України від 11.12.2014 № 26-VIII. *Офіційний вісник України.* 2014. № 102. Ст. 3005.

268. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII із змінами і доповненнями. URL : http://www.rada.gov.ua

269. Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/347/2021#Text

270. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 2. Ст. 154.

271. Про схвалення Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 № 158-р (із змінами). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-2005-%D1%80#Text

272. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#n14

273. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text

274. Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2012 р. № 634-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2012-%D1%80#Text (дата звернення: 11.08.2022).

275. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80 (дата звернення: 22.09.2022).

276. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text

277. Проданик В. М., Порайко У. М. Державні зовнішні запозичення та борги за умов децентралізації влади: теоретичні питання взаємозв'язку. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration.* 2021. № 2 (15). 2021. URL : https://doi.org/10.52363/2414-5866-2021-2-38 (дата звернення: 16.11.2022).

278. Пропозиції Програми з Європою щодо державної політики із загальних питань створення та діяльності центрів надання адміністративних послуг від 20.11.2019. URL : https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/U-LEAD-_polisi-zapyska_zagalni-pytannya-TSNAP_-20.11.2019.pdf (дата звернення: 22.08.2022).

279. Проскура К. П. Податковий потенціал ринку цінних паперів в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.7. С. 151–162.

280. Процентні ставки рефінансування банків НБУ / Національний банк України. URL : http://www.bank.gov.ua

281. Public debt Management. URL : http://www.publicdebtnet.org

282. Рач В., Гриценко А., Корнівська В. Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору: теоретичні підґрунтя та досвід ЄС. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань, м. Ірпінь, 28–29 травня 2012 року / редколегія: відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 2012. 617 с.; Медведєва О. Побудова термінологічної системи форм організації наукового знання. *Науковий світ.* 2010. № 4. С. 13–16.

283. Реверчук С. К., Творидло Л. І. Особливості розвитку та державного регулювання ринку банківських послуг України в умовах цифровізації. *Економічний простір*. 2022. № 179. С. 13, 12–18.

284. Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна) : Резолюція 71/205 Генеральної Асамблеї ООН від 19 грудня 2016 р. URL : https://ips.ligazakon.net/document/MU16077

285. Про припинення членства російської федерації у Раді Європи : Резолюція від 16.03.2022 № CM/Res(2022)2. URL : https://ips.ligazakon.net/ document/MU22031

286. Рогач О. І. Міжнародні інвестиції: теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій : підручник. К. : Либідь, 2005. 720 с.

287. Родченко В. Б., Прус Ю. І. Теоретико-методичні засади розвитку регіонального економічного простору в умовах трансформаційних зрушень. *Соціальна економіка*. 2016. Вип. 52, № 2. С. 46–53. URL : https://er.chdtu.edu.ua/ bitstream/ChSTU/3127/1/6.pdf

288. Розвиток бюджетної децентралізації в Україні : наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук І. О. Луніної ; НАН України, ДУ «Ін.-т екон. та прогнозув. НАН України». 2016. 70 с. URL : http://ief.org.ua/docs/sr/292.pdf

289. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Л. В. Дейнеко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2018. 158, [88] с.

290. Роль ЦНАП (центрів ДІЯ) у використанні е-послуг : навчальний посібник для працівників ЦНАП (Центрів Дія), покликаний залучати громадян використовувати електронні послуги. 2021. URL : https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/703/E-skills-Manual.pdf (дата звернення: 20.08.2022).

291. Романенко О. Р. Фінанси : підручник. К. : Центр навч. літератури, 2004. С. 21.

292. Рубанов П. М. Розмежування сутності понять «електронні гроші», «віртуальні гроші» та «криптовалюти». *Ефективна економіка.* 2015. № 4.

293. Рудевська В. І., Слуцький Б. О. Банківське кредитування реального сектору економіки як альтернатива інвестуванню в державні цінні папери в умовах невизначеності. *Інфраструктура ринку.* 2022. № 65. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2022/65_2022/30.pdf

294. Рудевська В., Вовчак О. Банківське кредитування інноваційної діяльності підприємств в Україні. *Банки та банківські системи*. 2016. Том 11, випуск 4. С. 97–101.

295. Рябокінь М. В. Виклики впровадження цифрової валюти центрального банку у контексті нової еволюційної форми грошей в Україні: світовий досвід. *Економіка та суспільство.* 2022. URL : https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1231/1186

296. Рязанова О. Н. Фінансовий менеджмент у бюджетному процесі: зарубіжний досвід. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку :* матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інт.-конф., м. Острог, 22 жовт. 2021 р. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. С. 137–141.

297. Сабецька Т. І., Григорів С. Ф. Зародження, становлення та розвиток публічно-приватного партнерства. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2018. Вип. 22. С. 518–524.

298. Сайт Цифрова адженда України. URL : https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html

299. Сакун О. С., Щур Р. І., Мацьків В. В. Фінансові аспекти підтримки бізнес-сектору України в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону.* 2022. Вип. 18(1). С. 50–60.

300. Слуцький Б. Податковий шок: як революційна реформа зможе врятувати економіку України. URL : https://www.unian.ua/economics/finance/podatkoviy-shok-yak-revolyuciyna-reforma-zmozhe-vryatuvati-ekonomiku-ukrajini-12206775.html (дата звернення: 06.04.2023).

301. Самсонова К. В. Бюджетний дефіцит в Україні та проблеми його фінансування. URL : http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_10_3/stat_10_3/76.pdf (дата звернення: 05.09.2022).

302. Самуельсон П. Макроекономіка / пер. з англ. Київ : Основи, 1995. 544 с.

303. Світовий банк виділив Україні перші гроші для інвестицій з початку війни. URL : https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=38a3191a-db25-4edc-ae09-c78d9cf0dfcb&title=SvitoviiBank Vidiliv UkrainiPershiGroshiDliaInvestitsiiZPochatkuViini

304. Сиденко В. Р. Глобалізація та економічний розвиток. Том. 1. К. : Фенікс, 2008. 376, [299] с.

305. Силкіна С. Нова глобалізація. *Глобальні трансформації у сфері культури: виклики сьогодення* : матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 29–30 жовтня 2021 р. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 36–37.

306. Синютка Н. Г. Електронна резидентність та податок на виведений капітал як прояви деформацій фіскального простору. *ECONOMICS: time realities.* 2019. № 4 (44). С. 106–112.

307. Синютка Н. Г., Червінська О. С., Гоменюк В. В. Електронна резидентність та пряме оподаткування: аспекти фінансової безпеки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 12. С. 363–369. URL : https://www.business-inform.net/ export_pdf/business-inform-2019-12_0-pages-363_369.pdf

308. Сич Н. О. Світовий досвід як векторний орієнтир в управлінні зовнішнім державним боргом. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України.* 2013. Вип. 37. С. 350–358. URL : http://nbuv.gov.ua/uJrn/pprbsu_2013_37_40

309. Сіденко В., Юрчишин В., Маркевич К. Борги: час брати і час віддавати. Глобальні тенденції та виклики для України. Аналітична доповідь. Київ : Заповіт, 2015. 74 с.

310. Сіра І. В. Державна підтримка підприємницької діяльності в умовах фінансово-економічної кризи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03 / Київ. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». К., 2013. 22, [14] с.

311. Скиба М. В. Приватизація як інструмент структурного перетворення в економіці України: поняття, основні проблеми та шляхи ікси вирішення. *Економіка та управління підприємствами та національним господарством*. 2018. Вип. 1. С. 125–133.

312. Слав'юк Н. Р. Зовнішні державні запозичення та економічний розвиток країни : монографія / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». Київ : НаУКМА, 2019. 171 с.

313. Слово року 2019. Мислово. URL : http://myslovo.com/ (дата звернення: 14.08.2022).

314. Слуцький Б. Податковий шок: як революційна реформа зможе врятувати економіку України. URL : https://www.unian.ua/economics/finance/podatkoviy-shok-yak-revolyuciyna-reforma-zmozhe-vryatuvati-ekonomiku-ukrajini-12206775.html (дата звернення: 06.04.2023).

315. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. 1962.

316. Сніцаренко П. М. Роль та місце інформаційного забезпечення в системі державного управління. *Державне управління: теорія та практика.* 2016. № 1. С. 46–56. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2016_1_6 (дата звернення: 12.08.2022).

317. Собкевич О. В. Розвиток фондового ринку України як чинник підвищення рівня економічної безпеки держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави». К., 2008. 20 с.

318. Софієнко А. П. Зовнішні державні запозичення в стратегії фінансової стабілізації України. *Бізнес Інформ.* 2019. № 6. С. 210–217. URL : https://cyberleninka.ru/article/n/zovnishni-derzhavni-zapozichennya-v-st

319. Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями / Офіційний сайт Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/ua/about/international/financial-institutions

320. Сталі фінанси. EU Green Deal. UNDP. URL : https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/5%20FINAL_Tree_Sustainable_finance_strategy_297x210mm_4%2B4_web_180822.pdf

321. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова та ін. ; Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ ; НАН України, Інститут економіки промисловості. К. ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 47 с.

322. Стан та проблеми впровадження електронного урядування в центральних і місцевих органах виконавчої влади України : інформаційно-аналітичні матеріали до «Дня електронного урядування – 2010». К., 2010. 75 с.

323. Статистика МФУ. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/borgova-politika

324. Статистика ОВДП, які знаходяться в обігу / Міністерство фінансів України: вебсайт. URL : https://mof.gov.ua/uk/ovdp-shho-perebuvajut-v-obigu

325. Статистика фінансового сектору / НБУ. URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms

326. Статистичний збірник 2021 Міністерства фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2021.pdf (дата звернення: 24.10.2022).

327. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навч. посіб. Чернігів : ПАТ «ПВК Десна», 2016. 692 с.

328. Степаненко О. П. Перспективні напрями цифрової трансформації в контексті розбудови цифрової економіки. *Моделювання та інформаційні системи в економіці* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; редкол. : В. К. Галіцин (голов. ред.) та ін. Київ : КНЕУ, 2017. № 93. С. 120, 120–131.

329. Степанюк Є. От лозунгов к делу. Зачем нужна финансовая инклюзия URL : https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ot-lozungov-k-delu-zachem-nujna-finansovaya-inklyuziya

330. Сунцова О. Вплив цифрових бізнес-активів та фінансових технологій на економічне зростання країни. *Інфраструктура ринку.* 2022. Вип. 68. С. 254–260. DOI : https://doi.org/10.32843/infrastruct68-44. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2022/68_2022/46.pdf

331. Сунцова О. О. Оцінювання впливу фінансових технологій та віртуальних активів на економічне зростання країни бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи. 2022. С. 139–140. DOI : 10.5281/zenodo.7556751. URL : http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/271927/267573; https://www.researchgate.net/publication/367310698_OCINUVANNA_VPLIVU_FINANSOVIH_TEHNOLOGIJ_TA_VIRTUALNIH_AKTIVIV_NA_EKONOMICNE_ZROSTANNA_KRAINI

332. Танклевська Н. С., Карнаушенко А. С., Петренко В. С. Ізраїльський досвід післявоєнного відновлення економіки. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Економіка, менеджмент та право.* 2022. Випуск 6. С. 20–28.

333. Таптунова І. Л. Трансформація податку на прибуток підприємств у податок на виведений капітал. Київ, 2016. 44 с.

334. Тарангул Л. Л., Коляда Т. А. Особливості формування міжбюджетних фінансових потоків в умовах запровадження бюджетної децентралізації в Україні. *Фінанси України.* 2015. № 3. С. 43.

335. Терещенко В. Л. Проблема управління державним боргом України. *Формування ринкових відносин в Україні.* 2016. URL : http://globalnational.in.ua/ archive/10-2016/180.pdf

336. Тищенкова І. О. Електронні послуги у діяльності публічної адміністрації України : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 156 с.

337. Ткачук Н. Діджиталізація фінансово-економічної сфери в Україні: стан та перспективи розвитку. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2022. № 3. С. 21–22, 18–28.

338. *Тоффлер* Е. *Третя Хвиля /* пер. з англ. А. Євса. К. : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

339. УКРАЇНА 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Видання друге. Львів : Кальварія, 2017. 164 с.

340. Україна 2030. Е – країна з розвинутою цифровою економікою. URL : https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html?fbclid=IwAR3-PesXJJWmFs5XPXHF1yHQ99JBYi9A9IAgcm5KSIvc_pjUWo5rW8L_eKE#6-2-1

341. Україна візьме участь у конференції для стартапів TechCrunch Disrupt 2022. URL : https://thedigital.gov.ua/news/ukraina-vizme-uchast-u-konferentsii-dlya

342. Україна долучилася до Програми «Цифрова Європа»: що це означає. URL : https://thedigital.gov.ua/news/ukraina-doluchilasya-doprogrami-tsifrov…

343. Україна і світове господарство: взаємодія тисячоліть / А. С.Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський та ін. К. : Либідь, 2002. 470 с.

344. Україна отримала вже понад 250 заявок у межах інвестиційної платформи ADVANTAGE UKRAINE URL : https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=7c060b67-be32-4a18-8a43-739686b4dfe9&title=UkrainaVzheOtrimalaPonad250-ZaiavokUMezhakhInvestitsiinoiPlatformiAdvantageUkraine

345. Український ВВП за підсумком 2022 року впав на 29,2 % / Мінекономіки. URL : https://www.unian.ua/economics/finance/vvp-ukrajini-za-pidsumkom-2022-roku-vpav-na-29-2-minekonomiki-12178173.html

346. Український інститут майбутнього. URL : https://strategy.uifuture.org/

347. Унинець-Ходаківська В. П. Цифрова трансформація ринку фінансових послуг в контексті розвитку FINTECH-індустрії. *Наукові перспективи*. 2022. № 10 (28). С. 208–218.

348. Уряд ініціював зміни до законодавства, спрямовані на створення сприятливого інвестклімату. URL : https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=05e3ed14-449f-4454-b830-fda5affb50aa&title=UriadInitsiiuvavZminiDoZakonodavstva-SpriamovaniNaStvorennia SpriiatlivogoInvestklimatu

349. Уряд пропонує Верховній Раді ухвалити законопроєкт про швидкі інвестиції, який дозволяє максимально швидко створювати переробні підприємства. URL : //https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=afd426f0-d31b-4d0b-9bf6-d84854e314c4&title=Uriad ProponuVerkhovniiRadiUkhvalitiZakonoproektProShvidkiInvestitsii-YakiiDozvoliaMaksimalnoShvidkoStvoriuvatiPererobniPidprimstva

350. Участь України у діяльності Ради Європи / Міністерство закордонних справ. URL : https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/uchast-ukrayini-u-diyalnosti-radi-yevropi (дата звернення: 08.12.2022).

351. Федорович І. М. Моделювання динаміки державного боргу та факторів впливу на неї [Текст]. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 16, № 1. С. 257–267.

352. Финансово-кредитные методы повышения эффективности промышленного производства / С. Я. Огородник, В. М. Федосов, В. М. Опарин и др. ; под общей ред. С. Я. Огородника. К. : Техніка, 1990.

353. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / пер. с 2-го англ. 1995. 864 с.

354. Фінанси (теоретичні основи) : підручник / М. В. Грідчіна, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук та ін. ; під керівн. і за наук. ред. М. В. Грідчіної, В. Б. Захожая. К. : МАУП, 2002. 280 с.

355. Фіскальні ризики та їх вплив на показники державного бюджету 2022 / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%86% D0%BD%D1%84_%D1%84%D1%96%D1%81%D0%BA_%D1%80%D0%B8%D0 %B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%B2%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82_2022.pdf

356. Флейчук М. Вплив зовнішніх запозичень на соціально-економічний розвиток посттрансформаційних країн. *Економіка України.* 2012. № 1. С. 16–26.

357. Фоменко О. П. Інституціональний механізм публічно-приватного партнерства в Україні в контексті децентралізації влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.02. Івано-Франківськ : Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, 2018. 20 с.

358. Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками. URL : https://mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433

359. Харазішвілі Ю. М., Грішнова О. А. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози. *Економіка України.* 2018. № 11–12. С. 157–171.

360. Харченко В. В. Підходи до трактувань інформаційного забезпечення. *Науковий вісник Нац. університету біоресурсів і природокористування України.* 2011. Вип. 168, ч. 3. С. 145–148.

361. Ценцура К. Маразм крепчал и танки наши быстры. Как конфликт между США и Китаем губит IT-индустрию. НВ, 11 января 2020 г. URL : https://nv.ua/techno/it-industry/ssha-voyuyut-s-kitaem-chtobudet-s-it-industriey-posle-skandala-s-huawei-50063649.html

362. Цифрова адженда України. Концептуальні засади. URL : https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf

363. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf

364. Цифрова трансформація страхової галузі. Чи достатньо швидко діють страховики. URL : https://forinsurer.com/news/22/08/10/41610

365. Цифровізація як нова реальність України. URL : https://lexinform.com.ua/dumkaeksperta/tsyfrovizatsiya-yak-nova-realnist-ukrayiny/ (дата звернення: 11.03.2023).

366. Чеберяко О., Варналій З. Фінансові передумови та оцінка оборони в умовах російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Полісся.* 2017. № 4 (12). С. 143–149.

367. Соціальна безпека України в умовах війни та повоєнний час: особливості та шляхи зміцнення / Чеберяко О., Варналій З., Колесник В., Мєдвєдкова Н. *Business and Law*. 2022. № 2. С. 67–76.

368. Череп О. Г. Особливості розвитку вітчизняного страхового ринку як складової фінансового ринку. Напрями активізації страхової діяльності в умовах становлення цифрової економіки. URL : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/03/en2021-6-t2-39.pdf

369. Черкашин В. Налог на выведенный капитал: 7 страшилок МВФ и где он перегибает. URL : https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/nalog-na-vyvedennyy-kapital-7-strashilok-mvf-i-gde-on-peregibaet

370. Чи можлива програма МВФ в умовах війни. *Економічна правда* / вебсайт. URL : https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/30/690830/ (дата звернення: 21.11.2022).

371. Чорномаз О. Б. Суб'єкти правовідносин у сфері пасажирських перевезень залізничним транспортом, їх взаємодія. *Економіка, фінанси, право*. 2009. № 9. С. 33–36.

372. Чугунов І. Я. Державний внутрішній фінансовий контроль: стратегія розвитку. *Фінанси України*. 2009. № 4. С. 7.

373. Чуницька І. І., Михайленко В. В. Вплив світових та національних макроекономічних факторів на функціонування фінансового ринку України в умовах глобальної конкурентоспроможності. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України.* 2020. Вип. 1–2. С. 338–53. URL : http://dx.doi.org/10.33244/2617-5940.1-2.2020.338-353

374. Чухно А. А., Леоненко П. М., Юхименко П. І. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / за ред. акад. НАН України А. А. Чухна. К. : Знання, 2010. 687, [609] с.

375. Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Сучасні економічні теорії : підручник / за ред. А. А. Чухна. К. : Знання, 2007. С. 495.

376. Швабій К. Зниження податків – стежка до пекла. *Економічна правда.* 2023. 1 березня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/1/697548/

377. Швабій К. Крапка в реформі «10-10-10». *Економічна правда.* 2022. 3 жовтня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/3/692160/

378. Швабій К. Чому військові сплачують 18 % податку, а підприємці 2 %. *Економічна правда.* 2022. 21 листопада. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/21/694078/

379. Швабій К. І. Нові реалії податкової політики України. *Економічна правда.* 2022. 20 жовтня. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/ 20/692850/

380. Швець С. Внутрішні дисбаланси та економічне зростання в Україні у площині фіскально-монетарної проблематики. *Світ фінансів*. 2021. № 4(69). URL : http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1474/1480

381. Шевчук О. А. Правове забезпечення державного фінансового контролю. *Економіка розвитку*. 2013. № 2 (66). С. 15–19.

382. Шевчук П. І. Соціальна політика. Львів : Світ, 2003. 400 с.

383. Шепиленко В. Ю. Економічні наслідки російської агресії. Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Р. О. Стефанчук, І. М. Мищак, Л. А. Савченко ; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Вид-во «Людмила», 2022. С. 95–109.

384. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. НІСД, 1997. 144 с.

385. Шульц С. Л. Детермінанти продуктивної спроможності економіки регіонів України: досвід ідентифікації та сучасний вимір. *Імперативи та безпекові пріоритети збереження і розвитку продуктивної спроможності регіонів України в умовах війни* : збірник тез доповідей дискусійної платформи / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. Л. Шульц, д-ра екон. наук, проф. А. І. Мокія. Львів, 2022. 87, [5–9] с.

386. Шуляк В. Система нормативно-правового забезпечення електронного врядування в Україні. *Вісник Національної академії державного управління.* 2015. № 3. С. 133–142.

387. Що таке «Дія»? URL : https://onlinebank.dp.ua/publications/741-diya-derzhava-v-smartfoni-derzhava-shcho-dopomagae-a-ne-zavazhae/ (дата звернення: 23.08.2022).

388. Що таке Bitcoin? *BINANCE ACADEMY*. 2020. 24 лютого. URL : https://academy.binance.com/uk/articles/what-is-bitcoi

389. Що таке криптовалюта bitcoin і навіщо вона потрібна. *Guland*. URL : https://guland.com.ua/shc*h*o-take-bitkoin.htm

390. Що таке криптовалюта? *Володимирець City.* 2022. 19 березня. URL : https://volodymyrets.city/articles/199818/scho-take-kriptovalyut

391. Чирський Ю. Запровадження системи електронного документообігу в Україні. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_7546 (дата звернення: 30.08.2022).

392. Як полегшити життя HR-ам: цифрова трансформація пошуку персоналу. URL : https://prohr.rabota.ua/yakpolegshiti-zhittya-hram-tsifrova-transformatsiya-poshuku-personalu/

393. Як працює український ринок криптовалют і що за неї можна придбати. URL : https://juscutum.com/tpost/4jj8r6ij71-yak-pratsyu-ukranskii-rinok-kriptovalyut

394. Якою має бути податкова реформа: деталі від бізнесу. *ДЕБЕТ-КРЕДИТ.* 2023. 18 січня. URL : https://news.dtkt.ua/taxation/common/81181-iakoiu-maje-buti-span-classsnippetpodatkovaspan-span-classsnippetreformaspan-detali-vid-biznesu

395. Янковець Т. М. Цифрові технології омніканального маркетингуторговельних підприємств. *Підприємництво, торгівля, маркетинг: стратегії, технології та інновації* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 27 травня 2020 р. [Електронне видання] / відп. ред. А. А. Мазаракі. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С. 160–163.

396. Яремчук І. Л. Проблеми теорії і практики підприємництва в Україні. *Економічний аналіз.* 2014. Том 15, № 3. С. 256–262, 261.

397. 13 онлайн-інструментів для перевірки контенту. *Media Sapiens.* 2014. URL : https://ms.detector.media/how-to/post/1707/2014-02-05-13-onlayn-instrumentiv-dlya-perevirky-kontentu/ (дата звернення: 14.08.2022).

398. A glossary of terms used in payments and settlement systems. Bank for International Settlements The Committee on Payment and Settlement Systems. 2003. URL : http://www.bis.org/publ/cpss00b.pdf

399. ACHEAMPONG, Alex O. Modelling for insight: does financial development improve environmental quality? *Energy Economics*. 2019. 83: 156–179.

400. Advantage Ukraine: країна інвестиційних можливостей. URL : https://inventure.com.ua/uk/analytics/formula/advantage-ukraine:-krayina-investicijnih-mozhlivostej

401. AdvantageUkraine. URL : https://advantageukraine.com/

402. Annual Report And Accounts of The United Kingdom Debt Management Office and the Debt Management Account. URL : https://www.gov.uk/government/ publications/uk-debt-management-office-annual-report-and-accounts-2017-to-2018

403. Amirah Nabihah Munawwarah Pg Alias, Nurul Naqibah Izzati Muhammad Faizul, Amaliza Khairunisa Kosat, Rahimah EmbongThe Impact of Waqf on Economic Growth. *BITARA International Journal of Civilizational Studies and Human Sciences.* 2022. Volume 5, Issue 4. P 147–156 ©The Author(s) 2022e-ISSN: 2600-9080. URL : http://www.bitarajournal.com ; Received: 29 Jun 2022 Accepted: 29 October 2022 Published: 9 December 2022. URL : https://www.researchgate.net/publication/366657870_THE_IMPACT_OF_WAQF_ON_ECONOMIC_GROWTH (accessed Jan 15 2023).

404. Andrushkiv I., Nadiyevets′ L. (2018). M. Didzhytalizatsiya v bankivs′komu sektori: svitovyy ta vitchyznyanyy dosvid. [Digitization in the banking sector: global and domestic experience]. *Problemy ekonomiky*. № 4. 195–200.

405. Arora, R. U. (2010). Measuring Financial Access. Discussion papers Economics (No. 2010–7).

406. Bairoch P. European Trade Policy, 1815–1914. https://www.semanticscholar.org/paper/European-trade-policy%2C

407. Balestra, Piertro Fixed Effect Models and Fixed Coefficient Models. *The econometric of Panel Data. Niderlands:Academic Publishers.* 2020. Pp. 236–242.

408. Barro, R. J. and X. Sala-i-Martin Technological Diffusion, Convergence, and Growth. *Journal of Economic Growth*. 2020. № 2. P. 1–26.

409. Battese, G. E. and T. J. Coelli A Model for Technical Inefficiency Effects in a Stochastic Production Frontier for Panel Data. *Empirical Economics.* 1995. № 20. P. 325–32.

410. Beck, T. (2016). Financial Inclusion – Measuring Progress and Progress In Measuring.

411. Beck, T., & Demirguc-Kunt, A. (2008). Access to finance: An unfinished agenda. *The World Bank Economic Review.* 22(3), 383–396.

412. Beck, T., & Levine, R. (2002). Industry growth and capital allocation: Does having a market- or bank-based system? *Journal of Financial Economics.* 64, 147–180.

413. Beck, T., & Torre, A. D. La. (2007). The basic analytics of access to financial services. *Financial Markets, Institutions and Instruments.* 16(2), 79–117.

414. Beck, T., Demirguc-Kunt, A., & Honohan, P. (2009). Access to financial services: measurement, impact and policies. *The World Bank Research Observer.* 24(1), 119–145.

415. Beck, T., Demirguc-Kunt, A., & Martinez Peria, M. S. (2007). Reaching out: Access to and use of banking services across countries. *Journal of Financial Economics.* 85(1), 234–266.

416. Beck, T., Levine, R., and N. Loayza Finance and the Sources of Growth. *Journal of Financial Economics.* 2000. № 58. P. 261–300.

417. Ben Naceur, S., Barajas, A., & Massara, A. (2015). Can Islamic banking increase financial inclusion? *IMF Working Papers.* 15(31), 1.

418. Big Date: the next frontier for Innovation, competition, and productivity. McKinsey Global Institut. 2011. 156 p.

419. Bloomberg. "Russia Slips Into Historic Default as Sanctions Muddy Next Steps. URL : https://www.bloomberg.com/news/articles/ 2022-06-26/russia-defaults-on-foreign-debt-for-first-time-since-1918

420. Burgess, Robinand Rohini Pande (2005), "Do Rural Banks Matter? Evidence from the Indian Social Banking Experiment". *American Economic Review*. 2005. 95(3), 780–795.

421. Bussmann M. Foreign direct investment and militarized international conflict. *Journal of Peace Research.* Vol. 47, No. 2 (march 2010), pp. 143–153. URL : https://www.jstor.org/stable/25654551

422. Buzan B. People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations. 1983. 46 p.

423. Buzan B., Waever O., Wilde J. de. Security: A New Framework for Analysis. Boulder, London, Lynne Rienner Publishers, 1998. 23 p.

424. CAO, Jianhong, et al. Effect of financial development and technological innovation on green growth – Analysis based on spatial Durbin model. *Journal of Cleaner Production*. 2022. 365: 132865.

425. CAO, XingHua, et al. Does sustainable environmental agenda matter in the era of globalization? The relationship among financial development, energy consumption, and sustainable environmental-economic growth. *Environmental Science and Pollution Research*. 2022. 29.21: 30808–30818.

426. Center for FinancialI inclusion. URL : http://www.centerforfinancialinclusion.org

427. Citi Group. URL : https://www.citigroup.com/citi/about/ countries-and-jurisdictions/ukraine.html

428. Claessens, S. (2006). Access to financial services: A review of the issues and public policy objectives. *The World Bank Research Observer*. 21(2), 207–240.

429. Coelli, Tim J. A Guide to FRONTIER Version 4.1: A Computer Program for Stochastic Production and Cost Function Estimation / Centre for Efficiency and Productivity Analysis.: University of New England, Armidale, NSW, Australia. – working paper 96/07. 1996. 452 p.

430. Corporate Taxation in The Global Economy: IMF policy paper. Press Release № 19/69. March 10, 2019. 86 p. URL : https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2019/03/08/Corporate-Taxation-in-the-Global-Economy-46650

431. David Ricardo. On The Principles of Political Economy, and Taxation. Illustrated David Ricardo. URL : https://ionum.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/ smp2200000097309_fragment.pdf

432. Debt crisis. More denial. May 11th 2011 [Electronic resource]. URL : http://www.economist.com/blogs/buttonwood/2011/05/debt_crisis_0&fsrc=nwl

433. Demirgüç-Kunt, Asli, Leora Klapper, Dorothe Singer, Saniya Ansar, and Jake Hess. 2018. *The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution.* Overview booklet. Washington, DC: World Bank License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. Doi : 10.1596/978-1-4648-1259-0

434. Demirguc-Kunt, Asliand Leora Klapper, «Measuring Financial Inclusion: Explaining Variationin Use of Financial Services across andwithin Countries». *Brookings Paperson Economic Activity (Spring*). 2013. P. 279–327.

435. DePater J. A., G. M. Myers Strategic capital tax competition: A pecuniary externality and a corrective device. *Journal of Urban Economics.* 1994. № 36. Pp. 66–78.

436. Developing a digital transformation strategy: how to succeed in producing more value and revenue. URL : https://innovecs.com/blog/developing-a-digital-transformation-strategy/ – Заголовок сторінки.

437. Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions. URL : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0110

438. Dovgal O. A., Dovgal G. V. Deglobalization trends in modern world trade in conditions of instability. Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series "International relations. Economy. Local studies. Tourism". 2016. Issue 5. P. 19–26.

439. DRUKKER, David M. Econometric analysis of dynamic panel-data models using Stata. In: *Summer North American Stata Users Group meeting*. 2008. P. 24–25.

440. Dupas, Pascaline, DeanKarlan, Jona than Robinson and Diego Ubfal 2016 “Banking the Unbanked? Evidence from Three Countries”. NBER Working Paper No. 22463.

441. Durevall D., Henrekson M. The Futile Quest for a Grand Explanation of Long-Run Government Expenditure. Research Institute of Industrial Economics. *IFN Working Paper*. 2010. № 818. P. 1–46. URL : http://www.core.ac.uk/download/pdf/ 6554250.pdf

442. Easterly, W., and R. Levine It's Not Factor Accumulation: Stylized Facts and Growth Models. *World Bank Economic Review*. 2001. № 15. P. 177–219.

443. Economou, Hassapis&Philippas. Investors’ fear and herding in the stock market. 2018. Applied Economics. 50(34-35):1-10. DOI : 10.1080/00036846.2018.1436145

444. Entsyklopediya bankivs′koyi spravy Ukrayiny. (2001) / red. kol. : V. S. Stel′makh (holova) ta in. Kyyiv : Molod′, In Yure. (Encyclopedia of banking of Ukraine). 680 p.

445. Epstein Gerald. Should Financial Flows Be Regulated? Yes. *Desa Working Paper*. № 77. P. 1–16.

446. European Bank for Reconstruction and Development. Annual report 2016. URL : http://www.ebrd.com/news/publications/annual-report/annual-report-2016.htm

447. European Commission. (2008). Financial services provision and prevention of financial exclusion. Report by the Director General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, European Commission.

448. EUROSAI. URL : http://www.eurosai.org/en/about-us/about-eurosai/ index.html

449. Federal Reserve Bank of St. Louis. "Does Quantitative Easing Work as Advertised? URL : https://www.stlouisfed.org/on-the-economy/ 2017/november/does-quantitative-easing-work-advertised

450. Federal Reserve Board. Speech: Monetary Policy since the Onset of the Crisishttps. URL : https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke 20120831a.htm

451. FinTeh в Україні. URL : https://fintechua.org/news/uafic_openapi ; statist/data-supervision

452. Free Trade Deal Boosts Africa's Economic Development. The World Bank. URL : https://www.worldbank.org/en/topic/trade/publication/free-trade-deal-boosts-africa-economic-development

453. Friedman V. Capitalism and Freedom. Chicago: The University of Chicago Press, 1962.

454. German Federal Republic Finance Agency. URL : http://www.deutsche-finanzagentur.de/en/finance-agency

455. Giddens A. Reith Lectures 1999, Runnaway Wordl. Lecture 1.

456. Gimet, C., and T. Lagoarde-Segot. (2012). Financial Sector Development and Access to Finance: Does Size Say it All? *Emerging Markets Review.* 13, pp. 316–337.

457. Global Financial Stability Report: Bridge to Recovery. October 2020. URL : http://surl.li/egkvy

458. Global Innovation 1000. *Will Stronger Borders Weaken Innovation*? PwC, October 2017. URL : https://www.pwc.com/gx/en/news-room/docs/global-innovation-1000-factpack.pdf

459. Goodhart CAE, Krueger M. The impact of technology on cash usage. The Magazine of De La Rue. 2001;(4):9-11 Blockchain and Digital Currency in the World of Finance. URL : http://dx.doi.org/10.5772/intechopen

460. Gupte, R., Venkataramani, B., & Gupta, D. (2012). Computation of financial inclusion index for India. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 37, 133–149.

461. Hatton T. J., Williamson J. G. The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact. New York and Oxford: Oxford University Press.

462. Hazik Mohamed. Implementing a Central Bank Issued Digital Currency with Economic Implications Considerations (2020). *International Journal of Islamic Economics and Finance (IJIEF).* Vol. 3, № 1. URL : https://journal.umy.ac.id/index.php/ijief/article/view/7582 (дата звернення: 23.04.2022).

463. Held d. et al. Global Transformations. Cambridge: Polity Press, 1999.

464. Hirst H. and Thompson G. Globalization is Question. Cambridge: Polity Press, 1996. P. 114.

465. Hoffmann S. Clash of Globalizations. *Foreign Affairs.* July – August, 2002. URL : http://www.cfr.org/publication/4763/clash_of_ globalization.htm

466. Honohan, P. (2008). Cross-country variation in household access to financial services. *Journal of Banking & Finance*. 32. Pp. 2493–2500.

467. Honohan, P., & King, M. (2009). Cause and effect of financial access: Cross country evidence from the Finscope surveys. World Bank mimeo.

468. Ignacio Munyo. Leonardo Veiga Entrepreneurship and Economic Growth. *Journal of the Knowledge Economy.* URL : https://doi.org/10.1007/s13132-022-01032-8 Accepted: 13 September 2022 Available from: https://www.researchgate.net/publication/364755511_ Entrepreneurship_and_Economic_Growth (accessed Jan 15 2023).

469. Institute for Government. "Program Review: The Government of Canada's Experience Eliminating the Deficit 1994-99: A Canadian Case Study. URL : https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/ files/Canada%27s_deficit.pdf

470. Intergovernmental Fiscal Relations. URL : http://www1.worldbank.org/publicsector/decentralization/fiscal.htm

471. International Monetary Fund, IMFBlog. "Dangerous Global Debt Burden Requires Decisive Cooperation International Monetary Fund, IMFBlog. "Dangerous Global Debt Burden Requires Decisive Cooperation.

472. International Monetary Fund. "No Magic Threshold". URL : https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/06/pescatori.htm

473. INTOSAI Guidance for Good Governance (INTOSAI GOV). URL : http://www.issai.org/intosai-guidance-for-good-governance-(intosai-gov)

474. Journal of Financial Regulation. "The Quest for a European Safe Asset – A Comparative Legal Analysis of Sovereign Bond-Backed Securities, E-Bonds, Purple Bonds, and Coronabonds". URL : https://academic.oup.com/jfr/article-abstract/6/2/233/5892195

475. Khanboubi, F., Boulmakoul, A. (2019). Digital transformation in the banking sector: Surveys exploration and analytics. Int. J. Inf. Syst. Chang. Manag., 11, 93–127.

476. Kharazishvili Y., Kwilinski, A., Grishnova O., & Dzwigol, H. (2020). Social Safety of Society for Developing Countries to Meet Sustainable Development Standards: Indicators, Level, Strategic Benchmarks (with Calculations Based on the Case Study of Ukraine). Sustainability. 12(21). 8953. URL : https://www.mdpi.com/2071-1050/12/21/8953

477. Kokkola, T. (2010). The payment system: payments, securities and derivatives, and the role of the eurosystem Frankfurt am Main : European Central Bank. 369 p.

478. Koval O. (2016). Semantics and essence of the term «social security». Strategic priorities. 2. 58–65. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2016_2_8

479. Kraudfandynh: shcho tse take i yak vin pratsyuye v Ukrayini. *Quick placement test [measurement instrument]*. URL : https://buduysvoe.com/publications/kraudfandyng-shcho-ce-take-i-yak-vin-pracyuye-v-ukrayini

480. Kreinin&Plummer. 2008. Effects of Regional Integration on FDI: An Empirical Approach. November Journal of Asian Economics. 19(5–6):447–454. DOI : 10.1016/j.asieco.2008.09.005

481. Kuz′o A., Belova I. (2019) Problemy i perspektyvy rozvytku systemy «blokcheyn» v Ukrayini. *Vektory rozvytku nauky i biznesu v hlobal'nomu seredovyshchi: trendy ta perspektyvy*. URL : https://cutt.ly/ZSysz4f

482. Lasse Brune, Xavier Giné, Jessica Goldberg, and Dean Yang, "Facilitating Savings for Agriculture: Field Experimental Evidence from Malawi". *Economic Development and Cultural Change* 64, no. 2 (January 2016): 187–220. URL : https://doi.org/10.1086/684014

483. Laussel D., Le Breton M. Existence of Nash equilibria in fiscal competition models. *Regional Science and Urban Economics*. 1998. № 28. Pp. 283–296.

484. Levine, R. Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature.* 1997. № 35. P. 688–726.

485. Levine, R., and S. Zervos. Stock Markets, Banks, and Economic Growth. *American Economic Review.* 1998. № 88. P. 537–558.

486. Levine, R., Loayza, N., and T. Beck. Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes. *Journal of Monetary Economics.* 2000. № 46. P. 31–77.

487. LEVINE, Ross. Finance and growth: theory and evidence. *Handbook of economic growth*. 2005, 1: 865–934.

488. Leyshon, A., & Thrift, N. (1995). Geographies of financial exclusion: Financial abandonment in Britain and the United States. Transactions of the Institute of British Geographers, 312–341.

489. London School of Economics. "Public Debt, GDP Growth, and Austerity: Why Reinhart and Rogoff Are Wrong". URL : https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/public-debt-gdp-growth-and-austerity-why-reinhart-and-rogoff-are-wrong/

490. Lubkey N. Discussion questions of essence of the public debt risks and problems of their evaluation in Ukraine. World of Finance. 2017; 4(53): P. 128. URL : http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1033/1039

491. Lucas, R. J. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. № 22. P. 3–42.

492. M. Smart The Efficiency Consequences of Local Revenue Equalization: Tax Competition and Tax Distortions. *Journal of Public Economic Theory*. 2021. № 8 (1). Pp. 119–144.

493. Macroeconomic statistics. European union Gross External Debt, 2021. URL : https://tradingeconomics.com/

494. Making IFI Debt Relief for Ukraine Work. URL : https://www.cgdev.org/blog/making-ifi-debt-relief-ukraine-work

495. Mehrotra, Puhazhendhi, Nair, & Sahoo. (2009). Financial inclusion: An overview. Occasionals Paper, Mumbai: Department of Economic Analysis and Research, 244, National Bank for Agriculture and Rural Development (NABRAD).

496. Menger C. On the origin of money. *Economic Journal*. 1892;2(83):239–255.

497. Modigliani, F. (1961). Long-Run Implications of Alternative Fiscal Policies and the Burden of the National Debt. *Economic Journal*. no. 71. Pp. 730–755.

498. Mohamed A. Ramady. The Saudi Arabian Economy: Policies, Achievements, and Challenges. URL : https://books.google.nl/books?id=gNE0sFFsNRoC&pg=PA66&lpg=PA66&dq=saudi+arabia+gdp+2003+80%25&source=bl&ots=VKRFtBNDKN&sig=ACfU3U1bLolF9nvwH9R6B-TeU6J6CN8Nbg&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=saudi%20arabia%20gdp%202003%2080%25&f=false

499. NASIR, Muhammad Ali; CANH, Nguyen Phuc; LE, Thi Ngoc Lan. Environmental degradation & role of financialisation, economic development, industrialisation and trade liberalisation. *Journal of Environmental Management*. 2021, 277: 111471.

500. National Treasury Management Agency Annual Report Accounts 2017. URL : http://www.ntma.ie/publications/

501. NBU ta Mintsyfry spil′no pratsyuyut′ nad tsyfrovizatsiyeyu bankivs′koyi systemy Ukrayiny. URL : https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-ta-mintsifri-spilno-pratsyuyut-nad-tsifrovizatsiyeyu-bankivskoyi-sistemiukrayini

502. Negroponte, N. *Being Digital. NY : Knopf, 1995. 256 p.*

503. O'Rourke K. The European Grain Invasion, 1870–1913. *Journal of Economic History.*

504. Ohmae R. Putting Global Logic First. *Harvard Business Review.* 1995. Jan. P. 120.

505. Oman C. The Policy Changes of Globalization. *Policy Brief.* Paris: OECD, 1996. № 11. P. 5.

506. Omel′chuk N. Shcho take vidkrytyy bankinh i yak vin vplyne na rozvytok fintekhu v Ukrayini. URL : https://cutt.ly/ePOVZdt [in Ukrainian].

507. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). Government at a Glance 2011, Country Note: Greece. URL : https://www.oecd.org/ greece/48214177.pdf

508. PBS News Hour. "U.S. to End Russia's Ability to Pay Off International Debt. URL : https://www.pbs.org/newshour/world/u-s-to-end-russias-ability-to-pay-international-debt

509. Prathap, S. K. (2011). Financial inclusion of fisher households in Coastel Kerala-role of microfinance. Thesis. Cochin University of Science and Technology.

510. Predictions 2020: Artificial Intelligence. – Forrester Researc, 30 October 2019. URL : https://www.forrester.com/report/Predictions+2020+Artificial+ Intelligence/-/E-RES157592

511. Prina, S. (2015). Banking the Poor via Savings Accounts: Evidence From a Field Experiment. Journal of Development Economics 115, 16–31. Mimeo, Case Western Reserve University.

512. Law and Finance / Porta R. La, Lope-de-Silanes F., Shleifer A., Vishny R. *The Journal of Political Economy.* 1998. V. 106, № 6. P. 1113–1155.

513. Фінансова інклюзія в Україні: детермінанти та оцінка. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики* / Prymostka L. O., Krasnova I., Prymostka O., Nikitin A., & Shevaldina V. 2021. № 2(33). Pp. 500–512. URL : https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207218

514. Qian, J., & Strahan, P. E. (2007). How laws and institutions shape financial contracts : The case of bank loans. *The Journal of Finance.* LXII(6), 2803–2834.

515. Report on G-20 trade measures. World Trade organization. URL : https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/trdev_28oct21_e.htm

516. Restructuring Debt Of Poorer Nations Requires More Efficient Coordination. URL : https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/04/07/restructuring-debt-of-poorer-nations-requires-more-efficient-coordination

517. Romer, P. M. Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy.* 1986. № 94. P. 1002–1037.

518. Sarma, M. (2008). Index of financial inclusion. Working paper. *Indian Council for Research on International Economic Relations.* No. 215.

519. Sarma, M., & Pais, J. (2011). Financial inclusion and development. *Journal of International Development.* 23(5), 613–628.

520. Schmitz S. W. The institutional character of electronic money schemes: Redeemability and the unit of account. In: Latzer M, Schmitz S. W., editors. Carl Menger and the Evolution of Payment Systems: From Barter to Electronic Money. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar; 2001.

521. Scientific Research. The Sustainability of Japan's Government Debt: A Review. URL : https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=79094

522. Sedlacek T. Economics of good and evil. In the footsteps of human quests: from Gilgamesh to the financial crisis. Stary Lev Publishing House. 2017.

523. Sheremeta V. Exit Capital Tax as Alternative of Corporate Income Tax. *Innovative Solutions in Modern Science.* 2017. № 7 (16). Pp. 1–13.

524. Social Security Administration (SSA). What is FICA? URL : https://www.ssa.gov/thirdparty/materials/pdfs/educators/What-is-FICA-Infographic-EN-05-10297.pdf

525. Sokolova H. B. Some aspects of the development of the digital economy in Ukraine. *Economic Bulletin of Donbass.* 2018. No. 1(51). Pp. 92–96.

526. Sovereign Domestic Debt Restructuring: Handle With Care. URL : https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2021/12/01/blog-sovereign-domestic-debt-restructuring

527. Spindler, J. E., & Summers, B. D. (1994). Central bank and payment system. Payment system: structure, management and control. Washington. 280 p.

528. Starostina O., Kanishchenko O. Contradictory ways of economic globalization. *Ukraine economy.* 2008. No. 5.

529. Strahan, P. E. (1999). Borrower risk and the price and nonprice terms of bank loans. Working paper. Federal Reserve Bank of New York.

530. Strengthening financial integrity through financial inclusion and the situation of the moneyval jurisdictions Strasbourg, 2014. URL : http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/Publications/Financial%20Inclusion%20Report_EN.pdf

531. Studme. Международний кредит, 2019. URL : https://studme.org/

532. Schumpeter J. A. History of Economic Analysis.First published in Great Britain in 1954 by Allen & Unwin (Publishers) Ltd. This edition with a new introduction by Mark Perlman published in the Taylor & Francis e-Library, 2006. 1321 p.

533. Suntsova O. Econometric and digital business transformation in industry 4.0 and 5.0 concepts. *Financial and credit systems: prospects for developme*nt. 2022. Vol. 2, No. 5. P. 36–47. DOI : https://doi.org/ 10.26565/ 2786-4995-2022-2-04available at ; URL : https://periodicals.karazin.ua/ fcs/article/view/18836

534. Supporting Ukraine through the War. the World Bank. URL : https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/brief/peace

535. Swan, M. Blockchain. New Economy Outline – O'Reilly, 2015. 130 p.

536. Tapscott, D. *The digital Economy: promise and peril in the age of networked intelligence. New York : McGraw-Hill, 1997.*

537. The Austrian Federal Financing Agency. URL : http://obrproject.ru/ 179-the-austrian-federal-financing-agency

538. The Clean Network US Department od State. URL : https://www.state.gov/the-clean-network

539. The Economics of the Tax Revolt: A. Reader / Ed by A. B. Laffer, J. P. Seymour. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1979.

540. The Global Findex Database 2017 / World Bank group. Orgfinancial Inclusion. Availableat. URL : https://globalfindex.worldbank.org (дата звернення: 23.03.2020).

541. The impact of high and growing government debt on economic growth. *European Central Bank*. URL : https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ ecbwp1237.pdf

542. The Next Wave Is Not a Covid-19 Wave: Debt Sustainability in Developing Countries. URL : https://www.csis.org/analysis/next-wave-not-covid-19-wave-debt-sustainability-developing-countries

543. The Organisation for Economic Co-operation and Development. URL : https://www.oecd.org/

544. The Report on the World Summit for Social Development. Copenhagen, March 6–12, 1995. URL : https://digitallibrary.un.org/record/198966

545. The Swedish National Debt Office. URL : https://www.riksgalden.se/en/aboutsndo/about-the-debt-office

546. The World Bank. URL : https://www.Worldbank.org

547. Timmer A. S., Williamson J. G. Immigration Policy Prior to the 1930s: Labor Markets, Policy Interactions, and Globalization Backlash. Population and Development Review. 1998. Vol. 24 (4).

548. Tobin J. An Essay on Principles of Debt Management. Fiscal and Debt Management Policies: A Series of Research Studies Prepared for the Commission on Money and Credit. *Englewood Cliffs*. N. J., 1968. P. 143–218.

549. U. S. Department of the Treasury: Fiscal Data. Debt to the Penny. URL : https://fiscaldata.treasury.gov/datasets/debt-to-the-penny/debt-to-the-penny

550. Ukraine Government Debt: % of GDP. URL : https://www.ceicdata.com/en/indicator/ukraine/government-debt--of-nominal-gdp

551. Ukraine: Technical Assistance Report-Distributed Profit Tax; Voluntary Disclosure of Assets; and BEPs Implementation. Author / Editor: International Monetary Fund. Fiscal Affairs Dept. Publication Date: November 25, 2019. 78 p. URL : https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2019/11/22/Ukraine-Technical-Assistance-Report-Distributed-Profit-Tax-Voluntary-Disclosure-of-Assets-48834?cid=em-COM-123-39784

552. Ukraine's creditors agree 2-year freeze on $20 billion overseas debt. URL : https://www.reuters.com/markets/europe/ukraines-creditors-agree-two-year-payment-freeze-almost-20-billion-international-2022-08-10/

553. UN chief outlines solutions to defeat ‘four horsemen’ threatening our global future. UN News, 22 January 2020. URL : https://news.un.org/en/story/2020/01/1055791

554. United Nations Capital Development Fund. *Building Inclusive Financial Sectors for Development*. United Nations. New York, 2006. URL : http://www.uncdf.org/sites/default/files/ Documents/bluebook_1.pdf

555. Virtual currencies – key definitions and potential aml/cft risks. *FATF*. July 2014. URL : http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/ reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf

556. Von Hayek F. Denationalisation of Money: An Analysis of the Theory and Practice of Concurrent Currencies. Londres : Institute of Economic Affairs, 1976.

557. Wagner A. Three Extracts on Public Finance. In: Classics in the Theory of Public Finance. Ed. By R. A. Masgrave, A. T. Peacock. New York : St. Martin’s Press, 1967.

558. Walden Bello The virtues of deglobalisation. Foreign Policy in Focus (c), IPS. URL : https://www.tni.org/es/node/11276

559. Wallace J., Kornprobst M. What is deglobalization? Chatham House. The Royal Institute of International Affairs, 2021.

560. White L. H. The technology revolution and monetary evolution. In: Dorn JA, editor. The Future of Money in the Information Age. Washington, D. C. : CATO Institute, 1996

561. Whittle M., Malan J., Bianchini D. New Financial Instruments and the Role of National Promotional Banks. Study for the Policy Department on Budgetary Affairs, European Parliament. Brussels: European Parliament, 2016. URL : https://www.europarl.europa.eu/RegData/ etudes/STUD/2016/572687/ IPOL_STU(2016)572687_EN.pdf (дата звернення: 21.10.2022).

562. Why Financial Inclusion. URL : http://www.gpfi.org/about/ why-financial-inclusion

563. Williamson J. G. Globalization and Inequality, Past and Present. World Bank Research Observer.

564. Wilson J. D. Tax competition with interregional differences in factor endowments. *Regional Science and Urban Economics.* 1991. № 21. Pp. 423–451.

565. Wilson J. D. A theory of interregional tax competition. *Journal of Urban Economics.* 1998. № 19. Pp. 296–315.

566. WOOLDRIDGE, Jeffrey M. Econometric analysis of cross section and panel data MIT press. *Cambridge, MA*. 2002. 108.2: 245–254.

567. World Intellectual Property Indicators: Filings for Patents, Trademarks, Industrial Designs Reach New Records on Strength in China. World Intellectual Property Organization, 3 December 2018. URL : https://www.wipo.int/pressroom/ en/articles/2018/article_0012.html

568. Xin D., Koliada T., Muzychenko G. Assessment of the impact of budget decentralization on sustainable development of territorial communities in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies.* 2021. Vol. 7, No 4. Pp. 8–17.

569. Yanqing Jiang, Jiewei Gu Technology and Economic Growth. *In book: Technology and Industrial Transformation of China.* October 2022. DOI : 10.1007/978-981-19-7458-8_2

570. Yurydychna entsyklopediya : v 6 t. (2002). / za red. YU. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv : Yurydychna entsyklopediya (Legal encyclopedia: in 6 volumes).Vol. 4: N–P. Pp. 720.

571. Zaichko I. V. (2020). Methodical provision of financial security assessment of the state. *Economies' Horizons.* no. 1(12), pp. 15–26.

572. Formation of Ukrainian state policy for ensuring human social security under the war. 12th / Varnalii Z., Cheberyako O., Bazhenova O., Miedviedkova N., Plieshakova N. *International Scientific Conference «Business and Management 2022».* Pp. 937–945.

573. Zhyvko Z. B., Zachosova N. V. Financial inclusion asan indicator of management of bank component of the state financial security. *Финансово-кредитний механізм.* 2019. № 2. С. 354–361.

Наукове видання

Серебрянський Дмитро Миколайович, Белінська Яніна Василівна, Гордей Оксана Дмитрівна, Коваленко Юлія Михайлівна, Корнєєв Володимир Вікторович, Котух Євген Володимирович, Краснова Ірина Вікторівна, Онишко Світлана Василівна, Примостка Людмила Олександрівна, Сунцова Олеся Олександрівна, Чеберяко Оксана Вікторівна, Бедренець Мирослава Дмитрівна, Богріновцева Людмила Миколаївна, Болдова Антоніна Андріївна, Вергелюк Юлія Юріївна, Діденко Людмила Вікторівна, Козій Наталія Сергіївна, Ключка Ольга Володимирівна, Коляда Тетяна Анатоліївна, Лаговський Володимир Вікторович, Мельничук Ганна Сергіївна, Ніжегородцев Владислав Олександрович, Немировська Оксана Вікторівна, Онишко Олег Володимирович, Онишко Сергій Володимирович, Пернарівський Олександр Васильович, Рябокінь Марина Валеріївна, Шепиленко Вікторія Юріївна, Бєлін Владислав Сергійович, Болдов Андрій Олександрович, Ганцяк Михайло Олегович, Чубенко Владислав Юрійович

ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ І ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Монографія

Відповідальний за випуск — *А. В. Лавренюк*

Відповідальний редактор — *М. М. Грабарчук*
Редактори — *Л. Б. Дьомена*, *Н. І. Грицюк*

Форматування та комп'ютерна верстка — *Д. П. Завальніцька*

Здано до друку 18.09.2023. Формат 60×84/16
Папір офсетний № 1. Гарнітура «Times New Roman»
Друк. арк. 39.61
Тираж 300 примірників. Замовлення № 1066

Підготовлено до друку Видавничо-поліграфічним центром
«Державний податковий університет»
Державного податкового університету
08205, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська область, Україна

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022